

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
Yayın No: 60

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE
HAYMANA
ÜÇÜNCÜ ULUSLARARASI SEMPOZYUMU
(11-12 EYLÜL 2018)

THE THIRD INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF
SAKARYA BATTLE AND HAYMANA
(11-12 SEPTEMBER 2018)

Yayına Hazırlayanlar

Temuçin F. ERTAN

Bahar İZMİR

Ankara • 2019

Ankara Üniversitesi Yayın No: 646

ISBN: 978-605-136-445-2

**Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sok. No: 10
06510 Beşevler / ANKARA
Tel.:0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 06/08/2019**

SEMPOZYUM KURULLARI/COMMITTEES OF SYMPOSIUM

ONUR KURULU/HONORARY BOARD

Prof. Dr. Erkan İbiş (Ankara Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Hüseyin Göktürk (Haymana Kaymakamı)
Turan Erdoğan (Çay Kaymakamı-Haymana Önceki Kaymakamı)
Özdemir Turgut (Haymana Belediye Başkanı)
Abbas Güçlü (Gazeteci-Milliyet Gazetesi Yazarı)

DÜZENLEME KURULU/REGULATORY COMMITTEE

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan
Prof. Dr. Hakan Uzun
Dr. Alper Bakacak
Dr. Kadri Unat
Arş. Gör. Dr. Çağla Derya Tağmat
Arş. Gör. Dr. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir
Arş. Gör. Bahar İzmir
Gülcan Erkan Atakan
Mehmet Öztaş
Sevil Balcı

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Bige Sükan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Danuta Chmielowska (Warszawski University-Poland)
Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Fabio Grassi (Sapienza University-Italy)
Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İrade Memmedova (AMEA Tarih Enstitüsü-Azerbaycan)
Prof. Dr. Mesut Çapa (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Yılmaz (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Akandere (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Turan (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Özer Ergenç (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Rafal Witkowski (Adam Mickiewicz University-Poland)
Prof. Dr. Recep Skrijelj (Yeni Pazar Devlet Üniversitesi-Sırbistan)
Prof. Dr. Sevinç Aliyeva (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi-Azerbaycan)
Prof. Dr. Temuçin F. Ertan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay Alim Baran (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Üçler Bulduk (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin Doğaner (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yunus Koç (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan Tayhani (Lefke Avrupa Üniversitesi-KKTC)
Doç. Dr. Masoumeh Daei (Tabriz Payame Noor University-İrانیan)
Doç. Dr. Necdet Aysal (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Sedef Bulut (Ankara Üniversitesi)
Dr. Eleni Filippidou (Atina University-Greece)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	ix
ÖNSÖZ	xi
AÇILIŞ KONUŞMALARİ	1
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü)	3
Erdem KARAAĞAÇ (Tarım ve Orman Bakanlığı 9. Bölge Müdürü)	5
Özdemir TURGUT (Haymana Belediye Başkanı)	7
Hüseyin GÖKTÜRK (Haymana Kaymakamı)	8
Prof. Dr. Ayhan ELMALI (Rektör Yardımcısı)	9
Mustafa DESTİCİ (Ankara Milletvekili)	10
Levent GÖK (Ankara Milletvekili)	12

BİRİNCİ BÖLÜM HAYMANA'YA DAİR...

Prof. Dr. Ömer ÖZKAN (Akdeniz Üniversitesi)	17
Abbas GÜÇLÜ (Milliyet Gazetesi)	19
Özdemir TURGUT (Haymana Belediye Başkanı)	23
Turan ERDOĞAN (Çay Kaymakamı-Haymana Önceki Kaymakamı)	25
Enver YURTTAŞ (Milli Eğitim Bakanlığı Şube Müdürü)	27
Halil İbrahim UÇAK (Haymana Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü)	31

İKİNCİ BÖLÜM HAYMANA'DA İDARİ YAPI VE NÜFUS HAREKETLERİ

Prof. Dr. Üçler BULDUK: <i>Haymana ve Çevresinin Göç ve Yerleşme Tarihine Umumi Bir Bakış (16.-18. Yüzyıllar)</i>	35
Dr. Öğr. Üyesi Bilal TUNÇ: <i>Cumhuriyet Döneminde Haymana İlçesinin İdari Yapısındaki Düzenlemeler</i>	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANKARA VE HAYMANA: TARİH, ULAŞIM VE EĞİTİM

- Prof. Dr. Mesut ÇAPA: *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Haymana'nın Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Deneme (1923-1950)* 87
- Doç. Dr. M. Serhan YÜCEL: *1925-1926 Ders Yılında Ankara ve Haymana'da Eğitim* 111
- Doç. Dr. Doğan DUMAN: *Kurtuluş Savaşı Döneminde Eğitim Faaliyetleri* 139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE BATI CEPHESİ: SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

- Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BOLAT: *Atatürk'ün Batı Cephesi Savaşlarının Sonuçları Üzerine Değerlendirmeleri* 159
- Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT: *İngilizler Tarafından Deşifre Edilen Yunan Telgraflarıyla Sakarya Savaşı Sonrasında Yaşanan Mağlubiyet Psikolojisi* 171
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN: *Fahri Aykut'un Yazdıklarına Göre Sakarya Meydan Muharebesi'nde IV. Grup Komutanlığı'nın Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme* 201
- Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ-Dr. Öğr. Üyesi Müslime GÜNEŞ: *Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz'un Aydın Sancağında Etkileri ve Sonuçları* 227

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN İÇ VE DIŞ KAMUOYUNA YANSIMALARI

- Dr. Alper BAKACAK: *Bir Göçebe Gazete: Anadolu'da Yeni Gün'ün Sakarya Savaşı Günleri* 269
- Doç. Dr. Hüsnü ÖZLÜ-Deniz GÖÇER: *İstiklal Savaşı'nda Türk Ordusunun Sakarya Nehri'nin Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyutta Yankıları* 285

ALTINCI BÖLÜM
FARKLI PENCERELERDEN MİLLİ MÜCADELE'YE
GENEL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Muhammed SARI: <i>Cami (Baykurt) Bey'in Anı Defterinde İzmir'in İşgali</i>	337
Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK: <i>Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında İttihatçılık ve İttihatçılar</i>	367
Doç. Dr. İhsan TAYHANİ: <i>Milli Mücadele'nin Ateş Çemberi İçerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu Köylüsünün Geleceğine İlişkin Toplum Mühendisliği</i>	397
Doç. Dr. Esmâ TORUN ÇELİK: <i>Sakarya Savaşı'nda Bir Kadın Romancı: Halide Edip Hanım</i>	441

SUNUŞ

1919, Türk ulusu açısından son derece anlamlı bir yıldır. Kurtuluştan kuruluşu uzanan zorlu yolculuğun başladığı yıldır 1919. Mustafa Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasıyla başka bir çehreye bürünen Anadolu'daki direniş, kısa zamanda örgütlü bir Kurtuluş Savaşı'na dönüşmüştür. Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri, Sakarya Zaferi ve Büyük Taarruz gibi önemli askeri olayları ve bunlara bağlı olarak da çok önemli siyasi gelişmeleri barındıran Türk Kurtuluş Savaşı, antiemperyalist yönüyle de mazlum milletlere umut ışığı olmuştur.

2019 yılı Kurtuluş Savaşı'nın başlamasının 100. yılı iken, 2020'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının 100. yılı idrak edilecek, 2021 ise Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. yılı kutlamalarına sahne olacaktır. Türk tarihinin dönüm noktaları sayılabilecek olaylarla ilgili bilgi ve bilincin yarınlara, hatta daha ötesine taşınabilmesi için yapılan etkinliklerin kutlamalarla sınırlı kalmaması gereklidir. Sempozyumlar, paneller, konferanslar ve söyleşiler ile bunların yayına dönüştürülmesi bilginin kalıcılığı açısından önemlidir. Bu sayede nereden nereye geldiği öğrenilecek ve geleceğe dair bilimsel öngörülerde bulunma imkânı sağlanabilecektir.

Bu bağlamda 2018 yılı ve öncesinde Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile Haymana Belediyesi'nin ortaklaşa düzenlemiş oldukları "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" konulu sempozyumlar son derece anlamlıdır. Daha da önemlisi bu sempozyumlarda sunulan bildirilerin bir kitapta toplanarak yayınlanması ve daha geniş kitlelere ulaştırılması üniversite-toplum işbirliğinin tipik bir kanıtıdır. Elinizdeki kitap, sekiz yıldır düzenlenen, son üç yılında ise uluslararası bir nitelik kazanan "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" konulu sempozyumda sunulan bildirilerin derlenmesinden oluşan akademik bir yayındır. Böylece çok değerli bilim insanları tarafından sunulan bildirilerin daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmış ve 100. yılına yaklaştığımız bu büyük zaferin önemi gözler önüne serilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili olarak bundan sonra yapılacak olan akademik etkinliklerin, 1921 yılında kazanılan Sakarya Zaferi'nin 100. yıldönümü kutlamaları için bir yol haritası oluşturacağına kuşku yoktur. Modernleşen ve çağa ayak uydurmaya çalışan Türk toplumunun bu tür moral

değerlere ihtiyacı bulunmaktadır. Sakarya Zaferi ve benzeri diğer başarıların toplumun zihninde yer etmesi, geçmişine bağlı, geleceğine güvenle bakan yeni nesilleri bizlere armağan edecektir.

Bu vesileyle gerek sempozyumun düzenlenmesine gerekse bu kitabın baskıya hazır hale getirilmesine katkı sağlayan tüm akademik ve idari personelimizi kutlar, başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Erkan İBİŞ
Ankara Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Milli Mücadele'nin dönüm noktalarından biri de Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Yunanlıların Ankara Savaşı olarak adlandırdığı bu muharebede Türk ordusunun elde ettiği zafer, sadece Ankara'nın işgalini önlememiş, aynı zamanda Yunan ordusunun saldırı gücünün kırılması sonucunu doğurarak Büyük Taarruz'un yolunu açmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak yönettiği ve "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır" diyerek mücadelenin gidişatını belirlediği bu muharebe, ciddi siyasal kazanımları da beraberinde getirmiştir. TBMM'nin Doğulu ve Batılı devletler nezdinde kabul görmesinde doğrudan rol oynayan Sakarya Meydan Muharebesi, Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamında da bir dönüm noktasıdır. O, artık bir gazi ve mareşaldir.

Sakarya Zaferi'nin kazanıldığı bir coğrafyada düzenlenen sempozyum da son derece anlamlıdır. Milli Mücadele açısından "son kale" olarak nitelenen Haymana'da düzenlenen "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" konulu uluslararası sempozyum, hem kutlama hem anma hem de bilimsel etkinlik anlamı taşımaktadır. Sempozyumda Haymana ve çevresi siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan incelenirken, özelde Sakarya Meydan Muharebesi, genelde de Milli Mücadele'nin tümü üzerine bildiriler sunulmuş, akademik birikimler paylaşılmıştır.

Bu yönüyle 100. yılına yaklaştığımız büyük zaferle ilgili bilgi birikiminin geleceğe kalıcı olarak intikali için de sempozyumda sunulan bildirilerin kitaplaştırılarak basılması ve daha geniş kitlelere ulaştırılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Önceki yıllarda ulusal nitelik taşıyan, son üç yılda ise uluslararası olarak düzenlenen sempozyumun kitapları, konuyla ilgili Türkiye'de hatırı sayılır bir külliyat oluşturmuştur. Elinizdeki kitap da sunduğu bilimsel bilgi ve popüler nitelik taşıyan görüş ve önerileriyle Sakarya Zaferi'nin iki yıl sonraki 100. yılı için dikkat çekici bir program taslağı özelliği de taşımaktadır.

Sempozyuma katılarak kıymetli bildiriler sunan değerli bilim insanlarına; sempozyumun düzenlenmesine doğrudan katkı sağlayan Haymana Kaymakamı Sayın Hüseyin Göktürk ve Haymana Belediye Başkanı Sayın

Özdemir Turgut'a; desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Ankara Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Erkan İbiş ile üniversite yönetimine ve Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü akademik ve idari personeline teşekkürü bir borç biliriz.

Temuçin F. ERTAN-Bahar İZMİR
2019-ANKARA

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü)

Bugün burada Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana konulu sempozyumun yedincisini yapıyoruz. Son sekiz yılda ama her birinde de ayrı bir heyecan ayrı bir coşkuyla, burada bulunuyoruz. Bugün de aynı şekilde, bu açılış konuşmasını yapmak için buraya geldiğimde sanki, ilk kez bir sempozyum yapıyormuşçasına heyecanlıyım ve coşkuluym. Bu sempozyum sırasında Sakarya Meydan Muharebesi'nin, Sakarya Savaşı'nın, Sakarya Zaferi'nin tarihi ile ilgili iki gün boyunca çok şey söylenecek ve bilgi aktarılacaktır. Bu nedenle ben bu savaşın detaylarına girecek değilim.

Ben bugün aslında biraz sadece bu sempozyumun geçmişi ile ilgili bir muhasebe yapalım, bir değerlendirme yapalım istiyorum. Başından sonuna kadar bu sempozyumlara katılan bir kişi olarak, sanırım son sekiz yılda yedincisini yaptığımız bu sempozyumla ilgili tarihsel açıklama yapma bilgisine sahibim diye düşünüyorum. Nereden nerelere geldik!.. Sadece bir gün bizim Ankara Üniversitesinin, Haymana Meslek Yüksekokulunu ziyaretine gelmiş, aynı gün o dönemde Belediye Başkanı olan Hacı Aysu'yu da ziyaret etmiştim. O, böyle bir sempozyumun yapılıp yapılamayacağını sordu, Haymana'nın Sakarya Savaşı ile ilgili anlatılarda yer almamasından, devletin bile haberinin olmamasından, akademik çevrelerin Haymana hakkında hiç bilgi sahibi olmamasından rahatsız olduğunu belirtti. Onunla başlayan bir süreçti. Daha sonra sağ olsun Özdemir Turgut başkanımız sayesinde, sempozyumumuz daha da gelişti. Burada değerli önceki kaymakamımız Turan Erdoğan ile beraber Cimcime Otelde başlayan sempozyum, bugün uluslararası bir nitelik kazandı. Son üç yıldır da uluslararası bir nitelikte sürdürüyoruz, yurtdışından konuk hocalarımız var.

Peki, biz neden buradayız? Bu sempozyumun Haymana'da yapılması son derece anlamlıdır. Çünkü Sakarya Zaferi, burada kazanılmıştır ve bu coğrafyanın insanlarıyla bu coşkuyu ve heyecanı paylaşmak son derece anlamlıdır diye düşünüyorum. Biz bu sempozyuma, Ankara Üniversitesi olarak, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü olarak, Belediye Başkanımız ve Kaymakamlarımızla giriştiğimizde bakın ne yoktu? Mesela buralar milli park değildi o zaman. Bu sempozyumun tetikleme ile bu bölge,

milli park haline dönüştürüldü. Sempozyuma katılım önceleri bu kadar coşkulu değildi. Ama gün geçtikçe katılım arttı. Biz Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak her sempozyumu kitaplaştırdık ve Sakarya Savaşı ile ilgili bir külliyat oluşturduk. İnternete girerseniz, Haymana ve Sakarya Savaşı yazarsanız, Haymana Belediyesi'nin, Haymana Kaymakamlığı'nın ve Ankara Üniversitesinin bu etkinliğini görürsünüz.

Gerçekten de bu sempozyumların sonucunda akademik çevrelerde derli toplu, onların da yararlandığı bir Sakarya Savaşı kitabı ortaya çıktı. Bu sayede Sakarya Savaşı ile doğru bilgi aktarıldı. Artık Sakarya Savaşı'nın bu topraklarda kazanıldığını kamuoyu biliyor. Doğal olarak da Sakarya Savaşı'nın coşkusunu kutlamak için kimse Adapazarı'na gitmiyor. Bu işbirliği ortamı bundan sonra da gelişirse, bu uluslararası nitelikteki bilgi şöleni, hem akademik anlamda hem popüler kültür anlamında hem de toplumsal fayda anlamında çok ciddi yararlar getireceğini söyleyebilirim.

Ankara Üniversitesini, Atatürk'ün öngördüğü bir üniversite olarak düşünürsek, Haymana'da veya Ankara'nın herhangi bir bölgesinde sempozyum düzenlemek üniversitemizin asli görevlerinden birisidir. Ankara Üniversitesi de bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Tabii ki bu çalışma bir ekip ürünüdür. Sağ olsun gerçekten Belediye Başkanımız Özdemir Turgut'un, şimdiki ve önceki kaymakamlarımızın katkılarıyla bugünlere geldik. Biz Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak, sempozyumun akademik ayağı ile ilgilenirken, idari ve konaklama tarafıyla da Haymana yerel yönetimi ilgilendi. Ben gerçekten Haymana Belediye Başkanına Kaymakamımıza sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bize yıllardır katkı sağlayan Grannos otel yetkililerine de teşekkürlerimi sunuyorum. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü personeline, Haymana Belediyesi'nin personeline de çok teşekkür ederim. Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne teşekkürlerimi sunuyorum. Bir özel teşekkür de kendi yardımcım Prof. Dr. Hakan Uzun ve Sevil hanıma!.. Onlar gerçekten çok çok emek verdiler bu sempozyuma!.. Bu iki arkadaşımız çok ciddi şekilde bu sempozyumun yükünü çektiler.

Başarılı bir sempozyum olmasını, ciddi bir bilgi şöleni olmasını diliyorum. Başından sonuna çok seçici davrandık. Hiçbir zaman gündelik siyasetin bir parçası olmadan, tarihin bilimsel yönlerini ortaya koymaya çalıştık, ama bununla beraber de toplumsal açıdan anlaşılabilir ve bir algı oluşturabilir şekilde tarih anlatımına özen gösterdik. Bütün katılımcılarımıza protokol üyelerimize, bildiri sunarak bizleri aydınlatma işlevini, çok zorlu bir süreçten sonra hazırladıkları bildirimlerle bize sunacak olan değerli akademisyenlerimize ve Haymanalılara teşekkür ediyorum ve saygılar sunuyorum.

Erdem KARAAĞAÇ
(Tarım ve Orman Bakanlığı 9. Bölge Müdürü)

Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkındaki işlevimizden bahsetmek istiyorum. Az önce de belirtildiği gibi daha önceleri, sadece Haymana ve Polatlı'da, 1921 yılında cereyan eden bu savaşın anma törenleri ve kutlama programları düzenlenmekteydi. Bu dönemde Polatlı'da bir merkez şehitliği, askeri bir müze, Eskişehir yolu üzerinde bir Mehmetçik anıtı ve eski bir bina bulunmaktaydı. Bunun üzerine Orman ve Su İşleri Bakanlığı bir çalışma başlattı ve 2015 yılında Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı ilan edildi. Bu milli park hem Polatlı hem de Haymana'da savaşın geçtiği alanları kapsayacak şekilde, toplamda 75 kilometrelik bir hattı kapsamakta ve 138 bin 505 dekarlık bir alanda, ziraat arazileri dışarda bırakıldığında, toplamda 14 bölümden oluşmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında, şehitliklerin ve siperlerin tespiti sürerken, kaymakamlarımızla belediye başkanlarımızla muhtarlarımızla ve halkla aynı zamanda akademisyenlerimizle çalışıldı. Bu çalışmalar sırasında Milli Park sınırlarının epeyce geniş olduğu fark edildi.

İlk etapta ne yaptık? Öncelikle siperlerin tespiti, bakım ve onarımları yoluna gidildi. Tespit edilen altı tane şehitlik ihya edildi. Yine bu çalışmalar kapsamında 150000 metre karelik alan jeologlar tarafından araştırmaya tabi tutuldu ve yer altındaki şehitlerimizin yerleri tespit edildi. 115 adet şehitlik bu çalışmayla belirlendi. Resmi kayıtlara göre bu savaşta 5710 şehidimiz vardır. Bu rakamlara bakılırsa şehitlik sayısı çok azdır. 115 şehitlikteki şehit sayısının 2066 ile 3397 olabileceği düşünülmektedir. Milli park öncesi beş mevzide 4500 metre siper, sonrasında da 61000 metre siper tespit edildi. Ayrıca milli park sınırları dışında da 75000-73000 metre siper bulunmaktadır.

İhya edilen şehitliklerimizden, eski Polatlı, Sakarya Grup, Kışla Hastanesi, Haymana'daki Evliya kapı, Mangal dağı ve İkiz tepeler şehitlikleri, şu an ziyaretçilere açıktır. O günlerde oluşturulan Yunan mezalimini araştırma komisyonunun –ki bu komisyonda Halide Edip Adivar da vardır- Polatlı'nın Sakarya köyünde çalışmalarını sürdürdüğü ev, sahipleri tarafından protokolle

devredildi. Burası günümüzde Halide Edip Adıvar ve kadın kahramanlar müzesi olarak ziyaretçilere açıktır. Yine şehitlikleri ihya ettiğimiz yerlerdeki köylerde eski okulları da restore ederek, buraları da tanıtım merkezi bünyesine almaya çalışıyoruz.

Bunun için Haymana'da eski Çaldıran İlköğretim Okulunda ziyaretçi tanıtım merkezi oluşturduk. Bunun yanında yol yapımları ve diğer çalışmalarımız da devam ediyor. Alanlarla ilgili az önce de belirttiğim gibi jeologların taraması halen devam ediyor. Amacımız ecdadımızın göstermiş olduğu kahramanlık ve destanı gelecek nesillerimize, çocuklarımıza aktarmaktır. Bu kutsal coğrafyayı hem tanıtmak hem de yaşatmak için elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz. Bu kapsamda şimdi Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğüne, Haymana Kaymakamlığına, Polatlı Kaymakamlığına ve Belediyelerimize, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park çalışma ekibine, hocalarımıza, muhtarlarımıza ve bu kapsamda emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz. Hakikaten çok meşakkatli ve uzun bir süreç oldu. Aynı zamanda bu uğurda şehit düşen, başta ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere tüm şehitlerimizi saygıyla anıyoruz.

Özdemir TURGUT
(Haymana Belediye Başkanı)

Sakarya Zaferi, askeri bir başarının ötesinde Mustafa Kemal Atatürk ile Türkiye halkının bütünleşmesini sağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının yolunu açan çok yönlü bir gelişmedir. Sakarya Zaferi kazanılmasaydı ve son direnme noktası olan Haymana düşseydi, Türkiye Cumhuriyeti olma hayalleri de suya düşecekti. Son üç yıldır uluslararası düzeyde olmak üzere bu yıl yedincisini düzenlediğimiz bu sempozyumda Haymana'nın Kurtuluş savaşındaki rolü ve önemini anlatmaya çalışıyoruz. Ülkemizden ve dünyadan birçok değerli akademisyen de, bu konudaki bilimsel çalışmalarını burada sunuyor. 8 Şubat 2015 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararı ile Sakarya Savaşı'nın gerçekleştiği alanlar tarihi milli parkı olarak ilan edildi. Yine bu sempozyumlar vesilesiyle Sakarya Meydan Muharebesi'nin bu topraklarda kazanıldığı ve Haymana'nın son kale olduğu gerçeği artık herkes tarafından daha iyi anlaşılmaya başlandı. Bölgede tarihi milli park ilan ederek, tarihteki önemini unutulmamasını ve hak ettiği değere kavuşmasını sağlayan, başta Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, bu kararı alan Bakanlar Kurulumuza şahsım ve hemşerilerim adına teşekkür ediyorum.

Hüseyin GÖKTÜRK **(Haymana Kaymakamı)**

İlçemiz Haymana için bir gurur kaynağı, ülkemiz için ise bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi'nin 97. yıldönümünü yine burada hep birlikte idrak etmenin sevinci ve gururunu yaşıyoruz. Bu zaferin 97. yıldönümünü değerlendirdiğimizde, az önce ifade edildiği gibi, bu zaferin gerçekleştiği yer sorulduğunda hala pek çok kişi Sakarya ilini işaretlemekte ve bu şekilde cevap vermektedir. Benim hatırlatmakta yarar gördüğüm bir iki husus var. Bunlara değinmek istiyorum. Sakarya Zaferi'nin esas önemi, II. Viyana Kuşatmasından bu yana devam eden Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesinin son bulmasında yatmaktadır. Bu zafer olmasaydı, bu cephe savaşı Türk ordusu ve Türk kuvvetleri tarafından kazanılmasaydı, tüm Kurtuluş Savaşı ne şekilde sonuçlanırdı acaba? Akıbeti ne olurdu? Bu zaferin değerini, önemini anlayabilmemiz için bu soruyu sormamız ve düşünmemiz gerekiyor. İşte tam bu noktada Sakarya Zaferi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atılmasında en önemli dönüm noktasıdır. Bunun yanında, 100 kilometreyi bulan bu cephedeki savaşlardan, Mangal dağı, Çal dağı, Türbe Tepe ve Yıldız Tepesi'nde çatışmalar Haymana'da gerçekleşmiştir. Şimdi bize düşen görev ise yapılan bu milli park çalışmalarının ve düzenlemelerin de rüzgârını arkamıza alarak öncelikle Haymana'da, daha sonra Ankara'da ve tüm Türkiye'de bu zaferin bilinirliğini ve farkındalığını gün ve gün artırmamız gerekiyor. Yaptığımız bu etkinlikler, sempozyumlar gerçekten önemlidir. Her yıl bunları zenginleştirerek, farklılaştırarak dikkat çekmemiz gerekiyor. Ben bu vesile ile de enstitü müdürümüze ve sayın belediye başkanımıza, buralara kadar zahmet edip teşekkür eden değerli katılımcılarımıza, hocalarımıza, misafirlerimize tekrar şükranlarımı arz ediyorum. Yine bize bu zaferi kazandıran cumhuriyetimizin kurucusu büyük Önder Atatürk'ü, bu tarihi mekânlarda savaşan, şehit düşen, yaralanan atalarımızı rahmetle ve minnetle anıyorum. Bu sempozyumun amacına ulaşmasını diliyorum, hepinize sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ayhan ELMALI
(Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Temuçin hocamız, bu sempozyumun nasıl başladığını, bugünlere nasıl geldiğini çok güzel bir şekilde anlattı. Bu yıl yedincisini yapıyoruz. Son üç yıldır da uluslararası olarak yapılan sempozyum inşallah bundan sonra daha da büyür, daha da uluslararasılaşır diye düşünüyorum. Sakarya Meydan Muharebesi'nin 97. yıl dönümünü kutluyoruz. Bu gün çok önemli bir gündür. Çünkü bu zaferle Yunanlıların Anadolu'dan atılması süreci başlamıştır. Büyük Taarruz'un başarıya ulaşmasından sonra, ulu önder Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin kurulması ile birlikte Ankara Üniversitesinin kurulması direktifini vermiş ve süreç 1925 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinin kurulması ile başlamıştır. Ankara Üniversitesi kurulduğundan beri bu tarihi misyonu sürdürmektedir. Günümüzde, uluslararası ve saygın bir üniversite haline gelen Ankara Üniversitesi, 300 bine yakın mezunuyla ülkemizin gelişmesinde, kalkınmasında önemli görevler almıştır. Ayrıca yine bu tarihi misyonu ile Ankara'nın da gelişmesi kalkınması için de önemli çalışmalar yapmıştır. Bugün hala Ankara'nın bütün ilçelerinde meslek yüksekokulları ve ilave diğer birimleri ile kalkınması için halkımızla bütünleşerek önemli projelere imza atmaktadır. Bu sempozyum da buna güzel bir örnektir. Bu sempozyumun düzenlenmesine katkıda bulunan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsüne, kaymakamımıza, belediye başkanımıza ve adını vermediğim herkese şükranlarımı sunarım. Başta ulu önder Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün şehitlerimizi rahmetle ve minnetle anıyorum ve hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Mustafa DESTİCİ
(Ankara Milletvekili)

Bugün burada çok önemli bir zaferin 97. yıldönümünün uluslararası boyutta tartışıldığı bir sempozyumdayız. Burada bulunmaktan büyük bir memnuniyet ve kıvanç duyduğumu ifade etmek istiyorum. Bu toprakların bir evladı olarak, bir çocuğu olarak, bu davetiye elime geçtiğinde gerçekten çok heyecanlandım. Ben hemen Sakarya'nın diğer tarafında bulunan Eskişehir Günyüzü ilçesinin bir evladım. Savaşın bir kısmı bu tarafta geçerken, diğer kısmı da öbür tarafta gerçekleşti. Dolayısıyla bu savaşın hatıralarını, hikâyelerini, gerçeklerini, türkülerini, dedelerimizden, ninelerimizden öğrenerek büyüdük. Onun için sözlerimin başında ulu önder Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere, bu savaşın tüm kahramanlarını, tüm gazilerini, tüm şehitlerimiz rahmetle minnetle ve şükranla anıyorum. Ruhları şad olsun, mekânları cennet olsun... Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu bu yıl inanıyorum ki çok değerli katılımcıları ve hocalarımızı ağırlıyor. Burada sizlerle birlikte olmak, Türk milleti için böylesine önemli bir günü konuşmak, aydınlatmak ve vatanımız için yapılan mücadeleleri tarih sahnesinde tekrar yaşamak gerçekten çok heyecan verici bir durum!.. Bu vesile ile bir araya gelmekten büyük bir mutluluk duyduğumu bir kere daha ifade etmek istiyorum. Bu onur verici tabloda yer almanın, sizlerin paylaşımlarını dinlemenin bizi diri ve canlı tutacağına inanıyorum. Sempozyumun gerçekleştiği bu topraklar üzerinde, bugün olduğu gibi her an tüylerimiz diken diken olmaya devam ediyor. Sanki hala o kanlı mücadeledeki kan kokusunu, nefeslere dolan barut kokusunu soluyoruz.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin, Türk milleti için bir ölüm kalım savaşı olduğu konusunda hepimiz hemfikiriz. Yaklaşık olarak 100 kilometrelik bir cepheye başlayan bu kanlı direniş, tarihin önemli meydan muharebelerindedir. Yunan ordularının Ankara'ya gelmesine ramak kaldığı son noktadır. Vatan için, Ankara için etten duvar ören bir milletin, 22 gün geceli gündüzlü süren ve Yunanlıların Ankara'nın alınması ve büyük Bizans'ın kurulması ile ilgili düşlerini Sakarya'ya gömen zaferinin adıdır Sakarya!.. Sakarya Meydan Muharebesi'nin bu tarihi yönünü her Türk vatandaşı bilir. Bu nedenle çok değerli hocalarımızın, tarihçilerimizin yanında

tarihi anlatmak elbette ki bize düşmez, ama biliriz ki bu zaferi konuşmak, anlatmak, yeniden yaşamak, hepimize yeniden büyük bir güç ve ilham verir. Bu zafer vatanımızın her karesine sahip çıkmamız gerektiğini bizlere bir kere daha hatırlatır. Yedi düvele karşı verilen tüm savaşları bizi hatırlatır. Ama bugün Sakarya Meydan Muharebesi'nin savunma kalesi olan Haymana'yı özellikle hatırlayacağız.

Yunanlıların imkânları Türklerle kıyaslandığında, arada muazzam bir güç farkı olduğu görülür. Yunan ordusunun gücü, Türklerin neredeyse iki katıdır. Ama aradaki esas fark, iman ve inançtır. Bu da Türk ordusunda bulunmaktaydı. Mehmetçiğin gözü kara, yüreği delikanlıydı. Kanının son damlasına kadar müdafaa etti vatanını!.. Ah Sakarya ah Haymana senin toprağın kutsaldır. “Bastığın yerleri toprak diyerek geçme tanı, düşün altındaki binlerce kefensiz yatani” diye boşuna söylemedi milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy!.. Çünkü o gördü, yaşadı. Asırlarca ateşlerde yandı bu millet. Bu milletin ayakları yandı, elleri parçalandı. Sonunda Sakarya'da tarihin yönü değişti. Sakarya Zaferi, Orta ve Yakınoğu'nun kaderini değiştirdi. Sakarya Meydan Muharebesi öyle bir zaferdir ki, sadece vatan toprağı kurtarılmadı. Tüm dünyada yer yerinden sarsıldı.

Haymana, Yunan ordularının Anadolu topraklarında ilerlediğı son nokta oldu. Yani bir anlamda milli mücadelenin ilk adımı ve zafer bildirisi oldu. Haymana binlerce yıllık tarihe sahip eski kentlerimizden birisidir. Bu topraklar tarih kokar, bu topraklar adaleti simgeler. Bu topraklar Türk devletinin temelidir. Haymana olarak, Türkiye olarak, Türk milleti olarak, hep birlikte bu topraklara sahip çıkacağız. Tüm değerlerimizi, tüm emanetlerimizi koruyarak, genç nesillere aktaracağız. Bu vesileyle bugün burada bu birlikteliğı sağlayan ve Sakarya Meydan Muharebesi uluslararası sempozyumda emeğı geçen, katkı sunan başta Ankara Üniversitemizin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne, Haymana kaymakamımıza, Haymana belediye başkanımıza ve emeğı geçen herkese canı gönülden şükranlarımı sunuyorum. Sözlerime Necip Fazıl'ın Sakarya türküsünden bir dörtlükle son vermek istiyorum:

*Rabbim isterse, sular büklüm büklüm burulur,
Sırtına Sakarya'nın, Türk tarihi vurulur.
Eyvah, eyvah, Sakaryam, sana mı düştü bu yük?
Bu dâva hor, bu dâva öksüz, bu dâva büyük! ..
Ne ağır imtihandır, başındaki, Sakarya!
Bin bir başlı kartalı nasıl taşır kanarya?*

Levent GÖK
(Ankara Milletvekili)

Sakarya Meydan Muharebesi'nin 97. yılında düzenlenen bu sempozyumda sizlerle birlikte olmaktan duyduğu memnuniyeti belirterek sözlerime başlamak istiyorum. Bu sempozyumla bir kez daha Sakarya Meydan Muharebesinde Haymana'nın yerini anlatmaya çalışacağız. Benim de başından beri katkı verdiğim bu çalışmada, öncelikli olarak sayın kaymakamımıza, değerli belediye başkanımıza ve üniversite yetkililerimize ayrı ayrı teşekkürü borç biliyorum. Bu topraklar, gerçekten Türkiye Cumhuriyeti tarihinin kuruluş topraklarıdır. Bu topraklar çok gözyaşı gördü, bu topraklarda çok canlar yandı. Bu topraklar bir siyasi dehanın, bir askeri dehanın yani Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde, Türk milletinin ulus olma sürecinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde son geçittir. Haymana gerçekten son kaledir. Eskişehir'de konuşlanan Yunan askerlerine karşı çok dâhiyane bir karar alındı ve Türk ordusu askeri bir taktik gereği geri çekildi. Aşağı yukarı 200 kilometre boyunca Yunan ordusunun Eskişehir'de kalmasına razı olmak ve Türk ordusunun geri çekilmesine ilişkin karar almak çok zordu. Ayrıca bunun Türk kamuoyuna anlatılması da gerçekten zordu. Ama öyle bir plan yapıldı ki, öyle bir askeri ve siyasi deha birleşti ki, Yunan ordusunu mümkün olduğu kadar bu toprakların içine çekmek amacıyla onları yormak, etkisiz hale getirmek amaçlandı. Bu topraklarda Türk ordusunu güçlendirerek düşman burada karşılandı. Eğer bu strateji yapılmamış olsaydı, düşman bu toprakları geçerek Ankara'ya kadar varmış olacaktı ve bunun siyasi bedeli ve her türlü bedeli çok ağır olacaktı.

Mustafa Kemal tarafından Büyük Millet Meclisi'nde buna ilişkin bir konuşma yapılmıştır. Mustafa Kemal; "Biz Yunanlıları olabildiğince yoralım ve bu topraklarda karşılayalım" demiştir. Değerli konuklar, bu tarihi kararları herkesin alması mümkün değildir. Bu bir siyasi dehayı, askeri dehayı gerektiren çok önemli kritik kararların alınması, Türk ordusunun burada taarruzu başlatması sayesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ulus devlet olarak dünyada saygın bir konumda yer alması sağlanmıştır.

Bu topraklarda askerler susuz kalmıştır. Ankara ve civarından su getirilerek askerleri su servisi yapılmıştır. Cephedeki şehitlerimizi çoğunluğu kadın olan Haymanalılar toplamıştır. Ben burada bir Haymanalı olarak, bu toprakların suyunu içmiş yemeğini yemiş bir insan olarak bundan gurur duyuyorum.

Değerli konuklar Mustafa Kemal “Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır, o sathı bütün vatandır” demiştir. İşte şimdi biz tarihimizdeki bunun gibi en önemli sözlerin söylendiği topraklardayız, kahramanların topraklarındayız. Bu topraklar öyle sıradan topraklar değildir. Her karesi kanla sulanmış ve ağır bir bedel ödenmiştir. Bu cephe gerçekten büyük ve önemli bir cephe. Düşmanı durduran topraklardaki atalarımızın mücadelelerini ortaya çıkaracak çalışmaları yaparak, bunları hem Türkiye hem de dünya kamuoyuna anlatmalıyız.

Bir yandan bu çalışmaların sürdürülmesi, bir yandan da kaplıca turizminin geliştirilmesi için çaba sarf ederek Haymana’ya hizmet etmeliyiz. Haymana için sadece burada konuşmak yeterli değildir. Haymanalıyız, bundan da gurur duyuyoruz ama öğrencilerimizin okuduğu okulları da iyileştirmek durumundayız, Daha fazla Haymanalı gencin üniversiteyi kazanmasını sağlamalıyız, işsizliği önlemeliyiz. Daha da önemlisi Haymanadan göçü durdurmalıyız. Haymana’nın toprak ve hayvancılık alanındaki gelişmesini daha da artırmak zorundayız. Haymana’nın Türkiye’deki gelişmişlik endeksinde son sıralarda olmasını asla kabul etmiyoruz. Hep beraber çalışacağız. Burada muhalefet yok, burada iktidar yok, burada hep birlikte bir Haymanalı ruhu var. Ben buradan bir siyasi parti ayrımı asla yapmıyorum. Biz bütün vatandaşlarımızla, kaymakamımızla el eleyiz, hep beraber Haymana’nın yücelmesi için elimizden ne geliyorsa yapmak zorundayız. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki görevimde Haymana’nın daha gönençli bir hale gelmesi için elimden geleni yapacağımı burada sizlerin huzurunda söz veriyorum. Şimdi bu güzel sempozyumu hep birlikte dinleyeceğiz ve değerli konuşmalarımızın birbirinden değerli konuşmalarıyla bilgileneceğiz. Buradaki değerli bilgiler hafızalarımızda arşivlerimizde yer alacak ve bizden sonra gelen nesiller de Haymana’nın önemini bir kez daha anlatacaklar.

Bu topraklar uğruna can veren bütün şehitlerimizi ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ü saygı ile anıyor, hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYMANA'YA DAİR...

Prof. Dr. Ömer ÖZKAN
(Akdeniz Üniversitesi)

Ben bu sempozyumlara başından itibaren katılmaya çalıştım, sadece konuşma yapma anlamında değil, katılarak da çok fazla şey kazandım ve öğrendim. Bu nedenle Temuçin hocama buradan çok teşekkür etmek istiyorum, o olmasaydı bu sempozyum başından beri olmayacaktı. Sayın başkanımızın da desteği ile birlikte ve Haymanalılarının desteği ile bu güzel sempozyum her yıl tekrarlanıyor. Ben buradan sayın milletvekilimiz Levent Gök'e de desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Mecliste her zaman Haymanadan bahseden ender kişilerden birisidir sayın Levent Gök!.. Ayrıca Ankara Üniversitesine ve sayın rektörümüze de Haymanayı sahiplendiği için çok teşekkür ediyorum.

Ben Haymana'nın küçük bir beldesindenim. Orada bir Atatürk heykeli vardı. Bu heykelde "hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" sözü bulunuyordu. Bu heykel onun anısına yapılmıştı. İlkokulu ve ortaokulu burada okuduk ve bize verilen eğitimde Haymana ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin önemini anlatabilecek öğrendik. Haymanamız çok önemli bir yerdir. Haymana'nın kaplıca suyu da çok önemlidir.

Bu sempozyumda zevkle dinlenecek oturumlar vardır ve bildirilerin hepsine büyük emek harcanmıştır. Bütün bilgiler belgelerle ifade ediliyor. Tarih zaten çok değerlidir fakat kişisel olmadığı zaman belgeleri dayandığı zaman çok daha değerli oluyor. Haymana'nın tarihi bu sempozyumda hiçbir şekilde yoruma gerek kalmayacak şekilde belgelerle ortaya konuluyor. Bunun yanında, benim bu sempozyumda öğrendiğim çok önemli bir şey var ve bana göre bunu herkesin öğrenmesi gerekir: Sakarya Meydan Muharebesi ve öneminin Türkiye tarafından bilinmemesinin ana nedeni bence çok acıyla geçmiş bir savaş olmasıdır. Bu nedenle insanlar yıllardır bu savaştan bahsetmek istememiş, ardından Başkomutanlık Meydan Muharebesinde büyük bir zafer de kazanılmış ve bizler bu savaştan sonra mutlu olmuşuz, İzmir'e kadar gitmişiz. Özgürlük gelmiş ama insanlar yıllarca buradaki acıları unutmamış, içlerinde taşımış!..

Sakarya Meydan Muharebesi, daha doğrusu Haymana gerçekten de son kaledir. Bu coğrafyada yıllarca insanlar çocuklarını kaybetmiş, ailelerini kaybetmiş, 17, 15, 20 gibi erken yaşlardaki gençlerine kaybetmiştir. Sakarya Savaşı'nda bu acılardan çok da fazla bahsedilmemiştir. Sempozyuma katılım zaman zaman azalsa da başından sonuna kadar dinlenmesi gereken çok kıymetli oturumlar var. Aslında söylemek istediğim toprakları değerli olduğu ve bu topraklarda da çok önemli şeyler üretilebileceğini anlatmamız ve bunlardan bahsetmemiz gerektiğidir. Bu topraklara değer veren insanların olması çok önemlidir. Bizim hala bu topraklar uğruna bir şey yapmak için çabalayan insanlara, can atan insanlara ihtiyacımız var.

Ama çok da naçizane bir katkı da ben sunmak istiyorum: Ben Antalya'daki il tarım uygulamalarını, organik tarım uygulamalarını görünce, geleceğin tarımda olduğunu görüyorum. Bunu en iyi şekilde uygulamanın, bu yönde çalışmalar yapmanın çok önemli olduğuna inanıyorum. Tarım Bakanlığı'nın da bu anlamda çok büyük destekleri var. Biz de buradan yola çıkarak bu önemli toprakları tarım için çok önemli bir merkez haline getirebiliriz. Teknolojiyi kullanarak biz de ilde Haymana adına bu çalışmalarını yürütebiliriz. Yine aynı şekilde Haymana için eğitimin de çok önemli olduğunu düşünüyorum. Burada eğitimin ve turizmin çok değerli olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ben yeniden bu sempozyumda katkısı olan başından beri isimlerini zikrettiğim tüm hocalarımıza ve herkese çok teşekkür etmek istiyorum. Her zaman yine bu şekilde sempozyumlarda tüm Haymanalı kardeşlerimizle buluşmak dileğiyle, teşekkür ederim.

Abbas GÜÇLÜ
(Milliyet Gazetesi)

Bugün bu sempozyuma Levent Bey'den sonra, Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Sayın Mustafa Destici'nin de gelmiş olması gerçekten çok sevindirici bir durum... Umarız bu zaferin 100. yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu konu görüşülür ve bu zafer en görkemli şekilde gerçek topraklarında kutlanır. Bu savaşın adı, Sakarya Savaşı değil Haymana Meydan Savaşıdır aslında!.. Bu konuyu Temuçin hocaya bir türlü anlatamadım. Niye bu savaşın adını doğru koymuyoruz. Bunun yanında Sakarya ile Milli Mücadele'nin ne alakası var? Çünkü savaş Haymana'da geçiyor... Bu konunun bir çözüme kavuşması gerekiyor. Milli mücadelenin başlangıç noktası burasıysa, son kale burasıysa niye adını doğru koymuyoruz!..

Ben genellikle salonun boş olmasına da ağır eleştiriler yapıyordum fakat bugün salon gerçekten çok çok dolu... Öğretmenlerimiz ve öğrencilerimiz nihayet gelmişler. Umarım böyle toplantılara öğrencilerimiz ve öğretmenlerimiz daha da fazla gelmeye devam ederler. Öğrencilerin çok daha fazla bir katılımla buralara teşvik edilmesi ve katılmaları gerekir. Gençlerimiz olmadan bir şeylerin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Bu sempozyumun ve burada bulunmamızın mimarı Temuçin hocadır. Ben daha önce de hocama demiştim, Haymana'nın geçmişinin yanı sıra geleceğini de konuşulması gerekiyor burada!.. Elbette ki Haymana'nın bir sanayi kenti olmasını bekleyemeyiz ama Haymana'da tarım yaygınlaştırılabiliriz. Haymana'daki en büyük sıkıntı ise tarım dışında çok önemli bir sektörün olmamasıdır. Fakat Avrupa'ya baktığımızda, 10 yıllık, 20 yıllık devletler derin bir tarihi varmışçasına gelişmişlik gösterebiliyor. Fakat Haymana'ya baktığımızda bu derece köklü tarihe sahip olan bu bölgenin geliştirilmesi gerekiyor. Özellikle stratejik sanayi türleri geliştirilebilir. Burada katma değeri yüksek bir tarım yapılabilir. Örneğin Trabzon'da da tarım için ve buğday için çok fazla bir alan yok, fakat Trabzon ekmeği öyle bir katma değer katmıştır ki, Türkiye'nin her yerinde meşhurdur ve bilinir. Yine İsviçre'de kakao anlamında herhangi bir şey yetişmez ama dünyanın en iyi

çikolataları İsviçre'de üretilir. Yani şöyle diyorum bizde her şey var ama helva yapmayı bilmiyoruz. Ancak parayı kazananlar da helva yapmayı bilenlerdir, malzemeyi üretenler değildir.

Bu sempozyumda Haymana'nın geleceği ile ilgili bir oturum da olması gerekir. Burada ayrı bir sempozyum veya ikinci oturumda Haymana'nın geleceğine dair öneriler tartışılabilir. Haymana'nın geleceği adına ne yapılabilir? Burada en öne çıkan şey eğitimidir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın hem okullardaki koşulları iyileştirmesi hem de burada yapılan projelere destek olması gerekmektedir. Çünkü buradaki tarihi öneme sahip bir bölgedeki okullara projelere destek verilmezse, ciddiye alınmazsa başkaları hiç ciddiye almaz. Milli Eğitim Bakanlığı'nın buradaki okulların kapasitesini artırması, koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Böylesine tarihi bir şehrin ciddiye alınması gerekmektedir.

Haymana ile ilgili sorulması gereken çok soru var. Milli Mücadele yaşanmış, Cumhuriyet kurulmuş...İstanbul Üniversitesi varken Ankara Üniversitesi niçin kurulmuş? Bunun nedenlerinin araştırılması lazım. Ankara'nın ruhunu yaşatacak yeni nesillere, yeni öğretmenlere ihtiyaç var. Fakat Ankara Üniversitesi, diğer üniversiteler almış başını giderken biraz yerinde sayıyor ve kendisini anlatamıyor.

Ankara'ya baktığımız zaman Ankaralı dışında herkes var burada!.. Dolayısıyla bunun biraz sorgulanması gerekiyor. Mum dibine ışık vermez sözünün de düşünülmesi gerekiyor. Haymana gerçekten Mustafa Kemal Atatürk döneminden beri çok önemli insanlar yetiştirmiştir. Haymana'nın bir diğer özelliği de geçmişten günümüze muhalefet ediyor olmasıdır. Bizlerin muhalefeti seven bir yanımız var.

Dikkat çekmek istediğim bir şey daha var: 22 günlük 22 gece diyoruz. 12 Eylül 1921 Haymana'nın kurtuluşudur. 9 Eylül 1922 ise İzmir'in kurtuluşudur. Yani Haymana'dan düşmanların atılması ve durdurulması yeterli olmadı. Zafer'in kazanılması, düşmanın tamamının ülkeden çıkarılmasına bağlıydı. Bu savaş çok zorlu bir mücadeleydi. Zaten 22 gün 22 gece sürdü ve gerçekten kolay kazanılmadı. Bu yüzden bu mücadelelerin, tarihimizdeki dönüm noktalarının öğrencilerimize çok iyi bir şekilde anlatılması gerekmektedir.. Bu anlamda seminerler, toplantılar düzenlenerek bu faaliyetleri yaygınlaştırılması ve öncelikle iyi vatandaş yetiştirilmesi gerekiyor.

Tüm bunların neticesinde savaşın ve zaferin yüzyılının çok görkemli bir şekilde kullanması gerektiğine inanıyorum. Bu kutlama etkinliklerinin sadece o ay veya gün içerisinde değil 1-2 yıl öncesinden düzenlenmesi gerektiğine ve hak ettiği şekilde kutlanması gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca bu kutlamaların asıl yerinin de Haymana olması gerektiğine inanıyorum. Bunun Ankara'ya, Ankara'daki yöneticilere çok daha iyi bir şekilde anlatılması gerekiyor.

Bu zaferi sadece Türkiye'de değil, çok farklı ülkelerde de anlatılmalıdır. Sempozyumlara dünyanın pek çok yerinden, Fransa'dan, İtalya'dan pek çok ülkeden de katılımcıların gelmesi gerekiyor. Özellikle de Yunanistan'dan katılımcı gelmelidir. Önceki yıllarda yapılan sempozyumlarda Yunan halkının da bu savaşa karşı olduğu, en azından çok büyük bir kısmının karşı olduğu anlatıldı. Yine aynı şekilde İngiliz halkı da bu savaşa karşıydı. Onların açısından da bu savaşın değerlendirilmesinde fayda var diye düşünüyorum.

Sakarya Zaferinin 100. yılının hak ettiği şekilde kutlanacağını inanıyorum. Şimdiden hazırlık yapılması gerekiyor. Sempozyuma öğrencilerin de katılımının sağlanması önemlidir. Bu açıdan sempozyumun etkisinin artırılmasında ve yaygınlaştırılmasına sosyal medyanın özellikle instagramın da çok yaygın bir şekilde kullanılarak bu faaliyetin bilinirliğinin artırılması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü bu noktada anlatılanlar da etkili olmakla birlikte, esas olarak görsellik öne çıkmaktadır. Bu anlamda daha fazla çalışma yaparak Haymana'nın ve bu etkinliğin önemini arttırabiliriz. Yukarıda da vurguladığım gibi öğrencilerin bu gibi etkinliklere yönlendirilmesi gerekiyor. Aynı zamanda Ankara'daki Milli Eğitim Bakanlığı'nın da bu yönde çalışmaları organize etmesi ve bu etkinliğe katılması gerekiyor. Yine aynı şekilde milletvekillerinin de buraya getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Pek çoğunun da bugünkü etkinlikten haberdar olduğunu sanmıyorum. Bu etkinliği çok daha fazla geniş kitlelere anlatabilsek çok daha etkili olacağını düşünüyorum, teşekkür ediyorum.

Özdemir TURGUT
(Haymana Belediye Başkanı)

Sevgili Temuçin hocama ve tüm katılımcılara teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Özellikle Orman ve Su İşleri Bakanlığımıza, Tarım Bakanlığımıza, Milli Parklar Özel Müdürü Erdem Bey'e, Şube müdürümüz Ömer Bey'e sizlerin huzurunda ayrıca teşekkür ediyorum. Burada 5713 olan şehit mezarlarından 3500'e yakınının tespit edilmiş olması çok önemlidir. Emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Ben de konuya ilişkin bir iki bir şey anlatmak istiyorum. Ciddi bir potansiyele sahip olan ilçemizin, başta ülkemizde ve dünyada anlatılması amacıyla, 2016 yılında başlattığımız Haymana Kaplıcaları Deva Geliştirme ve Tanıtım Projesi, Başbakanlık genel sekreterliğine sunulmuş ve projemiz hayata geçirilmiştir. Birazdan size sunacağım kısa tanıtım filminden sonra sunumuma devam edeceğim.¹

Tanıtım filmimizde termal suyumuzun özelliklerini Prof. Dr. Zeki Karagöz hocamızdan dinledik, bu vesile ile hocamıza emekleri ve projemize olan katkılarından dolayı teşekkür ederim. Haymana, Ankara'nın 25 ilçesi içerisinde en fazla araziye sahip ikinci ilçedir. Bu özelliği termal kaynaklarla birleştirdiğimizde, Haymana'nın önemli bir termal şehri olması termal ve rehabilitasyon hizmetlerinin yanı sıra uluslararası ve ulusal bilimsel toplantılar yapılabileceği ve dünyaya örnek olabilecek düzeyde turizme ve ülkemize ve milli gelire katkı sağlayacak bir noktaya ulaşabileceğine inanıyoruz. Bu çalışmaların da vesilesiyle Haymanamız hak ettiği yere gelecektir. Haymana olarak çok önemli bir termal suya sahip olduğumuzun farkındayız. Dünyanın önde gelen termal suları arasında olduğumuzu bilimsel veriler ışığında rahatlıkla söyleyebilirim. Öncelikli olarak bize düşen görev bu kıymetli termal suyumuzun en iyi şekilde tanıtımını sağlamak amacıyla projemizin tanıtımını sağlamaktır. Bu kapsamda İngilizce, Almanca, Rusça, Türkçe kataloglar broşürler hazırlamak, yurtiçinde Ankara, İzmir, Antalya, yurtdışında ise İsviçre, Almanya'da yapılan tanıtımlar termal suyumuzun tanıtımına katkı sağlamıştır. Ancak her ne kadar kıymetli bir suya sahip olsak

---

¹ Haymana Kaplıcaları Tanıtım Filmi Gösterildi.

da bu durum tek başına bir şey ifade etmemektedir. Bu nedenle öncelikli olarak Allah'ın bir lütfu olan termal suya gereken önemin verilmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki jeotermal kaynaklar açısından önceliğine göre işlem görmesi faaliyetinde nelere dikkat edilmesi gerektiği ve önemli termal suların insan sağlığı açısından faydasını nasıl sağlanacağını belirlenmesi ve bu alanda yapılacak yatırımların tek yönlü değil çok boyutlu düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin, Türkiye'deki jeotermal suyun gerektiği gibi kullanılabilmesi için bir üst kurula ihtiyaç vardır. Üniversitelerimizin bakanlıkların yerel yönetimlerin ve sivil toplumun kuruluşlarının işbirliği ile bunu başarmak zorundayız. Kaplıca termal sularının insan sağlığı açısından birçok hastalıkları tedavi edici özelliği olduğu hatta önleyici olduğu bilinmektedir. Örneğin ağrı giderici, iltihap giderici hastalıkları kadın hastalıkların giderilmesinin yanı sıra Haymana termal suyunun en önemli özelliği 44 derece özelliğinin olması ve bu şekilde hizmete sunulan en nadir sulardan olmasıdır. Ayrıca suyumuzun en önemli özelliği yaşlandırmayı geciktirme özelliğinin olmasıdır, diğer bir özelliği de içilebilir olmasıdır. Bu anlamda dünyanın en önde gelen suları arasında yer almaktadır ve pek çok termal suyunun kaynağı da Haymana olduğu bilinmektedir. Haymana termal suyunun diğer termal sulara göre çok daha etkili olduğu bilimsel verilere göre kanıtlanmıştır. Haymana kaplıca suyunun hak ettiği yere gelebilmesi ve bu anlamda uzmanların dikkatini çekilebilmesi ve gerekli yatırımların yapılabilmesi, kaplıca ile ilgili yeni tesislerin kurulabilmesi yatırımcıların buraya çekilebilmesi için, konuşmamın başında da belirttiğim gibi uluslararası standartlarda hizmet verecek termal tesislerin Haymana'da kurulması en büyük temennimizdir. Sempozyumda emeği geçen katılımcılara ve siz değerli misafirlere teşekkür eder saygılarımı sunarım.

Turan ERDOĞAN
(Çay Kaymakamı-Haymana Önceki Kaymakamı)

Ben Haymana'da yaklaşık üç buçuk yıl kaymakam olarak görev yaptım. Buraya geldiğim sırada tarih yüksek lisansı yapmıştım. Burada da Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ile tanıştım. Tarihe olan ilgim daha da arttı. Ben Haymana'da görev yaptım, Ankara'da yaşadım ama Haymanalı sayılıyorum. Sayın kaymakamımıza, sayın belediye başkanımıza ve sayın hocalarımıza bana söz hakkı verdikleri için teşekkür ediyorum.

Ben Haymana'da şunu gördüm. Temuçin ve Hakan hocamın doktora öğrencisi olarak bundan bahsetmek istiyorum: Sakarya Savaşı ve Haymana, özellikle coğrafyadan bağımsız olarak anlatıldığında insanın aklında biraz hayal gibi kalıyor. Bu nedenle buraların Tarihi Milli Park olarak ilan edilmesinde başta Milli Parklar Genel müdürümüz Erdem Beye sonsuz teşekkür ediyorum. Coğrafyadan bağımsız olarak anlatılan bir tarih insanın aklında kalmıyor. Sakarya Savaşı'nın önemi ve Haymana hakkında hocamızın bir öğrencisi olarak haddimizi aşmadan birkaç şeyden bahsetmek istiyorum. Dünya tarihinde bir kanun vardır. Tarihte İslam medeniyetlerinin ve Türk kanunlarının geçerli olduğu üç toprağımız vardır: Birisi Endülüs bugünkü İspanya!.. orası da 600-700 yıl İslam medeniyeti ile yönetilmiştir. Daha sonra buradaki kültür yok edilmiştir maalesef. İkincisi bugünkü Moskova'daki Altınorda Devleti vardır. Orasının da kültürü yok edilmiştir. Üçüncüsü de Anadolu topraklarıdır. Anadolu topraklarındaki bu savaşın önemi burada ortaya çıkıyor. Yunan ordusu batılı emperyalistlerin de desteğiyle ilk defa Sakarya Savaşı'nda bu topraklara kadar geldiler. Buradaki amaç Türklerin Anadolu'ya girişinden 26 Ağustos 1071'de girişinden itibaren, Türkleri ve kültürünü yok etmektir. İşte bu savaşın öğrenilmesi, anlatılması ve Haymana'da kutlanması bu yüzden önemlidir. En şiddetli çatışmaların yaşandığı Çal Dağ, buraya 15 kilometre uzaklıktadır. Onun paralelinde Mangal dağı vardır. Çal Dağ'ın hemen arkasında İvizler Tepesi bulunmaktadır. Bu tepelere çıkıp da şöyle bir coğrafyayı görmediğiniz zaman, buradaki savaşın ne anlama geldiğini hiç kimseye doğru anlatamayız. Çünkü bu topraklar bir doğal settir, o açıdan bu topraklarımızı özellikle de üniversite öğrencilerimize gösterilmesi gerekiyor.

II. Dünya Savaşı'nda Hiroşima'ya atom bombası atıldığı zaman, o bombanın tam altında bir tiyatro binası varmış. O bina şu an hala o şekilde duruyor ve Japonya'da her öğrenciye o bombanın atıldığı anı anlamları için

gösteriliyor. İşte biz de Çanakkale'yi ve bu toprakları, Sakarya Meydan Muharebesi'nin geçtiği bu toprakları, her karışı ile şehit kanıyla karışmış topraklarımızı gençlere anlatmalıyız. Bu sempozyumla da bu gerçekleşiyor. Düzenleyenlerden Allah razı olsun. Bir yerde Sakarya Meydan Muharebesini anlatırken şöyle diyordu: "Mangal Dağı denen bir mevkiye geçen olaylar". Buradan şu ortaya çıkıyor: Mangal Dağı nasıl bir dağdır, nerededir? Bunları bilmeyen insanlar için Mangal dağı tamamen bir hayal gücü olarak kalacaktır. Bu yüzden bu mevkilerin iyi bir şekilde tanıtılması gerekiyor. Haymana'daki yaptığımız bugünkü bu sempozyumun önemi de buradan geliyor. Ayrıca burada o günlerde, Haymana'ya yakın Polatlı'ya bağlı bir köyümüz vardı. Savaş esnasında Yunan ordusu şu an Milli Park olan bu bölgeye geldiğinde, bölgede bir hastane vardı. Bu hastanede Ankara'da tedavi edilemeyen ve oradan gönderilen hastalar bakılıyordu. Bundan bahsetmemin nedeni savaşın sadece muharebede olmadığını göstermek içindir. Türk medeniyetinin, Türk tarihinin nasıl kurulduğunu bu topraklar bizzat bize yaşatmıştır. Tarihimizdeki bu acıları yeniden yaşamamamız için, hangi savaşlardan hangi zorluklardan geçtiğimizi mutlaka öğrencilerimize ve herkese atlatmamız gerekiyor.

Yeri gelmişken bir anımı da sizlerle paylaşmak istiyorum. Haymana'nın bir köyünde bir okula gittim ve bir derse girdim. Ders de tarih dersiydi. Öğrencilerimize "burası ne tepesi" diye sordum. Aynı soruyu daha sonra hocamıza da sordum. Cevap alamadım ve bunun üzerine o tepelerin Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki önemini öğrencilere anlattım. Burada yaşana savaşı, tarihimizi çocuklarımıza, gelecek nesillerimize iyi bir şekilde anlatmalıyız.

Yine "Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır o sathı bütün vatandır" şeklinde Mustafa Kemal Atatürk'ün söylediği sözle birlikte dünya tarihindeki muharebe anlayışı değişmiştir. Bu söz tabii ki durup dururken söylenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Mangal Dağı'na bu savaş sırasında çok önem veriyor. Mustafa Kemal, bir gece içerisinde Mangal Dağı'na varmış ve askerinin gücünün olmadığını görmüş ama sonuna kadar savaşılmasının da zorunlu olduğunu düşünmüştür. Çünkü eğer savaş kaybedilirse sadece topraklar kaydedilmeyecek, Türk tarihi de kaydedilecekti. Dolayısıyla 100 kilometrelik bir alanda savaş yapılmış ve tutunmaya çalışmıştır Türk ordusu!.. Dolayısıyla toprağımızın her karesinde şehit kanı vardır. Her tarafta şehitlerimizin kemiklerini bulabiliyoruz. Allah rahmet eylesin hepsine.

İnşallah zamanla bu milli park çalışmaları daha da arttırılarak bu bölge daha da tanıtılır ve biz bu coğrafyanın önemini daha iyi bir şekilde anlatabiliriz. Ama maalesef bizi bu coğrafyada hiçbir zaman rahat bırakmayacaklardır. Bu açıdan Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana çok önemlidir. Ben tekrar, sayın genel başkanımıza, sayın vekilimize katkılarından dolayı aynı zamanda belediye başkanımıza ve hocalarımıza katkılarından dolayı sonsuz teşekkür ediyorum. Bu sempozyuma katkısı olan herkese ve hemşerilerime çok teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Enver YURTTAŞ
(Milli Eğitim Bakanlığı Şube Müdürü)

Yıllardır büyük bir heyecan ve keyifle takip ettiğimiz çalışmamda da çokça istifade ettiğim bu sempozyumda konuşmacı olmak benim için büyük bir onurdur. Bu onuru yaşatan başta belediye başkanımız olmak üzere, mezunu olduğum Ankara Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunarım. Konuşmacı olduğumu öğrendiğimde, sempozyuma eli boş gitmeyeyim dedim ve "Geçmişi ile Buluşan Haymana" kitabını Haymana Belediyesi'nin katkılarıyla bitirip bugüne yetiştirdim. Kitap şu an burada mevcut inceleme ve değerlendirme imkânınız olabilir. Bu kitapta Haymana'nın geçmişten günümüze değişmeyen tüm köylerin hikâyesini birleştirdim. Bu eserde, uzun yıllar emek özveri ve doğup büyüdüğüm topraklara sevdanın büyük bir payı vardır. Kitap geçmiş ile günümüz Haymanasını buluşturmaktadır. Okuyucuları geçmişteki Haymana'ya götürüp, bugünkü Haymana'ya tekrar geri getirmeyi amaçladım. Haymana ile ilgili bugüne kadar birkaç eser daha yazıldı. "Geçmişi ile Buluşan Haymana" kitabının diğerlerinden farkı, daha kapsayıcı ve alanda çalışılarak yazılmış olmasıdır. Bu kitabı okuduğunuzda inanıyorum ki eski Haymana'nın gözünüzde canlanacağından eminim. Zira siz de okudukça, Haymana'nın ne kadar büyük bir mirası sahiplik ettiğinin farkına varacaksınız. "Geçmişi ile buluşan Haymana" kitabı 307 sayfadan ve birbirinden bağımsız 13 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri tek başına kitap olacak genişliktedir. Yazılacak çok şey vardı. Dolayısıyla ben bu kitapta bunları özetleyerek anlatmaya çalıştım. İki gün boyunca sürecek bu sempozyumda, Haymana her zaman olduğu gibi, yine her açıdan tartışılacak, herkes gibi ben de bu tartışmalardan çok şey öğreneceğim. Bu yüzden tekrara düşmemek adına sunumu kısa tutup, sadece kitaptan seçtiğim dikkat çeken birkaç cümleyi sizinle paylaşarak konuşmamı tamamlayacağım. Sorularınız olursa da seve seve cevap vermeye çalışacağım. Ve bir reklam filminden esinlenerek diyorum ki "görüyorsunuz anlatmaya gerek yok".

Bu bölümde özellikle geçmiş Haymanayı anlatmaya çalıştım. Bizden önce kimler yaşamış bu topraklarda? Bunların en önemlisi, bir Hitit eseridir.

Haymana'nın bir köyünde bulunan, milattan önce 1200'lü yıllardan bugüne gelen, geçmişe tanıklık eden ve günümüze kadar gelmiş olan bir eserdir. Kitabı okuduğunuzda siz de göreceksiniz, eskiden yabancı turistler buraya gelirmiş ve burayı ziyaret ederlermiş. 1950'lere, 60'lara, hatta 70'lere kadar turist kafileri burayı ziyaret edermiş. Yaklaşık 67000 ziyaretçiye ulaştığı olmuştur.

Haymana sınırları içerisinde bulunan bir diğer bilgi ise şudur: Polatlı dediğimiz zaman burayı Haymana'dan ayrı bir şekilde değerlendiremeyiz. Haymana aslında Polatlı'yı da içine alan çok geniş bir coğrafyanın adıdır. Polatlı, 1926'da ilçe olana kadar Haymana'ya bağlı bir köy idi. Sakarya Savaşı'nın geçtiği bugün de yedincisini düzenlediğimiz bu sempozyumda ifade etmeye çalıştığımız Sakarya Meydan Muharebesi'nin geçtiği bu topraklar, Haymana topraklarıydı o zamanlar!.. Polatlı'yı bu çerçevede değerlendirmek lazım. Polatlı'daki köyleri de, o dönem savaşın geçtiği yerler olarak değerlendirirsek, aslında onlar da Haymana toprağıydı. Çünkü Polatlı diye bir ilçeden o günlerde söz etmek mümkün değildi. Sakarya Savaşı'na değinmişken şuna da değinmek isterim: O yıllarda 84 köyün işgal altına girdiğini bu kitapta okuma fırsatınız olacaktır.

İkinci bölümde ise Selçuklular ve Osmanlılar dönemindeki Haymana'dan bahsedilmektedir. O dönemki Haymana da yine belgeler ışığında anlatılmaya çalışılmaktadır. Yine bu bölümde aşiretlerin Haymana'ya gelmeleri, özellikle de bunların geldiği yerler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu anlatımda Haymana bir ebruya benzetilmiştir. Ebru biliyorsunuz birçok rengin karışımından meydana gelmiştir. Bu renkler uyumlu bir birliktelik oluştururlar ve güzel bir fotoğraf ortaya çıkar. Haymana da tıpkı ebru gibi bir sürü etnik kimliği bünyesinde barındırmaktadır. Türk var, Kürt var, Boşnak var, Tatar var. Bunların hepsini bir arada bulunduran, bunları bir arada barındıran bir coğrafyadır Haymana!.. Bütün bunlara güzellikler sunmuş ve bir bütünlük oluşturmuştur. Birini diğerinden ayırmayan, kaynaşmış iç içe geçmiş tüm etnik kimliklerin bir arada yaşayabildiği bir yer olmuştur.

Örneğin Haymana, Türkiye'nin dört bir yerine yayılmış olan Şeyhbızın Aşireti'nin de merkezi konumunda bir yerdir. Bu nedenle de Haymana'nın ayrı bir yeri, ayrı bir itibarı vardır. Bu arada kitapta da belirtildiği gibi birçok gezgin Haymana'ya gelmiş ve burayı incelemiştir. O zamanlar "Haymana İstanbul'un kent pazarıdır" denmiştir. Cumhuriyet döneminin Haymana'sında, geçmişte binlerce koyun ve kuzu bir günde kesilebiliyor ve bu kesilen

koyunlar Ankara'ya ve İstanbul'a götürülüyor ve buralarda tüketiliyordu. Hayvancılık anlamında bu kadar verimli bir yerden bahsediyoruz. Yine bugün de tarımın öneminden bahsettiğimiz gibi, Haymana 16. yüzyılda da tarımın merkezi durumundaydı ve Ankara'yı besleyen bir merkezdi. Yine bunları da belgelerle sunmaya çalıştık.

Haymana, Milli Mücadele yıllarında özverili çalışmalara sahne olmuştur. Esnaf ve eşrafiyla Milli Mücadele'ye destek olmuş ve Kuvayı milliye hareketinin içerisinde bulunmuştur. O yıllarda Ankara'da çıkan bir isyanın bastırılmasında da başrolü oynayan yine Haymanalılarıdır. Bu olayın hikâyesinin lütfen bu kitapta okuyunuz!.. Aynı şekilde Mustafa Kemal Atatürk'ü Ankara sırtlarında karşılayan Haymanalıların hikâyesini herkesin okuması ve tüm Ankara'ya da çok iyi bir şekilde anlatması lazımdır. Ankara bugün başkent olmuşsa ve başkent kalabilmişse, bunda Mustafa Kemal Atatürk'ü Haymana sırtlarında karşılayan Haymanalıların büyük bir katkısı vardır. Mustafa Kemal Paşa "hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" emrini, Haymana'daki Türbe Tepe muharebesi sonrasında vermiştir. Burada bine yakın şehit vermişizdir. Şimdi buralar Milli Park'ın sınırları içerisinde. İnşallah Sakarya Savaşı'nın yüzüncü yılında da buralardaki çalışmalar tamamlanacak ve çok sayıda insan Haymana'yı ziyaret edecektir.

Haymana nasıl ki son kaleyse, Haymana'daki son kale de Yenice ve Çalış noktalarıdır. Bu yüzden Milli Park sınırlarının oraya kadar götürülmesi önemlidir. Ben anlatıldığı kadarıyla biliyorum ki Mustafa Kemal Atatürk, Çalış'a gelmiş, oradaki tepelerde Yunan kuvvetlerini izlemiş ve buradaki çalışmalardan sonra Yunan askerleri püskürtülmüştür. Bu bölgedeki tarihi yerlerin de açığa çıkartılıp Milli Park'ın devamı niteliğine dönüştürülmesi gerekmektedir. Cumhuriyet sonrası Haymana'nın kültür ve eğlencenin de merkezi olduğunu, yine Haymana'nın yakın zamana kadar Ankara'nın en önemli iki ilçesinden biri olduğunu, Ankara'da bile bulunmayan bazı ürünlerin Haymana'da satıldığını duyacaksınız ve okuyacaksınız bu kitapta!..

Bu kitapta Haymana'nın coğrafi yapısı ile ilgili bilgiler de verilmiştir. 1878 yılında Ankara merkezinin nüfusu 11886, Haymana'nın nüfusu ise bunun tam 3 katı yani 28530 idi. Yani Haymana 1878 yılında Ankara'nın hem arazi bakımından en büyük ilçesi hem de en fazla nüfusa sahip ilçesiydi. Cumhuriyetin ilk yıllarında Haymana'ya bağlı bir köy iken yolun yapılması sonrasında büyük bir ilçe haline gelen Polatlı ve Gölbaşı gibi yerler Haymana'dan kopartılarak ilçe yapılmıştır. Polatlı 1926'da, Gölbaşı 1953'te

ilçe yapılmıştır. Peki, bu noktada Haymanadan kaç tane köy koparılmıştır? Haymana'dan Polatlı'ya tam 58 tane köy verilmiştir. Gölbaşı'na ise 24 köy bağlanmıştır. Yani toplamda 110 tane köyden bahsediyoruz. Şu anda Haymana'nın 73 tane köyü ve mahallesi olduğunu düşünürsek bunun ne denli önemli bir sayı olduğunu görürüz.

Kitabın tarih ve turizm bölümünde ise Haymana'nın tarihi ve turistik öneminden bahsetmeye çalıştık. Haymana'nın bir diğer önemi ise geçmişine gidildikçe her an bir tarihi esere ve tarihi mirasa rastlamanın mümkün olmasıdır. Bu arada bir sevindirici haber var: Geçen hafta içerisinde Haymana'da bulunan Kutluhan Camisi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarımına başlanmış olmasıdır. Yine Haymana'da her köyün bir hikâyesi vardır.

Kitabın bir başka bölümünde de Haymana'nın kültürünü anlatmaya çalıştık. Fakat kültürden bahsetmek öyle kolay değildir. Çünkü biraz önce de bahsettiğim gibi birçok etnik kimlik bir arada bulunuyor ve her birinin ayrı bir kültürü bulunmaktadır. Dolayısıyla, bunları ortaya koymak kolay değildir. Ayrıca yine kitapta Cumhuriyet dönemi Haymana'sının kültürel özelliklerine de değinilmiştir. Yine bu kültür bölümü içerisinde, Haymana'nın büyük bir kısmını oluşturan aşiretin kültürel özelliklerinde bahsetmeye çalışıldı. Her köyün ayrı bir hikâyesi vardır. Buralarda 73 tane köy bulunmaktadır. Bu köyleri dolaşarak yaşlılarla büyüklerle konuşup, bilgi toplayarak kültürel birikim ortaya konulmaya çalışıldı. Bu kitapta eksik olan herhangi bir bilginin benden kaynaklanmıştır. Bu kitabın ortaya çıkmasında beni cesaretlendiren ve destek olan herkese teşekkür ediyorum. Kitabın içeriği ile ilgili herhangi bir eksiğimiz varsa yine bunlar diğer baskılarda düzeltilecektir hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Halil İbrahim UÇAK
(Haymana Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü)

Ben konuşmama 463 yıl önce yapılan Kutluhan Camisi ile ilgili bilgi vererek başlamak istiyorum. 1985 yılında Ankara Belediye Başkanı ve bir iş adamının katkılarıyla bu haline getirilmiştir. Son günlerde sosyal medyada şöyle bir tartışma var: Kutluhan Camii, Selçuklu eseri midir, Osmanlı eseri midir? Fakat yaptığım araştırmalarda, özellikle salnamelere baktığımda, Kutluhan Camisi'nin 608 yılında yapıldığını anladım. O dönem yaptığım araştırmalarda salnamelerin sonucunda, Yenice'de bir köprü olduğunu gördük ve köprünün bugün bulunmadığını anladık. Ve en son yaptığım çalışmaları sonucunda, bu camiyi yaptıranın Haymana'da doğmuş olduğunu tespit ettim ve öldükten sonra Ankara Kalesi'nde türbesi yapılan Şeyh Hüsametdin isimli kişi olduğunu tespit ettim.

Size bu caminin yapılma süreci ile ilgili kısa bir bilgi vermek istiyorum. Biz 1984'te Haymana'daki tarihi eserler üzerinde çalıştık ve ama bu çalışmaları tamamlayamadık. Daha sonra doksanlı yıllarda şu anda Rahmetli olan Dr. Süleyman Bey dernek başkanıydı, ona başvurduk. Kutluhan köyü muhtarı ve daha birçok kişi ile birlikte çok özenli bir çalışma yürüttük. Sonra Kaymakamımız Turan Erdoğan Bey ve şu anki belediye başkanımız Sayın Özdemir Turgut'un da katkılarıyla bir proje yapıldı ve Kültür Bakanlığı'na gönderildi. Fakat yine bazı aksilikler yaşandı. Sonra Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'in eşine danışıldı, yine sonuç çıkmadı. En son olarak Mayıs 2018'de Sayın belediye başkanımızın da desteğiyle bu proje hayata geçti ve bu da sayın kaymakamımız Turan Erdoğan'a nasip oldu.

465 yıl önce yapılan bu cami ile ilgili bazı bilgiler sunmak istiyorum. Bu cami ile ilgili ikinci el kaynaklar da çok fazla bilgi yoktur. Mesela birinde inşa tarihi 1552 olarak gösterilmektedir. Tasavvuf yoluna girmeden önce bir şeyhin, farklı inanç mensuplarına burayı tahsis ettiği rivayet edilir. Bu şeyh Haymana'nın yakınlarında bulunan Kutluhan köyünde doğmuştur. Bu zat şeyh olduğu için Ankara Kalesi'ne hapsedilmiş ve hapsedildiği gecenin sabahında hücrelerinde vefat etmiştir. Sarı Abdullah Efendi'nin kaydına göre bu caminin

inşasında esnaf ve halkın yanı sıra askeriyeden ve civar ilçelerden de ciddi yardımlar gelmiş ve böylece şeyhe sevgi ve bağlılıklarını ortaya koymuşlardır. Yine Sarı Abdullah Efendinin kayıtlarından anlaşılıyor ki: Şeyh bu hücrede eceliyle ölmüştür ancak, Prof. Dr. Ahmet Yaşar hocanın araştırmalarına göre ise Osmanlı arşivinde 13 Temmuz 1568 tarihli mühimme kaydına ve sicillere dayanarak şeyhin burada öldürüldüğü iddia edilmektedir. Kutluhan bölgesi şu anda 19-20 metre karelik bir bölgedir ve cami şu anda da hizmet vermektedir. Milli Parklar Genel Müdürlüğü ve tüm çalışmaların sonucunda biz bu böyle bir caminin onarılması turizme kazandırılması ve aynı zamanda inanç turizmini de artırması bakımından çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Türkiye'de Yunus Emre, Nesimi, Fuzuli gibi önemli düşünürlerin birçoğunun da Melami olduğu söylenmektedir Melamilik bir tarikat değildir. Melamilik cömertlik ve doğrulukla olur. Yani aslında Melamilik bir yaşayış biçimidir ve İslami yorumdur.

İKİNCİ BÖLÜM
HAYMANA'DA İDARİ YAPI VE
NÜFUS HAREKETLERİ

HAYMANA VE ÇEVRESİNİN GÖÇ VE YERLEŞME TARİHİNE UMUMİ BİR BAKIŞ (16.-18. YÜZYILLAR)

Üçler BULDUK*

ÖZET

Haymana, Ankara'nın güney ve güneydoğusu boyunca uzanan oldukça geniş bir bölgenin adıdır. Bozkır ve plato özelliği göstermesi sebebiyle bu topraklar daha çok küçükbaş hayvancılık yapmaya uygundur. Bu nedenle Haymana bölgesi Anadolu Selçukluları devrinden itibaren konar-göçer grupların ilgisini çekmiş, yaşam alanları olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında da Sakarya ve Kızılırmak arasındaki bu geniş coğrafyada yer alan göçerler "Ankara Yörükleri" adıyla ayrı bir idari ünite oluşturmuşlardır. Bu konar-göçer organizasyonunun içerisinde yer alan en kalabalık grup Haymana adıyla anılmıştır. 15. yüzyıldan itibaren, Haymana cemaatleri hayvancılığın yanısıra tarımsal üretime de geçmeye başlamışlardır. 16.yüzyıldan itibaren cemaatlere ait bazı mezraa, yaylak ve kışlak mahallerinin köye evrilmeye başladığını görüyoruz. Osmanlı belge dilinde bu şekilde göçerlikten yerleşik düzene geçiş veya iskân faaliyeti "şenlenme" olarak tanımlanmaktadır. Doğal olarak iskân sürecinde pek çok problem yaşanmıştır. Buna karşılık, göçerlerin köylülerle ve kendi aralarında olan sınır anlaşmazlıklarını sonlandırmak için cemaatlerin mezraa ve yaylaklarının sınırları tahrir defterlerinde ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Sınırları belirtirken adları zikredilen dağ, tepe, çeşme, kuyu, ağıl, höyük, dikili taş vs. toponomi çalışmaları açısından oldukça kıymetlidir. Örneğin, Haymana kazasındaki Yaylalı Özü, Katrancı, Töhmerik, Sekili, Çukurcak gibi toponimlerin lokalizasyonu bu arşiv kayıtlarından tesbit edilmiştir. Arşiv belgelerine göre, Haymana kazasının ilk idari merkezi Sivri Köyü olmuştur. Daha sonra ise Yaban Hamamı Köyü Haymana'nın merkezi yapılmıştır. Çünkü yeni inşa edilen sağlam duvarlar arkasında insanlar

---

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

kendilerini daha güvende hissetmekteydiler. Dünin eski Yaban Hamamı, bugünün modern Haymana şehri olacaktır.

***Anahtar Kelimeler;** Haymana, Ankara Yörükleri, İskân, Göç, Konar-göçerler*

A GENERAL VIEW OF THE MIGRATION AND SETTLEMENT HISTORY OF HAYMANA AND ITS PERIFERY (16TH-18TH. CENTURIES)

ABSTRACT

Haymana has a very large territory extending along the south and southeast direction of Ankara. These lands, which have the property of steppe and plateau, are very suitable for sheep breeding. Therefore the Haymana region has become the habitat for semi- nomadic groups since the Seljuk period. Semi-nomadic groups located on wide plains between Sakarya and Kizilirmak Rivers, have formed an administrative unit known as Ankara Yoruks in the Ottoman period. The most crowded groups in this nomadic organization are Haymanas. Since the 15th century, Haymana tribes have also engaged in agricultural activities besides livestock. We see that some arable fields, "yaylak" and "kışlak" which are belong to nomadic groups, have been evolved to villages since 16th century. In the Ottoman documents, this transition from the nomadic life to the urban life or the settlement activities are defined as "şenlenme". Naturally, there have been many problems in the settlement process. Whereas to solve conflicts about the borderlines between the villagers and the nomads, the boundaries of their arable fields and pastures have been detailed in the cadastral record books. When determining the boundaries, the names of mountains, hills, fountains, wells, stables, mounds, milestones, etc., which are written in those books is very valuable in terms of toponomy studies. For example, the localization of topographies such as Yaylalıözü, Katrancı, Töhmerik, Sekili, Çukurca in the Haymana region has been determined from this archive records. According to archival documents, Haymana's first headquarters was Sivri Village. Then, The Village of Yaban Hamamı became the administrative center of Haymana district. Because in this village, the peasants felt themselves safe behind the newly built solid walls. The Old Yaban Hamami Village is today's modern Haymana city.

***Keywords:** Haymana, Yoruks of Ankara, Settlement, Migration, Semi-nomadic*

GİRİŞ

16. yüzyılda Anadolu Eyaleti'nin bir dönem merkezi durumunda olan Ankara Sancağı; Çubuk, Ayaş, Murtazaabad, Yabanabad, Bacı kazaları ve Ankara merkezinden ibaretti. Ankara merkezi kazasını, Ankara Şehri ve bugünkü Sincan ovasından Elmadağı'na uzanan köyleri içine alan Kasaba nahiyesi oluşturmaktaydı. Çubuk ve Ayaş bugün de isimlerini ve nisbeten konumlarını koruyan kazalardı. Murtazaabad ise bazen Mürtedova, Zir/İstanos gibi adlarla da anılan Mürted Ovası'nın yukarı kesimi ile Kazan'ın bir kısmını kapsamaktaydı. Bacı Kazası, vakıflarıyla meşhur Fatma Bacı'dan ismini alan, Mürted Ovası'nın güneyinden Polatlı'ya doğru uzanan bölgeyi, Yabanabad, bugünkü Kızılcahamam ve civarını karşılamaktaydı. Bu idari taksimat timar sistemi esas alınarak oluşturulmuştu. 18. yüzyıl sonlarına doğru ise sancak merkezi olan Ankara mutasarrıflık olarak idari düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu dönemde Ankara şehir merkezi ile ona bağlı "Bâlâ" (yüksek) kasabası ve Çukurcak ile "Süfla/Zir (alçak) ve Bacı nahiyeleri merkez kazayı oluşturmaktaydı. Bunun dışında Çubukabad, Yabanabad, Murtazaabad, Ayaş, Şorba, Nallıhan ve Beypazarı kazaları ile Yörükân-ı Ankara ve Haymanateyn kazaları bulunmaktaydı. Haymanateyn; iki Haymana anlamında bir kavram olup Büyük/Ulu/Büzürk ve Küçük/Kiçi/Sagır Haymana adlarıyla anılan iki idari üniteyi ifade etmekteydi.¹

1. Haymana Cemaatleri ve Nüfus ve Dağılımları

Zir/Murtazaabad,- Ayaş hattının güneydoğusu ve güneyi bozkır/plato özelliği ile daha az yerleşme ve nüfus yoğunluğuna sahipti. Hem bu nedenle hem de hayvanlarının barınma ve beslenmesi için çok uygun olduğundan konargöçerler için bu bozkırlar daha cazip alanlardı. Ankara'nın güney ve güney-doğusunda yoğunlaşan çok sayıda cemaatin yer aldığı, bir konar-göçer kadılığı da bulunmaktaydı. Ankara Yörükleri olarak anılan bu cemaatler çok geniş bir sahaya yayılmış ve oldukça kalabalık nüfusa sahip idiler. Ankara Yörükleri içerisindeki en kalabalık grubu oluşturan Haymanalılar bu sancak dışında, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar), Sultanönü (Eskişehir), Sivrihisar, Beypazarı, (Hüdavendigar), Aksaray, Konya (Karaman) gibi liva

---

¹ Kazaların bugünkü karşılığı için ayrıca bkz.: Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 1995, s.62 vd. Emine E.Özünlü, "15. Ve 16. Yüzyıllarda Ankara Sancağı'nın İdari Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler", **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, I.C., Ankara 2012, s. 45-50

ve kazalara da dağılmış vaziyetteydi.² 1571 tarihli Ankara Yörük Defteri'nde Haymanalar, asıl kayıtları Sivas'ta olan Ulu Yörükler ve Kasaba Yörükleri adıyla da geçen Karakeçili cemaatlerinden daha kalabalık ve dağınık bir Yörük grubu olarak görülmektedir. Hatta ayrı yazılmalarına rağmen Aydınbeyli ve Çukurcak ile Yaylalı Özü cemaatleri de Haymana başlığı altında zikredilmiştir. (bkz.Tablo I).³

Osmanlı Devleti zamanında da Sakarya ve Kızılırmak arasındaki geniş coğrafyada yer alan ve “Ankara Yörükleri” adıyla ayrı bir idari ünite oluşturan konar-göçer cemaatlerin en kalabalık grubunu Haymanaların oluşturduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla bu göçer cemaatler yayıldıkları sahaya kendi isimlerini de vermişlerdir; Haymana, Ankara'nın güney ve güneydoğusu boyunca uzanan oldukça geniş bir bölgenin adı olmuştur. Bozkır ve plato özelliği göstermesi sebebiyle bu topraklar daha çok küçükbaş hayvancılık yapmaya uygundur. Bu nedenle aslında Haymana bölgesi Anadolu Selçukluları devrinden itibaren konar-göçer grupların ilgisini çekmiş, yaşam alanları olmuştur.

TABLO I: 1571 yılında Ankara Sancağı'ndaki Konar Göçerlerin Nüfusu

Konar-Göçer	Cemaat/birim	Vergi Nüfusu
ULU YÖRÜK	33	2202
KARAKEÇİLİ	56	2467
HAYMANALAR	187	6541
AYDINBEYLİ- ÇUKURCAK	29	771
YAYLALI ÖZÜ	37	673
Toplam	342	12654

² Ankara Yörükleri için bkz.: Emine Erdoğan, “Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), **OTAM**, sayı 18 (Güz 2005), Ankara 2005, ss.119-135. Ayrıca bkz. E.Erdoğan Özünü, “16. Yüzyılda Haymana Yörükleri: Coğrafi Yaşam Alanları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2017, s.76,77

³ Üçler Bulduk, “Ankara'daki Konar-Göçer Teşekküller; Göçerlikten Yerleşikliğe Bir Şenlenme Öyküsü (16.-18. Yy.)”, **Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı**, II.C., Etimesgut/Ankara 29-30 Mart 2018, s.522 vd.

Haymana, Konar-göçer yaşayışa uygun olarak, kelime manasıyla "Hayme" "çadır" anlamına gelmekle beraber,⁴ Mahallî ananeye göre Ertuğrul Gazi'nin validesi olan Hayme Hatun'un ismine nisbetle bu adın verildiği ileri sürülmektedir.⁵ Osmanlıların ilk yerleştikleri bölgelerden Eskişehir (Sultanönü), Ankara, Karahisar ve Konya'nın kuzeyinin bu cemaatlerin asıl yaylakları olması da bu görüşü desteklemektedir. Nitekim 16. yüzyılda da bu durum değişmemiş, Ankara Yörükleri olarak bilinen cemaatler arasında Haymana başlığı altında birçok konar-göçer teşekkül yer almıştır.

Haymana cemaatleri bazı sancak kanunnamelerinde ise "hariç ez-defter" kalmış konargöçerler olarak nitelenmektedir.⁶ Bu sebeple, haymana tâbir edilen, defterde yazısı olmayan konar-göçerlerin ödeyecekleri vergileri toplamak için mevkufçular sık sık teftiş yaparlardı.⁷ Kanunnamelerde sadece Ankara Haymanaları için değil Rumeli sancaklarındaki bazı gruplar için de haymana ifadesinin geçmesi bu sözün aynı zamanda başıboş dolaşan sürüyü veya sürü sahiplerini de nitelediğine⁸ dair görüşlerin doğruluğuna delalet eder. Yukarıda belirtildiği gibi, 1513 ve 1530 tarihli tahrir defterlerinde en kalabalık ve geniş bir coğrafyaya yayılmış konargöçerler Haymanalar idi. h.979 (1571) tarihli Ankara Yörükân Defterinde, Ankara Yörükleri olarak kaydolun nüfusun önemli bir bölümü Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Aksaray ve Bayburd Sancaklarında olup umumiyetle Ankara kadısı, bu cemaatlerin arasında ortaya çıkan hukukî meselelerde başvurulun makam olmuştur. Ancak sık olmamakla birlikte, buldukları kazanın kadıları da haymana cemaatleriyle alakalı kararlar verebilmektedir.⁹ H.979 (1571) tarihli Ankara Yörükân Defterinde, Karahisar Haymanaları, Aydın Beğlü ve Çukurcak cemaatleri başlığı altında ve Rum Eli mirmiranı Hüseyin Paşa'nın hasları içerisinde gösterilmiştir¹⁰. Himmet Akın, Aydın Beğlü cemaati'nin, Aydın Oğullarına adını veren Aydın

⁴ M.Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, s.779-780

⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, s.100-101

⁶ Ö.Lütfi Barkan, **Kanunlar**, s.242; H.İnalçık, **Arvanid Sancağı**, s.XXVI

⁷ Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", **İFM II/1** (1941), s.23-24

⁸ Enver Yurttaş, **Geçmişle Buluşan Haymana**, Haymana Belediyesi Kültür Yayınları , Ankara 2018, s.33

⁹ Emine Erdoğan, "Ankara Yörükleri", s. 123

¹⁰ **TD. 76**, v.162b; "Tevaif-i Perakende-i Haymanaha-yı Aydınbeğlü ve Çukurcak, Haymana-yı müteferrika-i perakende-i Kaza-yı Karahisar-ı Sahib, an hassa-yı hazret-i Hüseyin Paşa, mirmiran-ı Rum Eli"

Beğ'e kadar götürülebileceği fikrini ileri sürmekte ise de¹¹ bu fikri destekleyecek başka bir malumat bulamaz. Aydın Beğlü cemaatlerinin, Danişmendli cemaatleri arasında yer aldığı ise malumumuzdur. Nitekim yörük defterinde Aydın Beğlü başlığı altında verilen cemaatlerin büyük bir kısmı Danişmendlü adını almaktadır. Bu nedenle Aydınbeylü'nün de bulunduğu pekçok Haymana cemaati için “şarktan” gelmişlerdir veya “cemaat-i şarkiyan” tabirleri geçmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, cemaatlerin isim veya teşekkül değiştirmesi veya başka alanlara yayılmaları onların göçer karakterinden, nüfus ve vergi ilişkisinden ve bazen de sosyal olaylardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 16. yüzyıl ve sonrasında göçerlerin nüfusunun tam olarak tesbiti veya önceki tahrirlerle gerçek bir mukayesesi sağlıklı bir netice vermeyebilir. Örneğin Ankara Sancağı ile sınırlı olan Haymana cemaatlerinin 1530 tarihindeki vergi nüfusu 11.015 iken, 1571 verilerinde Aydınbeylü, Çukurcak ve Yaylalu Özü cemaatlerinin nüfusunu da dâhil etmemize rağmen bu sayı 7985 nefere düşmüştür. Hâlbuki Haymana ve Aydınbeylü cemaatlerinin Ankara dışında yayıldığı sahaları birlikte değerlendirdiğimizde 17.363 vergi neferi gibi büyük bir meblağa sahip olduklarını görürüz.¹² Nitekim Bu dönemde sadece Afyonkarahisar topraklarında 2123 vergi neferi ki bu yaklaşık 10 bin nüfus demektir, Haymana kayıtlıydı. Aydınbeyli Haymanaları Karahisar-ı Sahib, Sandıklı, Bolvadin ve Şuhud gibi kaza merkezlerinin dışında yaklaşık yüz köye dağılmış idiler.¹³

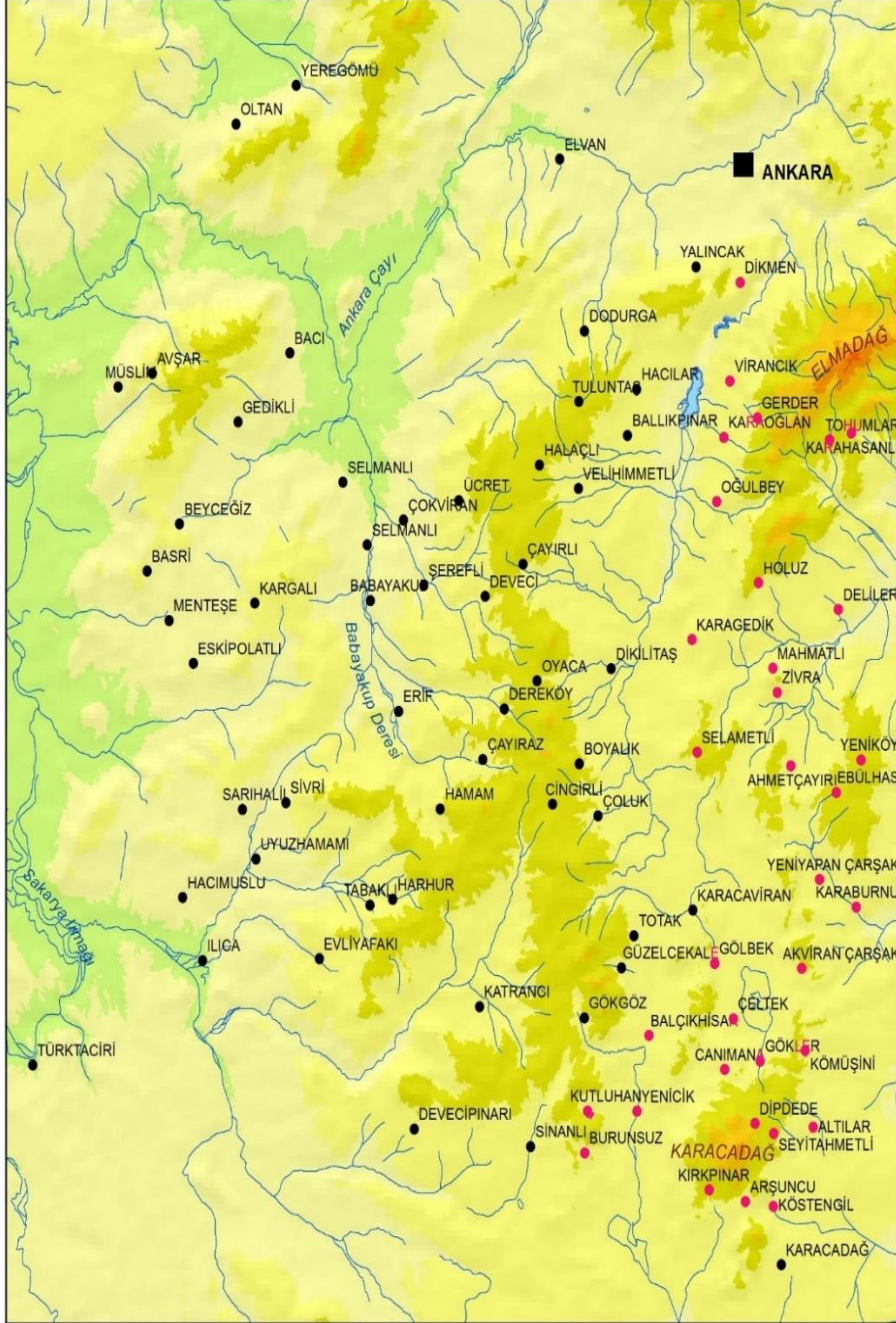
---

¹¹ Himmet Akın, **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara 1968 (2. baskı), s.12

¹² Emine Erdoğan, **Ankara Yörükleri**, s. 131, tablo I

¹³ Üçler Bulduk, **XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı**, Ankara 2013, s.159. Ayrıca Bkz.: Ü.Bulduk, **Ankara'daki Konar-Göçer Teşekkülleri**, s. 520

Harita: 16-18. Yüzyıllarda Ulu ve Küçük Haymana Köyleri

2. İskân ve Göç

Haymana coğrafyası geniş bozkırlara ve dağınık nüfus yapısına sahiptir. Dolayısıyla burası hem göç alan hem de göç veren bir saha idi. 16.yüzyılın sonunda başlayan, uzun müddet devam eden Celali isyanları düzen ve emniyeti bozmuş olup Ankara da bu olumsuzluklardan nasibini almıştı. 1604'te Haymana kazâsına tabi 36 köy tamamen boşalmış, çiftini çubuğunu terk eden ahali, büyük şehirlere göç etmeğe başlamıştır. Bir kısım halk başka sancaklara giderken, bir kısmı da Amasya'dan Ankara ve Kırşehir'e veya Bozok (Yozgat)'dan Ankara'ya gelmişlerdir.¹⁴ Öncelikle şekavetten rahatsız olan halkın kendilerini daha güvende hissedecekleri veya ekonomik anlamda tatmin olacağı büyük yerleşmelere, şehirlere göç ettiklerini gözlemleyebiliriz. Örneğin 16. yüzyılda, 1571 yılında Ankara şehri mahallelerine dağılmış olarak sadece 35 hane Karakeçili mensubunun yerleştiği görülürken,¹⁵ 1748 tarihli Haymana mukataa defterinde Ankara'nın 51 mahallesinde az veya çok Haymana nüfusunun yerleşmiş olduğu dikkati çekmektedir. 427 vergi nüfusu bu dönemde (ki yaklaşık 2100 kişi demektir) Ankara şehrinde kayıtlıdır. Bu nüfusun önemli bir bölümü kale ve çarşı merkezli mahallelerden ziyade, daha kenar kesimlerde yer alan Yenice, Öksüzce, Hacettepesi, Erzurum ve Kızılbey mahallelerinde yerleşmişlerdir¹⁶. Aynı dönemde Haymana cemaatlerinden "perakende" olarak Kasaba, Ayaş ve Çubuk merkez ve köylerine 98 vergi nüfusu (500 kişi) yerleşmişti. Kasaba nahiyesinde Elvan, Yalınçak, Bacı, Yağmur Baba, Kureyş, Müslim, Avşar Gedikli, Olta ve Bayram köylerinde; Ayaş merkezinde, Yeregözü, Ergaib, Balçıkhisar vs. de, Çubuk'ta, Dodurga, Dumlupınar köylerinde Haymana nüfusu bulunmaktadır.¹⁷

Haymana bölgesinde nüfus ve göç hareketliliği her dönemde dikkati çekmektedir. 15 ve 16. yüzyıllarda göçerlerin tabii hareketleri içerisinde değerlendirebileceğimiz göçler 17. yüzyıldan itibaren karakter değiştirmeye başlar. Hususen Celali isyanları çağında Tüm Anadolu gibi Haymana da bu büyük kaçgunluktan etkilenmiştir. Arazisini terk eder bölgeden kaçan veya büyük ve güvenli şehirlere göç eden halk nedeniyle pek çok köy tamamen boşalmıştır. Buna mukabil aynı gerekçelerle çevre illerden ve bölgelerden Ankara çevresine göçler de olmuştur. Özellikle konar-göçer yurdu olan

---

¹⁴ Emine Erdoğan, **A.g.m.**, s.127

¹⁵ Emine Erdoğan, **A.g.m.**, s.129

¹⁶ **M021**, Defter-i Mukata-yi Haymanateyn (h.1161), v.20a-23a

¹⁷ **M021**, Defter-i Mukata-yi Haymanateyn (h.1161), v.23b-24a. Ayrıca bkz.: Ü. Bulduk, **A.g.m.**, s. 521

Haymana 19 ve 20. yüzyıllarda da göç alacaktır. II. Viyana kuşatmasının sonuçsuz kalmasıyla hızlanan gerilemeyi önleme çabası olarak başlayan planlı iskanlar 1691'den itibaren dönem dönem Haymana bölgesinde de aşiretlerin iskanı konusunu gündeme getirmiş, ayrıca 19. yüzyıl boyunca Balkan ve Kafkaslardan gelen muhacir nüfus ile Doğu'dan gelen Ekrad grupları mevcut köylere yerleştirilmiştir.¹⁸ Bazı yöresel çalışmalarda Haymana'daki köylerin bu göçlerle gelen Kürt aşiretleri veya diğer muhacir gruplar tarafından kurulduğuna dair anlatılar yazılmışsa da¹⁹ Haymana bölgesindeki köylerin hemen tamamı 15-16. yüzyıllarda Haymana Türkmen grupları tarafından temelleri atılmış köyler olduğu ve bu köylerin bir cemaatten isim aldığı ya da bir cemaate isim verdiği görülmektedir. 16. yüzyıl tahrirlerinde hayvancılığın yanısıra buldukları yerlerde tarım da yapan konar-göçer cemaatlerin pek çoğu "sakin" yani yerleşmiş olarak kaydedilmiş olup kendilerine ait ekinlik durumunda olan mezralarda üretim yapmaktadırlar (bkz. Tablo II, III ve IV).

18. yüzyıla gelindiğinde ise artık aynı isimle anılan cemaat ve köyler bariz bir şekilde artacaktır. Bu dönemde iktisadi ve idari sıkıntılar sebebiyle hem şeriye sicillerinde hem mukataaa defterlerinde yerleşme, toprak ve gelir paylaşımına yönelik pek çok "niza/çatışma" yaşanmaktadır. Ancak bu türden sorunların tesbit ve çözümüne yönelik tahrir şerhleri bizlere bölge yerleşmeleri ve toponomisi hakkında çok önemli veriler de sağlamaktadır. Özellikle Haymana cemaatlerinin 1748 tarihli defterinde diğer tahrirlerde pek sık görülmeyen ayrıntılara da girilmiştir. Özellikle köy, mezraa ve yaylak tasarrufu üzerinde olan nizaların giderilmesi maksadıyla bu yerlerin sınırları ayrıntısıyla tesbit edilmiştir. Bu tesbitler, bizler için daha önce muamma olan konar-göçer toplulukların hatta köylerin yerlerinin belirlenmesi açısından oldukça zengin ipuçları vermektedir. (bkz.: Tablo V, VI ve VII) Bu suretle, Haymana cemaatleri içinde kayıtlı olan ve bazen bir cemaate bazen de bir yerleşmeye işaret eden Yaylalı Özü, Katrancı, Töhmerik, Sekili, Çukurcak gibi isimleri nerede aramız gerektiğini öğrenmekteyiz. Örneğin, Tabanlı veya Aydınbeyli Türkmenlerinin Haymana yurdunda hak iddia etmelerinden²⁰

¹⁸ Bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul 1987; E.Yurtdaş, **A.g.e.**, s.35-46

¹⁹ Buna misal bkz.: E. Yurtdaş, **Geçmişle Buluşan Haymana**, s.21-317

²⁰ **M021**, 37a, Ek 2; Yusuf Ağa hazretlerinin takriri mefhûmunda Sultân-ı müşârun ileyhâ hazretlerinin havâssından Türkmânân-ı Boz Ulus an sâkinân-ı Ankara nam-ı diğer Tabanlı hâssı aşiretlerinin sâkin oldukları Çukurcak kazâsı Haymanadan ifrâz ve Tabanlıya ilhâk olunmuş olub iskân olundukları mahallerden yüz seneden berü öşr vere geldikleri olmayub zikr olunan Çukurcak ve Yaylalu nâm mahaller Haymana mülhakâtındandır...

bahisle defterde Çukurcak'ın yeri ayrıntısıyla verilmiştir. Buna göre Çukurcak mahallinde, Kara Halilli, Karahasanlı, Küçük Karahasanlı, Çavuşlu, Tosboğa, Yazır, Kirişli, Evciler, Köseli Tokmaklı, Azaklı cemaatlerinin yurtlarının olduğu yazılıdır.²¹

Aydınbeyli ve Tabanlı cemaatlerinin Çukurcak mezraalarında hak talep etmelerine benzer şekilde Atçekenlere ait başka bir misal de oldukça ilgi çekicidir. Karaman Eyaletinde Turgut iline bağlı Atçeken cemaatlerinden biri olan Tatlu cemaati, Haymana toprağındaki Gülbeyli Köyü mezraalarından Karaca Viran'ın kendilerine ait mezraa olduğunu ve Atçekenlik yaptıklarından vergi vermeyeceklerini iddia ederler. Ancak defter kayıtları ve şahitler gösterir ki bu Atçekenler, Karaman'daki Karaca Viran'da fesatlık çıkarıp Haymana toprağına göç etmişler ve Gülbeyli Haymana cemaatinin tasarrufundaki Karaca Viran'a sahip çıkmışlardır. İki Karaca Viran arasında kesinlikle bir iki günlük mesafe olduğu tesbit edilerek durum düzeltilmiştir.²² Ancak bu örnek dahi işaret etmektedir ki, iktisadi sıkıntılar, asayişsizlik iskân ve göç hususunda belirleyici unsurlardır. Nitekim 1748 tarihli mukataa defterinde vergilerin tesbiti için yapılması gereken tahriratın bazen yapılamadığı görülmektedir. Hakkında ceza kararı verilmiş olan Karaoğlu esseyid el-hac Ömer adlı eşkıya oturduğu yer ile Sinanlı köyü ve Abdallu, Sarıkamış mezraalarının sayımına engel olduğundan Timurlu, Yayı, Gök Göz, Kutlu Han gibi çevre köylerden muteber şahitlerin beyanı ile bu yerlerin sınırları tayin ve tesbit edilebilmiştir.²³

16. yüzyılda Haymana cemaatlerinin önemli bir kısmının “perakende” yani ana idari ve içtimai merkezden kopuk, dağınık yaşadıklarına benzer hatta bundan daha vahim biçimde 18. yüzyılda da pek çok cemaat köyünün “perişan” yani dağılmış ve nüfussuz olarak kaydedilmesi Haymana coğrafyasının yukarıda belirttiğimiz sebeplerden olsa gerek, nüfus ve iskân

²¹ M021, v.38a; “Mezra'a-i DELÜLER; TAHİRLÜ nâm karyeden zirâ'at ederler gayri ez mezra'a-i YAKUB BEY, Tâbi'-i ÇUKURCAK haric ez defter Hâsıl ani'l-galle ve gayrihu 24.000: Zikr olunan Çukurcak nâm mahalli Karye-i Kara Resüllü ve Kara Hasanlu ve Küçük Kara Hasanlu ve Çavuşlu ve Tosbağa ve Yazır Türkmeni ve Kirişlü Türkmeni ve Avciler ve Köselü ve Paşalu Türkmeni ve Tokmaklu Türkmenleri ve Azaklı Türkmenleri ve gayriler zirâ'at edüb âşar-ı şer'iyelerin Haymana mukâta'ası cânibine ve rüsûm-ı örfiyyelerin voyvodalarına edâ ederler iken Aydın Beylü mukâta'ası cânibinde hilâf-ı inhâ ta'sîr olunub defter-i hâkânide Aydın Beylü mukâta'asının öşürde alâkası olmayub yalnız rüsûmât olduğu zâhir ve nümâyân olmağla sâdır olan emr-i âli ve kadîmi mücebince sebt-i defter olundu.”

²² M021, varak 30a-30b

²³ M021, varak 12b

için istikrarsız bir bölge olduğunu bize düşündürmektedir. 19. yüzyılda yoğun iskân bölgesi haline gelmesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Elbette Haymana'nın bir konar-göçer yurdu olması, büyükçe bir kaza merkezi durumunda kasabanın bulunmaması, iktisadi, idari ve inzibati sıkıntılara yol açacaktı. Çok geniş bir sahaya yayılan Haymana kazasının merkezi 19. yüzyıla kadar küçük bir yerleşme olan Sivri Köyü idi. 1571'de Sivrililer Cemaati, Otaç, İnal ve Ak Meşhed adlı mezraaları tasarruf eden iki kısımdan oluşuyordu. Özellikle İnal mezraası Sivrihisar'daki mezraa ile karıştırıldığından vergi paylaşımında bir sıkıntı yaratmıştı.²⁴ 1748 tarihli mukataa defterinde de bu durum tesbit edilerek Yılanlı yakınındaki İnal ile Sivrililer Cemaati elindeki İnal mezraalarının sınırları belirginleştirilmiştir. Hassa yurd olarak kaydedilen Sivrililer- İnal Köyü'nde bu dönemde 24 vergi nüfusu kayıtlıdır. Katrancı'ya bağlı Sarı Ahili ve Sarı Halilli ile birlikte ayrıca şerhi bulunan Sivri Köyü'nün Haymana'nın kazai merkezi olduğu bir pazar küşadından anlaşılmaktadır. Bu kayıta Ankara Sancağına bağlı Haymana kazasının hükümet merkezi olan Sivri Karyesi (Köyü)'nde kadimden beri her hafta Perşembe günleri Pazar kurulduğundan bahisle Pazar küşadının yenilenerek tekrar kurulması için 1868 yılında merkezden bir ferman gönderilmiştir.²⁵ Daha sonraki salname kayıtlarında bir yangın sonucu hükümet binasının yok olduğu ve kaza merkezinin geçici olarak Erif, Culuk ve Kadıköy-Yeşilyurt'a taşındığı görülmektedir.²⁶ 19. Yüzyılın son çeyreğinde ise yeni yeni gelişmekte olan Hamam ya da Yaban Hamamı denilen yer hükümet merkezi olacaktır. Kadı Karyesi yakınındaki Yaban Hamamı'nda mevcut kükürtün hastalara iyi geldiği tesbitinin ardından köyde 28 odalı bir hükümet konağı inşa edilmiştir. Buraya Mikaili, Modanlı, Tokallı aşiretleri yerleşmişlerdir. 1909 tarihli salnamede bile Yaban Hamamı henüz teşekkül etmekte olan bir kasaba olarak tanımlanmakta ancak şimendifer güzergâhına yakınlığı ve Polatlı istasyonuna bağlı olması nedeniyle günden güne gelişeceği tesbitinde bulunmaktadır.²⁷

Dünün bu mütevazı ve küçük köyü bugünün gelişmiş ilçe merkezine dönüşmüştür. Burasının niçin kaza merkezi yapıldığına dair tahrir defterinde küçük bir ipucu bulunmaktadır. 1748 tarihli defterde Yaban Hamamı Köyü yazılırken, etrafındaki Tilemişli, Menteş(e) Hacılı, Çayraz vesair köy

---

²⁴ TD 76, v. 81a, 117b

²⁵ M021, v.9a, ek 1; 11 Rebiülevvel sene (1)285 h.

²⁶ E.Yurtdaş, A.g.e., s.28

²⁷ H.İbrahim Uçak, Tarih İçinde Haymana, Ankara 1986, s.28-33

sakinlerinin burada kışladıkları, yani yerleşmeye başladıkları, eşkiya korkusuyla iç kesimlerde inşa eyledikleri evlerde yerleşip etraf arazilerde ziraat yaptıkları kaydedilmiştir.²⁸ Dolayısıyla emniyet ve güvenlik gerekçesi ve ziraat yapmak maksadıyla Yaban Hamamı'nın halk tarafından iskân edilmeye başlandığı görülmektedir. Benzer bir süreç, incelediğimiz dönemde Haymana'ya bağlı olan Polatlı için de geçerlidir. Polatlı, Menteşeli, Baluca, Boğluca (Yağır), Todurga ve Basri ahali bölünüp dağılmış olduğundan Kara Ağaç'taki arazileri Pürnek Cemaati ekmeye ve vergilerini vermeye başlar.²⁹ Böylece Polatlı, Poladlar cemaatinin sakin olduğu bu küçük köy, özellikle tren yolunun açılmasıyla önemli bir kaza merkezi haline gelip, Haymana'dan ayrılır.

TABLO II: 1571'de Ankara'daki Haymana Cemaatleri

CEMAAT	BAĞLI CEMAAT	BULUNDUĞU YER	NEFER	HASIL
Abbas Sâkin	der Cemşid	Tâbi'-i ANKARA	5	0
Abdal Ali-i diğer		Mezra'a-i Ahî Seferlü	66	1800
Adalu		Der Mezra'a-i Melik Viranı	20	250
Adalu Piri		Der Zırde ve Yassı Kemal Bey Sınırına	40	380
Ağarlu ve Azaksuz	an Ahretlü	Mezra'a-i Balçık Hisarı	176	4550
Ahmed Fakıhlı	an Devecilü		53	900
Ahmed Hacılı	an Sâkilü Sâkin	Der Mezra'a-i BOYALU	114	2000
Ahmed Hacılı-yı diğer	an Sâkilü	Tâbi'-i BACI	9	120
Akdoğanlı	DOĞAN	Mezra'a-i AK	78	2100
Alayundlu		Der Konuş Özü	19	300
Ali Cafer		Mezra'a-i Yaprıcık	12	150

²⁸ **M021, 9a**, Karye-i YABAN HAMAMI, Tilemişlu Karyesi ve Karye-i MENTEŞE HACILU ve ÇAYRAZ vesair civarında olan ba'zı kuralar ahâlileri kışlayub ve ba'zı evkatda eşkiyâ havfindan derûnunda bina eyledikleri hânelerde sakin olup civarında olan arazi-i zirâ'at eylediklerinde öşürlerin verürler hâric ez defter, Tâbi'-i Haymana-i Kebîr Hâsıl an öşr-i gallât ve rüsümât ve sâyir müteveccihât 2.000.

²⁹ **M021, v.9b**

Ali Koç Perâkende Sâkin		Der Ali Koç	9	85
Ali Yayı		Tâbi'-i KATRANCI	99	1980
Alışarlu n.d. Devlet	tâbi'-i Sâkilü	Mezra'a-i MECLİS ÖZÜ	46	550
Altılar	an Kenânî	Mezra'a-i Altılar	118	1450
An Debbağlar ve Harhur	Kara Süleymanlu	M.Harhur	11	100
An Keşici (Bekmişli)		Tâbi'-i Katrancı	10	100
An Sofi Dedelü		Mezra'a-i Kureş Özü	12	150
Anamashı-ı diğêr	an Töhmerik		16	180
Anamashı	an Töhmerik	Mezra'a-i Mercimek Özü	30	610
Aşık Depeyetlü		Mezra'a-i İn Ulusu	41	515
Aşık Kazı	an Ahretlü	Mezra'a-i Ceyvit ve Alayundlu Tâbi'-i Katrancı	18	150
At Büki	an Kenânî	Mezra'a-i Deve Pınarı	27	280
Avcılar n.d. Ak Merkeblü		Mezra'a-i Otaç	18	210
Ayıcık		Otluk Çukuru	54	810
Ayıcık		Mezra'a-i Hacımak ve Türabi	90	2800
Ayıcılar			25	250
Ayvadlu	der Musa Çabi	Tâbi'-i ANKARA	27	100
Balçık Hisarı	tâbi'-i ANKARA	Der Kaza-i TURGUD	5	55
Başakçı		Tâbi'-i Uzun Kuş Der Nâhiye-i KUŞ HİSAR Sâkin	21	848
Bayezid	an Tosboga	Mezra'a-i Darözü	24	380
Bogazlu		Der Zirde	38	310
Boyalu	an Uzunkuş	Mezra'a-i Uzunca Süleyman	75	2420
Boz Ebe		Der Mezra'a-i AYILDAŞ SAKİN	94	720

Boz Ömerlü-yi Diğer		Güney Hisar	78	2100
Boz Ömerlü-yi Diğer ma'a Kepenekçi		Mezra'a-i GÜNEY HİSAR	69	850
Burunsuz		Mezra'a-i Burunsuz ve Kız Kızılca	72	2100
Canım Analı ve Halife ve Çeltik		Karakilise	209	3850
Canistan		Der Karış Özü	23	250
Ceneklü ve Ali Hatlu		Sâkin Yaylacık	11	210
Çağatay	der Kuruca Ova	Mezra'a-i Deve Pınarı	15	125
Çakırlar	tâbi'-i Töhmerik	Mezra'a-i Küçük Kuzgunluk	40	500
Çalışlu		Mezra'a-i Çalış	195	4800
Çayraz	an Töhmerik	Mezra'a-i Mercimek Özü	52	720
Çöplü Hamza	an Uzunkuş		132	3500
Çukurlu	an Sâkilü	Mezra'a-i Kurd Alan	34	410
Debbaglar ve Harhur	an Kara Süleyman	Mezra'a-i Burak Özü'nde ve Harhur	31	620
Delü Başlu		Mezra'a-i Yolluca Deresi	32	325
Delü Gözlü	an Çakal Timur	Mezra'a-i Delü Göz	65	1020
Delü Himmetlü ma'a Evliyâlu ve Halifelü	an Sâkilü	Mezra'a-i ERZ DOKMAZ ve AĞCA ÖZ ve ERTAŞ	173	3500
Derzi Evliyâlu	tâbi'-i Katrancı	Mezra'a-i Konuş Özü	25	350
Derziler		Mezra'a-i Kureş Başı	58	725
Devecilü	an Devecilü		19	150
Dikmen		Tâbi'-i ANKARA	47	600
Enbiya Oğlu Kenanî		Mezra'a-i KIZIL KAYA ve SÖGÜDÇÜK	117	2200

Enbiya Oğlu Kenâni diğer			10	80
Erdeçal Perakende		Tâbi'-i ANKARA	4	53
Ergeç Depan		Mezra'a-i MERMERLÜCE	111	3300
Evliya Fakıhlu	tâbi'-i Katrancı	Mezra'a-i Kuruca Ek	37	450
Evliyalu n.d. Davudlar		Mezra'a-i BORA ÖZÜ	52	600
Faid Özü		der Yazır	8	100
Fındıkdar	an Tosboga		45	800
Gediklü	tâbi'-i Katrancı	Mezra'a-i Konuş Özü 8	210	
Germiyan ve Haymana-i Küçük		Göllü Pınar kışlar imiş	20	150
Göbek	tâbi'-i Sâkilü		28	515
Gök Gözlü		Mezra'a-i Yaşmakçı Viranı Kureyş Özüne	180	3900
Gökşin	tâbi'-i KATRANCI	Mezra'a-i Gökşin	28	430
Gülbeğlü		GÜZELCE KAL'A	46	315
Hacı Mehmed	an Tosboga	Mezra'a-i Çağlan Kaplan Yarlar Özü Kapaklı Yurd	32	650
Hacı Musalar	an Sâkilü	M.Hacı Musalar	99	1850
Hacılar		Der Mezra'a-i YAKUB VİRANI ve YENİCE KÖYÜ	168	3800
Hallaçlu	an Sâkilü	Mezra'a-i GÜRLÜK	35	600
Hamzalu	an Mezra'a-i İNCEK	Tâbi'-i ANKARA	68	1700
Haymane-i Perâkende		Der Dil Dede Hâric ez Defter	38	510
Hoca Ali Kenâni ve Çağatay		Deve Pınarı	34	310
Ilıca Sâkin		Der Ilıca	95	1500
Ilman Fakıh			40	670
İbrahim Şah	an Devecilü		14	100

İlyas Şeyhlü		Yaban Hamamı	32	610
İncek		Der Mezra'a-i İNCEK	40	255
İteşer		Tâbi'-i ANKARA	17	100
Kâfircak Oğlanları		İçme Viranı ve Koru Öyük	130	3800
Kalaycılar		Sâkin Şarander	23	210
Kallu ve Çukurlu		Tâbi'-i Turgud?	31	350
Kaltaklu		Der Mezra'a-i KAYALU KORU	17	100
Kara Gedikli		Mezra'a-i AYPARLAR	39	400
Kara Hasanlu		Mezra'a-i Ahî Rasül	158	3400
Kara İsalu	an Devecilü		12	120
Kara Kırılı	an Töhmerik	Mezra'a-i Mercimek Özü	36	250
Kara Ömerlü		Uğurlu Özü	88	1820
Kara Süleymanlu		Mezra'a-i Armud Özü'nde ve Koniş	90	2100
Karaca Alilü	an Sâkilü	Mezra'a-i ILICA PINARI	31	355
Karaca İn		Tâbi'-i FAKİH Der KARACA İN	23	210
Karaca Kırılı ve Ali Hacılı	tâbi'-i Sâkilü	Mezra'a-i KUYULU KARA ve KURUCA ÖYÜK	70	2000
Karalar		Mezra'a-i ER KUBAD	13	110
Karga Kavağı	an Tosboga	Der Kaza-i BACI	28	120
Kargı		M.Gökçe Viran	56	850
Kârî Oğlu		M.Karahisar	24	180
Kenânî n.d. Koru Hasanlu		Mezra'a-i Amrud Öyüğü Tâbi'-i Güzelce Hisar	32	5450
Kepenekçi	an Katrancı	Mezra'a-i GÜNEY'de ve KARA PINAR	42	720
Keş	an Sâkilü		39	600
Kızıl ve Yumru		Mezra'a-i KEMER DERE	26	210
Kolhac		Mezari'a-i Kolhac	31	500

Koniş		Der Mezra'a-i KONİŞ ÖZİ	33	500
Konur		Ak Depe Mezra'a-i Selman Kışlası ve Ahurluca Özü	46	450
Koparan	an Sâkilü	Mezra'a-i KEMER PINARI	81	2200
Koyuncu		Mezra'a-i Canik Boğazı	70	1900
Köse Kayalu N.d. Ağzı Kara	an Kenânî	Tâbi'-i GÜZELCE KAL'A ve BURUN KUYU	94	2250
Köyseklü		Develü der Turgud	21	125
Kutlu Han Oğlu	tâbi'-i KATRANCI	Mezra'a-i DİKİLU TAŞ ve YASSI KIŞLA	82	7100
Kuyu Taş	der Ali Koç Gülbeyli		45	480
Kürtan Oğlu		Der Melik Viranı	25	310
Mazilü n.d. Şhrimanlu ve Yortan ve Bakırlu ve Kara Sevindik ve Tur Ali		Der Karye-i AK AK	302	6000
Melik Viran		Der Melik Viran	52	1615
Menteşâ Hacılı	an Töhmerik	Mezra'a-i Mercümek	66	2400
Menteşâlu		Der Yanucak	15	150
Muhtaç	an Konas Hacılı	Mezra'a-i Muhtaç	26	500
Mustafa Hacılı	an Sâkilü	Eş-şehir Süleymanlu	28	120
Oğul Beylü		Der Zirde	51	1580
Oksüzlü		Sâkin el Mezbûr Öksüz	44	480
Oyacılı n.d. Ömer Hacılı	tâbi'-i Töhmerik	Mezra'a-i Ertaş	40	700
Ödül Ahadlu	an Sâkilü	Der Mezra'a-i KAVAK ÖZÜ	19	125
Ömer Atî	der Ömer Atî	Tâbi'-i Turgud	5	50
Ömer Göcelü		Mezra'a-i Kızıl Oğlan	28	880

Ömer Göçelü-yi diğer	tâbi'-i Katrancı	Mezra'a-i Kızıl Oğlan	29	540
perâkende		Tâbi'-i BAYBURD	3	35
Perâkende	der ILICA	Tâbi'-i ANKARA	35	210
Perâkende	der Mezra'a-i KOÇAK	Mezra'a-i Tukak'da	42	650
Perâkende Gök Osmanlu		Der Hâk-ı Kaza-i BAYBURD	5	55
Perâkende Ömer Şeyh Sâkin Sabitan Ağaç	tâbi'-i Çukurcak	Der ANKARA	26	210
Perakende-i BAYBURD		Mezra'a-i Yazır	11	220
Perâkende-i Boyaç ve Gayrihi	der Mezra'a-i TAHİRLÜ	Tâbi'-i ANKARA	22	120
Perâkende-i Kara Hamzalu		Der Karaca İn	3	30
Perakende-i Kızıl Oğlan		Sâkin Deriş Ağaç	6	80
Perâkende-i Yumrı	der Karı Kışla	Der Bayburd	11	50
Perişan Oğlu	an İbrahim Hacı Bey	Mezra'a-i Kara Pınar An Katrancı	45	620
Pir Ali Fakıhlu		Mezra'a-i Cemşid Pınarı	21	210
Receblü			91	2350
Sahiller		Mezra'a-i Aykut Deresi	48	720
Saru Ahîlü	an Katrancı	Mezra'a-i İnal	148	3800
Saru Han Oğlu n.d. Salhatlu ve Kara Yakub ve Nasuh Hacı		Mezra'a-i Çekerekli ve Mezra'a-i Otacak	60	1714
Saru Ömerlü	an Sâkilü	Mezra'a-i KAYA SİNAN	53	950
Savcı Oğlu	an Devecilü		54	840
Savrik	an Kenânî	Mezra'a-i Kavaklu Pınar	70	1200

Selâmetlü		Mezra'a-i KOZCUĞAZ	64	1750
Selâmetlü		Der Mezra'a-i KIZILCA EYMUR	63	1555
Sivriler		Mezra'a-i Otaç	50	820
Sivriler İnal		Mezra'a-i İnal- Otaç ve Ak Meşhed	120	2900
Sofi Dedelü		Mezra'a-i Konuş Özü	33	540
Sofi Tahirlü		Der Mezra'a-i ÖKÜZ HİSARI ve KARA KISIK ve TAŞ KÖPRÜ	83	2810
Soğcalu	an Seydi Fakıhlu	Mezra'a-i Dikilü Taş	61	710
Sortak		Sâkin Sortak	24	200
Surçin	der Surçin	Mezra'a-i Günek Ek	60	1850
Süleyman Fakıhlu		Mezra'a-i Konuş Özü	31	400
Süli n.d. Kulkal Oğlanları	an İbrahim Hacı Bey	Tâbi'-i KATRANCI	15	250
Şerefli		Der Mezra'a-i GÜLBAY	21	100
Şihlu	an Sâkilü		38	600
Timur Şah	an Cânib-i Şark Amedend	Der Kaza-i MÜRTEZA ABAD	86	1720
Tolundaş		Der Mezra'a-i Tolundaş	42	620
Topaçlar Haymana	der Kulağuzlu		2	25
Turgud Hacılu	tâbi'-i Katrancı	Mezra'a-i Kızıl Oğlan	51	820
Tursun Fakıhlu	an Tosboga		79	1800
Uzunkuş Koz Konı		Uzunca Süleyman	95	2500
Ücret	an Sâkilü	Der Mezra'a-i ÜCRET	43	250
Ümmet Fakıhlu	an Tosboga	Mezra'a-i Koz Viran der Tavşan Depesi	28	720
Virancık		Tâbi'-i ANKARA	54	420

Yakutlu	der Şehir Viranı	Mezra'a-i Gübrelü Ağılı	46	610
Yakub Dedeli Sâkin		Der Yanucak	15	210
Yakub Fakıhlu	an Sâkilü	Beyrek Viran	33	3500
Yalın Ayak Oğlu		Tâbi'-i Karaca Dağ ve Mezra'a-i KÖSTENDİL ve ŞEHİR VİRANI ve TOKLU ve Gayrihi	49	1220
Yalnız Turgud		Mezra'a-i Ahmed Çayırı	29	450
Yaraşdı		Mezra'a-i Karpuzluk Tâbi'-i Karacadağ	77	750
Yaycı Oğlanları	an Devecilü		22	150
Yaycılar	an Katrancı	Mezra'a-i Dikilü Taş ve Mahmud Şeyh	82	2300
Yazı Zırde	an Şakir Oğlu	Der Karye-i ZİRDE	36	520
Bekmişlü		der Mezra'a-i MELEK VİRAN	59	450
Yeni Beylü	an Uzunkuş	Mezra'a-i Yeni Bey	49	750
Yenicek		Mezra'a-i UĞURLU VİRAN ve ILICA PINARI	72	980
Yenicek		Mezra'a-i Aykud Ören	44	615
Yenicek	Mezra'a-i UĞUR VİRAN ve ILICA PINAR	Der Nâhiye-i ANKARA	33	315
Yenicek-i Diğer Zeyyütliler		Karye-i AYKUT ÖZÜ	50	680
Yetilmişler	an Töhmerik	Mezra'a-i Mercimek Özü	54	1850
Yürükler	tâbi'-i KATRANCI	Mezra'a-i Gökşin	17	200
Zaferan			68	1720

TABLO III: 1571'de YAYLALI (ÖZÜ) CEMAATLERİ

CEMAAT	BAĞLI CEMAAT	BULUNDUĞU YER	NEFER	HASIL
Perakende	an Yaylalu	Mezra'a-i Yöre Özü Tâbi'-i Kaza-i ANKARA	8	100
Delü İsalu		Mezra'a-i Yaylalu	7	120
Çomaklu		Tâbi'-i ANKARA	48	350
Rasül Hallaçlu		Mezra'a-i Yazı Çayır Tâbi'-i ANKARA	8	150
Yenice		Mezra'a-i Yenice Mezra'a-i Yaylalu Tâbi'-i Kaza-i ANKARA	13	200
Nureddîn	an Rasül Paşalu	Mezra'a-i Yaylalu Tâbi'-i ANKARA	14	220
Bozcalu	Mezra'a-i Yazı Çayırı	Tâbi'-i ANKARA	46	480
Kara Hamzalu		Tâbi'-i ANKARA	3	30
Hisar Beylü		Tâbi'-i ANKARA	6	35
Kör Hamzalu		Tâbi'-i ANKARA	2	24
Musa Beylü			14	200
Hacı Kadilli		Tâbi'-i ULU HAYMANA	16	210
Aydoğan		Tâbi'-i U.Haymana	11	100
Sular		Tâbi'-i ANKARA	34	310
Çayır		Der Kaza-i ANKARA	20	120
Pirbân		Tâbi'-i ANKARA	37	350
Eylük		Tâbi'-i Kaza-i ANKARA	24	250

Beylü Töhmerik		Der Kaza-i ANKARA	30	255
Oruç		Der Kaza-i ANKARA	6	100
Yaylalu Arkaciyân			8	100
Haşad Sonı		Tâbi'-i ARKACIYAN	4	55
Sâl Baş		Der Kaza-i BAYBURD	2	50
Saatlu		Tâbi'-i KARA ÖMERLÜ	6	100
Kefeler		Tâbi'-i YAYLALU	3	50
Kara Sinan n.d. Çakırlar		Sâkin Yaylalu Derelü-i Bey	6	100
Kürekçiler		Tâbi'-i ANKARA	16	120
Perakende Haymanehâ-i Ulu ve Küçük		Der Nâhiye-i KASABA	160	2000
Şah Beylü		Der Kaza-i YAYLALU	8	100
Türkman		Tâbi'-i Mezbûr	5	50
Binalu		Tâbi'-i Mezbûr	5	55
Tahirlü		Tâbi'-i Kaza-i YAYLALU	10	100
Yakublu		Tâbi'-i YAYLALU	3	35
İzciler		Tâbi'-i Kaza-i Mezbûr	4	45
Perakende Kara Gedüklü		Tâbi'-i Kaza-i YAYLALU	32	250
Saru Murad		Tâbi'-i Kaza-i YAYLALU	20	100
Gök Osman		Der Kaza-i YAYLALU	34	150
			673	7064

TABLO IV: 1571'de Haymanaha-ı Aydınbeylü ve Çukurcak (müteferrika) Cemaatleri

CEMAAT-KARYE	MEVKİİ	BAĞLI YERİ	NEFER	HASIL
C.Alayundlu		Tâbi'-i ANKARA	77	3500
Karye-i OĞUZ		Tâbi'-i ANKARA	16	200
C.Perakende Boganlar		Tâbi'-i Mezbûr	5	150
C.Perakende	der Karye-i ŞEHİD ALİ	Tâbi'-i ÇUKURCAK	12	100
Karye-i KILIÇÇILAR	der Kurb-ı KULAKSIZ	Tâbi'-i ANKARA	31	800
C.Derbeyan	<i>Yayla Bükü</i>	Der Mezra'a-i YAZI	43	1500
C.Beravellu	der AHİ ÇOMAK	Tâbi'-i ANKARA	49	1400
C.Kara Rasüllü		Tâbi'-i ÇUKURCAK	52	1451
C.Perakende	der Karye-i KARACA Berât	Tâbi'-i ÇIBIK	43	1200
C.Sökmen		Tâbi'-i ÇUKURCAK	64	1556
C.Perakende	der Karye-i TOGANLAR	Tâbi'-i ÇUKURCAK	11	130
C.Tomatlu	Der Karye-i KÖPEK	Tâbi'-i ÇUKURCAK	56	1500
C.Çavuşlu		Der ÇUKURCAK	46	1000
C.Perşenbelü		Der Kaza-i ANKARA	7	115
C.Mani	der ŞARK	Tâbi'-i ÇUKURCAK	9	100

C.Perakende	der Karye-i YALAKLAR	Tâbi'-i ANKARA	17	151
C.Perakende-i Alayund	der Karye-i KURD ŞEYH	Tâbi'-i ANKARA	5	100
C.Perakende	der Karye-i GERDER	Tâbi'-i ANKARA	13	135
C.Perakende	der Karye-i PUSAL	Tâbi'-i KASABA	17	135
C.Yakub Abdal	der Pusal	Tâbi'-i ANKARA	35	713
C.Perakende	der Karye-i AYVAT	Tâbi'-i KASABA	10	112
C.Perakende	der YENİCE KÖY	Tâbi'-i ÇİBIK	39	855
C.Perakende-i Keman	der Karye-i TATARLU	Tâbi'-i ÇUKURCAK	6	105
C.Akçalı	der Mezra'a-i MEŞKİME n.d. MURAD VİRANI	Tâbi'-i ÇUKURCAK	20	511
C.Perakende	der Karye-i AKÇALU	Tâbi'-i ÇUKURCAK	11	122
C.Ala Göz Sâkin	der AKÇALU	Tâbi'-i ÇUKURCAK	3	0
C.Şuhyabâd	Tâbi'-i Mezbûr Sâkin	Der Karye-i BULAMAÇ	16	125
C.Parmaksız		Tâbi'-i YAYLALU	26	255
C.Serhoşlu	Taife-i Koyun Babalu	Tâbi'-i ÇUKURCAK	32	355
TOPLAM			771	18376

**TABLO V: h.1161 (1748) 'DE HAYMANA-İ KEBİR
(NÜFUSLU) YERLEŞMELERİ**

KÖY/CEMAAT	AÇIKLAMA	CEMAATİ	NEFER	HASIL
ÇALIŞ			5	2000
ÇALIŞ	eş-Şehir BEĞDİK ÇALIŞ		23	5500
ÇOK VİRAN			46	7000
CULUK n.d. UZUNKUŞ	UZUNCA SÜLEYMANDA zirâ'at ederler.		35	10000
DELİ HİMMETLU	mezra'a-i ERZ ve KEMER ve AĞCA OZ ve ERTAŞ ve gayrihu ekinlikleridir		15	5000
DERE KÖY			11	2200
DEVECİ-İ KEBİR n.d. SAVECİ OĞLU	DEVECİLER KAYASINDA ekerler		5	2000
ERİF	hâric ez defter		8	1320
GÖK GÖZ	eş-şehir BUÇUK VİRAN GÖK GÖZÜ		35	12000
HACILAR	der mezra'a-i YAKUB VİRANI ve YENİCE KÖY		10	2000
İLİCA	mezra'a-i İLİCA zirâ'atgâhlarıdır		51	2000
İLMEN (İlmen Fakihlu)			15	5000
İNCİK	mezra'a-i OTLUK ÇUKURU ve gayriden zirâ'at ederler		12	4000

KÂFİRCİK nâm-1 diger KÂFİRCİK OĞLANLARI	İÇME VİRANI ve KUZU ÖYÜK ekinlikleridir		31	0
KAL'A	defter-i atıkde Ali Şeyh sâkin GÜZELCE KAL'A		23	6550
KAPUCI			6	1280
KARA ÖMERLÜ	Oğuzlu üzerinde ekerler		22	3240
KARACA SÜLEYMANLU	mezra'a-i ARMUD ÖZÜ ve KONUŞ ÖZÜ		16	5000
ŞEREF LU	KARA HASANLU ile		4	1500
SİVRİLER İNAL	mezra'a-i OTACI ve AK MEŞHED		38	15000
TACİR	nehr-i SAKARYA ortasında Ada.		45	11000
TAŞKINLU			8	2100
TOLUNDAŞ	Sakin der mezra'a-yi TOLUNDAŞ		22	5000
TUTAK	Mezra'a-i TUTAKA		15	8000
YAPRACIK	defter-i atıkde		11	3000
SARU AHİLU	eş-Şehr-i SARI HALİLLU	an KATRANCI	22	8000
HALLACLU	mezra'a-i KÖRLİKDE	an SAKILU	5	2000
ÖDÜL Ehadlu	der mezra'a-i KAVAK ÖZÜ	an SAKILU	8	1600
KÖTER		an SAKİLU	24	3930
SELMANLU n.d. MUSTAFA HACILU	der AK ÇAYIR der BACI	An SAKİLÜ	2	500

ÜCRET	mezra'a-i Ücret	an SAKİLÜ	22	5000
SOĞCALU n.d. HACI MUSA KÖY	mezrâ'a-i DİKİLÜ TAŞ	an SEYDİ FAKİHLU	18	4000
CAYRAZ	M. Mercimek	an TÖHMERİK	10	1500
YILMIŞLU		an TÖHMERİK	12	5000
KARGALU	nâm-ı diger KARGA KAVAĞI der BACI	an TOSBOGA	17	2400
BOYALU	mezra'a-i UZUNCA	an UZUNKUŞ (Örenkuş)	16	5000
GÖK GÖZLÜ	eş-şehir be Kureyş GÖK GÖZÜ	KAKLIK KÖYÜNÜN suvadlarıdır	6	6000
SOĞCALU	eş-Şehir YAMAÇ SOĞCALU	n.d. HACI RECEB KÖY	14	5000
TERZİ EVLİYALU	mezrâ'a-i KUREYŞ ÖZÜNDE	Tâbî'-i KATRANCI	15	5000
OYACALU n.d. ÖMER HACILU	mezra'a-i ER TAŞ	Tâbî'-i TÖHMERİK	12	1599
MENTEŞE HACIYAN	mezra'a-i Mercimek	TÖHMERİK	22	6000

**TABLO VI: h.1161 (1748) 'DE HAYMANA-İ SAGİR
(NÜFUSLU) YERLEŞMELERİ**

KÖY/CEMAAT	AÇIKLAMA	BAĞLI YERİ	NEFER	HASIL
ARŞINCI	YALIN AYAK		23	6700
ÇELTİK			7	2800
EYMİR			14	3610
GERDER ÖKSÜZ			23	4300

KARA GEDİKLÜ	mezrâ'a-i ANBARLU		12	4400
KARA HASANLU	mezrâ'a-i Ahi Resûl		13	4800
KARA OĞLAN			6	500
TOHURLU			8	3600
VİRANCIK			40	7240
BALÇIK HİSARI	OĞUZLU ve AZIKSUZ	an AHİRETLÜ	21	5000
ÇAKAL	mezrâ'a-i DELÜ GÖZ	an ÇAKAL TİMÜR	46	30000
CANIM ANALI		an HALİFELÜ ve ÇELTEK	30	8000
KEPENEKÇİ	mezra'a-i GÖLLÜCE ve KARA PINAR	an KATRANCI	50	20800
ALTILU	mezrâ'a-i ALTILAR	an Ken'ânî der KARACA DAĞ	9	2000
DİL DEDE		der KARACA DAĞ	7	600
KÖKLER		der KARACA DAĞ	19	5000
SEYYİD AHMEDLÜ		der KARACA DAĞ	4	530
YARAŞDI	mezrâ'a-i KARBUZLAR	der KARACA DAĞ	55	27800
GÜL BEYLÜ	Mezrâ'a-i AĞULU VİRAN ve ELİTERLÜ	Tâbi'-i GÜZELCE Kal'a	14	5300
KUTLU HAN	mezra'a-i DİKİLÜ TAŞ ve YASSI KIŞLA	Tâbi'-i KATRANCI	30	15000
YENİCİK	mezrâ'a-i OĞUZLU VİRAN ve İLİCE PINAR		7	2500
TOPLAM			438	160480

TABLO VII: 1748 Tarihli MUKATA'A-Yİ HAYMANAYİ KEBİR (Ulu)

ULU HAYMANA CEMAATLERİ	ŞEREFLU	DERZİ FAKİYALU
AHMED HACILU	TEKMİŞLÜ	DEVECİ SAĞİR
AHMED HACILU, diğer Sâire	TOLUNTAŞ (Karye olmuştur)	DEVECİ-İ KEBİR
AKÇA BEY	YAYCI OĞULLARI	ENBİYA OĞLU
ASAMA der ve SÂ'İRE	ULU HAYMANA KÖYLERİ	ESENCİK
BOYACILU	ABDAL ALİ	EVLİYA FAKİHLU
ÇAYIRLU (Karyedir)	ACILAR	EVLİYALAR
DEBBAĞLU ve HARHUR	AHMED FAKİHLU	EVLİYALU, nâm-1 diğer DAVUDLAR
DEVECİLER	ALACIK	GEDİKLÜ
ERDİVANLU	ALAMAŞLU	GÖK GÖZLÜ
GÖK OSMANLU	ALİŞÂRLU	GÖK GÖZLÜ-i diğer
HACI MUSALI	ÂRE BÜKÜ	GÖKÇEK
HACILAR RÜSUMAT	ARİF	HACI MEHMED
İBRAHİM ŞAH	AŞIK KAZI	HALLAÇLU
İMRÂNİ	AYVAZLU	HÜSEYİN ABDAL
İNCİK, (Karyedir)	BABA YAKUB	ILICA
IRCILAR, Cema'at-1	BAL BEYLU	İLMEN
ÖDÜL (Karye olmuştur)	BOYALU	İLYAS ŞİHLU
KALTAKLU	ÇAKIRLAR	İNCEK
KARA İSALU	CALIŞ	KAFİRCİK
KARGALU (Karyedir)	ÇALIŞ-I DİĞER	KAL'A
KEŞ	ÇAMTAL	KALAYCILU
MUSA BEYLÜ	ÇAYRAZ	KALLU ve ÇUKURLU
PERAKENDE-İ KÖRTİ	ÇEBİKLER	KAPUCU
PERAKENDE-İ UÇAN ve SA'İR	CENGİZLU	KARA KIZLU
PERAKENDE-İ YUMRU	CİHAN ŞAH, n.d.	KARA KIZLU-YI DİĞER
SARUHAN OĞLU, nâm-1 diğer	ÇAĞATAY	KARA SÜLEYMAN
SOLHANLU	ÇOK VİRÂN	KARACA ALİLU
	ÇÖPLÜ KARA	KARYE-İ İLEMİŞLÜ
	ÇUKURLAR	KEN'ANİ n.d. KUZ HASANLU
	ÇULUK, nâm-1 diğer	KIZILCA KIŞLA
	ÖREN KUŞ	KONUS
	DELİ HİMMETLU	KÖTEK
	DERE KÖY	KOYARAN
	DERZİ	

KOYUNCU
MARGI
Menteſa HACILU
MENTEŒĀLU
MUHTAC
ÖMER GÖDELÜ-Yİ diğer
ÖMERLU
OYACALU, n.d. ÖMER HACILU
OYACLU, n.d. ÖMER HACILU (BEKİRLU)
PERİŒAN OğLU
ŒAHİNLU
SARU AHİLU- EŒŒEHİR SARI HALİLU
SARU ÖMERLU
SELMANLU
SİNANLU
SİVRİLER
SİVRİLER AVCULAR
SOFÇALU, n.d. YAMAÇ SOFÇALU n.d HACI RECEB
SOFÇALU, nâm-ı diğer HACI MUSA
SORTAK
SORU DERELU
SÜLEYMAN FAKİHLU
SÜRÇEN
SÜRLÜ n.d. KULFAL OğULLARI
TACİR
TAŒKINLU
TURGUD
TUTAK

ÜCRET
YABAN HAMAM
YAKUB FAKİHLU
YAPRACIK
YAYCI
YAYCILAR
YILMIŒLU
YÖRÜKLER
ULU HAYMANA MEZRAALARI
Mezra'a-i DEDE KIRI
Mezra'a-i KUŒTEMUR
Mezra'a-i ORTA PINAR
Mezra'a-yı BEŒİK DEPE
Mezra'a-yi KILICCI
Mezra'a-yi KIZIL HİSAR KAL'ASI
Mezra'YI BARAK ÖZÜ
KÜÇÜK HAYMANA CEMAATLERİ
ABBAS
ADALU
AKLALU
ALİ KOCA
BELÇIK HİSARI-i diğer
BOğAZLU
BOZLIYA
ÇAYIR-I YASSI, der ÇUKURCAK
EYME ŒİR
GERMİYAN

GÜLBEğLU (Karyedir)
KANADI KIZIL
KANDAVUR
KARALAR
KURTİL OğLU
MAKSUD DERELU
MAZİLÜ, n.d. ŒEHİRİ- MANLU ve TURAN ve SEVİNDİK ve DUR ALİ
MEHMADLU
MELEK VİRAN
OğUL BEğLU
ÖKSÜZLER
Perâkende-i BOYACI, Tâbi'-i KASABA
PERAKENDE-İ KEŒANCI
Perâkende-i KIZIL OğLAN
PERAKENDE-İ ÖMER ŒEYH , der ÇUKURCAK
Perakende-i sakin-i BEZİRETLU AğIL
PİR ALİ FAKİHLU
RECEBLU
ŒAH BEğLU
SELMANLU
SOFU TAHİRLU ve SAİRE
YAğMUR ŒAH
ZÜMRAN?

KÜÇÜK HAYMANA KÖYLERİ
AHILU
AK DOĞAN
ALAÇLI
ALAYUNDLU
ARSINCI
AŞIK DEPE
BALÇIK HİSAR
BOZ ÖMERLU-YI diğer
BOZ ÖMERLÜ-YI diğer
ÇAKAL
CANIM ANALU
ÇAYIR
ÇELTİK
DELU BOŞLU
DELU GÖZLÜ
DELULAR
DİB DEDE
DİKMEN
DONSUZ
GERMİYAN
GÜL BEĞLU
HOCA ALİ
İNCEK
Kara HAMZALU
KARA HASANLU
KARA OĞLAN
KARACA İN
KARI OĞLU
KEPENEKÇİ
KERDER ÖKSÜZ
KIZIL ve YUMRU
KÖKLER
KÖŞE KAYALI ve KARACA VİRAN, mezra'ası

KUTLU HAN RESUL GÜLLAHLAR SAVRUK
SEYYİD
AHMEDLER
TOHUMLAR
VİRANCIK
YAĞAMLU
YALIN AYAK
YALNIZ TURGUD
YARAŞDI
YENİCİK
YENİCİK-İ DİĞER
YENİCEK-İ DİĞER
YÜNSÜZ
ZİRÜN
ZÜLHAC
Mezra'a-yı KIRK PINAR
YAYLA(LI) ÖZİ KÖYLERİ
AĞ EVREN
ALA BÜKÜ
APAR
BAYEZİD
ÇOMAKLU
ERKEÇ DEPEN
FINDIK
KARA KURD
KARLU KAL'A
KÖR HAMZALU
MEHMEDLU
PİR ALİLU
TURSUN
ÜMMET FAKİHLU
YAZIR
YÜCELER
ZALELU

MAHALLİ ÇUKURCAK MEZRAALARI
Karye-i ŞİHLU
İNLUCA
SARAYCIK
BAĞLUCA
BOGANLU
ÇORCI VİRAN
DELÜLER TAHİRLU
DERVİŞ KAYA
DİKİLU TAŞ
GÖK DERE
GÜGÜMLÜ DERE
GÜMÜŞ İLİ
HİSAR BEĞLU
i İBLİS HİSARI
ISTEHOR
KARACA GÖL
KEPİRLİK
KONUŞ
MURAD
ÖKÜZ HİSARI
ÖMER DANIŞMEND
ŞAH BUDAK
SÖĞÜD ÖZÜ
YAYLACIK
YAZI ÇAYIRI
YÖRE ÖZİ
ALGUN ÖZİ
BEŞİCİK

KAYNAKÇA

Tahrirler

TD 438, Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu defteri (h.937/1530) I, faksimile, Ankara 1993

TD 76, Ankara Yörük Defteri (h.979/1571), TKGMA, Kuyud-ı Kadime Arşivi

M021, Defter-i Mukata-yi Haymanateyn (h.1161/1748), TKGMA, Kuyud-ı Kadime Arşivi

Kitaplar

Akın, H., **Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma**, Ankara 1968 (2. baskı)

Barkan, Ö.Lütfi, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, **İFM II/1** (1941) s.20-59

Bulduk, Ü. “İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, yıl 1997, sayı 30, s.37-52

-----, **XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı**, Ankara 2013

-----, “Ankara’daki Konar-Göçer Teşekküller; Göçerlikten Yerleşikliğe Bir Şenlenme Öyküsü (16.-18. Yy.)”, **Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı**, II.C., Etimesgut/Ankara 29-30 Mart 2018, s.506-527

Erdoğan, M.Akif, “1530 Yılında Ankara Çevresinde Konar Göçer Topluluklar”, **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2011, I.C., s.3-23

Ergenç, Özer, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara 1995,

Özünlü, E.Erdoğan, “15. Ve 16. Yüzyıllarda Ankara Sancağı’nın İdari Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu Bildiriler I.C.**, Ankara 2012, s.45-64

- , “16. Yüzyılda Haymana Yörükleri: Coğrafi Yaşam Alanları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 2017, s.71-81
- , “Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre), **OTAM**, sayı 18 (Güz 2005), Ankara 2005, ss.119-135
- Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul 1987
- Pakalın, M.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, s.779-780
- Uçak, H.İbrahim, **Tarih İçinde Haymana**, Ankara 1986
- Yurtdaş, Enver, **Geçmişle Buluşan Haymana**, Haymana Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2018

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAYMANA İLÇESİNİN İDARİ YAPISINDAKİ DÜZENLEMELER

Bilal TUNÇ*

ÖZET

Bu çalışmadaki temel amaç, İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeybatısında yer alan Haymana ilçesinde Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar idari alandaki düzenlemelerle bu alanda yapılan temel değişiklikleri belgeler ışığında ortaya çıkarmaktır. Bilindiği üzere, İç Anadolu Bölgesi'nin alan bakımından büyük şehirlerinden ve Türkiye'nin başkenti Ankara'nın ilçelerinden birisi olan Haymana, tarih boyunca başta Hitit, Frigya, Pers, Galat ve Roma-Bizans, Selçuklu, Osmanlılar ve en son olarak Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere birçok kültür ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Böylesine önemli olan yerleşim alanında tarih boyunca idari alanda birçok yenilikler yapılmış ve bu durum doğal olarak yerleşim alanlarının yapısını da etkilemiştir. Bilhassa Cumhuriyet döneminde idarî alandaki düzenlemelere bağlı olarak Haymana'nın nahiye ve köylerinin statülerinde birtakım değişikliklerin ve yeniliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu durum, ilçenin teşkilat yapısını da etkilemiştir. Bu çalışma, yöntem olarak arşiv kayıtları, Resmî Gazete ve TÜİK verileriyle araştırma ve inceleme eserlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

ADMINISTRATIVE STRUCTURES OF HAYMANA DISTRICT DURING THE REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

The main purpose of this study is to reveal the administrative changes in the Haymana district in the northwest of the Central Anatolia Region from the

---

* Dr. Öğr. Üyesi; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

declaration of the Republic to the present day and the fundamental changes made in this area in the light of documents. As it is known, Haymana, one of the districts of Haymana, has hosted many cultures and civilizations primarily throughout history such as Hittite, Phrygian, Persian, Galati and Roman-Byzantine, Seljuk, Ottoman and finally to the Republic of Turkey. In the settlement area which is so important, many innovations have been made in the administration throughout the history and this naturally affected the structure of the settlement areas. Especially during the Republican period, due to the regulations in the administrative field, it became necessary to make some changes and innovations in the status of Haymana's township and villages. This situation also affected the organizational structure of the district. This study is based on archival records, Official Gazette and TUIK data and research and analysis works.

GİRİŞ

XVIII. yüzyıldan beri Ankara Sancağı'na bağlı bir kaza olan Haymana ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinde şu bilgiler yer almaktadır: 1785 yılında Ankara Sancağı, Çubukabad, Yabanabad, Murtazaabad, Ayaş, Haymanateyn, Yürükanı, Şorba, Nalluhan, Semerözü, İstanos ve Arabsun kazalarından müteşekkildi. Haymanateyn adlı kaza, günümüzde aynı adla anılan Büyük ve Küçük Haymana topraklarını içermekteydi. 1788 tarihinde geliri Valide Sultan Hassı olan Bozuluş (Tabanlı Cemaatı) Türkmen Aşireti, 1790'da Bozuluş Türkmen Aşiretinin yaşadığı alanlarda ve Hamateyn kazasında dağınık bir biçimde yaşayan ve geliri Cabbarzade Süleyman Bey'in uhdesinde bulunan Boynu İncelu aşireti bulunmaktaydı. Dönem itibarıyla Haymanateyn kazası idari birim olarak Sadrazam Hasları arasında yer almaktaydı.¹

1844 yılı Temettuat Defteri'ne göre, Ankara Sancağına bağlı olan Haymateyn (Haymana) kazasının toplamda 31 adet köyü bulunmaktadır. Bu köyler sırasıyla şunlardır: Baba Yakup, Boyalık, Börücek, Çakal, Çalış, Tutak, Çayırılı, Çukurviran, Çuluk, Deveci, Durandaş (Tuluntaş), Eymir, Fırkalı, Gerder, Hacı Muradlı, Hacılar, Halaşlı (Halaçlı), Karahoca, Karaoğlan, Koparan, Oyaca, Saruhanlı, Seferi, Süleymanlı, Şerefli, Tacir, Tohumlar,

---

¹ Halit Bilici, **Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'nin Sonuna Kadar Haymana Kazasında Şehit Olanlar Üzerine Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s.23.

Topaklı, Ücret, Veli Himmetli, Virancık ve Yaraşlı. Adı geçen köylerde 805 hane yer almakta olup, bu hanelerde toplamda 4.025 kişi yaşamaktadır.²

Diğer bazı belgelere göre Haymana'nın 1850'li yıllarda 264 adet yerleşim yerine sahip olduğu görülmektedir. Günümüzdeki ilçe merkezi önceleri Sivri köyüydü. Ancak 1862 yılında kaza merkezinde bulunan idare merkezinin ciddi bir yangın sonucu zarar görmesinden dolayı Hükümet konağı Sarı Değirmen köyüne nakledilmiştir. Bir süre Sarıdeğirmen köyünde kalan Hükümet konağı 1874'te Yeşilyurt köyüne oradan da bugünkü yere taşınmıştır.³

Haymana kazası ile alakalı Osmanlı son dönemlerinde idari alanda bazı düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Söz konusu düzenlemelerden birisi 1905 tarihlidir. Buna göre, Haymana kazasına bağlı olan Hasanlı Karyesi Bala kazasının sınırlarına dâhil edilmiştir⁴Aynı tarihte Sivrihisar'a bağlı olan Höyük, Abdülkerim, Polatlı, Eski Polatlı, Basri ve Karahamzalıve Karabasanlıköyleri Haymana'ya ve Haymana'ya bağlı olan Göktepe köyü de Sivrihisar'a bağlanmıştır.⁵ 1906'da Gerder ve Virancık karyeleri Haymana ilçesinden alınarak Ankara Sancağı Merkez kazasına eklenmişlerdir.⁶

1906'da Haymana sınırları içerisinde yer alan Gevzer ve Virancık köyleri coğrafi alan bakımından yakınlıkları dolayısıyla Ankara Sancağı Merkez kazasına eklenmiştir.⁷ 1907 yılında ise Sivrihisar kazası hudutları içerisinde bulunan Karsaklı, Karahamzalı, Polatlı ve Menteşe köyleri de Haymana'ya bağlanmıştır.⁸ Aynı tarihte Haymana'nın Merkez nahiyesinin yeri değiştirilmiş ve burası yeniden düzenlenmiştir.⁹ Aynı şekilde Ankara Sancağı Zir nahiyesine bağlı olan Hacı Tuğrul, Yağmur Baba ve Gedikli köylerinin Haymana'ya bağlanması için askeri makamlardan gerekli görüşlerin alınması istenmiştir.¹⁰

---

² Aysun Benlioğlu Yalçın, **XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Vilayetinin Haymanateyn Kazasının Sosyal ve İktisadi Durumu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.17-31.

³ <http://www.haymana.bel.tr/tarihcesi.html> (E.T.01.09.2018)

⁴ COA, DH.TMIK.S.53.5, H.16.02.1322.

⁵ COA, DH.MKT.1080.6, H.22.03.1324.

⁶ COA, DH.TMIK.S.67.6, H.1.01.1325; COA, BEO.2820.21147, H.09.03.1324.

⁷ COA, DH.MKT.1216.64, H.14.10.1325; COA, BEO.3173.237931; H.20.09.1325.

⁸ COA, DH.TMIK.S.65.10, H.12.08.1324.

⁹ COA, DH.TMIK.S.73.31, H.29.03.1326.

¹⁰ COA, DH.TMIK.S.74.50, H.16.07.1326.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde çok sayıda idari düzenlemenin yapıldığı Haymana kazasında bilhassa Haymana ile Ankara Merkez ilçelerinde düzenlemelerin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, daha önceki yıllarda yapıldığı gibi 1909'da Haymana'ya bağlı olan Karaoğlan karyesinin Merkez kazaya daha yakın olması hasebiyle buraya bağlanması uygun bulunmuştur¹¹. Bunun gibi, 1914'te Haymana'ya tabi olan Çakal köyünün Ankara Merkez kazasına bağlanması uygun bulunmuş ve adı geçen köy Merkez kazaya dâhiledilmiştir.¹²

Bu dönemlerde Haymana'da idari alanda yapılan en önemli düzenleme mezkûr kazanın isminin değiştirilmesidir. Bu kapsamda, 1914 yılında Haymanat'ın ismi Haymana olarak yeniden düzenlenmiştir.¹³ Böylece bu tarihten itibaren Haymanat'ın adı Haymana olarak anılmaya başlanmıştır. Haymana'nın idari yapısındaki düzenlemeler Osmanlı döneminde de olduğu gibi Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar da devam edegelmiştir.

1. Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Haymana'da İdari Alandaki Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde Haymana kazası ile alakalı olarak ilk belge 1926 yılına aittir. Bu belgeye göre, 31 Temmuz 1926'da Haymana'ya bağlı bir nahiye olan Polatlı, tam teşekkülü bir ilçe haline getirilmiştir. Böylece alan bakımından biraz daha küçülen Haymana'nın coğrafi alanı 4.630 km²'ye düşmüştür. Buna rağmen Haymana Ankara'nın alan bakımından en büyük ilçesi olma özelliğini devam ettirmiştir.

Polatlı'nın ilçe olmasından sonra Haymana kazasına bağlı üç adet nahiye ve 113 adet köyün bağlı olduğu ve coğrafi alanın da aynı şekilde 4.630 km² olduğu görülmektedir. Merkez, İkizce ve Sındıran adlı nahiyeleri arasında idari birim sayısı fazla olan Merkez nahiyesidir. 54 köyü bulunan Merkez nahiyesi dışında İkizce'nin 17 ve Sındıran'ın da 42 adet köyü mevcuttur¹⁴. Söz konusu verilerden coğrafi alan bakımından en küçük nahiye durumunda olan yerin İkizce'nin olduğu çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

¹¹ COA, DH.MKT.2692.71, H.2.12.1326.

¹² COA, DH.MB.HPS.M.14.1, H.21.07.1332.

¹³ COA, DH.İD.97.23, H.17.01.1332.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **1935 Genel Nüfus Sayımı (Ankara Vilâyeti)**, Hüsni Tabiat Basımevi, İstanbul 1937, s.9.

Haymana ile alakalı önemli bir idari düzenleme 1929 yılına aittir. Bu düzenlemeye göre, Ankara ili Polatlı kazasına bağlı olan Deveci köyü 13 Ekim 1929 tarihinde Haymana ilçesine ilhak edilmiştir.¹⁵ 14 Mayıs 1930'da ise, Haymana kazası İkizce nahiyesi sınırları içerisinde yer alan Hisarlı köyü, Polatlı kazası Polatlıbeyobası nahiyesine dâhil edilmiştir.¹⁶ Bu iki düzenleme ile adı geçen kazanın bir yandan sınırları genişleşmişken; bir yandan da sınırları daralmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulduğu ilk dönemlerde idari alanda yapılan düzenlemelerin başında vilâyet, kaza, nahiye ya da köylerin adlarının değiştirilmesi gelmektedir. Bu değişikliklerin birçok sebebi olmakla beraber bunların başında milliyetçilik gelmektedir.¹⁷ Yani ulusal politikalarından dolayı Haymana kazasında bazı yerlerin adları değiştirilmiştir. Bu bağlamda, 19 Temmuz 1930'da Yenice nahiyesine bağlı olan Kürt Gökçözü köyünün adı Sandıran olarak değiştirilmiş ve burası Merkez nahiyesine bağlanmıştır.¹⁸ Aynı şekilde, 11 Ağustos 1950 tarihinde Yenice bucağı Kerpiç köyüne bağlı olan Hasanağayaylası ya da Kerpiçayaylası adlı mahallenin adı Güzelyayla olarak değiştirilmiştir.¹⁹

İller arasında yapılan sınır düzenlemeleri idari alanda yapılan değişikliklerin başında gelmektedir. Bu kapsamda, 29 Ağustos 1940 tarihinde Konya ili Cihanbeyli kazasına bağlı olan Köstengil köyü, bu kazadan alınarak Haymana kazasının hudutlarına ilhak edilmiştir.²⁰ Aynı şekilde 22 Ekim 1940'ta Cihanbeyli'ye bağlı Alahacılı köyü de bahsi geçen ilçeye bağlanmıştır.²¹ Bu yolla Haymana'nın idari birim sayılarında artış olduğu gibi ilçenin coğrafi alanında da genişleme olmuştur.

Türk İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 1940 yılında 4.680 km² coğrafi alana sahip Haymana ilçesinin Merkez, İkizce ve Yenice adlı üç nahiyesi ve 114 adet yerleşim yerinin olduğu görülmektedir. 1940 yılında adı geçen ilçenin bazı

¹⁵ **Resmi Gazete**, 23 Ekim 1929, Sayı: 1327, s.8423.

¹⁶ **Resmi Gazete**, 17 Mayıs 1930, Sayı: 1495, s.8925.

¹⁷ Harun Tunçel, **Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/10 (2010), s.23-24.

¹⁸ **CCA**, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 57.23.6; **Resmi Gazete**, 7 Eylül 1930, Sayı: 1589, s.9352.

¹⁹ **Resmi Gazete**, 11 Ağustos 1950, Sayı:7580, s.18898.

²⁰ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 141.28.17; **Resmi Gazete**, 5 Ekim 1940, Sayı: 4630, s.14793.

²¹ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 142.35.6; **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1940, Sayı: 4649, s.14890.

idari birimlerin isimlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Bunların başında Sındıran nahiyesi gelmektedir ve buranın adı da Yenice olarak değiştirilmiştir. Değişikliğin ardından nahiye merkezi de Sındıran yapılmıştır. Yenice nahiyesi dışında ismi değiştirilen köyler şunlardır: Kesik Kavak (Boşnak), Kesik Kavak (Emirler), Reki (Kışla), Karaömerli (Mandıra), Kadıköy (Yeşilyurt), Karacadağ (Yalınayak), Şerfli (Göközü) ve Nallıtaş (Yergözü).²² Bu durum 1923 yılından 1940'a kadar geçen 17 yıllık süreçte 8 adet yerleşim yerinin değiştirildiği ve bunlara yeni adlar verildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda ifade olunduğu üzere idari düzenlemeler içerisinde en önemli yeri tutan şey, iki farklı il, ilçe veya nahiye arasında yapılan değişikliklerdir. Özellikle de aynı vilâyetin birimleri arasında ciddi değişiklikler yapılmaktadır. Bu bağlamda, 8 Haziran 1945 tarihinde Haymana ile Polatlı ilçeleri arasında yeniden sınır düzenlemesi yapılmış ve Haymana'ya bağlı Abdülkerim köyü ile Polatlı'ya bağlı Babayakup köyü arasındaki hudutlar tekrardan bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.²³

1949 yılında Haymana ilçesi ile eski nahiyesi olan ve 1929'da ilçe yapılan Polatlı kazası arasında idari yönden bazı yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu anlamda, 29 Nisan 1949'da İkizce bucağına bağlı olan Ücret köyü Polatlı kazası Temelli bucağı sınırlarına dâhil edilmiştir.²⁴ Söz konusu düzenlemeyle beraber Haymana kazasının sınırlarında yeniden bir daralma olmuştur, ancak dönem itibarıyla Haymana halen Ankara'nın en büyük ilçesi konumunda bulunmaktadır.

İdari düzenlemeler yapılmasında etkili olan nedenlerden birisi de şüphesiz ki bir alandaki nüfus değişimleridir. Bir alanda nüfusun artmasıyla beraber yeni bir idari birim daha tesis edilebilir. Bu doğrultuda, 3 Haziran 1949'da Haymana ilçesi İkizce Bucağı Karagedik köyüne bağlı olan Kırıklı Çiftliği Kırıklı adıyla yeni bir köy haline getirilmiştir.²⁵ Böylece İkizce'nin idari birim sayılarında yeniden bir artış olmuştur. Ayrıca nüfus artışlarının da beraberlerinde yeni birimlerin oluşmasına ortam hazırladığını gösteren önemli bir gelişme olduğunu da bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

---

²² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **1940 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet Basımevi, İstanbul 1941, s.40-42.

²³ CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 175.15.9.

²⁴ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 205.13.2; Resmi Gazete, 16 Mayıs 1949, Sayı: 7208, s.16133.

²⁵ **Resmi Gazete**, 9 Ağustos 1949, Sayı: 7276, s.16701.

2. 1950'den 1980 Yılına Kadar Yapılan İdari Değişiklikler

Resmi Gazete'nin verdiği bilgilere göre 1950'nin hemen başlarında Haymana'ya ait bazı arazilerin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında kamulaştırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1 Şubat 1950'de Bakanlar Kurulu Kararıyla İkizce bucağına bağlı Karagedik ve Selamet köyleriyle Yenice bucağının idari birimleri arasında yer alan Karacaviran ve Gölbek köylerinde yer alan gerçek kişilere ait olan bazı araziler kamulaştırılmış ve dağıtılmıştır.²⁶ Bu duruma bağlı çok sayıda örnek vardır ve mezkûr kazada adı geçen kanunla gerçek kişilerin toprakları alınmış ve dağıtımı yapılmıştır şeklinde değerlendirilebilir.

1950 TÜİK verilerine göre, Haymana ilçesinin coğrafi alanında bir değişme olmadığı ve 1945 yılında olduğu gibi 3.424 km² olduğu görülmektedir. 1945 yılında 115 olan yerleşim birim sayısı ise 115 olmasına rağmen; 1950 yılında yerleşim yeri sayısı 1 artmış ve 116'ya yükselmiştir.²⁷ Bu yerleşim yerleri sayısının artmasının temel sebebi, idari yapı içindeki temel düzenlemelerdir.

Malum olduğu üzere, Haymana ilçesi kaplıcalarıyla bilinen bir yerdir. 1945 yılında teşkilatlanma çalışmaları bağlamında Haymana Kaplıcalarıyla alakalı bir düzenleme yapılmış ve 2 Temmuz 1945'te 3/2784 Sayılı Kanun ile buranın imtiyazı Ankara İl Özel İdare Müdürlüğüne bırakılmıştır. Daha sonra ise 22 Haziran 1950'de alınan yeni bir kararla bu durum iptal edilmiştir.²⁸ 18 Temmuz 1951'de yapılan düzenlemeyle de kaplıcaların ruhsatı Haymana Belediye Başkanlığına verilmiştir.²⁹ Bu durumun, Haymana'da Kaplıca turizminin gelişimi açısından önemli bir durum olduğu düşünülmektedir.

21 Haziran 1951'de Haymana ilçesi Merkez bucağına bağlı Ördekli köyü Polatlı kazası Yenimehmetli bucağına dâhil edilmiştir.³⁰ 17 Temmuz 1952'de ise, Haymana ilçesi İkizce bucağına bağlı Halaçlı köyüyle Polatlı Temelli Bucağına bağlı Hisarkaya köyü arasında yeniden sınır düzenlemesi yapılmıştır.³¹ Böylece iki ilçe arasındaki coğrafi sınır yeniden belirlenmiştir.

²⁶ **Resmi Gazete**, 1 Şubat 1950, Sayı:7421, s.17421.

²⁷ **Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü**,1950 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1951, s.74-75.

²⁸ **CCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.55.12; **Resmi Gazete**, 31 Ekim 1950, Sayı: 7644, s.27.

²⁹ **CCA**, Fon Kodu: 30.10.0.6, Yer No: 198.245.1.

³⁰ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 224.24.17; **Resmi Gazete**, 2 Temmuz 1951, Sayı:7849, s.1541.

³¹ **Resmi Gazete**, 23 Temmuz 1952, Sayı: 8165, s.4186.

30 Nisan 1953'te Haymana kazası Yenice nahiyesine bağlı Kömüşini köyü, Bala kazasının Merkez nahiyesine ilhak edilmişlerdir.³² Aynı tarihlerde, İkizce nahiyesi sınırlarında yer alan Bostanhöyük köyü de Merkez kazasına bağlanmıştır.³³ 1953 yılında da Ankara ilinin ilçeleri arasındaki sınır düzenlemelerine devam edilmiş ve bu bağlamda 2 Haziran 1953'te Haymana kazasının İkizce nahiyesine bağlı Ahiboz köyü ile Balâ Kazasının Karaali nahiyesine bağlı Holoz köyü bölgesindeki iki kaza arası sınır yeniden düzenlenmiştir.³⁴ Bunun gibi 13 Kasım 1953 tarihinde Haymana kazasına bağlı Kokar ve Konakgörmez köyleriyle Polatlı kazasına İner köyü arasındaki hudutlar yeniden belirlenmiştir.³⁵ Bu arada Haymana'da yeni idari birimlerin kurulmasını sağlamak amacıyla 24 Haziran 1953 tarihinde kaza merkezinde Yeni Yapı adında bir kooperatifin kurulmasına da izin verilmiştir.³⁶ Bu durumun sebebi olarak da bölge de artan nüfus miktarının sebep olduğu şeklinde analiz edilmektedir.

Demokrat Parti döneminde ülke genelinde tapu ve kadastro yapılmayan hiçbir alan bırakılmamıştır. Bu anlamda, bilhassa Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Haymana ilçesinde başlayan tapu ve kadastro çalışmalarına Demokrat Parti iktidarında devam edilmiş ve ilçede her alan tapu altına alınmıştır.³⁷ Söz konusu durumdan dolayı 1953'te çok sayıda alanın tapu ve kadastro tamamlanmıştır.³⁸ Bu durum, 1960 yılına kadar devam etmiştir.

2 Ocak 1954'te Haymana kazası İkizce nahiyesine bağlı olan Yağlıpınar köyü Çankaya ilçesi Gölbaşı nahiyesine bağlanmıştır.³⁹ Bu değişimin hemen akabinde 15 Şubat 1954'te Haymana kazası Merkez nahiyesine bağlı Sivri köyü, Polatlı kazasının Merkez nahiyesine ilhak edilmiştir.⁴⁰ Söz konusu düzenlemeler, başkent'in idari birimleri arasında ne gibi düzenlemelerin olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Yukarıda gösterildiği üzere Haymana ve Haymana'ya yakın ilçeler arasında çeşitli tarihlerde bazı hudut düzenlemeleri yapılmıştır. İlçeler

³² **Resmi Gazete**, 14 Mayıs 1953, Sayı: 8408, s.6249.

³³ **Resmi Gazete**, 5 Haziran 1953, Sayı:8426, s.6407.

³⁴ **Resmi Gazete**, 19 Haziran 1953, Sayı: 8436, s.6481.

³⁵ **Resmi Gazete**, 7 Aralık 1953, Sayı: 8576, s.7713.

³⁶ CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 132.48.7.

³⁷ Bilal Tunç, “**Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, s.27.

³⁸ **Resmi Gazete**, 3 Ekim 1953, Sayı: 6123, s.9454.

³⁹ **Resmi Gazete**, 16 Ocak 1954, Sayı: 8609, s.7987.

⁴⁰ **Resmi Gazete**, 9 Mart 1954, Sayı: 8653,s.8524.

arasında olduğu gibi iller arasında bazı dönemlerde çeşitli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Ankara ve Konya illeri arasında gerçekleştirilen sınır değişimlerinden en fazla etkilenen yer Haymana kazası olmuştur. Örneğin 29 Mart 1954'te yapılan düzenlemeyle Haymana kazası Merkez nahiyesi idari birimleri arasında yer alan Alahacılı ve Çatak köyleriyle Yenice nahiyesine bağlı olan Saatlı, Karacadağ ve Yalınayak köyleri temel olmak üzere Konya ili Yunak kazası Sülüklü nahiyesine bağlı olan Kandil, Çimen ve Kozanlı köyleri bölgesindeki iki vilayet arası sınır yeniden oluşturulmuştur.⁴¹ Aynı şekilde, 28 Ekim 1954'te Haymana kazası Yenice nahiyesine bağlı Karacadağ köyü ile Konya vilâyeti Kulu kazasına bağlı Celep köyü arasındaki hudutlar yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.⁴² Hemen sonrasında 30 Kasım 1954'te Haymana kazası Yenice nahiyesine bağlı Sebilsüfia köyü ile Konya vilâyeti Cihanbeyli kazası Yeniceoba nahiyesine bağlı Kozanlı köyü arasındaki sınırlar da yeniden belirlenmiştir.⁴³ Söz konusu değişiklik ve düzenlemeler, valiliklerin teklifleri ve İçişleri Bakanlığı'nın olurlarıyla yapılmaktadır.

1955 yılı içerisinde Haymana'nın idari birimleri içerisinde bazı yeni düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Bu düzenlemeler sırasıyla şunlardır: 14 Nisan 1955'te Haymana'ya bağlı Velihimmetli köyü ile 24 Çankaya ilçesi Gölbaşı nahiyesine bağlanmıştır.⁴⁴ Aynı şekilde 24 Kasım 1955'te Haymana'ya bağlı Çerkezhöyük köyü de Gölbaşı sınırlarına dâhil edilmiştir.⁴⁵ Bunun gibi ilçeler arasında da hudut değişiklikleri yapılmıştır. Bu kapsamda 30 Eylül 1955'te Polatlı ve Haymana ilçelerinin Ördekgölü ve Soğulca,⁴⁶ Merkez ve Haymana ilçelerinin Fevziye ve Halaçlı köyleriyle⁴⁷ Bala ve Haymana kazalarının Emirler ve Gölbek köyleri arasındaki sınırlar yeniden tespit edilmiştir.⁴⁸ Söz konusu düzenlemeler, Haymana ve diğer ilçelerde bilhassa sınır değişiklikleri konusunda ciddi değişikliklerin yapıldığını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

1955 yılına kadar coğrafi alan bakımından Ankara'nın en büyük ilçesi konumunda bulunan Hayman'nın alanı idari değişiklikler bakımından

⁴¹ **Resmi Gazete**, 29 Nisan 1954, Sayı: 8695, s.9125.

⁴² **Resmi Gazete**, 30 Kasım 1954, Sayı: 8866, s.10661.

⁴³ **Resmi Gazete**, 27 Aralık 1954, Sayı:8889, s.10780.

⁴⁴ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 250.12.6.

⁴⁵ CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 254.41.33.

⁴⁶ CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No:253.32.5.

⁴⁷ CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 253.32.12.

⁴⁸ CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 253.32.13.

küçülmüş ve Haymana alan bakımından küçülerek daha önce kendisine bağlı nahiye olan ve sonradan ilçe yapılan Polatlı'nın gerisine düşmüştür. 1955 yılı itibarıyla Ankara'nın en büyük ilçesi Polatlı'dır ve Haymana da ikinci durumundadır. Bu arada 1926 yılına kadar Haymana'ya bağlı bir nahiye olan Polatlı'nın bu derece büyüme göstermesi de ayrıca dikkate değer bir durumdur. Bunun dışında 1955 yılında Haymana'nın idari birim sayılarında ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. 1950 yılında 116 olan yerleşim yeri sayısı 1955'te 108'e düşmüştür. Yerleşim yeri sayısı en fazla değişen nahiye ise Yenice'dir.⁴⁹ Bunun temel sebebi ise Haymana ve diğer ilçeler arasında yapılan sınır değişimlerinden en çok Yenice ilçesinin etkilenmiş olması gelmektedir şeklinde düşünülebilir.

Haymana'da 1956 yılında idari yapıda yapılan ilk değişiklik, Merkez nahiyesine bağlı Kokar köyü adının Yeşilöz olarak değiştirilmesidir.⁵⁰ Bu gelişmeden hemen sonra ise, 14 Mart 1956'da Yenice nahiyesine bağlı olan Hisar köyü, Karacadağ köyü ve Altılar köyü Konya ili Kulu kazasına bağlanmışlardır.⁵¹ 13 Haziran 1956'da Polatlı kazası Temelli nahiyesine bağlı Ücret köyüyle Haymana Merkez nahiyesine bağlı Kötek köyü arasındaki sınır yeniden belirlenmiştir.⁵² Bu olaydan sonra 9 Kasım 1956'da Polatlı kazası Yenimehmetli nahiyesine bağlı İnler köyü ile Haymana Merkez nahiyesine bağlı Kavak köyü arasındaki sınır da yeniden düzenlenmiştir.⁵³ Söz konusu gelişmeler ve düzenlemeler, Haymana'da 1956'da idari yönden ciddi çalışmaların olduğunu ortaya koymaktadır.

22 Nisan 1957'de Haymana kazası İnce nahiyesine bağlı olan Germiyet köyü Çankaya kazasının Gölbaşı nahiyesine ilhak edilmiştir.⁵⁴ 29 Haziran 1957'de Haymana kazasının Kirazoğlu köyüne bağlı Devecipınar Mahallesi tam teşekküllü bir köy haline getirilmiştir.⁵⁵ Söz konusu gelişmeler içerisinde en çok dikkat çeken şey, Haymana'da idari birim sayısının azalması ve kazanın alan bakımından da küçülmesidir.

---

⁴⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü**, 1955 Genel Nüfus Sayımı, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1961, s.37-38.

⁵⁰ **Resmi Gazete**, 13 Ocak 1956, Sayı:9206 s.13368.

⁵¹ **Resmi Gazete**, 19 Nisan 1956, Sayı: 9289, s.14130; **Resmi Gazete**, 21 Nisan 1956, Sayı: 9291, s.14146; **Resmi Gazete**, 24 Nisan 1956, Sayı: 9292, s.14154.

⁵² **Resmi Gazete**, 5 Temmuz 1956, Sayı: 9559, s.14790.

⁵³ **Resmi Gazete**, 29 Aralık 1956, Sayı:9496 s.16075.

⁵⁴ **CCA**, Fon Kodu: 30.11.0.1, Yer No: 265.16.9; **Resmi Gazete**, 11 Mayıs 1957, Sayı: 9604, s.17062.

⁵⁵ **Resmi Gazete**, 16 Ağustos 1957, Sayı: 9683, s.17719.

3 Mayıs 1958'de Yenice nahiyesine bağlı olan Karacadere köyü Konya vilâyeti Kulu kazası hudutlarına eklenmiştir.⁵⁶ 26 Şubat 1960'ta Yenice nahiyesine bağlı olan Bumsuz köyü ile Konya vilâyeti Kulu kazası Merkez nahiyesine bağlı olan BumsuzŞerefli köyü arasındaki sınır yeniden belirlenmiştir.⁵⁷ Aynı şekilde 1 Eylül 1960'ta Merkez nahiyesine bağlı Kavak köyüyle Polatlı kazası Yenimehmetlimetli nahiyesi sınırlarında bulunan Ilıca köyü arasındaki hudutlar yeniden çizilmiştir.⁵⁸

1960 yılında Haymana'nın coğrafi alanı 3.071 km²'dir ve 1955'ten 1960 yılına kadar yapılan idari değişiklikler adı geçen kazanın alan ve yerleşim yeri bakımından daha da küçülmesine ortam hazırlamıştır. Buna göre, geçen beş yıllık süre içerisinde Haymana'nın 108 adet olan yerleşim yeri adedi 6'ya düşmüştür.⁵⁹ Bu değişikliğin temel sebepleri arasında Ankara ile Konya ve Haymana ile diğer kazalar arasında yapılan idari değişimleridir.

25 Şubat 1961'de İkizce nahiyesine bağlı Halaçlı köyü⁶⁰ ve 8 Mart 1961'de de aynı nahiyenin Hacımuratlı köyü Çankaya kazasının Gölbaşı nahiyesine dâhil edilmişlerdir.⁶¹ Bu olaydan 9 ay sonra da 21 Aralık 1961'de İkizce bucağına bağlı olan Kırıklı köyü de Çankaya ilçesi Gölbaşı bucağına eklenmiştir.⁶² 24 Şubat 1962'de Merkez bucağına bağlı Alahacılı köyü ile Konya ili Yunak ilçesi Sülüklü bucağına bağlı Hacı Ömeröğlü köyü bölgesindeki iki yer arasındaki sınır tekrar çizilmiştir.⁶³

20 Ocak 1964'te Haymana ilçesi İkizce bucağı yerleşim birimlerinden olan Karagedik köyü, Çankaya ilçesi Gölbaşı bucağına ilhak edilmiştir.⁶⁴ 1965 yılında Türkiye'de idari birimler arasında yapılan düzenlemeyle bazı birimlerin statüleri değiştirilmiştir. Bu kapsamda daha önce farklı bir sınıfta yer alan ilçe, ikinci sınıf ilçe konumuna getirilmiştir.⁶⁵ Böylece Haymana idari birimler içerisinde ikinci sınıf ilçe konuma getirilmiştir.

---

⁵⁶ **Resmi Gazete**, 13 Mayıs 1958, Sayı: 9905, s.19296.

⁵⁷ **Resmi Gazete**, 14 Mart 1960, Sayı: 10456, s.941.

⁵⁸ **Resmi Gazete**, 9 Eylül 1960, Sayı: 10599, s.2101.

⁵⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü**, 1960 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963, s.51-52.

⁶⁰ **Resmi Gazete**, 10 Mart 1961, Sayı: 10754, s.3643.

⁶¹ **Resmi Gazete**, 16 Mart 1961, Sayı: 10759, s.3665.

⁶² **Resmi Gazete**, 28 Aralık 1961, Sayı: 10995, s.6217.

⁶³ **Resmi Gazete**, 8 Mayıs 1962, Sayı: 11101, s.7309.

⁶⁴ **Resmi Gazete**, 3 Şubat 1964, Sayı: 11623, s.1.

⁶⁵ **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1965, Sayı: 12028, s.3.

1965 yılı TÜİK verilerine göre, daha önceki yıllarda olduğu gibi Haymana'nın coğrafi alanının azaldığı ve 2.976 km²'ye düştüğü anlaşılmaktadır. Bilhassa Haymana ile Polatlı arasında çok sayıda sınır düzenlemeleri olduğu için Polatlı'nın coğrafi alanında ise hep bir artış olduğu görülmektedir. Söz konusu düzenlemeler içerisinde yerleşim yeri sayısı en fazla olan nahiye ise İkizce bucağıdır ve burada sadece beş köy kalmıştır.⁶⁶ Adı geçen gelişmeler, Yenice bucağını alan bakımından daha da küçük bir duruma getirmiştir.

24 Mart 1966'da yapılan yeni bir düzenlemeyle Haymana ilçesi Yenice bucağına bağlı Aşağı Sebil ve Yeregözü köyleriyle Konya ili Kulu ilçesi Merkez bucağına bağlı Kırkpınar köyü bölgesindeki iki hudut tekrar çizilmiştir.⁶⁷ 23 Nisan 1969'da Yenice bucağına bağlı olan Burunağıl köyü Konya ili Kulu ilçesine dâhil edilmiştir.⁶⁸ Söz konusu gelişmeler ve değişimler, Haymana'nın daha da küçülmesine ortam hazırlamıştır şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar Ankara'nın önemli bir birimi olan Haymana ilçesinde çok sayıda idari düzenleme ve yenilikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden sonra Haymana'ya bağlı çok sayıda idari birimin statüsü değişmiş ve adı geçen ilçenin sınırlarında ciddi daralmalar meydana gelmiştir. 1950 yılına kadar coğrafi alan bakımından Ankara'nın en büyük kazası olan Haymana'nın bu durumu, idari düzenlemelerle değişmiş ve burası coğrafi alan bakımından başta Polatlı olmak üzere bazı ilçelerin gerisine düşmüştür. Bu arada, yapılan teşkilat değişimleri ile 1926 yılına kadar Haymana'ya bağlı bir nahiye olan ve daha sonra ilçe yapılan Polatlı kazası, başta coğrafi alan olmak üzere gelişim ve ilerleme bakımından Haymana'ya oranla çok daha fazla gelişme göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan idari düzenlemeler içerisinde en önemli olanları şüphesiz ki idari birimlerin isimlerinin değiştirilmesi ve il ya da ilçeler arasındaki sınır düzenlemeleri gelmektedir. Bu bağlamda, Haymana ilçesine bağlı olan başta Sındıran nahiyesi olmak üzere çok sayıda köyün ve

---

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1968, s.62-63.

⁶⁷ Resmi Gazete, 31 Mart 1966, Sayı: 12265, s.3.

⁶⁸ Resmi Gazete, 5 Mayıs 1969, Sayı: 13190, s.2.

mahallenin adı değiştirilmiştir. Bunun dışında Ankara ile Konya arasında ve Haymana ile Ankara'nın diğer ilçeleri arasında yer alan Polatlı ve Çankaya kazaları arasındaki sınırlar yeniden çizilmiştir. Bu durum, çoğu zaman Haymana'nın sınırlarının daralmasına ortam hazırlamıştır. Haymana kazasında yapılan idari değişimler, ihtiyaç halinde günümüzde de devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (C.O.A.)

COA, DH.TMIK.S.53.5, H.16.02.1322.

COA, DH.MKT.1080.6, H.22.03.1324.

COA, DH.TMIK.S.67.6, H.1.01.1325.

COA, BEO.2820.21147, H.09.03.1324.

COA, DH.MKT.1216.64, H.14.10.1325.

COA, BEO.3173.237931; H.20.09.1325.

COA, DH.TMIK.S.65.10, H.12.08.1324.

COA, DH.TMIK.S.73.31, H.29.03.1326.

COA, DH.TMIK.S.74.50, H.16.07.1326.

COA, DH.MKT.2692.71, H.2.12.1326.

COA, DH.MB.HPS.M.14.1, H.21.07.1332.

COA, DH.İD.97.23, H.17.01.1332.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (C.C.A.)

CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 57.23.6.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 141.28.17.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 142.35.6.

CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 175.15.9.

CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 205.13.2.

CCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.55.12.
CCA, Fon Kodu: 30.10.0.6, Yer No: 198.245.1.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 224.24.17.
CCA, Fon Kodu:30.18.1.2; Yer No: 132.48.7.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 250.12.6.
CCA, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 254.41.33.
CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No:253.32.5.
CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 253.32.12.
CCA, Fon Kodu:30.11.1.0, Yer No: 253.32.13.
CCA, Fon Kodu: 30.11.0.1, Yer No: 265.16.9.

Resmi Gazete'ler

Resmi Gazete, 23 Ekim 1929, Sayı: 1327, s.8423.
Resmi Gazete, 17 Mayıs 1930, Sayı: 1495, s.8925.
Resmi Gazete, 7 Eylül 1930, Sayı: 1589, s.9352.
Resmi Gazete, 11 Ağustos 1950, Sayı:7580, s.18898.
Resmi Gazete, 5 Ekim 1940, Sayı: 4630, s.14793.
Resmi Gazete, 28 Ekim 1940, Sayı: 4649, s.14890.
Resmi Gazete, 16 Mayıs 1949, Sayı: 7208, s.16133.
Resmi Gazete, 9 Ağustos 1949, Sayı: 7276, s.16701.
Resmi Gazete, 1 Şubat 1950, Sayı:7421, s.17421.
Resmi Gazete, 31 Ekim 1950, Sayı: 7644, s.27.
Resmi Gazete, 2 Temmuz 1951, Sayı:7849, s.1541.
Resmi Gazete, 23 Temmuz 1952, Sayı: 8165, s.4186.
Resmi Gazete, 14 Mayıs 1953, Sayı: 8408, s.6249.
Resmi Gazete, 5 Haziran 1953, Sayı:8426, s.6407.
Resmi Gazete, 19 Haziran 1953, Sayı: 8436, s.6481.

Resmi Gazete, 7 Aralık 1953, Sayı: 8576, s.7713.
Resmi Gazete, 3 Ekim 1953, Sayı: 6123, s.9454.
Resmi Gazete, 16 Ocak 1954, Sayı: 8609, s.7987.
Resmi Gazete, 9 Mart 1954, Sayı: 8653,s.8524.
Resmi Gazete, 29 Nisan 1954, Sayı: 8695, s.9125.
Resmi Gazete, 30 Kasım 1954, Sayı: 8866, s.10661.
Resmi Gazete, 27 Aralık 1954, Sayı:8889, s.10780.
Resmi Gazete, 13 Ocak 1956, Sayı:9206 s.13368.
Resmi Gazete, 19 Nisan 1956, Sayı: 9289, s.14130.
Resmi Gazete, 21 Nisan 1956, Sayı: 9291, s.14146.
Resmi Gazete, 24 Nisan 1956, Sayı: 9292, s.14154.
Resmi Gazete, 5 Temmuz 1956, Sayı: 9559, s.14790.
Resmi Gazete, 29 Aralık 1956, Sayı:9496 s.16075.
Resmi Gazete, 11 Mayıs 1957, Sayı: 9604, s.17062.
Resmi Gazete, 16 Ağustos 1957, Sayı: 9683, s.17719.
Resmi Gazete, 13 Mayıs 1958, Sayı: 9905, s.19296.
Resmi Gazete, 14 Mart 1960, Sayı: 10456, s.941.
Resmi Gazete, 9 Eylül 1960, Sayı: 10599, s.2101.
Resmi Gazete, 10 Mart 1961, Sayı: 10754, s.3643.
Resmi Gazete, 16 Mart 1961, Sayı: 10759, s.3665.
Resmi Gazete, 28 Aralık 1961, Sayı: 10995, s.6217.
Resmi Gazete, 8 Mayıs 1962, Sayı: 11101, s.7309.
Resmi Gazete, 3 Şubat 1964, Sayı: 11623, s.1.
Resmi Gazete, 21 Haziran 1965, Sayı: 12028, s.3.
Resmi Gazete, 31 Mart 1966, Sayı: 12265, s.3.
Resmi Gazete, 5 Mayıs 1969, Sayı: 13190, s.2.

Kitaplar ve Makaleler

Benlioğlu Yalçın, Aysun, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Vilayetinin Haymanateyn Kazasının Sosyal ve İktisadi Durumu”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Bilici, Halit, “ Balkan Savaşları’ndan Milli Mücadele’nin Sonuna Kadar Haymana Kazasında Şehit Olanlar Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2004.

Tunç, Bilal, “Demokrat Parti Döneminde Kocaeli (1950-1960)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.

Tunçel, Harun, Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2/10 (2010), s.23-34.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *1935 Genel Nüfus Sayımı (Ankara Vilâyeti)*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1940 Genel Nüfus Sayımı, Devlet Basımevi, İstanbul 1941.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1945 Genel Nüfus Sayımı, Devlet Basımevi, İstanbul 1946.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1950 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1951.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, 1955 Genel Nüfus Sayımı, Devlet Kütüphanesi, Ankara 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1960 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 Genel Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1968.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ANKARA VE HAYMANA:
TARİH, ULAŞIM VE EĞİTİM

CUMHURİYET'İN İLK DÖNEMLERİNDE HAYMANA'NIN TARİHİ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR DENEME (1923-1950)

Mesut ÇAPA*

ÖZET

Milli Mücadele'de Sakarya Savaşı'nın en zorlu mücadeleleri Haymana ve çevresinde yaşanmıştır. Yunanlılar tarafından işgal edilen birçok köy kısmen veya tamamen tahrip edilmiştir. Geçim kaynağı ziraat ve hayvancılığa dayanan Haymana, Cumhuriyet dönemine ekonomik sıkıntılar içinde girmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 29085 nüfusa sahip olan Haymana kazası İkizce ve Yenice nahiyeleri ile 150 köyden oluşuyordu. Kaza merkezinde mevcut 285 evde 1451 nüfus yaşıyordu. 1950'li yıllara gelinceye kadar ilçe merkezinde büyük bir nüfus artışı yaşanmamıştır. 1930-1940 yılları arasında, özellikle kaplıca dolayısıyla Haymana ilçe merkezinde bazı gelişmeler sağlanmıştır. Haymana kaplıcaları 1930'lu yıllardan itibaren, özellikle Ankara'da yaşayanlar için bir tedavi merkezi olarak rağbet görmüştür. Ankara'dan birçok kişi yaz aylarında tedavi ve ziyaret amacıyla Haymana'ya gitmeye başlamışlardır. Bu tarihlerde kaplıca suyunun analizleri yaptırılmıştır. Haymana'nın adeta yeniden keşfedilişinde, kaplıca üzerine yazılan kitap ve Ankara basınında yer alan gezi yazılarının büyük etkisi olmuştur. Haymana'ya karşı ilginin artmasında Ankara Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın büyük rolü olmuştur. 1930'lardan sonra Ankara'dan birçok gazeteci, yazar, siyasetçi ve devlet adamı Haymana'yı ziyaret etmişlerdir. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, yazar Aka Gündüz, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Karabekir Haymana'yı ziyaretlerinde büyük ilgiyle karşılanmışlardır. 1923-1950 yılları arasında, Haymana ilçe merkezinde eğitim-öğretim hayatı sadece bir ilkokulla sınırlı kalmıştır.

---

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Anahtar kelimeler: Haymana kaplıcası, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Seyyah Selahattin, Aka Gündüz, Eşref Bey Pansiyonu, Çaldağ İlkokulu.

A STUDY ON HAYMANA'S HISTORICAL DEVELOPMENT IN THE FIRST PERIOD OF THE REPUBLIC (1923-1950)

ABSTRACT

The most difficult struggles of the Battle of Sakarya in the National Struggle were experienced in Haymana and its surroundings. Many villages occupied by the Greeks were destroyed partially or completely. Haymana, whose livelihood is based on agriculture and animal husbandry, has entered the Republican period with economic problems. Haymana, which had a population of 29085 in the first years of the Republic, consisted of 150 villages with İkizce and Yenice sub-districts. In the center of Haymana, there were 1451 inhabitants living in 285 houses. Until the 1950s, there was no large population growth in the district center. Between 1930 and 1940, some developments were achieved in the Haymana especially due to thermal springs. Haymana's thermal water has been used as a treatment center since 1930s, especially for those living in Ankara. Many people from Ankara started to go to Haymana for treatment and visited there during the summer months. In these dates, the analysis of hot spring water was made. The books written on the thermal water and the travel articles on Haymana published in Ankara press had a great impact on rediscover of Haymana. The Governor and Mayor of Ankara, Nevzat Tandoğan, played an important role in increasing the interest in Haymana. After the 1930s, many journalists, writers, politicians and statesmen from Ankara visited Haymana. Nevzat Tandoğan, Ankara Governor, Aka Gunduz, author, President Ismet Inonu and Kazim Karabekir, Chairman of the Grand National Assembly of Turkey, were met with great interest in their visit to Haymana. Between 1923 and 1950, the education center in Haymana district center was limited to only one primary school.

Keywords: Haymana thermal springs, Nevzat Tandoğan, Ankara Governor, Seyyah Selahattin, Aka Gündüz, Esref Bey Pension, Çaldağ Primary School.

GİRİŞ

Haymana'nın, 19. Yüzyılın sonlarına doğru bugünkü yerine taşındığı kabul edilmektedir. Önceleri Sivri köyünde bulunan kaza merkezi, 1880 yılında Hurşit Paşa zamanında kaymakam Sadık Bey'in gayretiyle Yaban Hamam olarak anılan şimdiki yere nakledilmiştir. Haymana'nın buraya taşınıp gelişmesinde kaplıcanın önemli rolü olmuştur. İlk yıllarda burası, "çok eski zamandan kalma bir hamamla yanında bir çatıdan ibaretmiş. Her sene her taraftan yüzlerce köylü ve kasabalı gelir, etrafına çadır kurarlar, banyo ederek dönerlermiş. Bu suyun havasından halkın daha fazla istifadesini temin etmek maksadıyla, Haymana merkezini kaplıcanın bulunduğu sırtın üzerine nakletmişler ve kasabaya civar köylerden ve Romanya muhacirlerinden halkın yerleşmesini sanatkârların gelip burada dükkân açmalarını temin etmişlerdir."¹

Millî Mücadele günlerinde Yunan işgali sebebiyle Haymana ve çevresinde halk büyük sıkıntılar yaşamıştır. Yunan istilasından önce Haymana, Polatlı istasyonundan 2 bin vagon zahire ihraç ederken işgal sonrası "bu zengin kaza kaht (yokluk) içinde çırpınmağa başlamıştı."² Sakarya Savaşı'nda Yunanlılar işgal ettikleri 84 köyden 63'ünü kısmen veya tamamen tahrip etmişlerdir. Haymana'nın batısındaki hâkim tepelere kadar ilerleyen Yunan kuvvetleri, bir ara Şükrü Naili Paşa'nın karargâhının bulunduğu kasaba merkezine de birkaç mermi atmışlardır.³ Bütün zorluklara rağmen Türk ordusu Haymana ve çevresinde büyük bir zafer kazanmıştır. 1930'ların başında Haymana'yı ziyaret eden bir yazarın ifadesiyle, "Sakarya'da Türk milletinin sinirinin en son noktaya kadar gerildiği Çaltepe, Haymana'nın tam karşısındadır. Çaltepe'de Anadolu'nun İstiklal Harbinde kazdığı en son siperler hâlâ duruyor ve Haymana'dan görülüyor. Türk ordusunu arkadan çevirmek isteyenler, işte bu tepelerden bir daha başlarını geriye çevirmemek üzere dönmüşlerdir."⁴

---

¹ **Türkiye Kılavuzu**, (Hazırlayanlar: Mitat Artun, Nihat Özön, Hüseyin Orak v.d.), C. I., 1946, s.288-289. "Bir başkasının anlattıklarına göre, ilçe merkezi başlangıçta Sivri köyündeymiş. 1278 (1862) de büyük bir yangın neticesi kaza merkezi Sivri'den halen Haymana'ya 7 km mesafedeki Erif (Sarideğirmen) köyüne geçici olarak nakledilmiş. Altı yıl burada kalmış. 1284 (1868)'de kaza merkezi şimdiki Culuk köyüne nakledilmiş. Orada da altı yıl kaldıktan sonra 1290 (1874)'da kazanın şimdiki Yeşilyurt'a (Kadıköy) nakli gerekiyor", Halil İbrahim Uçak, **Tarih İçinde Haymana**, Ankara 1986, s.140.

² "Haymana'da", **Tanin**, 24 Temmuz 1924.

³ Seyyah Kandemir, **Ankara Vilâyeti**, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s.245.

⁴ "Haymana Kaplıcasında Birkaç Saat", **Hâkimiyet-i Milliye (HM)**, 24 Temmuz 1932.

Millî Mücadele'nin en acı günlerine yakından şahit olan Haymanalılar, Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılmasının ardından Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması üzerine sevinç gösterisinde bulunmuşlardır. 14 Ekim 1922 Cumartesi günü Hükümet binası önünde öğrenci ve halktan oluşan topluluğa hitaben Kaymakam bir konuşma yapmış, Müftü tarafından da “beliğ bir dua kıraat” olunmuştu. Belediye Başkanı Ali Bey, kutlamaların gece de sürdüğünü bildirmiştir.⁵

1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Haymana köylerine tohumluk dağıttı. Bunun sonucunda 190 bin dönüm arazi ekilerek ziraatın yüzde kırk oranında artması sağlandı. Ertesi yıl hasat mevsiminin iyi başlaması üzerine halkın karnı doymaya başladı. İstanbul basınına gönderilen bir mektupta ifade edildiği gibi, “Bu seneki feyz ve bereket, beş aydan beri yalnız un çorbası ve yeşil otları tayış eden (karnını doyuran) halkı çok sevindirmiş ve gelecek sene için daha fazla say’(çalışma) hevesi uyandırmıştır.” Ne var ki, 1924 Temmuzunda meydana gelen dolu felaketinde otuz kadar köyün ekinleri büyük zarar gördü. Yine aynı mektupta belirtildiği üzere, “Haymana’ya üç defa dolu yağdı. Otuz karyenin bir senelik hasılat-ı ziraîyesini silip süpürdü. İhtiyar köylüler şimdiye kadar bu derece müthiş bir dolu yağmadığını söylemişlerdir. Kazamıza mensup Ördek Gölü, Soğlica, Kedek, Evcı, Harhor, Kızılkanlı, Karahoca, Karasüleymanlı, Çalış namlarındaki dokuz karyenin hasılat-ı ziraiyesi kâmilen harap olmuştur.” Ekinleri mahvolan köylüler uşaklık ve çobanlık yapmak üzere diğer köylere gitmeye başlamışlardı. ⁶

Haymana, Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren de nüfus hareketlerine sahne olmuştur. Cumhuriyet öncesi kasabada az da olsa gayrimüslim nüfusun yaşadığı anlaşılmaktadır. Haymana kasabasında gayrimüslimlerden kalan bağ, hane ve arsalar 1925 yılında müzayedeye çıkarılmıştır. Perluş Stephan, Kayserili Hacı Ermanak, Kayserili Hacı Rafail, Kayserili Rupen, Perloş Agop Rupen Karabet, manav Peter, Ermeni Fenereros, değirmenci Kigorok, kunduracı Agop, değirmenci Artin, demirci Panos, Tombulyan Karabet tarafından terkedilmiş olan gayrimenkuller merkezde Balatlıhisar, Pazar, Medrese ve Kayabaşı Mahalleleriyle Ankara Caddesi’nde ve Polatlıhisar’da yer almaktaydı. Polatlıhisar’da 150 lira değerindeki bağ fiilen Nalbant Tevfik tarafından

⁵ “Haymana’da Tezahürat”, **HM**, 16 Teşrin-i evvel 1922.

⁶ **Tanin**, 24 Temmuz 1924.

sahiplenilmişti.⁷ Anlaşılacağı üzere, Haymana’da zanaat işlerinde gayrimüslimler önde geliyordu.

1927’de yapılan nüfus sayımına göre, 29085 nüfusa sahip olan Haymana kazası İnkizce ve Yenice nahiyeleri ile 115 köyden oluşuyordu. 1928 yılında Kaymakam Hilmi Bey, Malmüdürü M. Nedim, Asliye Mahkemesi Reisi M. Tahsin, Savcı Sami, Sorgu hâkimi Kemal, Ceza hâkimi Süleyman Beylerdi.⁸ 1923-1950 yılları arasında Haymana’da görev yapan Belediye başkanları ve Kaymakamlardan bazıları şunlardır:

Belediye Başkanı Abdullah (Bilgen) (1924), Halit (Adatepe) (1925), Bekir Fahri Daldaloğlu (1925-1946), Hüdaverdi Çetinkaya (1946-1950). Kaymakam Mehmet Rifat (Şahinbaş) Bey, Cevat Bey (1925-1926), Hilmi Abidin (Yurdakul) (1927-1933), Nasuhi (Kuruosman) Bey (1933), Hikmet Ökem (1945), Nasuhi (Kuruosman) Bey (ikinci defa 1947-1948), Hakkı Albayrakoğlu (1948), Osman Şeker (Vekil, 1948-1949).⁹

1. 1930’lardan Sonra Haymana İlçe Merkezindeki Gelişmeler

1930’ların başında 1451 nüfus yaşadığı Haymana merkezinde 285 ev, muhtelit (karma) bir ilkokul, iki kaplıca, bir dispanser, otuz dükkân ve mağaza, bir lokanta, üç kahvehane, dört han, bir iptidai un fabrikası ve üç fırın bulunuyordu.¹⁰ 1931 yılında Haymana’yı ziyaret eden Seyyah Selahattin ise, çarşıda 3 kasap, 3 fırın, 5 kahve, 5 han ve 15 kadar bakkal bulunduğunu yazmaktadır.¹¹ Şehir içinde mevcut bir buçuk km. yolun bir km’si kaldırım, yarım km’si şose halindeydi. Sokaklar lüks lambasıyla aydınlatılıyordu. Kanalizasyon olarak 500 metre uzunluğunda lağım vardı. Şehrin temizliği bir araba ve amele ile yapılmaktaydı. Belediyenin idaresindeki mezbahada günde ortalama beş koyun kesilmekteydi. Merkezde sadece Pazar günleri pazar kuruluyordu. Kasaba yeni kurulduğundan küçük sanat işleri gelişmemişti. Şehre henüz dışardan su getirilmemişti. Belediye Musagüzün (Musagür) adlı kaynaktan kasabaya su getirmek üzere teşebbüse başlamıştı.¹² Şehirde

⁷ “Haymana Kasabasına ait emlak müzayecesi”, **HM**, 14 Teşrin-i evvel 1925.

⁸ **HM**, 14 Teşrin-i evvel 1925.

⁹ Uçak, **A.g.e.**, s.220, 230, 232, 238, 240.

¹⁰ **Belediyeler**, İstanbul, Holivut Matbaası, 1933, s.15.

¹¹ Seyyah Selahattin, “Ankara Vilayetinde Bir Cevelan”, **HM**, 17 Ağustos 1931.

¹² **Belediyeler**, s.15. Belediye Başkanı Fahri (Daldaloğlu) anılarında su getirme çalışmalarından şöyle bahsetmektedir: “Ondan sonra Sivaslı Hilmi Bey (Kaymakam Hilmi Abidin Yurdakul) geldi, kasabaya su aradık. Musagür’de bir su bulduk, su mühendisleri getirttik, keşif raporu aldık. Vilayetin yardımıyla 5.000 m’ye yakın tazyikli 60 mm’lik pik

Pazarçeşmesi, Yenisu ve Keçipınar suları içiliyordu. Keçipınarı suyunun kaynağı şehirden bir saat uzaklıktaydı. Yenisu ve Keçipınar suları “Ankara’nın bağlarından çıkıp piyasada içme suyu olarak satılan suların derecesindedir”. Şehir içindeki yollar ve evlerin çoğunun bahçeleri ağaçlıktı. Bahçeler kaplıca suyuyla sulanmaktaydı.¹³

Haymana’da otel ve lokanta yetersizdi. Yemek ihtiyacının karşılanması “çarşıda bir aşçıya inhisar etmektedir.” Haymana’daki otelin pencere ve kapılarında “tatarcığa, tahtakurusuna karşı mani tesisat” bulunmuyordu. Hamama giden yolun iki tarafında Hükümet binası, belediye, cami, hanlar, dükkânlar yer alıyordu. Et ucuzdu ve en iyi etin kilosu 25 kuruştan satılıyordu. Haymana’da geç olmakla birlikte çeşitli sebze yetişmekteydi.¹⁴

Kazanın muhtelif yerlerinde sıtma ve frengi hastalıklarına yaygın olarak rastlanılmaktaydı. Sıtma özellikle Yenicik nahiyesine bağlı sekiz kadar köyde çok etkili olmuştu. Frenginin tedavisinde bazı zorluklarla karşılaşılıyordu. Halk bütün tedbirlere rağmen hastalığını saklıyor veya önemsemiyordu.¹⁵

1930-1940 yılları arasında, özellikle kaplıca dolayısıyla Haymana ilçe merkezinde bazı gelişmeler sağlanmıştı. 1946’da Belediyeye ait kaplıca binası üzerinde 6 yataklı bir misafirhane, Ankara Oteli, Kaplıca Oteli, Yeni Otel ve 3 han vardı. Kaplıca mevsiminde rağbet gören 20’şer yataklı iki pansiyonun yanı sıra pansiyoner olarak kalınabilecek evler bulunuyordu. Şehir merkezinde ayrıca Kaplıca Lokantası, 3 aşçı dükkânı, berber salonu ve 2 kıraathane mevcuttu.

İlçe henüz kanalizasyon ve elektrik tesisatına kavuşmamıştı. Halk, içme suyu ihtiyacını dışardan demir borularla çeşmeye getirilen sudan karşılıyordu. Diğer iki çeşmenin suyu pek tercih edilmiyordu. Bazı evlerin bahçelerindeki kuyu suları diğer ihtiyaçlarda kullanılıyordu. Sağlık kurumu olarak yalnız 5 yataklı bir dispanser mevcuttu. Eczane olmadığından acil durumlarda ilaç dispanserden sağlanmaktaydı. Merkezde bir hükümet ve bir sıtma mücadele doktoru ile bir dispanser ebesi ve iki sıtma mücadele memuru görev yapıyordu.

---

boruları aldık. Ama, müteahhit Vehbi Koç’a üç bin lira borcumuz kaldı. Bir türlü ödeyemedik.”, Uçak, **A.g.e.**, s.192.

¹³ Haymanalı, “Haymana Kaplıcalarının Terkip ve Menşei Haymana’da Hamam Hayatı”, **HM**, 13 Ağustos 1933.

¹⁴ “Haymana Kaplıcasında Birkaç Saat”, **HM**, 24 Temmuz 1932.

¹⁵ Seyyah Kandemir, **Ankara Vilayeti**, s.246.

Merkezde Ziraat Bankası şubesiyle iki Tarım Kredi Kooperatifi bulunmaktaydı. Tüccarlar bakkaliye, manifatura, tiftik ve deri ticaretiyle uğraşıyorlardı. Bumsuz Şerefli, Bostanhüyük, Balçıkhisar ve Culuk köylerinde bazı tüccarlar canlı hayvan ticareti yapıyorlardı.

İlçedeki binalarının çoğu tek, bir kısmı da çift katlı olup kerpiç ve taştan yapılmıştı. Damların büyük kısmı da topraktandı. Sonradan yapılan ilkokul, Ofis, Askerlik Şubesi, Tekel gibi resmî binalar ilçeye kısmen modern bir görünüm kazandırmıştı. Çarşıda hamama giden kaldırımlı ana cadde henüz asfaltlanmamıştı. Halk, Belediyenin yaptırdığı havuzlu bahçede dinleniyordu. Polatlı yolu üzerinde Baş Değirmen ile Hasan Ağa Deresi etrafındaki ağaçlık alan mesire yerleriydi.¹⁶

1940'ların başından itibaren Haymana'da yağlı pehlivan güreşleri ve at yarışları yapılmaya başlanmıştır. 19 Mayıs 1940 Pazar günü Haymana'da Türk Hava Kurumu menfaatine İlkbahar At yarışları ve pehlivan güreşleri düzenlenecekti. Türk Hava Kurumu Haymana Şubesinden verilen ilana göre, güreş müsabakasına Türkiye başpehlivanı Tekirdağlı Hüseyin ile yabancı pehlivanlar da katılacaklardı. Halkın müsabakaları izlemeleri için tribünler yaptırılmıştı.¹⁷

2. Ankara-Haymana Arasında Ulaşım: Ankara'dan Gelen Ziyaretçiler

1930'ların başından itibaren Haymana, Ankara'da adeta yeniden keşfedilmeye başlanmış özellikle kaplıca dolayısıyla ilgi her geçen yıl artmıştır. Ankara-Haymana arasında gidiş-gelişler yaz aylarında canlanmaktaydı. Ulaşım otobüs, taksi, kaptıkaçtı ve otomobillerle sağlanıyordu. Yazın Ankara-Haymana yolu otomobille iki buçuk-üç saat sürüyordu. Yol düz ve ekseriyetle topraktı. Yolu biraz daha uzatmaktan çekinilmezse, Gölbaşı'na kadar iyi bir şose takip ettikten sonra Haymana yolunu bulmak mümkündü. Ankara Valiliği, yol ayrımlarına uzaklıkları gösteren “rehber levhalar” yerleştiriyordu. Kışın “yolu geçilemediği için” ulaşım Polatlı üzerinden sağlanıyordu. Ankara'dan tren ile Polatlı'ya (90 km.), oradan da 45 km. uzunluğundaki şose yoldan otomobil veya araba ile

¹⁶ **Türkiye Kılavuzu**, s. 289-292.

¹⁷ **Ulus**, 12 Mayıs 1940. Haymana'da bu gelenek yıllar sonra da sürmüştür. Haymana'daki göçmenler menfaatine olmak üzere 15 Haziran 1951 Cuma günü ilçe merkezinde yağlı pehlivan güreşi yapılacaktı. **Ulus**, 31 Mayıs 1951.

Haymana'ya gidiliyordu. Haymana'yı demiryoluna bağlayan Polatlı-Haymana şosesi otomobille bir saatten fazla sürüyordu.¹⁸ Ankara'dan Haymana'ya atla ancak 12 saatte gidilebiliyordu.¹⁹

Ankara'da Haymana'ya karşı ilginin artmasında Ankara Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın büyük rolü olmuştur. Haymana kaplıcalarıyla yakından ilgilenen Vali birçok defa Haymana'yı ziyaret etmiştir. 1932 Temmuz ayında Vali Nevzat Bey'in inceleme gezisine refakat eden bir yazar, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde uzun bir tanıtım yazısı yayınlamıştır. Nevzat Tandoğan, Haymana'dan Ankara'ya dönerken yol üzerindeki nahiye ve köyleri de ziyaret ederek halkın sosyal hayatı ve özellikle evlenme meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Köylerin okul ihtiyaçlarının tamamlanması için halka yardımda bulunacağını söylemiştir.²⁰

Haymana ve çevresini ilk ziyaret edenlerden biri de Seyyah Selahattin Bey'dir. Gezip gördüklerini Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde ve bir kitapta yayınlamıştır. Seyyah, Polatlı'dan Haymana'ya yaptığı yolculuğu şöyle anlatmaktadır:

*“Polatlı ile Haymana arasında her zaman otomobil işler. Kısmen tamire muhtaç şose hep birbirine muvazi arazi dalgaları üzerinden gire-çıkma cenuba doğru devam ediyor. Bu arazi tamamen ağaçsız ve çıplaktır. Fakat mümbittir. Hele bu sene bereket pek fazladır. Yol üzerinde rast geldiğimiz köyler küçük ve fakirdi. Çal dağının batısından geçen şose oldukça arızalı yerleri takip ettikten sonra nihayet dar bir vadiye indi. Haymana bu ezeli ve mukadder bir ömrün akışı ortasında mesut...”*²¹

Kandemir bir başka yazısında, 12 Temmuz 1930 günü Haymana'dan at arabasıyla Karagedik yaylasına yaptığı gece yolculuğunu anlatmaktadır. Harman zamanı beygirler sap çekecekleri için yola gece çıkmak zorunda kalmıştı. Yolda, arabacı Süleyman'la aralarında geçen konuşma ve anekdotlarda Anadolu köylüsünün yaşayışı, hayata bakışı ve kültür seviyesi hakkında ipuçları vermektedir. Ankara'da beş yıl kadar önce Alafranga saatin kabulüne rağmen, burada zaman halâ Alaturka saate göre hesaplanıyordu.

¹⁸ **HM**, 24 Temmuz 1932. “Taksi, kaptıkaçtı ve otomobiller halkı bir taraftan getiriyor, bir taraftan da Ankara'ya taşıyor.”, **HM**, 13 Ağustos 1933. Dr. Kerimömer Çağlar, Haymana Kaplıcası Üzerinde Kimyasal ve Fizyolojik Araştırmaları, Ankara 1935, s.22.

¹⁹ **Türk Ticaret Salnamesi**, 1926-1927, Halk Matbaası, İstanbul 1926, s. 630.

²⁰ **HM**, 24 Temmuz 1932.

²¹ Seyyah Kandemir, **Ankara Vilâyeti**, s. 237-238.

Köylü öncelikle karnını doyurmak derdindeydi. Yolda arabacı ile konuşurken, “her lâkırdı, sabana, demire, azaba, ıstıraba temas ediyordu.” Bu yıl ekinler çok iyi olduğu için herkes memnundu. Arabacı Süleyman okuma-yazma bilmiyordu. Okumak ayıp değildi ama yine de köyde, “Süleyman memur olacak, köyden kaçacak yahut dinini değiştirecek” diye alay ederlerdi. Süleyman’a göre, “Hükümet, vergi toplar, askere alır, ne bileyim daha birçok işler” yapardı. Kandemir, Karagedik köyü ve yaylasında gördüklerini ise şöyle anlatmaktadır:

“Arabacı uzaklarda, çıplak bir tepenin kuytusuna sinmiş köyünü gösterdi:

-Nah... İşte bizim köy, Karagedik. Fakat şimdi köyde kimseler yoktur. Herkes yayladadır.

Biraz daha ilerleyince uzaktan siyah çadırlar göründü. Muntazam bir dizi halinde adeta manga kolunda bir bölük gibi çadırlar hafif meyilli bir tepenin çorak sağırsı üzerine kurulmuştu. Güneşin ilk ziyaretleri altında çadırların uzaktan görünüşü insana iptidaî devirleri hatırlatan tuhaf bir zevk veriyordu. ... Coğrafya kitaplarımızda Haymana ovası denilen yer hakikaten düz bir saha değildir. Bu ova dalgalıdır, tepelerle, vadilerle, hatta bazı yerlerde uçurumlarla doludur...”²²

Bu yıllarda Haymana’yı ziyaret edenler arasında yazar Aka Gündüz de bulunmaktadır. Aka Gündüz, 1932 yılı Eylül ayında yaptığı ziyaretinde Haymana’yı hayalinde canlandırdığından çok daha güzel bulmuştur. Haymana’yı Ankara’nın yanı başındaki “Kafdağı”na benzettiği yazısında, kasabayla ilgili ilk intibalarını şöyle anlatmaktadır:

“Ben ilk defa Haymana’ya gelince şaşladım adeta alıklaştım. Karşımda bağlık bahçelik içinde şirin ve temiz bir kasaba çeşitli görçekler (ufuklar) taze yetiştiren bağlar, yeşil vadiler görünce şoföre sordum:

-Haymana’ya daha çok yol var mı?

-Haymana burasıdır!

Evet, çölde beklerken adamın karşısına böyle bir Haymana çıkıveriyor.

---

²² Seyyah Selahattin, “Ankara Vilayetinde Bir Cevlan. -22- Haymana’dan Karagedik Yaylasına.”, **HM**, 19 Ağustos 1931.

Vişi'yi, Baden-Bedden'i, Karlsbad'ı ya gördük ya işittik. Fakat temiz, şifalı ve bol sulu Haymana kaplıcalarını bilmiyoruz. Bereket versin ki bu sene çok kıymetli doktorlarımız ve kıymetli vatandaşlarımız oraya gitmişler ve pek çok beğendikleri bu seyir ve sağlık yerini tanıtacaklarına söz vermişler. Haymana'nın istikbali için bu, büyük bir müjdedir. Bilhassa Valimiz bu işle de çok alakadar olduğunu sevinçle haber verdiler. Ankara vilayet çevresinde Haymana da büyük bir kıymettir, bunu tanımak çok kolaydır. Otobüsler yağışsız havalarda iki saatte gidiyorlar. Bir gün içinde gitmek, görmek, gezmek, kalmak isteyenler de Eşref Bey pansiyonundaki hamamın yanındadır, bir aile sükûn ve rahatı bulabilirler.”²³

Haymana 1940'lı yıllarda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Karabekir tarafından ziyaret edilmiştir. İnönü'nün 1945 yılında yaptığı ilk ziyarete Ankara Valisi Nevzat Tandoğan da katılmıştır. Kaymakam Hikmet Ökem ve Belediye Başkanı Bekir Fahri Daldaloğlu tarafından karşılanan konuklar, kaplıcanın yanındaki dispanserde ağırlanmışlardır.²⁴ İki yıl sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Karabekir, Belediye Başkanı ve halkın daveti üzerine Haymana'yı ziyaret etmiştir. 15 Haziran 1947 günü şehrin üç kilometre yakınında yüzlerce atlı tarafından coşkun tezahüratla karşılanmışlardır. Öğle yemeğinde Meclis Başkanvekillerinden Tevfik Fikret Silay, Feridun Fikri Düşünsel, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Meclis idareci üyelerinden Sivas milletvekili Muttalip Öker, Ankara Milletvekilleri ve birçok seçkin misafir hazır bulunmuşlardır. Yemekten sonra meydana halaylar çekilmiş, zeybekler, cirit ve yöresel oyunlar sunulmuştur. Meclis Başkanı Kâzım Karabekir ve yanındaki heyet, halkın “yaşa, var ol” tezahüratları arasında Ankara'ya uğurlanmıştır.²⁵

3. Haymana Kaplıcası

Haymana kaplıcaları 1930'lu yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle Ankara'da yaşayanlar için bir tedavi merkezi olarak rağbet görmüştür. Bu tarihlerde kaplıca suyunun analizleri yaptırılmıştır. Ankara'dan birçok kişi yaz aylarında tedavi ve ziyaret amacıyla Haymana'ya gitmeye başlamışlardır. Haymana'nın adeta yeniden keşfedilişinde, kaplıca

²³ Aka Gündüz, “Şuracıktaki Kafdağı”, **HM**, 7 Eylül 1932.

²⁴ Uçak, **A.g.e.**, s.220.

²⁵ “B.M.M. Başkanı Haymana'da”, **Ulus**, 16 Haziran 1947.

üzerine yazılan kitap ve Ankara basınında yer alan gezi yazılarının büyük etkisi olmuştur.

Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat (Tandoğan) Bey, göreve başladıktan sonra Haymana kaplıcasının “Ankaralıların ihtiyaçlarına hizmet edecek” modern bir tesise kavuşması için çaba sarf etmiştir. Bu maksatla Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığı mimarı Prof. Egly’ye bir proje bile yaptırmıştır. Proje gerçekleştiği takdirde çok az masrafla hastaların tedavileri sağlanacağı gibi, aynı zamanda “Haymana gibi tabiatın kısırlıklarıyla mücadele eden bir kaza halkının refah ve kazancı” artırılacaktı. Vali Nevzat Bey, suyu yerinde incelemek ve numune almak üzere Ankara Sağlık Müdürü ve “Ankara’nın maruf hekimlerinden ve bakteriyologlarından” oluşan bir heyeti Haymana’ya göndermiştir. Getirilen su örnekleri Hıfzıssıha Enstitüsü’nde tahlil ettirilmiştir.

Kaplıcanın kaynağından taksim yerine getirilen su 44 derece olarak ölçülmüştü. Su iki ayrı koldan erkekler ve kadınlar hamamına akıtılmaktaydı. Hamamlar, 1932 yılında bir ziyaretçinin gözüyle şöyle tasvir edilmektedir:

“Her iki binanın salonları ayrıdır. Salon taş bir kemerden ibarettir. Ortada taştan yapılmış büyücek bir havuz ve yanında Belediye Reisi Fahri Bey’in himmetiyle yapılan üçer banyo ve müteaddit kurnalar vardır. Banyoların bulunduğu kısım bez perdelerle ayrılmaktadır. Burada suyun 43-44 dereceyi bulan hararetine dayanamayanlar için soğuk su getirilerek kaplıcanın sıcak suyu ılındırılır. Büyük havuzun suyu hava tamamıyla biraz soğumakta ise de gene on beş yirmi dakikadan fazla tahammül edilemeyecek kadar sıcaklığını muhafaza etmektedir. Gerek erkekler ve gerekse kadınlar kısmının soyunma kısımları eski binalardır. Temizce havlı bulmak kabildir.”

26

Anlaşılabacağı üzere bu binalar gelecek hasta ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmiyordu. Haymana’da, “iyi ve temiz bir otel, onun iyi bir büfesi, hekimi, bahçesi olması” gerekiyordu. Ankara Vilayeti, Haymana’da böyle bir binanın ve tesisatın kurulması için maddi bütün yardımı yapmaya hazırды. Kaplıcanın mevcut yerinde geniş ferah bir otel yapılması ve bir kısım odalarının banyolu olması, buralara kaplıca suyunun borularla akıtılması düşünülmekteydi. Ayrıca sıhhi ve modern bir genel havuz yapılacaktı.

---

²⁶ HM, 24 Temmuz 1932.

Modern tesislerin tasarlandığı günlerde Umumi Meclis azasından Eşref Bey Haymana'da bir pansiyon açmıştır. Eşref Bey, kaplıcanın yanındaki evine üç oda ilave ederek içini donatmak suretiyle pansiyon haline getirmiştir. Eşref Bey'in ilk müşterisi Erzurum Milletvekili Aziz Bey olmuştur.²⁷ *Eşref Bey Pansiyonu*, uzun yıllar Haymana'da ziyaretçilerin tercih ettikleri modern bir pansiyon olarak anılmıştır.

Yazın şifa için Haymana'ya gelenler yirmi gün kadar kalıyorlardı. Evlerini kiraya vermek isteyenler genellikle dışardan gelen otomobillerin durak yerlerinde bekliyorlardı. Evlerini kiraya verenler bağ evlerine çekiliyorlardı. 1933 yılında Haymana'da bir han ile bir de Eşref Bey Pansiyonu vardı.²⁸

1930'lardan itibaren Ankara'dan Haymana kaplıcalarına gelenlerin sayısı artmıştır. Bunlar arasında doktorlar ve milletvekilleri de bulunuyordu. Yürüyemeyecek kadar ayaklarından mustarip olan operatör Ömer Vasfi Bey'in on beş günlük bir banyodan sonra iyileşerek döndüğünden bahsediliyordu. Erzurum mebusu Aziz Bey,²⁹ romatizma hastası olan eşini tedavi amacıyla Haymana kaplıcalarına getirerek Eşref Bey Pansiyonuna yerleşmişti. Haymana'nın ihtiyarları, şahit oldukları olaylara istinaden, kaplıcanın romatizmaya çok iyi geldiğini anlatıyorlardı. Seksen yaşlarında olup Haymana'da hancılık yapmakta olan Seyit Ağa da suyun çok şifalı olduğunu söylüyordu. Haymana'nın kurulduğu tarihlerde Boyalık köyünden gelerek kasabaya yerleşen Seyit Ağa, *"Ben neler gördüm, Konya'dan kötürüm, sedye içinde gelen biri bir hafta sonra bastonuna dayanarak köyüne döndü. Bunun gibi neler var, öyle hafif iken gelenler hemen iyi olup dönerler. Suyu berrak ve temizdir, gece testide soğuturum, sabahleyin içince sanki yeniden dünyaya gelirim..."*³⁰ diyordu.

Dr. Kerimömer Çağlar, kaplıca hakkında yaptığı kimyasal ve fizyolojik incelemeleri kapsayan kitabında "Haymana Hamamı" hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Kasabanın batı eteklerinde bulunan hamam biri erkek, diğeri kadınlara mahsus olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Su hamamdan 40 metre kadar doğuda yerden fışkırmaktadır. Kaynağın asıl yeri şimdiye kadar tespit

---

²⁷ HM, 24 Temmuz 1932.

²⁸ HM, 13 Ağustos 1933.

²⁹ TBMM Albümü, Devre: VI, İctima:3, (1 Mart 1942), TBMM Matbaası.

³⁰ HM, 24 Temmuz 1932.

edilememiştir. Kaynak yerinde yaptırdığım hafriyatda, birçok eski su kanalları görülmüştür. Bunlardan biri ile su hamama gidiyor. Su bu suretle 20 metre kadar aktıktan sonra demir borularla alınarak iki değişik istikamette akıtılmaktadır. Suyun bir kısmı dispansere, asıl mühim miktarı da hamamın yanındaki taksim yerine akar. Bu yer, betondan yapılmış olup üstü de beton bir kapakla örtülüdür. Su buradan demir borularla erkek ve kadın kısımlarına sevk edilir. Burada yaptığım etütlere istinaden, bu taksim yerinin kapalı ve taziykli bir rezervuar şeklinde yapılması daha münasiptir, çünkü taksim yerinin iptidailiği yüzünden değerli gazlardan önemli miktarı ziyan olmaktadır. Erkek hamamında beş banyo kabini, bir yüzme havuzu, özel banyo ve istirahat yerleri vardır. Buna mukabil kadın kısmında yalnız bir yüzme havuzu bulunmaktadır. Kaynağın su akıtma kabiliyeti ortalama bir hesapla dakikada 240 litre olup bu hesapla hususî banyolarda olmak şartıyla günde 1000 kişinin yıkanmasına yetecek su vardır. Dispanserde, yalnız hastaların emrine tahsis edilmek üzere iki hususî banyo bulunmaktadır.”³¹

Haymana Belediyesi, yaz mevsimine girerken Ankaralılara kaplıcaı tanıtmak için basına ilanlar vermiştir. 1930 Haziran’ında Ulus’ta yer alan bir ilanda kaplıcalardan şöyle bahsedilmekteydi:

*“Kaplıca mevsimi başladı. Senelerden beri size ıstırap veren müzmin romatizma, cilt ve kadın hastalıklarına ve daha birçok emraza en kestirme tedaviyi Haymana’nın asrî ve yüksek radyo aktiviteli sıhî kaplıcalarında bulacaksınız. Şimdiye kadar on binlerce hastaya şifa veren meşhur ve tarihî Haymana kaplıcaları medenî ihtiyaçları karşılayacak tarzda yeni baştan sıcak ve soğuk su teşkilâtıyla umumî havuzlar ve duş tertibatlı hususî banyolarda şeklinde tâdil edilerek doktor nezareti altına konulmuştur. Banyo mevsimi geldi. Hangi kaplıcalara gideceğiz diye düşünmek külfeti halledildi. Hemen fırsattan istifade ederek meşhur Haymana şifa yurduna koşunuz. Ankara-Haymana doğru posta ve otobüsleri vardır.”*³²

Bütün çabalara rağmen Haymana uzun bir süre modern kaplıca tesislerine kavuşturulamamıştır. Bunda şüphesiz İkinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen sıkıntıların da etkisi olmuştur. Yine de bu proje tamamen unutulmamıştır. Ankara Vali muavinlerinden Halit Akalın 31 Temmuz 1944 günü birkaç mühendisle Haymana’ya gitmiştir. Heyet kaplıca ve civarında

³¹ Metin kısmen sadeleştirilip özetlenerek verildi. Çağlar, a.g.e., s.22-23.

³² **Ulus**, 20 Haziran 1939.

incelemelerde bulunarak “müstakbel kaplıca, otel ve gazinonun” yerini belirleyecekti. Haymana Belediyesi tarafından idare edilmekte olan kaplıcanın çevresindeki binalar muhtemelen istimlak edilecekti.³³ Bu teşebbüs sonucunda yenilenmesi kararlaştırılan merkez kaplıca binasının temeli 1946 yılında atılmıştır. Törene Belediye başkanı Hüdaverdi Çetinkaya ile ilçe Kaymakamı ve ilçe halkı katılmıştır.³⁴

4. Haymana’da Eğitim Hayatı

1923-1950 yılları arasında Haymana’da eğitim ilköğretim düzeyinde gerçekleşmiştir. 1925 yılında Merkez Muhtelit (karma) ilköğretimi müdürlüğüne (başöğretmen) atanan Satılmış (Akarsan) Bey’in Haymana eğitim hayatına büyük katkıları olmuştur. Satılmış Bey, kaplıcanın karşısındaki eski dispanserin yerinde bulunan okulun yeni bir binaya kavuşması için büyük çaba sarf etmiştir. Nihayet 1928 yılında, Kaymakam Hilmi Abidin (Yurdakul) Bey ve Müftü Ahmet Vehbi Bey’in de desteğiyle Çaldağ İlkokulu hizmete girmiştir.³⁵ Satılmış Bey, 1925-1931 yılları arasında başöğretmen olarak görev yaptığı ilköğretimde özellikle Harf İnkılabının uygulanmasına yönelik çalışmalarda bulunmuştur.³⁶

Cumhuriyet döneminde köylerde de eğitimin yaygınlaştırılmasına çalışılarak öncelikle 3 sınıflı okullar açılmıştır. 1931 yılı itibarıyla Haymana’nın 18 köyünde 3 sınıflı okul mevcuttu. 1931-1932 Öğretim yılından itibaren seyyar muallimlik teşkilatı uygulamaya konulmuştur. Böylece okulsuz köylere öğretmen gönderilerek 15 köy bu hizmetten yararlanmaya başlamıştır.³⁷

1939-1940 Öğretim yılında Haymana’nın tek eğitim kurumu olan beş sınıflı ve beş dershaneli ilköğretimde beş öğretmen görev yapmaktaydı. Ders yılı başında 37 öğrencinin (25 erkek, 12 kız) kayıt yaptırdığı okulda 240 öğrenci

³³ “Haymana’da Yapılacak Modern Kaplıcalar için Tetkiklere Başlandı”, **Ulus**, 1 Ağustos 1944.

³⁴ Enver Yurtdaş, **Geçmişle Buluşan Haymana**, Haymana Belediyesi Kültür Yayını:1, Ankara 2018, s. 64.

³⁵ Uçak, **A.g.e.**, s.132-133. “Epeyce para sarfiyla kasabada yapılmaya başlanan ilk mektep binası parasızlık yüzünden ikmal olunamamıştı. Seyyah Kandemir, **Ankara Vilayeti**, s.246. Okul binası daha önce tamamlandığına göre, yazar muhtemelen okulun yanında başlatılan pansiyondan bahsediyor olmalı.

³⁶ Uçak, **A.g.e.**, s.132-133, 158.

³⁷ Seyyah Kandemir, **a.g.e.** s.54, 246.

öğrenim görüyordu.³⁸ Yine aynı tarihlerde Haymana'da biçki, dikiş ve nakış gibi sanatları öğretmek üzere açılan özel Biçki Dikiş Yurdu'na yaşları 12-26 arasında 15 kadın devam ediyordu.³⁹

Haymana'nın köylerine 1943-1944 Öğretim yılında biri üç sınıflı yedisi beş sınıflı olmak üzere toplam 8 ilkokul bulunuyordu. Bu okullarda ders yılı sonu itibarıyla kayıtlı 431 öğrenci mevcuttu.⁴⁰ 1946-1947 Öğretim yılına gelindiğinde köylerdeki okul sayısı ile birlikte öğrenci sayısı da artmıştı. Bu tarihte 12 köy okulunda toplam 1 255 öğrenci öğrenim görmekteydi. Şehir ilkokulunun mevcudu ise 340'a ulaşmıştı.⁴¹

1946 yılında ilçe merkezinde büyük bir ilkokul, köylerinde ise 16 ilkokul vardı. Birisi ilçede 7'si köylerde olmak üzere 8 halkodası olup buralara çeşitli kitap, gazete ve dergi gönderilmekteydi. Merkez ilkokulu kütüphanesinde 680 kitap mevcuttu.⁴² Bu yıllarda kitabın ne kadar çok önemsendiği de görülmektedir.

Ankara Milletvekili Belkis Baykan,⁴³ 1948 yılında Haymana ve Polatlı'ya yaptığı ziyarette eğitimle ilgili bilgiler toplamıştır. Belkis Baykan'ın raporuna göre;

“Haymana'nın 115 köyünün ancak 13'ünde okul açılabilmişse de bunun da 8 tanesi halen çalışmakta 5 tanesi de kapalı bulunmaktadır. Köylerin bu mektep yokluğunu karşılamak için halk Haymana İlkokulu yanında bir pansiyon yapmağı düşünmüşler. Hayır kurumlarının ve hayırsever zatlardan teberrularıyla topladıkları 9.000 lira sarfiyla bir pansiyon binasının temelleri yükselmiştir. Fakat itmam etmeğe muvaffak olamamışlar, bunun için bu pansiyon onun yerini tutacaktır. Vekâletin yardımı lâzımdır. Onun içindir ki Haymana ilçesi köylerinde bölge okulu açılmasına çok ihtiyaç vardır. Köy Enstitüleri kanunu mucibince bu bölge okulları açıldıktan en az on sene sonra bu köyler öğretmene ve mektebe kavuşabileceklerdir.

Başkentimizin bu kadar yakınında olan bu köylerin okul ve öğretmen ihtiyacının bir an evvel karşılanması için lazım gelen tedbirlerin alınması,

³⁸ Maarif İstatistiği 1939-1940, Ankara 1942, s. 41.

³⁹ Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri, 1943-1944, 1946, s. 138.

⁴⁰ Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, Pulhan Matbaası, 1946, s. 3, 43.

⁴¹ Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949, s. 3, 70-71.

⁴² Türkiye Kılavuzu, s. 292.

⁴³ TBMM Albümü, Devre: VII, İctima:1, (1 İkinci teşrin 1943), TBMM Matbaası.

bunun için de şimdiden Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde bölge okulu öğretmenlerinin yetiştirilmesi icap eder. 1200 nüfuslu olan Karaköy'ün 200 talebesi vardır. Mektebin kadrosu merkeze alındığı için mektep kapanmıştır. Sındıran bucağının 220 talebesi vardır. Bir yardımcı öğretmen daha lazımdır. Bu ilçemizde de diğer ilçelerimiz gibi ortaokuldan mahrumdur. Çocuklarına orta tahsil vermek isteyen ilçe halkı Yalvaç ortaokuluna talebe göndermektedirler.”⁴⁴

Belkis Baykan'ın bu ziyaretinden bir yıl sonra Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitü mezunlarından Cavit Binbaşıoğlu, 1949 yılı Kasım ayında Haymana ilçesi gezici başöğretmenliğine atanmıştır.⁴⁵

1948-1949 Öğretim yılında Haymana merkez ilkokulunda 335 öğrenci, köylerdeki 15 ilkokulda ise 1 589 öğrenci öğrenim görmekteydi. Köylerdeki okullardan 11'i beş sınıfa sahipti. ⁴⁶ Haymana köylerinde her geçen yıl okul sayısında gözlenen bu artışa rağmen, Belkis Baykan'ın raporundan da anlaşılacağı üzere 1950 öncesi Haymana'nın çok sayıda ilkokul ve öğretmene ihtiyacı vardı. Henüz ortaokulun bulunmadığı Haymana merkezinde eğitim-öğretim faaliyeti yalnız bir ilkokulla sınırlı kalmıştır.

SONUÇ

Sakarya Savaşı'nda Haymana ve civarında yaşanan ölüm-kalım mücadelesi ilçe halkını yakından etkilemiştir. Bu sebeple Anadolu'da savaşa son veren Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması belki de en fazla Haymanalıları sevindirmiştir. TBMM Hükümeti, 1923 yılında henüz Cumhuriyet'in ilanından önce tohumluk dağıtarak halkın bir an önce üretime geçmelerine çalışmıştır.

Aka Gündüz'ün “şuracıktaki Kafdağı” diye tanımladığı Haymana, Ankara tarafından 1930'lu yıllarda adeta yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Haymana'nın tanıtılmasında ve önem kazanmasında Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın büyük gayretleri olmuştur. Bu yıllarda birçok gazeteci, yazar,

⁴⁴ Aynı tarihlerde Polatlı'da da ortaokul yoktu. İlçenin tek ilkokulunda, öğrenci mevcudu 600'ün üzerinde olup yılda 200'den fazla öğrenci mezun oluyordu. Altı dershaneli ilkokul binası, ikili öğretim yapılmasına rağmen yetersiz kalıyordu. Sınıflar küçük, öğrenci adedi ise normalin üstündeydi. Okulda 65 kişilik sınıflar vardı. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 490.1.515.2068.1.

⁴⁵ Fuat Gündüzalp, **Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu (1954-1958)**, C. IV., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961, s. 62.

⁴⁶ **Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1948-1949**, Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 10-11.

doktor ve siyasetçi Haymana'yı ziyaret etmişlerdir. Ankara basınında yayımlanan yazıların da bu ziyaretlerin artmasında etkili olduğu görülmektedir.

Haymana özellikle yazın kaplıca dolayısıyla Ankara'dan birçok ziyaretçi akınına uğramıştır. Haymana'nın tanınıp gelişmesinde kaplıca en önemli vasıta olmuştur. Türkiye'de turizmin bilinmediği o yıllarda, Haymana'da pansiyonculuk geleneği oluşmaya başlamıştır. Kaplıca ziyaretlerine bağlı olarak kasabada tedrici de olsa otel, pansiyon, lokanta ve diğer ticari müesseselerin sayısı artmıştır. Bununla birlikte şehirde kültürel ve sosyal açıdan önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Nüfusun 1500'den 2500'lere ulaştığı 1950'li yıllara gelindiğinde, kasabada eğitim kurumu olarak sadece bir ilkokul bulunmaktaydı. Ortaokul ise bir yıl sonra açılacaktı. Kasabada henüz bir sinemadan da söz edilmiyordu. Kütüphane şehrin en önemli kültür merkeziydi.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kitaplar

Belediyeler, İstanbul, Holivut Matbaası, 1933.

Çağlar, Kerimömer, **Haymana Kaplıcası Üzerine Kimyasal ve Fizyolojik Araştırmalar**, Ankara 1935.

Devlet Yılığ, 1928-1929, Devlet Matbaası, İstanbul 1929.

Gündüzalp, Fuat, **Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu (1954-1958)**, C. IV. Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1961.

Kandemir, Seyyah, **Ankara Vilâyeti**, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932.

Maarif İstatistiği 1939-1940, Ankara 1942.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1943-1944, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1946.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1946-1947, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistikleri 1948-1949, Yeni Matbaa, Ankara, 1950.

Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri, 1943-1944, 1946.

TBMM Albümü, Devre: VI, İctima:3, (1 Mart 1942), TBMM Matbaası.

TBMM Albümü, Devre: VII, İctima:1, (1 İkinci teşrin 1943), TBMM Matbaası.

Türk Ticaret Salnamesi 1926-1927, Halk Matbaası, İstanbul 1926.

Türkiye Kılavuzu, (Hazırlayanlar: Mitat Artun, Nihat Özön, Hüseyin Orak v.d.), C. I., 1946.

Uçak, Halil İbrahim, **Tarih İçinde Haymana**, Ankara 1986.

Yurtdaş, Enver, **Geçmişle Buluşan Haymana**, Haymana Belediyesi Kültür Yayını:1, Ankara 2018.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Tanin

EKLER

Ek-1: 1930'ların başında Haymana'nın Köyleri.

<i>Köy Adı</i>	<i>Hane Sayısı</i>
Abdulkerim	19
Ahırlı	89
Alacık	40
Bahçecik	53
Boşnakkesik kavak	15
Boğazkaya	13
Culuk	105
Çalış	100
Çatak	36
Çayırız	15

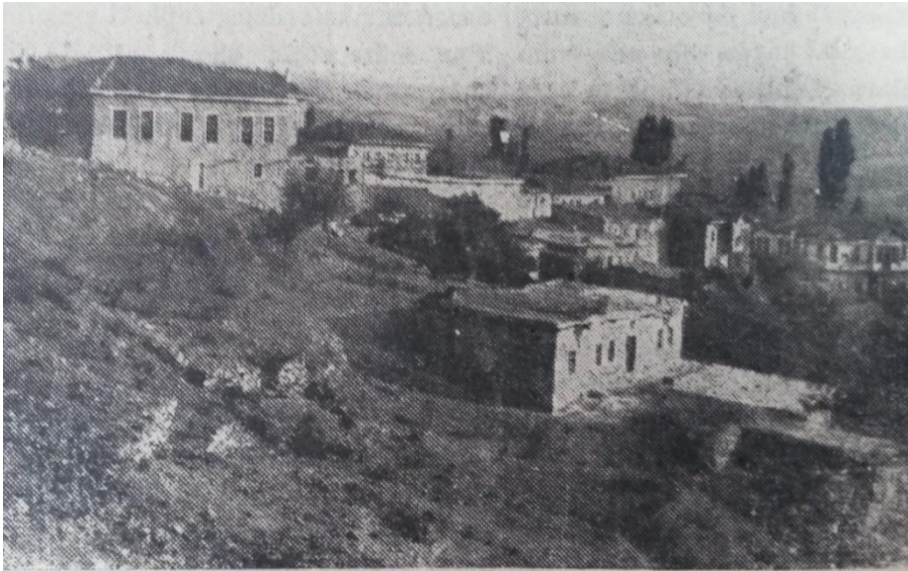
Çingirli	42
Dereköy	38
Demirözü	89
Durutlar	25
Demirler Kesikkaya	103
Erif	49
Eskiçalış	45
Eskikışla	30
Evcı	29
Evliyafakı	67
Gedik	30
Gedikli	40
Harhur	29
İncirli	9
Kadıköy	70
Kanlıgöl	14
Kaltaklı	55
Karahoca	77
Karapınar	21
Karasüleymanlı	32
Katrancı	30
Kavak	30
Kirazoğlu	41
Kızılkuyulu	53
Kokar	53
Konakgörmez-i kebir	24
Konakgörmez-i sağır	15
Mandıra	47
Ördekgölü	41
Sarıgöl	50
Sincik	36

Sivra	79
Sırçasaray	11
Soluca	36
Şerefli	53
Şerefligök gözü	63
Bataklı	30
Tepeköy	20
Topçayırı	28
Türkhüyük	16
Yamak	21
Yaprakbayırı	33
Yeniköy	40
Yeniyapan	12
İkizce	98
Ahiboz	65
Bezirhane	29
Boyalık	78
Çayırlı	42
Çerkeshüyük	60
Deveci	30
Germeyik	35
Hacımuratlı	42
Halaçlı	49
Karagedik	157
Küte	49
Ovaca	107
Runkuş	80
Selâmetli	51
Topaklı	60
Ücret	52
Velihimmet	55
Yağlıpınar	38

Ek-2: Fotoğraflar.

Haymana'da Pazaryeri (20 Eylül 1928) (Yurtdaş, a.g.e., s. 99)

1930'lu yıllarda Haymana'dan Bir Görünüş

TBMM Başkanı Kazım Karabekir'in Haymana'yı Ziyareti (15 Haziran 1947)

TBMM Başkanı Kazım Karabekir'in Haymana'da Karşılması (15 Haziran 1947)

TBMM Başkanı Kazım Karabekir'in Haymana'da Karşılması (15 Haziran 1947)

1925-1926 DERS YILINDA ANKARA VE HAYMANA'DA EĞİTİM

M. Serhan YÜCEL*

ÖZET

Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlıdan devraldığı eğitim mirası tartışma konusu olagelmıştır. Cumhuriyetin birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da enkaz devraldığı; eğitimi, olağanüstü çaba ve hukukî düzenlemelerle önemli ölçüde toparladığı yaygın olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte var olan yapının bozularak, Osmanlı'nın eğitim mirasının çarçur edildiği iddiaları da bulunmaktadır. Milli Mücadeleden zaferle çıkmasına rağmen bulaşıcı hastalıklarla, yoklukla ve yoksullukla mücadele eden genç Cumhuriyet, eğitim alanında köklü değişikliklere gitmiş, bununla birlikte kurumsallaşma ve kurum hafızasını öne çıkarmıştır. 1925-1926 Ders Yılında Ankara'da Eğitim başlıklı çalışmamızda Harf Devriminin yapıldığı 1928 yılı öncesinde Ankara'da ve Ankara'nın Haymana ilçesinde eğitimin genel durumu ele alınmıştır. İlk ve orta öğretim, Maarif teşkilatında görev yapanlar, okul binaları, tesisler ve taşınmazlar, eğitim araç ve gereçleri gibi konular incelenmiştir. Ayrıca söz konusu ders yılında eğitim-öğretime başlayan Ankara Adliye Hukuk Mektebi ve Ankara Adliye Meslek Mektebi'nin yanı sıra Ankara Leyli Erkek Lisesi, Ankara Kız Lisesi, Ankara Musiki Muallim Okulu, Ankara Erkek Muallim Mektebi, Ankara İmam ve Hatip Mektebi ile Ankara-Ayaş İlk Yatı Mektebi'ne ait istatistiksel veriler değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Ankara'nın diğer ilçeleriyle ve Türkiye geneliyle karşılaştırılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** 1925-1926 Ders Yılı, Ankara, Haymana, Eğitim Tarihi, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitim.*

---

* Doç. Dr.; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

EDUCATION IN ANKARA AND HAYMANA DURING THE ACADEMIC YEAR 1925-1926

ABSTRACT

The educational heritage which Turkish Republic took over from the Ottoman Empire has been a matter of debate. It has commonly been expressed that the Republic also inherited a wreck in education as she did in many fields (areas), and that the Republic improved the education with extraordinary efforts and legal arrangements to a great (considerable) extent. However, there are some allegations that the Ottoman educational heritage was wasted (dissipated) along with the deterioration of the existing system. Despite having won the War of Independence, the young Republic, which coped with the infectious diseases, scarcity and poverty, underwent radical changes in education and in the mean time brought the institutionalisation and institutional memory to the fore. In this study, the general situation of the education in Ankara and its county Haymana before the alphabet revolution in 1928 was examined. Topics such as primary and secondary education, people working in educational institutions, school buildings, facilities and immovable properties and educational tools and equipment were investigated. Moreover, the statistical data belonging to Ankara Law School (which made a start in the academic year concerned), Ankara Vocational School of Justice, Ankara Male Boarding high school, Ankara Girls High School, Ankara Music Teachers School (later became Ankara State Conservatory), Ankara Male Teacher Training School, Ankara Imam ve Hatip Mektebi (Islamic divinity students school) and Ankara-Ayaş İlk Yatı Mektebi (Ayaş Boarding Primary School), were evaluated. The results obtained were compared with the other counties (districts) of Ankara and Turkey in general (across Turkey).

Keywords: 1925-1926 Academic Year, Ankara, Haymana, the History of Education, Education in the Early Years of Turkish Republic.

GİRİŞ

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de tarih anlayışının yer yer “sloganlardan kişilere, kişilerden olaylara” uzandığını ifade eder ve tarih disiplininin ideolojileri meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasına karşı çıkar. Gerçekten de toplumun her kesimi eskiden beri *siyaset, tababet ve diyanet*’in kendi

uzmanlık alanında olduğu iddiasındadır; bunlara günümüzde tarih ve futbol da eklenmiştir. Osmanlıdan Cumhuriyete uzanan yolda eğitime ve eğitim kurumlarına bakışta da ideolojik anlayışa sıkça rastlamak mümkündür: Bazı tarihçilere göre cumhuriyetin devraldığı eğitim mirası sıfır hatta negatif noktadaydı; bazılarına göre ise cumhuriyet yönetimi zirvede aldığı eğitimi yok etmişti.

Sloganlardan kişilere, kişilerden olaylara uzanan bu tür bakış açılarından sıyrılıp cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitime ve eğitim kurumlarına sağlıklı bakabilmenin yolu nicel yöntemlere ağırlık vermekten geçmektedir. Özellikle matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin tarihi olay, durum ve kurumları aydınlatmak amacıyla kullanılmasını öngören tarih anlayışı olan *kliometri*'den faydalanılması durumunda birçok karanlık nokta açığa çıkmakta, tarihsel olaylar ve kurumlar ideolojik bakıştan kurtulmaktadır. Bu noktada Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan İhsaiyat Mecmualarında yer alan veriler dönemin eğitim teşkilatını ve eğitimin durumunu gözler önüne sermektedir. Aslında cumhuriyetin eğitim politikasının sinyalleri 1921 yılında Maarif Kongresinde verilmişti. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla netleşmeye başlayan yapı, 1928'de harf devriminden sonra yerine oturmuştur. Bu geçiş dönemini en iyi gösteren ders senesi şüphesiz 1925-1926 eğitim öğretim yılıdır. Eğitim kurumları, bina, derslik, eğitim araç-gereçleri, öğretmen sayıları ve kadın öğretmenlerin oranı, öğretmenlerin yeterlik düzeyleri, kütüphaneler, öğrenci sayıları ve kız öğrencilerin oranı gibi birçok soruya cevap verilmesini sağlayacak istatistiksel bilgilere 1925-1926 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuasından ulaşmak mümkündür.

1925-1926 ders yılında Ankara ve Haymana'da eğitimi ve eğitim kurumlarını incelemeye, ders yılında görev yapmakta olan eğitim bürokrasisi ile başlamak yerinde olacaktır. Söz konusu ders yılında iki ayrı Maarif Vekili görev yapmıştır. Bunlardan ilki Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) 19 Aralık 1925'e kadar, diğeri Mustafa Necati Bey 19 Aralık 1925 sonrası Maarif Vekilliğinde bulunmuştur. Maarif Vekâleti Müsteşarı ise Nafi Atuf Bey'dir (Kansu). O tarihte Ankara Şehremini olarak da Ali Haydar Bey'i (Yuluğ) görmekteyiz. Ali Haydar Bey, 16 Şubat 1924 tarih ve 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanununa göre bu göreve İstanbul Şehreminliğinden gelmişti.

2 Mart 1926 tarihinde kabul edilen ve 22 Mart 1926'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 789 sayılı Maarif Teşkilatı hakkında kanun, eğitim öğretimin daha verimli yapılabilmesi için Türkiye'yi 13 bölgeye ayırmıştı. Mıntıka eminliği adı verilen bu bölgelerden biri de Ankara'daydı ve

Ankara, Kayseri, Çankırı, Çorum, Kırşehir ve Bozok (Yozgat) vilayetleri Ankara'ya bağlıydı. Ankara Mintıkası Maarif Eminliğine atama 1925-1926 ders yılı tamamlandıktan sonra yapılmış, İshak Rafet (İşıtman) Ağustos 1926'da bu göreve getirilmiştir.

Türkiye'de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldığından 1926'ya ait bir nüfus istatistiği bulunmamaktadır. Bu nedenle 1925-1926 ders yılında nüfusa ilişkin bilgiler, zorunlu olarak 1927 nüfus sayımına dayandırılmıştır. Ancak 30 Mayıs 1926 gün ve 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu 1925-1926 ders senesinde Ankara vilayetinin idari yapısını değiştirmiş; Zir ilçesi bucağa dönüştürülürken, Polatlı ve Çubukâbâd ilçeleri kurulmuştur. Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuasında yer alan istatistikler 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu öncesine dayandığı için bazı değerlerin ve oranların gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Örneğin Haymana'nın 1926 yılındaki eğitim kurumları değerlendirilirken 1927 nüfusu esas alınmıştır. Hâlbuki 1927 yılında Haymana'nın nüfusu Polatlı'nın ilçe olması üzerine ciddi miktarda azalmıştır. Ancak başka bir değerlendirme imkânı mümkün değildir.

Bu çerçevede 1927 nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 13.649.945, Ankara nüfusu ise 404.726'dır. Dolayısıyla Türkiye'de nüfusun %2,97'si Ankara'da yaşamaktadır. Ankara nüfusuna ilçeler bazında bakıldığında Merkez ilçeyi Yabanâbâd (Kızılcahamam) ve Keskin ilçelerinin takip ettiği görülmektedir. Tablo 1'de Ankara ve ilçelerinin 1927 nüfusları verilmiştir.

Tablo 1. 1927 Nüfus Sayımına Göre Ankara İlçelerinde Nüfus

İlçe	Nüfus
Merkez İlçe	107.641
Haymana	29.085
Ayaş	22.403
Bala	26.313
Beypazarı	21.340
Kalecik	38.315
Keskin	49.050
Nallıhan	14.237
Yabanâbâd	53.709
Zir	1926 yılında ilçe statüsü kaldırıldı
Polatlı	16.660
Çubukâbâd	25.973

1925-1926 Ders Yılında Haymana ve Ankara'da Eğitim Kurumları

Türkiye Cumhuriyetinin eğitim politikalarının netleşmeye başladığı 1925-1926 ders yılında Ankara ve ilçelerinde eğitim kurumlarını altı ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunların başında Ankara vilayetinde mevcut olmayan anaokulları gelmektedir. 1925-1926 ders yılında Türkiye genelinde anaokulu sayısı 89'du. Ancak 25 Ekim 1925'te yayınlanan bir tamimle anaokullarının ellerindeki her türlü imkân ve kaynakların ilkokullara aktarılması istenmiş, bu da anaokullarının kapanma sürecine girmesine yol açmıştır. Her ne kadar söz konusu ders yılında Ankara'da anaokulu bulunmasa da ayrı bir başlık halinde konuya değinmek yerinde olacaktır. Çünkü yeni ülkenin başkentinde anaokulu bulunmama nedenleri tartışılmalıdır. Eğitim kurumlarında ikinci başlık *ilk mektepler* ve *ilk yatı mektepleri*dir. Üçüncü olarak liseler, dördüncü sırada meslek okulları ve diğer okullar, beşinci sırada muallim mektepleri ve son olarak o sene yeni açılan, Türkiye Cumhuriyetinin ve Ankara'nın ilk yükseköğrenim kurumu Ankara Adliye Hukuk Mektebi değerlendirilecektir.

1. Anaokulları

İlk kez 23 Eylül 1329 (M. 6 Ekim 1913) tarihli Tedrisatı İptidaiye Kanunu'nun Muvakkatı'nın kabul edilmesiyle birlikte iptidaî mekteplerinin (ilkokulların) birinci basamağı olarak açılmaya başlanan anaokulları, cumhuriyetin ilk yıllarında da faaliyetlerine devam etti. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında bina, öğretmen ve ödenek sıkıntısı, ilkokullardaki eğitimde zorluklara yol açtı, bu nedenle anaokullarının en azından bir süreliğine ilkokullarla birleşmesine dolayısıyla askıya alınmasına karar verildi. Maarif Vekâletinin 25 Ekim 1925 günü vilayetlere gönderdiği tamimle sayıları 1923'te 80, 1925'te 89'a ulaşan resmi anaokulları için dağılım süreci başladı. Maarif Vekâleti bu tamimle anaokullarının bütçelerinin ve öğretmenlerinin ilkokullara aktarılmasını emretmişti. 29 Ocak 1930 tarihinde yayımlanan yeni bir genelgeyle de anaokullarının kanunen zorunlu olan ilkokulların aleyhine olduğu kabul edilmiş ve kapatılmaları için talimat verilmiştir. Bu nedenle erken cumhuriyet döneminde ve tabiatıyla 1925-1926 ders yılında Ankara'da anaokulu bulunmamaktadır.

2. İlkokullar ve Ayaş İlk Yatı Mektebi

1925-1926 ders yılında Ankara'da bulunan eğitim kurumlarından en yaygın olanı hiç şüphesiz ilkokullardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilkokullarının açılış ve kapanış tarihlerine il ve ilçe maarif müdürlükleri karar

veriyordu. Ankara genelinde ilkokullar 8-9 Eylül 1925 günü eğitim öğretim yılına başlarken, 12-19 Mayıs 1926 günü tatile girmişti.

Tablo 2. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

İlkokul/Derslik Sayıları	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik
Merkez İlçe	4	4	7	15	59
Haymana	14	1	0	15	22
Ayaş	8	1	0	9	21
Bala	4	1	0	5	9
Beypazarı	6	1	0	7	16
Kalecik	8	1	0	9	19
Keskin	7	1	0	8	17
Nallıhan	1	1	4	6	9
Yabanâbâd	5	1	0	6	10
Zir	2	-	1	3	4
Ankara Toplam	59	12	12	83	186
Türkiye	3.393	544	1.617	5.554	9.510
Oran %	1,74	2,21	0,74	1,49	1,96

O yıl Ankara vilayetinde 59 erkek okulu, 12 kız okulu ve 12 karma okul olmak üzere toplam 83 ilkokul ve bu okullarda toplam 186 derslik bulunmaktaydı. Türkiye genelindeki ilkokul sayısının 5.554 olduğu dikkate alındığında bunun yalnızca yüzde 1,49'unun Ankara'da bulunması oransal olarak oldukça düşük seviyede kaldığının göstergesiydi. İlçeler bazında bakıldığında toplam ilkokul sayısında Merkez İlçe ile Haymana'nın 15 okul ile ilk sırayı paylaştığı görülmekteydi. Ancak Haymana'daki 15 okulun 14'ünün erkek okulu olması, karma okula geçiş sürecine şehir merkezinin öncülük ettiğinin ispatıydı. Nitekim Ankara'da karma eğitim veren toplam 12 okulun 7'si Ankara merkezdeydi. Derslik sayılarında ise dengesizlik fark ediliyordu. Ankara merkez ilçenin lehine olan bu durum, bazı ilçelerde okulların en azından yarısının tek derslikli olduğunun sayısal anlatımıydı. Ankara'daki ilkokulların ve dersliklerin ilçelere göre dağılımı, Ankara toplamı ve Türkiye'ye oranı Tablo 2'de verilmiştir.

Eğitim 6đretimden s6z ederken hiç Őuþhesiz okullardaki fiziki Şartları da değerlendirmek gerekmektedir. Eğitim kurumlarının fiziki Őartlarını belirleyen iki başlık vardır: İlki bina durumu, diğerleri demirbaŐ eşya. Tablo 3'te 1925-1926 ders yılında Ankara'da bulunan ilkokulların bina durumuna ait istatistik yer almaktadır.

Tablo 3. 1925-1926 Eğitim 6đretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokulların Bina Durumu

	Yapı Malzemesi		Eğitim- 6đretime Uygunluğu		Kime Ait Olduğu			
	Kâgir	Ahşap	Uygun	Uygun Değil	Milli Emval	Vakıflar	6zel İdare	Şahıs
Ankara	24	59	22	61	66	3	1	13
Türkiye	2.372	3.117	2.994	2.495	4.556	151	173	609
Oran %	3,08	3,05	3,37	2,69	3,38	1,32	1,73	1,48

Maarif Vekâleti 1925-1926 eğitim 6đretim yılında ilkokullardan okullarında bulunan demirbaŐ eŐyanın yeterli olup olmadığını bildirmesini de istemişti. Okulların bir kısmı bakanlığa cevap vermemiştir. Dolayısıyla toplanan verilerin sağlıklı olduğu s6ylenemez. Ancak bu kısıtlı bilgiler bile bize okulların fiziki durumu hakkında bilgi vermektedir. Buna g6re gerek Ankara'da gerekse Türkiye genelinde ilkokullarda bulunan demirbaŐ eŐyanın ve kütüphanelerin yetersiz olduğu s6ylenebilir. Tablo 4'te demirbaŐ eşya durumu verilmektedir.

Tablo 4. 1925-1926 Eğitim 6đretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokulların DemirbaŐ EŞya Durumu

	İdareye ait demirbaŐ eşya		Ders araç ve gereçleri		Müzeye ait demirbaŐ eşya		Kütüphane	
	Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz	Yeterli	Yetersiz
Ankara	3	37	2	40	2	-	2	23
Türkiye	239	3.340	202	3.195	148	738	91	1.663

1925-1926 ders yılında Ankara ve ilçelerinde ilkokullarla ilgili önemli veriler, öğretmen ve öğrenci sayılarına ait istatistiklerde yer almaktadır. Özellikle kadın öğretmen ve kız öğrenci sayıları Ankara merkez ve ilçelerinde önemli farklılıklar göstermektedir. Ayrıca bu sayılar Türkiye geneliyle karşılaştırıldığında oldukça ilginç bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Nitekim Ankara ili genelinde görev yapan 82 kadın öğretmenin 62'sinin merkez ilçede bulunması, buna karşılık merkez ilçede yalnızca 19 erkek öğretmenin görev yapıyor olması ilk dikkati çeken husustur. Başkent Ankara'nın merkezinde görev yapan öğretmenlerin %76,5'inin cinsiyeti kadındır. Bu durum, Türkiye'de kadın eğitimcilerin kazanacağı önemin cumhuriyetin, henüz ikinci yılında adeta habercisi olmuştur. Ankara merkezindeki öğretmen sayılarındaki çarpıcı sonuca benzer bir durumla kız öğrenci sayılarında ve oranlarında karşılaşılmaktadır: Türkiye genelinde 1925-1926 ders yılında kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı yüzde 21,6'dır. Bu oran Ankara genelinde yüzde 23,2'ye yükselmektedir. Dolayısıyla Türkiye geneli ile Ankara vilayeti genelinde elde edilen bulgular birbirine benzemektedir. Ancak Ankara'nın ilçeleri arasında kız öğrencilerin toplam öğrenciye oranı arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu oran merkez ilçede yüzde 37,4'e yükselirken Kalecik ilçesinde yüzde 5,7'ye kadar gerilemektedir. Son olarak Ankara genelindeki 214 öğretmen kadrosunun 13'ünün münhal (boş) olduğu ve bu boş kadroların 8'inin Keskin ilçesinde olduğunu belirtmek gerekir. Tablo 5 ve Tablo 6'da 1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara ve ilçelerinde bulunan ilkokullarda öğretmen ve öğrenci sayıları verilmiştir.

Tablo 5. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları-I

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencileri
Merkez İlçe	81	81	0	19	62	1.322	791	2.113	37,43
Haymana	22	21	1	17	4	545	70	615	11,38
Ayaş	19	19	0	15	4	563	99	662	14,95
Bala	7	7	0	6	1	165	42	207	20,29
Bey pazarı	18	18	0	15	3	506	98	604	16,23
Kalecik	17	16	1	13	3	430	26	456	5,70
Keskin	24	16	8	14	2	473	132	605	21,83
Nallıhan	10	10	0	8	2	195	90	285	31,58
Yabanâbâd	11	8	3	7	1	283	31	314	9,87

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencileri
Zir	5	5	0	5	0	124	10	134	7,46
Ankara	214	201	13	119	82	4.606	1.389	5.995	23,17
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	256.170	70.376	326.546	21,55
Ankara/ Türkiye %	1,78	1,84	1,23	1,48	3,29	1,80	1,97	1,84	-
Haymana/ Ankara %	10,28	10,45	7,69	14,29	4,88	11,83	5,03	10,26	-

Tablo 6. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokullarda Öğretmen ve Öğrenci Sayıları-II

	Kadın Öğretmen Sayısı	Toplam Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı %	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez İlçe	62	81	76,54	791	2.113	37,43
Haymana	4	21	19,05	70	615	11,38
Ankara	82	201	40,80	1.389	5.995	23,17
Türkiye	2.493	10.950	22,77	70.376	326.546	21,55

1925-1926 ders yılında öğrencilerin sınıflara göre dağılımı ile sene içinde okuldan ayrılan ve yeni kayıt yaptıran öğrenci sayıları Tablo 7’de verilmektedir. Buna göre ders yılı başında Ankara’daki ilkokullara kayıt yaptıran öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı Türkiye geneliyle benzeşmektedir. Ankara’da da Türkiye genelinde de ilkokul birinci sınıfa kayıt yaptıran öğrenci sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir; bu sayı yıldan yıla azalmakta, hatta beşinci sınıfa gelindiğinde birinci sınıfın dokuzda birine kadar gerilediği görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye genelinde yıl içinde okula yeni kayıt yaptıranlar, okuldan kaydını sildirenlerden yüzde 25 kadar daha fazladır; burada Ankara’da yeni kayıt yaptıran kız öğrencilerinin sayısal ve oransal olarak yüksekliği (bütün Türkiye’nin tek başına yüzde 5,18’i) dikkati çekmektedir.

Tablo 7. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara İlkokullarında Öğrenci Sayısı ve Hareketleri

Oran %	Türkiye	Ankara	Ders senesi başındaki öğrenci sayısı						Ders Yılı İçinde																		
			Birinci Sınıf			İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf		Beşinci Sınıf		Toplam	Yeni Kayıt Yapılan	Okuldan Ayrılan												
			Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek			Toplam											
1,68	33.667	564	564	1.784	2.348	372	1.210	1.582	215	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763		
1,56	114.265	1.784	2.348	372	1.210	1.582	215	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763				
1,59	147.932	2.348	3.196	4.148	5.458	7.168	9.478	12.638	16.808	22.418	29.928	40.138	53.248	70.358	93.468	124.578	166.688	221.798	294.908	393.018	519.128	688.238	915.348	1.216.458	1.621.568	2.152.678	
2,21	16.807	372	1.210	1.582	215	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763						
1,95	62.077	1.210	1.582	215	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763							
2,01	78.884	1.582	2.15	2.966	4.148	5.458	7.168	9.478	12.638	16.808	22.418	29.928	40.138	53.248	70.358	93.468	124.578	166.688	221.798	294.908	393.018	519.128	688.238	915.348	1.216.458	1.621.568	2.152.678
2,08	10.344	215	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763									
1,76	42.736	751	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763										
1,82	53.080	966	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763											
2,41	5.934	143	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763												
1,96	24.235	475	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763													
2,05	30.169	618	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763														
2,62	3.624	95	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763															
2,30	12.857	296	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763																
2,37	16.481	391	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763																	
1,97	70.376	1.389	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763																		
1,76	256.170	4.516	5.905	420	1.051	228	535	763																			
1,81	326.546	5.905	420	1.051	228	535	763																				
5,18	8.106	420	1.051	228	535	763																					
2,84	37.028	1.051	228	535	763																						
3,26	45.134	1.471	228	535	763																						
2,94	7.759	228	535	763																							
1,86	28.700	535	763																								
2,09	36.459	763																									

1925-1926 eğitim öğretim yılının sene sonu sınavlarında Ankara ve ilçelerinde başarı oranının düşüklüğü dikkat çekmektedir. Buna göre Ankara'da 1.074'ü kız 3.534'ü erkek toplam 4.608 öğrenci sene sonu sınavlarında başarılı olmuş; 510'u kız 1.495'i erkek toplam 2.025 öğrenci de sınıfta kalmıştı. Ayrıca kız öğrencilerin başarıları erkek öğrencilere göre oransal olarak daha düşüktür.

Tablo 8. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılı Sene Sonu İmtihanları

Başarılı			İbka kalan		
Kız	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam
1.074	3.534	4.608	510	1.495	2.025

İlkokul öğrencilerinin babalarının mesleklerine dair istatistikte de çarpıcı sonuçlar bulunmaktadır. Gerçi öğrencilerin bir kısmının baba mesleği tespit edilememiştir. Ancak mesleği belirlenebilenlerin yüzde doksanlara ulaşması, öğrencilerin baba meslekleri hakkında fikir edinilebilmesi için yeterli olmaktadır. Buna göre ilk sırayı Türkiye genelinde olduğu gibi Ankara ilinde

de çiftçi-ziraatle uğraşanlar almaktadır. Ancak Ankara'daki çiftçilerin oranı Türkiye ortalamasının on puan altındadır: Türkiye genelinde yüzde 43,5'a karşı Ankara'da yüzde 32,9. Ankara vilayetinde öğrenim gören ilkokul öğrencilerinin baba mesleklerinde ikinci sırayı yüzde 19,6 oranıyla asker-sivil memurlar almaktadır. Bu da “memur kenti Ankara” tanımlamasının cumhuriyetin ilanına kadar dayandırılabilceğini göstermektedir. Nitekim baba mesleği devlet memurluğu olan ilkokul öğrencilerinin Türkiye genelindeki oranı Ankara ilinin dörtte birinde (yüzde 19,6'ya yüzde 4,9) kalmıştır. Hatta Ankara'daki ilkokul öğrencilerinden babası memur olanlar tek başlarına, tüm Türkiye'deki memurların yüzde 7,44'ünü oluşturmaktadır. Diğer taraftan ticaret ve zanaat erbabı ile serbest meslek sahiplerinin oranı, Ankara vilayetiyle Türkiye genelinde benzerlik göstermektedir. Tablo 9'da ilkokul öğrencilerinin baba mesleklerine ait istatistikler yer almaktadır.

Tablo 9. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında İlkokul Öğrencilerinin Baba Meslekleri

	Çiftçi-Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zanaat Erbabı	Asker-Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mesleklerden	Toplam (Tespit Edilen)
Ankara	1.992 %32,9	973 %16,1	1.185 %19,6	853 %14,1	1.045 %17,3	6.048
Türkiye	141.249 %43,5	48.950 %15,1	15.931 %4,9	35.599 %11,0	83.246 %25,6	324.975
Ankara/Türkiye Oran %	1,41	1,99	7,44	2,40	1,26	1,86

İhsaiyat Mecmualarında yer alan istatistiklerden biri olan “muallimlerin sinleri” yani görev yapmakta olan öğretmenlerin yaşları incelendiğinde Türkiye ortalaması ile Ankara vilayetinin oranlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir: Türkiye genelinde de Ankara'da da ilkokul öğretmenleri oldukça “genç” yaştadır. Yaşlara ilişkin istatistiksel bilgiler Tablo 10'da verilmiştir. 40 yaş üzeri öğretmenler Türkiye genelindeki tüm öğretmenlerin yüzde 7,4'ünü, Ankara'da da yüzde 8,96'sını oluşturmaktadır.

Tablo 10. 1925-1926 Ders Yılında Ankara ve İlçelerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları

	18-30	30-40	40-50	50-55	Toplam
Ankara Öğretmen Sayısı Oran	144 %71,64	39 %19,40	18 %8,96	0 %0	201
Türkiye Öğretmen Sayısı Oran	7.957 %72,65	2.181 %19,91	814 %7,43	1 %0,01	10.973
Ankara/Türkiye Oran %	1,81	1,79	2,21	0	1,83

1925-1926 ders yılında ilkokullarda öğretmen maaşları, müstahdem ücretleri ve diğer masraflar Tablo 11’de gösterilmektedir. Buna göre Ankara vilayetindeki ilkokullarda 1925-1926 ders yılında yapılan toplam harcamanın yüzde 54,2’sini öğretmen maaşları, yüzde 8,9’unu müstahdem ücretleri ve yüzde 37,0’sini diğer giderler oluşturmaktadır. Harcama kalemleri arasında müstahdem ücretlerinin Türkiye ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmektedir. Nitekim Ankara’da müstahdem ücretleri, toplam harcamanın 8,9’unu oluştururken, bu oran Türkiye genelinde yüzde 32’dir. Buna karşılık “diğer giderler” kalemi Ankara’da toplam harcamanın yüzde 37’sini oluştururken Türkiye genelinde yüzde 16,8’de kalmıştır.

Tablo 11. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara ve İlçelerinde Bulunan İlkokullar

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş/Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
Ankara	108.680 %54,2	17.760 %8,9	126.440	74.221 %37,0	200.661
Türkiye	5.775.892 %51,2	3.608.769 %32,0	9.384.661	1.898.837 %16,8	11.283.498
Ankara/Türkiye Oran %	1,88	0,49	1,34	3,91	2,90

Ankara’da 1925-1926 ders yılında “Ayaş İlk Yatı Mektebi” adıyla yatılı bir ilkokul da bulunmaktaydı.¹ Bu okulun idare heyetinde 4 kişi görev yapmakta, 5 öğretmen kadrosunun ise 2’si boş bulunmaktaydı. Görev yapan öğretmenlerin üçü de ilk muallim mektebi mezunuydu. Ayaş İlk Yatı Mektebinin yöneticileri okulun fiziki şartlarının eğitim öğretime elverişli olmadığını Maarif Vekâletine bildirmişlerdi. Okul binasının bahçesi vardı, binanın maliki olan şahsa 1.818 kuruş kira ödenmekteydi.

Tablo 12. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ayaş İlk Yatı Mektebi İstatistiği

	Gündüzlü Öğrenci	Parasız Yatılı Öğrenci	Sene Sonu Sınavına Giren Öğrenci	İdare Heyeti	Öğretmen Sayısı	Öğretmenlerin mezun olduğu kurum					
						Darülfünun	Yüksek Mektep	İlk Muallim	Lise	Orta	Diğer
Ayaş İlk Yatı Mektebi	1	90	64	4	3	-	-	3	-	-	-
Türkiye İlk Yatı Mektepleri Toplam	941	2.218	2.877	121	137	2	3	92	2	6	32

Ayaş İlk Yatı Mektebinde Mayıs 1926 itibarıyla gündüzlü öğrenci sayısı 1, parasız yatılı toplam öğrenci sayısı ise 90 idi. Dolayısıyla okulda

¹ 1925-1926 ders yılında Türkiye genelinde 17 şehir yatı mektebi, 32 köy yatı mektebi ve 1 de özel yatı mektebi olmak üzere toplam 50 yatı mektebi faaliyet göstermekteydi. Yalnızca köy çocuklarının okumasına yönelik olarak açılmış olan ilk (köy) yatı mekteplerinde, ilkokul derslerinin yanı sıra marangozluk, terzilik, kunduracılık, çorapçılık, demircilik gibi mesleki dersler veriliyordu. Dönemin “topyekûn savaş” anlayışına uygun vücut sağlamlığını ve dayanıklılığı ön plana çıkaran beden terbiyesi ve yüzme gibi dersler; kendi başının çaresine bakma, doğayla mücadele etme gibi alışkanlıklar kazandırdığı düşünülen izcilik gibi uygulamalı faaliyetler de yürütülmekteydi. Yatı Mektepleri; dersleri, öğrencileri ve misyonu ile cumhuriyet tarihinin en çok tartışılan eğitim kurumu olan Köy Enstitülerine benzerliğiyle dikkat çekmektedir. (Köy ve Şehir Yatı Mektepleriyle ilgili ayrıntılı bilgi hakem incelemesinden geçen ve önümüzdeki aylarda yayınlanacak olan iki ayrı çalışmamda yer almaktadır-SY).

toplam 91 öğrenci eğitim görmekteydi, ancak bu sayı sınav arifesinde 64'e düşmüştü. Sene sonu sınavlarında 56 öğrenci başarılı olurken 8 öğrenci sınıfta kalmıştı.²

3. Liseler

Eğitim kurumlarında anaokulları ve ilkokullardan sonra üçüncü başlıkta liseleri ele alabiliriz. 1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara'da biri erkek, diğeri kız olmak üzere iki lise faaliyet göstermekteydi. Bunlardan biri Ankara Leyli Erkek Lisesi, diğeri de Ankara Kız Lisesi'ydi.

3.1. Ankara Leyli Erkek Lisesi

Ankara'nın en köklü lisesi olarak bilinen Ankara Leyli Erkek Lisesi³ Ankara İdâdîsi adıyla 1886 yılında kurulmuş, 1913-1914 ders yılında sultanîye dönüştürülmüştür.⁴ Ankara Leyli Erkek Lisesi, 1925-1926 eğitim-öğretim yılında ilkokul, ortaokul ve lise kısımlarından oluşmaktaydı ve toplam 240 öğrencisi bulunmaktaydı. Tahmini değeri 242.000 lira olan okul binası hazineye aitti ve kâgirdi. Okulun müstakil bahçesi vardı.

Ankara Leyli Erkek Lisesinin ilkokul kısmında yatılı ve gündüzlü eğitim verilmekteydi. Toplam öğrenci sayısı 90'dı.⁵ Okulun ilk kısmında 4'ü kadın 9 öğretmen görev yapmaktaydı; öğretmenlerin tamamı ilk muallim mektebi mezunuydu.

Ankara Leyli Erkek Lisesinin ortaokul ve lise kısmında da ilk kısımda olduğu gibi yatılı ve gündüzlü eğitim verilmekteydi. Ortaokul kısmındaki öğrenci sayısı 162, lise kısmındaki öğrenci sayısı da 75'ti. Okulun orta ve lise kısmında 3'ü kadın 22 öğretmen görev yapmaktaydı. Bu öğretmenlerin 10'u Darülfünun, 3'ü Yüksek Muallim Mektebi, 2'si İlk Muallim Mektebi, 2'si Lise, 2'si Ortaokul mezunuyken 3 öğretmenin mezun olduğu okul "diğer mektep" olarak belirtilmişti.

---

² İhsaiyat Mecmuası, **Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 66-68.

³ Ankara Atatürk Lisesi olarak bilinen okulun günümüzdeki ismi Ankara Sıhhiye Atatürk Anadolu Lisesi'dir.

⁴ Halim Demiryürek, "1913-1914 Ders Senesinde Ankara Sultanisi", **Tarih Okulu Dergisi**, 11 (XXXVI), 2018, s.259.

⁵ 1925-1926 eğitim öğretim yılında ilkokul kısmının lağvedilmiş olması dolayısıyla sene sonu sınavları hakkında herhangi bir malumat edinilememiştir.

Tablo 13. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara Leyli Erkek Lisesi

	Öğrenci	Öğretmen			Mezun olduğu eğitim kurumları
		Kadın	Erkek	Toplam	
İlkokul	90	4	5	9	İlk Muallim Mektebi: 9
Ortaokul	162	3	19	22	Darülfünun: 10
Lise	75				Yüksek Muallim Mektebi: 3
					İlk Muallim Mektebi: 2
					Lise: 2
					Ortaokul: 2
					Diğer mekteplerden: 3

1925-1926 ders yılında Ankara Leyli Erkek Lisesinin sene sonu sınavlarına ortaokul ve lise kısımlarından toplam 238 öğrenci girmişti. Öğrencilerin 197'si sınavlarda başarılı olurken, 34 öğrenci sınıfta kalmıştı. 1 öğrenci başarısızlık nedeniyle okuldan ihraç edilirken, 6 öğrenci dersleri tamamlayarak okuldan mezun olmuştu.⁶ Ankara Leyli Erkek Lisesinde ortaokul ve lise kısmında bulunan öğrencilere yabancı dil eğitimi verilmemekteydi.⁷

3.2. Ankara Kız Lisesi

Ankara Kız Lisesi, Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'nın başkent olarak ilanından iki gün önce 79 öğrenciyle açılmıştır. 1925-1926 eğitim-öğretim yılında ortaokul ve lise kısımlarından oluşan Ankara Kız Lisesi, Milli Emlak'a ait ve tahmini değeri 35.000 lira olan bir binada faaliyetlerini sürdürüyordu. Müstakil bir bahçeye sahip olan binanın yapı malzemesi kâğır olarak belirtilmişti.

1925-1926 ders yılında okula toplam 31 kadro tahsis edilmişti ve boş kadro bulunmuyordu. 12'si kadın 27 öğretmenin yanı sıra idare heyetinde de 4 kişi görev yapmaktaydı. Öğretmenlerin 9'u Darülfünun, 2'si Yüksek Mektep, 4'ü Yüksek Muallim Mektebi mezunuydu. 12 öğretmenin mezun olduğu okul ise diğer mektepler olarak ifade edilmişti.

Yatılı ve gündüzlü eğitim verilmekte olan Ankara Kız Lisesi'nde toplam 113 öğrenci öğrenim görmekteydi Bu öğrencilerin 104'ü ortaokul kısmında,

⁶ Öğrencilerin 4'ü alıyy-ül âla (pekiyi), 2'si âlâ (iyi) derecesi ile mezun olmuştu.

⁷ **İhsaiyat Mecmuası**, s. 26-33.

9'u da lise kısmında idi. Sene sonu sınavlarına giren 106 öğrenciden 85'i başarılı olarak bir üst sınıfa geçti, 19 öğrenci ise ibka (sınıfta) kaldı. Okul yönetimi, Maarif Vekâletine, 2 öğrencinin başarısızlık dolayısıyla ihraç edildiği bildirmişti. Ankara Kız Lisesinde de Ankara Leyli Erkek Lisesi'nde olduğu gibi yabancı dil eğitimi verilmemekteydi.⁸

Tablo 14. 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Ankara Kız Lisesi

	Öğrenci	Öğretmen			Mezun olduğu eğitim kurumları
		Kadın	Erkek	Toplam	
Ortaokul	104	12	15	27	Darülfünun: 9
Lise	9				Yüksek Muallim Mektebi: 4
					Yüksek Mektep: 2
					Diğer mekteplerden:12

4. Meslek Okulları

1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara'da Ankara Adliye Meslek Mektebi, 2 Numaralı Ankara Nafia Fen Mektebi, Ankara Sanayi Mektebi, Ankara Ziraat Mektebi ve Ankara İmam ve Hatip Mektebi olmak üzere beş ayrı meslek okulu faaliyet göstermiştir.

4.1. Ankara Adliye Meslek Mektebi

5 Kasım 1925'te Ankara Adliye Hukuk Mektebi ile birlikte eğitim öğretime başlayan Ankara Adliye Meslek Mektebi; devlet dairelerine ve yeniden teşkilatlandırılmaya çalışılan yargı bürokrasisine donanımlı memurlar yetiştirmek ve mahkemelerde çalışmakta olan memurların seviyesini yükseltmek amacını taşıyordu.⁹ Okulun Müstantık, İcra ve Mübaşir olmak üzere üç şubesi vardı. Bu bölümlerde okutulan 12 farklı ders bulunmaktaydı: Ceza Hukuku-Ceza Kanunu, Teşkil-i Mehakim ve Usul-i Cezaiye, Ceza Uygulaması ve Sorgu Usulü, Hukuk Bilgisi, Tıp Kanunu, İlmi Ruh, Medeni Kanun, Hukuk Usulü, İcra Kanunu, Harç Tarifesi, Muhasebe Usulü ve Dosya ve Tebligat Usulü.

⁸ İhsaiyat Mecmuası, aynı yer.

⁹ Ankara Adliye Meslek Mektebine dair bilgiler Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin İlk Yılı başlıklı makaleden özetlenerek alınmıştır. M. Serhan Yücel, **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin İlk Yılı**, ASOS Journal-Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi IV/26, 2016, ss. 361-387.

1925-1926 ders yılına toplam 135 öğrenciyle ders yılına başlayan Ankara Adliye Meslek Mektebi'nin Müstantık şubesinde 42, İcra şubesinde 16, Mübaşir şubesinde ise 12 öğrenci derslerini başarıyla tamamlayarak mezun oldu.¹⁰ Okulda 1 müdür, 11 muallim, 1 dâhiliye müdürü, 1 kâtip-mübaşir ve 2 de hademe olmak üzere 16 personel görev yapmaktaydı. İdare heyeti ve müstahdem 1 yıllık ücretleri 3.120 lira, muallimlerin 9 aylık ücretleri ise 4.950 liraydı. Genel masrafı 1.500 lira olan okulun eğitim-öğretim faaliyetlerinde kullandığı bina Millî Emlak'a aitti.

4.2. İki Numaralı Ankara Nafia Fen Mektebi

1925-1926 ders yılında Ankara vilayetinde faaliyet gösteren meslek okullarından biri de 2 Numaralı Ankara Nafia Fen Mektebiydi. 1 müdür¹¹, 1 kâtip, 1 mutemet, 1 müstahdem ile 7 öğretmenin¹² görev yaptığı okulun birinci sınıfında 16, ikinci sınıfında ise 11 öğrenci öğrenim görüyordu. Sene içinde 1 öğrenci okulu bıraktı, sene sonu sınavlarında da 10 öğrenci mezun oldu.

4.3. Ankara Sanayi Mektebi

1925-1926 ders yılında Ankara, Edirne, İzmir, İstanbul, Bursa, Diyarbakır, Kastamonu, Konya ve Kütahya il merkezlerinde olmak üzere toplam 9 sanayi mektebinde eğitim öğretim verilmekteydi.

Ankara Sanayi Mektebinin idare heyetinde 5 kişi görev yapmaktaydı. Talim heyetinde ise 7'si öğretmen, 7'si usta 14 eğitimci bulunmaktaydı. Okulda ayrıca 14 hademe istihdam edilmişti. Okulun ders yılı boyunca toplam 32.596 lira masrafı olmuştu. Söz konusu ders yılında okulun sermaye-i menkulesi (menkul sermaye iradı) 1.026 lira olarak gösterilmişti. Ankara Sanayi Mektebinde 100'ü parasız yatılı, 13'ü ücretli yatılı ve 15'i de parasız gündüzlü olmak üzere toplam 128 öğrenci öğrenim görmekteydi. Tablo 15'te 1925-1926 ders yılında Ankara Sanayi Mektebinin masrafları verilmiştir.

---

¹⁰ İhsaiyat Mecmuası, s. 246.

¹¹ Okul müdürünün Türk Mühendis Mektebi mezunu olduğu belirtilmiştir.

¹² Öğretmenlerin dördü Mühendis Mektebi, ikisi de Yüksek Mektep (Türk) mezunuydu. Diğer öğretmenin mezun olduğu okul olarak "diğer mekteplerden" notu düşülmüştü.

Tablo 15. 1925-1926 Ders Yılında Ankara Sanayi Mektebinin Masrafları

Harcama Kalemi	Lira
Maaş ve ücretler	11.429
Yiyecek ve Giyecek	13.216
İnşaat ve Tamirat	2.235
Ders Araç ve Gereçleri	3.100
Yakacak ve Diğer masraflar	2.616
Toplam	32.596

Tablo 16. Öğrencilerin Bölümlere Göre Dağılımı

Demir-Tesviyeci	37
Demirci	11
Marangoz	36
Terzi	22
Kunduracı	15
Dökmeci	7

Tablo 16’da öğrencilerin bölümlere göre dağılımı verilmiştir. Buna göre öğrencilerin yüzde 28,9’una karşılık gelen 37’si demir-tesviye, yüzde 28,1’ine karşılık gelen 36’sı marangoz bölümünde öğrenim görmekteydi. Bu iki bölümü sırasıyla terzilik, kunduracılık, demircilik ve dökmecilik meslek kolları izlemekteydi.

Sene sonu sınavlarına göre 92 öğrenci sınıfını geçerken 16 öğrenci de başarısızlık nedeniyle tasdikname almıştı. 1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara Sanayi Mektebi 20 öğrencisini mezun vermişti.

4.4. Ankara Ziraat Mektebi

1925-1926 ders yılında Ankara vilayetinde faaliyet gösteren meslek okullarından dördüncüsü Ankara Ziraat Mektebiydi. Uygulamalı derslerin fazlalığından dolayı okulda görev yapan personel sayısı 59 kişiydi. İdare heyetinde bulunan 6 kişinin¹³ yanı sıra 13 öğretmen¹⁴ ve 40 hademe¹⁵ de istihdam edilmişti.

Tablo 17’de 1925-1926 ders yılında Ankara Ziraat Mektebinin masrafları gösterilmektedir. Yiyecek, içecek, giyecek, yakacak, inşaat, beklenmeyen giderler ve okula bağlı numune çiftliklerine ait masrafın, toplam masrafın yüzde 76’sını geçmesi dikkati çekmektedir.

¹³ On üç öğretmenden birinin Darülfünun, yedisinin Halkalı Ziraat Mektebi, beşinin de Mıntıka Ziraat Mektebi mezunu olduğu belirtilmişti. **İhsaiyat Mecmuası**, s. 248.

¹⁴ İdare heyetinde görev yapan altı kişiden biri Darülfünun, biri Halkalı Ziraat Mektebi, biri de Tıp mezunuydu. Diğer üçünün mezun olduğu okul olarak “diğer mekteplerden” notu düşülmüştü.

¹⁵ Hademelerin fenni ve mesleği olmadığından “âdi hademe” olarak geçmekteydi.

Tablo 17. 1925-1926 Ders Yılında Ankara Ziraat Mektebinin Masrafları

Harcama Kalemi	Lira
İdare Heyeti ve Hademeler Maaş	11.021
Muallimler maaş ve ücret	5.640
Yiyecek, içecek, giyecek, yakacak, inşaat, beklenmeyen giderler ve okula bağlı numune çiftliklerine ait masraf	54.000
Toplam	70.661

Tablo 18’de 1925-1926 ders yılında Ankara Ziraat Mektebinin öğrenci durumu verilmiştir. Okulun iki kısmında toplam 115 öğrenci öğrenim görmektedir. Sene sonu sınavlarında 60 öğrenci başarılı olarak bir üst sınıfa geçmiş, başarısızlık nedeniyle 4 öğrencinin kaydı silinmiştir. Okul, söz konusu ders yılında 51 öğrencisini mezun vermiştir.

Tablo 18. Öğrencilerin Kısımlara Göre Dağılımı

	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	Toplam
Ziraat Kısmı	16	26	31	73
Makinist Kısmı	22	20	-	42
Toplam Öğrenci	38	46	31	115

4.5. Ankara İmam ve Hatip Mektebi

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesi “Maarif Vekâleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.” hükmüyle din eğitimi için açılacak yeni okullara işaret ediyordu.¹⁶ Kanunun Maarif Vekâletine verdiği bu görev, devam etmekte olan 1923-1924 eğitim öğretim yılında yerine getirilmiş ve biri Ankara’da olmak üzere 29 İmam ve Hatip Mektebi faaliyete geçmiştir. Bu sayı 1924-1925 ders yılında 26’ya, 1925-1926 ders yılında da 20’ye düşmüştür. Bu okullardan da 18’i ertesi yıl kapanınca 1926-1927 ders yılında Türkiye genelinde biri İstanbul diğeri Kütahya’da olmak üzere 2 İmam ve

¹⁶ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kanun Numarası: 430, Kabul Tarihi: 3/3/1340, Yayımlandığı **Resmi Gazete:** 6/3/1340 (sayı 63), Yayımlandığı Düstur: Tertip 3, Cilt 5, sayfa 322.

Hatip Mektebi kalmıştır.¹⁷ Dolayısıyla 1925-1926 ders yılı, Ankara İmam ve Hatip Mektebi'nin son yılıdır. Bu ders yılında idare heyetinde bulunan 3 kişinin yanı sıra 13 öğretmen okulda görev yapmaktaydı. Tablo 19'da 1925-1926 ders yılında Ankara İmam ve Hatip Mektebi ile Türkiye genelindeki İmam ve Hatip Mekteplerinin idareci ve öğretmenlerine dair istatistiksel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 19. 1925-1926 Ders Yılında Ankara İmam ve Hatip Mektebi İdareci ve Öğretmenleri

	İdare Heyeti	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	İmam ve Hatip Mekteplerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Mezun Olduğu Okullar					
					Darülfünun	Yüksek Mektep	Lise	Orta	İlk Muallim Mektebi	Diğer Mektep
Ankara İmam ve Hatip Mektebi	3	13	13	0	1	2	-	1	3	6
İmam ve Hatip Mektepleri Türkiye Toplamı	41	252	244	8	42	26	9	28	38	101

Okul yöneticilerinin verdiği bilgiye göre tahmini değeri 35.000 lira olan okul binası vakfa aitti ve eğitim öğretime elverişli değildi. Okulun bahçesi bulunmamaktaydı.

1925-1926 ders yılında Ankara İmam ve Hatip Mektebinde öğrenim gören öğrenci sayılarının sınıflara göre dağılımı ile Türkiye'deki diğer İmam ve Hatip Mekteplerinin sınıflara göre dağılımı Tablo 20'de verilmiştir.

¹⁷ Bu iki okul da 1930 yılında kapanınca İmam ve Hatip Mektebi kalmamıştır. Ayrıntılı bilgi Bkz. Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, 5. Cilt, İstanbul, 1977, s. 2124-2125.

Tablo 20. 1925-1926 Ders Yılında Ankara İmam ve Hatip Mektebi Öğrencileri

	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf	Toplam Öğrenci	Sınava Giren Öğrenci	Başarılı olan Öğrenci	İbka Kalan Öğrenci	Mezun
Ankara İmam ve Hatip Mektebi	7	5	2	4	18	17	12	3	3
İmam ve Hatip Mektepleri Türkiye Toplamı	300	280	241	188	1.009	798	589	77	168

1925-1926 ders yılında Ankara İmam ve Hatip Mektebi haricindeki 19 İmam ve Hatip Mektebinden mezun olan 165 öğrencinin mezuniyet dereceleri şöyleydi: Aliyy-ül âlâ 97, âlâ 48, karîb-ül âlâ 18, vasat 4, kâfi derecesiyle mezun olan yok.¹⁸

5. Muallim Mektepleri

1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara'da biri Ankara Erkek Muallim Mektebi diğeri Ankara Musiki Muallim Okulu olmak üzere iki öğretmen okulu faaliyet göstermiştir.

5.1. Ankara Erkek Muallim Mektebi

Hazineye ait, yapı malzemesi kâgir, tahmini değeri 800.000 lira olan ve müstakil bir bahçeye sahip Ankara Erkek Muallim Mektebinin tali kısmında 5, tatbikat kısmında ise 10 öğretmen görev yapmaktaydı. Tali kısım öğretmenlerinin 3'ü orta mektep mezunuyken, tatbikat kısmı öğretmenlerinin 5'i darülfünun, 1'i orta mektep, 2'si de ilk muallim mektebi mezunuydu. Okulun tatbikat kısmında Mayıs 1926 itibarıyla 62 öğrenci, tali kısımda da 33

¹⁸ **İhsaiyat Mecmuası**, s. 56-59. Ankara İmam ve Hatip Mektebi'nden mezun olan 3 öğrencinin diploma notları bildirilmediğinden Türkiye geneli ile karşılaştırma imkânı olmamıştır.

öğrenci öğrenim görmekteydi. Dolayısıyla okulun toplam öğrenci sayısı 95'ti. Tatbikat kısmının sene sonu sınavları ile ilgili bilgi yoktu, tali kısımda ise sene sonu sınavına giren tüm öğrenciler başarılı olmuştu.¹⁹ Tablo 21'de Ankara Erkek Muallim Mektebinin öğrenci ve öğretmenlerine ait istatistiksel bilgiler yer almaktadır.

Tablo 21. Ankara Erkek Muallim Mektebinin Öğrenci ve Öğretmenleri

	Öğrenci	Öğretmen	
		Toplam	Mezun olduğu eğitim kurumları
Tali	33	5	Orta Mektep: 3 Diğer Mekteplerden: 2
Tatbikat	62	10	Darülfünun: 5 İlk Muallim Mektebi: 2 Orta Mektep: 1 Diğer mekteplerden: 2

5.2. Ankara Musiki Muallim Okulu

Ankara Musiki Muallim Okulu, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulünün ardından ortaöğretim kurumlarına müzik öğretmeni yetiştirme amacıyla Maarif Vekâletine bağlı olarak 1924 yılında kuruldu.²⁰ Okulun kurucu müdürü Zeki Bey²¹ idi. Yapı malzemesi kâgir, şahsa ait ve yıllık kira bedeli 7.000 lira olan okul binasının bahçesi de vardı.²² Okula toplam 15 kadro tahsis edilmişti. 9 öğretmen ve idare heyetindeki 6 personelle kadro boşluğu bulunmamaktaydı. Öğretmenlerin biri ilk muallim mektebi, sekizi de diğer mekteplerden mezundu.

Mayıs 1926 itibarıyla okulun tali kısmında toplam 42 öğrenci öğrenim görmekteydi. Sene sonu sınavlarına giren bu 42 öğrenciden 39'u başarılı

¹⁹ **İhsaiyat Mecmuası**, s. 50-55.

²⁰ Türkiye'de müzik öğretmeni yetiştirmek için kurulmuş ilk eğitim kurumu olan okulda 1936 yılında müzik öğretmeni yetiştirmek dışında müzik eğitimi ve tiyatro eğitimi veren bölümler de oluşturulmuştur. 1938 yılında müzik öğretmeni yetiştirme dünyaca ünlü müzisyen Eduard Zuckmayer'in öncülüğünde kurulan Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'ne (Gazi Eğitim Enstitüsü) bırakılırken, müzik eğitimi ve tiyatro eğitimi veren bölümler de Devlet Konservatuarına dönüşmüştür.

²¹ Osman Zeki Üngör (1880-1958), İstiklâl Marşının bestecisidir.

²² Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuarının internet sitesinde okulun 1925 yılında, Cebeci semtinde üç kerpiç evden oluşan bir otel binasını kullandığı; bina sahibinin de Şakir Ağa isimli bir kişi olduğu belirtilmektedir. Bkz. <http://www.konser.hacettepe.edu.tr/sayfa/hakkında/tarihçe>

olmuş, 3 öğrenci ise başarısızlık nedeniyle ihraç edilmişti.²³ Tablo 22’de Ankara Musiki Muallim Okulunun öğrenci ve öğretmenlerine dair bilgi verilmektedir.

Tablo 22. Ankara Musiki Muallim Okulunun Öğrenci ve Öğretmenleri

	Öğrenci	Öğretmen		
		Toplam	Mezun olduğu kurumları	eğitim
Tatbikat Sınıfı ve Tali Kısım	42	9	İlk Muallim Mektebi: 1 Diğer mekteplerden: 8	

6. Ankara Adliye Hukuk Mektebi

1925-1926 eğitim öğretim yılında Ankara’da faaliyet gösteren eğitim kurumlarından altıncısı, Ankara’daki ilk yükseköğrenim kuruluşu olan Ankara Adliye Hukuk Mektebi’ydi.²⁴ Cumhuriyetin ilk yükseköğretim kurumu, aynı zamanda Türkiye’de profesör unvanının ilk kez kullanıldığı okul olan Ankara Adliye Hukuk Mektebi, 5 İnkinciteşrin 1341’de (5 Kasım 1925) faaliyete geçmişti. Ankara Adliye Hukuk Mektebinin idare heyetinde 1’i müdür,²⁵ 3’ü kâtip ve 1’i inzibat memuru olmak üzere 5 kişi bulunmaktaydı. Bunlardan biri Türk yüksek mektebi mezunu, 1’i Türk orta mektebi mezunu ve 3’ü de diğer okullardan mezundu. Ayrıca okulda 15’i erkek, 12’si kadın olmak üzere 27 müstahdem görev yapmaktaydı.

1925-1926 ders yılında Ankara Adliye Hukuk Mektebi 75’i yatılı 300 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Yaklaşık bir buçuk ay süreyle eski meclis binasında eğitim ve öğretime devam edilmiş, daha sonra Posta Müdürlüğü’nün iki katlı eski binasına taşınmıştır. Harap bir halde bulunan bu binanın üst katındaki büyük oda derslik haline getirilmiş, alt kat ise yemekhane olarak kullanılmıştır. Yatılı öğrenciler için ise daha okul açılmadan Yahudi

²³ İhsaiyat Mecmuası, s. 50-55.

²⁴ Ankara Adliye Hukuk Mektebine dair bilgiler Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası’nın 246. sayfası ile Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nin İlk Yılı başlıklı makaleden özetlenerek alınmıştır.

²⁵ Okul müdürü, eski Afyon Maarif Müdürü Fevzi (Bali) Bey idi. Fevzi Bey’den sonra Hukuk Mektebi’nde “okul müdürlüğü” görevini kimse yapmadı. Zira mektep daha sonra fakülteye dönüşünce “okul müdürlüğü” kaldırılacak ve “Fakülte Umumi Sekreterliği” getirilecekti. Dolayısıyla Ankara Hukuk Mektebi’nin ilk ve tek müdürü Fevzi (Bali) Bey olmuştur.

Mahallesinde eski Müstantik Mektebi tahsis edilerek yurt haline getirilmiştir. On odadan oluşan bir binanın kiralanması üzerine yurt da taşınmıştır.

Ankara Adliye Hukuk Mektebinin 300 öğrencisinin 105'inin imtihansız olarak kayıt yaptırmış olması cumhuriyetin ilk yıllarında başkentteki tek yükseköğrenim kurumunun öğrenci bulmada çektiği zorluğu göstermektedir. Tablo 23'te Ankara Adliye Hukuk Mektebi öğrencilerinin geldikleri okullar/kaynaklar gösterilmiştir.

Tablo 23. Ankara Adliye Hukuk Mektebi Öğrencilerinin Geldikleri Okullar/Kaynaklar

İmtihansız olarak	105	7 senelik idadilerden	74
Yüksek Mekteplerden	57	Liselerden	18
Liselerin son sınıfından	13	Liselerin 11. sınıfından	13
Özel tali okullardan	16	Sahn Medresesinden	3
Yabancı tali okullardan	1	Bakalorya	-
Medresetü'l Kudât	-	Diğer	-

Ankara Adliye Hukuk Mektebiyle ilgili yönetmelik, okulun açılmasından altı gün sonra yürürlüğe girmiştir.²⁶ Ayrıca okul, 5 Kasım 1925 tarihinde açılmış olduğundan 4 ay için bütçeye maaş, ücret ve masraf olmak üzere 1 bölüm ve 1 madde olarak 44.140 lira eklenmiştir.²⁷

Ders yılı içinde Ankara Hukuk Mektebi'nde görev yapan milletvekillerine maaş verilip verilmeyeceği konusu gündeme geldi. TBMM Kanun-ı Esasi Encümeni, milletvekillerine maaş değil ücret-i takrir verildiğine dayanarak milletvekilliği ile muallimliğin bir arada bulunmasında hiçbir sakınca görülmediğini belirtti.²⁸ Ayrıca, profesörlere verilen ödeneğin tatil günlerinde de verilmesi uygun görüldü.²⁹

²⁶ **BCA.** F: 30.18.1.1, Y: 16.70.15. Ankara Adliye Hukuk Mektebi yönetmeliği yürürlüğe giriş tarihi 11 Kasım 1925.

²⁷ Bu ilavenin 7.600 lirası müderrislerin (profesörlerin) maaşına, 3.250 lirası idare heyeti ve müstahdem maaş ve ücretlerine, 2.000 lirası ders notlarının çoğaltılmasına, 20.000 lirası tesis masraflarına, 11.020 lirası da 75 yatılı öğrencinin yiyecek, içecek, yatacak ve yakacak masraflarına ayrılmıştı. Kalan 270 liranın nereye harcandığı konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁸ TBMM 27 Şubat 1926 tarihinde söz konusu mazbatayı onaylamıştır (**BCA.** 557/4.24.12)

²⁹ 1 Mayıs 1926, **BCA.** 13810/114.9.10.

Ankara Adliye Hukuk Mektebi gerek Osmanlı'nın son yıllarında Osmanlı coğrafyasından gelen isimlerle gerekse İstanbul Darülfünununun müderrisleriyle çok güçlü bir kadro kurmuş; bugün "Ankara Hukuk ekolü" olarak bilinen güçlü yapı daha okulun ilk senesinde oluşturulmuştu. İlk yıl dersler ve bu derslere giren hocalar şunlardı: Cemil Bilsel (Devletler Umumi Hukuku), Veli Saltık (Medeni Hukuk), Baha Kantar (Ceza Hukuku), Yusuf Kemal Tengirşenk (Ekonomi), Süheyp Nizami Derbil (İdare Hukuku), Şevket Memedali Bilgişin (Ticaret Hukuku), Sadri Maksudi Arsal (Hukuk Tarihi), Mahmut Esat Bozkurt (Devletler Umumi Hukuku), Ağaoğlu Ahmet Bey (Hukuk-ı Esasiye), Akçoraoğlu Yusuf Bey (Tarih-i Siyasî).

SONUÇ

Ankara, Milli Mücadelenin karargâhı olmuş, başkent oluşunun henüz 16. gününde de cumhuriyetin ilanına tanıklık etmiştir. Cumhuriyetin bürokrasiyi ve kurumları ne yönde etkilediğinin anlaşılması ise zaman almıştır. Aslında Türkiye Cumhuriyetinin uygulayacağı eğitim politikasının sinyalleri - cumhuriyetin ilanından iki yıl önce- 1921 yılında Maarif Kongresinde verilmişti. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla uygulamaya konulan yol haritası, 1928'de harf devriminden sonra yerine oturmuştur. Dolayısıyla 1923-1924 eğitim öğretim yılı verilerinden yola çıkarak eğitim alanında Osmanlıdan Cumhuriyete yaşanan değişimi anlayabilmek elbette mümkün değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitimi değerlendirebilmek için Tevhid-i Tedrisat Kanununun meyvelerinin toplanmaya başlandığı ve henüz Latin harflerinin kullanılmadığı 1925-1926 ders yılına odaklanmak gereklidir. Bu odaklanmada da nitel yöntemlerden çok nicel yöntemlere ağırlık vermek, sonuçların sağlıklı olması açısından önem taşımaktadır. Özellikle matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin; tarihi olay, durum ve kurumları aydınlatmak amacıyla kullanılmasını öngören tarih anlayışı olan *kliometri*'den faydalanılması durumunda birçok karanlık nokta açığa çıkmakta, tarihsel olaylar ve kurumlar ideolojik bakıştan kurtulmaktadır. Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan İhsaiyat Mecmualarında yer alan verilerin, dönemin eğitim teşkilatını ve eğitimin durumunu gözler önüne sermekte olduğu görülmüştür. Bu çalışmada kullanılan 1925-1926 ders yılına ait İhsaiyat Mecmuası sayesinde bugüne kadar sözü edilmeyen, haklarında tek satır bile not bulunmayan birçok eğitim kurumu hakkında detaylı istatistiksel bilgiler verilmiş ve cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara vilayetindeki eğitimin fotoğrafı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Ankara vilayetinde 8-9 Eylül 1925'te başlayan ve 12-19 Mayıs 1926'da tamamlanan 1925-1926 eğitim öğretim yılında ilk mekteplerin genel durumu incelenmiştir. Sonrasında liseler, meslek okulları, muallim mektepleri ve Adliye Hukuk Mektebi değerlendirilmiştir. Bütün veriler son on beş yılının tamamına yakın kısmını savaşlarda geçiren bir ulusun küllerinden yeniden doğarken verdiği mücadelenin olumlu sonuçlarını almaya başladığının göstergesidir. Olanca yokluğa ve yoksulluğa rağmen cumhuriyeti kuran öncü kadro imkânları eğitim için seferber etmiş; öğretmenler de kendi eserleri olan yeni nesilleri yetiştirirken çalışkanlığı, idealizmi ve fedakârlığı öne çıkarmışlardır. Olağanüstü zor şartlarda harcanan çaba her türlü takdirin üstündedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA.30.18.1.1/16.70.15, BCA.13810/114.9.10, BCA.557/4.24.12.

Resmi Yayınlar

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kanun Numarası: 430, Kabul Tarihi: 3/3/1340, Yayımlandığı **Resmi Gazete**: 6/3/1340 (sayı 63), Yayımlandığı Düstur: Tertip 3, Cilt 5, sayfa 322.

Vilayet, kaza, şehir ve köyler itibariyle Türkiye nüfusu, **28 Teşrîn-i Evvel 1927 Umûmî Nüfûs Tahrîri**, Ankara, 1928.

Kitaplar

Alkan, Mehmet Öznur, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924**. Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara 2000.

Demiryürek, Halim, **1913-1914 Ders Senesinde Ankara Sultanisi**, Tarih Okulu Dergisi, 11 (XXXVI), 2018, s.256-277.

Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, 5. Cilt, İstanbul, 1977.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eğitimden İzler (1923-1930)**, Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.

Makaleler

Yücel, Mustafa Serhan, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anaokulları**, The Journal of International Social Research 9/43, ss. 995-1004, Nisan 2016.

_____, **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin İlk Yılı**, ASOS Journal-Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi IV/26, ss. 361-387, Mart 2016.

Sürelî Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Tezler

Keskin, Nuray, **Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İller Yönetimi**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

İnternet Kaynakları

Hacettepe Üniversitesi Devlet Konservatuvarı web sayfası (son erişim tarihi: 8 Aralık 2018), <http://www.konser.hacettepe.edu.tr/sayfa/hakkinda/tarihce>

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE EĞİTİM FAALİYETLERİ

Doğan DUMAN*

ÖZET

1919-1922 süreci yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli kesitlerinden biridir. Bu süreçte bir yandan I. Dünya Savaşı'nın galipleri olan ve Anadolu'yu işgal eden güçlere karşı bir bağımsızlık savaşı verilirken, öte yandan bağımsızlık savaşı sonrası kurulacak olan yeni siyasal ve toplumsal sistemin ön hazırlıkları da yapılmıştır. Mevcut kurulu düzeni devam ettirmenin de bu düzeni değiştirip yeni bir siyasal, hukuksal ve toplumsal yapı oluşturmanın da en etkili araçlarından biri eğitimidir. Yetiştirdiği eğitim ortamının ve düşünce dünyasının şekillenmesinde etkili olan yerli ve yabancı aydınların etkisiyle Mustafa Kemal de bunun bilincindeydi. Bu nedenle öncelikli amaç olan ulusal bağımsızlık mücadelesini yürütürken, bütün olumsuz koşullara rağmen eğitim alanında yaşanan sorunlara da duyarsız kalmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerinde bile eğitim sorunu öncelikli konulardan biri olmuştur. Eğitim öğretimde herhangi bir aksama yaşanmaması için çeşitli önlemler alınmıştır. Bunlardan birisi de TBMM'de 7 Mart 1921 tarihinde, medrese mensuplarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin askerliklerinin ertelenmesi ve cephede bulunan öğretmenlerin tekrar görevlerine dönmesi kanunu olmuştur. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın en önemli kırılma anlarından biri kabul edilen Sakarya Savaşı sırasında Ankara'da yaklaşık 250 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen Maarif Kurultayı'na cepheden gelerek katılması, en zor koşullarda bile eğitimin ihmal edilmemesi gerektiği yönündeki düşüncesine en önemli kanıt olarak kabul edilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Kurtuluş Savaşı, eğitim faaliyetleri, eğitim politikası, öğretmenler, Atatürk.

---

* Doç. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi

EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE PERIOD OF INDEPENDENT WAR

ABSTRACT

1919-1922 period close process is one of the most important sections of the history of Turkey. In this process, on the one hand, a war of independence against the powers of the First World War and occupying Anatolia was given, while preliminary preparations for the new political and social system to be established after the war of independence were made. One of the most effective means of resuming the current board structure is to change this plan and create a new political, legal and social structure. Mustafa Kemal was well aware of the influence of the local and foreign intellectuals who were influential in the formation of the educational environment and the world of thought. For this reason, while running the primary goal of national struggle for independence, despite all the negative conditions, it has not been insensitive to the problems in the field of education. Even during the most critical periods of the War of Independence, the issue of education has become one of the priority issues. Various precautions have been taken to prevent any disruption in education and training. One of them was a law on 7 March 1921 in the Grand National Assembly of Turkey, where the members of the madrasa, the teachers and their students were postponed and the teachers on the front were reinstated. Mustafa Kemal's participation in the Maarif Convention, which was held with the participation of 250 teachers in Ankara during the Sakarya War, which is considered one of the most important breaking times of the Independence War, should be regarded as the most important evidence to think that education should not be neglected even in the most difficult conditions.

Keywords: *War of Independence, educational activities, education policy, teachers, Ataturk.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yaşanan gelişim ve dönüşümü anlayamaması ve bunu izleyememesinin en önemli nedenlerinden birisi eğitim ve öğretimdeki yetersizlik ve ihmallerdir. Her ne kadar 18. yüzyılın sonlarından itibaren bu alanda batı tarzı reformlar yapılmaya çalışılsa da bu çabalar yeterli olmamış ve ikili bir eğitim sisteminin ortaya çıkması ile

sonuçlanmıştır. Eğitimde istenilen başarı elde edilemediği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu yıkımlar ve Kurtuluş Savaşı yıllarında işgallerin oluşturduğu ortam eğitim sisteminin iyice gerilemesine yol açmıştır.¹ Çünkü genel bütçenin önemli bir bölümü savunma giderlerine harcanmış, eğitim de dâhil olmak üzere birçok alanda kısıtlamaya gidilmiştir. Bu kısıtlamalara ve olağanüstü koşullara rağmen eğitim alanında yaşanan sorunlar göz ardı edilmeyerek sorunların çözümü için çaba gösterilmiş, eğitim öncelikli konulardan biri olmuştur. Eğitim hizmetlerinde ciddi aksamaların yaşanmaması için çeşitli önlemler alınmıştır. Örneğin TBMM'de 7 Mart 1921 tarihinde, medrese mensuplarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin askerliklerinin ertelenmesi ve cepheye bulunan öğretmenlerin tekrar görevlerine dönmesi kanunu kabul edilmiştir. Atatürk'e göre eğitim, bağımsızlık savaşı kadar önemlidir. Yunanlıların Kütahya-Eskişehir üzerinden Ankara'ya doğru saldırıya geçtikleri günlerde, yani Kurtuluş savaşının en önemli dönüm noktalarından biri olan Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde Ankara'da yaklaşık 250 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen Maarif Kurultayı'nın toplanmasına öncülük etmesi ve bu kurultaya katılması onun, en zor koşullarda bile eğitimi ihmal etmediğinin göstergelerinden biridir.

1. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın İmzalanmasından TBMM'nin Açılmasına Kadar Geçen Süreçte Eğitim Faaliyetleri

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması çok ağır hükümler taşımakta ve Anadolu'yu işgale açık bir duruma getirmekteydi. Nitekim ateşkestten birkaç gün sonra ilk işgaller de başlamıştı. Batı Anadolu'nun işgal planı ise 15 Mayıs 1919'da İzmir'e Yunan birliklerinin çıkarılması ile sahneye konulmuştur. İzmir'in işgal edilmesi halk tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştır. İlk tepki İstanbul'da 17 Mayıs 1919'da derslere girmeyen üniversite öğrencileri ve müderrisleri tarafından gösterildi. Aynı grup 18 Mayıs 1919'da yaptıkları toplantıda protestoyu sürdürdü. Tıp Fakültesi Müderrisler Meclisi Reisi Âkil Muhtar Bey'in açtığı toplantıda Besim Ömer Paşa, Rıza Tevfik Bey, Yusuf Razi Bey, birtakım subay ve öğrenciler konuşmalar yaptılar.² Bu toplantıdan sonra ise işgali protesto etmek

¹ Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008, s.156.

² Gökay Durmuş, "İzmir'in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul'da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları", **SUTAD**, Bahar 2017; (41), s.165.

amacıyla, 19 Mayıs 1919' tarihinden itibaren başta İstanbul'da Fatih, Üsküdar, Kadıköy ve Sultanahmet mitingleri olmak üzere yurdun çeşitli bölgelerinde irili ufaklı birçok miting düzenlendi. Mitinglere her görüş, parti, yaş ve her kesimden insanlar katılmaktaydı. Çocuk, genç-ihtiyar, kadın-erkek, hatta zaman zaman gayrimüslimler bile mitinglere katılmaktaydılar. Hepsinin de ortak amacı yurdun kurtuluşuydu. Konuşmacılar daha çok yurdun içine düştüğü durumu anlatarak, halkın milli ve dini duygularına hitap edip, milli bilincin güçlenmesine çalışmışlardır.³ Bu mitinglerin düzenleyicileri ve konuşmacıları ise esas olarak öğretmenlerdir. Özellikle 21 Mayıs'ta İstanbul'da düzenlenen Darülfünun Mitingi, bir "öğretmen mitingi" niteliğini taşımaktadır. Bir öğretmen konuşmacı: "Biz muallimler, bu davada haklı olduğumuzu ispat ve bu davanın doğru olduğunu anlatmak için İzmir'in arkasında göğüslerimizle çarpışacağız, nesl-i atiyi (gelecek kuşakları)'de ona göre hazırlayacağız." demiştir.⁴ Öğretmenlerin düzenlediği işgalleri protesto mitingleri millî uyanış, direniş ve örgütlenmeye büyük katkılar sağlarken⁵ toplumda bağımsız ve egemen yaşama bilincinin güçlenmesinde de etkili olmuştur.

Anadolu'da okullar Kurtuluş Savaşı için etkili birer propaganda merkezi olurken, kongrelerde alınan kararlar okullarda tartışılmış, insanları kurtuluşa davet eden ve yine Anadolu'nun ücra köşelerinde çıkarılıp gizli yollarla işgal altındaki bölgelere gönderilen gazete, bildiri ve mecmualar bu okullardaki öğrenciler ve öğretmenler sayesinde halka ulaştırılmıştır.⁶ Kurtuluş Savaşı sürecinde düzenlenen kongrelerin bir kısmı okullarda toplanmıştır. Sivas Kongresi'ne katılan delegelerden biri ile, Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerden beşi öğretmendir. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de 337 milletvekilinin yaklaşık 30'u öğretmendir.

Öğretmenler yurt genelinde kurulan ve savaşı fiilen yöneten Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluşlarında, güçlenmelerinde de önemli rol

---

³ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353446&/...Protesto...Mitingler/-...> (Son erişim tarihi:3 Temmuz 2018).

⁴ Erol Kapluhan, "Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2012 Güz, s.4-5.

⁵ Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, s.20.

⁶ Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Yayınları, Ankara, 1996. s. 41.

oynamışlardır.⁷ Örneğin Erzurumlu bir öğretmen olan Cevat Dursunoğlu Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum'da bir şubesini açarak Kurtuluş Savaşı'nın doğudaki ilk örgütlenmesine öncülük etmiştir. Yine Batı Anadolu'da işgallere karşı bölgede direniş başlatan örgütlerden biri olan Reddi İlhak Cemiyeti de bir okulda öğretmenlerin çabaları sonucunda kurulmuştur. Ayrıca Kurtuluş Savaşı'nın propaganda ve örgütlenme aşamaları dışında kimi zaman fiili olarak savaş cephelerinde gönüllü olarak çatışmalara katılmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra ise öğretmenlere ve aydınlara, bazı isyan bölgelerinde isyancıları doğru yola getirmek için kurulan "Nasihat Heyetleri"nde ve daha genel olarak halkı millî mücadelenin amaçları hakkında aydınlatmaları amacıyla görevler verilmiştir. Ayrıca bazı öğretmenlerin cephede silahlı mücadeleye giriştikleri, bazılarının şehit düştükleri de görülmektedir. Özellikle 1921 başlarında düzenli ordu kuruluncaya kadar düşman ilerleyişini yavaşlatan Kuva-yı Milliye hareketi içinde birçok öğretmenin de bulunduğu bilinmektedir. Bazı yerlerde de ise öğretmenler gece asayiş için nöbet tutup, gündüz de derslerine gitmişlerdir.⁸

Öğretmenlerin işgaller karşısındaki tutumları ve Anadolu'da başlayan direniş hareketine sempati duymaları karşısında İstanbul Hükümeti, Maarif Nezareti aracılığı ile eğitimde her türlü millî ve sosyal olumlu dönüşümlere karşı çıkmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları şu şekilde belirtilebilir:

1 - Maarif Nezareti'nin bazı öğretmenleri İttihat ve Terakki Fırkasına mensup olmakla suçlayıp azletmesi. Bu baskı özellikle Maarif Nazırı Ali Kemal (Mart-Mayıs 1919) döneminde görülmüştür.

2 - İstanbul Darülmualimîni mezunlarının, millî harekete katılacakları korkusuyla Anadolu'ya atanmamaları.

3 - 1920 Nisan-Temmuz aylarında Maarif Nazırlığı yapan Rumbeyoğlu Fahrettin'in, okul kitaplarından *Türk* sözcüğünün çıkarılıp *Osmanlı* sözcüğünün konmasını istemesi.

Maarif Nezareti, öğretmen ve öğrencilerin, Anadolu'da gelişen millî hareketle ilgilenmelerini engellemeye çalışmış fakat özellikle İzmir'in işgalinden kaynaklanan millî heyecanı ateşlemek ve dile getirmekte

---

⁷ Betül Aslan, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Öğretmenlerin Durumu", *Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Erzurum 2002, s.62.

⁸ Kapluhan, *a.g.m.*, s.5-6.

öğretmenlerin görev almalarını engelleyememiştir. Baskılara rağmen, İstanbul öğretmenlerinin büyük çoğunluğu Anadolu hareketine bağlı kalmıştır.⁹ 1922 yılında saltanatın kaldırılması ile birlikte İstanbul Hükümeti ve ona bağlı olan Maarif Nezareti'nin görevi sona ermiş, eğitim kurumları, Ankara'da bulunan Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır.

2. TBMM'nin Açılması ve Eğitim Faaliyetleri

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM'nin açılmasından hemen sonra 3 Mayıs 1920'de 11 bakanlık olarak kurulan Meclis Hükümeti'nin bakanlıklarına İstanbul Hükümeti'nden farklı olarak "vekâlet" ismi verildi. 6 Mayıs 1920'de Maarif Vekilliği adıyla yeni bir teşkilât kurularak eğitimin millî bir sisteme göre ele alınması kabul edildi. İlk TBMM döneminde Maarif Vekâleti görevine sırasıyla Rıza Nur, Hamdullah Suphi, Mehmet Vehbi ve İsmail Sefa Bey'ler getirilmiştir. Her biri eğitim ve öğretimin yeniden teşkilatlandırılması, müfredatların yeniden oluşturulması ve özellikle de öğretmen yetiştirilmesi konusunda önemli çabalar göstermiş, tüm olumsuz koşullara rağmen eldeki olanakları seferber etmişlerdir.¹⁰

Savaş koşulları nedeniyle yaşanan genel sıkıntılar diğer alanlarda yaşanan sorunların eğitimde de yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin mali sıkıntılar ve başkaca nedenlerle okulların kapalı olması, halkın genel müdürlüklere, Vekâlete protesto telgrafları çekmelerine sebep olmaktadır. TBMM Hükümeti'nin ilk Maarif Vekili olan Dr. Rıza Nur içerisinde bulunduğu durumu şöyle açıklıyordu: "Dosya yok, memur yok, mütehasıs yok, iş görmek müşkil, merkez teşkilatını tevhid etmeye çalışıyorum..."¹¹.

9 Mayıs 1920'de okunan İcra Vekilleri Heyeti programına bakıldığında, Osmanlı Devleti zamanında hazırlanan hükümet programlarında pek rastlanılmayan ulusal bilinci geliştirme, kendine güven duyma, girişim gücüne sahip olma, kendi bünyemize uygun programlar geliştirme gibi bugünkü modern eğitimde kullanılan temel ilkelerin daha o zaman düşünüldüğü görülmektedir. İcra Vekilleri Heyeti Programı'nda eğitim ve öğretimle ilgili olarak şöyle denilmektedir:

---

⁹ Akyüz, a.g.m., s.20.

¹⁰ Erol Kapluhan, "1921 Maarif Kongresi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 8, Yalova 2014, s.125.

¹¹ İsmail Efe, "XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop'ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)", *Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, Vol:3 Issue:11, s.1550-1551.

“Maarif işlerinde gayemiz; çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamıyla dini ve milli bir konuma getirmek ve onları hayat mücadelesinde başarılı kılacak, dayanaklarını kendi öz benliklerinde bulduracak, girişim gücü ve kendilerine güven gibi karakter verecek, üretici bir fikir ve şuuru uyandıracak, yüksek bir düzeye ulaştırmak; resmi öğretim ve eğitimi, bütün okullarımızı en bilimsel ve çağdaş olan esaslar ve sağlık kuralları içerisinde yeniden düzenlemek ve programlarını iyileştirmek; milletin var oluşu nedeniyle, coğrafi ve iklim şartlarına, tarihi ve toplumsal geleneklerimize uygun bilimsel ders kitapları meydana getirmek; halk kitlesinden sözleri toplayarak dilimizin sözlüğünü yapmak; bizde milli ruhu artıracak tarihi edebi ve sosyal eserleri bilgili ve yetenekli kimselere yazdırmak; eski milli eserlerimizi kayıtlara geçirmek ve korumak; batının ve doğunun ilmi ve fenni eserlerini dilimize çevirtmek kısaca bir milletin hayat ve varlığını korumak için en önemli etmen olan maarif işlerine özel bir dikkat ve çaba göstererek çalışmaktır.”¹²

İcra Vekilleri Heyeti Programı’nda belirlenen milli eğitim politikasının öncelikli temel amacı mevcut okulların açık tutulması ve iyi idare edilmesidir.

13

Kurtuluş savaşının en zorlu dönemlerinde bile eğitim sorunu öncelikli konulardan biri olmuştur. Bu alanda herhangi bir aksamanın yaşanmasını istemeyen TBMM Hükümeti, bu amaçla çeşitli önlemler almıştır. Bunlardan birisi de TBMM’de 7 Mart 1921 tarihinde, medrese mensuplarının, öğretmenlerin ve öğrencilerin askerliklerinin tecili ve silahaltında bulunan öğretmenlerin tekrar eğitim görevlerine dönmesi yönündeki kanun olmuştur. TBMM’de yapılan görüşmelerde felaketlerin başlıca sebebinin cehalet olduğu, buna mukabil ülkedeki öğretmenlik mesleğinin henüz yeterli himayeyi görmediği, I. Dünya Savaşı’nda çok sayıda öğretmenin öldüğü, bu nedenle savaşın devam ettiği süreçte öğretmenlerin kendi başlarına cepheye gitmelerinin doğru bir hareket olmadığı, ancak zorunlu durumlarda cepheye gönderilmeleri gerektiği dile getirilmiştir.¹⁴ Bu düzenlemeye rağmen bazı öğretmenler okullarını bırakıp cepheye gitmişlerdir. Özellikle, 1921 yılı

---

¹² Mehmet Okur, “Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı:1, Erzurum 2005, s.202-203.

¹³ **Kapluhan**, “1921 Maarif Kongresi’nin...”, s.125.

¹⁴ **TBMM/ZC**, C.VIII:70. Aktaran İsmail Efendi, “XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop’ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)”, **Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)**, Vol: 3 Issue: 11, s.1551.

başlarında, düzenli orduların kurulmasına kadar, öğretmenler yer yer Kuvayı Milliye saflarına katılıp savaşmışlardır. Örneğin, Maraş Lisesi matematik öğretmenlerinden Hayrullah Efendi, Fransızlara karşı verilen mücadelede şehit düşmüştür.¹⁵

Kurtuluş Savaşı dönemindeki eğitime ilişkin sağlam verilere ulaşmak pek mümkün olmamıştır. Örneğin doğrudan Ankara Hükümeti'ne bağlı yerlerde 1920'de, ilk orta ve lise düzeyinde ne kadar okul, öğrenci öğretmen bulunduğu dair kesin ve güvenilir sayılar mevcut değildir. Meclis tutanaklarına ve arşivlere girebilmiş belgelerden anlaşıldığına göre, 3495 ilkokul (bunlardan 682'si, yani %20 si kapalı), 3316 öğretmen (1511'i Muallim Mektebi çıkışlı değil), tam devreli 5 sultani (ilk orta lise 12 yıllık), 32 İdadi (9 Yıllık), 13 Muallim Mektebi (İlkokul sonrası 5 yıllık) vardı. Ayrıca bu okulların ne kadarının köylerde olduğuna dair kayıt yoktur.¹⁶ Verilerden de anlaşılacağı gibi özellikle ilkokul sonrası eğitim kurumlarının sayısı son derece yetersizdir. Bu durumu I. Dönem Karesi Mebusu Vehbi Bey, aynı dönemde gayrimüslimlerin okul sayısı nüfusa oranla Müslümanların okullarından fazla olmasına vurgu yaparak şu şekilde dile getirmiştir:

“Memleketimiz içinde ibret gözüyle görebileceğimiz veçhile bir kaza merkezinde yüz hane milel-i gayrimüslim varsa buna mukabil bin beş yüz iki bin, sekiz ila on bin İslâm hanesi bulunuyor. Gayrimüslimlerin muntazam çocuk bahçesi, mekteb-i iptidasi rüştiyesi ve mekatib-i aliyede tahsil görmüş muallimleri bulunuyor. Hâlbuki (60-70) bin kişilik koca bir kasabada, cemaat namına bir İslâm mektebi yoktur”.¹⁷

Öte yandan Yunanlıların Anadolu'ya tayin ettikleri Eğitim Genel Müdürü de yayınladığı bir genelgeyle, işgal altındaki yerlerin bütün okullarının Yunan hükümetine bağlandığını ilan etmişti. Bunlara karşılık TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti, Anadolu'daki öğretmenlerini örgütleyip toplantılar yaparak düşman işgali dışında kalan bölgelerdeki eğitimi Ankara'dan yönetmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda 1920 Temmuz'unda Ankara'da bir “Muallime ve Muallimler Cemiyeti” kurulmuştur. Bu dernek,

---

¹⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Çolak, **Milli Mücadele'de Kalemli Ordu**, Çağlayan Basımevi, İzmir 2010.

¹⁶ Kapluhan, “**Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları**”, s.11.

¹⁷ **TBMM Zabıt Cerideleri**, Dönem: I, Cilt: V, TBMM Basımevi, Ankara, 1981. s.283. Aktaran Nuran Kılavuz, İbrahim Halil Tanık, “Milli Mücadele Döneminde Maarif Kongresi Ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Eğitim-Öğretim Hakkındaki Görüşleri”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(2), s.358.

7 Mayıs 1921’de “Türkiye Muallime ve Muallimler Birliği” adını alıp bakanlığın da desteğiyle geniş bir örgütlenmeye gitmiştir. Bu gelişmeler üzerine İstanbul’daki öğretmen örgütleri “Muallimîn Cemiyeti” ve “Mekâtib-i İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti” İstanbul Hükümeti’ni artık bir çözüm merkezi olarak görmeyi bırakmışlar ve sorunlarını Ankara’daki Maarif Vekâleti’ne bildirmeye başlamışlardı.

Gücü ve etkisi her geçen gün daha da artan Ankara Maarif Vekâleti ise, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği bir genelge ile İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kânûnu’nun 10. maddesine göre idadi öğretmen ve görevlilerinin atama ve görevden alma hakkının bakanlığa ait olduğunu; bu nedenle idadi öğretmen ve görevlilerinin sicillerinin ve numaralarının bakanlığa gönderilerek onaylatılmasını, yeni öğretmenlerin Maarif Vekâleti’nden istenmesini bildirmiştir. Böylece bakanlık hem merkezde bir sicil oluşturma hazırlıklarına girişmiş, hem de artık atama yapabilecek duruma geldiğini göstermiştir.¹⁸

Savaş yıllarının en büyük eğitim sorunlarından biri de ilkokul öğretmenlerine maaş verilememesiydi. Bir yılı aşkın bir süre maaş alamayan öğretmenler olmuştu. I. Dünya Savaşı’nın ve hemen sonrasında başlayan Kurtuluş Savaşı’nın oluşturduğu olumsuz koşullar süreç içerisinde hem İstanbul Hükümeti Maarif Nezareti’ne hem de TBMM Hükümeti Maarif Vekâleti’ne bağlı öğretmenleri derinden etkilemişti. İlk tepki İstanbul’da görev yapan ilkokul öğretmenlerinden geldi. Yaklaşık sekiz aydan beri maaşlarını alamayan öğretmenler greve gittiler. Greve 200 okuldan 944 öğretmen katılmış ve grevden 20.000 öğrenci etkilenmiştir. İstanbul Valisi, Dahiliye Nazırı ile görüştü. Öğretmenler, yaptıklarının bir grev olmadığını, çünkü maaş artışı değil maaşlarının ödenmesini istediklerini açıkladılar.¹⁹ 1 Mart 1920 tarihinde İstanbul’da başlayan, daha sonra İzmit ve Adapazarı’ndaki öğretmenlerin de katıldığı ve on dört gün süren ilkokul öğretmenleri grevi, eğitim emekçileri mücadelesinde ilk “hak grevi” olarak tarihteki yerini almıştır.²⁰

---

¹⁸ **Kapluhan, a.g.m., s.11-12.**

¹⁹ Şaban Ortak, “İlkokul Öğretmenlerinin Maaş Sorunu Ve İlk Öğretmen Grevi (1920)”, **Atatürk Dergisi**, Yıl: 2003, Cilt: 3, Sayı: 4, s.227.

²⁰ Levent Eraslan, “Türkiye’de Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi Ve Günümüz Eğitim Sendikacılığının Değerlendirilmesi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar 2012, Sayı: 28, s.2.

İlk öğretmen grevinden kısa bir süre sonra kurulan TBMM Hükümeti de eğitim alanında eskiden beri uygulamada olan esasları devam ettirmiş ve bu arada ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının Özel İdare Bütçelerinden ödenmesi uygulamasını da sürdürmüştür. Ancak savaş yıllarının olumsuz şartları içinde gelirlerin azalması nedeniyle ilkokul öğretmenlerinin maaşlarının ödenmesinde zorluklar yaşanmaya başlamıştır.

Öğretmenlerin bu sorunları TBMM’de gündeme getirilmiştir. Örneğin Kütahya öğretmenlerinin şikayetleri üzerine İzmir Mebusu Reşid Bey ve arkadaşları, TBMM’ne bir takrir vererek, maaşları ödeyemeyen bütün vilayet bütçelerine, genel bütçeden yardım edilmesini talep ederken, Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey, Maarif Vekaleti’nden Siverek Livası öğretmenlerinin sekiz aydır maaş alamamalarının sebeplerini sormuştur. Elaziz Mebusu Hüseyin Bey de aynı konuyla ilgili olarak şikâyetinde bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Meclis’in 17 Temmuz tarihli oturumundaki konuşmasında; maaş alamama sorununun bütün yurdu ilgilendirdiğini ve bununla ilgili olarak Vekâlet’e birçok yazı ve dilekçe geldiğini belirttiikten sonra, “beş aylık acı bir yoksulluğun dayanma güçlerini aşması nedeniyle kaymakamlığa ve Canik Mutasarrıflığı’na başvurduklarını ve çare bulunmamasından dolayı bazı arkadaşlarının mesleklerini bıraktığını, kalanların da ev eşyalarını satarak hayatlarını devam ettirdiklerini” belirtip yardım isteyen Çarşamba ilkokul öğretmenlerinin telgraflarını okumuştur. Konuşmasının devamında ise üç aydır maaş alamadıklarını belirten Rize öğretmenlerinin, yedi aydır maaş alamadıklarını belirten Merzifon öğretmenlerinin ve Isparta öğretmenlerinin telgraflarından bölümler okuyan Dr. Rıza Nur, daha sonra Şubat 1918’den beri maaş alamayan Siirtli öğretmenlerin başka işler yapmaya başladıklarını anlatmıştır. Dr. Rıza Nur, sorunun nedenlerini; özel idare gelirlerinin yetersizliği, bazı yerlerde maliye memurlarının kasten para vermemeleri, bazı yerlerde toplanan paraların amacı dışında kullanılması gibi sebeplere dayandırmıştır.²¹ Sorunun çözümü için öğretmenlerin de bütün devlet memurları gibi maaşlarını genel bütçeden almalarına yönelik verilen kanun teklifinden ise görüş ayrılıkları nedeniyle sonuç alınmamıştır.

Eğitim alanında belirtilen sıkıntıların yaşandığı bu dönemde, sorunların çözümünü tartışmak ve yeni bir eğitim politikası belirlemek amacıyla Kurtuluş Savaşı’nın en kritik günlerinin yaşandığı bir dönemde 15-21

---

²¹ Ortak, a.g.m., s.230-231.

Temmuz 1921 tarihinde Ankara’da I. Maarif Kongresi’nin toplanmasına karar verildi. Ankara’da toplanan Maarif Kongresi, Kurtuluş Savaşı’nı yürüten önder kadronun milli eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Yurdun her tarafından gelen 250’den fazla erkek ve kadın öğretmeni bir araya getiren kongreyi, Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek açmış ve çok önemli bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal konuşmasında, “yeni bir insan tipi” yetiştirilmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu insan tipi, “millî bir eğitim almış”, öncelikle de “millî varlığını koruması” kendisine en temel değer olarak öğretilmiş bir insan tipidir. Mustafa Kemal, kongreden “Türkiye’nin millî maarifini kurmasını” istemiş ve “millî maarifi” şu sözlerle tanımlamıştır:

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlenden, Doğu’dan ve Batı’dan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum.”

Mustafa Kemal, çocuklara, gençlere neler öğretilmesi gerektiğini de şu şekilde belirtmiştir:

“Onlara özellikle varlığı ile hakkı ile birliği ile çatışan tüm yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve millî fikirleri kendinden geçerek her zıt fikre karşı şiddetle ve fedakârca koruma gereği telkin edilmelidir.”

Mustafa Kemal, bu konuşmasında öğretmenleri “gelecekteki kurtuluşumuzun saygıdeğer öncüleri” olarak tanımlamıştır.²²

Öğrencilik yaşamının tamamını Osmanlı’nın son döneminde geçiren, devletin çöküşünün eğitimsel nedenlerini çok iyi gözleyen Mustafa Kemal, “bu çöküşü esas olarak millî olmayan, pasif insanlar yetiştiren, hayata yönelik bilgi ve davranış kazandırmayı amaçlamayan eğitim sistemine bağlamış” ve yeni dönemde geçmişten tamamen farklı bir eğitim sisteminin oluşturulmasını tasarlamıştır. Adı henüz konamamakla beraber yeni rejim için gerekli olan

---

²² Yahya Akyüz, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 2011, Cilt: 1, Sayı: 2, s.20. Mustafa Kemal’in kongre açılış konuşmasının günümüz Türkçesine çevrilmiş tam metni için bkz. Behçet Kemal Çağlar, **Bugünkü Diliyle Atatürk’ün Söylevleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

“erdemli, çalışkan, aktif, vatansever nesiller yetiştirme görevlerini öğretmenlere vermiş ve eğitimin millî ve bilimsel olmasını istemiştir.”²³

Kongrenin açılışına detaylı bir başyazı ile yer veren ve Eskişehir-Kütahya savaşına atıf yapan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise, “Mustafa Kemal Paşa, Üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesiyle meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüce örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır” ifadelerini kullanırken, bütün bu zorluklar altında eğitime verilen öneme dikkat çekmiştir.²⁴

Mustafa Kemal’in bu kongreyi düzenlemesindeki amacı, eğitici kadronun eğitim sorunlarıyla ilgili görüşlerini almaktır. Kongrenin açış konuşmasında üzerinde durduğu ana tema, savaş kazanıldıktan sonra Türkiye’nin milli bir devlet olacağı ve bu devletin ancak çağdaş bilince erişmiş bir milli eğitimle yetişmiş bir millet ile korunabileceği idi. Bu durum TBMM Hükümeti’nin Maarif Nezareti’nin ilk programında da vurgulanmıştır.

15 Temmuz 1921 tarihli kongrenin gündeminde, istatistikî bilgiler, nüfusun unsurlara göre taksimi, okulların sayısı ve dereceleri, okul binaları, öğretmenlerin sayısı, öğretmenlerin dereceleri, öğrencilerin sayıları ve dereceleri, öğrenci velilerinin işi, kız okulları ve sayıları, Meşrutiyetten beri ülkenin eğitim durumu, yabancı okulları ve sayıları, her derecedeki okulların gelişmesi ve modernleşmesi için düşünülen çareler yer almıştır. Bu kongrede alınan kararlarla Türkiye’de Cumhuriyet sonrası eğitim reformlarının temelleri atılmıştır.²⁵

15 Temmuz 1921’deki Maarif Kongresi, TBMM Hükümeti’nin ikinci eğitim bakanı olan Hamdullah Suphi’nin girişimi ve çabalarıyla toplanmıştır. İki hafta sürmesi planlanan kongre, Yunanlıların Anadolu içlerine doğru ilerlemesi üzerine çalışmalarını yarıda keserek dağılmıştır.

---

²³ Akyüz, **a.g.m.**, 9-10.

²⁴ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009)**, 14. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Baskı Cantekin Matbaası, Ankara 2009, s.320-321.

²⁵ İsmail Efe, “XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop’ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)”, **Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)**, Vol: 3 Issue: 11, s.1551.

Atatürk'e göre milli eğitim, bağımsızlık savaşı kadar önemlidir. O, bunu Yunanlıların Kütahya-Eskişehir üzerinden Ankara'ya doğru saldırıya geçtikleri günlerde ispat etmiştir. Düşman bütün gücüyle saldırıya geçtiği sırada, 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında, Ankara'da, milli eğitim-öğretim seferberliğini başlatması²⁶ da bunun en önemli kanıtlarından biridir.

Yunanlılar Sakarya'da ağır bir yenilgiye uğrayınca okullar üzerindeki denetimlerini sıkılaştırmış, öğretmenlere yönelik baskı ve yıldırma politikalarıyla milli eğitimi kurma yönündeki çabalarını artırmışlardır. Bir yandan işgal altında tuttıkları bölgelerdeki okulların büyük çoğunluğunu kapatırken, öte yandan da bazı öğretmenleri de Yunanistan'a sürmüşlerdir. Aslında işgalcilerin ve onlara destek veren azınlıkların okul ve öğretmenler üzerindeki denetim ve baskıları daha önce başlamıştı. Örneğin Mart 1921'de Merzifon Amerikan Koleji'ndeki yabancı öğretmenlerin Pontus Rum faaliyetine destek verdiklerini ulusal güçlere haber veren okuldaki bir Türk öğretmen, Rumlar tarafından öldürülmüştü. Bu olay üzerine Anadolu'da bulunan tüm yabancı okulların kapatılmasına karar verilmiştir

İşgal kuvvetleri ise Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra başlayan işgal sürecinde okulların bir kısmını kapatırken, bir kısmını ise propaganda amaçlı kullanmışlardı.

Maarif Kongresi'nin Ankara'da toplanmasının dışında, Kurtuluş Savaşı yıllarında ekonomik sıkıntılara ve diğer zorluklara rağmen, eğitimin her kademesini geliştirmeye yönelik başka girişimler de olmuştu. Aralık 1921'den itibaren, halkın ve memurların bilgilendirilmesi için, Ankara'da önde gelen aydınlar tarafından "Serbest Âli Dersler" adıyla, tarih, Türk ve Batı edebiyatı, eğitim, hukuk, iktisat, sosyoloji alanlarında herkese açık ders ve konferansların verilmesi bu alandaki en önemli girişimlerden birisidir. Bu dersler "Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi" tarafından verilmekteydi.

Kurtuluş savaşı yıllarında TBMM Hükümeti, bir yandan işgalci güçlere karşı, diğer yandan da yüzyıllardan beri Türk milletini geriliğe mahkûm eden cehalet ve taassuba karşı savaş açmıştı. Mustafa Kemal'in önderliğindeki mücadele ile sadece bir siyasî bağımsızlık mücadelesi verilmemekte; aynı zamanda, Anadolu'da modern bir Türk Devleti'nin temelleri de atılmaya çalışılmaktaydı. Adı henüz konulmamış olmakla birlikte, TBMM Hükümeti'nin yapısında ifadesini bulan bu devletin rejimi, cumhuriyet

---

²⁶ Kapluhan, 1921 Maarif Kongresi'nin..., s.132.

olacaktı. İşte, Mustafa Kemal, böylesine önemli bir siyasi ve kültürel değişimi gerçekleştirecek kadroları yetiştirmek amacıyla da eğitime büyük önem veriyordu. Serbest Âli Dersler, bu açıdan büyük anlam ve önem taşımaktaydı. Nitekim bu derslere Ankara'daki öğretmen ve öğrenciler kadar, subaylar, memurlar ve milletvekilleri de devam etmekteydiler. Seçilen dersler arasında siyaset, sosyoloji, hukuk ve iktisada ait olanlar önemli bir yer tutmaktaydı. Bu dersleri takip edenler arasında İkinci Meşrutiyet'ten itibaren, aydın ve devlet adamı olarak ülkenin kaderinde rol oynamış birçok kimse de bulunmaktaydı. Dahası bunların birçoğu kurtuluş savaşı döneminde de bakanlık da dâhil hükümetin en üst kademelerinde görev yapmışlardı. Dolayısıyla, bir bakıma Serbest Âli Dersler, gerek Ankara'daki elit ve okur-yazar kesimi mevcut gelişmeler konusunda bilgilendirmek, gerekse kurtuluş savaşının siyasi misyonunu anlatmak yönünden de büyük önem taşımaktaydı.²⁷

Daha çok toplumun eğitilmiş kesimine hitap eden bu dersler dışında, cehaletle mücadele amacıyla bir taraftan Kurtuluş Savaşı devam ederken diğer taraftan halkın bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi için doğrudan halk eğitimini hedefleyen çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Kazım Karabekir Paşa Erzurum'da ve bazı Doğu Anadolu şehirlerinde, şehit çocukları için koruma ve yetiştirme yurtları yaptırmış, onları eğitmiş ve çeşitli meslekler, el zanaatları öğrenmelerini sağlamıştır.

Çocuk ve halk eğitimine büyük önem veren Karabekir, modern anaokulları kurmuş, halkın dönem içerisinde gerek duyduğu meslek edindirme kurslarını açmıştır. Bu okul ve kurslarda çocuklara anaokulundan itibaren sistemli bir eğitim uygulanırken, daha ileri yaşta olan halk kitleleri ise meslek edindirme kursları ile sosyal hayatla bütünleştirilmeye çalışılmıştır.²⁸ Özellikle eğitime ve bakıma muhtaç çoğu yetim olan çocuklardan, küçük yaşta olanları için Sarıkamış'ta açılan Ana Mektebi çok dikkat çekiciydi. Karabekir'in Amerikalı eğitimcilerden esinlenerek oluşturduğu okul 28 Kasım 1921'de açılmıştır. Eğitim araç ve gereçleri bakımından da zamanın şartlarına göre oldukça modern bir eğitim imkânı sunan okulda öğrencilere pratik olarak el işleri, müzik ve eğitici oyunlar öğretilmekteydi.²⁹

---

²⁷ Cemil Öztürk, Milli Mücadele Ankara'sında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: "Serbest Âli Dersler Müessesesi-İ İlmiyyesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1994, Cilt: 4, Sayı: 13, s.62-63.

²⁸ Hürü Sağlam-Tekir, Süleyman Tekir, "Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir", **International Journal of Humanities and Education**, Kasım 2017, s.325.

²⁹ Makbule Sarıkaya, "Bir 'Çocuk Kasabası' Sarıkamış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:23, Erzurum 2004, s.240.

SONUÇ

1919-1922 sürecinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı'nın öncelikli amacı ulusal bağımsızlığı elde etmektir. Bu mücadele açıkça dile getirilememekle birlikte aynı zamanda yeni bir siyasal, toplumsal ve hukuksal yapı oluşturmak amacıyla da yürütülmüştür. Bu yeni yapılanma için farklı araç ve yöntemlere gereksinim vardı. Eğitim ise bu araçların en etkili olanlarından biriydi. Şüphesiz ki savaş yıllarında Osmanlı eğitim sistemi ve anlayışından tamamen bağımsız bir eğitim politikası izlenememiştir. Bununla birlikte verilen mücadele sonucunda İstanbul Hükümeti'nin Maarif Nezareti işlevsiz hale getirilmiş ve TBMM Hükümeti'nin, işgaller dışında kalan yurt toprakları üzerinde büyük ölçüde eğitim faaliyetlerinden sorumlu tek merkez haline gelmiştir. Böylelikle de Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İstanbul Hükümeti'nin teslimiyetçi politikasına karşı çıkan bağımsızlıkçı ve milli değerleri önceleyen bir eğitim anlayışı devreye sokulmuştur. Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde Ankara'da Atatürk'ün açılış konuşmasını yaptığı eğitim kurultayında alınan kararlarda bu değişim açıkça görülmektedir.

Gerek I. TBMM Hükümeti'nin eğitim programı, gerekse de Ankara'da toplanan I. Maarif Kurultayı'nda alınan kararlara bakıldığında, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra uygulamaya konulan eğitim politikalarının derin izlerini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009)**, 14. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, Baskı Cantekin Matbaası, Ankara 2009.
- Çağlar, Behçet Kemal, **Bugünkü Diliyle Atatürk'ün Söylevleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Çolak, İsmail, **Milli Mücadele'de Kalemli Ordu**, Çağlayan Basımevi, İzmir 2010.
- Öztürk, Cemil, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

Makaleler

- Akyüz, Yahya, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011.
- Aslan, Betül, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Eğitim Faaliyetleri İçerisinde Öğretmenlerin Durumu”, **Atatürk Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Erzurum 2002, ss.59-79.
- Demirtaş, Bahattin, “Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler”, **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2008.
- Durmuş, Gökay, “İzmir’in İşgalini Protesto Amacıyla İstanbul’da Düzenlenen Mitinglerin Türk Romanındaki Yankıları”, **SUTAD**, Bahar 2017; (41), ss. 159-177.
- Efe, İsmail, “XX. Yüzyılın Başından Cumhuriyetin İlanına Sinop’ta Eğitim-Öğretim Faaliyetleri (1900-1923)”, **Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)**, Vol: 3 Issue: 11 pp:1548-1556.
- Eraslan, Levent, “Türkiye’de Eğitim Sendikacılığının Tarihsel Perspektifi Ve Günümüz Eğitim Sendikacılığının Değerlendirilmesi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar 2012, Sayı: 28, ss.1-16.
- Kapluhan, Erol**, “1921 Maarif Kongresi’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Ve Önemi”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 8, Yalova 2014, ss.123-133.
- Kapluhan, Erol, “Hazırlık (Kurtuluş Savaşı) Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 2012 Güz, ss.1-28.
- Kılavuz Nuran, Tanık İbrahim Halil “Milli Mücadele Döneminde Maarif Kongresi Ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Eğitim Öğretim Hakkındaki Görüşleri”. **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 4(2), 2011, ss.353-378.
- Okur, Mehmet, “Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Milli Ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, Erzurum 2005, ss.199-217.

Ortak, Şaban, “İlkokul Öğretmenlerinin Maaş Sorunu Ve İlk Öğretmen Grevi (1920)”, **Atatürk Dergisi**, Yıl: 2003, Cilt: 3, Sayı: 4, ss.219-235.

Öztürk, Cemil, “Milli Mücadele Ankara'sında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: ‘Serbest Âli Dersler Müessesesi-İ İlmiyyesi’ ”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 1994, Cilt: 4, Sayı: 13, ss.55-63.

Sağlam-Tekir, Hürü, Tekir, Süleyman, “Eğitime Katkılarıyla Kazım Karabekir”, **International Journal of Humanities and Education**, Kasım 2017, ss.322-340.

Sarıkaya, Makbule, “Bir ‘Çocuk Kasabası’ Sarıkamış”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, Erzurum 2004, ss.237-243.

İnternet Kaynakları

Aras, Canan, “Milli Mücadele Dönemi Eğitim Faaliyetleri (1919-1923)”, **teav.ankara.edu.tr/browse/1552/**. (Son erişim tarihi: 28 Haziran 2018).

Şahingöz, Mehmet, “Millî Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, **<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=353446&/...Protesto...Mitingler/-/...>** (Son erişim tarihi: 3 Temmuz 2018).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE'DE BATI CEPHESİ:
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

ATATÜRK'ÜN BATI CEPHESİ SAVAŞLARININ SONUÇLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

Mahmut BOLAT*

ÖZET

Türk Milli Mücadelesi içerisinde çok önemli bir yer işgal eden Batı Cephesinde yaşanan savaşlar, silahlı mücadelenin ağırlıklı olarak yaşandığı ve en uzun ve en şiddetli savaşlara sahne olmuştur. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde TBMM Hükümeti, bu mücadele esnasında sadece Yunanlılara karşı girişilen askeri mücadele ile değil aynı zamanda hem iç politik gelişmeler ve hem de diplomatik ilişkiler ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa, bir yandan yeni kurulacak devlet düzenine halkı alıştırmak çabası içerisinde bulunurken, bir yandan da dünya siyasi güç dengesini Türk Milli Mücadelesi yararına kullanmak çabası içerisinde olmuştur. Yeni Türk Devleti'nin temellerinin bu cephede verilen savaşlar sonucu sağlamlaştırıldığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi savaşları üzerine yaptığı değerlendirmelerinde TBMM Ordularının subay ve askerlerini ön plana çıkaran ve başarıyı onlara atfeden tavrı dikkat çekicidir. Yine burada kazanılan zaferin, Türk tarihinde bir dönüm noktası olduğunu ifade etmekle birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu zafer, sadece Türk tarihine değil aynı zamanda sonuçları bakımından dünya tarihine de yön veren büyük bir zafer olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, İnönü, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi, TBMM

---

* Dr. Öğr. Üyesi; Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

ATATÜRK'S EVALUATIONS ON THE RESULTS OF THE WESTERN FRONT WARFARE

ABSTRACT

The battles of the Western Front that have a significant place in Turkish War of Independence and predominantly consisted of armed struggles, witnessed to the longest and most violent battles. Under the leadership of Mustafa Kemal Pascha, the Grand National Assembly of Turkey had to involve in a military engagement against the Greek army but also had to confront with internal political developments and diplomatic relations of the time. In this context, while Mustafa Kemal Pascha was making an endeavor to introduce the new governmental system to the public, at the same time he made an effort to use the balance of world politics in favor of the Turkish War of Independence. The attitude of Mustafa Kemal Pascha – who stated that the basis of the New Turkish Republic is consolidated as a result of these battles- in terms of his considerations on the battles of the Western Front which highlighted Turkish soldiers and military officers and attributed the success to them is remarkable. By expressing that the victory which was gained in this front was a milestone in the Turkish history, according to Mustafa Kemal Pascha, it was a great victory that shaped not only the Turkish history but also the world history with its consequences.

Keywords: *Battle of Sakarya, Inonu, Mustafa Kemal Pasha, TBMM, Western Front,*

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti açısından sona erdiren Mondros Mütarekesi, silahlı mücadeleyi durdurması gerekirken bu beklentinin aksine İtilaf Devletlerinin Osmanlı ülkesini kendi çıkar bölgelerine göre işgallerini kolaylaştırıcı etkide bulunmuştur. İtilaf Devletlerinin haksız işgal ve uygulamaları sonucu, vatanın işgal ve milletin tutsak edilmesine karşı ilk andan itibaren tepkisini koyan Mustafa Kemal Paşa'ya karşın Osmanlı hükümetinin kayıtsız tavrı, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Milli Mücadelesini doğurmuştur.

Türk Milli Mücadelesinde, Kuvva-yı Milliye'yi amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak esası doğrultusunda, Kuvva-yı Milliye teşkilatlarını askeri güç dayanağı ve milletin iradesini de siyasi güç dayanağı yaparak mücadeleye

girişen Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki harekât için asıl mücadele, düzenli ordunun kurulması sonrası girişilen Batı Cephesi savaşlarında yaşanmıştır.

I. ve II. İnönü Savaşlarında gelen zafer sonucu kazanılan moral-motivasyon, Kütahya-Eskişehir Savaşları sonucu bozulmakla birlikte, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Sakarya ve Büyük Taarruz ile Türk vatanının işgalden kurtarılması ile yerini büyük bir coşkuya bırakmıştır. Bu cephedeki savaşlar ve sonuçları ile ilgili birçok değerlendirmede bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya, bir 30 Ağustos Zafer Bayramı resepsiyonunda Şükrü Kaya'nın sorduğu onun Türk Kurtuluş Savaşı sırasında başkomutan sıfatıyla verdiği emirlerin bir yerde toplanıp toplanmadığına dair sorusuna cevaben Paşa;

“Bir gün Kurtuluş Savaşı'nın, Millî Mücadele'nin askerî tarihini yazacaklar, belki de benim Başkomutan sıfatıyla verdiğim bir yazılı ve imzalı emrime tesadüf etmeyeceklerdir. Savaş arkadaşlarım buradadır, hep bilirler: Ben muharebede daima o cepheden bu cepheye gider, yapılması gereken hareketleri komutanlara dikte eder, onlara not ettirir ve kendilerini de ikna ettikten sonra, “Şimdi ordu birliklerimize derhal bu hareketlerin yapılmasını kendi imzanızla tebliğ ediniz! derdim”¹ demiştir.

Evet, belki bu emirlere bu nedenle ulaşmak güçtür fakat Paşa'nın Türk Kurtuluş Savaşı ve sonuçları hakkında değerlendirmelerine onun mülakatlarında, beyanatlarında, yazılarında kısaca onun ağzından ve kaleminden çıkmış ve yazıya dökülmüş metinlerde ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın bu değerlendirmelerinden Batı Cephesine ilişkin olanlar, onun dünya görüşü, liderlik özellikleri, uyguladığı ve uygulamayı planladığı politik ilkeleri doğrultusunda tasnifleyerek ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Savaşları Üzerine Değerlendirmeleri

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesine ilişkin değerlendirmelerinde, TBMM Ordularının subay ve askerlerini ön plana çıkaran, başarıyı onlara atfeden tavrı dikkat çekicidir. “Kendi üzerime düşen görevleri yerine getirebildiysem bahtiyarım” diyen Paşa, Türk ordularını yönelttiği hedeflerin

---

¹ Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s. 49.

zaten Türk ordusunun her bir neferinin görüşlerinin ve amaçlarının yöneldiği hedefler olduğunu ifade etmiştir.

Bu doğrultuda Büyük Zafer hakkında 4 Ekim 1922'de yaptığı konuşmasında; *“Bu Anadolu Zaferi, tarih arasında, bir millet tarafından tamamen benimsenen bir fikrin, ne kadar güçlü ve ne kadar zinde bir kuvvet olduğunun en güzel bir misali olarak kalacaktır.”*² değerlendirmesinde bulunan M. K. Paşa: *“Bütün bu muvaffakiyet, yalnız benim eserim değildir ve olamaz. Bütün muvaffakiyet, bütün milletin azim ve imanı ile çalışmasını birleştirmesi neticesidir. Kahraman milletimizin ve seçkin ordumuzun kazandığı başarı ve zaferlerdir.”*³ diyerek başarıyı Türk toplumunun tüm kesimlerine mal etmektedir.

İkinci İnönü Zaferi üzerine, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta:

*“Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde yüklendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife yüklenmiş komutanlar enderdir. Milletimizin bağımsızlığı ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini gören komuta ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin ters giden talihini de yendiniz. İstilâ altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en uzak köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu.”*⁴ diyerek İsmet Paşa'yı ve emri altında bulunan tüm askerleri onore etmiştir.

M.K. Paşa'nın bu yaklaşımı doğrultusunda verilecek bir diğer örnek bir subay savaşı olarak nitelendirdiği Sakarya zaferinden sonrası yaptığı konuşmadır. Paşa bu konuşmasında da başarıyı Türk askerine atfetmektedir:

“Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam, yalnız ifadede isabet edebilmek için diyebilirim ki, bu muharebe subay muharebesi olmuştur. Bu sebeple subay arkadaşlarımızın en ufak rütbelisinden en büyük rütbelisine kadar kıymet ve fedakârlıklarını bütün kalp ve

---

² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C. I, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 286.

³ **ASD**, C. II, s. 80-81.

⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002, s. 394.

vicdanıyla ve takdirlerle anarım. Fertlerimizi övüşten, övmeden çok yüksek görürüm. Zaten bu milletin evlâdı başka türlü tasavvur edilemez. Bu milletin evlâtlarının fedakârlıkları, kahramanlıkları için ölçü bulunamaz. Fertlerimiz hakkında yeni bir şey ilâve etmek isterim: Kahraman Türk askeri, Anadolu muharebelerinin manasını anlamış, yeni bir ülkü ile muharebe etmiştir. Böyle evlâtlara ve böyle evlâtlardan oluşan ordulara sahip bir millet, elbette hakkını ve bağımsızlığını bütün anlamıyla muhafaza etmeğe muvaffak olacaktır. Böyle bir milleti bağımsızlığından mahrum etmeye kalkışmak hayal ile vakit geçirmektir.”⁵ ve yine, 30 Ağustos Zafer Bayramı’nda tebrikleri kabul ederken söylediği: “Bu zaferi kazanan ben değilim. Bunu asıl, tel örgüleri hiçe sayarak atlayan, savaş meydanında can veren, yaralanan, kendini esirgemedi düşmanın üzerine atılarak Akdeniz yolunu Türk süngülerine açan kahraman askerler kazanmıştır. Ne yazık ki onların her birinin adını Kocatepe’nin sırtlarına yazmak mümkün değildir. Fakat hepsinin ortak bir adı vardır: Türk askeri!”⁶ diyerek başarıyı, Türk ordusunun tüm neferlerine mal etmiştir.

Savaşı, politik gayelere varmak için bir araç olarak gören Paşa’ya göre savaş; öldüreceğiz diye üzerimize gelenlere karşı ölmeyeceğiz diye direnmek için yapılan aksi takdirde cinayet anlamına gelen bir eylemdir. Burada bu sözü söyleyenin esasen bir asker olması bu söze ayrı bir anlam katmaktadır. Büyük zafer sonrasında yaptığı konuşma onun bu görüşünü net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Artık savaşı sürdürmek için neden kalmamıştır. Ben gerçekten barış isterim. Son saldırıyı yapmaya istekli değilim. Ancak, Yunanlıları Anadolu’dan uzaklaştırmak için başka çözüm bulamadım.”⁷

Paşa, “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” vecizesini söyleyen kişidir ve bu doğrultuda tüm sorunların barışçı yollarla çözümlenmesini amaç edinmiştir. Örneğin, Sakarya’da büyük bir zafer kazanılmış olmasına rağmen yaklaşık bir yıl savaş yapılmamış ve sorunun barışçı yollarla çözümlenmesi için Fethi ve Yusuf Kemal Beyler Avrupa’ya gönderilmiştir.

Bu doğrultuda: “Bizim aşırı harp taraftarı olduğumuz sanılmasın. Böyle bir anlayış kadar büyük haksızlık olamaz. Biz tersine herkesle barış yapmak istiyoruz. Barış yoluyla haklarımızı elde etmek için her yola başvurduk. Bu

---

⁵ ASD, C. I, s. 197-198.

⁶ Kemal Arıburnu, **Atatürk’ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1976, s. 166.

⁷ ASD, C. III, s. 65.

konuda hiçbir kusur etmedik” ve yine “Biz savaşçı değiliz. Barışseveriz ve bir an önce barışın olmasını görmek ve ona yardım ve hizmet etmek isteriz”⁸ sözleri ile kazandığı büyük zafere rağmen sorunları barışçı yollarla çözmek istencini ortaya koymuştur.

Fakat Avrupa’da Türklerin bu barışçı politikası farklı yorumlanmış ve TBMM açısından barışı tesis etmek için askeri yollara başvurmaktan başka bir çare kalmamıştır. Oluşan bu durumu M. Kemal Paşa şu şekilde özetlemiştir:

“... bütün bu girişimlerimiz ters bir anlamda kabul edilmiştir. Gerçekten insanî duygularımızın gereği olarak, yapmış olduğumuz bu girişime İngiliz hükûmetinin vermiş olduğu anlam, arabuluculukla girişimlerimizin bizim isteğimizle yorumundan ibaretti. Sandılar ki, ordumuz zayıftır. Sandılar ki, ordumuz taarruz ve takip etmek değil, yerinden kıpırdamayacak bir durumda bulunuyor. Sandılar ki, Meclisimiz ve hükûmetimiz zayıftır ve ümitsizdir. Fethi Beyefendi kesin inancını hükûmete bir raporla bildirdi ve dedi ki: “Millî amaçlarımızın elde edilmesi, ancak askerî hareket ile olabilecektir. Başka incelemeye, başka yoruma yer yoktur”... Artık anlamıştık ki, askerî hareketler bir zorunluluk hâline geldi.”⁹

Büyük Zafer sonrasında yaptığı şu açıklama sorunu barışçı yollarla çözmek istemine karşılık bulamaması sonrası mecburen başvurduğu savaşın yarattığı acılar karşısında üzüntüsünün bir tezahürüdür: *“Bizim kaybımız, şehit, yaralı, hasta, zayıflar da içinde olmak şartıyla on bin kişiden oluşur. Yunanlılar yalnız öldürülmüş olarak yüz bin askerden fazla kayba uğramışlardır. Bugün yüz binden pek çok fazla Yunanistan çocuğu Venizelos’un yanlışlıklarını ödemek için Batı Anadolu’nun topraklarının altında yatıyor.”¹⁰*

Mustafa Kemal Paşa’nın barışçı yolları tercih etmesi onun bir asker olarak yani savaşın uygulayıcısı olarak savaşın yarattığı acıları siyasilere göre daha iyi bilmesinden kaynaklanmaktadır. İşte Venizelos’un eksikliği bu noktadadır ve Mustafa Kemal Paşa’ya göre onun bu eksikliğinin ve bu noktada Yunanlı komutanlara uygulamaya çalıştığı yanlışların sonucu olarak yüz binden fazla Yunan genci hayatını kaybetmiştir.

---

⁸ ASD, C. I, s. 200.

⁹ ASD, C. I, s. 266-267.

¹⁰ ASD, C. III, s.61.

Bu değerlendirmelerin bazılarında dikkat çeken bir diğer nokta ise Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik özelliklerini yansıtmasıdır. Platon, cesaret, tehlike karşısında aklın ve zekanın kullanılmasıdır demiştir. Mustafa Kemal Paşa hem bu cesarete ve hem de özellikle toplumun yönlendirilmesine büyük ihtiyaç hissedildiği zamanlarda ortaya çıkan karizmatik etkiye sahip bir liderdi.

Mustafa Kemal Paşa, günümüzde kabul edilen liderlik özelliklerinin hemen hemen bütününe taşımaktadır ve bu liderlik özelliklerinden birisi de karizmatik lider özelliğidir. “*Karizmatik etkiye sahip olma*” yı ilk defa kullanan Max Weber olmuştur.

Ona göre karizma; toplum üzerinde hissedilebilir bir güce sahip olan ve özellikle toplumun yönlendirilmesine büyük ihtiyaç hissedildiği kriz zamanlarında ortaya çıkan liderlik biçimidir.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bu özelliğine bir örnek olarak şu yaklaşımı ve kararı verilebilir; Yakup Kadri, Kütahya-Eskişehir Savaşlarındaki başarısızlık üzerine İsmet Paşa'nın kendisine “*Her şey bitti, hayale yer yok*” dediğini nakleder. Fakat bu umutsuz durumda dahi bir planı vardı Mustafa Kemal Paşa'nın ve İsmet Paşa'ya sanki bozguna uğranılmış bir zamanda değil de bir zafer arifesindeymişler gibi davranır ve savaşta oluşan durum karşısında ancak böyle hareket edebileceğini ve ancak böyle emirler verebileceğini söyler ve hem onu ve hem de diğer subayları cesaretlendirir, yeniden zafere motive eder. Bu durumu uzun vadeli büyük stratejik kararlar düzeltilecektir.¹²

Planı da şu idi Paşa'nın ve bunu İsmet Paşa'ya tebliğ etmişti:

“Orduyu, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. Düşman hiç durmadan takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok güçlüklerle karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha elverişli şartlara sahip olacaktır. Bu

---

¹¹ Levent Eraslan, “Liderlikte Postmodern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 15-16.

¹² şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. 2, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 1986, s. 373-375.

şekildeki çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat kısa zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz.”¹³

En umutsuz zamanlarda dahi cesaretle uygulayacağı bir planı ve umudu vardı Mustafa Kemal Paşa'nın, bu noktada Büyük Zafer'den sonra, Morning Post yazarı Grace Ellison'un “Başarı kazanacağımızdan şüphe ettiğiniz oldu mu?” sorusuna verdiği cevapta bunu göstermektedir: “Hiçbir zaman... Henüz elimizde harp gereçleri bulunmadığı zamanlarda bile, işin bugünkü neticeleri alacağını hesap etmişim...”¹⁴

“Biz, bu harekati, neticesini tamamen bilerek yaptık. Bütün bunlar, belki bütün dünyaya hayret verecek niteliktedir. Onun için, ordumuzun kudretini anlamayan ve anlamaktan aciz olanlar, bu muazzam eseri beklenmedik bir tesadüf eseri gibi göstermek istiyorlar; fakat, hiçbir vakit öyle değildir. Harekat bütün teferruatına kadar tamamen düşünülmüş, tespit olunmuş, hazırlanmış, idare edilmiş ve neticelendirilmiştir” ve yine “Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu hareket, Türk ordusunun, Türk subay ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölmez abidesidir. Bu eseri meydana getiren bir milletin evladı, bir ordunun Başkomutanı olduğumdan, daima mesut ve bahtiyarım”¹⁵ diyen Mustafa Kemal Paşa, planlı bir mücadele gerçekleştirmesi ve bu mücadelenin sonuçları hakkında sahip olduğu öngörü ile de liderlik özelliklerini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik özelliklerine bir diğer örnek, toplumu hedeflenen geleceğe yönlendirmesi ve ortak hedefler doğrultusunda toplumu motive etmesi şeklinde açıklanabilecek liderlik özelliğine, örnek olarak verilebilecek olan 1924'te yaptığı bir konuşmasında:

“Afyon, kesin sonucu sağlamada çok hesaplı ve belki bu bakımdan ile daha büyük harekete sahne olmuş ise de Sakarya'nın değer ve büyüklüğü

¹³ Atatürk, a.g.e., s. 413; Aydemir, a.g.e., s. 475.

¹⁴ ASD, C. III, s. 81.

¹⁵ Atatürk'ün Fikir ve Düş..., s.45-46.

hiçbir zaman eksilmez. Gerçi Sakarya da hesapsız bir meydan savaşı değildi. Ancak bunun hesabı yalnız kocaman milletimizin onur ve yüceliğine dayandırılmıştı. Millet kendisinde varlığına emin bulunduğumuz bu onur ve yüceliği fazlasıyla gösterdi. Büyük Millet Meclisi'nin verdiği yetkilerle donatılmış Başkomutan, bir iki bildirge ile millete durumu ve görevleri hatırlattı. Bu bildiri bütün bir milleti, bütün bir hükümet kuruluşunu ayaklandırmaya yetti. O zaman her taraftan koşuldu ve ancak böylelikle ki Sakarya'da Türk tarihinin harikası ortaya çıktı.”¹⁶ tespitinde bulunmuştur.

Fransızlarla 1921’de yapılan Ankara Antlaşması’nın, Sakarya Meydan Savaşı’nda kazanılan başarının bir sonucu olduğunu ve bu başarı sayesinde tam bağımsızlığımızdan ödün vermeden milli çıkarlarımıza uygun bir anlaşmanın yapıldığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi savaşlarının sonuçları üzerine yaptığı değerlendirmelerde, bu savaşların Türk ve Dünya tarihine etkileri üzerinde de yorumlarda bulunmuştur. Bu noktada, I. İnönü Savaşı’nda kazanılan başarıyı büyük zaferin müjdecisi olarak ayrı bir yere koyan M. K. Paşa, bu zafer sonrası şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Birinci İnönü muharebe meydanının ufuklarında yükselen zafer güneşi, Türk milletinin yüksek fazilet ve maneviyatının belirtisidir. Bu doğuş karşısında, büyük bozgunlar oldu! Birinci İnönü Zaferi, İkinci İnönü Zaferinin, Sakarya büyük kanlı savaşının ve en nihayet Türk vatanının, Türk bağımsızlığının ilk zafer müjdecisi olmuştur. Bu sebeple Birinci İnönü Meydan Muharebesi’ni kazanan Türk ordusunun bütün mensupları, dünya tarihinde unutulmaz şanlı bir menkıbe sahibi olarak ebediyen yaşayacaklardır” yine *“Birinci İnönü Meydan Muharebesi, inkılâp tarihimizin çok mühim, çok verimli bir sayfasıdır. Gelecek nesiller ve bütün dünya bu sayfayı araştırıp inceledikçe, Türk inkılâbını yapan bugünkü Türk ordusunu ve bu orduyu bağrından çıkararak bugünkü Türk topluluğunu, elbette saygı ile anacak ve takdir edecektir”¹⁷ demiştir.*

Büyük Zafer’den sonra yaptığı açıklamada ise: *“Bizim bu büyük zaferimizin doğuracağı büyük neticeler, yalnız Türkiye’nin mukadderatı üzerine etkili olmakla kalmayacak, aynı zamanda bütün zulüm görmüş milletleri, kendi hayat ve bağımsızlıklarını tehdit ve tazyik eden zalimler aleyhine hareket için gayrete getirecektir.”* ve yine Türk milletinin burada

---

¹⁶ ASD, C. III, s. 102.

¹⁷ Atatürk’ün Fikir ve Düş..., s.40-41.

kazandığı zafer kadar kesin neticeli ve bütün tarihe, yalnız bizim tarihimize değil, dünya tarihine yeni yön vermekte kesin tesirli böyle bir meydan muharebesi hatırlamadığını ve yeni Türk Devleti'nin temelini burada sağlamlaştırıldığını, ebedi hayatının burada taçlandırıldığını ve bu büyük zaferin çeşitli unsurları üstünde en önemlisi ve büyüğünün, Türk milletinin kayıtsız şartsız egemenliğini eline almış olması¹⁸ olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Savaşları üzerine yaptığı değerlendirmelerde en dikkat çekici nokta başarıyı, silah arkadaşlarına, Türk askerine ve Türk milletine mal etmesidir. Şüphesiz bu durum onun liderlik özelliği ve milletini yüceltme, başarıyı şahsileştirmeme, topluma mal etme ve paylaşma düşüncesinin tezahürüdür. Onun bu özelliğine verilecek bir örnek, Morning Post yazarı Grace Ellison'a 1923'te verdiği demeçte Napolyon hakkında söyledikleridir. Bu demecinde Napolyon'u sevmediğini ve bunun sebebinin de Napolyon'un her şeye kendi şahsını sokması ve mücadelesini belli bir dava için değil de kendisi için yapması olduğunu ifade etmiştir. Napolyon'un bu tavrı, her şeyi vatanın ve milletinin geleceği adına yapan ve başarıyı şahsileştirmeyen, başarıda kendini değil, milletini ön plana çıkaran Mustafa Kemal Paşa için tasvip edilmeyen bir davranış şekliydi.

Bu doğrultuda Batı Cephesi savaşlarını değerlendiren Mustafa Kemal Paşa'ya göre; Birinci İnönü, savaş meydanının ufuklarında yükselen zafer güneşi, Türk milletinin yüksek erdem ve duygularının bir görünümü, İkinci İnönü Savaşı, milletimizin davasındaki gerekliliği ve kutsallığı bütün dünyaya duyuran bir zafer, Sakarya Meydan Muharebesi Türk tarihinin bir harikası ve 30 Ağustos Muharebesi ise, Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktasıydı.

“Türk kumandanları kumanda etmesini, Türk askeri ölmesini bildi. Harbi kazanışımızın sırrı bundan ibarettir” diyerek bir nevi Kurtuluş Savaşındaki başarının metodunu özetleyen Paşa, *“Millî Mücadelemizin bu safhası kapanmıştır; şimdi ikinci safhasını açmamız lazım geliyor”* diyerek, Milli Mücadele'nin askeri mücadele safhasının sona erdiğini ve artık siyasi mücadele safhasının başladığını ifade etmiştir.

---

¹⁸ ASD, C. II, s. 184-185.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Arıburnu, Kemal, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1976.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Haz. Utkan Kocatürk, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C. I, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C. 2, Remzi Kitabevi, 10. Baskı, İstanbul, 1986.

Makaleler

Eraslan, Levent, "Liderlikte Postmodern Bir Paradigma: Dönüşümcü Liderlik", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 1-32.

İNGİLİZLER TARAFINDAN DEŞİFRE EDİLEN YUNAN TELGRAFLARIYLA SAKARYA SAVAŞI SONRASINDA YAŞANAN MAĞLUBİYET PSİKOLOJİSİ

Abdurrahman BOZKURT*

ÖZET

Geniş bir istihbarat ağına sahip olan İngilizler I. Dünya Savaşı'nın ardından ele geçirdikleri telgraf ve telsiz mesajlarını profesyonel yöntemlerle deşifre edebilmek amacıyla Hükümet Kod ve Şifre Okulu'nu kurmuşlardır. Hükümet Kod ve Şifre Okulu, Türk-Yunan Savaşı sırasında sadece düşman devletlerin değil müttefik devletlerin telsiz ve telgraf mesajlarını, zamanın teknolojisinin elverdiği imkânlarla deşifre etmiştir. Deşifre edilen telgraflar arasında İstanbul, İzmir, Londra, Paris ve Roma'da bulunan Yunan temsilcilerinin, Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle yaptıkları önemli yazışmalar da yer almaktadır. Bu noktada ele geçirilen Yunan telgrafları, Sakarya Savaşı ve sonuçlarının daha iyi anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Hiç şüphesiz Sakarya Savaşı sonrasında yaşanan mağlubiyet, Yunanistan'ın Türk topraklarına yönelik hedefleri ile birlikte izlediği dış politikada ciddi bir revizyona gitmesine neden olmuş, bununla eş zamanlı olarak İtilaf Devletleri arasındaki siyasi kırılmalar belirginleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde ele geçirilen Yunan telgrafları İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk-Yunan Savaşı'na yaklaşımını ve bundan sonraki siyasi manevralarını göstermesi açısından da kayda değer niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Savaşı, Türk-Yunan Savaşı, Hükümet Kod ve Şifre Okulu, İtilaf Devletleri, Türkiye, Yunanistan.

• Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

THE PSYCHOLOGY OF DEFEAT AFTER THE BATTLE OF SAKARYA WITH GREEK TELEGRAMS DECIPHERED BY THE BRITISH

ABSTRACT

The British, who have a large network of intelligence, have established the Government Code and Cypher School in order to decrypt radio and telegram communications that they have gathered after World War I with professional methods. During the Greeco-Turkish War, the Government Code and Cypher School deciphered not only the enemy but also the ally states' radio and telegram communications with the possibilities of the technology of the time. Deciphered telegrams include important correspondence with the Ministry of Foreign Affairs officials and the Greek representatives in Istanbul, Izmir, London, Paris and Rome. The Greek telegrams gathered at this point are of great importance in terms of better understanding of the the Battle of Sakarya and its consequences. Undoubtedly, the defeat after the Battle of Sakarya led to a serious revision of the foreign policy that Greece has pursued with its objectives for Turkish territory and at the same time the political turning points between the Entente Powers has begun to become evident. Therefore, the Greek telegrams gathered in this period are also worth mentioning in terms of the Britain, France and Italy's approach to the Turkish-Greek War and their subsequent political maneuvers.

Keywords: *Battle of Sakarya, Greeco-Turkish War, The Government Code And Cypher School, Entente Powers, Turkey, Greece.*

GİRİŞ

Milli Mücadele döneminde İngiliz Hükümet Kod ve Şifre Okulu tarafından deşifre edilen¹ Yunan telgrafları Yunanistan'ın askeri, siyasi ve

---

¹ İngiliz Hükümet Kod ve Şifre Okulu 1919 yılından itibaren hem müttefiklere hem de düşmanlara ait telgrafları ele geçirmiş ve bir kısmını deşifre etmiştir. Ancak dönemin şifre analiz uzmanları kitap şifreleri ile kapatılan telgrafların tamamını anında deşifre edecek kapasiteye sahip değillerdi. Dolayısıyla telgrafla haberleşme altyapısını kurdukları güzergâhlarda İngilizler bütün telgrafları ele geçirebilme imkânına sahip olsalar da iddiaların aksine bunların sadece bir kısmını, üstelik belli bir gecikmeyle deşifre edebilmişlerdir. Lozan Konferansı'nda Türk heyetine gönderilen telgrafların ele geçirildiğine dair iddialar da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Şöyle ki; Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde İtalyan heyetine ait 23, Amerika heyetine ait 19, Yunanistan heyetine ait 8, Fransa heyetine ait 4 ve Türk heyetine ait 3 yazışmanın İngilizler

iktisadi durumuyla birlikte müttefikleri ile ilişkileri ve Anadolu’da yürüttüğü askeri operasyonlar hakkında önemli veriler içermektedir. Bu bağlamda, tam manasıyla bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Sakarya Savaşı’nın ardından gerçekleşen ve İngilizler tarafından deşifre edilen telgraflarla Yunanistan’da yaşanan mağlubiyet psikolojisini tahlil edebilmek; bunun yanı sıra İngiltere, Fransa ve İtalya’nın duruşlarını, politikalarını ve stratejilerini; arka planda bir nebze de olsa TBMM’nin ve İstanbul Hükümeti ile Padişahın süreçteki tavrını değerlendirebilmek bu çalışma ile ulaşılmak istenen temel hedefler arasındadır. Tarihi hadiselerin ancak dönemin koşulları, iç ve dış dinamikleri dikkate alınarak izah edilebileceği yargısından hareketle öncelikle Sevr Antlaşması’ndan itibaren Yunanistan’da ve uluslararası arenada yaşanan gelişmeleri dikkatli bir şekilde okumak gerektiği kanaatindeyiz.

Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti aleyhine topraklarını genişletme imkânı elde eden Yunanistan içeride gerek iktisadi alanda gerekse hak ve özgürlüklerin kullanılması noktasında ciddi sorunlarla karşı karşıya idi. Uluslararası düzeyde temaslarıyla ülkesi adına önemli kazanımlar elde eden fakat bu başarılarıyla adeta “güç zehirlenmesi” yaşayan Venizelos ülke içerisinde giderek otoriter hale gelen yönetim anlayışıyla kamuoyunda tepki çekmeye başlamıştı. Yunanistan’da ertelenen seçimlerin bir türlü yapılmaması, basına uygulanan sansür ve olağanüstü hal uygulamaları ile birlikte temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması baskının toplum tabanında hissedilmesine yol açıyordu. Bütün bunlar Venizelos Hükümeti karşısında ortak bir cephe kuran muhalefetin örgütlenerek güç kazanmasını kaçınılmaz hale getiriyordu.²

Venizelos iktidarı boyunca, I. Dünya Savaşı’na İtilaf Devletleri saflarında girilmesine karşı olduğu için devrilen sabık Kral Konstantin taraftarı addedilerek ordu ve devlet kademelerinden tasfiye edilen kadroların desteğiyle güçlenen muhalefet; kronikleşen iktisadi sıkıntıları, hak ve özgürlük ihlallerini işleyerek propaganda çalışmalarını yoğunlaştırıyor ve iç politikadaki hatalara dikkat çekerek taraftar topluyordu. Neticede Gunaris

---

tarafından tamamen ya da kısmen deşifre edildiğini söyleyebiliriz. Kaldı ki, karşı tarafın eline geçebileceği bilindiğinden önem derecesi yüksek yazışmalar kurye ile yapılmıştır. Bkz. Abdurrahman Bozkurt, **Telegraphs Deciphered By The Government Code And Cypher School (GCCS) During The Negotiation of Second Round of The Lausanne Conference (May-June 1923)**, Asia Minor Studies, (Ocak 2015), C. 3, S.5, s. 34-59.

² Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2011, s. 278-279.

liderliğinde tek çatı altında toplanarak birleşik bir cephe oluşturan muhalifler³ güçlendikçe iktidarın baskısı daha da artıyordu. Bu hengâmede imzalanan Sevr Antlaşması Venizelos yandaşları tarafından büyük bir başarı olarak karşılanırsa da muhalifleri pek tatmin etmemişti. Sevr Antlaşması'ndan sonra ülkesine dönerken Lion garında Venizelos'a düzenlenen suikast amacına ulaşmamış ve azmettirenler bulunamamış olsa da muhalif tepkinin bir işareti idi.⁴ Bu şartlar altında 1920 yılı Kasım ayı içerisinde “baskın bir seçim” yaparak muhalefeti “gafil avlamayı” düşünen Venizelos, Kral Aleksandros'un 25 Ekim 1920 tarihinde beklenmedik ölümü nedeniyle yeni bir sorunla karşı karşıya kalıyordu.⁵ Muhalifler bir taraftan Kral Konstantin'in tahta geri dönmesini savunurken diğer taraftan Anadolu'da sürdürülen savaşı bitirmeyi vaat ediyorlardı. 14 Kasım 1920 tarihinde gerçekleşen seçimleri kaybeden Venizelos iktidardan düşerken 5 Aralık 1920 tarihinde yapılan referandumla Kral Konstantin tahta dönüyordu. İntikam duygusuyla hareket eden muhalifler, Konstantin'in tahta dönüşüyle beraber bu kez Venizelos yanlısı kadroları (Venizelistleri) tasfiye arayışına girecekler; ordu ve devlet kademelerinde “cadı avı” sürüp gidecektir.⁶

Bilhassa Yunan ordusundaki tasfiyelerle boşalan kadroların üç dört yıl aradan sonra orduya dönen muhalif subaylarla doldurulması, bunların da gerekli bilgi ve tecrübelerden mahrum olmaları Anadolu'da yürütülen operasyonlarda ciddi handikaplara yol açacaktı. İhraç edilen ya da kendi istekleri ile ordudan ayrılan Venizelist subayların İstanbul'da Ulusal Savunma (Ethniki Amina) Hareketi'ni oluşturarak örgütlenmeleri, orduda taraftar bulmaları ve Patrikhane'nin de sürece dahil olmasıyla Yunanistan'da çözüm bekleyen sorunlara yenileri eklenecekti.⁷ Bununla beraber 1921 yılı başlarından itibaren uluslararası arenada yaşanan gelişmeler de rüzgârın Yunanistan aleyhine esmesine yol açacaktı.

---

³ John S. Koliopoulos and Thanos M. Veremis, **Modern Greece a History since 1821**, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010, s. 83-84

⁴ Önemli bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Çağla Tağmat, Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza, **Avrasya İncelemeleri Dergisi** (AVİD), C. 2, (2016), s. 307-339.

⁵ Erdem, **a.g.e.**, s. 241.

⁶ Detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Daleziou, Eleftheria, **Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: the Pursuit of Security by "Proxy" in Western Asia Minor**, University of Glasgow, PhD thesis, (2002), s. 152-202.

⁷ Bu hareketin içinde K. Mazarakis Enian, Epam. Zimvrakakis, G. Kondilis, Nap. Zervas, Dim. Flulis, Pav. Kaçotas, Kalomenopulos ve Vakkas gibi seçkin subaylar yer almıştır. Erdem, **a.g.e.**, 294-301.

Sakarya Savaşı öncesinde uluslararası arenada yaşanan gelişmeler müttefik devletleri yeni siyasi arayışlara mecbur bırakıyordu. Paris Barış Konferansı'nda yaşananlardan dolayı müttefikleri ile mesafeli bir ilişki sürdüren İtalya, Anadolu'da yükselen Milli Mücadele Hareketi'ne karşı açıktan tavır almazken, Fransa bir yandan Suriye'de Arap milliyetçilerinin diğer yandan işgal altına aldığı Anadolu topraklarında Kuva-yı Milliye'nin tepkisi ve Bolşeviklere karşı desteklediği Çarlık taraftarlarının başarısızlıkları nedeniyle zor anlar yaşıyordu. İngilizler ise henüz doğrudan kendilerine yönelik bir tehdit olmadığı halde TBMM ile Bolşeviklerin faaliyetlerinden ve yaklaşmalarından dolayı son derece tedirgindiler. 1921 yılı başından itibaren Müttefikler, savaş sırasındaki tutumunu da göz önünde bulundurarak Kral Konstantin'i resmen tanımıyor, Yunanistan'ın kredilerini askıya alıyor, yardım taleplerini geri çeviriyor, Sevr Antlaşması'nda sınırlı revizyon fikrini tartışmaya açıyorlardı. Londra Konferansı'nda sunulan revizyon tekliflerini yeterli bulmayan TBMM ise bir yandan Kırım'a diğer yandan Batum dahil Güney Kafkasya'ya hakim olarak Karadeniz'de varlığını daha yakından hissettiren Sovyetlerle Moskova Antlaşması'nı imzalayarak uzlaşma sağlıyor ve elini biraz daha güçlendiriyordu. Bunlara ilaveten TBMM tarafından kurulan düzenli ordunun İnönü Savaşlarında elde ettiği başarıları da hesaba katan İtilaf Devletleri 13 Mayıs 1921 tarihinde Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık kararlarını ilan ettiler. Bu kararlar iki tarafa da eşit davranılacağı ve askeri malzeme satılmayacağı açıklanırken Türk Boğazlarının doğu ve batısında tarafsız bölgeler oluşturuldu. Buna göre İstanbul'un Avrupa yakasında Çatalca, Anadolu yakasında Gebze-Şile hattı; Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasında Ezine, Bayramiç, Biga hattı ile Avrupa yakasında Gelibolu yarımadası tarafsız bölge ilan ediliyordu. İlk etapta tarafsız bölgede bulunan müttefik Yunan kuvvetlerine pozitif ayrımcılık uygulanırsa da TBMM'nin Sakarya Savaşı'ndan itibaren elde ettiği başarılarla endeksli olarak İtilaf Devletleri, aldıkları kararları pratiğe geçirmek zorunda kalacaklardı.⁸ Kütahya-Eskişehir Savaşları sonucunda elde ettikleri başarılarla bu tabloyu tersine çevirmeye yaklaşan Yunanlılar Sakarya Savaşı'ndaki yenilgi ile birlikte gayet sıkıntılı bir sürece giriyordu.

---

⁸ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXVI, S. 76, (Mart-2010), s. 27-53.

1. Sakarya Savaşı'nın Ardından Yunanistan'ın Yaşadığı Sıkıntılar ve Çözüm Arayışları

Sakarya Savaşı'nda uğradığı yenilgiyi karşı hamlelerle telafi etme arayışına giren Yunanistan iç ve dış politikada sancılı bir sürece girmişti. Paris'te bulunan Yunan temsilcisi M. Metaxas Avrupa siyasi çevrelerinin nabzını dikkate alarak müttefiklerinin artık Anadolu'da yürüttükleri harekete kuşkuyla baktıklarını ifade ediyor ve Ankara'yı ele geçirecek avantaj sağlayamadıkları sürece barış görüşmelerinde ağırlıklarını kaybedeceklerinin altını çiziyordu.⁹ Ancak değil taarruz, savunma kabiliyeti bile sınırlı olan Yunan kuvvetleri ile bunun nasıl yapılacağı belirsizdi.

Yunanlılar içinde buldukları durum nedeniyle henüz mütareke talep ederek zayıflıklarını hissettirmek istemiyorlardı. Ancak karşı taraftan gelecek bir mütareke teklifine de açık oldukları anlaşılıyordu. Elbette TBMM, avantajı lehine çevirmişken böyle bir teklifte bulunacak değildi. Ancak galibiyetin nimetlerinden yararlanarak ön plana çıkmak isteyen İstanbul Hükümeti temsilcileri Sakarya Savaşı'nın ardından arabulucu rolüne soyunarak mütareke zemini yaratmaya ve durumdan istifade etmeye çalışıyorlardı. Bu manada Osmanlı Hükümeti'nin Londra'daki temsilcisi Reşid Paşa'nın İngiliz Hükümeti nezdinde temaslarda bulunarak kendilerine, olmazsa TBMM'ne mütareke teklifi sunulmasına dair önerilerinin Yunanlılar açısından umut verici olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Ancak TBMM yöneticileri koşullar lehine dönmüşken böyle bir teklifte bulunarak avantajını kaybedecek kadar tecrübesiz değillerdi.

Mütareke geciktikçe ibre Yunanistan'ın aleyhine dönüyordu. Sadece Anadolu'da savaş hattında değil uluslararası arenada da Yunanistan sıkıntı içerisindeydi. Sakarya Savaşı'nın ardından Fransa ve İtalya'nın hatta İngiltere'nin TBMM ile uzlaşma arayışları Yunanistan'ı karamsar bir tablonun beklediğini gösteriyordu. Yunanlılara göre bilhassa Fransızlar Türkiye'de iktisadi ve idari kazanımlar elde etmek uğruna kendilerine olumsuz bakıyor ve Türklerin Anadolu'ya hâkim olmalarını istiyorlardı. İngilizler bile Türkiye'de ticarete aracı olarak yararlandıkları Rumların yerine Yahudileri ya da diğer milletleri istihdam ederek faaliyetlerini

---

⁹ M. Metaxas'tan Londra Yunan Heyetine 17 Eylül 1921/5 Ekim 1921 (İlk tarih telgrafın gönderildiği, ikinci tarih deşifre edildiği tarihtir.), **Public Record Office, Head Quarters (HW)**, 12/27, no. 8033.

¹⁰ M. Kartalis'ten Londra Yunan Heyetine 19 Ekim/21 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8206.

sürdürmeye başlamışlardı. Üstelik Fransa ile Ankara Antlaşması'nı yaparak moral kazanan TBMM diplomatik görüşmelerle hem askeri hem de manevi manada güçleniyordu. Bu durumda İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Votsis, müttefikleri ikna ederek Türkiye'yi denizden abluka altına almayı ve böylece dışarıdan malzeme satın almasını engellemeyi ardından yenilgiyi telafi ettirecek askeri bir harekât düzenlemeyi öneriyordu.¹¹ Fakat Fransa ve İtalya hatta İngiltere bu andan itibaren Yunanistan'a yardım etmeleri halinde ödeyecekleri bedelleri hesaplamaya başlamışlardı. Bunun bilincine varan Yunanlılar ilk etapta Türk topraklarındaki yerel ve muhalif unsurlardan yararlanmak suretiyle TBMM'ni yıpratmayı planlıyorlardı.

2. Yunanistan'ın Kürt, Ermeni ve Çerkezler Aracılığıyla TBMM'ni Yıpratma Çabaları

İşgal altına aldıkları topraklarda yaşayan Rumlar başta olmak üzere muhalif unsurlardan istifade etmeye çalışan Yunanlılar Sakarya Savaşı'nın ardından bu husustaki çabalarını daha da artırmışlardır. İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Votsis, sanki daha önce denenmemiş gibi, yerel ve muhalif unsurların desteklenmesi ile TBMM'nin batıdan ve doğudan sürekli baskı altında tutulabileceğini düşünüyordu. Buna göre batıda Çerkezlerin, doğuda Kürtlerin¹² bulunduğu bölgelerde isyanlar organize edilebilir, Ermenilerle işbirliği daha da öteye götürülebilirdi.¹³

Sakarya Savaşı'nın ardından General Papoulas, 1921 yılı başında Yunanistan'a sığınan Çerkez Ethem'in kendilerine sunduğu ancak sürüncemede bıraktıkları teklifin kabul edilmesini öneriyordu. Çerkez Ethem, gerekli desteğin sağlanması halinde Yunan karargâhına bağlı çeteler oluşturarak TBMM'ne karşı savaşmayı teklif etmişti.¹⁴ Çerkez Ethem ya da

¹¹ Yunan Yüksek Komiseri'nden Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim/20 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8184.

¹² Bu sıralarda Kürt kuvvetlerinin ve Yunan ordusunun birlikte hareket edebilmesi için uzlaşma sağlamak amacıyla Mevlanzade Rifat başkanlığındaki bir heyetin Atina'ya gideceği haber alınmıştı. Ancak akıbeti hakkında malumat elde edilememiştir. Kartalis'ten Gounaris'e 6 Kasım/9 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8467.

¹³ A.b.

¹⁴ Çerkez Ethem, adamlarına silah ve at verilmesini, kıyafet temini için bir miktar para tahsisini, çetesinin yaptığı yağmadan yüzde 20 pay almayı, subaylarına Yunan ordusundakine denk rütbe verilmesini, Çavuşların ayda 25, Başçavuşların 30, Onbaşlıların 20, erlerin 10, bunlardan kendi atı olanlara fazladan 10 lira verilmesini, atı olmayanlardan at için 10 lira kesilmesini talep etmişti. Kartalis'ten Gunaris'e 26 Ekim/31 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8311.

başka bir lidere bağlı olarak harekete geçirilebilecek Çerkezler taarruz planı yapan Ankara'yı zor duruma düşürebilirdi. Ancak TBMM otoritesi karşısında ne Çerkezler, ne Ermeniler ne de Kürtlerde böyle bir motivasyon kalmıştı. Daha da ötesi Yunanistan bu tarz isyanlara destek verebilecek durumda değildi. Mütarekenin başından beri Yunanlıların, Ermenilerle birlikte hareket etmeye yönelik çabaları da akamete uğramak üzereydi. Her ne kadar Kafkasya Ermenistan'ı temsilcisi sıfatıyla M. Aharonian, Cenova'da Yunan temsilcisi M. Panas'ı ziyaret ederek Sakarya Savaşı'ndan sonra zor durumda kalan Yunanistan'a yeni garantiler verilmesini sağlayacak bir antlaşma için teşebbüste bulunacağını belirtse de asıl niyetinin Avrupa finansal çevrelerinden borç bulabilmek amacıyla Yunanistan'ın desteğini sağlamak olduğu anlaşılıyordu. Ne var ki, ekonomik sıkıntı çeken ve kredileri askıya alınan Yunanistan böyle bir destek sağlayabilecek durumda değildi.¹⁵ Kaldı ki, Sovyet idaresi altına giren Kafkasya Ermenistan'ının siyaseten Yunanistan ile birlikte hareket etmesine imkân yoktu.

Nitekim Sakarya Savaşı'nın ardından Ermeni General Torkom, Trakya'da ve Anadolu'da Yunan ordusu tarafından silahlı altına alınmış olan Ermenilerin dahi terhisini talep etti. Yunan Hükümeti bu talebe açıktan tepki göstermese de askeri yetkililerin oldukça içerledikleri bilinmekteydi. Torkom, terhis edilecek Ermeni askerlerden, ileride Ermenistan'a hizmet edecek bir bölük oluşturmayı planladıklarını belirtmiş olsa da Ermenilerin daha fazla Yunanistan'ın yanında durmak istemedikleri anlaşılıyordu.¹⁶

Yerel unsurlardan ve iç dinamiklerden yararlanarak TBMM'ni zor duruma düşürmeyi tasarlayan Yunanlılar kendi ülkelerinde siyasi rekabet ve bölünmeyle karşı karşıyaydılar. Bölünmeye dair emareler Venizelist subayların toplandığı İstanbul'da daha yakından hissediliyordu.

3. İstanbul'da Toplanan Savunma Komitesi Üyelerinin Talepleri

Yunan Kralı Konstantin ile Hükümetini devirmeyi hedefleyen ve çoğunluğu eski subaylardan oluşan Savunma Komitesi üyeleri Sakarya Savaşı'nın ardından İstanbul'u adeta karargâha çevirdiler. Bunun farkında olan İstanbul Yunan Yüksek Komiseri Votsis, Savunma Komitesi ileri gelenleri ile defalarca görüşerek yaptıkları faaliyetlerin zararlı olduğunu izah etmeye çalıştı. Ancak komite üyeleri "fanatik tavırlarını" sürdürmekle

¹⁵ M. Panas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 11 Eylül 1921/5 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8032.

¹⁶ M. Baltazis'ten M. Rangabe'ye, 26 Mart/30 Mart 1922, **HW**, 12/32, no. 9877.

kalmayıp¹⁷ yürüttükleri faaliyetlerinin millet açısından faydalı olduğunu, “Pontus katliamı” ve Güney Arnavutluk’ta kalan Epir meselesi ile ilgili tutumlarından ve “adaletsizce çözümlerinden” dolayı bütün müttefik hükümetleri protestoya karar verdiklerini açıkladılar. Bununla da yetinmeyerek Kral ve Hükümeti’nin görevi bırakması için Yunan Milli Meclisi ile birlikte uygun adımlar atılmasını istediler. Bir süre sonra dikkate alınmadıklarını kavrayan Savunma Komitesi üyeleri, rejimin temsilcisi addettikleri Yunan Yüksek Komiseriyle ilişkilerini keserek onu istifaya davet ettiler. Son çare olarak Patrik’ten taleplerini Milli Meclise iletmesini isteyen Savunma Komitesi, bu taleplerinin uygun görülmemesi halinde kendisini Milli Meclise dönüştürme tehdidinde bulunuyordu.¹⁸ Merkezi yönetimle bağı devam eden Patrik, Savunma Komitesi’nin taleplerine karşı çıksa da Votsis, Rum cemaatinin¹⁹ aynı şekilde tepki verip vermeyeceğinden emin değildi.²⁰

Yunan Dışişleri Bakanlığı, Savunma Komitesi’nin faaliyetlerini “milli dayanışmaya ve menfaatlere aykırı bir ihanet” olarak değerlendiriyor, bu çabaların boşa çıkarılması için Yunan Yüksek Komiseri’ne gereğini yapmasını emrediyordu.²¹ Uyarılara aldırmayan Savunma Komitesi üyeleri için İstanbul’da bulunan General Ioannes’in tavsiyeleri doğrultusunda bir plan tatbik edilmesi kararlaştırıldı. Buna göre sözkonusu subaylar eski görevlerine iade edilecek, doğrudan genelkurmayın emrine verilecek, cepheye sürülecek, hatta yüksek görevlerle Anadolu’daki orduya atanacaklar ve böylece milli çıkarların tehlikede olduğunu görmeleri sağlanacaktı.²² General Papoulas da aynı fikirde olup mevcut rejimi tanımayan subayların bu şekilde yola getirileceği düşünülüyordu.²³ Ancak bölünme o denli derinleşmişti ki bu plan da tatbik edilemeyecekti.

Yunan yetkililer, Savunma Komitesi ile Venizelos arasında yakın ilişki bulunduğunu düşünüyorlardı. ABD’deki Yunan Büyükelçisi Gennadius, o

---

¹⁷ Votsis’ten Dışişleri Bakanlığı’na 6 Ekim/21 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8198.

¹⁸ Votsis’ten Dışişleri Bakanlığı’na 7 Ekim/20 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8188.

¹⁹ Savunma Komitesi’nin, Yunan ordusu Anadolu’dan çekilirken Trakya’ya geçmek üzere Bursa ve Marmara kıyılarında bekleyen göçmenler arasında isyan çıkarma hazırlığı yaptığı da istihbar alınıyordu. Votsis’ten Dışişleri Bakanlığı’na ?/1 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8333.

²⁰ Votsis’ten Dışişleri Bakanlığı’na 8 Ekim/21 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8201.

²¹ Yunan Dışişleri Bakanlığı’ndan Votsis’e 6 Ekim/21 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8200.

²² Triantafillakis’ten Dışişleri Bakanlığı’na 4 Nisan/21 Nisan 1922, **HW**, 12/33, no. 10025.

²³ General Papoulas’ın telgrafi, Baltazzis’ten Yunan Yüksek Komiserine 13 Nisan/27 Nisan 1922, **HW**, 12/33, no. 10101.

sıralarda bu ülkede bulunan Venizelos'un yaptığı açıklamalardan ve faaliyetlerinden onun Savunma Komitesi hareketinin aktif bir parçası olduğu çıkarımında bulunmaktaydı. Buna göre Venizelos, Savunma Komitesi hareketi için bağış topluyor, siyasi farklılık gözetmeksizin bütün Yunanlıları bu harekete katılmaya davet ediyor, hangi hükümet ve hanedan gelirse gelsin İzmir'in tahliyesinin kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak Kral'ın tahttan çekilmesinin Yunan menfaatleri açısından faydalı olacağı tezini işliyordu.²⁴

Doğruluğu kanıtlanamasa da Votsis "Kemalistlerin", Yunanistan'da hükümet kurma ihtimali bulunan Venizelistlerle uzlaşma sağlamaya çalıştıklarına dair bir istihbarat da almıştı.²⁵ Bu sıralarda Papayannakis adlı Venizelist bir şahsın, antlaşma koşullarını görüşmek üzere Ankara'ya gitmek istediği ve TBMM'nin bunu reddettiği şeklindeki söylentiler, Venizelistlerin böyle bir arayış içerisinde olduğundan şüphe duyulmasına yol açıyordu.²⁶ TBMM'ne karşı yerel unsurları harekete geçiremeyen aksine siyasi bölünme ile karşı karşıya kalan Yunanistan Hükümeti, ana politikasına yoğunlaşacak; İngiltere'den alınacak siyasi ve iktisadi yardımla birlikte Kral'ın tanınmasını sağlayarak sorunların üstesinden gelmeye çalışacaktı.

4. Yunanistan İngiltere'den İktisadi ve Siyasi Yardım Alma Çabaları

İktisadi sıkıntıların had safhaya ulaştığı Yunanistan'da vaziyet savaş masraflarının artmasıyla giderek daha da ağırlaşıyordu. Yunanistan'daki iktisadi sıkıntıdan, Anadolu ve Trakya'da görev yapan Yunan yetkililer ve askerleri doğrudan etkilenmekteydi. 1922 yılı başlarında İstanbul Yunan Yüksek Komiseri, mecburi ihtiyaçlarını dahi karşılayamamalarından dert yanıyor, bu nedenle acilen yardıma ihtiyaç duyduklarını Atina'ya iletiyor, prestijleri ve kendilerinden beklenen görevlerin başarılabilmesi açısından derhal ödenek ayrılmasını talep ediyordu.²⁷

Paris'te temaslarda bulunan Yunan Başbakanı da Anadolu'daki operasyonları galip devletler adına gerçekleştirdiklerini ve kendilerinin gelinen süreçten sorumlu olmadıklarını savunarak destek sağlama çabası içerisindeydi.²⁸ Yunanlılar, Türklere daha fazla tolerans gösterildiğini ileri

²⁴ Gennadius'tan Dışişleri Bakanlığı'na 16 Mayıs 1922/25 Mayıs 1922, **HW**, 12/34, no. 10311.

²⁵ Bu bilgiyi İngiliz pasaportu taşıyan Galip Baktair adlı bir şahıstan öğrenmişti. Votsis'ten Gunaris'e 1 Aralık/9 Aralık 1921, **HW**, 12/29, no. 8898.

²⁶ Votsis'ten Gunaris'e 17 Kasım/2 Aralık 1921, **HW**, 12/29, no. 8804.

²⁷ M. Triantafillakis'ten Yunan Finans Bakanlığı'na, 1 Nisan/19 Nisan 1922, **HW**, 12/33, no.10006.

²⁸ Bursa'nın işgali gündeme geldiği zaman buna taraftar olmasına rağmen Trakya'da kontrolü sağlamayı zorlaştıracığı için Venizelos'un karşı çıktığı ancak Milne'nin Bandırma

sürerek kendilerine yardımda bulunulmasını talep ediyorlardı.²⁹ Fakat İngilizler bu serzenişlere aldırılmayarak, iktisadi destek verecek durumda olmadıklarını açıkça dile getiriyorlardı.

Sürekli “red” cevabı aldıkları halde Yunanlılar Büyük Taarruz’a kadar yardım taleplerini sık sık tekrarlayacaklardı. Büyük Taarruzun yaklaştığı günlerde Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi’nin iktisadi kaynakların ve askeri malzemelerin 1922 yılı Eylül ya da Ekim ayında tükeneceğini belirterek İngiltere’den destek istemesi ayrıca dikkat çekicidir.³⁰ Büyük Taarruz’un başladığı 26 Ağustos 1922 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı, yardım almadan Anadolu’daki ordularının varlığını sürdüremeyeceğini belki de son kez vurgulayarak en azından İngiliz Hükümeti’nin desteğiyle Londra finans çevrelerinden kendilerine kredi açılmasını talep etmekteydi.³¹ Ancak İngilizler Yunanistan’a iktisadi destek vermedikleri gibi tahta dönen Kral Konstantin’i de tanımaya yanaşmıyorlardı.

5. Yunan Kralı Konstantin’in Resmen Tanınmamasından Kaynaklanan Sıkıntılar

Tahta çıkışının üzerinden neredeyse bir yıla yakın zaman geçtiği halde İtilaf Devletleri, Kral Konstantin’i resmen tanımıyorlardı. Venizelos karşıtı muhalefetin liderliğini yapan Gounaris öncelikle iktisadi yardım elde edebilmek ve Kral’ın tanınmasını sağlayabilmek maksadıyla Londra’da

---

demiryolunun güvenliğinin sağlanması, Spa kararlarının Türkler tarafından kabul edilmesi, Beykoz’da bir İngiliz gemisine Kuva-yı Milliye’nin “saldırması” ve Mudanya’ya İngilizlerin asker çıkarması gibi nedenlerle General Parevkevopoulos’un Milne’nin talebini kabul ettiğini ancak Milne’nin bu konuda resmi bir izin vermediğini hatta Venizelos’un, rızası olmadan gerçekleşen işgalden dolayı General Parevkevopoulos’u azarladığı ileri sürülmekteydi. Bu iddialar “şurası açıktır ki, İngilizler Türklerin baskısı karşısında kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla (Yunanlıları) Bursa’yı işgale zorlamışlardır. Ancak mevcut koşullarda uygun olmadığı için Milne böyle bir öneride bulunmadığını ileri sürmekteydi” şeklindeki değerlendirmeyi de içermektedir; Theotokis imzalı rapor, Gounaris’ten Kartalis’e 21 Kasım/25 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8720; Osmanlı temsilcisi Reşid Bey ise buna karşı müttefiklerinin tavsiyelerini reddeden Yunanlıların müttefik olmaktan çıktıklarını ileri sürerek karşılık vermeye çalışsa da siyasi çevreler ve Avrupa kamuoyu tarafından dikkate alındığını söyleyemeyiz. Reşid Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne 19 Ekim/27 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8280; Reşid Paşa’dan Hariciye Nezareti’ne 26 Ekim/2 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8358.

²⁹ M. Baltazzi’den Rangabe’ye 12 Ekim/ 18 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8156.

³⁰ Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzi’nin 22 Temmuz 1922 tarihli memorandumu ve İngiltere’nin Atina’daki Büyükelçisi Bentinck’ten Balfour’a 5/22 Ağustos 1922 tarihli mektup, **Public Record Office Foreign Office (FO)**, 424/254, No. 154.

³¹ İngiltere’nin Atina’daki Büyükelçisi Bentinck’ten Balfour’a 26/27 Ağustos 1922, **FO**, 424/254, No. 160.

temaslarda bulunuyordu. Gunaris iktisadi yardım ya da kredi almakta yaşadıkları sorunu Konstantin'in tanınmamasına bağlı olarak çalışmalarını bu minvalde sürdürüyordu. Ona göre Kral'ın İngilizler tarafından tanınması ile bu sıkıntılar aşılabilecekti.³² Bu noktada Yunan yetkililer, savaş ve sonrasında müttefik amaçlarına hizmet ettiklerini ileri sürerek sundukları hizmetin karşılığının, en azından Kral'ın tanınmasıyla verilmesini istiyorlardı. Öte yandan Venizelistler, Kral'ın müttefikler tarafından tanınmamasını başlıca propaganda malzemesi olarak kullanarak Yunanistan'da güç topluyorlardı. Bundan dolayı Yunan yönetimi, Kralın tanınması halinde hem dış politikada rahatlayacaklarını ve ülkedeki karışıklıkların biteceğini hem de içeride "Venizelistlerin milli gücü ve bütünlüğü felç eden entrikalarına son verileceğini" ileri sürmekteydi.³³

Oysa Yunanistan'ın iç ve dış politikada yaşadığı sorunlar Kral'ın tanınması meselesinin çok daha ötesinde idi. Yunanistan'ın Sakarya'daki başarısızlığı üzerine müttefiklerin "tarafsızlık kararını" Yunanistan'a karşı da uygulayacaklarına dair sinyaller vermeye başlamaları da ayrı bir sorun anlamına geliyordu. Bu aşamada müttefikler, İstanbul'daki Yunan varlığının sorgulamasına neden olacak bir teşebbüste bulunarak Yunan donanma üssünün kapatılmasını gündeme getireceklerdi.

6. İtilaf Devletlerinin Tarafsızlık İlanının Uygulanacağına Dair Sinyaller: İstanbul Yunan Donanma Üssünün Kapatılması

İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri limanda denetimi sağlama gerekçesiyle müttefikler arası donanma üssü kurmuşlar, Yunanlıları da bu mekanizmaya dâhil etmişlerdi. Ancak, Sakarya Savaşı'nın ardından İstanbul İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserlerine bağlı Liman Kaptanları, Yunan Donanma Üssü Kumandanı'na müşterek bir yazı göndererek kendilerinin limanlardaki hizmetlerin yürütülmesinden sorumlu olduklarını ve "yanlış anlaşılmalarmın önüne geçebilmek" amacıyla Yunan Donanma Üssü Kumandanı'nın bundan böyle Liman Kaptanı unvanını kullanmayı bırakmasını ve donanma üssü³⁴ üzerinde bulunan Yunan bayrağının indirilmesini talep ettiler. Yunan Hükümeti, Yunan donanma üssünün kapatılması anlamına gelen bu kararın Türkleri "tatmin etmek" amacıyla istendiğini ve prestijlerine zarar

³² Gounaris'ten Yunan Kralı'na 31 Ekim/2 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8348.

³³ Nicholas ve Calogeropoulos'tan Londra Yunan Heyetine, 21 Eylül 1922/30 Eylül 1922, **HW**, 12/38, no. 11225.

³⁴ Bu üs müttefik amirallerinin onayıyla açılmış ve o ana kadar hiç bir sıkıntı yaratmamıştı.

vereceğini düşünüyordu. Yunanlılara göre üsleri kapatılsa dahi Liman Kaptanlığı'nda bayraklarını dalgalandırma hakları saklı tutulmalıydı.³⁵ Ancak müttefikler bu talebi de değerlendirmeye almadılar.

İstanbul'daki Yunan Donanma Üssü'nün kapatılması ile birlikte Yunan heyetinin şehirden çıkarılacağına dair söylentiler yayılsa da İngiliz Generali, bu söylentileri yalanlıyordu.³⁶ Bu durum İngilizlerin, Yunanlıları tam olarak gözden çıkarmadıklarının göstergesi idi. Diğer yandan İtalya ve Fransa ile Yunanistan arasındaki ayrılıklar Sakarya Savaşı'ndan sonra daha da derinleşecek Yunanlılar bu iki müttefik devlete mensup ticari grupların TBMM için silah temin ettiğiine dair iddiaları sık sık gündeme getireceklerdi.

7. Fransız ve İtalyan Ticari Gruplarının Kemalistlere Silah ve Askeri Malzeme Satışına Dair İddialar

1921 yılı başlarından itibaren Yunan kaynakları, İtalyan ve Fransız ticari gruplarının TBMM'ne uçak dâhil olmak üzere silah ve askeri malzeme sattıkları ve bunları Mersin limanı üzerinden Anadolu'ya naklettikleri şeklindeki istihbaratla İngilizleri etkilemeyi hedefliyor, bunda da kısmen başarılı oluyorlardı. İlerleyen süreçte çok sayıda Fransız subayın Türk ordusunda istihdam edildiği dahi iddia edilecekti.³⁷

Yunan Genel Kurmay Başkanı Türklerin Fransız ve İtalyanlardan kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla askeri malzeme tedarik ettiklerini, kendilerinin ise nakit ödeme yapma mecburiyetinde bırakıldıkları ileri sürerek İngilizleri etkilemeyi hedefliyordu.³⁸ Bu iddialar tamamen temelsiz olmayıp İngilizler tarafından deşifre edilen telgraflar TBMM ile İtalyan ve Fransız ticari grupları arasında silah ve savaş malzemelerinin satışına dair bir alışveriş olduğunu açığa çıkaracaktı.

---

³⁵ Bundan sonraki süreçte Yunanlılar, “düşmana karşı yan yana savaşan halkların kardeşlik duygularının ve aynı medeniyet idealinin bir belirtisi olmak üzere” müttefik amirallerinin ortak kararı ile açılan donanma üssünün kapatılmaması için İngilizler nezdinde temaslarda bulunulacaklardı. Baltazis'ten M. Rangabe'ye 2 Ekim 1921/5 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8039.

³⁶ M. Kartalis'ten Gounaris'e, 4 Kasım/8 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8429.

³⁷ Rumbold'dan Curzon'a 21/22 Ağustos 1922, **FO**, 424/254, No. 156.

³⁸ Buna örnek olarak son zamanlarda İngiltere'den uçak satın alma taleplerini referans gösteren Yunan Genel Kurmay Başkanı sadece Türklerle değil Bolşeviklerle ve Batı Avrupalılar ile savaştıklarını iddia etmekteydi. Bentinck'ten Curzon'a'a 30/31 Ağustos 1922, **FO**, 424/254, No. 179.

Roma'da bulunan TBMM temsilcisi Cami Bey'in çalışmalarını takibe alan Yunanlılar, bir İtalyan heyetinin Anadolu'da ekonomik bölgeler hakkında müzakerelerde bulunmak ve bir antlaşma yapmak üzere Ankara'ya gittiğini haber almışlardı.³⁹ Bu sıralarda Cami Bey'in İngilizler tarafından deşifre edilen bir telgrafından TBMM ile İtalya arasında henüz resmîyet kazanmasa da temsilci sorununun çözüldüğü ve M. Tuozzi'nin İtalyan temsilcisi olarak Ankara'ya gönderileceği öğrenilmişti.⁴⁰ Ancak durumu öğrenen İngilizlerden gelen tepkiler nedeniyle bu karar tatbik edilmeyecekti.

Yunanlılar, Sakarya Savaşı'ndan önce Cami Bey'in teşebbüsleri sayesinde aralarında silah, mermi, uçak ve denizaltının bulunduğu savaş malzemesinin TBMM tarafından satın alındığına ve bunların İstanbul⁴¹ ve Karadeniz limanları üzerinden Anadolu'ya gönderildiğine ya da Anadolu'da işgal sahalarında teslim edildiğine dair iddiaları gündeme getirmiş, savaşın ardından bu konuyu daha yoğun bir şekilde işlemişlerdir.⁴²

Sadece Yunan kaynaklarından alınan istihbarattan değil Cami Bey'in İngilizler tarafından deşifre edilen telgraflarından da İtalyan şirketleri ile TBMM arasında ticari anlaşmalar yapıldığı anlaşılmaktaydı.⁴³ Bazı İtalyan bankalarının savaş malzemesi satın alabilmesi için Türkiye'ye kredi açtığı da

---

³⁹ Votsis'ten Gounaris'e 3 Kasım 1921/7 Aralık 1921, **HW**, 12/29, no. 8869; Votsis'ten Gunaris'e 11 Kasım 1921/16 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8578.

⁴⁰ Cami Bey, M. Tuozzi'nin İstanbul ve İnebolu aracılığıyla Ankara'ya geçeceğini, kendisine kalacak yer ayarlanmasını rica etmişti. Dış İşleri Bakanı'ndan (Cami Bey'in telgrafını Ankara'ya iletmesi için) Rodos Valisi'ne 14 Ekim 1921/20 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8196.

⁴¹ Metaxas, Roma'dan güvenilir bir kaynağa göre 72 kutu malzemenin Grazy adlı gemi ile (Mustafa) Kemal Paşa'ya iletmek üzere İstanbul'a gönderildiğini, bunların Londra'da Diamanti? Tarafından satın alındığını beyan ediyordu. Metaxas Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim/22 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8222.

⁴² Kartalis, İtalyanların Antalya'dan seçtikleri iki uçağı Kemalislere verdiklerini, Guglielmo Speradasa adlı bir İtalyan vatandaşının 5/18 Mart 1922 tarihleri arasında sözleşmeyi gerçekleştirmek üzere Constantinople adlı gemi ile Brindisi'den ayrılacağını ileri sürmekteydi. Kartalis'ten Metaxas'a 1 Mart 1922/21 Mart 1922, **HW**, 12/32, no. 9808; Bununla birlikte elde edilen istihbaratın son derece abartılı olduğunu söylemekte yarar vardır. Misal olarak Frazi firmasının Kemalistler için 100.000 tüfek 100 milyon mermi tedarik ettiğine dair istihbarat bu kanıyı desteklemektedir. M. Baltazzis'ten Yunan Heyetine 7 Ekim/22 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8223.

⁴³ Sakarya Savaşı'ndan yaklaşık bir ay sonra TBMM temsilcisi Cami Bey, İtalyanlardan kep dahil 12.000 üniforma ve 6.000 çadır satın alındığını bunların gemiye yüklendiğini, Samsun'a indirileceğini ve ücretinin Samsun'daki bir bankaya yatırılması için düzenleme yapılacağını bildirmişti. Dış İşleri Bakanı'ndan (Cami Bey'in telgrafını Ankara'ya iletmesi için) Rodos Valisi'ne 13 Ekim 1921/20 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8195.

Yunan iddiaları arasındaydı.⁴⁴ Bu iddialarla destek sağlamayı amaçlayan Yunanlılar, İngilizlerin zaten bu bilgilere sahip olduklarını bilmiyorlardı.

İngilizlerin TBMM ile İtalya arasındaki alışverişe müdahale etmekten kaçınması üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı, doğrudan Atina'daki Büyükelçisi aracılığıyla İtalya'ya baskı yapmaya çalıştı. Yunanistan Dışişleri Bakanı, Anadolu'da İtalyan işgal sahasında Kemalistlerin yapacağı yığınaklar hakkında İzmir Yunan Umumi Karargâhı'na bilgi verilmesini istese de İtalyanlar, böyle bir sorumluluk alamayacaklarını ve herhangi bir antlaşma yapmayacaklarını bildirmekten çekinmiyor⁴⁵, Yunanistan'a destek vermeyeceklerini gösteriyorlardı.

TBMM ile İtalya arasındaki yakınlaşmayı engelleyemeyen Yunanlılar, TBMM ile Fransa arasında yapılan Ankara Antlaşması ile bir şok daha yaşamışlardı. Bunun ardından toparlanmaya çalışan Yunanlılar, müttefikler arası anlaşmazlıkları su yüzüne çıkaran Ankara Antlaşması'na ekli sözlü bir protokol ya da özel bir memorandum gereği Fransızların Kilikya'daki silahları TBMM kuvvetlerine teslim edeceklerini, Trakya ve İzmir konusunda Türkleri destekleyeceklerini ileri sürüyorlardı.⁴⁶ Hatta Paris'te bulunan Yunan temsilcisi Metaxas, bu kapsamda Fransızların TBMM'ye finansal yardım sağlayacaklarına dair taahhütte bulduklarını ancak Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık ilan ettikleri için bu hususları gizli tuttuklarını siyasi çevrelerde dile getiriyordu.⁴⁷ Yunanlılara göre söz konusu savaş malzemesi Suriye'deki Fransız ordusunu takviye kisvesi altında Türkiye'ye sevk edilecekti.⁴⁸

Fransızların TBMM ile uzlaşmasına engel olamayan İngilizler, Yunan iddiaları ile birlikte aldıkları istihbarattan kuşkullanmış olacaklar ki, müttefiklerine Ankara Antlaşması'ndaki hükümlerin yarı resmi basında işlenmesini ve böylece ayrılıklara yol açabilecek tartışmaların önüne geçilmesini tavsiye ettiler. Nitekim Fransa⁴⁹ Ankara Antlaşması'nın gizli maddelerinin bulunmadığını açıklamak durumunda kalacaktı.⁵⁰ Buna karşın Yunanlılar, Fransızların Kilikya'dan çekilirken ellerindeki askeri malzemeleri

⁴⁴ Kartalis, Bank of Italy'nin TBMM'ye 10 milyon kredi açtığı iddia etmekteydi. Kartalis'ten Gunaris'e 12 Kasım/16 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8579.

⁴⁵ Kartalis'ten Baltazis'e 5 Kasım/8 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8431.

⁴⁶ Votsis'den Dışişleri Bakanlığı'na 29 Ekim/14 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8516.

⁴⁷ Metaxas Gunaris'e 30 Ekim 1921/2 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8347.

⁴⁸ Metaxas'tan Gunaris'e 4 Kasım/7 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8422.

⁴⁹ Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 25 Ekim/29 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8310.

⁵⁰ Metaxas Yunan Heyeti'ne 12 Kasım/16 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8599

TBMM kuvvetlerine bıraktıklarını ve bunların Batı cephesine aktarılacağını ifade ederek devamlı surette İngilizlerin dikkatini çekmeye çalışıyorlardı.⁵¹

Yunan yetkililer, Sakarya Savaşı'ndan sonra Fransızların TBMM'ne silah verdiklerine/sattıklarına dair haberleri abartarak İngilizlere iletiyorlardı. Musul'a karşı yapılacak bir harekâta elde edilen silahların kullanılmasından kaygı duyan İngilizler bu söylentilerin artmasından oldukça rahatsızdılar. Bu noktada Fransızlar, TBMM'ne silah sattıklarına dair iddiaları kesin bir dille reddederek Mezopotamya'da İngilizlere karşı kullanılacak silahların uzun vadede Suriye'de kendilerine karşı da kullanılabileceğini dolayısıyla bunun kendileri açısından "intihar" ile eş anlamlı olduğunu bildiklerini ifade etseler de taraflar arasındaki ticaretin devam ettiği farklı kaynaklardan da istihbar alınıyordu.⁵²

Yunanlılar, TBMM Mili Müdafaa Vekili Refet Paşa ile İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Ziya Paşa arasında yapılan şifreli yazışmalara da ulaştıklarını iddia ediyorlardı. Bu kapsamda TBMM ile Fransa'nın borçlar ve gelecekteki imtiyazlar konusunda uzlaşmaya vardıklarına, Fransızların tahliye ettikleri yerlerde bulunan savaş malzemelerini, depo ve cephaneleri TBMM kuvvetlerine teslim ettiklerine, bunları Batı cephesine göndermek için zamana ihtiyaç bulunduğuna ve dolayısıyla yapılacak taarruzun erteleneceğine ilişkin bilgilerin Refet Paşa tarafından Ziya Paşa'ya iletildiğine dair iddialar büyük ehemmiyete sahipti.⁵³ Bu istihbaratın doğru olup olmadığı bilinmemekle birlikte Yunanlılar üzerindeki etkisi tartışılmazdı. Bu amaçla Yunanistan, müttefiklerinden bir an önce kaçak askeri malzeme ve Anadolu'ya kaçak geçişlerle ilgili düzenlemelerin yapılmasını talep ediyordu.

---

⁵¹ Fransızların Kilikya'dan çekilirken Kemalistlere 30.000 tüfek 1 milyon civarında mermi bıraktıklarını Larnaca Yunan Konsolosu bildirmişti. Mersin'den Atina'ya giden Yüzbaşı Miltardes de ne kadar olduğu tam olarak bilinemese de Fransızların askeri malzemeleri Türklere teslim ettiklerine dair bir rapor sunmuştu. Kartalis'ten Gunaris'e 27 Kasım/30 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no.8766; Baltazzis'ten, Dışişleri Bakanlığı'na 13 Kasım/18 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8611; Kartalis'ten Gunaris'e 18 Kasım/23 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no.8670; Votsis'ten Gunaris'e 19 Kasım/24 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8702.

⁵² Hardinge'den Curzon'a 30/31 Ağustos 1922, **FO**, 424/254, No. 176.

⁵³ Yunanlılar Refet Paşa'nın 14 Ekim 1921 tarihinde Harbiye Nazırı'na gönderdiği telgrafına atfen Ankara'nın Fransa ve Sovyetler arasında uzlaşma sağlamaya çalıştığı, bu amaçla Yusuf Kemal Bey'in Rusya'ya gittiğini ileri sürüyorlardı. Kartalis'ten Yunan Heyeti'ne 29 Ekim/5 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8399; Papoulas'tan Gunaris'e 17 Kasım/22 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8664.

8. Kaçak Askeri Malzeme ve Anadolu'ya Kaçak Geçişlerle İlgili Düzenleme Talepleri

1921 yılı sonlarına doğru İstanbul'da Yunan Donanma Üssü'ne mensup görevliler, Fransız ve İtalyan bayrağı altında bilhassa Karadeniz limanları üzerinden savaş kaçakçılığının arttığını ve kendilerine her gün bu konuda bilgi geldiğini ileri sürüyor, meseleyi ilettikleri Fransız ve İtalyan görevliler ise sözkonusu yük, geliş-gidiş ve güzergâhlar hakkında detaylı bilgi istiyor, ancak Yunanlılar bu kez detaylı bilgi temin etmelerinin imkânsız olduğu şeklinde karşılık veriyorlardı. Yunanlıların meseleyi ilettikleri İngiliz İstanbul Liman Kaptanı ise müttefikleri ile aralarında fikir ayrılığı çıkmasını önlemek amacıyla araya girmekten kaçınıyordu.⁵⁴ Bununla beraber Yunanlılar, Sovyetler tarafından Karadeniz limanlarına gönderilecek yardımlara da mani olmayı hedefliyorlardı.

Sovyet-Rusya'ya bağlı Kafkas Cumhuriyetleri ile TBMM arasında yapılan Kars Antlaşması ile Moskova Antlaşması perçinlenirken Tevfik Rüştü Bey'in Moskova'ya giderek askeri harcamalar için kullanılmak üzere yaklaşık bir milyon altın Türk lirası borç aldığına dair istihbarat da önem taşıyordu⁵⁵. Finansal açıdan bir nebze de olsa rahatlayan TBMM'nin Almanya,⁵⁶ Belçika⁵⁷ ve hatta İngiltere⁵⁸ merkezli şirketlerden silah temin ettiğine dair istihbarat

⁵⁴ Kartalis'ten Gunaris'e 15 Kasım/22 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8660.

⁵⁵ Kartalis'ten Gounaris'e 6 Kasım /9 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8466.

⁵⁶ Berlin'deki Sırp Heyetinden M. Simos, Trieste'den çektiği telgrafta Rosandra adlı gemi ile Almanya'dan askeri malzemelerin kaçak olarak Kemalislere gönderileceğini İngilizlerin bir gemi görevlendirerek Rosandra'yı takip etmelerini istiyordu; Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 16 Ocak 1922/24 Ocak 1922, **HW**, 12/30, no. 9320; Roma'da bulunan Baltazzis de Almanya'dan Kemalistler için hatırı sayılır miktarda kaçak askeri malzeme trafiği olduğunu belirterek İngilizler ve Versay Antlaşması'nı yürütmekle mükellef müttefikler arası komisyon nezdinde teşebbüslerde bulunulmasını talep etmekteydi; Baltazzis'ten Londra Yunan Heyetine 20 Şubat 1922/23 Şubat 1922, **HW**, 12/31, no. 9628; Almanya'dan Moulis de Elbe adlı gemi ile çok sayıda süngü ve savaş malzemesi bulunan kutuların zirai malzeme etiketi ile Hamburg'dan Kemalislere gönderildiği, Danimarka'dan da Esbjerg adlı geminin güvertesinde 30 uçak ve askeri malzeme ile Akdeniz'e yöneldiği, 19 gün içerisinde Antalya'da olacağı da alınan istihbarat arasındaydı; Moulis'ten Berlin, İzmir Yunan Yüksek Komiserine, 13 Haziran 1922/6 Temmuz 1922, **HW**, 12/36, no. 10570.

⁵⁷ Baltazzis'ten Brüksel Yunan Elçisine 11 Mart 1922/15 Mart 1922, **HW**, 12/32, no. 9773.

⁵⁸ Yunanlılar, TBMM'nin sadece İtalya ve Fransa'dan değil M. Abatielos, Armstrong ve Whittall gibi şirketlerle sözleşme imzalayarak Londra pazarlarından askeri malzeme satın aldığı bu antlaşmalar çerçevesinde Haydarpaşa ile Adapazarı arasında düzenli demiryolu seferlerinin başladığını, bütün ısrarlarına rağmen adı geçen hattın kontrolüne Yunanlıların katılmasına izin verilmediği belirtiyorlardı. Sıkı bir kontrol yapılmadığı takdirde İstanbul'dan yaklaşık 30-40 bin yedek askerin tedricen Kemalislere katılacağını ileri süren

Yunan devlet adamlarının psikolojisini alt üst ediyordu. Bu ruh haliyle Yunanlılar müttefiklerinden, TBMM kuvvetlerine gönderilen askeri malzemelere el konulmasına dair düzenleme taleplerini sık sık tekrarlıyorlardı.⁵⁹

Sakarya Savaşı'nın ardından Ankara-İstanbul-İzmit arasındaki askeri malzeme ve TBMM'ne katılan insan trafiği Yunanlılar açısından tehlikeli bir boyuta ulaşmıştı. Yunan Yüksek Komiseri Votsis, müttefiklerin ortak yayımlayacakları bir bildiri ile sözkonusu geçişler hakkında hangi tedbirlerin alınacağını bildirilmesini, öte yandan şüpheli şahısların hareketlerinin sınırlandırılmasını ısrarla talep ediyordu. Buna karşın İngiliz Yüksek Komiseri kaçak olarak değerlendirilen malların listesinin Müttefik Yüksek Komiserleri arasında müzakere edilmek suretiyle kararlaştırılacağını fakat şüpheli şahısların seyahatlerinin engellenmesi ile ilgili bir karar alamayacaklarını bildirmekteydi. Votsis'in İngiliz kontrol servisine Yunan subayların ilave edilmesi hakkındaki teklifini ise İngiliz Yüksek Komiseri sözlerini kesmek suretiyle reddetmişti. Üstelik İngilizler ilan edilen tarafsızlığı tehlikeye atacağı gerekçesiyle Yunan filosunun İstanbul'dan çekilmesini istemekteydiler.⁶⁰

Gerek İtalya ve gerekse Fransa ile TBMM arasındaki gizli diplomasiden kuşkulanan İngiltere'nin müttefiklerinden ayrı yeni politikalar izleyeceğini öngören Yunanlılar yanılıyorlardı.⁶¹ Yunanlıların umduklarının aksine İngilizler de artık TBMM ile uzlaşma zemini arıyorlardı.

9. Sakarya Savaşı'ndan Sonra İngiliz Politikasının Ana Hatları

Sakarya Savaşı'nın ardından Yunanlılar, henüz izlediği politikada kesin bir değişime gitmediği halde İngiltere'nin desteğini kaybetme endişesiyle yalnızlık hissine kapıldılar. Bundan sonraki süreçte Yunanlılar, İngilizler tarafından kendilerine TBMM ile uzlaşmak üzere telkinlerde bulunulacağına

---

Kartalis, bu durumda Yunan ordusunun tehlikeye gireceği düşüncesiyle yine İngilizlerden yardım talebinde bulunuyordu; (Theotokis imzalı rapor) Kartalis'ten Londra Yunan Heyetine 29 Ekim /5 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8400; Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 22 Eylül/25 Eylül 1921, **HW**, 12/26, no. 7994; Kartalis'ten Gunaris'e 28 Ekim 1921/1 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8331.

⁵⁹ Baltazis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 21 Şubat 1922/15 Mart 1922, **HW**, 12/31, no. 9768.

⁶⁰ M. Kartalis'ten Gunaris'e 31 Ekim/ 2 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8349.

⁶¹ Rangabe'den Gunaris'e 22 Ekim/26 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8262.

da kesin gözüyle bakıyorlardı. TBMM'nin İngilizlerin arabuluculuk teklifini İzmir'in tahliyesi halinde kabul edeceğini bildirmesi de süreci tıkıyordu.⁶²

1921 yılı sonlarında İngiliz Binbaşı Henry'nin İnebolu'da Refet Paşa ile görüşerek Kemalist taleplerinin ölçülü olduğunu açıklaması ve İngiliz Hükümeti'nin TBMM ile müzakere zemini araması Yunanlılarda resmi temasların yakında başlayacağı şeklinde bir algı ve endişe yaratmıştı.⁶³

1922 yılının ilk günlerinde Yunan Yüksek Komiseri Votsis ile yaptığı özel görüşmede İngiliz Yüksek Komiseri'nin Türkiye ile barış yapılabilmesinin kesin olarak Anadolu ve İzmir'in tahliyesinden geçtiğini vurgulaması İngiliz politikasının da değişeceğinin işareti idi. İngiliz desteğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalan Yunanlılar, böyle bir çözümle moral bulacak olan “fanatik Türklerin”, Suriye, Mezopotamya⁶⁴ ve Boğazlara “saldırma” ihtimaline dikkat çekerek ortak tehdit algısını canlı tutmaya çalışıyorlardı,⁶⁵ ki İngilizler zaten bunu hesap ederek politikalarını şekillendiriyorlardı.

Diğer yandan 1922 yılı Mart ayına gelindiğinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın mütareke ve barış teklifleri kapsamında sundukları koşulları kabul etmeyen TBMM'nin taarruz hazırlıkları Yunanistan'da korkulu bir bekleyişe yol açıyordu.

Yunan ordusunun Anadolu'da TBMM kuvvetleri karşısında mukavemet edemeyeceğini bilen İngilizlerin 1922 yılı ortalarında General Townshend'i barışın hangi koşullar altında gerçekleşebileceğini öğrenmek amacıyla Anadolu'ya gönderme düşüncesini de haber alan Yunanlılar ancak İstanbul'u işgal ederek ve Anadolu'da özerk bir İonya devleti kurarak emellerine ulaşabileceklerini düşünmeye başlayacaklardı.⁶⁶

---

⁶² Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül 1921/8 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8076.

⁶³ Kartalis'ten Gounaris'e 16 Aralık 1921/20 Aralık 1921, **HW**, 12/29, no. 9016.

⁶⁴ Votsis bir Fransız kaynağından aldığı istihbarata nazaran Ankara Hükümeti'nin Mezopotamya'da büyük bir İngiliz karşıtı propaganda yürütmeye karar verdiğini bu amaçla Irak cephesinin takviye edildiğini, Mezopotamya'da görev alan subayların yeniden göreve çağrıldığını ayrıca aralarında Albay Ali Şefik Bey ve Binbaşı Bekir Bey'in bulunduğu 50 kişinin İnebolu aracılığıyla Anadolu'ya geçtiklerini bildirmekteydi. Votsis'ten Gunaris'e 21 Kasım/2 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8719; Votsis'in diğer bir iddiası da Emir Faysal heyeti ile Kemalistlerin Maraş'ta görüşmeleri idi. Buna göre TBMM Heyeti Başkanı İbrahim Bey, Faysal'ın temsilcilerinin anlaşmaya hevesli olduklarını ancak İslam birliğinin hangi prensiplerle gerçekleşeceğine dair kuşkuları bulunduğunu rapor etmişti. Votsis'ten Gunaris'e 26 Ekim/1 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8329.

⁶⁵ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ocak 1922/21 Ocak 1922, **HW**, 12/30, no. 9301.

⁶⁶ Gounaris'ten Rangabe'ye 11 Haziran 1922/15 Haziran 1922, **HW**, 12/35, no. 10438.

Yunanlıların İstanbul'u işgal etmeyi tasarladıkları günlerde İngiliz Başbakanı L. George'un özel sekreteri, Yunan Albay Mais ile özel bir görüşme yaparak Yunan ordusunun yeni bir harekât düşünüp düşünmediğini öğrenmek ister. Yunanlılar "Anadolu'daki Hristiyanları korumak" maksadıyla finansal destek sağlanması ve Yunan Kralı'nın resmen tanınması halinde yeni bir operasyon başlatabileceklerini sık sık tekrarlıyorlardı. Buna karşın yardım talebini bir kez daha geri çeviren sekreter, bilhassa kralın tanınması noktasına Fransızların itirazda bulunduğunu vurgulayarak tartışmadan kaçınmıştı.⁶⁷ Sekreterin amacının destek sağlamaktan öte Yunanistan'ın vaziyetini öğrenmek olduğu, bir kaç gün sonra L. George'un ifadeleriyle daha da netleşecektir.

Sekreterinden bir kaç gün sonra L. George, Yunanistan'a destek için arabulucu olan Venizelos'un dostu Arthur Crosfield⁶⁸ onuruna verdiği resepsiyonda Yunan ordusunun mevcut pozisyonunu korumasının en doğru seçim olduğunu ifade eder. Crosfield ise bunun mümkün olmadığı ve Yunanistan'ın tükenmesine yol açacağı fikrindeydi. L. George'un İngiltere dâhil bütün Avrupa ülkelerinin borç içerisinde olduklarını dolayısıyla yardım sağlayamayacaklarını açıklayarak yardım konusundaki taleplere kapıyı kesin bir şekilde kapatması üzerine Crosfield, "Yunanlıların kendi çözümlerini uygulamaktan vazgeçmeleri halinde yeniden barışın tesis edilip edilmeyeceğini" sorar. Crosfield, açıkça dile getirmemişse de İstanbul'u işgal etme planlarından vazgeçmeleri halinde müttefiklerin barış antlaşması konusunda Yunanlılara yardımcı olup olamayacaklarını öğrenmeyi hedefliyordu. L. George buna olumsuz cevap verdiği gibi kısa bir süre sonra İngiliz Hükümeti de Yunan Büyükelçisi Rangabe aracılığıyla, İstanbul'u işgal etmek amacıyla gerçekleştirilecek bir harekâtın kendilerini "büyük bir hayal kırıklığına uğratacağını ve böyle bir niyet varsa vazgeçilmesini" sert bir şekilde vurgular. Yunanlılar, müttefik devletlerin bu konuda taviz vermeyeceğini anlamaya başlarken⁶⁹ İstanbul Hükümeti ve Padişah da sürece dâhil olma çabası içerisindeydi.

---

⁶⁷ Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 20 Temmuz 1922/5 Ağustos 1922, **HW**, 12/37, no. 10772.

⁶⁸ Sir unvanına sahip olup Yunanistan'da yatırımları bulunmaktaydı.
<https://www.londonremembers.com/subjects/sir-arthur-crosfield>

⁶⁹ Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1922/1 Eylül 1922, **HW**, 12/38, no. 10958.

10. Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın TBMM ile Yakın İlişkilerine Karşın Osmanlı Hükümeti ve Padişah'ın Sakarya Zaferi'ne Ortak Olma/ Sahiplenme Çabaları

Sakarya Savaşı'nın ardından İstanbul Hükümeti, gerek Müttefik Yüksek Komiserleri gerekse Avrupa'ya gönderdiği temsilcileri aracılığıyla TBMM tarafından kazanılan zafere ortak olma hatta sahiplenme çabası içerisindeydi.⁷⁰ İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri ile yaptığı görüşmede, kendilerinin İzmir'de özel bir rejim kurulmasına taraftar olduklarını, fakat Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının amaçlarına ulaşmak amacıyla “ant içtiklerini” belirtmesi bu çabanın tezahürüdür. Dışişleri Bakanı düzeyindeki bu teşebbüs İstanbul Hükümeti'nde milli menfaatlerden önce “iktidar hırsının” ve “koltuk sevdasının” ön plana çıktığının göstergesidir.⁷¹ Durumun bilincinde olan İngiliz Yüksek Komiseri ise Türk milletinin hakiki karar mercii olan TBMM ile iletişime geçmek ve belki de İstanbul Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında nasıl bir yakınlık olduğunu görebilmek amacıyla İzzet Paşa'ya, TBMM'nin hangi temelde görüşmelere başlayabileceğini sorduğunda İzzet Paşa Yunanlıların Anadolu'nun tamamını boşaltmaları halinde bunu Ankara'ya iletebileceğine ve destekleyeceğine söz vermişti⁷² ki, konumundan ve Bilecik görüşmelerindeki tavrından dolayı bunu yapabilecek gücü de yoktu.

Öte yandan Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın; Hükümeti ve Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın aksine TBMM ile yakın ilişki içerisinde olduğu Yunan ve İngiliz istihbaratından gelen bilgilere yansımıştı. Yunanlılar daha önce de belirtildiği üzere Harbiye Nazırı Ziya Paşa ile Ankara Hükümeti arasında işbirliği düzeyinde temaslar kurulduğunu ileri sürüyorlardı. İstanbul Yunan Yüksek Komiseri, Ankara Hükümeti'ne gönderilen 25 Eylül 1921 tarihli bir telgrafını ele geçirdikleri Ziya Paşa ve güvendiği bazı nazırların, Yunanlıların işgal ettikleri toprakların tamamını tahliye etmeleri ve yol açtıkları hasar için tazminat ödemeleri konusunda destek almak üzere İstanbul'da Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ile temasta bulduklarını ileri sürüyorlardı. Bu telgraftan İstanbul Hükümeti'nin sergilenecek tavır konusunda ikiye

⁷⁰ M. Kartalis'ten Londra Yunan Heyetine 19 Ekim/21 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8206.

⁷¹ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 2 Ekim/ 15 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8134.

⁷² Yunan Yüksek Komiseri'nden Dışişleri Bakanlığı'na 4 Ekim/20 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8183.

bölündüğü Sadrazam Tevfik Paşa ve bazı nazırların ise Sakarya zaferi ile elde edilen kazanımların kaybedilmemesi uğruna taviz vererek uzlaşmadan yana oldukları savunulmaktaydı. Padişah'ın ise henüz tam kararını veremediği anlaşılıyordu.⁷³

Votsis 19 Ekim 1921 tarihinde Ankara Hükümeti'nin; Harbiye Nazırı Ziya Paşa'dan Trakya Paşaeli Cemiyeti ile yakın temas kurarak, Türklerin mallarını ve canlarını koruyabilmeleri için işbirliği yapmasını, buna ilaveten Atina'ya karşı İstanbul'daki İtalya ve bilhassa Fransız Yüksek Komiseri ile birlikte hareket etmesini isteyen bir telgrafını da ele geçirdiğini savunmaktaydı.⁷⁴

Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın Ankara ile yakın temasları üzerine Votsis İstanbul'da eski subayların desteğiyle Osmanlı Hükümeti'ni devirmeyi ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Halife Sultanı güçlendirmeyi esas alan bir plan tasarlıyordu. Bu planı haber alan İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri özel bir görüşmede İstanbul ve çevresinde karışıklık çıkmasını istemediklerini kesin olarak bildirince Votsis ikinci planından bahsetmiş; Anadolu'da bilhassa Konya'da TBMM'ye karşı isyanlar çıkarılabileceğini bu sayede Yunan koşullarının kabul edileceğini savunmuşsa da⁷⁵ daha önce denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmış bu planları İngilizlerin yeniden desteklemeleri mümkün görünmüyordu.

Padişah Vahdettin'in tutumu da Sadrazam ve hükümetinin siyasi kanadından farklı değildi. Büyük Tararruz'dan yaklaşık yirmi gün önce, 7 Ağustos 1922 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold ve Baştercüman Ryan'ı kabul eden Padişah Vahdettin, barış görüşmelerinin tıkanması gündeme geldiğinde TBMM liderlerine yönelik sert ve hakaret içeren ifadeler kullanır. Vahdettin, "Milliyetçiler" olarak nitelendirdiği TBMM liderlerinin bir hükümet kurduklarını ancak "isyancı ve ihtilalci topluluğu" olduklarını ve "bencilce hedefleri uğruna" ülkeye hükmedebilmek amacıyla çeşitli adlar altında ki; en son Milliyetçiler adı altında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

⁷³ Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 30 Eylül 1921/14 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8127.

⁷⁴ Votsis'ten Gunaris'e 26 Ekim/1 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8330.

⁷⁵ Doğruluğu kanıtlanmamış olsa da Votsis, ileri gelen yirmi şahsın karışıklık çıkarmak üzere Konya'ya gönderildiğini, Bozkır isyanının baş aktörlerinden Zeynelabidin'in de isyana katılmasını sağlamaya çalışacağını sözlerine eklemiştir. Ayrıca Çatalca, Biga, Şile gibi mintikalarda ayaklanma çıkararak İstanbul Hükümeti'ni istifaya zorlamak isteyen grupların Yunanlılardan destek istedikleri bildirilmekteydi. Votsis'ten Dışişleri Bakanlığı'na 26 Eylül 1921/14 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8125.

reenkarnasyonu” sayılabileceklerini, masum insanların vatan sevgilerini ve iyi niyetlerini sömürdüklerini ileri sürer. Vahdettin, “milliyetçilerin” siyasi açıdan Bolşeviklikten başka bir şey olmadıklarına dair kanaatini de paylaşır. Hiç şüphesiz amaç Bolşevikleri birinci dereceden tehdit olarak gören İngilizleri TBMM aleyhine kışkırtmak ve böylece onların desteğini sağlamaktı. Daha da dikkat çekici olan Padişahın, kendisinin ve hükümetinin Türkiye’nin bağımsızlığını ve Müslüman dünyasındaki saygınlığını sağlamak koşuluyla barış yapmaya hazır olduklarını ve buna ulaşmak için fedakârlıkta bulunacaklarını vurgular. Mevcut koşullar altında Padişah’ın ve hükümetinin bunu yapabilecek güce ve otoriteye sahip olmadığını farkında olan Rumbold, Yunanlıların işgal altında tuttıkları toprakların tedricen tahliye edilmek suretiyle İstanbul Hükümeti’ne devri halinde, elbette İtilaf Devletlerinin de desteğiyle “meşru hükümetin” (İstanbul Hükümeti’nin) yeniden otorite haline gelebileceğini düşünüyordu. Özetle Yunanlıların Türk topraklarını tahliye ederek devreden çıkmaları halinde Milli Mücadele hareketinin esas varlık sebebini kaybedeceği öngörülüyordu. Padişah da katıldığı bu düşünce doğrultusunda müttefiklerin barış tekliflerini Ankara ile birlikte İstanbul Hükümeti’ne de sunmalarını önermekteydi. Dolayısıyla işgal edilen toprakların devri sayesinde eli güçlenecek olan İstanbul yönetimi “Anadolu’daki isyanı” (Milli Mücadele Hareketi’ni)” bastırabilecekti. Fakat Padişah bunun da yeterli olmayacağını, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin donatılması, bilhassa el konulan silahların kendilerine teslim edilmesi ve finansal açıdan desteklenmeleri halinde mutlak başarıya ulaşacaklarını da ileri sürmekteydi. Görüşmenin sonlarına doğru Vahdettin Milli Mücadele Hareketi’nin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı ile tam olarak paralel niteliklere sahip olduğunu, tek farkının büyükbabasının bir birey, kendisinin ise “milliyetçilerden” oluşan bir grup ordu gücü ile karşı karşıya kaldığını iddia ederek Mısır İsyanı’nın İngilizlerin yardımıyla bertaraf edildiğini aynı şekilde İngilizlerin desteği halinde şimdi de aynı şekilde bu sorunun ortadan kalkacağını savunur. Rumbold bu iki hadisenin farklılığını izah etmeye kalksa da görüşmenin içinden çıkılmaz bir boyuta ulaştığını düşündüğü için sözü fazla uzatmaz. Üsteleyen Padişah ise ısrarla “Kemalistlerin” Türkiye halkını baskı altında tuttıklarını, şahsı aleyhinde her türlü propagandaya göz yumduklarını, kendisini Yunanlıların müttefiki ve İngilizlerin uşağı gibi gösterdiklerini ifade ederek bu kinin sebebinin TBMM’nin meşruiyeti için kendisine sunulan Halifelik teklifini geri çevirmesi olduğunu ve onurunun “milliyetçi” liderlerle uzlaşmaya izin vermediğini vurgular. Padişah Yunanlıların saf dışı bırakılmasının ardından şahsi menfaatlerin etkili

olacağını ve “Kemalistlerin” yeni durumdan avantaj sağlamaya çalışacaklarını da iddia etmekteydi. Ayrıca yeğeni Prens Sami Bey’in⁷⁶ (Ankara’ya karşı) siyasi bir teşebbüste bulunmak istediğini belirterek ona desteklerinden dolayı Rumbold’a teşekkür etmişti.⁷⁷ Bununla birlikte İngilizler, Londra Konferansı’ndan beri gerçek muhataplarının Ankara olduğunu biliyorlardı.

TBMM’nin gücü ve otoritesi karşısında İstanbul Hükümeti ve Padişah’ın devre dışı kalırken, müttefiklerini Türklere karşı ortak hareket için ikna edemeyen Yunanlılar, Trakya ve İstanbul’da Türklerin karışıklık çıkarmak ya da ihtilal yapmak amacıyla örgütlendikleri iddialarını devamlı surette gündemde tutarak süreci manipüle etmeyi sürdürüyorlardı.

11. Trakya Komitesi (İstanbul Gizli Komitesi) ile İlgili İddialar

Sakarya Savaşı’nın ardından Anadolu’daki varlıkları tehlikeye giren Yunanlılar, Trakya’da gizli kuruluşların kendilerine karşı bir teşkilat kurduklarını ileri sürüyorlardı. Yunan istihbaratı tarafından Trakya Komitesi ya da İstanbul Gizli Komitesi olarak adlandırılan örgütün, Trakya Paşaeli Cemiyeti, Osmanlı Hükümeti, TBMM ve bölgede bulunan askeri yetkililerle irtibatından şüphe duyulmaktaydı. Söz konusu komitenin sadece Trakya’da değil, Bulgaristan, Arnavutluk ve Sırbistan’ın Müslüman beldelerinde Bolşeviklerin desteğiyle bir ayaklanma çıkaracakları da Yunan iddiaları arasındaydı.⁷⁸

Trakya Paşaeli Cemiyeti, bölgedeki Türk ileri gelenleri ve subayları ile Bulgaristan’a iltica eden Cafer Tayyar Bey’e bağlı kuvvetlerin Bulgaristan’daki bazı gruplarla uzlaşma sağlama çabaları Yunanlılar tarafından abartılarak İngilizlere servis ediliyordu. Yunanlılar bu şekilde Trakya, Balkanlar ve Akdeniz’deki dengelerin Bolşevik cereyanlarla değişeceği şeklinde bir algı yaratarak başta İngilizler olmak üzere müttefiklerde ortak hareket etme güdüsünü harekete geçirmeye çalışıyorlardı.⁷⁹

⁷⁶ Damat Ferid Paşa’nın hanımı Mediha Sultan’ın Necip Paşa ile ilk evliliğinden dünyaya gelen oğludur.

⁷⁷ Rumbold’dan Curzon’a 8/14 Ağustos 1922 mektup, **FO**, 424/254, No. 140.

⁷⁸ Svolopoulos’in raporu; Votsis’ten Dışişleri Bakanlığı’na 22 Eylül 1921/7 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8065; Votsis’ten Gunaris’e 26 Ekim 1921/29 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8312; Votsis’ten Londra Yunan Heyetine 26 Ekim 1921/29 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8313; Kartalis’ten Gunaris’e 26 Kasım 1921/30 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8764; Votsis’ten Edirne Trakya Ordusu Genel Karargâhı’na 31 Ekim/20 Ekim 1921, **HW**, 12/28, no. 8518.

⁷⁹ Kartalis’ten Gunaris’e 5 Kasım/9 Kasım 1921, **HW**, 12/28, no. 8464.

Tarafsız bölge sınırlarında ve Trakya'da düzenli ve düzensiz Türk kuvvetlerinin köylerde toplanarak Trakya'da Rumlara saldırı planladıkları ve bunları⁸⁰ silahsızlandırılmaları da Yunan talepleri arasındaydı. Yunan görevliler, Doğu Trakya'daki limanlara İstanbul'dan petrol ve iaşe taşıyan gemilerin Türk bayrağı altında gelerek demir attıklarını, mürettebatının İstanbul'da Fransızlardan vizeli pasaport taşıdıklarını ifade ederek bu gemileri durdurmak ve mallarına el koymak amacıyla yetki istiyorlardı.⁸¹ Bu ve benzeri uyarılarla Yunanlılar Trakya'da Türklerin Rumlara genel olarak Hristiyanlara karşı teşkilatlandıklarını ileri sürerek müttefik desteği elde etmeyi umuyorlardı. Oysa Keşan, Malkara ve Tekirdağ çevrelerinde Türklere yönelik saldırı ve suikastlar o derece artmıştı ki; Fransız Askeri Kumandanı Trakya'da bulunan Yunan Valisi'ne, Trakya'da genel kargaşadan dolayı şikâyetlerini iletmış; Fransız işgal ordusunun bölge idaresine müdahale etmek gibi bir niyetinin bulunmadığını, ancak meydana gelen karışıklıkları "bir sürü" gibi seyredebeyeceklerini ve mecbur kaldıkları takdirde düzeni sağlayacaklarını sert bir şekilde bildirmişti. Yunan Vali ise bunların Türklerin "iftira ve dedikodusundan" ibaret olduğunu ve Fransızların kendilerine karşı daha düşmanca faaliyette bulunmak amacıyla bir yol açmaya çalıştıklarını savunuyordu.⁸²

Yunan askerleri fütursuzca hareketlerini tarafsız bölge sınırları içerisinde dahi sürdürüyorlardı. 1922 yılı Temmuz ayı sonlarına doğru tarafsız bölge içerisinde Yunan askerleri ile Türk jandarmalar arasında küçük bir çatışma yaşandı. Yunan askerlerinin arada kalan müttefik askerlerle dahi çatışmaları an meselesiydi ki, Yunan yetkililer kendileri açısından "felakete yol açacağından dolayı" müttefiklerle çatışmaya girmekten kaçınmaları için askeri yetkililerine sert direktifler vermek zorunda kaldılar.⁸³

Geniş çaplı bir savaşı göze alamayan Yunanlılar Anadolu'dan çekildikten sonra dahi Trakya'da Rum ve Çerkez çeteleri örgütleyerek Türkleri sindirmeyi hedefliyorlardı. Ancak İstanbul Müttefik Yüksek Komiserleri müşterek bir nota ile bu tür eylemlerin ciddi karışıklıklara yol açabileceği ve talihsiz hadiseler yaşanmasına neden olabileceği gerekçesiyle

⁸⁰ Kartalis'ten Gounaris'e 17 Aralık /22 Kasım 1921, **HW**, 12/29, no. 904.

⁸¹ M. Momferratos'tan M. Votsis'e 22 Eylül 1921/7 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8064.

⁸² Edirne Genel Karargâhı'ndan İstanbul Yunan Yüksek Komiserine, 22 Mart/7 Nisan 1922, **HW**, 12/32, no. 9936.

⁸³ Metaxas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 31 Temmuz 1922/15 Ağustos 1922, **HW**, 12/37, no. 108267.

buna göz yummadıkları gibi Yunan Yüksek Komiseri'nden gerekli tedbirlerin alınmasını istediler.⁸⁴

Osmanlı Hükümeti'nin bütün çabalarına karşın neredeyse tamamen devre dışı kalması, Fransa ile İtalya'nın, işgal altındaki Türk topraklarının Yunanlılar tarafından tahliyesinden yana olmaları, İngilizlerin ise pasif bir tutum izlemeleri nedeniyle TBMM karşısında tutunamayacağını anlayan Yunanlılar, adeta "son bir çırpınıyla" İstanbul'u işgal planlarını ve Anadolu'da otonom İonia devleti kurma fikrini hayata geçirmeye teşebbüs edeceklerdi.⁸⁵ Yunanlılar bir taraftan Anadolu'da elde kalan toprakları yeniden teşkilatlandırarak, diğer taraftan İstanbul kapılarına dayanarak çatışmaya girmeksizin müttefikleri baskı altına alarak mevcut pozisyonlarını muhafaza etmeyi hedefliyorlardı.

12. "Son Çırpınılar"; Yunanlıların Otonom İonia Devleti İlanı ve İstanbul'u İşgal Teşebbüsü

İşgal altında tuttıkları toprakları muhafaza etmeye yönelik hedeflerine ulaşamayan Yunanlıların bu amaca yönelik son teşebbüsleri, Batı Anadolu'da otonomi fikrini ve İstanbul'u işgal planını hayata geçirmek oldu. 30 Temmuz 1922 tarihinde İzmir'de yapılan törenle otonom İonia devleti (Batı Anadolu'da muhtariyet) ilan eden⁸⁶ Yunan Hükümeti ertesi gün müttefiklerinden resmen İstanbul'u işgallerine izin vermelerini istediler. Müttefikler öncelikle ortak menfaatleri dolayısıyla İstanbul'u işgal teşebbüsüne karşı çok sert bir tepki gösterdiler. İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin, İstanbul'a yönelik bir harekâta kalkışılması halinde ellerindeki tüm imkânlarla karşı koyacaklarını bildirmeleri üzerine Yunan Hükümeti geri adım atmak zorunda kaldı.⁸⁷ İonia devleti kurma kararına ise biraz daha geç cevap veren müttefikler, 15 Ağustos 1922 tarihinde, Yunanlılara yalnızca askeri işgal altına aldıkları Anadolu topraklarında geçici bir idare kurma hakkı

⁸⁴ Simopoulos'tan Londra Yunan Heyetine 2 Ekim/10 Ekim 1922, **HW**, 12/39, no. 11398.

⁸⁵ İonia devleti ilanı üzerine Osmanlı Hükümeti -İngiliz Yüksek Komiseri aracılığıyla Yunanistan'ı protesto etmişti. de Martino'dan Torretta'ya 26 Ekim/29 Ekim 1921, **HW**, 12/27, no. 8304.

⁸⁶ Adnan Sofuoğlu, "Yunanlıların Batı Anadolu'ya yerleşme Girişimleri (İlhak Çabaları) ve İyonya Devleti Macerası", **Abdülhaluk Çay Armağanı, II**, Ankara 1998, s. 431-460; Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 27, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993, s. 569-579

⁸⁷ Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 18, (2011), s. 133-153.

verildiğini, daimi nitelikte bir rejim kurulmasına engel olacaklarını, sözkonusu toprakların gelecekte nasıl idare edileceğinin müttefiklerle Türkiye arasında yapılacak nihai görüşmelerle belirleneceğini bildirdiler.⁸⁸ Yunan Hükümeti notanın dilini oldukça “yaralayıcı” bulmuş ve bilhassa Fransız yetkililerin Mustafa Kemal Paşa’nın temsilcileri gibi konuştuklarını ileri sürerek aynı üslubu kullanmalarından dolayı İngilizlere de teessüflerini iletmişlerdir.⁸⁹

SONUÇ

İngilizler tarafından deşifre edilen telgraflar, Sakarya Savaşı öncesinde yaşanan uluslararası gelişmelerle sonrasında Yunanistan’a hâkim olan mağlubiyet psikolojisini ve bu ruh haliyle tasarlanan planları gözler önüne sermektedir. I. Dünya Savaş sonrasında elde ettikleri toprakların paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar yaşayan İtilaf Devletleri ulusal ve uluslararası faktörleri göz önünde bulundurmamak, risk analiz ve değerlendirmeleri yapmak suretiyle planlarını yeniden yapılandırmak durumunda kalmışlardı. Bu dönemde ortaya çıkan Milli Mücadele hareketinin TBMM çatısı altında kurumsal bir nitelik kazanması güç dengelerini alt üst etmişti.

TBMM’nin iç ayaklanmaları bastırması, Ermenileri yenilgiye uğratması, Pontus çetelerine karşı gerekli tedbirleri alması, işgal edilmeyen Anadolu topraklarında kontrolü büyük ölçüde sağlayarak İstanbul Hükümeti’ni gölgede bırakması ve bu gelişmelerle birlikte Bolşeviklerin Kafkaslara ve Kırım’a doğru ilerlemeleri İngilizler açısından kısa ve uzun vadeli riskler barındırıyordu. İç savaş sürecinden çıkmamış olan Sovyetler, İtilaf Devletleri açısından henüz askeri ve siyasi açıdan bir tehdit oluşturmuyordu belki ama sosyalist rejim; savaş sonrasında iktisadi açıdan bir durgunluk sürecine giren İtilaf Devletlerinde iktisadi sistemin sorgulanmasına yol açabilirdi. Ayrıca I. Dünya Savaşı öncesinde bu ülkelerde kıpırdanmaya başlayan sosyalist duygular da harekete geçebilirdi.

Sovyet yöneticilerinin savundukları sistem ile İngilizlerin “ulusalçı”, “milliyetçi” ya da “Kemalist” olarak nitelendirdikleri TBMM yönetici kadrosunun düşünce ve eylemleri her ne kadar farklı karakterlere sahip olsa da Batılı müttefiklerin kurdukları düzene yönelen risk faktörleriydi. Bu iki gücün uzlaşması ve birlikte hareket etme ihtimali risk algısını daha da

⁸⁸ Atina İngiliz Elçiliğinin 15 Ağustos 1922 tarihli notası, FO, 424/254, No. 161’e Ek.

⁸⁹ Bentinck’ten Curzon’a 15 Ağustos 1922 tarihli mektup, FO, 424/254, No. 161.

artırmaktaydı. Dolayısıyla müttefiklerin savaş sonunda kurdukları yenedünya düzenini ve elde ettikleri kazanımlarını koruyabilmeleri için Yakın ve Ortadoğu'ya yönelik planlarını bir kez daha yeniden yapılandırmaları kaçınılmazdı. Bütün bu mülahazalarla birlikte değerlendirildiğinde Yunanistan'ın Anadolu'da beklendiği kadar etkili olamaması ve bu ülkede yaşanan iktisadi sıkıntılardan kaynaklanan iç siyasi sorunlar İtilaf Devletlerinin dış politikalarını derinden etkilemekteydi.

Müttefiklerin, I. Dünya Savaşı sırasındaki tutumunu göz önünde bulundurarak tahta dönen Kral Konstantin'i resmen tanımamaları, hükümetinin iktisadi yardım taleplerini geri çevirmeleri, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsızlık kararıyla birlikte iki tarafa da silah satmayacaklarını ilan etmeleri gibi yaptırımları, hem bölgesel hem de uluslararası koşul ve değişkenlerin zorlamasıyla tatbik edilmiştir. Deşifre edilen telgraflardan - Kral'ın tanınması ve iktisadi yardım taleplerini sık sık gündeme getirselere de Yunan yetkililerin de durumun farkında oldukları anlaşılmaktadır. Sakarya Savaşı'nın ardından Yunanlıların daha önce denenmiş ve uygulanamamış olsa da Kürt, Çerkez ve Ermenilerden tekrar yararlanarak TBMM'ni içten yaralamak istemelerinin, TBMM'ye silah satışı ve Hristiyanlara yönelik saldırı iddialarıyla destek sağlamaya çalışmalarının temelinde yatan da budur.

Öte yandan Yunanistan'da Venizelos karşıtı muhalifler, iktidara geldiklerinde iktisadi sorunları çözemedikleri gibi temel hak ve özgürlükler konusunda da Venizelistlerden farklı davranmamışlardır. Kral ve hükümetlerinin tasfiye ve baskıları sonucunda Venizelist ağırlıklı muhaliflerin Savunma Komitesi çatısı altında örgütlenmeleri Yunanistan'ı tam manasıyla bir girdabın içine sürüklemiştir. Yunan Hükümeti'nin bu girdaptan çıkabilmek amacıyla Batı Anadolu'da otonom İonia devleti ilanı ve müttefik işgali altındaki İstanbul'u işgal etmeye kalkması ise hatalar silsilesinin son halkası şeklinde değerlendirilebilir.

Yunanlılar karşısında zafere yaklaşan TBMM'nin ise arka planda yürüttüğü rejim mücadelesinde haklı olup olmadığını ideolojik, sığ ve duygusal yaklaşımlardan sıyrılarak Sakarya Savaşı sonrasında -Harbiye Nazırı ve onun gibi düşünenleri bir kenara koymak şartıyla- İstanbul Hükümeti ve Padişah'ın tavizler vererek İtilaf Devletleri ile uzlaşmaya varma ve zaferin nimetlerinden yararlanma çabalarıyla birlikte yorumlamak gerektiği inancındayız.

KAYNAKÇA

Arsivler

Public Record Office, Head Quarters (HW)

HW, 12/26

HW, 12/27

HW, 12/28

HW, 12/29

HW, 12/30

HW, 12/31

HW, 12/32

HW, 12/33

HW, 12/34

HW, 12/35

HW, 12/36

HW, 12/37

HW, 12/38

HW, 12/39

Public Record Office Foreign Office (FO)

FO, 424/254

Kitaplar

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2011.

Koliopoulos John S. and Veremis, Thanos M, **Modern Greece a History since 1821**, A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010.

Makaleler

Bozkurt, Abdurrahman, “İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXVI, S. 76, (Mart-2010), s. 27-53.

_____, Telegraphs Deciphered By The Government Code And Cypher School (GCCS) During The Negotiation of Second Round of The Lausanne Conference (May-June 1923), *Asia Minor Studies*, (Ocak 2015), C. 3, S.5, s. 34-59.

_____, “Yunanistan’ın İstanbul’u İşgal Planı (1922)”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 18, (2011), s. 133-153.

Müderrişoğlu, Alptekin, “Batı Anadolu’da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 27, Cilt: IX, (Temmuz-Kasım 1993), s. 569-579.

Sofuoğlu, Adnan, “Yunanlıların Batı Anadolu’ya yerleşme Girişimleri (İlhak Çabaları) ve İyonya Devleti Macerası”, **Abdülhaluk Çay Armağanı, C. II**, Ankara, (1998), s. 431-460.

Tağmat, Çağla, Sevr Barış Antlaşması Sürecinde Eleftherios Venizelos: Görüşmeler, Konferanslar ve İmza, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, C. 2, (2016), s. 307-339.

Tezler

Daleziou, Eleftheria, **Britain and the Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: the Pursuit of Security by "Proxy" in Western Asia Minor**, University of Glasgow, PhD thesis, (2002).

İnternet Kaynakları

<https://www.londonremembers.com/subjects/sir-arthur-crosfield>

**FAHRİ AYKUT'UN YAZDIKLARINA GÖRE
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE
IV. GRUP KOMUTANLIĞI'NIN
FAALİYETLERİNE DAİR BİR
DEĞERLENDİRME**

Zekeriya TÜRKMEN*

ÖZET

Fahri Aykut, 1919 yılında Harbiye Mektebinden mezun olduktan bir yıl sonra Millî Mücadeleye katılmak üzere 4 Temmuz 1920'de Anadolu'ya geçmiş; Batı Cephesi karargahında görevlendirilmiştir. 15 Eylül 1920 tarihinden 11 Eylül 1921'de elinden ve başından yaralanarak gazi unvanını aldığı Sakarya Meydan Muharebesinin sonuna kadar 24. Tümeğe bağlı Hücum Taburunda görev yapmıştır. İstiklal Harbinin en çetin muharebelerinin yapıldığı esnada, Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa'nın kolordusu olarak bilinen 4. Grup Komutanlığı bünyesinde görevini sürdüren Üsteğmen Fahri, Erkan-ı Harbiye Riyasetinin 29 Ağustos 1934 tarih ve 42.196 sayılı emriyle "İstiklâl Harbinde IV. Kolordu" adlı eseri kaleme almıştır. Aykut'un IV. Kolorduya ait ceridelerden istifade ile kaleme aldığı eseri, 38. Sayılı Askerî Mecmu'anın eki olarak 1935 yılında yayımlanmıştır. Eserde, IV. Kolordunun IV. Grup adıyla 4 Mayıs 1921 tarihinde yeniden düzenlenmesinden itibaren, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz Takip Harekâtı hakkında toplanan bilgiler derlenmiştir. IV. Grup ve bağlı birlikleri özellikle Haymana bölgesinde Çal Dağı ve civarında yapılan muharebelerde büyük fedakârlık ve kahramanlıkla cephe hattını tutarak Yunan ordusuna geçit vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sakarya Meydan Muharebesi, Yüzbaşı Fahri Aykut, Çal Dağı, Mangaldağı, Haymana, İstiklal Harbinde IV. Grup, IV. Kolordu.*

---

* Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

AN EVALUATION OF THE ACTIONS OF 4TH GROUP COMMAND POST IN THE BATTLE OF SAKARYA ACCORDING TO WRITINGS OF FAHRI AYKUT

ABSTRACT

Fahri Aykut passing to Anatolia to participate in National Struggle in 4th July 1920 July after his graduation in War Academy (Harbiye Mektebi) in 1919 was appointed to Western Front. From 15th September 1920 to 11th September 1922, when he is rewarded as the title of gazi due to wounds from his arm and head, he served in the attack battalion bounded in 24th division until the end of Sakarya Battle. In the time of hardest struggles of National War of Liberation, Lieutenant Fahri continuing his duty in the 4th Group Command Post known as the corps of Kemalettin Sami Gökçen Pasha penned a book named "4th Group Command Post in National Struggle", with the order of General Staff (Erkan-ı Harbiye Riyaseti) dated 29th August 1934 and numbered 42.196. The book using with the dairies (ceride) of the 4th Group Command Post was published as a supplement of Askeri Mecmua in 1935. In this book, Fahri Aykut compiled the knowledge on the actions of 4th Group Command Post that had been renamed as Group Command Post (IV. Grup Komutanlığı) from 4th Corps in May 1921 in the Battles of Eskişehir-Kütahya, Sakarya and Great Attack (Büyük Taaruz). 4th Group Command Post and its troops showed great valor and did not let the Greek Army advance in the wars realized in Çal Dağı and its surrounded areas in Haymana Region.

Key words: *Sakarya Battle, Captain Fahri Aykut, Çal Dağı, Mangaldağı, Haymana, Turkish Independence War, 4th Group, 4th Group Command Post.*

GİRİŞ

Sakarya Meydan Muharebesine Uzanan Süreçte Yaşanan Gelişmeler ve Batı Cephesinde Grup Komutanlıklarının Teşkili

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışıyla başlayan -ve bir yerde de Birinci Dünya Harbinin devamı niteliğinde olan- Türk İstiklal Mücadelesi, XX. yüzyıl Türk Tarihinde önemli bir yere sahiptir. Türk İstiklal Mücadelesinin, Amasya Genelgesiyle ilkeleri belirlenirken, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleştirilen Erzurum ve Sivas Kongrelerinden başka toplanan diğer yerel kongrelerle işgallere karşı başlatılan direniş, kısa sürede tüm ülke sathına yayılarak topyekün bir milli

mücadele hareketine dönüşmüştür.¹ Başlangıçta Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele hareketini bir bozgunculuk olarak değerlendiren Osmanlı hükümeti, bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tavrı sonunda iktidardan düşerek kuva-yı milliyeyi meşru bir müdafaa hareketi olarak değerlendirmeye meyilli Ali Rıza Paşa kabinesinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu kabine tarafından, Mustafa Kemal Paşa denetiminde Batı Anadolu'da yürütülen kuva-yı milliyeye hareketi meşru bir müdafaa zemininde değerlendirilmiştir.²

23 Nisan 1920 tarihinde açılışından sonra Büyük Millet Meclisi (BMM) hükûmetine bağlı Erkan-ı Harbiye Riyaseti tarafından kuva-yı milliyeye birliklerinin yeni kurulan millî orduya bağlanmasıyla³ işgalci Yunan ordusuna karşı yürütülen askerî harekâta başlangıçta mevzii başarılar elde edilmiş olsa da, Eskişehir-Kütahya muharebelerinde yaşanan acı sonuç, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Türk ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna taktik geri çekilme planının uygulanmasını zorunlu kılmıştır.

Ordunun Sakarya nehri doğusuna çekilerek savunma tertibi alması, TBMM'de büyük tartışmalara yol açmıştı. Bu durum, bürokratik birimlerin Ankara dışında daha güvenli bir yere taşınması konusunu gündeme getirmişti ancak, TBMM'de yaşanan büyük tartışmalar üzerine bundan vazgeçilmişti. Ordunun Sakarya nehri doğusuna çekilmesinden dolayı TBMM'de yaptığı konuşma ile sorumluluğu üzerine alan Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar, meclis oturumlarında yaptıkları açıklamalarla milletvekillerini teskin edip yatıştırmışlardı. Bu tartışmaların ardından teklif edilen "*Başkomutanlık Kanunu*" yapılan oylama sonunda kabul edilerek Mustafa Kemal Paşa'ya tam yetki verilmiş ve topyekün harp ilkesinden hareketle geniş alan savunması prensibine uygun bir harp planı hazırlanarak Sakarya savunma cephesi kurularak ülke toprakları savunulmaya çalışılmıştır. Düzenli ordu birliklerinin kuruluşunu takip eden süreçte Türk ordusu tarafından mevzii başarılar kazanılmış olsa da, daha sonra gerçekleştirilen stratejik geri çekilme ile Sakarya nehrinin doğusuna konuşlandırılan Türk ordularının sarsılan

---

¹ Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002, s. 58-107.

² Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Kabinesi, Kuva-yı Milliyeye İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 46, Ankara, Temmuz 2000, s. 37-87.

³ Mütareke döneminde ordunun yeniden düzenlenmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, s. 157 vdd.

prestijinin geri iadesi önemliydi. Eskişehir-Kütahya muharebelerinden sonra Sakarya nehri havzasında tutulan Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığında Türk ordusunun her bakımdan hazır hale getirilmesi gerekiyordu.

TBMM hükûmeti tarafından, Türk ordusunun 1921 yılı yaz başında teşkilât yapısında yeni bir takım düzenlemeler yapıldı ve bu düzenlemeler aslında 1922 yılı yaz aylarına -Büyük Taarruz öncesine- kadar da işe ve ikmalini tamamlamak için harcanan çabalar şeklinde devam etti.⁴ Ordunun insan, silah, araç ve malzeme bakımından kuvvetlendirilmesi, eğitim durumunun yükseltilmesinin yanında moral değerlerinin de üst düzeye ulaştırılması, en önemlisi de psikolojik açıdan harbe hazır hale getirilmesi yani, maneviyatının yüksek tutulması gerekiyordu.⁵ Aslında, 29 Nisan 1921 tarihinde TBMM hükûmeti Batı Cephesindeki ordunun yeniden düzenlenmesi konusunda hummalı bir çalışma başlatmış ve orduyu, Grup Komutanlıklarına göre bir düzenlemeye tabi tutmuştur. Bu yeni düzenlemeye göre teşkil edilen her grubun başına muharebelerde tecrübe kazanmış yetenekli komutanlar atanmıştır. Buna göre; I. Grup Komutanlığına Piyade Albay İzzettin (Çalışlar) Bey, II. Grup Komutanlığının başına Albay Mehmet Selahattin (Adil) Bey, III. Grup Komutanlığının başına Miriliva Yusuf İzzet (Met) Paşa, IV. Grup Komutanlığına Albay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey, V. Grup Komutanlığının başına Süvari Albay Fahrettin (Altay) Bey, XII. Grup Komutanlığına da Albay Halit (Karsıalan) Bey atanmıştır. Mürettep Kolordu Komutanlığına da Albay Kazım Fikri (Özalp) Bey tayin edilmiştir.⁶

Eskişehir-Kütahya yenilgisini takiben 23 Temmuz 1921'den itibaren de Sakarya Nehri Doğusu'na çekilmeye başlayan Türk ordusu, güneyden kuzeye 5. Süvari Kolordusu (5. Grup, Çal Dağı güneyinde), 12., 1., 2., 3., 4. Gruplar ve Mürettep Kolordu birinci hatta olacak şekilde tertiplenmiştir. Çekilişin hızlı bir şekilde tamamlanmasından sonra Yunan birlikleri taarruz pozisyonu için tam dokuz gün Türk birlikleri ile karşılaşmadan yürümüştür. Bu

---

⁴ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgın Manevrasında Süvari Kolordusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.XX, sayı: 58, (ATAM Başkanlığı Yay.), Ankara, Mart 2004, s. 205-208.

⁵ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara 1983, s. 383.

⁶ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen-Atike Kaptan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yay., Ankara 2006, s. 5-6.

yürüyüşün hangi yöne doğru olduğu Türk keşif birlikleri tarafından tespit edilerek cephe komutanlığına zamanında bildirilerek tedbirler alınmıştır. Düşmanın önünde hiçbir engelle karşılaşmadan ilerlemesi yakın gelecekte başlayacak olan savaşın kaderini belirleyecek stratejik hatalardan biri olarak değerlendirilmiştir. Yunan ordusu iç cepheye çekilerek lojistik destek unsurlarından mümkün olduğunca uzakta tutulmaya ve yapacakları taarruzun baskın olma özelliğinin de kaybolmasına dikkat edilmiştir. Ancak 14 Ağustos'ta ileri harekâta geçen Yunan ordusu, 23 Ağustos'tan itibaren 3. Kolordusu ile Sakarya Nehri doğusundaki Türk kuvvetlerini tespit, 1. Kolordusu ile Haymana istikametinde, 2. Kolordusu ile Mangal Dağı güneydoğusunda kuşatıcı taarruza başladı. Bu taarruzlar, stratejik açıdan düşünüldüğünde başarı şansı kaybedilmiş hareketler olarak harp tarihinde yerini alacaktır.

Öte yandan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, bizzat kendi yazdığı not defterlerinde -özellikle bu döneme ait yazdıklarında- Sakarya Meydan Muharebesi öncesi gelişmelere dair küçük ipuçları da vermiştir. 1921 Yılına ait günlük notlarının yer aldığı K:45 G:3 nolu defterde⁷, İzmir'in işgalinden sonraki süreçte meydana gelen olaylar, 1921 yılı Temmuz ayına kadar Ankara'da çalışmalarını sürdüren Maarif Kongresi ile ilgili bilgiler kısa notlar şeklinde verildikten sonra, TBMM hükûmetinin Rusya ve Bulgaristan devletleri ile olan dostluk münasebetlerine dair kısa bilgiler kaydedilmiştir. Bu defterde Sakarya Savaşı öncesi yürütülen hazırlıklar kapsamında Yunanlara karşı yürütülecek olan savaşın lojistik desteğinin sağlanması (uçak ve silah alımı gibi) ve personel temini konularına dair de kısa kısa notlar bulunmaktadır. Not defterinin 3ac sayfasında Eskişehir-Kütahya muharebelerindeki geri çekilmeye rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da topladığı ve 21 Temmuz 1921'e kadar çalışmalarına devam eden Maarif Kongresi'ni açış konuşmasının müsveddeleri de yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu müsveddelerde; eğitimin önemini belirttikten sonra, öğretmenlerin bir ülke için ne kadar mühim olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca savaşın en şiddetli olduğu bu kritik günlerde bile çocukların her türlü

---

⁷ Osmanlıca, rik'a yazısıyla yazılmış, 30 yapraklı kareli bir defterdir. Defter akıl defteri niteliğinde tutulmuş olup birkaç aylık olayları kapsamaktadır. 14 -16 Temmuz 1921'de yapılan Birinci Maarif Kongresi açılışında Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmanın müsveddeleri defterin içeriğinde yer almaktadır. *Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB*, K: 45, G: 3. Bu defter hakkında ayrıntı için bk., **Atatürk'ün Not Defterleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd. leri), c. VII, Ankara 2007.

fedakârlığa katlanılarak eğitimlerinin sürdürülmesinin gerekliliğini vurgulayarak yeni bir eğitim-öğretim programının hazırlanmasının elzem olduğunu ve yetişecek gençlere millî terbiye verilmesi hususuna da özellikle vurgu yapmıştır.⁸

1. Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinden Sonra IV. Grup Komutanlığının Muharebelerdeki Faaliyetlerine Dair Değerlendirme

1919 yılında Harbiye Mektebinden mezun olduktan bir yıl sonra Millî Mücadeleye katılmak üzere 4 Temmuz 1920'de Anadolu'ya geçen Fahri Aykut, Batı Cephesi karargâhında görevlendirilmiştir. 15 Eylül 1920 tarihinden 11 Eylül 1921'de elinden ve başından yaralanarak gazi unvanını aldığı Sakarya Meydan Muharebesinin sonuna kadar (2)4. Tümeğe bağlı Hücüm Taburunda görev yapmıştır.⁹

İstiklal Harbinin en çetin muharebelerinin yapıldığı esnada, Albay Kemalettin Sami (Gökçen) Beyin kolordusu olarak bilinen 4. Grup Komutanlığı bünyesinde görevini sürdüren Üsteğmen Fahri, Erkan-ı Harbiye Riyasetinin 29 Ağustos 1934 tarih ve 42.196 sayılı emriyle "*İstiklâl Harbinde IV. Kolordu*" adlı eseri kaleme almıştır.

Aykut'un IV. Kolorduya ait ceridelerden istifade ile kaleme aldığı eseri, 38. Sayılı Askerî Mecmu'anın eki olarak 1935 yılında yayımlanmıştır. Eserde, IV. Kolordunun IV. Grup adıyla 4 Mayıs 1921 tarihinde yeniden düzenlenmesinden itibaren, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz Takip Harekâtı hakkında toplanan bilgiler derlenmiştir. IV. Grup ve bağlı birlikleri özellikle Haymana bölgesinde Çal Dağı ve civarında yapılan muharebelerde büyük fedakârlık ve kahramanlıkla cephe hattını tutarak Yunan ordusuna geçit vermemiştir. Bu bildiride temel olarak Fahri Aykut'un eseri çerçevesinde IV. Grubun Sakarya Meydan Muharebesindeki rolü üzerinde durulacaktır.

Eskişehir-Kütahya Muharebelerinden sonra insan gücünün yarısını, silah ve cephanenin de onda birini kaybeden Batı Cephesi Komutanlığının, 18 Temmuz'dan itibaren birliklere verdiği münferit emirler, 23 Temmuz 1921

⁸ *Gnkur. ATASE Arşivi*, ATAZB, K: 45, G: 3ac, 3ad.

⁹ Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda IVüncü Kolordu*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen-Atike Kaptan), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yay., Ankara 2006, s. VII.

günü cephe geneline yayınlanmış ve Sakarya gerisine taktik geri çekilme planı uygulamaya konulmuştur.¹⁰ Batı cephesi birliklerine yayımlanan bu 12 numaralı cephe emrinin özetinde:¹¹ Ordunun Sakarya Nehri gerisine (doğusuna) yürüyüşünün devam edeceği, 1. Grubun Mihaliççık'ta kalarak ve Süvari Tümeniyle Mihaliççık yolu üzerinden Dutağacı-Beylikahır hattından Pomaklar-Alpıköy hattına kadar keşfe çıkacağı; 2. Grubun Akşehir tarafında kalarak iç cepheyi tutacağı; 3. Grubun Beylikköprü'nün doğusunda İğneciler bölgesinde hattın iki tarafını tutacağı; 5. Grubun Emirdağ ve Afyonun doğu kesimini kontrol altında tutacağı, 4. Grubun Polatlı'nın güneyinde Kamışçık, Sivri ve Sarıhalil bölgesini; 12. Grubun Kavuncu köprüsünün doğusunda Yıldız ve Hamzalı, Seyirhanlı bölgesini tutacak şekilde sür'atle hareket ederek 25 Temmuz akşamına kadar yeni savunma bölgelerine ulaşip kontrolü ele almaları istenmiştir. Bir süre sonra da 5. Grubun 3. Kafkas Tümeniyle 25 Temmuz 1921 sabahına kadar Sivrihisar'da toplanması emredilmiştir. Ancak, tümenin sayıca üstün düşman kuvveti karşısında Sakarya'nın batısında son muharebeden kaçınması ve düşman baskısı olmadığı müddetçe Sivrihisar'da kalması uygun bulunmuştur.¹²

Yapılan bu yeni düzenlemeyle IV. Grubun başına Albay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey atanmıştı. IV. Gruba, 4. ve 5. Kafkas Tümenleri ile 7., 23. ve 61. Tümenler bağlanmıştı. Kemalettin Sami Bey, 24-25 Temmuz 1921 gecesi yayımladığı Grup emrinde, birliklerin sür'atle intikali konusunda hassasiyet göstermelerini istemiş, 25 Temmuz günü gruba bağlı birliklerin Beylikköprü, Korsaklı, Kamışçık, Sivri ve Sarıhalil bölgelerine ulaşmalarını emretmiştir. Emirde ayrıca Gruba bağlı artçıların ve lojistik destek unsurlarının da bekletilmeden asıl birliğin olduğu yerde toplanmalarının önemine dikkat çekmişti. 25 Temmuzda yürüyüşe devam eden birlikler 26 Temmuz günü verilen emre göre, 61. Tümen Sarıhalil, 23. Tümen Sivri, 5. Kafkas Tümeni Korsaklı, 7. Tümen ve Seyyar hastahane Bayburt (Polatlı Gündoğan köyü), 4. Tümen Kamışçık (Karayavşan köyü), Ağır Topçu birliklerinin Eski Polatlı, Grup Karargâhı, cephan taburu ve telsiz istasyonunun da Şeyhali köyünde konuşlanması emredilmiştir. Birliklerin

¹⁰ **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2007, s. 30.

¹¹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 73-74.

¹² Mümtaz Ulusoy, **Türk İstiklal Harbi'nde 2nci Kolordu (1918-1921)**, (Yay. Hz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan), Ankara 2006, s. 135. Ayrıca bk., Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, (Yay. Hz. Ahmet Tetik-Melike Ceyhan), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006, s. 148-160.

intikali sırasında havanın oldukça sıcak olması, personeli ve hayvanları zor durumda bırakmıştır.¹³

IV. Grup Sakarya gerisine çekildikten sonra Sivri-Bayburt bölgesinde ordu ihtiyatı olarak bulunacak, düşmanın taarruzu halinde İnlerkatrancı'ya takviyede bulunacaktı. IV. Grup, ordu ihtiyatı olarak görevlendirildiğinden 26 Temmuz tarihinden itibaren bağlı birlikleri yeniden düzenleme ve askeri eğitim faaliyetlerine önem vermiştir. Eskişehir-Kütahya Muharebelerine dair birlik cerideleri mevcut olmadığından zayıatı tespit etmek de mümkün olmamıştır. Ancak, Sakarya Nehri gerisine çekildikten sonra birliklerin genel mevcudu tespit edilebilmiştir. IV. Grubun Sakarya gerisine çekildikten sonra personel, silah ve hayvan mevcuduna bakıldığında toplam kuvveti şöyledir: 1.194 subay, 13.596 er, 6.383 tüfek, 75 hafif makineli tüfek, 121 Ağır makineli tüfek, 33 top, 3.419 hayvan.¹⁴ Düşmanın Porsuk vadisi boyunca Türk ordusunun sağ kanadına yönelik olası bir hareketini durdurmak için Malıköy'e kadar olan sahasının savunma görevi de ihtiyatta bulunan IV. Gruba verilmiştir. IV. Gruba bağlı birlikler, 23 Ağustos tarihine kadar bölgede gerekli savunma düzenine göre ihtiyat birliği olarak hazırlıklarını sürdürmüştür.¹⁵

5 Ağustos 1921 itibariyle Batı Cephesi Komutanlığının Sakarya havzasındaki personel, silah ve araç gereç durumuna bakıldığında mevcudu şöyleydi: 5.339 subay, 85.990 er, 44.277 tüfek, 511 ağır makineli tüfek, 231 hafif makineli tüfek, 168 top, 27.239 hayvan, 1.423 arabadan ibarettir.¹⁶

TBMM'de Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde yaşanan dramdan kaynaklanan tartışmalar başkomutanlık meselesini gündeme getirmiş, sunulan bir önergeyle meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921'de üç aylığına Başkomutanlık yetki ve sorumluluğu verilmiştir. Bu yetki ve sorumluluğu alan Mustafa Kemal Paşa, 7/8 Ağustos 1921 tarihinde topyekün savaş ilkesine uygun olarak "*Tekâlif-i Milliye Emirleri*"ni yayımlayarak uygulamaya koymuştur.¹⁷

---

¹³ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 77-78.

¹⁴ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 78-79.

¹⁵ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 81-89

¹⁶ ATASE Nu: 4/4478, Kls: 1113, Ds: 196, F: 1/58.

¹⁷ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 2006, s. 417-418.

Eskişehir-Kütahya muharebelerinden sonra uygulanan taktik geri çekilme planıyla Türk ordusu Sakarya havzasına kuvvetlerini geri çekmiş; ancak Yunan ordusu bu sırada takibe cesaret bulamamıştı. Bu yüzden Yunan Generali Papulas, Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna mı, yoksa batısına mı çekildiğini, 14 Ağustos tarihinde harekâta geçtiği güne kadar öğrenememişti. General Papulas, Türk ordusunu güneyinden kuşatarak Ankara ile olan demiryolu bağlantısını kesmek ve kuzeye dağlık bölgeye atarak imha etmeyi esas almış ve bu varsayım üzerine ordusunu ileri sürmüştür. General Papulas 14 Ağustos 1921 pazar günü yayınladığı emirde Yunan Küçük Asya Ordusuna taarruz emrini vermiştir.¹⁸ Hazırlanan bu taarruz planına göre General Polymenakos komutasındaki 3. Kolordu üç tümeniyle (3., 7., 10. tümenler) Porsuk vadisinden, kuzeyinden General Kondyliss komutasındaki 1. Kolordu üç tümeniyle (1., 2., 12. tümenler) Porsuk güneyinden, Prens Andrea komutasındaki 2. Kolordu üç tümeniyle (5., 9., 13. tümenler) ve 1. Süvari tugayı ile Sakarya güneyinden önlerindeki zayıf Türk süvari örtme kuvvetlerini atarak 14 Ağustos 1921 sabahı saat 05:00'de ileri harekâta geçmişti. Papulas, 11. Tümeni Bursa bölgesinde, 4. Tümeni Afyon tarafında, Afyondan İzmir'e kadar olan sahayı da General Trikopis emrindeki kuvvetlere bırakarak bütün gücüyle Sakarya cephesine yüklenmişti.¹⁹

Yunan ordusunun ileri harekâtını büyük bir dikkatle takip eden Başkomutan ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Batı Cephesi Komutanı, Yunanların bir kuşatma hareketi ile birleştirilmiş cephe taarruzları yapacağı kanaatinde idiler. Asıl önemli olan mesele ise, Türk ordusunun sol kanadını kuşatacak olan Yunan kuvvetlerinin demiryolundan ve Yukarı Sakarya havzasından ne kadar uzaklaşabileceklerini kestirmektir. Bu maksatla ilk tedbir olarak, Ankara çayından güneye doğru uzayan cephenin sol kanadı Mangal Dağı'na dayandırıldı. Mangal Dağı - Beşköprü hattının kuzeyinde on iki piyade tümeni, bu hattın doğu ve güneydoğu bölgesinde üç süvari tümeni ve bir süvari livası hazır hale getirilerek savunma düzeni alındı. Beşköprü-Yenimehmetli hattının kuzeyinde dört piyade tümeni ile bir süvari tümeni geniş bir cephede bırakıldı. Böylece Yunan Ordusunun, Türk ordusunun doğu kanadını kuşatmak ve cephesini yarmak teşebbüsleri daha muharebe

---

¹⁸ Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Yay., Hz. Hayriye Yalçın), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006, s. 7-8.

¹⁹ **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, (Yay. Hz. Zekeriyâ Türkmen vd. leri), s. 37-38.

başlarken Türk komuta kademesi tarafından isabetle tespit ve takdir edilerek, gerekli düzen alınmış ve stratejik açıdan sevk ve idare üstünlüğü ele geçirilmiştir.²⁰

Cephedeki gelişmeleri gelen keşif raporlarından takip eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921 tarihinde Sakarya savunma hattını yakından görmek, ordunun sevk ve idaresinde daha etkili olmak amacıyla Ankara'dan Polatlı'ya hareket etmiş; Malıköy'e kadar trenle gelip oradan cepheye gitmiştir. Cepheye varan Mustafa Kemal Paşa, Polatlı güneyindeki Karadağ'a çıkarak tahkimat faaliyetleri ve savunma hazırlıklarını yerinde incelemiştir. Karadağ'dan dönerken atının ürkmesi sonucu düşerek kaburga kemiği kırılmış, tedavi edilmek üzere Ankara'ya götürülmek zorunda kalmıştır. Ancak o, kısa bir tedavi sürecinden sonra 17 Ağustos tarihinde tekrar cepheye geri dönmüştür.²¹

Sakarya Nehri doğusuna çekilen Türk ordusunun bu çekilmeden önce hazırlanmış bir harekât planı yoktu. Yunan ordusunun asıl kuvvetiyle Sakarya mevziinin güneyinden taarruza kalkışacağı ihtimali kuvvetli görüldüğünden bu öngörü üzerine harp planları hazırlanmaya çalışılmıştır. Buna göre 100 km.yi geçen cephe genişliği ve 20-25 km.yi bulan cephe derinliği hesaba katılarak oynak savunma stratejisinin takibine karar verilmiştir.²²

18-20 Ağustos 1921 tarihlerinde cephe hattına gelip özellikle sol kanat mevzilerinde (Mangal, Çal dağı) teftiş ve incelemelerde bulunarak tümen ve grup komutanlarıyla görüşen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa bazı yanlışlıkları yerinde düzeltmişler ve önemli gördükleri hususları Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı emirde dile getirmiştir: Fevzi Paşa bu emrinde; "*Düşman kuşatmasının Türbetepe, Mangal Dağı önlerine kadar uzaması durumunda bu bölgede emir ve komutanın ayrı bir grup komutanına verilmesini*" istemiştir. Ancak düşman durumu, henüz bu ihtimali doğrulayacak şekilde değildir. Görülen hareketler, geniş bir kuşatmaya değil,

---

²⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, 2. cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 454.

²¹ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât**, 2. cilt, 5. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972, s.198; Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1972, s. 715-716.

²² **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd. leri), s. 34.

büyük kuvvetlerle Tarlabayırı, Toydemir, Tanburoğlu bölgesinden mevziî bir yarmaya ihtimal verilmektedir. Bununla beraber, General Yusuf İzzet'in veya Albay İzzettin'in gerekirse hemen Türbe Tepesi'ne, Mangal Dağı bölgesine yetişerek bu kanatta komutayı üzerine almaları ve şimdiden muharebe karargâhlarının bir kısmıyla bu bölgeyi görmelerini faydalı bulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Albay İzzettin'in yerinde kalarak bu işin Yusuf İzzet Paşa'ya verilmesi ve 3. Kafkas Tümeninin de Yenimehmetli'ye gönderilmesinin uygun olduğunu, tümen kuvvetlerinin 3000'e çıkarılması ve ağır topçu cephanesinin ikmal edilmesini de emretmiştir. Fevzi Paşa bu emrinde teftiş ettiği mevzileri ve birliklerin moral durumlarını iyi bulduğunu, herkesin tuttuğu bölgede tahkimata devam edilmesini istemiş; son olarak da meydan muharebesinin mutlaka Türk ordusu tarafından kazanılacağına olan inancını dile getirip, Allah'tan herkese başarı dilemiştir.²³

IV. Grup bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ederken 23 Ağustos 1921 günü Ilıca Deresi güneyinden düşman hareketlerini tespit etmiş, Kürttacir (Şimdiki Türktacir) ve İlerkatrancı istikametinde düşman öncü kuvvetlerinin taarruza hazırlandıkları, buradan beş Yunan tümeninin Mangal Dağı istikametinde harekete geçtikleri anlaşılmıştır. Gerçekten de bütün hazırlıkları tamamlayan Yunan ordusu, 23 Ağustos 1921 sabahı ileri harekâta geçerek Türk ileri mevzilerine saldırmış, akşamüstü Mangal Dağı bir Yunan tümeni tarafından ele geçirilmiştir.²⁴ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Mangal Dağını savunmakla görevli II. Grup Komutanı Albay Selahattin Adil Bey'e gönderdiği emirde, Mangal dağının terkine sebep olan hadise ve sorumluların bildirilmesini istemiş, ancak Selahattin Adil Bey sorumluluğu üstüne alarak destek talebinde bulunmuştur.²⁵ Bu sırada III. Gurup bölgeye sevk edilirken destek amaçlı olarak IV. Grup tarafından 61. Tümenine bağlı hücum taburuna bir gece baskını ile Yunan tümenine saldırması emredilmiş, ancak şiddetli fırtına ve yağmur bu planın uygulanmasına engel olmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise Mangaldağı'nı savunan 5. Tümenin acemice davranmasını eleştirmiştir.²⁶ Mustafa Kemal Paşa, 24 Ağustos tarihinde 1.,2.,3.,4.,5. ve 12. Grup Komutanlıklarına ve Mürettep Kolorduya

²³ Mümtaz Ulusoy, **Türk İstiklal Harbi'nde 2nci Kolordu (1918-1921)**, s. 237-238.

²⁴ **Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İSH.**, nr:9199, Kls: 1277, G: 135, 24.08.1337 (1921).

²⁵ **Askeri Tarih Belgeler Dergisi**, Sy: 96, Ankara, Eylül 1993, Belge nr: 2534. Ayrıca bk., Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, 2. cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 12.

²⁶ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 89-90. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın eleştirileri için bk., Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 419.

yayımladığı emirde savunmada hata edenlerin kimler olursa olsun hemen kanunî takibata alınmasını ve cephe hattında yapılanları diyanet ve hamiyet görevi olarak algılanarak gerçekleştirilmesini istemiştir.²⁷

Beylikköprü'den Sakarya'yı geçen Yunan ordusunun ilerleyişine karşı, TBMM Hükümeti Erkan-ı Harbiye Riyasetinden XII. Grup birlikleri ile Mürettep Kolordunun ortak hareket etmesi emredilmiş; IV. Gruba da Tarlabayırı bölgesini savunma görevi verilmiştir. IV. Grup, 24-25 Ağustos günleri, Mangaldağı ile Türbetepe ve Yıldıztepe bölgesindeki muharebelere destek vermeye çalışmıştır.²⁸ Basında çıkan haberlerde de, Yunan ordusunun 22 Ağustos'tan itibaren ileri harekâta geçtiğine dair kısa bilgiler yayınlanırken, kamuoyu gelişmeler hakkında uyanık tutulmaya çalışılmıştır.²⁹ Ancak basında çıkan haberlerin genelde kamuoyuna hep ümit verici nitelikte olduğu, Türk ordusunun bu harbi mutlaka kazanacağına yönelik bir algı yaratmaya çalışıldığı, bütün gayretlerin bu yönde olduğu görülür.³⁰ Keza 25 Ağustos 1921'de yapılan muharebeleri Hâkimiyet-i Milliye haberinde şöyle vermiştir: "...Ordumuz dün, Haymana Meydan Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerine taarruzunu tevkîfe muktedir olmuştur."³¹ Muharebelerde kuvvetlerimizin ağırlıklı olarak güney cephesinde savaştığı belirtilmiştir.

Batı Cephesi Komutanlığı, hava keşfine de önem vermekte idi. Erzurumlu Nafiz Bey'in hediye ettiği iki uçak ve elde mevcut bir adet Albatras D-III avcı uçağıyla keşifler yapılarak Yunan ordusunun durumu ve yeri tespit edilmeye çalışılmışmış, ancak Nafiz Bey'in uçakları savaşın ilk günlerinde düşerek elden çıkınca keşif faaliyetinde aksamalar olmuştur.³²

26 Ağustos 1921 günü sabahın erken saatinde başlayan Yunan taarruzuna karşı 61. Tümen ile 5. Kafkas Tümeni Tarlabayırı ve Yıldıztepe istikametinde muharebelere destek vermeye devam etmiş, Yunan birlikleri öğleden sonra saat 15:00 itibariyle geri çekilmeye başlamıştır. Ilıca Deresi boyunca 200'den fazla zayıat vererek çekilmek zorunda kalan düşman birlikleri Türk topçusunun isabetli ateşi karşısında tutunamamıştır. 5. Kafkas Tümeni birliklerine 500-800 metre yaklaşan düşman birlikleri bir süre sonra 61. Tümenin verdiği destekle püskürtülmüştür. 26 Ağustos günü cereyan eden muharebelere büyük ölçüde

²⁷ *Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İSH.*, Kls: 9, G: 9, F: 9-1.

²⁸ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 91-95.

²⁹ *Tevhid-i Efkâr*, nr: 3102-74, 24 Ağustos 1337/1921.

³⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, nr: 272, 25 Ağustos 1337/1921.

³¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, nr: 273, 26 Ağustos 1337/1921.

³² Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, c. II, Ankara 1997, s. 71-74.

ihtiyat birlikleri de katılarak destek vermiştir.³³ Hatta cephede yaşanan muharebelerin şiddetini bizzat gören Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, topyekün harp ilkesiyle mücadele eden bir milletin geniş bir alanda savunma savaşı veren ordusuna, askerî stratejide "*oynak savunma prensibi*" ilkesine uygun olan şu tarihi emrini vermiştir: "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır; vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanyıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tabi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.*"³⁴ Basında da Yunan ordusunun hareketinin mühim bir devreye girdiğinden bahsedilerek cephede yaşananlar ayrıntılı olarak verilmekteydi.³⁵

27 Ağustos günü IV. Grup bölgesinde 61. Tümeğe bağılı birliklerin Tarlabayırı ve Yassitepe bölgesinde cereyan eden muharebelerde Yunan kuvvetlerine büyük kayıplar verdirdiğı, Türk topçusunun isabetli atışlarının bunda etkili olduğı, alınan esirlerin ifadelerinden anlaşılmıştır. Öte yandan esir ifadelerinden Yunan ordusunun gıda-ekmek sıkıntısı çektiğı de tespit edilmiştir. Basında bugün yapılan muharebeler "*Cihanbeyli Meydan Muharebesi*" adıyla da anılmıştır.³⁶ Gruba bağılı birliklerdeki hücum kıtaları tarafından düşmanın gece taarruzları süngü hücumlarıyla geri püskürtülmüştür. 27 Ağustos 1921 gecesi saat 23:00'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir emirde, bütün grupların buldukları mevzileri son erine kadar var gücüyle savunmaları; düşmanın kazandığı küçük mevzii başarıların hiçbir zaman gözde büyüülmemesi gerektiğı belirtildikten sonra Allahın yardımıyla düşmanın kısa bir süre içinde bozguna uğratılacağına olan inanç dile getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca 27-28 Ağustos gecesi düşmanın muhtemel saldırılarına karşı birliklerin uyanık bulunmalarını, süngü hücumuyla bunun püskürtülmesini istemiştir.³⁷ Başkomutanlığın ihtiyaten verdiğı bu emir üzerine Türk birlikleri geceyi uyanık geçirdiğinden Yunan ordusu taarruza cesaret edememiştir. Hatta Tevhid-i Efkâr yaptığı haberde; Yunan ordusunun durumuna dair "*Gordion'daki düğümü ne çözebilirler, ne*

³³ Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İŞH., Kls: 1148, G: 3, F: 3-3. Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 96-98.

³⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, s. 419.

³⁵ **Tevhid-i Efkâr**, nr: 3105-77, 27 Ağustos 1337/1921.

³⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, nr: 276, 29 Ağustos 1337/1921.

³⁷ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 99-100.

kesebilirler, bilakis kendileri çözüldüler" başlığıyla cephedeki gelişmeleri özetlemiştir.³⁸

28 Ağustos günü seher vakti 61. Tümen bölgesine aralıklı fakat yoğun bir topçu ateşi başlatmış, yapılan keşifte düşmanın birliklerini güneye almak için topçu ateşiyle Türk birliklerini yanılmaya çalıştığı anlaşılmış, Taşlı tepe bölgesinde şiddetli muharebeler yapılarak düşman buradan püskürtülmüştür. Yassı Tepe civarında yapılan muharebelerde her iki taraf kayıplar vermiştir. Yunan tümenleri IV. Gruba bağlı 5. Kafkas Tümeni bölgesine de saldırmışlar ancak pek çok zayıat vererek çekilmek durumunda kalmışlardır.³⁹

28 Ağustos'u 29 Ağustos'a bağlayan gece yarısında başlayan muharebeler akşam güneş batana kadar sürmüştür. Tarlabayırı istikametinde 5. Kafkas Tümeni ve 61. Tümen istikametinde gelişen düşman taarruzuna karşı Türk birlikleri metin bir direniş göstererek karşı durmuş; ancak sabaha doğru Tarassut Tepeye yüklenen Yunan kuvvetleri 5. Kafkas Tümeni cephesini yararak ilerlemiştir. Tümen tuttuğu mevzileri terk ederek 2 km kadar kuzeye çekilmiş; III. Gruptan gelen takviyelerin de etkisi olmamıştır. Öğleye doğru muharebeler daha da şiddetlenmiştir. IV. Grup Komutanlığı, Batı Cephesinden yardım talebinde bulunmuş, akşama doğru takviye olarak gönderilen 9. Süvari Alayı önce Sarıhalil'e daha sonra da Sapanca vadisine ilerleyerek akşamın alacakaranlığında düşman taarruzu durdurulabilmiştir. Beş gündür devam eden muharebelerde bulunduğu hattı başarıyla savunan IV. Grup, 5. Kafkas Tümeni bölgesinde oluşan gediğin kapatılamamasından dolayı zor anlar yaşamış; Grup Komutanı Kemalettin Sami, Karakuyu'dan 29 Ağustos'u 30 Ağustos'a bağlayan gece saat 02.00'de yazdığı emirde düşmana kaptırılan yerlerin ertesi günü öğle vaktine kadar geri alınıp tahkim edilmesini istemiştir. Gerekli cephanenin de Haymana'dan ya da Karakuyu'dan tedarik edilmesini, yaralıların Haymana Menzil Hastahanesi veya Sivri'deki Grup Seyyar Hastanesine naklinin yapılmasını emretmiştir. Bu cephe emrine ek olarak hazırlanan ikinci bir emirde birliklerin şayet düşmanın üstün kuvvetlerine karşı gelememesi durumunda Sarıhalil-Korsaklı hattına geri çekilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. 30 Ağustos'ta yeni bir düşman taarruzu beklendiğinden IV. Grubun daha da kötü duruma düşmemesi için geri çekilip yeni savunma mevzii tutması istenmiştir.⁴⁰

³⁸ **Tevhid-i Efkâr**, nr: 3106-78, 28 Ağustos 1337/1921.

³⁹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 101-102.

⁴⁰ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s.102-107.

30 Ağustos günü, IV. Gruba bağlı birlikler sabahın erken saatlerine kadar geri çekilme işlemini başarıyla yapmışlardır. Düşmanın sabahın ilk saatlerinde topçu ateşiyle başladığı taarruzu ilerleyen zamanda devam etmiş, bir tümen kadar kuvvetle akşama doğru 19:30 civarı, Sivri ve Soğuçalı bölgesinden harekete geçen Yunan birlikleri Çaldağına yönelerek buraya kontrol altına almıştır.⁴¹ Çaldağı, IV. Grup mıntıkasında yer almakla birlikte elde yeterli kuvvet bulunmadığından tutulamamış, Kemalettin Sami, Batı Cephesi komutanlığına müracaat ederek III. Grup Komutanlığından 57. Tümeni destek amaçlı buraya göndermesini istenmiştir. 190. Alay gece yarısı yaptığı süngü hücumuyla Çaldağının en batısındaki tepeleri ele geçirmiştir.⁴²

Düşmanın 30-31 Ağustos gecesi Çaldağı istikametindeki taarruzu, Fahri Aykut'a göre takdire değer bir girişim olmuştur. Ancak bölgeye hâkim olan Çaldağının tamamını ele geçirememiş, batı kısmı Yunan, doğu kısmı ise Türk kuvvetlerinin denetiminde kalmıştır. 31 Ağustos 1921 gece saat 03:00'de verilen Grup emrinde, Büyükçalış kuzeyi-Haymana güneyi-Çaldağı-Karadağ-Kartaldağı-Ezineli hattının mutlaka elde tutulması, inatla savunulması istenmiştir. Sabah saatlerinden itibaren Çaldağı üzerinde düşmanla şiddetli muharebeler yapılmış, birlikler önemli kayıplar vermiştir. Kemalettin Sami, Süvari tümeni emrinde muharebelere katılan 190. Alayın mevcudunun 150 er ve birkaç subaya indiğini yazarken durumun vahametini Batı Cephesi Komutanına bir mesajla bildirmiştir. İsmet Paşa kendisine yazdığı emirde III. Gruba bağlı birliklerin yaptığı taarruzlarla Çaldağının kontrol altına alındığını, düşmanın son kuvvetini burada harcadığını ve yakında duraklamak zorunda kalacağını umduğunu ifade ederek, düşman karşısında başta komuta heyeti olmak üzere bütün askerlerin metanetli olmalarını tavsiye etmelerini istemiştir.

Öte yandan 31 Ağustos 1921 günü muharebeler güney bölgesinde yine bütün şiddetiyle devam etmiştir. Kemalettin Sami Bey birliklerine yayınladığı emirde ne pahasına olursa olsun Çaldağının elde tutulmasını istemiştir.⁴³ Cephe hattındaki Türk savunmasının metaneti karşısında Yunan ordusu hedefine ulaşamamış, bu durum basında hicivlere dahi konu olmuştur.⁴⁴

⁴¹ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s.107-110.

⁴² **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), s. 56-57.

⁴³ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 110-115.

⁴⁴ Karagöz Dergisi yaptığı yayınlarda Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu şiirle şöyle hicvetmiştir: "*Gordion'da kördüğüm mü oldunuz / Üzümbey(li)de hayli otlar yoldunuz /*

1 Eylül 1921 günü 33 numaralı cephe emrinin içeriğinde Haymana'yı hedef alan bir düşman taarruzu beklentisi vardır. Grupların tuttıkları yerleri kesinlikle korumaları istenirken, özel önem taşıyan Haymana istikametinin III. Grup tarafından tutulması, Şeyhali-Sivri yolu ile Çal cephesinin sol kanadının da IV. Grup tarafından sıkı bir şekilde tutulması emredilmiştir. Ancak, 1 Eylül günü düşmanın birliklerini takviye ile vakit geçirdiği, birliklerini Çaldağına doğru kaydırmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Düşman 2 Eylül günü Haymana şosesine kadar ilerlemiş, akşama kadar Çaldağı bölgesinde muharebeler devam etmiştir. Gece yarısına doğru düşmanın Karayavşan'ı işgal ettiği ve Haymana istikametinde ilerlediği anlaşılmıştır. Ancak basında da yer alan haberlere bakıldığında bu artık Yunan ordusunun son çırpınışları idi.⁴⁵ Keza 3 Eylül günü, Türk keşif birliklerince Yunan kuvvetlerinin Çaldağında tahkimat yaptığı tespit edilmiştir. 4-5 Eylül günü Türk ordusuna bağlı birlikler, ertesi gün yapılacak taarruz harekâtı için son hazırlıklarını yapmışlardır.⁴⁶

6 Eylül 1921 günü yayımlanan cephe emrinde IV. ve XII. Grupların taarruz için hazırlanmaları istenmiştir. Ancak bugün topçuların atışıyla mevzii muharebeler şeklinde savaş devam etmiştir. Düşman birliklerinin Çaldağından çekilme emareleri gösterdiği tespit edilmiş; Batı Cephesi Komutanlığından gelen ve İstanbul'dan da alınan istihbari bilgilere dayanarak yapılan açıklamada Yunan ordusunun 30.000'den fazla zayıat verdiği ifade edilerek geri çekilmeye başladığı, askerler arasında sıtmanın hüküm sürdüğü, Fransız hükümetince Franklin Bouillion'un arabuluculuk için kesin talimat ve yetkilerle Ankara'ya gönderildiği bildirilmiştir.⁴⁷

6-7 Eylül gecesi IV. Grup cephesinde küçük müfrezelerle yürütülen gece baskınlarında düşmandan esir alınıp bilgi toplanmak istenmiş ancak bunda muvaffak olunamamış, birlikler tarafından ele geçirilen düşman ölülerinin ceplerinde buğday taneleri ve una rastlandığı, bundan dolayı da düşmanın yiyecek sıkıntısı çektiği hükmedilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığınının 38 numaralı emriyle Grup takviye edilmiş; 18:30'da Karayavşan kuzeyindeki

---

Belayı aradınız, buldunuz / Durun bakalım, daha kavga bitmedi / Yediğiniz sille size yetmedi." Bk., **Karagöz**, nr: 1404, 31 Ağustos 1337/1921.

⁴⁵ Karagöz Dergisi 3 Eylül 1921 tarihli nüshasında "*Türkler İsyanda*" başlığını kullanarak Yunan ordusunun Anadolu macerasını eleştirmiş, "*Geniş midir, Haymana'nın ovası? / Sert mi geldi, Ankara'nın havası?*" sorularını sormuştur. Bk., **Karagöz**, nr: 1405, 3 Eylül 1337/1921.

⁴⁶ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 115-131.

⁴⁷ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 131-134.

Kara tepeye taarruz etmesi istenmiştir. Emir üzerine tepeye taarruz edilmiş ancak düşmanın inatça savunmasından dolayı tepe geri alınamamış; gece yarısına kadar muharebeler sürmüştür.⁴⁸

7-8 Eylül 1921 gecesi saat 01.30'da Kara tepeye yapılan taarruzla iki alay olduğu tahmin edilen düşman 300 ölü vererek bölgeden uzaklaştırılmış, birçok silah ve cephane ele geçirilmiştir. Kara tepenin ele geçirilmesi sırasında 32. Alay III. Tabur komutanı Yüzbaşı Osman Nuri Beyin gösterdiği azim, fedakârlık ve cesareten dolayı Grup Komutanlığınca Cephe Komutanlığına tepenin adının "*Osman Nuri Bey Tepesi*" olması teklif ve kabul edilmiştir. 8 Eylül günü de mevzii muharebeler devam etmiştir.⁴⁹ 8 Eylül günü birlikler yakın gelecekte düşünülen taarruz için hazırlıklara başlamıştır.

9 Eylül günü keşif faaliyetlerine önem verilerek düşmanın hareketi takip edilmeye çalışılmıştır. Ordunun kesin sonucu almak için Mürettep Kolordu ile taarruz yapması IV. Grubun da sağ kanattan topçu ve piyade ile buna destek vermesi kararlaştırılmıştır. Plana göre, IV. Grup, Eski Polatlı istikametinde batı yönünde taarruz edecektir. 10 Eylül sabahı erken saatlerde topçu ateşiyle birlikte taarruz başlatılmıştır. Çaldağı Türk birliklerinin denetimine geçmiştir. Bu arada kuzeyden ilerleyen Mürettep Kolordu Duatepe'yi ele geçirmiş, düşman Beylikköprü istikametinde sürülmüştür. Bu sırada cephe hattında, Ankara'da kamuoyunda velhasıl her tarafta "*Türk Ordusu, taarruza geçiyor!*" algısı yaratılmaya gayret edilirken ordunun taarruz gücü psikolojik olarak yükseltilmeye çalışılmıştır.⁵⁰ 11 Eylül günü de muharebeler şiddetle devam etmiş, Yunan ordusu 500'den fazla zayıat vererek çekilmiştir.⁵¹ Öte yandan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise 9 Eylül tarihinden itibaren 12 Eylül 1921 tarihine kadar yaptığı yayınlarda Sakarya boylarında muharebe eden Türk ordusunun kazandığı zafere vurgu yaparak kamuoyunu bilgilendirmeye gayret etmiştir.⁵²

12 Eylül sabahı erken saatlerde Sivri ve Çaldağı eteklerindeki düşman kuvvetleri çekilmeye başlamış⁵³, 5. Kafkas Tümeni 20 kadar Yunan erini esir almış; birçok silah ve cephane ele geçirmiştir. Saat 10:00 civarı Şeyhali-

⁴⁸ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 134-136.

⁴⁹ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 136.

⁵⁰ Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, (Yay., Hz. Hayriye Yalçın), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., s. 78.

⁵¹ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 139-148.

⁵² *Hâkimiyet-i Milliye*, nr: 288-291, 09-12 Eylül 1337/1921.

⁵³ *Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd. leri), s. 59.

Karakuyu-Bayburt vadisi kontrol altına alınmış, Giresunlu Topal Osman Ağa Alayı da IV. Grup emrine girmiştir. Saat 14:00 de verilen cephe emrinde çekilmekte olan düşmanın Sakarya nehrinden geçerken hezimete uğratılması için Mürettep Kolordunun önce Kartaltepe'yi tutması oradan da Beylikköprü'ye taarruz etmesi istenmiştir. IV. Grup ise Eski Polatlı-Karakuyu istikametinde taarruza destek verecektir. Çaldağı da bu sırada XII. Grup tarafından geri alınmıştır.⁵⁴

12-13 Eylül gecesi takip harekâtı devam etmiş, Yunan birlikleri 13 Eylül sabahı son kalan döküntülerle Sakarya'nın batısına çekilmişler; bu durum Tevhid-i Efkâr tarafından "*Haymana Ovası, Türk hamaset ve celaletinin bir harikasına tecelligâh oldu*" açıklamasını yapmasına yol açmıştır.⁵⁵ IV. Grup Komutanı Kemalettin Sami 13 Eylül günü saat 11:50'de yayımladığı emirde, düşmanın Sakarya doğusunda hiçbir birliğinin kalmadığını, Mürettep Kolordu karşısında panik halinde çekildiğini yazmış, kendisine bağlı tümenlerin Tırnaksız-Velidede Tepesi ve Çanakçı istikametinde taarruza devam etmelerini istemiştir. Ayrıca tümenlerin Sakarya üzerinde kendi sahalarına düşen yerlerdeki köprüleri onarmalarını veya yeni köprüler inşasına süratle başlamalarını da emretmiştir.⁵⁶

IV. Grup Komutanlığı, Sakarya Meydan Muharebesinde, muharebenin en şiddetli cereyan ettiği sahada görev üstlenerek tarihi sorumluluğunu yerine getirmiştir. Kıt imkânlarla rağmen, komuta kademesinin kararlılığı ve Türk askerinin metaneti ile işgalci Yunan ordusu bölgeden sürülerek atılmış; zafer, Türk ordusunun olmuştur. Bu zafer, bir süre sonra da diplomatik sahada TBMM hükûmetinin uluslararası alanda saygın bir devlet olarak kabul görmesine zemin hazırlamıştır.

14/15 Eylül 1921 gecesi Türk ordusuna bağlı birlikler, 46 numaralı cephe emriyle Sakarya Nehrinin batısına geçirilerek tekrar ileri harekate başlanmış, Yunan ordusuyla yapılan kısmi muharebelerle düşmanın Sivrihisar hattına atılması sağlanmıştır.⁵⁷

Bu arada 13 Eylül günü yayımlanan cephe emri ile ordu teşkilatı yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Yeniden kolordu teşkilatına geçilmiş; 15, 23 ve 57. tümenlerden I. Kolordu kurulmuş başına Albay İzzettin Bey; 3, 4 ve

---

⁵⁴ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 148-152.

⁵⁵ *Tevhid-i Efkâr*, nr: 3121-93, 13 Eylül 1337/1921.

⁵⁶ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s. 152-154.

⁵⁷ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu*, s.159.

7. Tümenlerden II. Kolordu kurularak başına Albay Selahattin Adil Bey; 1. ve 41. Tümenlerle 1. Süvari Tümenlerden III. Kolordu teşkil edilerek başına Albay Kazım Fikri Bey; 5. Kafkas, 2. ve 61. Tümenlerden IV. Kolordu kurularak başına Albay Kemalettin Sami Bey; 2, 3 ve 14. Süvari Tümenlerinden V. Süvari Kolordusu kurularak başına Albay Fahrettin Bey atanmıştır. Muharebelerde personel zayıfatı olan birlikler de kolordularla birleştirilerek lağvedilmiştir. Yeni kurulan Kocaeli Grubuna da Albay Halit Bey atanmıştır.⁵⁸

SONUÇ

Eskişehir-Kütahya Muharebelerinden sonra Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk ordusu 23 Ağustos 1921 tarihinden 13 Eylül 1921 tarihine kadar 100-120 km. genişliğinde ve 10-25 km. derinlikteki geniş bir hat boyunca 22 gün geceli-gündüzlü büyük bir savunma savaşı vermiştir. Bu çetin savaşta Albay Kemalettin Sami Bey'in komutasındaki IV. Grup Komutanlığına bağlı birlikler ise üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek için canla başla gayret etmiştir. Bu grupta o tarihlerde henüz üsteğmen rütbesinde bulunan Fahri Aykut'un harp ceridelerine dayanarak yazmış olduğu eser, Türk İstiklal Harbi Tarihi için son derece önemli bir kaynaktır. Aykut'un eseri esas alınarak bu tebliğde Sakarya Meydan Muharebesinde IV. Grup Komutanlığının faaliyetleri kısaca değerlendirilmiştir.

Haymana'ya yakın Çaldağı ve civarında cereyan eden muharebelere çetin görevler üstlenen IV. Grup, elde bulunan kıt imkânlarla rağmen gece-gündüz devam eden muharebelere büyük bir metanet sergilemiş ve düşmanın Sakarya hattından geri atılmasında tarihi sorumluluğunu yerine getirmiştir. Türk ordusunun cephe hattındaki faaliyetleri günü gününe basın tarafından kamuoyu ile paylaşılarak, halkta zaferin yakın olduğuna dair bir algı yaratılmaya, orduya duyulan güven perçinlenmeye çalışılmıştır.⁵⁹

Türk Ordusu'nun 10 Eylül'de başlatılan ve bizzat Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilen genel karşı taarruzla Sakarya hattındaki

⁵⁸ Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, s. 155-156.

⁵⁹ Sakarya Savaşında basının rolüne dair bilgi için bk., Serpil Sürmeli, "İç ve Dış Kamuoyunda Sakarya Zaferi, Kamuoyuna Yansıyan Yönüyle Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi, Haymana Sempozyumu**, (Yay. Hz., Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara 2012, s. 211-226. Sadık Sarısamam, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Sakarya Meydan Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi, Haymana Sempozyumu**, (Yay. Hz., Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara 2012, s. 245-264.

Yunan kuvvetlerinin savunma için tertiplenmesine mani olunmuştur. Aynı gün Türk birlikleri stratejik bir nokta olan Çal Dağı'nı geri almış; Yunan ordusu bölgeden püskürtülmüştü. 13 Eylül'e kadar süren Türk taarruzu sonucunda Yunan ordusu, Eskişehir-Afyon hattının doğusuna kadar çekilerek bu bölgede savunma için tertiplenmeye başlamıştır. Bu çekilme sonucu 20 Eylül'de Sivrihisar, 22 Eylül'de Aziziye ve 24 Eylül'de Bolvadin ve Çay Yunan işgalinden kurtarılmıştır.

Çekilen Yunan Ordusunu takip amacıyla harekâta 13 Eylül 1921 itibariyle süvari tümenleri ve bazı piyade tümenleri ile devam edilmiş; ancak, teçhizat ve istihkâm yetersizliği gibi sebeplerle taarruza devam edilememiştir. Yunan ordusunun çekilirken yakıp yıktığı köprülerin yeniden ordunun geçişine uygun hale getirilmesi zaman almıştır.

Sakarya Zaferinin kazanılması ile Batı Cephesi Komutanlığına bağlı birliklerin komuta yapısı değiştirilerek 1.ve 2. Ordu kurulmuştur. Grup Komutanlıkları lağvedilerek bunların yerine 1.,2.,3.,4.,5. Kolordular ve Kolordu seviyesinde Kocaeli Grup Komutanlığı teşkil edilmiştir.

Yunan Ordusunun Ankara'nın batısına 50 km kadar yaklaşıp da büyük bir tehdit oluşturduğu bir dönemde yaşanan bu savaş, Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Yunan ordusunun Sakarya'yı geçmesi hadisesi, aslında Milli Mücadelenin merkezi şehrinin büyük bir tehdit altına düşmesi anlamına geliyordu. Sakarya Meydan Muharebesinde Türkler de Yunanlılar da büyük kayıplar vermiştir.⁶⁰ Yunan ordusu Sakarya harp meydanından çekilirken büyük tahribatta bulunmuş; demiryolu ve köprüleri imha etmiş; pek çok köyü de yakıp yıkarak talan etmiştir.

---

⁶⁰ Sakarya Meydan Muharebesinde Türk ordusunun zayıtı; 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir ve 14.268 kayıp olmak üzere toplam 39.289'dur. Yunan ordusunun zayıtı ise; 3.758 ölü, 18.955 yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.007'dir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde çok fazla subay kaybı olduğu için bu savaşa, "*Subay Muharebesi*" adı da verilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu muharebe için "*Sakarya Melhame-i Kübrası*" yani kan gölü, kan deryası demiştir. Ayrıntılı bilgi için bk., **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2007, s. 76.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Gnkur. ATASE Arşivi, Türk İstiklal Harbi Fonu, Nu: 4/4478, Kls: 1113, Ds: 196, F: 1/58.
- Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İSH., nr: 9199, Kls: 1277, G: 135, 24.08.1337 (1921).
- Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İSH., Kls: 9, G: 9, F: 9-1.
- Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Arşivi İSH., Kls: 1148, G: 3, F: 3-3.
- Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 3.
- Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 3ac, 3ad.
- Askeri Tarih Belgeler Dergisi, Sy: 96, Ankara, Eylül 1993, Belge nr: 2534.

Kitaplar ve Makaleler

- Atatürk, Kemal, **Nutuk**, (Yay. Hz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.
- _____, **Atatürk'ün Not Defterleri**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), c. VII, Ankara 2007.
- Aykut, Fahri, **İstiklal Savaşı'nda IV üncü Kolordu**, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen-Atike Kaptan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yay., Ankara 2006.
- _____, **İstiklal Savaşında Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, (Yay. Hz. Ahmet Tetik-Melike Ceyhan), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara 1983.
- Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1972.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât**, 2. cilt, 5. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1972.

_____, **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, 2. cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler**, c. II, Ankara 1997.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen vd.leri), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2007.

Sarısamam, Sadık, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Sakarya Meydan Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi, Haymana Sempozyumu**, (Yay. Hz., Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara 2012, s. 245-264.

Sürmeli, Serpil, "İç ve Dış Kamuoyunda Sakarya Zaferi, Kamuoyuna Yansıyan Yönüyle Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi, Haymana Sempozyumu**, (Yay. Hz., Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara 2012, s. 211-226.

Türkmen, Zekeriya, "Ali Rıza Paşa Kabinesi, Kuva-yı Milliye İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 46, Ankara, Temmuz 2000, s. 37-87.

_____, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

_____, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevrasında Süvari Kolordusu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.XX, sayı: 58, (ATAM Başkanlığı Yay.), Ankara, Mart 2004, s. 205-208.

Ulusoy, Mümtaz, **Türk İstiklal Harbi'nde 2nci Kolordu (1918-1921)**, (Yay. Hz. Ahmet Tetik-Şeyda Büyükcan), Ankara 2006.

Vandemir, Baki, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Yay., Hz. Hayriye Yalçın), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2006.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye, nr: 272, 25 Ağustos 1337/1921.

Hâkimiyet-i Milliye, nr: 273, 26 Ağustos 1337/1921.

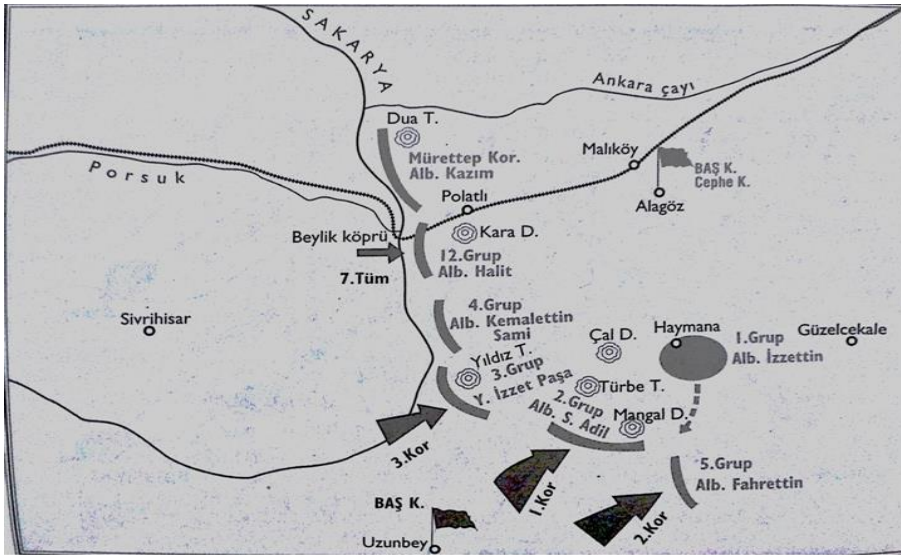
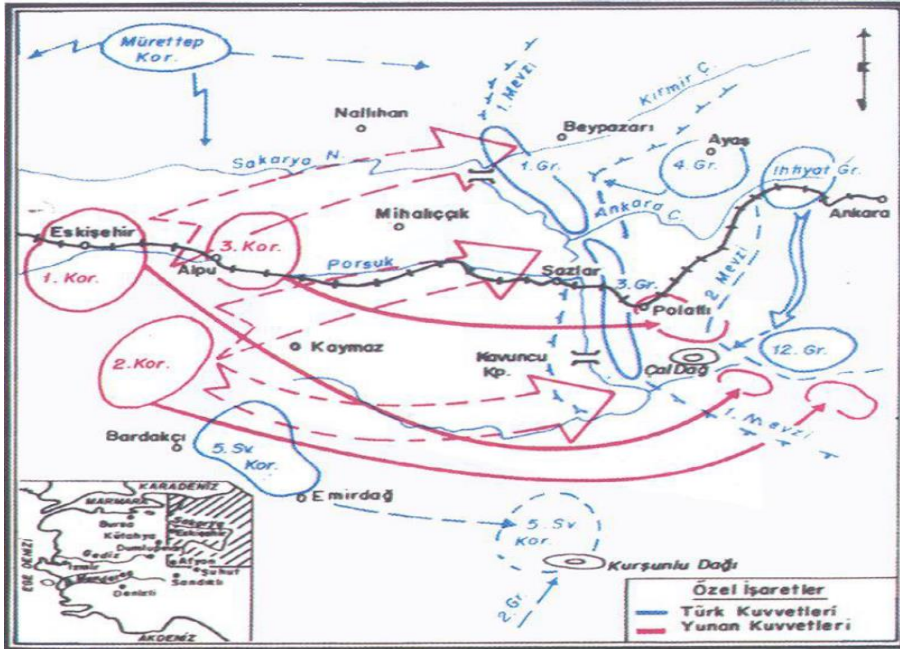

Fahri Aykut tarafından kaleme alınan eser, tarafımızdan güncellenerek yayımlanmıştır.

Yanda fotoğrafı görülen Tümgeneral Fahri Aykut

Sakarya Meydan Savaşında Türk ve Yunan kuvvetlerinin hareketlerini gösterir kroki

Sakarya Savaşı Başlarken(23 Ağustos 1921)

SAKARYA SAVAŞI VE BÜYÜK TAARRUZ'UN AYDIN SANCAĞINDA ETKİLERİ VE SONUÇLARI

Günver GÜNEŞ* -Müslime GÜNEŞ**

ÖZET

Sakarya SavaŐı ve Büyük Taarruz Türk Milli Mücadelesinin Türkler lehine önemli kırılma anlarından biri olmuŐtur. Bu konuda yapılmıŐ oldukça fazla araŐtırma bulunmasına karŐın, Anadolu'nun deĐiŐik bölgelerinde etkileri ve sonuçlarının nasıl gerçekteŐtiĐine dair literatürde ciddi eksiklikler göze çarpmaktadır. Milli Mücadele'nin bu dönemi özellikle İtalyan ve Yunan İŐgali altında bulunan Aydın Sancağı gibi bölgelerde ya tarihi malzeme yokluğundan, ya da iŐgalin baskıcı tutumunun etkisiyle üzerinde durulmamıŐtır. Bu ciddi bir eksikliktir. Bu çalıŐma söz konusu eksikliği ortadan kaldırmaya yönelik bir arayıŐ olacaktır. Sakarya Zaferi'nin Söke ve KuŐadasında Türklerle İtalyanların birlikte kutlama yapmasına yol ačan siyasi ve sosyolojik etkileriyle, Aydın ve Nazilli'de Yunan birlikleri ve Yerli Rumlarda ortaya çıkaran endiŐeyi arŐiv belgeleri, hatıratlar ve dönemin basınının aktarımıyla paylaŐacaĐız. Büyük Taarruz da Türk Ordusunun yürüyüŐ haberini geç de olsa alan Batı Anadolu'daki Yunan güçleri buldukları yerlerdeki yaŐam izlerini yok etmeye yönelmiŐtir. Batı Anadolu'nun pek çok kenti kasabası ve köyü gibi İzmir Aydın Demiryolu hattı boyunca Aydın, Nazilli, İncirliova, Germencik yanında Menderes'in güneyinde kalan bir dönem İtalyan iŐgali altında olan Söke ve KuŐadasında da çok ciddi tahribat yaŐandı. Tahribat'ın Őiddeti mezalime dönüŐtü. Yunanlılar Sakarya ve Büyük Taarruz'un intikamını Aydın Türklerini yaralayarak, öldürerek, tecavüz ederek, yakarak, yıkarak almak istediler. Aydın Kurtarıldığı 7 Eylül 1922'de adeta Kanlı Bahçeye dönmiŐtü.

---

* Dr. Öğr. Üyesi; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

** Dr. Öğr. Üyesi; Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-EĞitim Fakültesi-Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilimdalı.

Anahtar Kelimeler; Milli Mücadele, Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz, Aydın Sancağı, Büyük Menderes,

THE BATTLE OF SAKARYA AND GREAT ATTACK SANJAK'S OF AYDIN BANK EFFECTS AND RESULTS

ABSTRACT

The Battle of Sakarya and the Great Attack Turkish National Struggle has been one of the important breaking times for the Turks. Although there have been a lot of researches on this subject, there are serious shortcomings in the literature on how the effects and results of the different regions of Anatolia are realized. This period of the National Struggle was not particularly concerned with the absence of historical materials, or the influence of the oppressive occupation of the occupied territories, especially in areas such as Aydın Sanjak that were under Italian and Greek Occupation. This is a serious shortcoming. This work will be a search for the elimination of shortcomings. We will share the anxiety and archive documents of the Sakarya Victory in the Sikes and the Kuşadası with the Greek and Italian Nazilli in the political and sociological influences that led to the celebration of the Italians with the Turks. The Great Attack also aimed to destroy the traces of life in the places where the Greek forces in Western Anatolia, who were late to hear the march of the Turkish Army. Many towns and villages of Western Anatolia also suffered severe damage in Söke and Kuşadası, which was under Italian occupation in the south of Meandros along with Aydın, Nazilli, Incirliova and Germencik along İzmir Aydın Railway line. The severity of the destruction is an algebra. The Greeks wanted to take the revenge of Sakarya and the Great Attack by injuring, killing, raping, burning and destroying the Aydın Turks. On September 7, 1922 Aydın returned to the Blooded Garden.

***Keywords;** National Struggle, Battle of Sakarya, Great Attack, Sanjak's Of Aydın, Meandros*

GİRİŞ

Türk Ordusu, Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrasında Sakarya Nehri doğusuna çekilerek savunma hattı oluşturmuştu. Sakarya Savaşı öncesinde, Mustafa Kemal Paşa TBMM tarafından Başkomutan olarak atandı ve Türk

Ordusu'nun başına geçti. Ayrıca Fevzi Çakmak Paşa'da Genelkurmay Başkanı olarak atanarak Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer aldı.

Yunanlılar ise Türk Ordusu'nun savunmasını kırıp Ankara'yı işgal etmek üzere hazırlıklarını tamamlayarak 23 Ağustos 1921 günü taarruza başladı. Başta kuşatma taarruzu deneyen Yunanlılar başarılı olamadı. Bunun üzerine yarma taarruzu için merkezden kuvvetle saldıran Yunan kuvvetleri, stratejik önemi olan Çal Dağı'nı ele geçirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır." emriyle oluşturdu strateji savaşın gidişatını değiştirmiştir. Bu emirle hat savunması yerine alan savunması yapılmıştır. Yunanlıların ilerlemeye çalışmasına karşı bütün birlikler alan savunması yapmış ve geri çekilmemiştir. Bu savunma ile Yunan taarruzları durmuştur. Türk Ordusu'nun karşı taarruzları ile Yunan ordusu önce Sakarya batısına, sonrasında Afyon-Kütahya hattına kadar atılmıştır.

22 gün süren savaş sonunda Türk Ordusu büyük bir zafer kazanmıştır. Bu savaşla Yunanlılar karşısında geri çekilme sona ermiştir.

1. Sakarya Zaferinin Aydın Sancağında Yankıları

Sakarya Zaferi tüm yurttaki olduğu gibi Aydın Sancağında da özellikle İtalyan işgali altında bulunan batı ucundaki Söke ve Kuşadası'nda yankı bulmuştur. Bölgeye gelen ilk haber 11 Eylül tarihli'dir. Ve "*Türk Ordusunun esir edildiği*" yönündeydi.¹ Hatta Söke'deki Rum Metropoliti "*kilisenin sevinçli haberini*" kilise çanlarını on dakikada bir çaldırarak müjdelemişti. Cepheden gelen bilgilerin kafa karışıklığı yarattığı bir ortamda TBMM ordusunun zafer haberi ise 14 Eylül de İtalyanlardan gelmişti. Morali İşgal Kumandanı Binbaşı Falkoni, Germencik Müdür Vekilliği görevini yürüten Cevat (Sökmensüer) Bey'i çağırarak kendisine 40 bin Yunan askerinin telef olduğunu bildirmiştir. O sırada telsizle sürekli yeni haberler geçen Stefani Ajansı'ndan, Yunan ordusunun silahlarını alıp kaçtığı bilgisi de ulaştı. Sevincinden İtalyan subayını iki yanağından öpen Cevat Bey, hızla Falkoni'nin yanından ayrıldı. Jandarma santralinden Söke Kaymakamı Hikmet Bey'i arayarak ilk müjdeyi verdi. Ardından Söke'ye giderek Hikmet Bey'e ve Aydın Mutasarrıfı Hurşit Bey'e gelişmeleri daha ayrıntılı anlattı. İlk şaşkınlık atlatıldıktan sonra ortalığı bir kutlama telaşı aldı. Hikmet ve Hurşit Beylerin yönlendirmeleri ile bir yandan davul zurna aranmaya başlandı. Öte

¹ Şaduman Halıcı, **Milli Mücadele'de Kuşadası ve Söke 1919-1922**, İzmir 2009, s.296-297.

yandan “dellal” çıkarılarak bando da görev almış olan vatandaşlardan müzik aletleri ile belediyeye gelmeleri istendi. Klarnette dâhil olmak üzere sekiz parçadan oluşan müzik grubunun arkasına takılan yüzlerce çocuk hep bir ağızdan Marşlar söyleyerek Söke sokaklarında dolaşmaya başladı.² Mızıkada önde, halk arkada bir yanda çocukların neşeli marşı, öte yanda kalabalığın sevinç çığlıkları arasında Cevat Bey birkaç kez sandalyeye çıkarak, halka Sakarya zaferi müjdesini yineledi. Rum mahallesine gelindiğinde, tam kilisenin karşısında Yazı İşleri Müdürü Agah Bey bir konuşma yaptı. Kutlamalar gece yapılan fener alayı ile son buldu.³

Zafer haberlerinin kısa sürede bölgede duyulmasının ardından Yörük Ali Efe’de “otuz kızanı ile birlikte” daha fazla bilgi almak için Söke Kaymakamlığına geldi. Bu ziyareti, Kuşadası’ndaki İtalyan işgal kumandanlığı, bir yandan İtalyan- Yunan anlaşmasını öte yandan otoritenin kendinde olduğunu hatırlatmak amacıyla olsa gerek, protesto etti. İtalyan komutan, “ Sevr Antlaşması’na göre Söke’nin İtalyan askeri işgali altında olduğu halde Milis çetelerin Söke’ye gelme maksadını” sordu. Cevat Bey, kaymakamın ağzından, Yörük Ali Efe’nin “zaferi öğrenmek amacı ile” geldiğini ve “ zaferin ilk müjdesini veren” İtalyan kumandanlığına teşekkürlerini sunmak istediğini yazdı. İtalyanlar, Yörük Ali Efe’yi nişan atma yarışına davet ettiler. Böylece İtalya’nın hareketi bir gösteriden öteye gidemedi.⁴

Aynı günlerde zafer coşkusunu yaşayan Kuşadası ise önemli bir ziyaretçiyi karşılama hazırlığı içindeydi. İngilizler tarafından Malta’ya sürülmüş olan Ali İhsan Paşa 6 Eylül 1921 günü akşamı adadan kaçmayı başarmış, ülkeye dönmek üzere İtalya’ya geçmişti.⁵ TBMM Hükümeti Paşa’nın Kuşadası’na çıkacağını Kuşadası Kaymakamına şifre ile bildirdi. Ali İhsan Paşa’dan bir hafta önce Kuşadası’na gelen Yüzbaşı Nevzat Bey de

---

² Günver Güneş, “Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Döneminde Söke”, **Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Edit: A. Adnan Öztürk), İzmir 2002, s.114.

³ Cevat Sökmensüer, **Milli Mücadele’de Aydın- Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım**, Karınca Matbaacılık, İzmir 1957, s.78-79.

⁴ Fatih Özkurt, **Yörük Ali Efe Milli Mücadele’nin Gizli Kahramanı**, Yenipazar Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Nazilli 2011, s.139-140, Cevat Sökmensüer, **a.g.e**, s.80-81.

⁵ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 103-105, Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara 1985, s.299.

Paşa'nın ulusal orduya katılmak üzere Kuşadası'na geleceği ve buradan Ankara'ya geçeceği bilgisini yerel makamlara ilettili.⁶

Ali İhsan Paşa 19 Eylül'de İtalya'dan hareket etmiş, bir gece İzmir limanında konakladıktan sonra 25 Eylül 1921 sabahı saat 10'da Kuşadası'na gelmiştir. Limanda; İtalya'da refakatinde bulunan Nevzat, Faik, Gani beylerle birlikte kaza memurları, Saracoğlu Şükrü Bey ve ayrıca Askere Alma Daire Başkanı ile Hilal-i Ahmer Başkanı ve bir Doktor Sökeliler adına Ali İhsan Paşa'yı karşıladılar. Paşa öğle yemeğini Kuşadalılarla yedikten sonra kendisi için gönderilen bir otomobille Söke'ye geçti. Söke'den Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti ve TBMM'nin onurlandırdığı Mareşallik rütbesi ve Gazilik sanı dolayısı ile Mustafa Kemal Paşa'ya tebriklerini de sundu.⁷ Ali İhsan Paşa'nın Kuşadası'nda ve Söke'de karşılanması İtilaf Devletleri nezdinde adeta Ankara'nın gövde gösterisi oldu. TBMM Orduları önemli bir komutanı kazanmıştı. Nitekim çok geçmeden Paşa I. Ordu Komutanlığına atandı. İtalyanlar bölgedeki belirsiz durumundan yararlanarak askeri güçlerini artırmaya yöneldiler.⁸ Oysa Anadolu'daki gelişmeler ve Sakarya Savaşı'nın TBMM orduları lehine sonuçlanması İtalyanların İşgal bölgelerinde durumlarını bir kez daha gözden geçirmelerine neden olmuştur. 25 Aralık 1921'de Söke'deki Ege İşgal Ordusu Kurmay Başkanı Albay Fusoni, Menderes Bölgesi'ndeki askerlerinin tümünün geri çekilmesi gerektiğini hem Savaş Bakanlığı'na hem de İstanbul'daki elçiliğine yazmıştı. Fusoni'nin düşünceleri İtalyan hükümetini de harekete geçirmiştir.⁹ Türk- İtalyan askerlerinin çatışma riskine karşılık ise İtalyanlar Anadolu'da güçlerini iki aşamada güvenli bir şekilde çekmeyi planlamışlardır.¹⁰ İtalyan Genelkurmay Başkanı Vaccari'nin emri Aydın Sancağı'nın İtalya'nın işgali altındaki bölgeye ulaşmadan İtalyanlar çoktan bölgeyi boşaltma hazırlıklarına başlamışlardı. İtalyanlar bölgeyi boşaltmaları konusundaki haberleri yalanlamalarına karşın gerçekte sessiz sedasız Aydın Sancağı'ndan

⁶ ATASE Arşivi, İSH-19, KN: 1549, GN:82, BN:82-1, BT:24.5.37 (1921)., Hülya Toker-Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 232-234.Şaduman Halıcı, **a.g.e**, s.298-299.

⁷ Ali İhsan Sabis, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s.73-85.

⁸ ATASE Arşivi, İSH-17, KN:1238, GN:118-1, BT:16.9.37 (1921).

⁹ Mevlüt Çelebi, "Kuşadası'nda İtalyan İşgali", **Milli Mücadele'de Kuşadası Cephesi ve Önderleri**, Edit: Günver Güneş, Aydın 2007, s. 40.

¹⁰ Birinci aşamada Aydın Köprüsü ve Söke'deki askerler, ikinci aşamada Kuşadası'ndaki birlikler çekilecekti Şaduman Halıcı, **a.g.e**, s.310.

ayrılıyorlardı. O arada İtalyan İşgal Kumandanı Albay Fusoni Aydın Mutasarrıflığına gönderdiği bir nota ile 28 Nisan gününe kadar Türkiye'deki kuvvetlerini çekileceğini beyan etti.¹¹ Bölgedeki Hıristiyanlar arasında İtalyanların işgal bölgelerini vakit geçirmeden boşaltacağı haberi kulaktan kulağa yayılırken Aydın Mutasarrıf Halil Bey'i endişelendirmiştir. Endişe kaynağı ise öncelikle güvenliğin bozulması, ardından da İtalyanların boşaltacağı alana Yunan Ordusunun gelme olasılığı idi. TBMM Kuşadası ve Söke'den yükselen sese kulak verdi. TBMM ve Hükümeti İtalyanların işgal bölgelerini boşaltabileceği haberini ilk kez Halil Bey'den öğrendi. Hariciye Vekâleti ise 13 Nisan 1922'de Matbuat-ı Umumiye aracılığıyla Söke İstihbarat Müdürü Hüseyin Fehmi Bey tarafından bilgilendirildi. 14 Nisan'da İtalya Dışişleri Bakanlığı Roma'daki Ankara ve İstanbul temsilcilerine Menderes Bölgesini boşaltacaklarını resmen bildirdi.¹² Ankara boşaltma haberini sevinçle karşıladı.¹³ Endişe yaratan bu durum karşısında Söke ve Kuşadası'nın savunulması için en az bir tümen askere gereksinim olacaktı. Yenipazar'daki Türk kıtası yetersizdi. Dâhiliye Vekâleti kanalıyla Sandıklı'dan, Denizli'den ve Nazilli Kabağağaç'tan askeri birlik istendi. Endişe ortamı içerisinde Bölge'de Yunan ve yerli Rum işbirliği artmış bölgede Müslüman- Hıristiyan çatışmasından ve Yunanlılardan destek gören yerli Rumların yeni katliamlara, vahşetlere yol açacağından çekinilir olmuştur.¹⁴

1920 yılı sonlarına gelindiğinde yaklaşık bir buçuk yıllık bir süreçte fevkalade yararlılık göstermiş olan milli müfrezeler veya geniş anlamıyla Kuva-yı Milliye tabii ömrünü tamamlamıştır.¹⁵ İzmir'in güneyinde önemli bir otorite olan Yörük Ali Efe yine benzer şekilde askeri kuvvetlerin iâşe ve ikmal Milli Müdafaa Vekâletine bırakıldıktan sonra da iâşe ve ikmal faaliyetleriyle ilgili üzerine düşen vazifeleri yapmaktan geri durmamıştır. Yörük Ali Efe 1921 yılı boyunca cepheye yönelik bu faaliyetleri yanında cephe gerisinde halkın sıkıntılarıyla uğraşmış ve ekonomik faaliyete de katılmıştır. Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte iâşe ve ikmal konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Kuva-yı Milliye'nin yazışmalarından

---

¹¹ Günay Çağlar, **İtalyanların Menderes Bölgesini Boşaltmaları ve Bu Esnada Çıkan Bazı Hadiseler**, Erzurum 1996, s.19, Cevat Sökmensüer, **a.g.e.**, s. 91-92.

¹² Günay Çağlar, **a.g.e.**, s.26-28, Şaduman Halıcı, **a.g.e.**, s.314.

¹³ **TBMM GCZ**, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.484-485.

¹⁴ Günay Çağlar, **a.g.e.**, s.32.

¹⁵ Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı**. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2009), 16.

anlaşıldığı kadarıyla 1921 tarihi itibarıyla hala askerlerin ve hayvanların iaşelerinin karşılanmasında bir takım güçlüklerle karşılaşmaktadır.¹⁶

Daha Sakarya Savaşının yapıldığı tarihlerde Kuva-yı Milliye önderlerinden Yörük Ali Efe'nin Çine Heyet-i Milliye Reisi Hafız Hidayet'e Bayraklık kumaş talebi inancın kuvvetini, zaferin çok önceden öngörüldüğünü kanıtlamaktadır.¹⁷ Sakarya Savaşı sırasında Aydın ve Kazalarından düzenli orduya yardımlarda Tekâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu noktada Bozdoğan ve Akseki halkının yaptığı bağışlar 26 Eylül 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanmıştı. "Bozdoğan kazası ahalisinden şimdiye kadar Tekâlif-i Milliye suretinde verdikleri eşya ve erzaktan ma'ada Kalem-i Mıntıkası efradının ilbası için (altmışbir bin) kuruş kıymetinde yirmiiki takım elbise (yirmiyedinbin kuruş) kıymetinde yüz çift ayakkabı tedarikiyle orduya teberru etmişlerdir. Bu hususta kaymakam-ı kaza ile Demirci Mehmed Efe'nin teşvikât-ı hamiyetpervarânesi takdiren bildirilmektedir."¹⁸ Sakarya Savaşı sırasında Görüldüğü üzere, Anadolu'dan yapılan bağış ve yardımlar, çeşitli şekillerde Türk Ordusuna ulaşmıştır. Cephede çarpışan Türk askerinin arkasında yer alan bu maddi, manevi güç ve destek, Türk Zaferi'nin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır.

Sakarya Zaferi Yenipazar Nahiyesinde de bir mitingle kutlandı. Yenipazar mitingi 12 Eylül 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Mitingde Mukaddes vatanın kurtuluşu uğrunda malen ve bedenen her türlü fedakârlığın yapılacağı, ordunun kahraman ve cesur askerlerine selam, saygı ve şükranlarının takdim edilmesini isteyen kararlar alınmıştı.¹⁹ Aydın'da yapılan bu mitingler, Milli davanın paylaşılmasına tarihi bir örnek teşkil eder.

Muhacirlerin durumu ise cephede düşmanla boğuşan, canlarını ortaya koyanları dahi ümitsizliğe düşürecek niteliktedir. İşgalin genişlemesi, çaresizliğini daha da arttırmıştır. Çünkü her geçen gün muhacirlerin sayısı artmakta ve bunların iaşe, ikmal, barınma sorunları güçleşmektedir. Yunan

---

¹⁶ Emine Pancar, "1921 Yılında Yörük Ali Efe'nin Cephe Gerisinde Yürüttüğü Faaliyetler", **Historie Studies**, Volume 5 Issue 5, p. 177-192, September 2013, Konya 2013, s.183.

¹⁷ 15 Eylül 1921 tarihinde Yörük Ali Efe'nin bayraklık kumaş, saçaklı sırma, barut isteğine karşı Hafız Hidayet Bey'in gönderdiği telgrafa yer verilecektir. **ATASE Arş. YAED**, K:5, G:931, B:1.

¹⁸ Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Ankara, 1998. s. 149.

¹⁹ **Hâkimiyet-i Milliye** 12 Eylül 1337 (1921)

işgal hareketinin başlamasından bu yana Çine muhacirlerin en önemli sığınak yerlerinden biri olmuştur. Burada bulunan Beşinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti de Seyfettin Bey vekâletinde çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. 8 Eylül 1921 tarihinde Koçarlı'da Atça müdürü, Aydınlı Kerestecizade, Sultanhisarlı Hacı Mehmet Beyzade tarafından muhacirler için yardım isteğini içeren bir telgraf ise Yörük Ali Efe'ye gönderilmiştir.²⁰

2. İtalyanların Söke ve Kuşadası'ndan Çekilmesi Sonucu Bölgede Gelişen Olaylar

İtalyanlar Kuşadası- Söke hattında denetimlerini sağlamış olsalar bile, 1920 yılı içerisinde Yunanlılar yönetsel alanda İtalyan işgalinde bulunan Kuşadası dışında İzmir Sancağında hemen her kaza da örgütlenmesini tamamlamıştı.²¹ Kuşadası da İtalyanların bölgeyi boşaltmaya karar verdiği 21 Nisan 1922'den sonra Yunanlıların kontrolüne geçmiştir. İtalyanların bölgeden çekilmeleri İzmir –Aydın hattında diğer yerleşimlerde olduğu gibi Türklerle Yunanlıları bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. 19 Nisan'da Koçarlı, Bağarası, Yoran ve Akköy Ovalarındaki İtalyan kıtalarının Söke'ye çekilmesiyle Büyük Menderes'in sol sahilinde hiçbir İtalyan kalmadı.²² Söke'nin tahliyesi ise, Liva'nın diğer kısımlarını son derece olumsuz etkilemiştir. Mutasarrıf, telaşa kapılan yöre halkını bin bir güçlkle yatıştırabilmiş ve sükunu sağlamıştır. Bu sırada cephede ufak tefek çatışmalar olmaktadır. Bunlar askeri bakımdan değil, fakat etkileri dolayısıyla önemliydi. Bu arada Akköy ve Yoran isimindeki Rum köyleri ayaklanmış, onları tenkil ve cephe tesis etmek amacıyla, Rumların içeriye nakli söz konusu olmuştur. Yunanlılarla muharebe edildiği sırada, jandarmaların cephede, memurların işiyle meşgul olmasından dolayı, kimliği bilersiz bazı kişiler, sivil halkın bir kısmına hoş olmayan hareketlerde bulunmuşlardır.

Tahliye hazırlıklarının tamamlandığı 20 Nisan'da, İtalyanlarla görüşen Türk yetkililer, Söke'den ayrılmalarından sonra Yunan birliklerinin, güvenliğin bozulduğu gerekçesiyle kasaba'yı işgal etmelerinden endişe ettiklerini bildirmişlerdir. Kuşadası'ndaki İtalya temsilcisi Costa Sanseverino, görüştüğü Aydın Mutasarrıfı Halil Bey'e "*Yunanlıların tahliyeden sonra*

²⁰ ATASE Arş. YAED, K:5, G:935, B:1. Emine Pancar, a.g.m, s.190.

²¹ Engin Berber, **Sanclı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.282.

²² Günay Çağlar, a.g.e, s.78.

taarruz etmeyecekleri” hakkında güvence vermiştir.²³ Her olasılığa karşı Yunan işgaline karşı Kuşadası ve Söke’ye 2 subay ve 20 askerden oluşan bir müfreze yerleştirilmişti.²⁴ Bu hazırlıklara rağmen Söke, 21 Nisan ‘da İtalyan birliklerinin ayrılmasından sonra, saat 18’e doğru Yunan askeri tarafından işgale başlanmıştır.²⁵ 21 Nisan’dan itibaren Kuşadası’ndaki birlikler tahliye hazırlıklarına başlamışlardır. 24 Nisan da başlayan Kuşadası’nda ki İtalyan askerlerin tahliyesi kötü hava şartları altında ve güçlüklerle yapılabilmektedir. Kuşadası’nın İtalya tarafından tahliyesi 26 Nisan da olaysız tamamlanmıştır. Yunan birlikleri 25 Nisan da Kuşadası’na gelerek burayı işgal etmişlerdir.²⁶ Mayıs başlarında Yunanlılar İtalyanların boşalttığı bütün Kuşadası ve Söke bölgesini denetimleri altına almışlardır.²⁷ İtalyanların tahliye ettikleri yerleri Yunanlıların işgal etmesi bölgedeki Müslüman-Türk halkı büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır.²⁸ Aydın Mutasarrıfı Halil Beyin tespitlerine göre İtalyanların çekilişi esnasında güvenliğin bozulmasının ardından 16 Nisan 1922’de Balatçık ve Morali havalisinde 700- 800 kişilik Rum ve Çerkez çeteleri ortaya çıkmışlardır. Bu çeteler zengin Söke ve Kuşadasını soymak için fırsat kolluyorlardı. Bölgede yaşayan Türk- Müslüman halka karşı gerçekleştirilen zulüm ve tahribat yaratan eylemler yalnızca Yunan askerlerinden değil Rum ve Çerkez çetelerinden de kaynaklanmaktaydı.²⁹ Bölgeyi terk eden İtalyan yetkililer bile Yunanlıların Söke ve Kuşadası’nda halka yaptıkları zulümler karşısında şaşkına dönmüşler, Roma’ya gönderdikleri raporlarda Müslüman-Türk halkına Yunanlıların yaptığı insanlık dışı zulümleri anlatmışlardır.³⁰ Özellikle Yunanlıların yarattığı dehşet verici katliamlar nedeniyle Kuşadası’nın Müslüman Türk halkının can güvenliği kalmamış bunun sonucu olarak halk tek kurtuluş çaresi olarak her alternatifini kullanarak bir an önce Kuşadası’ndan kaçmanın yolunu aramıştır.

---

²³ Günay Çağlar, **a.g.e.**, s.42.

²⁴ **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi Ve Hava Harekâtı**, C:5, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1964, s.68. Günay Çağlar, **a.g.e.**, s.42, Mevlüt Çelebi, **Söke’de İtalyan İşgali**, s.129.

²⁵ Mevlüt Çelebi, ” Söke’de İtalyan İşgali”, **Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu 15-16 Kasım 2001**, (Edit. Adnan A. Öztürk), İzmir 2002, s.126.

²⁶ Mevlüt Çelebi, “Kuşadası’nda İtalyan İşgali”, **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Edit: Ayşe. G.Şerifoğlu), İzmir 2001, s.283.

²⁷ **Sada-yı Hak**, 1 Mayıs 1338(1922).

²⁸ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, c.5, s.286, Cevat Sökmensüer, **a.g.e.**, s.98-99.

²⁹ Günay Çağlar, **a.g.e.**, s.25.

³⁰ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002, s.364.

25 Nisan da Viz Kumpanyasının Krena Vapuru ile Kuşadası'ndan büyük bir kısmı kadın ve çocuklardan oluşan 200 kişilik bir muhacir kafilesi Antalya'ya gelmişti.³¹ İtalyan askerlerinin Kuşadası'nı boşaltacakları belli olunca kaza'da yaşayan Türklerin göç etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. İzmir de çıkan Sada-yı Hak gazetesi 24 Nisan 1338'de 2500 kişinin vapurlarla Antalya'ya gittiğini, 80 kişinin ise İzmir'e geldiğini belirtmektedir. Gazetenin "Mangari" isimli bir vapurun Kuşadası'nda bekleyen göçmenleri almak üzere Rodos'tan hareket ettiğini yazması, Yunan kıtalarının kazayı işgal ettiği 30 Nisan gününe kadar sürdüğünü göstermektedir.³² Anadolu Ajansının İzmir muhabiri 12 Mayıs 1922 tarihli telgrafında Söke ve Kuşadası'nda ki gelişmeleri şöyle özetliyordu."Söke ve havalisinden ve Kuşadası'ndan tutuklanarak Atina'ya sürülen birçok Müslüman Türkün akıbeti bilinmemektedir. Yunan Hükümeti Küçük Asya halkından olan Rum ahaliye tamamen silah ve bomba dağıtmıştır. Her Rum'un evi bir cephane deposu halini almıştır. Yunan Hükümeti yalnız Rumları değil, bazı Ermenilerle Çerkezleri de silahlandırmıştır. Bu silahlı kişiler tarafından sınırları içindeki ve civar köylerdeki silahsız ve savunmasız halka yapılan zulmü ölçmek zorlaşmıştır".³³

Yunanlıların Söke ve Kuşadası'nı işgali üzerine zor durumda kalan bir kısım Müslüman- Türk ahalinin 12 Haziran 1922 tarihli Tevfik Paşa'ya yazdıkları telgrafta Müslümanların sayısının uygulanan baskı neticesinde gün geçtikçe azaldığı Söke'de üçyüzaltmış kişi kaldığı, bunun üzerine yörede yaşayan Müslümanların bütün eşya ve mallarına el konulduğu, eşrafın mal ve mülkü gasp edildiği Müslüman halkın her türlü eşya ve mallarının çalındığı bütün taşınabilir eşyalarının trenle İzmir'e, Kuşadasından Sisam ve Yunanistan'a gönderildiği belirtilmiştir.³⁴ 18 Temmuz tarihli Yenigün gazetesi de Kuşadası taraflarında olan bitenleri okuyucularına aktarırken Yunanlıların yaptığı mezalime vurgu yapmış ve "Kuşadası'nda ve Söke havalisindeki kardeşlerimizi Yunanlılar kesiyor " başlığıyla duyurmuştur.³⁵

³¹ Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti, Ankara 1338, s.5.

³² Sada-yı Hak 24 Nisan 1338, Engin Berber, Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.236.

³³ Yaşar Çağbayır, Söke, İzmir 1989, s.48.

³⁴ 12 Haziran 1922 tarihli raporlar için bkz; BOA HR. SYS. 2631/77.(1-3), Salim Gökçen, Türkiye'de Rum- Yunan Vahşet ve Terörü, IQ Yayınları, İstanbul 2010, s.197.

³⁵ Yeni Gün 18 Temmuz 1338(1922), Zeki Saruhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan'ın Açılışına Kadar (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922), Cilt: IV, Ankara 1996, s.534.

Benzer ifadeleri Açıksöz gazetesi de 19 Temmuz'da yazmış Yunan cinayetlerine ulusal ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir.³⁶

Yunanlılar bir taraftan İtalyanların boşalttığı Söke ve Kuşadası'nda sivil halka karşı insanlık dışı eylemlerine devam ederken, diğer taraftan da Ağustos sonlarında dağılmış olan ordularına moral vermeye çalışıyorlardı. Büyük Taarruz ve Başkumandanlık Savaşının ardından Yunanlılar büyük bir panik halinde geriye çekilirlerken, cephenin birkaç gün daha tutulması için yoğun çaba gösteriyorlardı.³⁷

Yunanlılar 5 Eylül 1922'de Söke ve Kuşadası'ndan çekildiler.³⁸ Yunan ordusunun geride kalan kalıntıları 18 Eylül'e kadar Türk Birlikleri tarafından temizlendiler. Aydın Mutasarrıflığının 8 Eylül 1922 tarihli telgrafında, Söke Kaymakamlığından alınan rapora istinaden Kuşadası'ndaki Yunan mezalimi şöyle anlatılmaktadır: Yunanlılar, Kuşadası Hükümet Konağını, çarşığı ve Hasan Bey'in evini yakmışlardır. Türklerden 40 kişiyi beraberlerinde Ayasuluğa götürmüşlerdir.³⁹ 14 Eylül 1922'de kurtarılan Kuşadası'nda Yunanlıların tahribatta buldukları anlaşılmaktadır. Anadolu Ajansının resmi tahkikatına göre: Kuşadası'nda 1 konak, 8 okul, 5 cami, 173 hane, 1 çiftlik yakılmış ve tahrip edilmiştir.⁴⁰ 16 Eylül de Kuşadası'nda hiçbir Yunan askeri kalmamıştı.⁴¹

3. Büyük Taarruz Sırasında Yunan Ordusunu Şaşırtma Harekâtı ve Ortakçı Baskını

Ortakçı baskını 19 Ağustos'ta gerçekleşti. Türk resmi tebliğlerine göre 19 Ağustos sabahında Türk akıncıları Sarayköy civarında Menderes'i geçerek Burhaniye istasyonunu işgal etmişlerdi. Buldan ve Karataş istikametinde ise

---

³⁶ Açıksöz 19 Temmuz 1338(1922).

³⁷ Kuşadası ve Söke Rumları ile Ayasuluk Metropolidi bile Aydın'ın Türklerin eline geçtiği tarihlerde cepheye giderek Yunan Ordu komutanlarına cephenin birkaç gün için daha elde tutulması gerektiği üzerinde durmuşlardı. **Sada-yı Hak** 7 Eylül 1338(1922).

³⁸ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz da Takip Harekâtı (31 Ağustos- 18 Eylül 1922)** II. Cilt, 6. Kısım, II. Kitap, Ankara 1969, s.99.

³⁹ **Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti**, Matbuat Ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, s.180. Mehmet Hocaoğlu, **Belgelerle Yunan Barbarlığı**, İstanbul 1985, s.230'da Ayasuluğa götürülenlerin idam edildiklerini belirtmektedir. Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.139. Murat Özcan, **Tarihin Işığında Yunan Mezalimi**, IQ Yayınları, İstanbul 3003, s.159-160.

⁴⁰ **Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti**, s.176, Mehmet Hocaoğlu, **a.g.e.** s.194.

⁴¹ Engin Berber, **a.g.e.** s.471.

çatışmalar olmuştu.⁴² 19 Ağustos tarihinde yapılan baskından sonra Türk akıncı müfrezeleri 20 Ağustos tarihinde de ileri harekâtına devam etmişti. Türk baskını sonrasında karşı taarruza kalkışan Yunan birlikleri ise püskürtüldüğü gibi Burhaniye- Nazilli şimendifer hattı çeşitli yerlerinden tahrip edilmişti.⁴³ Bu baskın harekâtında 20 Ağustos'a kadar Yunanlılardan 3 subay ve 26 asker esir alındığı gibi 100 civarında asker de öldürülmüştü. Yine istasyonda bulunan çok miktarda cephane ve erzak ele geçirilmişti.⁴⁴ 21 Ağustos tarihinde de Türk akıncı müfrezeleri Menderes'in kuzeyinde başarılı akınlara devam etmişlerdi.⁴⁵ Nazilli ile Sultanhisar arasında bir şimendifer köprüsü daha tahrip edilmiş ve yeniden bir miktar esir, bir deve ve çok sayıda binek hayvanı ve silah, cephane, hafif makineli tüfek ve saire ganimet olarak ele geçirilmişti.⁴⁶ 20 Ağustos tarihli Yunan resmi tebliği de Ortakçı civarında yapılan Türk baskınını itiraf etmekteydi. Yunan tebliğine göre, Menderes civarında güneyden Ortakçı'da bir ileri Yunan karakoluna 18-19 Ağustos gecesi köylülerin desteğiyle "çeteler" tarafından bir taarruz yapılmıştır. Aynı zamanda Türk askerleri karakol karşısında kuvvetler yığarak 19 Ağustosta düzenli birliklerle taarruza geçmişlerdi. Yunan ileri karakolu muhasara edilerek iki saatlik bir silahlı çatışmadan sonra Türk birlikleri Ortakçı'nın güneyinde iki kilometre gerideki siperlere çekilmişlerdi.⁴⁷ Görüleceği üzere Yunan tebliği, ne kadar kayıp verdiklerine baskının ne gibi sonuçlar doğurduğuna dair teferruat vermemekteydi. Bu durum da en azından Türk kuvvetlerinin bu baskını karşısında Yunanlıların başarısızlığını göstermektedir. Aksi takdirde Yunan tebliği Türklerin başarısızlığını açık ve abartılı bir şekilde ortaya koyacaktı. Ortakçı Baskını, İstanbul gazetelerinde yankı bulmuştur. İkdâm gazetesi 25 Ağustos tarihli sayısında baskının genel bir taarruzun başlangıcı olup olmadığına dair ismini vermediği üst rütbeli bir komutanın düşüncelerine yer vermektedir. Komutan, Ortakçı Baskınının bu civarda toplu Türk kuvvetleri olmadığı için genel bir taarruzun başlangıcı olamayacağı şeklinde yorumlamıştı. Kumandana göre bu harekâtın amacı

---

⁴² Uğur Üçüncü, **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2010, s. 32. **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1338 (1922), **İkdâm**, 21 Ağustos 1338(1922).

⁴³ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922**, II. Cilt, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1968, s.35

⁴⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1338(1922), **İkdâm**, 23 Ağustos 1338 (1922), **Peyâm-ı Sabâh**, 23 Ağustos 1338(1922)

⁴⁵ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922**,s.36.

⁴⁶ **Hâkimiyet Milliye**, 22 Ağustos 1338 (1922).

⁴⁷ Uğur Üçüncü, **a.g.tez**, s.32. **Peyâm-ı Sabâh**, 25 Ağustos 1338(1922).

Yunan kuvvetlerinin konumunu belirlemektir.⁴⁸ 27 Ağustos tarihli İkdâm gazetesini Ortakçı baskını Yunan kuvvetlerini yanlardan tazyik etmek amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlamaktaydı. Gazete bu baskına rağmen genel taarruzu Türklerin değil Yunanlıların başlatacağını ısrarla vurgulamıştı.⁴⁹ Peyâm-ı Sabâh gazetesini ise baskının Yunanistan üzerindeki yansımalarını ortaya koymaktaydı. Buna göre, Atina’da bu baskın, sonucu itibariyle hiçbir önemi olmayan bir cephe harekâtı olarak değerlendirilmekteydi.⁵⁰ Atina basınına göre bu baskın harekâtı Mustafa Kemal Paşa’nın yapılması düşünülen Venedik Konferansını etkileme çabasıdır.⁵¹

27 Ağustos 1922 sabahı 25. Alay’ın 1. Taburu bir bölüğü ile Burhaniye kuzeyinde köprübaşı mevziinde, diğer bölükleriyle Menderes güneyinde Yunanlıların önceden işgal ettikleri siperlerde 59. Alayın 9. Bölüğü Bilara köprüsünün güneyinde mevzilerde bulunuyorlardı. Yunanlılar Menderes Müfrezesinin bulunduğu bölgede Bilara- Gençali- Ortakçı hattında taarruza geçip bölgeyi ele geçirdiler.⁵² 29 Ağustos 1922’de düzenlenen müfrezelerle Nazilli- İsabeyli arasındaki telgraf hatları kesilmiş, İsabeyli karakoluna baskın yapılmıştı.⁵³

4. Büyük Taarruz’un Aydın’daki Yankıları

Yunan ordusunu aldatmaya yönelik Ortakçı ve Rumköy Baskınlarının ardından Mustafa Kemal, 6 Ağustos 1922’de tüm ordu birliklerine saldırı için son hazırlıklarını yapmalarını gizli bir emirle bildirmiştir. Saldırı planı, Yunan birliklerini bir baskında çevirme ve yok etme ilkesine göre düzenlenmiş ve saldırı 26 Ağustos sabahı Türk topçusunun Kocatepe’den açtığı ateşle başlamıştır. 30 Ağustosa kadar yapılan savaşlar sonucunda Yunan cephelerinin bir kısmı yok edilmiş, Yunan kuvvetleri doğudan ve güneyden I. ve II. ordularımızla, kuzeyden ve batıdan süvari kolordumuzla kuşatılarak Dumlupınar’ın kuzeyinde Aslıhanlar birliğine sürülmüş ve bu bölgede kuşatılmıştır. 30 Ağustos günü Mustafa Kemal’in doğrudan yönettiği Başkomutanlık Meydan Savaşının sonucunda Yunan ordusunun en önemli bölümü yok edilmiş ve subayları esir alınmıştır. Mustafa Kemal

⁴⁸ İkdâm, 25 Ağustos 1338(1922)

⁴⁹ İkdâm, 27 Ağustos 1338(1922)

⁵⁰ Uğur Üçüncü, a.g.tez, s.33. Peyâm-ı Sabâh, 26 Ağustos 1338(1922).

⁵¹ Peyâm-ı Sabâh, 28 Ağustos 1338(1922).

⁵² Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922,s. 134.

⁵³ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922,s.216.

ordusuna" *Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir.: İleri!"* emrini vermiş ve bu emirden sonra kaçan Yunan askerleri takip edilerek 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e girmiş, 18 Eylül'de Batı Anadolu'da tek bir düşman askeri kalmamıştır.

Büyük Taarruzun başlamasıyla beraber peyderpey ele geçirilen yerler için tüm yurttaki büyük sevinç gösterileri yapılmıştır. Sadece şehir merkezlerinde değil bağlı kasaba ve köylere kadar tüm Türk halkı özlemini çektiği topraklara kavuşmanın getirdiği sevinç ve gururu kutlama etkinliklerine dönüştürdü. Büyük Taarruz'da elde edilen zaferler üzerine yapılan birçok kutlamada genel olarak her yer bayraklarla süslenmiş, resmi ve gayri resmi temsilcilerin geçit törenleri yapılmış, Türk ordusu için dualar edilmiş, kurbanlar kesilmiş, önemli devlet temsilcilerinin vatanperver konuşmalarının yanı sıra öğrenciler tarafından şiirler okunmuştur. Yine kutlamalarda ortak uygulama olarak siyah sancaklar al bayrakla, siyahla gösterilen haritadaki yerler beyaz olarak değiştirilmiştir. Gündüz yapılan kutlamalar geceye de taşınmış; halkın yoğun katılımıyla fener alayları tertip edilmiş ve mızıklar eşliğinde marşlar okunmuştur. Zafer gösterilerinde dikkat çeken bir nokta ise; Türk ordusunun başarı haberleri geldikçe kutlamaların daha da görkemli hale gelmesiydi.⁵⁴

Yunan işgali altında bulunan yerleşimler peş peşe TBMM ordusunun eline geçti. Çekilmekte olan Yunan kuvvetlerini takip eden Türk kuvvetlerinden 3. Süvari Tümenine bağlı 27. Süvari Alayından bir bölük, keşif için Avra köyüne gönderilmişti. Örencik ve Derbend doğrultularında keşif kolları sürülmüş ancak Yunan birliklerine rastlanmamıştı. Bu arada 59-46 ve 74. Alayların büyük kısmı da 3 Eylül 1922 akşamına kadar Sarayköy ve Duacılar'da toplanmaya başladığı sırada Yunanlılar bütün köyleri yakıyorlardı. Bu arada bölgede bulunan Yunan 31. Alayının bir kısmı Alaşehir bir kısmı da Aydın doğrultusunda çekilmelerine devam ettiler. 5 Eylül 1922 sabahı Yunanlıların yakarak geride bıraktığı Kuyucak'ı Türk kuvvetlerinden 74. Alayın 7. Bölüğü ele geçirdi. 4 Eylül'ü 5 Eylül'e bağlayan gecede Demirci Mehmet Efe ve gönüllüleri ile Nazilli'ye girdi.⁵⁵ 5 Eylül sabahı 74. Alayın 3. Bölüğünden küçük bir müfreze de Atça'daki Yunanlıların takviyeli taburuna taarruz etti. Bu tarihte doğu'da artık Yunan birliği hiç kalmamıştı. 5 Eylül akşamı 59. Alay Savcılı'ya yanaşmış, Alayın bir taburu da Nazilli'ye

---

⁵⁴ Uğur Üçüncü, **a.g.t.**, s.196.

⁵⁵ Aslan Buğdaycı, **Milli Mücadele'de Nazilli 1919-1922**, Karacasu Matbaası, Nazilli 1996, s.151-152.

gönderilmiştir.⁵⁶ Büyük kısmı Sarayköy’de toplanan 59. Alay 7 Eylül günü Arslanlı’ya, 74. Alay ise Pirlibey’e, 46. Alay müfrezeleri de Horsunlu’ya ilerledi. Müfreme komutanı da Nazilli’ye geldi. 8 Eylül tarihinde bütün müfreme Nazilli’de toplandı.⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 4 Eylül tarihi itibarıyla Nazilli’nin de Türk kuvvetleri tarafından geri alındığını 7 Eylül tarihli nüshasında yer veriyordu. Gazetenin verdiği habere göre “ele geçirilen mühimmât ve ganâim fevkalâdedir. Düşman her tahliye edildiği yerde tekâmîl levâzımâtını terk ederek” kaçıyordu.⁵⁸ Bu haber İstanbul basınına iki gün sonra yansiyordu.⁵⁹ Türk ordusu Aydın’a tam anlamıyla 7 Eylül’de giriyordu. Aydın’a bağlı Söke ve Nazilli kasabalarına ise girdiğinde Yunanlıların büyük tahribiyle karşılaşmıştı.⁶⁰

Aydın’ın Türk kuvvetlerince geri alındığı haberleri Türk basınında Eylül’ün ilk günlerinde yer almaya başlıyordu.⁶¹ *Vakit* gazetesi 5 Eylül tarihli nüshasında, Rodos’tan 2 Eylül tarihiyle aldığı iddia ettiği bir haberde Türk Süvari birliklerinin ani bir hücum sonrasında Aydın şehrine girdiğini belirtiyordu. Gazete bu haberin “*Pek muhtemel*” olduğunu fakat teyidini bildiren haberlerin beklenmesi gerektiğini belirtiyordu.⁶² Peyâm-ı Sabâh gazetesi ise Ankara’dan aldığı iddia ettiği 6 Eylül tarihli bir telgrafta dayandırdığı haberinde Türk kuvvetlerinin 4 Eylül’de Nazilli ve Aydın’ı geri aldığını duyuruyordu.⁶³ Ferit Esi anılarında bugünleri şöyle anlatmıştır; “5 Eylül 1922 sabahı atımla beraber yollara düştüm, düşman karakollarında yalnız köpekleri kalmıştı. Yeniköy’ün önünde Yunan tel örgüsüyle karşılaştık. Tel örgüleri binbir güçle aştık. Yeniköyden Aydın’a doğrulduk. Şehrimize Tellidede’den girdik. Düşman şehri ateşe vermiş, kaçmıştı. Bütün şehir yanmış sadece askerlik şubesi kurtulmuştu. Biz şehre girdiğimizde henüz yangın sönmemişti. Atımın ayakları yanıyor, küme küme ateş korları

⁵⁶ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922**, Ankara 1969, s.99.

⁵⁷ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922**, s.118.

⁵⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1338(1922).

⁵⁹ Uğur Üçüncü, **a.g.tez**, s.93. **İkdâm**, 9 Eylül 1338(1922), **Vakit**, 9 Eylül 1338(1922).

⁶⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1338(1922), Türk müfrezeleri Aydın’a 7 Eylül tarihinde girmiştir. Bkz: **ATASE**, İSH, Kutu: 1785, Gömlek: 9, Belge:9-1; **ATASE**, İSH, Kutu: 1790, Gömlek: 18, Belge: 18-6; Söke ise 6 Eylülde kurtarılmıştır. Basında ortaya koyulan Nazilli ve Söke’deki mezalim 9 Eylül tarihli Batı Cephesi Komutanlığının Harp raporlarına da yansımıştır. Bkz: **ATASE**, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16; **ATASE**, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16.

⁶¹ Sada-yı Hak 5 Eylül 1338(1922).

⁶² **Vakit**, 5 Eylül 1338 (1922).

⁶³ **Peyâm-ı Sabâh**, 7 Eylül 1338(1922), Nazilli 5 Eylül tarihinde kurtulmuştu. Bkz: **ATASE**, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 143, Belge:143-

parlıyordu”.⁶⁴ 6 Eylül sabahı Yunanlılar Söke’yi tahliye etmiş ve Türk kuvvetleri kasabaya girmişti. Yunanlılar Nazilli’den çekilirlerken diğer yerlerdeki gibi Müslüman halka yaralama, öldürme, yağma, yakma gibi mezalim uygulamalarında bulunmuştu. Söke’den Torbalı istikametinde geri çekilen Yunan piyade alayı Torbalı’nın batısında Üçüncü Süvari Tümeni tarafından takip edilmişti.⁶⁵ Aydın 7 Eylül 1922 günü sabahı 8.30’da başlarında Yüzbaşı İbrahim Bey’in bulunduğu Jandarma müfrezesi tarafından kurtarılmıştır.⁶⁶

5. Yunan Propagandası

Yunanlıların işgali altında bulunan Aydın Sancağında gerçekleştirdikleri yağma ve mezalim karşı propaganda ile çürütülmeye çalışılıyor, basında çıkan haberlere karşılık peş peşe tekzipler yayınlanıyordu. 25 Ağustos tarihli İslahât gazetesinde yayınlanan tekzipte 13 Haziran tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Söke’deki Yunan askerlerinin Türk halkını dövdüğü, kadınların ırzına geçtiği ve mallarını gasp ederek onlara zulümler yaptıkları yönündeki yazıları yalanlamaktaydı.⁶⁷ İzmir Matbuat Kalemi bu iddialara Söke’nin ileri gelenlerinin imzalı beyanlarıyla yanıt veriyordu. Tekzipnamede imzası olanlar Söke Türk Cemaat Reisi Müftü Ömer Lütfü ile Cemaat üyelerinden Bayramani Hasan, Hakkı Şevki, Ali İbrahim ve Mustafa Hilmi Osman Beylerdi. Bunlar tekzipnamede “*Kemâlist gazetenin istihbârâtını sûret-i kati’yyede tekzîb ediyoruz*” ifadelerini kullanmaktaydılar. Bundan başka Hâkimiyet-i Milliye’nin iddiaları şöyle yalanlanmaktaydı: “*Söke- Kuşadası yolunun eşkiyâ’ ile dolu olduğuna dair neşriyât da külliyyen yalandır. Çünkü Müslîmânlar kemâl-i serbestî ile ve hiçbir tecâvüze mar’ûz kalmaksızın köylerine gidip gelmektedirler. Güyâ Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından çıplak olarak gezdirildiklerine ve nihâyet bunların umûmhânelere idhâl edildiklerine dair neşriyât da yalandır. Velhâsıl bilumûm neşriyât*

⁶⁴ Leman Kısa, **Aydın Tarihi ve Coğrafyası**, Coşkun Matbaası, Aydın 1960, s.111.

⁶⁵ **ATASE**, İSH, 1802/21, Belge: 16.

⁶⁶ **ATASE**, İSH, 1802/21, Belge: 29. “Aydın’ın Kurtuluş Bayramı”, **Aydın Gazetesi**, 7 Eylül 1952.

⁶⁷ 13 Haziran tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde haber “Söke’de Dünya’nın En Feci Hâdiseleri” başlığıyla veriliyordu. Haberde Söke ve Kuşadası’ndan gelenlerin açıklamalarından hareketle Söke’de genç bir Türk kızı Semehat Hanım’ın yirmi Yunan askeri tarafından sabaha kadar tecavüz edildikten sonra sabaha karşı öldürüldüğü iddia edilmekteydi. Gerek Söke gerek Kuşadasında Müslüman ahaliye Yunan askerleri ve yerli Rum çeteleri tarafından büyük zulümler yapıldığı belirtilmekteydi. Özellikle Söke-Kuşadası yolunun Rum çeteleriyle tutulduğu, birçok Müslümanın bu çeteler tarafından soyulduğu ve öldürüldüğü ifade ediliyordu: Bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Haziran 1338(1922).

kâmilten yalan ve müfteriyâttan ibarettir”.⁶⁸ Söke’de Yunanlıların zulümler yaptıkları iddiası Peyâm-ı Sabâh gazetesinin 15 Haziran tarihli nüshasında da yer almıştı. Bu iddialara İzmir Matbuat kalemi 8 Ağustos tarihinde hazırladığı bir tekzibnameyle yanıt vermişti. 10 Ağustos tarihli Şark gazetesinde yayınlanan tekzibnamede Söke’deki mezalim iddialarının idari ve askeri makamlar tarafından yalanlandığı ortaya koyulmaktaydı. Matbuat kalemi gerek Söke gerekse işgal edilmiş herhangi bir yerde Müslüman unsurlara karşı hiçbir tecavüzün olmadığını aksine Müslümanların Yunanlılardan daha fazla imtiyaza sahip olduklarını bu nedenle de Müslümanların Yunan idarelerine defalarca başvurup teşekkür ettiklerini bildirmiştir.⁶⁹

Kimi yerleşimlerden ise Yunanlılara bağlılık beyannameleri yayınlanmıştır. Bunlardan biri de 25 Ağustos tarihli *Islahât* gazetesinde yayınlanmıştır. Beyannameden anlaşılacağı üzere Köşk Nahiyesi ve köy halkı belediye dairesinde bir toplantı yapmışlardı. Yapılan toplantı sonrasında İzmir’e gönderilecek olan bağlılık bildirisi imzalanmıştı. Beyannamede daha önceden birbirlerine hakaret ve şiddet kullanan tüm halkın bundan sonra ırk ve din ayrımı gözetmeden birleşeceği ve yeni idareye gönülden bağlanacağı ifade ediliyordu. Beyannamenin altına imza koyanlar ise şunlardı: Köşk Nahiyesi Rum Cemaati İhtiyar Heyetinin mührü ile Türk Cemaati Azalarının imza ve mühürleri, Köşk Nahiyesinin muhtarlarının ve imamının resmi mühürleri köylerin muhtarları ve halk temsilcilerinin resmi mühürleri.⁷⁰

Yunan Propagandaları kısmında tafsilatıyla verildiği gibi Yunanlılar İzmir ve çevresinde Müslüman halkın ileri gelenlerinden Türk idaresi aleyhinde ifadeler içeren imzalı mühürlü beyannameleri basına yansıtmıştı. Türk tarafı ise bu propagandalara, karşı propagandayla cevap verme yoluna gitmişti. Bu doğrultuda Anadolu’nun değişik yerlerinde yaşayan Rum ileri gelenlerinin imzalı mühürlü mektuplarını Türk basınında yayınlamıştı. 13 Ağustos tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde “*Adâleti Görmeyenlerin Gözüne*” başlığıyla Koçalı Kilisesi Ruhani Reisi Yanis Savil, Bıyıklı İhtiyar Heyetinden Yuvan oğlu Nikola, Yeniköy İhtiyar Heyetinden Yani oğlu Sara, Panamut oğlu Andon, Kikor, Hacı Nikola oğlu Anderya imzasıyla yayınlanan bir mektup bu meyandadır. Mektupta imzası olanlar Söke ve civarının İtalyanlar tarafından tahliye edilmesinden sonra Yunanlıların bundan istifade ederek buraları ele geçirmeye çalıştığını bu nedenle birçok Müslüman’ın göç

⁶⁸ Uğur Üçüncü, **a.g.tez**, s.121-122. **Islahât**, 25 Ağustos 1338(1922).

⁶⁹ **Şark**, 10 Ağustos 1338(1922).

⁷⁰ **Islahât**, 25 Ağustos 1338(1922).

ettiğini ve servetlerini kaybettiklerini bildiriyordu. Buna karşın Söke civarında Yunan tazyikinin kırıldığı ve Türk kuvvelerinin duruma hâkim olduğu mektupta ifade edildikten sonra Türk idaresine adilane yönetiminden dolayı teşekkür ediliyordu.⁷¹

6. Çekilme Sırasında Aydın Sancağı'nda Yunan Katliamları

Büyük Taarruz'un sosyal anlamda Türk kamuoyu üzerinde bir başka sonucu ise Yunanlıların Batı Anadolu'yu tahliye ederlerken yaptıkları mezalimdir. Bu mezalimden en fazla nasibini alan yerlerden biri Aydın olmuştur. Türk ordusu Yunanlılardan, yüz binlerce savaş mağdurunun da içinde bulunduğu harabeye dönmüş arazileri teslim almıştı. Bu mezalimde gasp, yağma, yakma, öldürme, yaralama, kaçırma gibi yollarla hafızalardan silinmeyecek facialar icra edilmişti.

Büyük Taarruz öncesi Yunan askerleri Kuva-yı Milliye'ye ve Ankara Hükümetine destek verdikleri gerekçesiyle Aydın bölgesinde kitlesel katliamlara girişmişlerdir. Bunlar içinde en önemlilerinden biri Karatepe Katliamıdır.

Karatepe katliamı hiç şüphesiz Yunan işgali süresince bölgede gerçekleştirilen en büyük sivil katliam olarak kayıtlara geçecektir. Aydın Bölgesi katliamları içerisinde en dikkati çeken kuşkusuz, Karatepe Köyü katliamıdır. Zira köy, aynı anda üç katliamı yaşaması nedeniyle özellik taşımaktadır. Yunan Askerleri, köyü, efeleri besleyen, koruyan kızan üreten kaynak olarak gördüklerinden köyde soykırım'a gitmişlerdir. Sekiyurt Camiinde 56 kişi öldürülürken, 12 kişi de yaralı olarak kurtulmuştur. Köyün merkezindeki Sariahmetler Camiinde ise 98 kişi şehit edilmiştir. Buradaki katliamdan ise 25 kişi yaralı olarak kurtulmuştur.⁷² 18 Şubat 1922 Salı akşamı saat 09.00'daki katliam yalnız Karatepe'nin değil işgal bölgeleri'nin de "Kanlı akşamı" olmuştur. Köy bu katliamda yaklaşık 200 kişiyi şehit vermiştir.⁷³

Karatepe Katliamı işgal devletleri temsilcileri ve gazetelerinin de dikkatini çekmiş Rum çeteleri ile Yunan askerlerinin gerçekleştirdiği katliam önce İngiliz, Amerikan ve Fransız istihbarat raporlarına ardından Arnold Toynbee'nin mektuplarına ve The Times Gazetesinin 6 Nisan 1922 tarihli

---

⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1338(1922).

⁷² BOA HR SYS, Dosya No:2631, Gömlek:34.

⁷³ Munis Armağan, **Bozenderesten Bozdağlara Kuva-yı Milliye**, Bilkar Matbaası, İzmir 2005, s.317-319.

sütunlarına kadar taşınmıştır.⁷⁴ Yunanlıların gizlemeye çalıştığı kırsal alanda gerçekleşen katliam kısa sürede batı kamuoyunda yankı bulmuştu. The Times Gazetesinde Arnold Toynbee'nin mektubuna atfen verilen haberde bütün Karatepe Köyü halkının camiye doldurulduğu, sonra caminin ateşe verildiği, camiden kaçmayı başarabilenlerin ise Yunan askerlerinin açtıkları ateş sonrası kurşunlara hedef oldukları ifade edilmiştir.⁷⁵ Dikkat çeken bir başka unsurda katliam sonrası köydeki taşınabilir bütün malların ve hayvanların Yerli Rum ve Yunan askerlerince çalınmış olması idi. Uzunca süre Yunan mezalimini görmemezlikten gelen ve kayıtsız kalmış olan İngiltere Hükümeti bile Karatepe Köyü katliamı benzeri olayların artması üzerine “ Yunan Ordusunun davranışlarının üzüntü verici, yapılanların uygar bir ulusa yakışmayacak türden olduğunu” kabul etmek durumunda kaldı.

Türk kaynaklarına göre de 30 Ağustos yenilgisinden sonra, muzaffer Türk ordusunun önünden soluk almadan kaçan Yunanlılar, Türk askeri güçleriyle aralarındaki mesafe olanak verince, yollar üstündeki tüm köy, kasaba ve kentleri yakmış, yıkmış ve oralandaki insanları çocuk, kadın, erkek, yaşlı ayrımı yapmadan acımasızca öldürmüşlerdi. Yerli Rumlar ve Ermeniler Yunan askerlerine soyacakları evleri gösteriyorlardı. İlk soygun yapılıyor, sonra evler yakılıyor ve sakinleri öldürülüyordu.

3-5-1338 tarihli Ordu raporuna göre Söke'nin Yunanlılarca işgali sırasında Çukurkuyu Karyesinde 7, Köftelerde 7, Sarıkemer'de 2, Atburgazında 4 Müslüman Türk'ün evleri yakılmıştır. Yine Yunan askerleri Söke'ye girdikleri gün bilumum Müslüman mağazaları ve evleri yerli Rumlar ile Yunan askerleri tarafından yağma edilmiştir.⁷⁶

Söke'den Birinci Ordu Mıntkasına firar eden Ahmet Hulusi Oğlu Alaaddin Efendi'nin anlattığına göre Yunan askerleri yerli Rumlarla birlikte Söke'nin Müslüman Türk halkına ait ne kadar ev ve eşyası varsa cam ve tavanlarına kadar yağmalanıp parçalanmıştır. Kasabada eşyaları ve evleri ateşe vererek üç kez yangın çıkarmışlardır.⁷⁷ Ankara'da çıkan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 25 Mayıs tarihli sayısında yer alan Söke'ye bir saat uzaklıktaki Gümüş Köyünün Yunanlılar tarafından yakıldığı haberi Yunan

---

⁷⁴ Salahi Sonyel, “Anadolu Yanıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi** 5 Ekim 1992.

⁷⁵ **The Times** 6 Nisan 1922. Justin Mccarty, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi 1998, s. 328.

⁷⁶ **Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke...**, s.9

⁷⁷ **Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti...**, s.28.

makamlarınca tekzip edilmesine rağmen,⁷⁸ köy işgalinin ardından adeta enkaza dönmüştü. Büyük Taarruzun hemen ardından yenilen Yunan Ordusu işgal altında tuttuğu Türk topraklarından çekilirken programlı bir şekilde bütün geçtikleri ve boşalttıkları yerleri tahrip edip yaktılar. Bu yerleşim birimleri içerisinde Söke’de vardı. 8 Eylül 1922 tarihinde İzmir’de karışıklıklar sürerken İzmir’in Rumca gazeteleri Söke’nin Yunanlılar tarafından boşaltıldığını yazıyorlardı.⁷⁹ Ancak bu boşaltma işlemi hiçte barışçı bir çerçevede gelişmedi. 5 Eylül sabahı Yunan Askerleri, yerli Rumlar ve Çerkezlerle işbirliği yaparak Türk Mahallesini ve çarşayı 15 değişik yerden ateşe verdiler. Söke Kaymakamlığından alınan bilgilere göre Aydın Mutasarrıflığının 6 Eylül 1338 tarih 9395 no’lu telgrafında “5 Eylül günü öğle vakti Söke Kasabası üzerinde yangın alameti olarak kesif bir dumanın görüldüğü yangının Hükümet dairesi ile civarında ki kasabanın en mamur Konak Mahallesi ve civarında şiddetle devam ettiğini bildirmiştir”.⁸⁰ Aynı konu da Dahiliye Vekaletinin 7 Eylül 1338 tarihinde yayınladığı tezkire de Söke Kazasının ihrakına dair Aydın Mutasarrıflığından 901 no’lu telgrafta “Söke Hükümet Konağının yandığı, çarşının kısmen ve civarında ki mahalleler ile Rum Mahallesinde ki büyük kiliseden Söke Çayına doğru devam eden cadde üzerindeki evlerin ve İtalyan Kumandanlık Dairesinin kısmen yakıldığını ve Rum halkının Yunanlılar tarafından gönderildiği bildirilmiştir.”⁸¹ Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesine ait 19 Teşrin-i Evvel 1338 tarihli telgrafta yangının neticesi resmi ağızlardan Aydın Vilayetinde yakılan haneler başlığında “Söke ve çevresinde Yunanlılar tarafından tahrip edilip yakılan hane miktarının 1148 olduğu ifade edilmiştir.”⁸² Justin Mc Carty Lozan’da Türk Delegasyonu tarafından sunulan kayıtları göz önünde bulundurarak Yunanlılar tarafından Söke ve çevre köylerde yakılıp yıkılan hane sayısını 1731 olarak kaydetmiştir.⁸³

⁷⁸ Şark 20 Temmuz 1338, Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)** Ankara 1989, s.128.

⁷⁹ **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti...**, s.103.

⁸⁰ Şark 8 Eylül 1338, **Islahat** 8 Eylül 1338.

⁸¹ **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti...**, s.142.

⁸² **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti...**, s.147, Asım Us anılarında Söke’nin tamamının yakıldığını belirtmektedir. Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul 1964, s.60.

⁸³ Justin Mc Carty, **Ölüm ve Sürgün**, (çev: Bilge Umar), İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s.350, Mc Carty’nin belirttiğine göre Söke’nin yakılmış hanelerini gösteren fotoğraflar Lozan Barış Konferansında Delil Olarak Sunulmuştur, Justin Mc Carty, **a.g.e.** s.352, dipnot, 165.

Yunan işgali sırasında kaçamayan Türk halkı Söke’de Yunanlılar tarafından çıkarılan yangından Sökeli Rum Doktor Perikli’nin mahalle mahalle dolaşarak haber vermesi ve Forbes Meyan Fabrikası Yöneticilerini ikna etmesi ve Sökeli Türkleri bu fabrikada toplamasıyla kurtulmuştur.⁸⁴

Söke’de Yunan mezalimi sebebiyle halkın büyük bir kısmı göç etmiş olduğu için kasaba da yalnızca 360 kişi kalmıştı.⁸⁵ Bunlarında hayatlarından emin olmadıkları anlaşılmaktadır. Söke’ye bir saat mesafede 26 kişi Gümüş Yeniköy’de 18 kişi, Tatarlar köyünde 72 kişi Yunanlılar tarafından öldürülmüştür.⁸⁶

Yunanlılar Büyük Taarruzun ardından Türk zaferinin kesinleşmesiyle beraber hızla İzmir’e doğru geri çekilmeye başladılar. Bu geri çekiliş esnasında Nazilli ve çevresinde büyük tahribat yarattılar. Gerek dönemin kaynakları gerekse daha sonra yapılmış olan araştırmalarda Yunanlıların çekiliş esnasında Nazilli’yi tamamen yaktıkları ve pek çok Türkü de öldürdükleri belirtilmiştir. Nitekim Dâhiliye Vekâleti’nin 19 Ekim 1922 tarihli tezkiresinde Nazilli’nin tamamen yakıldığı resmi kurumlarca da ifade edilmiştir.⁸⁷

Yunanlıların çekilişleri sırasında verdikleri zararlarla ilgili en ayrıntılı bilgiler “Anadolu da Yunan Zulüm ve Vahşeti” isimli eserde yer almıştır. Aydın Mutasarrıflığının yaptığı tahkikata göre; Yunanlılar 3300 haneli Yukarı Nazilli’yi resmen yakmışlardır. Yalnız 10 Hıristiyan evi ile şehir kenarındaki 40 hane yangından kurtulmuştur. Aşağı Nazilli’de de 1200 ev yanmıştır. 100 kadar ev yangından kurtulmuştur. 1 askeri depo, belediye binası, 5 cami, 4 okul, 3 medrese bu yangın sırasında yok olmuştur.⁸⁸ Kuyulardan enkaz altından bağ ve bahçelerden cesetler çıkmış, 500 Türk Yunanlılar tarafından öldürülmüştür.⁸⁹ Yunanlılar Nazilli’den çekilirken kenti tamamen yakmış, bu

---

⁸⁴ Sökeli Türklerin büyük çoğunluğu Yunan işgalinin ardından Bağarası üzerinden Çine ve Karacasu’ya göç etmişti. Söke’de kalanlar ise gidemeyenlerdi. Yaşar Çağbayır, **a.g.e.**, s.53-54, İsmail Gün-Ahmet Özdemir, **Söke Tarihi ve Coğrafyası**, Aydın 1943, s105.

⁸⁵ **BOA HR SYS.** 2613/77.

⁸⁶ **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu’da Yunan Mezalimi**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Cilt: II, Ankara 1996 s.275.

⁸⁷ **Anadolu da Yunan Vahşeti ve Zulüm**, Ankara 1338, s. 147, Mehmet Hocaoglu, **a.g.e.**, s.222, Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul 1964, s. 60 – 61, Mustafa Turan, **a.g.e.**, s. 173.

⁸⁸ **Anadolu da Yunan Vahşeti ve Zulüm**, Ankara 1338, s. 147

⁸⁹ Günver Güneş, “Yunan İşgalinin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahribat”, **Milli Mücadele’de Nazilli Cephesi ve Önderleri**, Aydın İli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği Yayını, İstanbul 2007, s.153.

esnada 300 kişiyi öldürmüş ve öldürülenlerin cesetleri kuyulara atılmıştır. Nazilli halkı göç etmiş olduğundan kayıplar konusunda kesin bir şeyler söylemek mümkün değildir.⁹⁰

19 Ekim 1922 tarihli Dâhiliye Vekâleti tezkeresinde de Yunanlıların Nazilli Kazasında 6838 evi yaktıkları belirtilmektedir.⁹¹ Nazilli Kaymakamlığı'nın Beynelmilel Tahkik Komisyonu üyelerine verilmek üzere hazırlanmış olan rapora göre Nazilli Kazası'nda göç sebebiyle ne kadar zarar olduğu tespit edilmiştir. Yalnızca Yunan askerleri bir kadından 160.000 kuruş'u gasp ettiği kaydedilmiştir. 10 kişinin ırzına tecavüz edilmiştir. Dövülenlerin sayısı ise bilinmemektedir.⁹²

Nazilli ve çevresindeki kasabalarda barınmaya çalışan mültecilere yardım etmek amacıyla Nazilli'ye Beşinci İmdat-ı Sıhhi Heyeti gönderilmiştir. Sağlık heyeti yardıma muhtaç olanlara çamaşır, elbise ve erzak dağıtmıştır. Ayrıca Nazilli, Yenipazar ve Koçarlı'da birer dispanser tesis edilerek göçmenlerin hizmetine sunulmuştur. Kış aylarında göçmenler arasında hastalık oranının artması sonucu mevcut dispanserler sağlık sorunlarını çözümü de yetersiz kalınca önceki yıllarda Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi tarafından kurulan Hastane ve dispanserlerin işletmesi söz konusu heyete devredilmiştir. Bu hastaneler Nazilli'deki 250 yatak kapasiteli Emraz-ı Dâhiliye ve Emraz-ı Hariciye Dispanserleri ve Çine'deki 50 yataklı bir hastane ile dispanser, Koçarlı'da 10 yataklı revir, Yenipazar'da bir dispanser, Köşk nahiyesinde bir dispanser idi.⁹³ Cephe daha gerilere alınca heyette mülteci kafilesini takip ederek merkezini Dinar'a nakletmiştir.⁹⁴

Yunan işgalinin sonlarına doğru Yunan Ordusu bölgeden çekilirken, Sultanhisar'da 22 ev yakılmış ve 4 kişi de öldürülmüştür. Yunanlılar 1919 –

---

⁹⁰ Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşeti ve Soykırım Girişimi**, Genel Kurmay Basımevi, C.I-II, Ankara 1994, s.163 – 164.

⁹¹ **Anadoluda Yunan Zulüm ve Vahşeti**, s. 47. Mehmet Hocaoğlu, a.g.e, s. 221.

⁹² **Yunan Fecaine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hulasa**, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1335, Mustafa Turan, a.g.e, s. 174.

⁹³ **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336-23 Eylül 1337)** s. 26-29.

⁹⁴ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s.206.

1922 yılları arasında Sultanhisar'da 52 kişiyi öldürmüşler 12 kişiyi de Girit'e ve Atina'ya esir kamplarına göndermişlerdir.⁹⁵

6.1. Atça

Atça'da işgal öncesi 3000 ev bulunurken, Yunanlılar tarafından çıkarılan yangın sonrası geriye ancak 286 ev sağlam kalabilmiştir. Atça nahiyesi tamamen denilecek derecede yanmıştır. Hükümet konağı, postane, 1 depo, 3 okul, 4 cami, 3 mescit, 1 huzurevi 300 dükkan yakılmıştır. 40 Türkün öldürüldüğü tespit edilmiştir. Öldürülenler arasında kimliği tespit edilemeyen cesetlerde çıkmıştır.⁹⁶

Burada Yörük Ali Efe'ye ait olan pamuk fabrikası Yunanlılar tarafından tahrip edilmiştir.⁹⁷ 12 bin nüfuslu Atça'da, Yunanlıların yarattığı baskılar sonucu ancak 5000 kişi kalmıştır. Yunanlılar Atça'dan çekilişleri sırasında 46 kişiyi öldürmüşlerdir. Öldürülenler enkaz altından ve kuyulardan çıkarılmışlardır. Atça ve köylerinden 25 kadın ve kız Yunanlılar tarafından götürülmüştür. Atçalılara ait zeytinlikler ve incir bahçeleri de Yunanlıların çekilişleri esnasında tamamen yakılmıştır.⁹⁸

6.2. Kuyucak

Yunanlılar Kuyucak'tan çekilirken 51 ev 11 ahır, 33 mağaza, 107 dükkân, 11 kahvehane, 7 han, 2 cami, 10 fırın, hükümet binası ve belediye binaları ile bir halı atölyesini tamamen yakmışlar ve 101 büyük baş hayvanı da beraberlerinde götürmüşlerdir. Yunanlılar kasabadan 21 kişiyi diri diri yakmışlardır. 11 kişi ise kaybolmuştur. Bunun dışında 2 kuyu insan cesetleriyle doludur. Yunanlılar kaçarken 3 kadını da yanlarına alarak götürmüşlerdir. Bu kadınların akıbeti hakkında Yunan resmi makamları tatmin edici hiçbir açıklamada bulunmamışlardır.⁹⁹

⁹⁵ Esir kamplarına götürülen Aydınlıların listesi için bkz; Cemalettin Taşkiran, **Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler 1919-1923**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 2018, s.265-308, Talat Yalazan, **a.g.e.**, s. 165.

⁹⁶ **Anadolu da Yunan Zulüm ve Vahşeti** Ankara 1338, s.149 – 150, Mehmet Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.222-223.

⁹⁷ Günver Güneş, **Yunan İşgalinin Nazilli**, s.155.

⁹⁸ Talat Yalazan, **a.g.e.**, s.166, Aslan Buğdaycı, **Milli Mücadele'de Nazilli, 1919-1922**, Karacasu Matbaası, Nazilli 1996, s. 148.

⁹⁹ Talat Yalazan, **a.g.e.**, s.166 – 167.

Nazilli'nin doğusunda bulunan civardaki küçük yerleşim birimlerinde de durum çok iç açıcı değildi. Gencelli de 50 evden 47'si, Feslek'te 58 ev, Kavacık ta da 265 evin tamamı Yunanlılar tarafından çıkarılan ateş sonucu yanmıştır. Kızıldere de 180 evin 30'u yanmış, 20 kişide süngülenmek suretiyle öldürülmüştür.¹⁰⁰ Kurtuluş Köyünde de 7 ev yakılmış, 4 kişi öldürülmüştü. Nazilli'nin doğusunda en çok yıkımın yaşandığı iki köyden biri Pamukören, diğeri Buharkent'ti. Pamukören'de 500 evden 480'i yakılmış, 1500'den fazla nüfustan ancak 300 kişi kalmış ve köy halkından 7 kişinin derileri yüzülmek suretiyle, 8 kişide yakılarak öldürülmüştür. İşgal esnasında Pamukören'den 25 kişi Yunanlılar tarafından öldürülmüştür. Eski adı Burhaniye olan Buharkent'in tamamı Yunanlıların çıkardığı yangın sonrası yanmıştı. Buharkent'ten 5 kişi Yunan askerlerinin süngüleriyle kurşunlarıyla öldürülmüştür. Yunan askerleri tarafından götürülen 50 kadından, ancak 16'sı geri dönebilmiştir.¹⁰¹

8.000 evli Aydın'da yangından ancak 3 ev kurtulabiliyordu. Germencik'te 900 evi olan ilçe merkezi ve istasyonun hemen tamamı Yunanlılar tarafından yakılmıştır.¹⁰²

Sada-yı Hak Gazetesi muhabiri Mehmet Turgut Bey'in bölgede yaptığı incelemeler sırasında ifadesine başvurduğu Şerifoğlu Ahmet Ağa 65 kadar kişinin Yunanlılar tarafından bir eve toplanarak öldürülmeye başlandığını, kendisinin evin bacasından güçlükle çıkıp kurtulabildiğini söylemiştir. Yunanlılar Molla Osmanoğlu Hüseyin'in gözleri önünde 24 kişiyi öldürmüşlerdir. Diğer bir evde de dokuz kişi öldürülmüştür. Yunan Askerleri ayrıca elden ayaktan düşmüş 90 yaşlarındaki bir ihtiyarı da süngüyleyerek öldürmüşlerdir. Yunanlılar Karapınar Köyünün de büyük bir kısmını yakmışlardı. Bu nedenle halkın çoğunluğu dağlara kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁰³

Yunan birlikleri Aydın'dan çekilmeleri sırasında güzergâhlarında bulunan Türk köylerini ateşe vermişlerdir. Aydın Mutasarrıflığı'nın 5 Eylül

¹⁰⁰ Günver Güneş, **Yunan İşgalinin Nazilli**, s.155.

¹⁰¹ Talat Yalazan, **a.g.e.**, s. 167-168.

¹⁰² 17 Teşrin-i Evvel 1338 tarihli Matbuat ve İstihbarat-ı Müdüriyet-i Umumiyesince kaleme alınan bir raporda Germencik Nahiyesi ve çevre köylerde 6700, Karapınar Karyesinde 600 hanenin Yunanlılarca çıkarılan yangınlar sonrasında yakılmış olduğu ifade edilmiştir. **Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti**, s.147.

¹⁰³ Sada-yı Hak Gazetesi yazarlarından Mehmet Turgut Beyin 1922 yılı Ekim ayında gazetesine gönderdiği mektuptan aynen Bkz. Mehmet Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 200.

1922 tarihli telgrafına göre, Yunanlılar, Nazilli'den Aydın'a kadar Menderes kıyısında bulunan köyleri ve nahiyeleri yakarak geri çekilmişlerdir. Aynı telgrafta, Yunanlıların Pazarköy'de halkı camilere toplayıp, para için baskı yaptıkları, köyü yakmaya başladıkları ve toplanmış halkın üzerine ateş ettikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Dâhiliye Vekili namına Müsteşar Ahmet Münir Bey'in 19 Ekim 1922 tarihli tezkiresinde, Aydın Sancağı'nda Yunanlıların 28. 351 ev, 89 cami ve mescit, 6.640 han, hamam ve dükkân, 113 fabrika, yağhane, debbağhane, 140 okul ve medrese, 20 resmi bina yaktıkları ifade edilmiştir. Ayrıca Yunanlıların burada çeşitli işkence ve zulümlerle 1267 Türk'ü öldürmüş oldukları da ifade edilmiştir.¹⁰⁵

Söke'de çıkarılan yangında ise başta Hükümet Konağı olmak üzere çarşı tamamen; civar mahalleler, Rum mahallesindeki büyük kilise ve İtalyan kumandanlığı dairesi ise kısmen yanmıştı. Yunanlılar, Söke'de bir kısmını yakmak suretiyle toplam kırk kişiyi de öldürmüşlerdi.¹⁰⁶

Yine Ahmet Münir Bey tarafından Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'ne gönderilen bir başka tezkirede, Aydın Merkez Kaza'sında 16.462, Köşk Nahiyesi'nde 640, Umurlu'da 700, Değirmencik Nahiyesi'nde 2700, Karapınar Köyü'nde 200 hane'nin yanmış olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir.¹⁰⁷

Halide Edip Adıvar Başkanlığındaki heyetin dinlediği bir şahit kendisinin yüzden fazla yanmış ceset gördüğünü söylemiştir.¹⁰⁸

Aydın Valisinin raporuna göre Yunan askerleri tarafından dövülenlerin sayısı bilinmemektedir.¹⁰⁹ Garp Cephesi İstihbarat Şubesinin yaptığı tahkikâta

---

¹⁰⁴ Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti..., s.15.

¹⁰⁵ Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, s.147-148. Mehmet Hocaoğlu, a.g.e, s.222. Mustafa Turan, a.g.e, s.168.

¹⁰⁶ Mustafa Turan, a.g.e, s.183.

¹⁰⁷ Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, s.147, Mehmet Hocaoğlu, a.g.e, s.221, Mustafa Turan, a.g.e, s.168.

¹⁰⁸ Halide Edip Adıvar-Yakup Kadri-Falih Rıfki-Mehmet Asım, İzmir'den Bursa'ya, İstanbul 1980, s.37-38.

¹⁰⁹ Mustafa Turan, a.g.e, s.178, Yunan Fecayiine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmilel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîye Müstenid Hulusa, İstanbul 1335. Bunlardan 14 erkek ile 7 kadın ve kızın kimlikleri tespit edilmiştir. Morali Köyünden öldürülenlerden 18 kişinin kimlikleri tespit edilebilmiştir. Gümüşköy'de 12 kişi Tatarlar Köyü'nden de üç kişi öldürülüp cesetleri Menderes Nehrine atılmıştır. Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti... s.156-157. Mehmet Hocaoğlu, a.g.e, 227-228, Mustafa Turan, a.g.e, s.179.

göre Yunanlılar Söke’de aralarında kadın ve çocuklarında bulunduğu 34 Türk’ü öldürmüşlerdir.¹¹⁰ Yeni gün gazetesi 18 Temmuz 1922 tarihli nüshasında “Söke ve Kuşadası Havalisindeki Kardeşlerimizi Yunanlılar Kesiyor” başlığıyla duyururken,¹¹¹ 19 Temmuz’da Açıksöz Gazetesi “Söke’de ki Yunan Vahşetini” okuyuculara aktarıyordu.¹¹²

Kurtuluşun ardından yerli ve yabancı gazetecilerden oluşan bir heyette 15 Ekim 1922’de İzmir’den hareketle Yunanlılar tarafından yapılan mezalimi görmek üzere tren hattı boyunca Söke’ye kadar gelmişlerdir. Gazeteciler heyeti Söke’de de tahkikatta bulunmuş ve tanıklıklarını gazetelerinde yayınlamışlardır.¹¹³ İtalyan asıllı Jozef isimli bir şahıs Söke’de Yunan mezalimi hakkında şahit olduğu bazı olayları anlatmıştır.¹¹⁴

Yunanlıların yalanmalarına rağmen Söke ve çevresinde yaşanan mezalim ve burada işledikleri cinayetler tarafsız bütün yabancılar Kızılhaç delegeleri tarafından da doğrulanmıştır.¹¹⁵ İtalyan yetkililer bile Roma’ya gönderdikleri raporlarda Kuşadası ve Söke de Yunanlıların halka yaptıkları zulümleri anlatmışlardır.¹¹⁶

Bu arada Ruslarında bölgede olan bitenle ilgilenmişlerdir. Yunan mezalimini görmek için Rus Sefareti İstihbarat ve Matbuat Heyeti Erkânından Pravda ve İzvestiya gazeteleri muhabiri Jorj Astahof’un Aydın’a gelmiş, Yunan mezalimine uğrayanları dinlemiştir.¹¹⁷

Yine Fransız gazeteci Madam Gavlis de Yunan mezalimine maruz kalan Aydın, Nazilli, Söke, Afyonkarahisar, İzmit ve Bursa’da incelemelerde

---

¹¹⁰ Mehmet Hocaoğlu, **a.g.e.**, s.228, Mustafa Turan, **a.g.e.**, s.178.

¹¹¹ **Yenigün** 18 Temmuz 1922, Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan’ın Açılışına Kadar 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922**, C:IV Ankara 1996, s.534.

¹¹² **Açıksöz** 19 Temmuz 1922.

¹¹³ Gazeteciler şunlardı: Journal De Debats, Jorj Du Lozan Gazetesi: Albersepla, Journal De Itali ve Misajeri Gazeteleri adına: Filipoci, New York Herald; Teğmen Bery, Amerikan Muavenet Cemiyeti Adına: Mr. Burke, Eco d’France (İzmir), Le Levant; Alfred de Ramon, Madam Schnider, My Schnider, Sada’yı Hak: Turgut Bey, Hayat (Adana) Memduh Rıfkı Bey. Heyette gazeteciler dışında Ernst Renan Torpidosundan Fransız Teğmen Vertebiyart, Fransız Deniz Yüzbaşısı Bonerandi de bulunuyordu. **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti...**, s.169.

¹¹⁴ **Anadolu’da Yunan Zulmü ve Vahşeti...**, s.169.

¹¹⁵ Bilal Şimşir, **Sakarya dan İzmir’e (1921-1922)** İstanbul 1972, s.378.

¹¹⁶ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bak. Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.323.

¹¹⁷ Mustafa Turan, **a.g.e.**, s.309.

bulunmuştu. Madam Gavlis *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesıyla yaptığı mülakatta Yunanlıların tüm insanlığın yüzünü kızartacak mezalimini Fransa basını vasıtasıyla Avrupa'ya duyuracağını belirtmişti.¹¹⁸

Aydın ve çevresinde 27 Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgali 7 Eylül 1922'de son bulmuştu. Batı Anadolu'da yaşanan Yunan işgal süreci sadece öldürme, yaralama, tecavüz, yakma yıkma olaylarına sahne olmamış, aynı zamanda bölge ekonomisini de alt üst etmişti. İşgal bölgeleri içinde en büyük ekonomik yıkım Aydın Sancağında yaşanmıştı.¹¹⁹

7. TBMM'nin İşgalden Kurtarılan Aydın Bölgesine Yardımları

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurtarılan bölgede mezalimin boyutunu ve hayati derecede eksiklikleri bölgeden gönderilen raporlar ölçüsünde tespitten sonra yardım faaliyetlerine başlamıştı. Hükümet bölgeye yardımlarını büyük ölçüde Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yapmıştı. Bununla beraber Himaye-i Etfal Cemiyeti de savaş döneminin yaralarının sarılmasına katkı sağlamıştı.¹²⁰

11 Eylül tarihiyle Ankara'dan bildirildiğine göre bölgeye ilk yardımda bulunmak için üç heyetin daha hazırlandığı bunların arasında Aydın'ında olduğu belirtildi.¹²¹ Aydın'a gidecek heyet ise Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin İstanbul'daki Merkez şubesi tarafından gönderilecekti.¹²² Aydın ve bağlı yerlerde görev yapacak üç sağlık heyeti hazırlamıştı.¹²³ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezinden, Aydın ve çevresine gönderilen sağlık yardım heyeti 23 Eylül 1922'de Mesajeri Kumpanyasının Piyerloti vapuruyla İstanbul'dan İzmir'e hareket etmişti. Heyet, Operatör Doktor Kemal başkanlığında Doktor Alimcan, Doktor Ahmet Nabi, Eczacı Saffet, İdare Memuru Fuat, İdare Memur Yardımcısı Hakkı Beyler'den oluşmaktaydı. Aydın Mebusu Esat Bey Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına çektiği telgrafla şehre yoğun halde gelen halkın ihtiyacı için çadır ve unun acilen gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Bakanlık Ankara Hilal-i Ahmer

¹¹⁸ Uğur Üçüncü, a.g.t, s.268. *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Teşrin-i Evvel 1338 (1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i Evvel 1338 (1922), *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

¹¹⁹ Bünyamin Kocaoğlu, *Kurtuluşun Kuruluş'a Batı Anadolu'da TBMM Yardımları*, Değişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 143.

¹²⁰ Uğur Üçüncü, a.g.tez, s.269.

¹²¹ *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1338(1922).

¹²² *Peyâm-ı Sabâh*, 14 Eylül 1338(1922)..

¹²³ Uğur Üçüncü, a.g.e, s.270.

Merkezinin 17 Eylül tarihinde çektiği telgrafta Aydın'a gidecek sağlık heyetinin beraberinde un da götürmesini istemişti.¹²⁴

Himaye-i Etfal Cemiyeti Aydın, Nazilli 'deki şehit çocuklarının masrafları için nakdi yardımda da bulunmuştu.¹²⁵

TBMM'nin yardımlarıyla 23 Eylül tarihi itibariyle ise Seyitgazi, İnegöl, Salihli, Çivril, Mahmudiye, Yenişehir, Gediz, Kasaba, Buldan, Eskişehir, Bursa, Uşak, Manisa, Nazilli, Bilecik, İznik, Bozöyük, Mudanya, Kula, Şuhut, Sultanhisar, Söke, Kuşadası, Alaşehir, Sincanlı, Bozdoğan kasaba ve şehirleri kendi aralarında ve Ankara ile düzenli bir telgraf muharebesi yapmaya başlamışlardı. Böylece Batı Anadolu'da Yunanlıların tahrip ettiği demiryolları 27 Ekim; posta ve telgraf iletişimi de 23 Eylül itibariyle yeniden kullanıma açılmıştı.¹²⁶ 13 Eylül itibariyle Aydın'ın neredeyse tüm kazaların kaymakamları belirlenmişti.¹²⁷ Tayin edilen komiser ve polisler şehir merkezinde güvenliği sağlayacaklardı. Köyler ve kasabalarda ise güvenliği Jandarmalar sağlamaktaydı. Bununla beraber jandarmanın yetmediği yerlerde kır bekçilerinden yararlanılmaktaydı.¹²⁸ Eylül ayının ikinci haftasından itibaren adliye memurlarının da tayinine başlanmıştı. 13 Eylül tarihinde Adliye Encümeni Müdüriyeti bir toplantı yaparak kurtulan bölgelere gönderilecek adli memurları tespit ve tayin etmişti.¹²⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Eylül ayının ikinci haftasından itibaren bölgeye defterdar ve muhasebeciler tayin etmişti. 10 Eylül tarihi itibariyle Aydın muhasebecisi Rüştü Bey tayin edildi.¹³⁰

5 Eylül 1922'de T.B.M.M. Hükümeti, işgal devletlerinin memuriyet yapmayı kabul edenlerin ya da buradaki görevlerine İstanbul Hükümeti'nce atanmaların kuruluşun sonrasından görevlendirilemeyeceğine dair bir kararname yayınlamıştı.¹³¹ Bunun üzerine Söke'ye, Çine Hükümet Tabibi Fikret beyler atandılar. Ayrıca her bakanlık bu doğrultuda önemli adımlar attı.

T.B.M.M. Hükümeti, egemenliğini pekiştiren bu atamaların dışında halkın acil gereksinim duyduğu eksikleri karşılamaya yöneldi. Maliye

¹²⁴ Bkz: **Türk Kızılay Arşivi**, Kutu No: 612, Belge No: 36.

¹²⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Teşrin-i Evvel 1338(1922), **İstikbâl**, 29 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

¹²⁶ Uğur Üçüncü, **a.g.tez**, s.279. **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Eylül 1338(1922).

¹²⁷ **Sada-yı Hak**, 29 Eylül 1338(1922).

¹²⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

¹²⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1338(1922).

¹³⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1338(1922), **İstikbâl**, 11 Eylül 1338(1922).

¹³¹ Şaduman Halıcı, **a.g.e.**, s. 403.

Vekaleti Aydın ve Aydın'a bağı kaza ve köylere yardım elini uzattı. Söke de bu kazalar içerisinde yer alıyordu. İhtiyaç sahiplerine parasız dağıtılmak üzere yemeklik, tohumluk, nakliye, hayvan bedeli ile evlerin onarımı ve baraka inşası için gerekli olan miktarı bölgeye ulaştırdı. Sonuç olarak T.B.M.M. Hükümeti kısıtlı olanaklarına rağmen harap olmuş vatan topraklarını yeniden inşa etme çabalarına zaman yitirmeden başlayarak halk hükümeti olduğunu açıkça ortaya koydu.

13 Haziran tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Söke'deki Yunan askerlerinin Türk halkını dövdüğü, kadınların ırzına geçtiği ve mallarını gasp ederek onlara zulümler yaptıkları yönündeki yazıları yalanlamaktaydı¹³² İzmir Matbuat Kalemî bu iddialara Söke'nin ileri gelenlerinin imzalı beyanlarıyla yanıt veriyordu. Tekzipnamede imzası olanlar Söke Türk Cemaat Reisi Müftü Ömer Lütfü ile Cemaat üyelerinden Bayramani Hasan, Hakkı Şevki, Ali İbrahim ve Mustafa Hilmi Osman Beylerdi. Bunlar tekzipnamede "Kemâlist gazetesinin istihbârâtını sûret-i kati'yyede tekzîb ediyoruz" ifadelerini kullanmaktaydılar. Bundan başka Hâkimiyet-i Milliye'nin iddiaları şöyle yalanlanmaktaydı: "Söke- Kuşadası yolunun eşkıyâ' ile dolu olduğuna dair neşriyât da külliyyen yalandır. Çünkü Müslimânlar kemâl-i serbestî ile ve hiçbir tecavüze mar'ûz kalmaksızın köylerine gidip gelmektedirler. Güyâ Yunan askerleri ve yerli Rumlar tarafından çıplak olarak gezdirildiklerine ve nihâyet bunların umûmhânelere idhâl edildiklerine dair neşriyât da yalandır. Velhâsıl bilumûm neşriyât kâmilen yalan ve müfteriyâttan ibarettir"¹³³ Söke'de Yunanlıların zulümler yaptıkları iddiası Peyâm-ı Sabâh gazetesinin 15 Haziran tarihli nüshasında da yer almıştı. Bu iddialara İzmir Matbuat kalemî 8 Ağustos tarihinde hazırladığı bir tekzipnameyle yanıt vermişti. 10 Ağustos tarihli Şark gazetesinde yayınlanan tekzipnamede Söke'deki mezalim iddialarının idari ve askeri makamlar tarafından yalanlandığı ortaya koyulmaktaydı. Matbuat kalemî gerek Söke gerekse işgal edilmiş herhangi bir yerde Müslüman unsurlara karşı hiçbir tecavüzün olmadığını aksine

¹³² 13 Haziran tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde haber "Söke'de Dünya'nın En Feci Hâdiseleri" başlığıyla veriliyordu. Haberde Söke ve Kuşadası'ndan gelenlerin açıklamalarından hareketle Söke'de genç bir Türk kızı Semehat Hanım'ın yirmi Yunan askeri tarafından sabaha kadar tecavüz edildikten sonra sabaha karşı öldürüldüğü iddia edilmekteydi. Gerek Söke gerek Kuşadası'nda Müslüman ahaliye Yunan askerleri ve yerli Rum çeteleri tarafından büyük zulümler yapıldığı belirtilmekteydi. Özellikle Söke-Kuşadası yolunun Rum çeteleriyle tutulduğu, birçok Müslüman'ın bu çeteler tarafından soyulduğu ve öldürüldüğü ifade ediliyordu. Bkz: **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Haziran 1338(1922).

¹³³ **İslahât**, 25 Ağustos 1338(1922).

Müslümanların Yunanlılardan daha fazla imtiyaza sahip olduklarını bu nedenle de Müslümanların Yunan idarelerine defalarca başvurup teşekkür ettiklerini bildirmiştir¹³⁴

Beyannameden anlaşılacağı üzere Köşk Nahiyesi ve köy halkı belediye dairesinde bir toplantı yapmışlardı. Yapılan toplantı sonrasında İzmir'e gönderilecek olan bağlılık bildirisini imzalanmıştı. Beyannamede daha önceden birbirlerine hakaret ve şiddet kullanan tüm halkın bundan sonra ırk ve din ayrımı gözetmeden birleşeceği ve yeni idareye gönülden bağlanacağı ifade ediliyordu. Beyannamenin altına imza koyanlar ise şunlardı: Köşk Nahiyesi Rum Cemaati İhtiyar Heyetinin mührü ile Türk Cemaati Azalarının imza ve mühürleri, Köşk Nahiyesinin muhtarlarının ve imamının resmi mühürleri ile köyleri muhtarları ve halk temsilcilerinin resmi mühürleri¹³⁵

Yunan Propagandaları kısmında tafsilatıyla verildiği gibi Yunanlılar İzmir ve çevresinde Müslüman halkın ileri gelenlerinden Türk idaresi aleyhinde ifadeler içeren imzalı mühürlü beyannameleri basına yansıtmıştı. Türk tarafı ise bu propagandalara, karşı propagandayla cevap verme yoluna gitmişti. Bu doğrultuda Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşayan Rum ileri gelenlerinin imzalı mühürlü mektuplarını Türk basınında yayınlamıştı. 13 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde "*Adâleti Görmeyenlerin Gözüne*" başlığıyla Koçalı Kilisesi Ruhani Reisi Yanis Savil, Bıyıklı İhtiyar Heyetinden Yuvan oğlu Nikola, Yeniköy İhtiyar Heyetinden Yani oğlu Sara, Panamut oğlu Andon, Kikor, Hacı Nikola oğlu Anderya imzasıyla yayınlanan bir mektup bu meyandadır. Mektupta imzası olanlar Söke ve civarının İtalyanlar tarafından tahliye edilmesinden sonra Yunanlıların bundan istifade ederek buraları ele geçirmeye çalıştığını bu nedenle birçok Müslüman'ın göç ettiğini ve servetlerini kaybettiklerini bildiriyordu. Buna karşın Söke civarında Yunan tazyikinin kırıldığı ve Türk kuvvelerinin duruma hâkim olduğu mektupta ifade edildikten sonra Türk idaresine adilane yönetiminden dolayı teşekkür ediliyordu¹³⁶

Büyük Taarruzun, Türk ordusu tarafından zaferle sonuçlandırılması Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar büyük bir sevinçle karşılanmıştı. Sadece Türkiye'de değil İslam ve Batı dünyasında da büyük bir yankı uyandırmıştı. Sevinç gösterileri özellikle iki şekilde ortaya koyulmuştu. Biri, şehir

---

¹³⁴ **Sark**, 10 Ağustos 1338(1922).

¹³⁵ **Islahât**, 25 Ağustos 1338(1922).

¹³⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1338(1922).

merkezlerinde veya bağılı yerlerde yapılan zafer kutlamaları diğeri ise, tüm Türkiye ve yurt dışından gönderilen tebrik telgraflarıydı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurtarılan bölgede mezalimin boyutunu ve hayati derecede eksiklikleri bölgeden gönderilen raporlar ölçüsünde tespitten sonra yardım faaliyetlerine başlamıştı. Hükümet bölgeye yardımlarını büyük ölçüde Hilal-i Ahmer vasıtasıyla yapmıştı. Bununla beraber Himaye-i Etfal Cemiyeti de savaş döneminin yaralarının sarılmasına katkı sağlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Büyük Taarruz esnasında Hilal-i Ahmer vasıtasıyla kurtarılan yerler halkına yardıma başlamıştı 11 Eylül tarihiyle Ankara'dan bildirildiğine göre bölgeye ilk yardımda bulunmak için üç heyetin daha hazırlandığı bildirilmişti. Bu heyetlerin ilki Uşak, İkincisi Eskişehir ve Bilecik, üçüncüsü ise Aydın ve çevresinde görevlendirilecekti¹³⁷ Aydın'a gidecek heyet ise Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin İstanbul'daki Merkez şubesi tarafından gönderilecekti.¹³⁸ Aydın ve bağılı yerlerde görev yapacak üç sağlık heyeti hazırlamıştı¹³⁹ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezinden, Aydın ve çevresine gönderilen sağlık yardım heyeti 23 Eylül 1922'de Mesajeri Kumpanyasının Piyerloti vapuruyla İstanbul'dan İzmir'e hareket etmişti. Heyet, Operatör Doktor Kemal başkanlığında Doktor Alimcan, Doktor Ahmet Nabi, Eczacı Saffet, İdare Memuru Fuat, İdare Memur Yardımcısı Hakkı Beyler'den oluşmaktaydı. Bu heyetin yardıma muhtaç olanlara verilmek üzere beraberinde götürdüğü malzeme şöyleydi: 29 Sandık ecza-i tıbbiye, 62 sandık elbise, çamaşır ve saire, 7 sandık porselen takımı, 40 balya çamaşır ve saire, 500 çuval un, 500 adet hasır ve 400 adet tava¹⁴⁰ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gönderdiği yardım heyetleri de aktif olarak çalışmaktaydı. Aydın ve Nazilli'deki yardım heyeti İstanbul'dan beraberinde getirdiği malzemeleri dağıtmaktaydı. Heyet, en fazla yardıma ihtiyaç duyulan yerlerde üç dispanser açmıştı Sakarya Savaşı'nın hemen öncesi ve sonrasında ise Söke'de İtalyan işgalinin sona ermesi üzerine bir

¹³⁷ Peyâm-ı Sabâh, 14 Eylül 1338(1922).

¹³⁸ Peyâm-ı Sabâh, 14 Eylül 1338(1922).

¹³⁹ Peyâm-ı Sabâh, 14 Eylül 1338(1922).

¹⁴⁰ Aydın Mebusu Esat Bey Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına çektiği telgrafla şehre yoğun halde gelen halkın ihtiyacı için çadır ve unun acilen gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Bakanlık Ankara Hilal-i Ahmer Merkezine 17 Eylül tarihinde çektiği telgrafta Aydın'a gidecek sağlık heyetinin beraberinde un da götürmesini istemişti. Bkz: **Türk Kızılay Arşivi**, Kutu No: 612, Belge No: 36.

imdat heyeti de burayla ilgilenmesi için görevlendirildi ve bunun için 10.000 liralık kaynak ayrıldı.¹⁴¹

Yıllarca süren savaşlarda yaralıları ve hastaları tedavi eden yiyecek ve giyeceklerini temin etmeye çalışan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, vatanın düşman işgalinden kurtarılması ile beraber özellikle harap bir vaziyette olan Batı Anadolu'da halkın başını sokacak yerleri bizzat yapmış ya da çivi, kereste gibi malzemeleri tedarik ederek sahipleri tarafından yapılmasını sağlamıştı. Bütün malzemeler, inşaat işçileri ve memurlar İstanbul'dan gelmişti. İstanbul'dan tedarik edilen malzemeler İzmir'e buradan da gerekli olan yerlere gönderilmişti. 17 Mayıs 1923 Hilâl-i Ahmer Gazetesi'ne göre Batı Anadolu'da Cemiyetin yaptığı yerlerin sayısı şu şekildeydi:

1 - Aydın, Manisa, Akça, Nazilli, Salihli, Germencik ve Burhaniye'de 416 mesken,

2 - Aydın ve Manisa'da 78 odayı kapsayan 6 pavyon,

3 - Manisa'da 8 odalı bir pavyon (Akça ve Manisa'da 531 kişi iskân edildi.),

4 - Nazilli'de 8, Manisa'da 84, Salihli'de 100 haneye kereste verilmiş, 68 hane kerestesi de dağıtılmak üzere bekletilmekte, meydana getirilen meskenler genellikle 3x3,5 metre ebadında ve her birinde üçer kişi iskân edilmektedir. Ayrıca buralarda 1.400 mesken daha yapımı sürmektedir,¹⁴²

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bölgeye doğrudan da yardımlarda bulunmuştu. 9 Ekim tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bildirdiğine göre, Maliye Bakanlığı Yunan felaketine maruz kalanların yaralarının sarılması için ciddi miktarda para tahsisinde bulunmuştu. Bakanlık, Bursa, Eskişehir, Karasi, Manisa, Aydın, Kütahya, Ertuğrul, Afyonkarahisar, İzmir, İzmit, Denizli ve Çanakkale'deki felaketedelere yemeklik ve tohumluk olarak 325.000 lira (karşılıksız olarak), hayvan almaları için 430.000 lira, meskenleri için 470.000 lira olmak üzere toplam 1.225.000 liralık tahsisat ayırmıştı. Bu para şehirlerin ihtiyacına göre bölünerek 8 Ekim 1922'de bölge halkının kullanımına sunulmuştu¹⁴³

¹⁴¹ Hilâl-i Ahmer Gazetesi, nr. 50, Akşam Nüshası, 17 Mayıs 1338.

¹⁴² Hilâl-i Ahmer Gazetesi, nr. 50, Akşam Nüshası, 17 Mayıs 1338.

¹⁴³ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922).

Himaye-i Etfal, Büyük Taarruz sırasında Darüleytamlarda şehit çocuklarının yiyecek, giysi, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamıştı. Bunun yanı sıra şehit çocuklarının eğitimini de yürütmüştü. Cemiyet, Büyük Taarruz'la beraber kurtarılan Aydın, Nazilli, Söke'de şehit çocuklarının masrafları için nakdi yardımda da bulunmuştu. Örneğin, 25 Ekim tarihi itibarıyla Himaye-i Etfal Cemiyeti bu yerlere on bin lira para gönderme kararı almıştı.¹⁴⁴

Türk kamuoyuna yansıdığı kadarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi, Büyük Taarruz sürecinde yakılan, yıkılan ve tahrip edilen yerlerin yeniden inşası için adeta seferber olmuştu. Yeni meskenler yapılması, tahrip edilmiş ev, okul, yol, köprü, demir yolları ve posta telgraf tellerinin tamir edilmesi faaliyetlerine başlamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi yapacağı imar faaliyetleri için 25 Eylül tarihli oturumunda Maliye Bakanlığında açılacak 99 V faslına beş yüz bin lira eklenmesi kararı almıştı Bunun yanı sıra kurtulan yerlerin yeniden imarı için Ankara'dan mühendis ve müfettişler tayin edilmişti. Bunların önderliğinde asker, halk ve Yunan esirleri imar ve tamir işlerinde çalıştırılmıştı. Yunanlıların tahribatı Batı Anadolu'da birçok meskenin yakılıp yıkılmasına neden olmuştu. Bu nedenle de İmar faaliyetlerinde mesken inşa ve tamiri ön plana çıkmıştı. Gerçi Hükümet geçici çözüm olarak işgal bölgelerinde bulunan muhacirleri emval-i metruke binalarına yerleştirmişti. Fakat bu geçici tedbir yetersiz kalmıştı. Kış mevsiminin de yaklaşması bölgede mesken sorunun acilen çözülmesi gerekliliğini beraberinde getirmişti. Hükümet bu meselenin halledilmesinde büyük oranda Hilal-i Ahmer'i kullanmıştı. Hilal-i Ahmer tarafından bölgeye gönderilen yardım heyetleri evleri tamamen yanmış kişilerin meskenlerinin tamiri ve yeniden inşası adına önemli katkılar sağlamışlardı.¹⁴⁵ Kurtarılan yerlerin telgraf iletişiminin sağlanması için de yoğun bir çalışma yapılmıştı. Kesilmiş telgraf hatları tamir edilmişti. 17 Eylül tarihinden itibaren Aydın-Kütahya telgraf hattı, 23 Eylül tarihi itibarıyla ise Seyitgazi, İnegöl, Salihli, Çivril, Mahmudiye, Yenişehir, Gediz, Kasaba, Buldan, Eskişehir, Bursa, Uşak, Manisa, Nazilli, Bilecik, İznik, Bozöyük, Mudanya, Kula, Şuhut, Sultanhisar, Söke, Kuşadası, Alaşehir, Sincanlı, Bozdoğan kasaba ve şehirleri

¹⁴⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Teşrin-i Evvel 1338(1922), **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1338(1922), **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Teşrin-i Evvel(1922).

¹⁴⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i Sani 1338 (1922), Başbakanlık ise 1 Aralık 1922 tarihinde İçişleri Bakanlığına göçlerin engellenmesi için gerekli talimatı vermişti. Bkz: **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 13713, Yer No: 140.4.13.

kendi aralarında ve Ankara ile düzenli bir telgraf muharebesi yapmaya başlamışlardı. Böylece Batı Anadolu'da Yunanlıların tahrip ettiği demiryolları 27 Ekim; posta ve telgraf iletişimi de 23 Eylül itibariyle yeniden kullanıma açılmıştı.¹⁴⁶

SONUÇ

Aydın ve çevresinde 27 Mayıs 1919'la birlikte başlayan Yunan işgali ve Menderes'in güneyinde yaşanan İtalyan işgali 7 Eylül 1922'de Aydın'ın kurtuluşu ile son bulmuştu. Aydın Sancağı iki ülkenin işgalini yaşayan nadir bölgelerden biriydi. Öyle ki Söke- Kuşadası gibi yerleşimler hem İtalyan hem de Yunan işgaline peşpeşe tanık olmuşlardı. İtalyan işgali bölge de halk nezdinde fazlaca sorun yaratmasa da, Yunan işgali için aynı ifadeleri kullanmak mümkün olmamıştır. TBMM düzenli ordularının zafer kazandığı Sakarya ve ardından Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz sürecini Yunan işgali altında geçiren Aydın Sancağı birbirinden farklı duyguları sevinci, hüznü, acıyı mutluluğu, zulmü, mezalimi aynı anda yaşamıştır. Yunanlılar cephe de yaşadığı hayal kırıklığını işgal altında sivil halktan intikam duygularıyla çıkarmaya kalkmıştır. Başta Karatepe Katliamı gibi batı kamuoyunun bile şaşkınlığına ve tepkisine neden olan sayısız sivil eyleme imza atan Yunan ordusu ve işbirlikçi Rum çeteleri aynı zamanda Yunan ordusunun geri çekilişi esnasında tarif edilmez mezalime yol açmışlardır. Yakılan yıkılan yerleşim yeri neredeyse kalmamıştır. Türk ve Müslüman halkın göç etmesiyle başlayan gelişmeler ise türlü insanlık dramına da sahne olmuştur. Eylül 1922 başlarında Yunan işgalinden kurtarılan bölge işgalin yarattığı tahribatın her türlü olumsuzluğunu bünyesinde barındırıyordu. Halkın büyük bir kısmı aç ve açıkta kalmıştı. Ellerindeki her şey Yunan ordusu tarafından gasp ve yağma edilmişti. Güvenlik ayrı bir sorundu. Yönetim zaafı TBMM'nin aldığı geçici önlemlerle giderilmeye çalışılmıştı. TBMM'nin İşgalden kurtulan Aydın Sancağına yönelik kapsamlı yardım faaliyeti ise ancak Büyük taarruz sonrasında gerçekleşmiştir. Aç ve susuz kalan halkın iâşe ve ibatesini sağlamak, idareyi yeniden tesis etmek, bölgeye memur tayini, muhabere vasıtalarını yeniden işler hale getirmek, asayişini sağlamak, yakılan, yıkılan şehir ve kasabaları yeniden inşa ve tamir etmek için seferber olunmuştu. Bu olağanüstü çaba kuşkusuz Cumhuriyetle birlikte modern çağdaş Aydın'ın yaratılmasında itici güç oluşturmuştur.

---

¹⁴⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Eylül 1338(1922).

KAYNAKÇA

Arşivler

ATASE Arşivi, İSH-19, KN: 1549, GN:82, BN:82-1, BT:24.5.37 (1921).

ATASE Arşivi, İSH-17, KN:1238, GN:118-1, BT:16.9.37 (1921).

ATASE Arş. YAED, K:5, G:931, B:1.

ATASE Arş. YAED, K:5, G:935, B:1

ATASE, İSH, Kutu: 1786, Gömlek: 143, Belge:143-

ATASE, İSH, Kutu: 1785, Gömlek: 9, Belge:9-1

ATASE, İSH, Kutu: 1790, Gömlek: 18, Belge: 18-6

ATASE, İSH, Kutu: 1802, Gömlek: 21, Belge: 21-16

BOA HR SYS, Dosya No:2631, Gömlek:34.

BOA HR SYS. 2613/77.

BOA HR. SYS. 2631/77.(1-3)

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 13713, Yer No: 140.4.13.

Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 612, Belge No: 36.

Kitaplar

Adıvar, Halide Edip-Kadri Yakup -Falih Rıfkı-Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1980.

Anadolu'da Yunan Zulüm Ve Vahşeti, Matbuat Ve İstihbarat Matbaası, Ankara, 1338.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)** Ankara, 1989.

Armağan, Munis, **Bozenderesten Bozdağlara Kuva-yı Milliye**, Bilkar Matbaası, İzmir, 2005.

- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu’da Yunan Mezalimi**,
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Cilt: II, Ankara,
1996.
- Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali
Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997.
- Buğdaycı, Aslan, **Milli Mücadele’de Nazilli, 1919-1922**, Karacasu Matbaası,
Nazilli 1996, Çağbayır, Yaşar, **Söke**, İzmir, 1989
- Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri**, Dışişleri Bak.
Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara, 1999.
- Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri**,
Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- Çağlar, Günay, **İtalyanların Menderes Bölgesini Boşaltmaları ve Bu
Esnada Çıkan Bazı Hadiseler**, Erzurum 1996
- Gökçen, Salim, **Türkiye’de Rum- Yunan Vahşet ve Terörü**, IQ Yayınları,
İstanbul 2010.
- Gün, İsmail- Özdemir, Ahmet, **Söke Tarihi ve Coğrafyası**, Aydın, 1943.
- Halıcı, Şaduman, **Milli Mücadele’de Kuşadası ve Söke 1919-1922**, İzmir,
2009.
- Hocaoğlu, Mehmet, **Belgelerle Yunan Barbarlığı**, İstanbul, 1985.
- İpek, Nedim, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları,
Trabzon, 2006.
- Kaya, Erol, **Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türk Mültecileri**,
Ebabel Yayınları, Ankara, 2010.
- Kısa, Leman, **Aydın Tarihi ve Coğrafyası**, Coşkun Matbaası, Aydın, 1960.
- Kocaoğlu, Bünyamin, **Kurtuluşun Kuruluş’a Batı Anadolu’da TBMM
Yardımları**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele’de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya
Hattı**. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2009.
- Mc Carty, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, (çev: Bilge Umar), İnkılap Yayınevi,
İstanbul, 1998.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İcraat Raporu, İstanbul, 1338.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336- 23 Eylül 1337).

Özcan, Murat, **Tarihin Işığında Yunan Mezalimi**, IQ Yayınları, İstanbul, 2003.

Özkurt, Fatih, **Yörük Ali Efe Milli Mücadele'nin Gizli Kahramanı**, Yenipazar Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Nazilli, 2011.

Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, 5. Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Sakarya Savaşından Lozan'ın Açılışına Kadar 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922**, C:IV Ankara, 1996.

Sökmensüer, Cevat, **Milli Mücadele de Aydın- Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralarım**, Karınca Matbaacılık İzmir, T.y

Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Ankara, 1998.

Şimşir, Bilal, **Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)** İstanbul, 1972.

Şimşir, Bilâl, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, 2.Basım, Ankara, 1985.

Taşkıran, Cemalettin, **Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler 1919-1923**, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2018.

Toker, Hülya-Aslan, Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Büyük Taarruz 1-31 Ağustos 1922, II. Cilt, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1968.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz da Takip Harekâtı (31 Ağustos- 18 Eylül 1922) II. Cilt, 6. Kısım, II. Kitap, Ankara, 1969.

Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi Ve Hava Harekâtı, C:5, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1964.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Us, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, İstanbul, 1964.

Yalazan, Talat, **Türkiye’de Yunan Vahşeti ve Soykırım Girişimi**, Genel Kurmay Basımevi, C.I-II, Ankara, 1994.

Yunan Fecaine Müteallik Aydın Vilayetinin Beynelmîlel Tahkik Heyetine Verilmek Üzere Topladığı Vesaik-i Resmîyeye Müstenid Hulasa, Dersaadet Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1335.

Yunanlıların Yeni İşgal Ettikleri Söke Havalisinde Yunan Askerlerinin Vahşeti, Ankara, 1338.

Makaleler

Çelebi, Mevlüt, ” Milli Mücadele Döneminde Söke’de İtalyan İşgali”, **Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Sempozyumu** 15-16 Kasım 2001, (Edit. Adnan A. Öztürk), İzmir 2002, ss.121-129.

Çelebi, Mevlüt, “Kuşadası’nda İtalyan İşgali”, **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Edit: Ayşe. G.Şerifoğlu), İzmir 2001, ss.277-285.

Çelebi, Mevlüt, “Kuşadası’nda İtalyan İşgali”, **Milli Mücadele’de Kuşadası Cephesi ve Önderleri**, Edit: Günver Güneş, Aydın 2007.ss.33-44.

Güneş, Günver, “Kurtuluş Savaşında Yunan İşgal Döneminde Söke”, **Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı**, (Edit: A. Adnan Öztürk), İzmir 2002, ss.109-120.

Güneş, Günver, “Milli Mücadele’de Yenipazar”, **Milli Mücadele’de Güney Aydın Cepheleri ve Efelerin Karargâhı Yenipazar**, Edit: Günver Güneş, Yenipazar Belediyesi Kültür Yayını, İstanbul 2014.ss.29-63.

Güneş, Günver, “Yunan İşgalinin Nazilli ve Çevresinde Yarattığı Tahribat”, **Milli Mücadele’de Nazilli Cephesi ve Önderleri**, Aydın İlli ve İlçeleri Eğitim ve Kültür Derneği Yayını, İstanbul 2007, ss.133-159.

Pancar, Emine, “1921 Yılında Yörük Ali Efe'nin Cephe Gerisinde Yürüttüğü Faaliyetler”, **Historie Studies**, Volume 5 Issue 5, September 2013. Konya 2013, p.177-192.

Sonyel, Salahi “Anadolu Yanıyor”, **Cumhuriyet Gazetesi** 5 Ekim 1992.

Sürelî Yayınlar

Açıksöz

Aydın

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Hilâl-i Ahmer Gazetesi

Islahât

İkdâm

İstikbâl

Peyâm-ı Sabâh

Sada-yı Hak

Şark

The Times

Vakit

Yeni Gün

Tezler

Üçüncü, Uğur, **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon 2010.

BEŞİNCİ BÖLÜM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN İÇ
VE DIŞ KAMUOYUNA YANSIMALARI

BİR GÖÇEBE GAZETE: ANADOLU'DA YENİ GÜN'ÜN SAKARYA SAVAŞI GÜNLERİ

Alper BAKACAK*

ÖZET

Yeni Gün gazetesi tecrübeli gazetecilerden olan Yunus Nadi Bey'in yönetiminde İstanbul'da 3 Eylül 1918'de yayın hayatına başlamıştır. Anadolu'da başlayan Türk bağımsızlık hareketine destek olan gazete, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinin resmileşmesi ardından Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıyla, İstanbul'dan Ankara'ya taşınan bir nevi göç eden bir gazete olmuş olmuştur. Ancak bu onun son göçü olmayacaktır. Adını değiştirip yeni adıyla Anadolu'da Yeni Gün olarak yayın hayatına Ankara'da günlük gazete olarak devam eden ilk gazete olma özelliğine de sahiptir. Tecrübesi ile Anadolu'da Yeni Gün, Hâkimiyet-i Milliye'nin de gelişimine katkı sağlamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi öncesi Ankara Hükümetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Kayseri'ye taşıma önerisi Meclis'de olumlu karşılanmasına rağmen Anadolu'da Yeni Gün'ün de Kayseri'ye gitme kararı almış ve Sakarya Meydan Savaşı'nı bu şehirde çıkardığı sayılar ile okuyucusuna aktarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Gün, Anadolu'da Yeni Gün, Türk Milli Mücadele Basını, Sakarya Meydan Muharebesi

A NOMADIC NEWSPAPER, THE ANADOLU'DA YENİ GÜN'S DAYS IN THE PERIOD OF THE BATTLE OF SAKARYA

ABSTRACT

Yeni Gün newspaper was launched in Istanbul in 3rd September, 1918 under the direction of an experienced journalist, Yunus Nadi Bey. The newspaper, which supported the Turkish independence movement that started

---

* Dr. Öğr. Gör.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

in Anatolia, became a kind of immigration newspaper that moved from Istanbul to Ankara by the dissolution of the Parliament after the officialization of the British occupation of Istanbul in 16th March, 1920. But this will not be its last immigration. It would be the first daily newspaper in Ankara, which changed its name and became its new name, Anadolu'da Yeni Gün. The Anadolu'da Yeni Gün also contributed to the development of the Hakimiyet-i Milliye newspaper. Although not welcomed in the Parliament, before the Battle of Sakarya, Ankara Government's plan was to move the Turkish Grand National Assembly to Kayseri. Anadolu'da Yeni Gün has decided to go Kayseri and It had been reflected Battle of Sakarya to the readers in this city.

Keywords: *Yeni Gün, Anadolu'da Yeni Gün, The Press of Turkish National Struggle, The Battle of Sakarya*

GİRİŞ

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için fiilen 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile son bulmuş ve yeni bir döneme, tarihte anılan adıyla Mütareke Dönemine girilmiştir. Bu yeni dönemin ilk günlerinde İstanbul'da belirsizlik hâkimdi. Savaşın galip devletlerinin 13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen işgallerini, önce 21 Aralık 1918'de Meclis'in Padişah tarafından Kanun-i Esasiye dayanılarak kapatılması, sonra da 1919'un Ocak ayında ülkede kalan önde gelen İttihatçı kadroların Ermeni Meselesi dolayısıyla tutuklanması izlemiştir¹ ve Anadolu'nun çeşitli bölgeleri İtilaf güçlerince işgal edilmeye de başlanmıştır. Yaşanan bu siyasal kriz döneminde Anadolu, Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte hareket eden arkadaşları için siyasal mücadelenin yürütülmesi adına yeni bir coğrafya sunmuş ve İzmir'in Yunan birliklerince işgali ile artık krizin boyutunun net bir şekilde ortaya çıkmasıyla Anadolu hareketi de şekillenmeye başlamıştır.

Bu noktada Anadolu hareketinin Amasya Tamimi (Genelgesi) ile çizmiş olduğu politika, halk iradesine bağlı kalarak, kapatılan meclisin yeniden açılması yönünde faaliyet göstermek ve tehdit altındaki ülke bütünlüğünü uluslararası camiaya da ilan edecek bir siyasal mücadele içine girmek olmuştur. Bu politik tavır ile Anadolu halkını ön plana alan bir şekilde, onun talebini dillendirmek yönünde bir tutum sergilendi. Ancak Anadolu'da modern manada kamuoyu diyebileceğimiz bir şeyin henüz var olmadığı da bir

---

¹ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.131.

gerçektir. Bölgeler arası iletişim kısıtlıydı. Bununla beraber halkın bilgilendirilip, bu işgallere ve ülkenin bölünmesine karşı tepkisinin dile getirilmesine büyük ihtiyaç vardı. Bu da ancak, okuma yazma oranının düşüklüğüne rağmen basın ile mümkün olabilirdi. Mustafa Kemal Paşa da basının gücüne inan bir liderdi.

I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ardından İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul kamuoyuna yönelik olarak, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey ile beraber "*Minber*" adında bir gazete çıkarması söz konusu olmuş, ancak beklediği etkiyi bu gazete aracılığıyla elde edememişti.²

Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilikle ilgili ikinci deneyimi Anadolu hareketinin Sivas Kongresi sonrası birleşmesi ile bu hareketin sözcülüğünü yürütecek bir gazete çıkartılması gündeme gelmesiyle oldu. "*İrade-i Milliye*" adıyla bu gazete, Sivas Kongresi Temsil Heyetinin yayın organı olarak doğmuştu. Bu gazete sayesinde Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi Temsil Heyeti, Türk kamuoyuna politik tutumlarını yansıtabilme olanağı bulmuştu.

Sivas Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyetinin başarılı politikası sayesinde seçimlerinin yeniden yapılma kararı alınması ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması gerçekleşti. Yeni meclis İstanbul'da açılmadan hemen önce Mustafa Kemal Paşa ve temsil heyeti Sivas'tan ayrılarak Ankara'ya geldiler. Ancak Temsil Heyeti'nin Ankara'ya taşınmasına karşın *İrade-i Milliye* Sivas'ta kalmak durumunda kalmıştı. O dönemin koşulları gereği gazetenin matbaasının taşınması hayli güç olmasından dolayı *İrade-i Milliye* Sivas'ta, yine, Milli Mücadele'ye, yayımlarıyla destek vermeye devam edecekti.³

Ankara'ya gelişinin ikinci haftasında Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti, politikalarının kamuoyuna duyurulması gerektiği inancıyla yeni bir gazete çıkartmayı başarmışlardı. "*Hâkimiyet-i Milliye*" Gazetesi bu şekilde doğdu.⁴

---

² Minber Gazetesi ile ilgili bilgi için bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Bateş Yayınları, 1984, s. 156-157.

³ M. Nuri İnuğur, **Türk Basınında "İz" Birakanlar**, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1999, s. 100.

⁴ A.g.e. s,100-101.

Görüldüğü gibi *Minber*, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* çizgisinden baktığımızda Mustafa Kemal Paşa'nın basın yolu ile bilgilendirilen milli iradeye ve kamuoyuna verdiği önem de gözler önüne serilmektedir.

İstanbul'da ise basın hayatı Anadolu'dan siyasal tutumlar ve imkânlar yönünden çok farklı şekilde işlemekteydi. Mütareke ile yaşanan yeni dönemde kabaca basın ikiye bölünmüş, bir tarafta işgallere karşı tutum takınan ve Meclis'in kapanmasından rahatsız olduğunu ortaya koyan gazetelerin varlığı söz konusu olurken, diğer tarafta ise İstanbul hükümetlerini destekler şekilde yayım yapan gazetelerin de bulunduğunu söylemek gerekir. Tebliğimize konu olan *Yeni Gün*, ilk grupta yer almıştır.

1. *Yeni Gün* ve Milli Mücadele

Yeni Gün gazetesi, I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde, 3 Eylül 1918'de, imtiyaz sahibi ve başyazarı, *İktam*, *Tasfir-i Efkâr* gibi önemli gazetelerde bulunmuş, Meşrutiyet döneminden beri önde gelen, tecrübeli gazetecilerden olan Yunus Nadi Bey'in ve sorumlu müdürü Ahmet Rasim Bey'in yönetiminde İstanbul'da yayım hayatına başlamıştır.⁵ Yaklaşık 1.5 ay sonra Mondros Mütareke ilanı ile birlikte yaşanan işgallere karşı bir tutum takınmış, zaman zaman sosyalist görüşler savunmuş ve Anadolu'da şekillenen Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketini destekler yayımlar yapmıştır.⁶ Yunus Nadi Bey'in 1920'de İstanbul'da açılan Meclis-i Mebus'an da İzmir Mebus'u olarak yer alması ve bu mecliste ilan edilen Misak-ı Milliye'ye de katkı vermesi söz konusu olmuştur.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinin resmileşmesi ardından Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasıyla Milli Mücadele'de yeni bir evre girilecektir. *Yeni Gün* de 15 Mart 1920–20 Mart 1920 tarihleri arasında İngiliz sansürü dolayısıyla yayımına ara vermek zorunda kalmış ancak 21 Mart'tan itibaren tekrar yayımına başlamıştır. Bu yeni evrede Yunus Nadi ve *Yeni Gün* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920'de yayımladığı beyannameğine uygun olarak hareket edip, Ankara'ya geçme hazırlıklarına başlamıştır. Nihayetinde Yunus Nadi, Gazetenin idare müdürü Uzun Fahri'ye

⁵ Ceren Çıkın, *Yeni Gün Gazetesi 1918-1923*, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 119.

⁶ Alpay Karacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 93.

bir mektup bırakarak “Abbas” takma adıyla 21 Mart 1920 sabahı Ankara’ya doğru yola çıkmıştır. Bu mektupta matbaanın derhal Ankara’ya taşınması gerektiği bildirilmektedir. 13 Nisan 1920’de *Yeni Gün*’ün İstanbul’da son kez çıkmasının ardından matbaa ile beraber Uzun Fahri, başmürettip Kamil, mürettip Halil ve Ali, de Anadolu’ya geçmek için harekete geçmişlerdir.⁷ Böylece *Yeni Gün* İstanbul’dan Ankara’ya taşınan bir nevi göç eden bir gazete olmuş oldu. Ancak bu onun son göçü olmayacaktı.

Aynı günlerde Halide Edip Hanım da eşi Dr. Adnan Bey ile birlikte kimlik değiştirerek Ankara’ya geçmekteydiler. Halide Edip Hanım, Yunus Nadi Bey ile o günkü adıya Lefke, günümüzdeki adıyla Bilecik’in Osmaniye ilçesinde karşılaştığını anılarında şu sözlerle dile getirmektedir: “Anadolu’daki milliyet hareketinin en zayıf yanı... Gazeteci ve propaganda yokluğu. Onun için Yunus Nadi Bey’i bir hızır gibi karşıladım.”⁸

Görüldüğü gibi *Yeni Gün* Ankara’ya gelmesi Mili Mücadele açısından, onun kamuoyuna hitap edebilmesi için stratejik bir öneme sahipti. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Kongresi sonrası çıkarttığı *İrade-i Milliye* ve Ankara’ya geldiğinde çıkarttığı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinin varlığın bilirse de hem içerik hem de teknik olarak İstanbul gazetelerine oranla bu gazetelerin zayıf kaldığı da bir gerçektir. O günlerde İstanbul’dan çıkan ve Milli Mücadeleyi destekler yayın yapan hiçbir gazete Anadolu’ya gelmek için böyle bir yolculuğu göze alamamıştı. *Yeni Gün* ve Yunus Nadi Bey’in güçlü sesi bu açığı doldurmak üzere Ankara’ya geliyordu.

2. *Yeni Gün* Ankara’da

12 Nisan 1920’de İstanbul’da kapanan gazete, 9 Ağustos 1920’de Ankara’da yeniden yayın hayatına başladı. Tek bir farkla, isminin başına “Anadoluda” ibaresini alarak. Gazete, Karaoğlan Caddesi’nde, istasyon yanında, hapishaneye bitişik, üç katlı ahşap bir evde basılıyordu. Yunus Nadi ise Ankara’da aynı zamanda İzmir milletvekili olarak Meclis’e devam ediyordu.⁹

⁷ Cıkın., s. 119-120

⁸ Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitapevi, 1990, s. 102.

⁹ *Yeni Gün* Gazetesinin Ankara’ya gelişi ile ilgili o günlerin canlı tanığı Kemal Salih Sel ile yapılan röportaj için bkz. <https://www.trtarsiv.com/izle/82685/kemal-salih-sel-in-yeni-gun-gazetesi-hakkindaki-roportaji>

Anadoluda Yeni Gün, Ankara’da günlük olarak yayımlanan ilk gazete olma özelliğini de taşımaktaydı. Tecrübesi ile *Anadoluda Yeni Gün*, *Hakimiyet-i Milliye’nin* de gelişimine katkı sağlayacaktı. Bu iki gazete, birlikte, Mustafa Kemal Paşa’ya en yakın gazetelerdi. Mustafa Kemal Paşa’nın *Yeni Gün’ü* okumadan uyumadığına ve çok kere makaleleri, henüz basılmadan önce, telefonla da olsa dinlediğine birçok kişinin şahit olduğu bir gerçektir.¹⁰

Gazete’nin Ankara’da her türlü zorluğa rağmen günlük olarak düzenli denebilecek şekilde çıkması ile bu gazetenin yazı kadrosunda da gelişmelerin olduğunu gözlemlemek mümkündür. Buna göre Ankara’da bulunan birçok önemli gazeteci-yazar, siyasetçi ve fikir adamının da Yunus Nadi Bey’in dışında gazetede başyazı kaleme aldığını görülmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, Mahmut Esat, Yakup Kadri, Celal Nuri, Tevfik Rüştü, Ahmet Emin, Mehmet Zekeriya (Sertel) Ağaoğlu Ahmet ve Ziya Gökalp gibi isimleri burada anabiliriz.¹¹

Anadoluda Yeni Gün’ün yayınlarına baktığımızda siyasal çizgisinin 4 ana hatta geliştiğini görebiliriz. Öncelikle gazetenin Ankara Meclisi tarafından yürütülen Milli Mücadelenin haklılığına ve bu mücadelenin zafer ile sonuçlanacağına olan inancın sıkça dile getirilmesi söz konusudur. Bu mücadele devam ederken Saltanat ve Hilafete karşı bir tutumu da gazetenin politik duruşunda görmek mümkündür. Ayrıca antiemperyalist bir söylem de gazetede yer almış, özellikle Sovyetler ile yürütülen olumlu ilişkileri destekler yayımlar yapılmıştır. Son olarak da uluslararası alanda mazlum milletlere ve ulusal alanda da işçi ve köylülere yakın bir söylem takip edildiği söylenebilir.¹²

3. *Anadoluda Yeni Gün’ün* Kayseri’ye Göçü

Anadoluda Yeni Gün, Ankara’daki yayın faaliyetlerine devam ederken, Yunan Ordusunun Haziran 1920 itibariye başlatmış olduğu, Ankara’yı hedefleyen ileri hareketi, I. İnönü ve II. İnönü muharebelerinde yenilmelerine rağmen durmamıştı. 1921 Temmuzunda Yunan ordusunun taarruza geçmesi ile yeni bir süreç içine girildi. Stratejik olarak Türk ordunun

---

¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, “Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu’da Yenigün”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.XXXVI, S. 1, 1981, s. 179.

¹¹ İnuğur, s.106

¹² Kocabaşoğlu. s. 183.

derlenip toparlanması için Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesi gerekmişti. Bu süreçte Eskişehir'in de kaybedilmesi Milli Mücadeleyi destekleyen halk içinde manevi olarak olumsuz bir hava esmesine neden olmuştu. Özellikle Ankara halkı kendi güvenliklerinden endişe etmeye başlamışlardı.

23 Temmuz'da TBMM'si yaptığı gizli celse oturumunda Yunan taarruzunun askeri durumu üzerine müzakereler yapılmış ve TBMM'nin Kayseri'ye nakli de o günkü toplantıda ilk kez gündeme gelmiştir. Fevzi Paşa, Hükümetin başı sıfatıyla yapmış olduğu konuşmada Kayseri konusunu şu çerçevede değerlendirmiştir:

"...malumu aliniz biz Ankara'da buldukça ordu daima Ankara'yı nazarı dikkate almak mecburiyetindedir... düşman da manevrasını ona göre yapacaktır. Bunlardan azade kalan bir ordu şimdi Eskişehir'den daha emin bir vaziyettedir. Çünkü hatlarımız çok. İstersek Kırşehir'e doğru, Kızılırmağa Beyazarına doğru bir cephe yapabiliriz.

*"Biz burada Ankara'da buldukça ordu başka bir şey düşünemeyeceği için her halde merkezi hükümetin tebdili zaruretindeyiz. Bunun için Heyeti Vekile yaptığı müzakeratta Kayseriyi münasip görmüştür."*¹³

Bu konuşmadan da anlaşılacağı gibi ordunun harekâtını Ankara'nın savunulması ile kısıtlamak istenmediği açıktır. Mustafa Kemal Paşa'nın "hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" sözü, siyasal olarak bu görüş ile paralellik sergilemektedir. Eğer Türk Ordusu sadece Ankara'yı korumak konusunda bir strateji izleyecek ise Ankara hattını korumak durumunda kalması kaçınılmazdır. Bundan dolayı TBMM gibi stratejik yönü olan anayasal bir siyasal kurumun olası bir Yunan işgali ile teslim alınması, tamiri çok güç sonuçlar doğurması istenmemiş ve TBMM'nin Kayseri'ye taşınması hükümet tarafından önerilmiştir. Fevzi Paşa söz konusu konuşmasında neden Kayseri'nin seçildiğini ise şu şeklide açıklamaktadır: "Kayseri Malumualiniz, Anadolu'nun göbeği addolunur. Konya'ya yakın, Adana'ya yakındır. Otomobil yolları üzerindedir. Orada barınacak emakin (emlaklar) de vardır"¹⁴

Hükümetin Kayseri önerisi her ne kadar kendi içinde tutarlı gibi görünse de Meclis'de olumlu karşılandığı söylenemez. Söz alan mebuslar, (Mustafa Durak Bey –Erzurum, Abdullah Azmi Bey –Eskişehir, Vehbi Bey –Karesi,

¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II, 23 Temmuz 1921, s.102.

¹⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 21 Temmuz 1337 (1921), s. 102.

Yahya Galip Bey –Kırşehir)genel olarak hükümetin bu görüşünün aleyhinde konuşmuşlardır ve TBMM'nin Kayseri'ye taşınmasının halk üzerinde çok olumsuz sonuçlar doğuracağını ve Meclis'in gerektiği takdirde Ordu ile birlikte hareket ederek herhangi bir yere geri çekilebileceğini dile getirmişlerdir. Bu konu hakkında son söz alan Hakkı Hami Bey-Sinop, şunları söyleyecektir:

“Meclisin müzakeratına halel gelmemek şartıyla bir miktar aza ailelerini Kayseri'ye nakledebilir. Fakat nakliyatta evvel emirde halkı serbest bırakılmalıdır. Deruhte ettiğimiz vazifenin azameti karşısında ihtimal ki düşman buraya gelecektir. Size haber veriyorum, istediğiniz yere gidebilirsiniz, biz sonunda kadar çarpışacağız demelidir ve millet anlasın ki bu meclis kendisi millet için deruhte ettiği bihakkın ifa ettiğine kani olursa emin olunuz o millet gitmeyecektir, arkamızda kalacaktır. Düşman o vakit gelemez, ihtimali yoktur. Mebusan ailelerini nakledeyim. Fakat burada son noktaya kadar meclis vazifesine devam etsin.”¹⁵

İşte Hakkı Hami Bey'in bu sözleri Meclisin genel düşüncesinin özeti niteliğindedir. Yine 30 Temmuz'daki ve Başkomutanlık yasası olarak bilinen yasayı TBMM'nin onaylayarak Mustafa Kemal Paşa'yı başkomutan olarak görevlendirdiği 5 Ağustos oturumlarında da Fevzi Paşa tarafından Kayseri'ye taşınması tezi hararetle savunulduğu görülmektedir.¹⁶ Ancak bu sefer Kayseri'ye taşınma kararının ne zaman uygulanıp uygulanmayacağı iradesinin TBMM'ye ait olduğunun altı çizilmesi, hükümetin bu konuda oluşan muhalefeti dindirmeye çalışmak olarak görülebilir.

TBMM'de Kayseri konusu tartışılırken bu haberler Ankara'da da kısa zamanda yankı bulmuş, şehrin günlük hayatında telaşa neden olmuştur. Pek çok aile göç hazırlığına girişmiş, bazı milletvekilleri, ailelerini şehirden göndermekle kalmayıp kendileri de şehri terk etmeye bile başlamışlardır. Bunların arasında Ziya Gökalp, Diyarbakır'a; Ağaoglu Ahmet'in de Erzurum'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmaları söz konusudur. Ankara'da kalmayı tercih edenler de ailelerini güvendikleri kimselere emanet edip özellikle Kayseri'ye doğru onları yolcu ettikleri görülmüştür.¹⁷

¹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 21 Temmuz 1337 (1921), s. 106.

¹⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.II, 5 Ağustos 1337 (1921), s. 181.

¹⁷ Yasemin Doğaner, “Anılarda Sakarya Savaşı” **Sakarya Zaferi ve Haymana, IV**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Meryem Orakçı, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2016, s. 103-104.

Halide Edip Hanım da anılarında Ankara’da bir panik halini alan heyecanın yaşandığını vurgulamıştır: “bir hayli kimse Kayseri’ye göçtü. Köylü birkaç gün sabrettikten sonra, birkaçı gelerek bana dedi ki, ‘Beyler Ankara’dan savuşuyor, Yunanlılar yaklaşmış, Şehir kaçaklarla dolu, Biz de arabamızı hazırladık. Ne dersin?’” diye sorduklarını, kendisinin cevap olarak kesinlikle Kayseri’ye gitmeyeceğini söylediğini belirtmektedir.¹⁸

Ankara’dan Kayseri’ye yaşanan göçe farklı bir boyut kazandıran gelişme ise *Anadoluda Yeni Gün*’ün de Kayseri’ye gitme kararı almasıdır. Daha önce TBMM’nin Kayseri’ye gitmesi ilgili hükümete yakın bir tutum takındığı düşünülen (Her ne kadar o günlerde yer alan başyazı ve haberlerde bu göç konusu dile getirilmese de en azından hükümetin kararı karşısında bir muhalefet edilmemesi ve de gazetenin sahibi Yunus Nadi Bey’in Meclis tutanaklarına yansıyan herhangi bir görüş belirtmemesi bizi bu yönde yorum yaptırmaktadır.) gazete bu sefer bizzat yayınlarını Kayseri’den yapmak üzere Ağustos ayının ortalarından itibaren hazırlıklara başlayacaktır. Görünen o ki ikinci göç de ilki kadar zor olacaktır. Bu sefer Kayseri ve çevresinde hem yerli halkı TBMM’nin olası taşınması için manevi olarak hazırlamak, hem de Ankara’dan göçenler için bilgi akışını sağlayabilmek adına görev ifa etmeye hazırlanmaktadır. Yunus Nadi’nin Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkisi göz önünde tutulduğunda ve Başkomutanın kamuoyuna verdiği önem değerlendirildiğinde Anadolu’da Yenigün’ün bu yeni misyonu daha iyi anlaşılacaktır.

Yeni Gün matbaası elden geldiği kadar küçük parçalara bölünmek kaydıyla Kayseri’ye gönderilecektir. Bu parçalar harf kazanlarıyla ile birlikte kağıtlara yüklemiştir. Bu kağıtlara iki de tahta araba bulunarak eklenmiştir. Bunlarda da Yunus Nadi’nin eşi ve çocukları olmak kaydıyla yola çıkılacaktır. 10 gün sürecek olan yolculuk öncesi, gazetenin sahibi ve başyazarı olan Yunus Nadi bey anlaşılacağı gibi Ankara’da kalmayı tercih etmiştir.¹⁹

Başyazarını Ankara’da bırakan gazetenin sorumluluğu ise yazı işleri müdürü Kemal Salih Bey’e düşmüştür. Yunus Nadi, Ankara’dan ayrılmadan

---

¹⁸ Adıvar, s. 181. Ayrıca yaşanan bu göç hali edebiyatımıza da yansımıştır. Örneğin “Ankara” Romanında da Yakup Kadri’nin kaleminden Kayseri’ye Ankara halkının bir kısmının göç etmesi hikâye edilmiştir. Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İstanbul, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 1997, s. 97.

¹⁹ Hakan Aydın, “Sakarya Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 2, Konya, 2010, s. 223.

önce vedalaşırken Kemal Salih Bey’e kalınca bir zarf vermiş ve zarfın içinde karşılaşacağı zorluklar ile ilgili gerekli bilgileri içeren bir talimatname bulacağını söyleyerek kafileyi uğurlamıştır. Coşar’ın aktardığına göre bu talimatnamede diyordu ki

”Davayı Milliyede umumun takip edeceği hattı hareket hakkında rehberlik yapılmakla birlikte halkın bu yoldaki faaliyetlerine aledderecat [derecelerine göre] fazla kıymet vermek ve mesela ahaliden biri bir şey yapmışsa (aferin filan) ve kazalarda biri bir şey göstermiş ise (gördünüz mü hamiyetli kazayı) gibi diğerlerine mucibi imtisal ve teşvik olacak yazılar yazılmak lazımdır” ayrıca gazetenin izleyeceği çizgi, “Misakı Mili hudut hukukunun behemehal istihsal edileceği hakkında çok derin bir kanaat ve imana sahip olması ve o kanaat ve imanı bütün kuvveti ile tecelli ettirmesidir.”

Ayrıca Nadi, “Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlığı vesaire gibi hadisatı mühime içerilerde layıkıyla bilinmiyor. Binaenaleyh bunlar eski şeylerdir denilmeyerek güya hiç bilinmeyen bir muhite hitap ediliyormuş gibi adeta yeniden ve malum heyecanlarıyla mevzubahis edilmelidir” diyordu.²⁰

Yunus Nadi’nin gazeteciliği hakkında da bilgi endime fırsatını da bulduğumuz bu talimatname ile işe başlayan *Anadoluda Yeni Gün*, Kayseri’deki ilk sayısını 1 Eylül 1337 (1921) tarihinde yayınlamıştır. Bu sayıda yer alan duyuruda gazetenin Kayseri’ye nakil gerekçesi üzerinde pek durulmamış ancak Kayseri’de çıkan bu gazetenin ve Ankara’daki gazetenin “aynı yolun yolcusu” olduğu, aynı gayenin peşinde oldukları belirtilmiştir. Kayseri’de çıkan gazete ile amaçladıklarının milletın heyecanı ile uyumlu yayımlar yaparak, neşriyat sahalarını genişletmek ve kutsal yurdun düşman işgalinden kurtulması için kalem ile çalışmak olduğunu da vurgulanmıştır. “İnşallah Anadolu’nun kurtulması pek yakındır... Allah bizimledir” diyerek TBMM’sine ve orduya güveninin tam olduğu da belirtilmiştir.²¹

Sakarya Meydan Muharebesi’nin devam ettiği günlerde Kayseri’de tekrar yayına başlayan *Anadoluda Yeni Gün*’ün yoğunluklu gündemini, doğal olarak, cepheden gelen haberler oluşturmuştur. Hem bundan dolayı hem de Yunus Nadi gibi bir kalemden yoksun olmamasıyla alakalı olarak gazete, başyazıları ile ön plana çıkan bir fikir gazetesi olmaktan çok cepheden,

---

²⁰ Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basımı**, İstanbul, As Matbaası, 1964, s. 186

²¹ Aydın, **a.g.e.**, s. 223.

Ankara'dan ve İstanbul'dan gelen günlük haberle ile halkı bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Tüm işleri kendi başına yürüten Kemal Salih Bey'in haber bulamak için ve gazeteyi basmak için yoğun faaliyet göstermesi de buna eklendiğinde başyazıların az olmasının nedeni de anlaşılmaktadır. Dış politika konularından neredeyse habere hiç rastlanmamaktadır. Dış basından da sadece Sakarya Meydan Muharebesini ilgilendiren haberler ile Anadolu ile ilgili çeşitli kararlar, görüşlere yer verilmiştir.

Burada şu parantezi açmak da yerinde olacaktır; o günkü imkânlar nispetinde haber kaynaklarının kullanımı *Anadolu'da Yeni Gün*'ün haberinin güncelliğini etkilemektedir. Anadolu Ajansı'dan ve gazetenin savaş muhabirinin telgraflarından elde edilen haberler “Vaziyet-i Harbiye ve Harekât-ı Askeriye” başlığı altında, taze bilgi olmasına özen gösterilerek, titizlikle gazete sayfalarına yansımıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin yaşandığı günlerde *Anadoluda Yeni Gün*'de yer alan bazı haberler ise gün be gün şu şekildedir:

2 Eylül sayısında: K. A. imzasıyla yayınlanan yazıda düşmanın küçümsenmemesi, halkın birlik içinde bulunarak hem içte hem de dışta verdiği savaşın haklılığını kanıtlaması gerektiği belirtilmiştir.²²

5 Eylül'de ise cepheden gelen haberlere göre Yunan ordusunun son derece bitap bir vaziyette olduğu ve Yunanlıların bir haftadır resmi tebliğ yayımlamadıkları belirtilmektedir. İster istemez bu haberi Yeni Gün, Yunan ordusunun durumunun kötüleşmesine ve savaşı kaybetmek üzere olmalarına bağlamaktadır. Yine aynı gün Gazetede yer alan bir habere göre, Gaziantep mebusu Kılıç Ali Bey başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi'nin yakında Ankara'dan hareket edip, Kırşehir ve Çorum'dan sonra Kayseri'ye geleceğini bildirmektedir.²³

6 Eylül sayısında ise Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'nın TBMM'indeki cephe izlenimleri ile ilgili beyanatına yer verilmiş ve şu sözü öne çıkartılmıştır: “Harbde silahlarımız muvaffak olmuştur, Düşmanın kuvva-i taarruziyesi kırılmıştır, Harbin ilk mühim safhası lehimizde neticelenmiştir. 7 Eylül sayısında Refet Paşa'ya atfı yapılarak Muharebe'nin ikinci safhasının başladığını ve bu safhada yeni bir zafer kazanılacağına olan inancı dile

---

²² *Anadoluda Yeni Gün*, 2 Eylül 1337.

²³ *Anadoluda Yeni Gün*, 5 Eylül 1337.

getirmektedir. Ayrıca ordunun takviyeye ihtiyacı olduğu ve 1901, 1902 ve 1903 doğumluların silahlaltına çağırılması da söz konusu edilmiştir.²⁴

Refet Paşa'nın yukarıda sözünü ettiğimiz TBMM'de yaptığı beyanat ancak 8 Eylül sayısında tam metin olarak yer alabilmiştir. Yunan ordusunun çekildiğine dair telgrafla bilgi alındığı da bu resmi tebliği destekler şekilde gazete sayfasına yansıtılmıştır.

9 Eylül sayısına baktığımızda “sağ ve sol cenahta başlayan mukabil taarruzlarımız üzerine düşman perişan bir surette kaçmaya başlamıştır. Kahramanlarımız mağlup düşmanın siperlerine girmiştir” müjdesi vererek *Anadolu'da Yeni Gün*'de “Sakarya Zaferi” ilan edilmiştir. Bu erken denebilecek bir zafer ilanıdır ancak *Anadolu'da Yeni Gün*'ün savaş ile ilgili haber ve yorumlarında umutla Sakarya Meydan Muharebesi'nden zafer haberi bekleyen kamuoyuna bu haberi vermekte acele etmesinin nedenini anlaşılmaktadır.²⁵

Nihayetinde 13 Eylül günü şu başlık ile okurlarına seslenmiştir *Anadolu'da Yeni Gün*:“Büyük Sakarya Meydan Muharebesi kahraman ordumuzun tam bir zaferiyle nihayet bulmuştur.” Ayrıca bir çerçeve yazı ile Anadolu'da Yeni Gün “21 günlük büyük muhaberebe” başlıklı çerçeve bir yazı ile “perişan bir surette kaçan düşman ordusunun kahramanlarımızın savleti karşısında binlerce meftul terk ederek binlerce malzemesini bize bırakarak, yüzlerce esir vererek makhur ve mağlup olmuştur. Ordumuz inayet-i hakla daha zaferlerin arifesindedir. Düşmanı pek yakında Güzel İzmir'imizden de atacağız” demektedir.²⁶

Zafer kazanılmıştır ancak cephe haberleri 27 Eylül günkü sayısına kadar *Anadolu'da Yeni Gün*'de yer almaya devam etmiş, bu sefer “düşmanı takip” ile ilgili ayrıntılı haberler gazete sayfalarında yer almıştır. 27 Eylül sayısında ise artık Sakarya Meydan Muharebesi'nin tamamıyla sona erdiğini belirtir şekilde gazetede bir haber başlığının yer aldığını görmekteyiz: “Millet Meclisi Büyük Reisimiz ve Başkomutanımıza Gazilik ve Müşirlik Tevcih etti”.²⁷

---

²⁴ *Anadoluda Yeni Gün*, 6 Eylül 1337.

²⁵ *Anadoluda Yeni Gün*, 9 Eylül 1337.

²⁶ *Anadoluda Yeni Gün*, 13 Eylül 1337. Bkz. Ek: 1

²⁷ *Anadoluda Yeni Gün*, 27 Eylül 1337.

SONUÇ

Görüldüğü gibi 23 Ağustos 1921’de başlayan Sakarya Meydan Muharebesi’ni göç yolarında olması sebebiyle bir hafta sonra Kayseri’de takip eden *Anadolu’da Yeni Gün*, Yunus Nadi Bey’in yokluğuna rağmen kesintisiz bir şekilde okuyucularına gün be gün Muharebe ile ilgili bilgileri vermeye gayret etmiştir. Kamuoyunun moral motivasyonunu üst düzeyde tutmak için söyleminde umutsuzluğa hiç yer vermemiş ve kendisinden beklenenin üzerinde bir performans göstermiştir.

Kayseri’de çıkan sayılarda sosyalist bir söylemden çok milliyetçi bir söyleme rastlanmakta olduğu da bir gerçektir. Bu başarılı yayıncılıkta Kemal Salih Bey’in özverili çalışmasının önemi şüphesiz ki büyüktür. Yunus Nadi Bey’in kendisine verdiği talimatnameye göre hareket etmiş olduğu da açıktır. Ayrıca denebilir ki yayın politikasının yanında tüm zorluklara rağmen gazetenin mizanpajı da oldukça başarılı bir şekilde hazırlanmıştır. Mümkün olduğunca da Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili ayrıntılar, kamuoyunu cesaretlendirecek bir dille kaleme alınmıştır. Bu açılardan değerlendirildiğinde Kayseri günleri, gazete için bir duraklama döneminden çok kalitesini muhafaza ettiği ve başarılı geçtiği ifade edilmelidir.

Ekim ayına doğru *Anadolu’da Yeni Gün* yeniden göç hazırlıklarına başlamıştır. Bu sefer, Kayseri’ye gelindiği gibi, aynı şekilde kara yolu ile Ankara’ya dönelecektir. Kayseri’de çıkan son sayı 7 Ekim 1921 tarihlidir.

Ankara’da 22 Kasım’da yeniden çıkartılmaya başlanan gazete yine misyonuna uygun şekilde yayım yapmıştır. 29 Ekim 1923’de Cumhuriyetin ilanından yaklaşık 7 ay sonra Yunus Nadi, *Anadoluda Yeni Gün*’ün ismini “*Cumhuriyet*” olarak değiştirmiş ve gazeteyi bu isimle 7 Mayıs 1924’den itibaren yayınlamaya devam etmiştir. Ancak bu sefer Ankara’dan İstanbul’a göçen gazete yayım hayatını halen bu şehirde sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitapevi, 1990.

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, İstanbul, Bateş Yayınevi, 1984.

ÇIKIN, Ceren, **Yeni Gün Gazetesi 1918-1923**, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

ÇOŞAR, Ömer Sami, **Milli Mücadele Basını**, İstanbul, As Matbaası, 1964

İNÜĞUR, M. Nuri, **Türk Basınında “İz” Bırakanlar**, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1999.

KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Ankara**, İstanbul, 6. Baskı, İletişim Yayınları, 1997.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II.

Makaleler

AYDIN, Hakan, “Sakarya Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 2, Konya, 2010.

DOĞANER, Yasemin, “Anılarda Sakarya Savaşı” **Sakarya Zaferi ve Haymana, IV**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Meryem Orakçı, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2016.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu’da Yenigün”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.XXXVI, S. 1, 1981.

Sürelî Yayınlar

Anadoluda Yeni Gün (2, 5, 6, 9, 13, 27 Eylül 1337 sayıları)

İnternet Kaynakları

<https://www.trtarsiv.com/izle/82685/kemal-salih-sel-in-yeni-gun-gazetesi-hakkındaki-roportaji>

اداره مطبعه : سيواس قیوسنده داره مخصوصه
تصرف و تلفون آدمی : قیوسری - بی کون
ایضا نیرا علی : ۲ آیش : ۶ سته : ۶۰۰
تصرفش : ۶۰۰

کون کیش نسله ترک بری کبری شروند
اعلان محوئندن طولانی غزه مستولیت قولدایز

المجله

اوتوزین بیته
کرمسرا ۱۱۱-۳۲۴-۷۱۱-۷۱۱ شمسی ۵ شروند
ساجب لیشیر اولش عمری : برین کدی

نیمری ۱۲
سال ۱۳۳۷

بیگلیک

۱۳۳۴

بویوک ساقاریه میدان محاربه سی قهرمان اردومزک تام برظفر یله نهایت بولمشدر

۲۱ کونک بویوک محاربه

بریشان بر مدورنده قانچان دشمن اردوسی قهرمانتر
بزرک صولتی قارشینده بیکلرجه مقتول ترک ایدرک
بیکلرجه مالیمستی بزور راهوق ، بوزلرجه سیرورک
متهور و مغلوب اولمشدر . اردومن عنایت سنله دها
بویوک شترک عرسه سنده دور . دشمنی پک یاقینده کورل
ازمیر عزوندده آماجیز .

بکک کوپری محاربه سی

دشمنه دون بککله کوپری شترنده ترک ایتدیکی
شیریا ایکی فرقه لوق برقونی مواسمنی محافظه ایتک ایتدیش
ایراده قلمائیزک شدید ترمشلی قارشینده فراده
مجبور قالمشدر . دشمن بوتون جهنده رجعت ایتکده دور .
اولجه صاع جنازه و پاداش باوش چیکان دشمن بودغه
قاچمه باشلامشدر .

عزیر برسان و ساقاریه شتری
کونک پاشا حضرتلی

رسمی تبلیغ

۱۱۱-۱۱۱

برقاج کوبدن بری دوام ایلمه شتر ستریزله ساقاریه منطقه سنده کی دشمن اردوسی بیکلرجه مقتول و دردی بزرک غاربه
تلوب ایدیش و طیاره لر بزرک دخی اشتراکله هر طرفدن اجرا ایدین بر تقیب نتیجه سنده محاربه میدانده و رجعت بولاری
اردونده بر جوق اسلحه ، اشیاء مازمه حریه و اونوموییلر ترک ایدرک وحی باره ایلیری طاشیمه فرصت برله میروق بریشان برصودنده چکلمک
باشلامشدر . بالکیز بوجستی جمله ایجون بککله کوپری شترنده ترک ایتدیکی تقریباً ایکی فرقه لوق برقونی بوکون دخی مواسمنی محافظه ایتک ایتدیش
اولجه قلمائیزک شدید ترمشدر . اردومن قولاری ده طبیعه پک توتلی اولان مواسمندن طرد ایدیش و بوسورنده ۲۳ آغستوس ۳۳۷ دن بری بلافاصله
بیکری بر کون دوام ایلمه ساقاریه میدان محاربه سی اردومزک تام بر مظفر یله نهایت بولمشدر .

حرب محاربه بزرک مستعجل تلغرافنامه سی : میخالی ججق جوارنده کی «قارتال تپه» بی ضبط ایتدک ، اردومن سرعتله ایلرله مکده در . دشمن تمامیه بریشان اولمش ، قاچچور

غوناریس قاپینه سی دوشدی

بکی قاپینه بی حمله فرقه سی تشکیل ایتدی ، یونانستانده
فوق الماده غلیان ، قرال آتیه کیدی ، برنس
آندرای طیاره ایله قاچچورلر

۱۳ ایلول ۳۷ غایت مستعجله . (جهنده بولان
حرب غار مخصوص بزرک تلغرافنامه سیدر .)
نهرماً قاپان دشمن کیدی برلره بیکلرجه مقتول بر ایلیور بولده

اردومزک کیجه تعرضی

دشمن غایبه مهزم اولمش ، هر طرفده قاچچور ،
دها مهم نسلجه آتدک اوزر بریز دشمنین
ایلیق اوتوموییلر آلیق

۱۳ ایلول ۳۷ غایت مستعجله . (جهنده بولان
حرب غار مخصوص بزرک تلغرافنامه سیدر) ساقاریه بونده احراز
ایلیق بککین مقدرات منطقه شتر ایدرم . دشمن صاع جنازه

مرب جهنده نامدار نورمانی
صصت پاشا حضرتلی

İSTİKLAL SAVAŞI'NDA TÜRK ORDUSUNUN SAKARYA NEHRİ'NİN DOĞUSUNA ÇEKİLMESİNİN ULUSAL VE ULUSLARARASI BOYUTTAKİ YANKILARI

Hüsnü ÖZLÜ* -Deniz GÜÇER**

ÖZET

Türk İstiklal Savaşı'nda 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Batı Anadolu'yu işgale başlayan Yunan ordusu hızla ilerlemiş ancak Türk ordusunun Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin ardından bu ilerleme yavaşlamıştır. Kütahya - Eskişehir Muharebelerinden sonra önemli bir güç kaybına uğrayan Batı Cephesi Komutanlığı, 18 Temmuz 1921 tarihinde verdiği bir talimatla ordunun Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesini emretmiş ve bu çekilme hareketi 25 Temmuz 1921'e kadar tamamlanmıştır. Yunan ordusunun Sakarya'nın doğusuna geçip Ankara'yı ele geçirme planları Türk ordusunun Sakarya'nın gerisinde yaptığı savunma ile önlenmiş ve bu muharebede kazanılan zafer hem Türk tarihi hem de Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktası olmuştur. Türk ordusunun Kütahya Eskişehir Muharebelerinden sonra Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalara neden olmuştur. Bu çekilme aynı zamanda dünyanın önemli gazeteleri tarafından yakından takip edilmiştir. Başta İngiltere, Yunanistan Fransa, İtalya olmak üzere Avrupa ülkelerinin gazeteleri gelişmeleri okuyucularına çoğu zaman kendi perspektiflerinden duyurmayı tercih etmiştir. Türkiye'de ise basın İstanbul ve Anadolu basını olarak ikiye ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin başından itibaren aralarında Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu Ajansının da bulunduğu gazete ve ajansları kurdurarak Kuvayı Milliye'nin sesini dünyaya duyuracak önemli adımları atmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi ile başlayan ve 30 Ağustos'ta kazanılan büyük zafer;

* Doç. Dr.; Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Müdürü.

** Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü Askeri Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi.

Türk topraklarının işgal kuvvetlerinden tamamen temizlenmesini sağlamış ve Türk milletinin gerektiğinde neler başarabileceğini ve dünya askeri tarihinde ilk defa “topyekûn savaşın örneğini vererek dünyaya göstermiştir.

***Anahtar Kelime:** Türk İstiklal Savaşı, Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anadolu Basını.*

NATIONAL AND INTERNATIONAL IMPRESSIONS OF THE TURKISH ARMY’S RETREAT TO THE EAST OF SAKARYA RIVER IN THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

During the Turkish War of Independence, from May 15,1919 onwards, the Greek army started invading Western Anatolia. The invasion proceeded quickly, however after the victories of the First and Second Battle of Inonu, the Greek army’s march slowed down. The Western Front Command, that suffered significant losses following the Battle of Kutahya-Eskisehir, gave the order on July 18,1921 to retreat to the east of Sakarya River, and this withdrawal continued until July 25,1921. The Greek Army’s plots to cross Sakarya River and capture Ankara were prevented by the Turkish Army that repositioned at the east of Sakarya River, and this victory was an important milestone for both Turkish History and the Turkish War of Independence. The retreat of the Turkish Army to the east of Sakarya River after the Battles of Kutahya-Eskisehir raised concern in the public and caused dispute in the Grand National Assembly of Turkey. The withdrawal was closely monitored by the world’s most famous newspapers. European newspapers, and mainly from England, Greece, France and Italy, reported the events to their readers from their own perspectives. In Turkey, the press was divided into two sides, Istanbul and Anatolian press. Mustafa Kemal Pasha, from the very beginning of the war, established news agencies including Hakimiyet-i Milliye and Anadolu Agency to reach the world and spread the word of Kuvayi Milliye. The path to the great triumph started with the Battle of Sakarya and completed with the victory at August 30. The triumph ensured that the Turkish soil was free of the invading forces, and showed the world what the Turkish Nation could achieve when necessary, and also became the first example of ‘all-out war’ in world military history.

***Keywords:** Turkish War of Independence, Battle of Sakarya, Grand National Assembly of Turkey, Anatolian Press.*

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 30 Aralık 1918 tarihinde Paris'te toplanan Barış Konferansında, Yunan Başbakanı Venizelos Batı Anadolu'nun işgaline yönelik taleplerde bulunmuş ve bu doğrultuda aldığı destek ile işgal sürecini planlayarak 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan ordusunu İzmir'e sokmuştur. Batı Anadolu'da hızla ilerleyen Yunan ordusu 2 Temmuz'da Bursa bölgesini ele geçirerek Bursa-Uşak hattına kadar ilerlemiştir. Bu arada kuvayimilliyel birlikleri işgallere karşı yöresel direniş gösterse de 24 Ekim'de başlayan Gediz taarruzunda başarı elde edememişler ve Dumlupınar'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte Anadolu'da düzenli ordu birliklerinin kuruluşuna yönelik adımlar atılmaya başlanmış ve konu 10 Aralık 1920'de Meclisin gizli oturumunda ele alınarak milletvekillerine bilgi verilmiş, 2 Ocak 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi kuvayimilliyel müfrezelerinin kaldırıldığı emrini yayınlamıştır.¹

Düzenli ordunun kuruluş kararı ile birlikte Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı Cephesi Komutanlığına İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Refet (Bele) Bey görevlendirilmiştir. Bu sırada Yunanistan'da da ülkenin yönetimine Venizelos yerine Kral Constantine geçmiştir.² Yeni kral, tacını güçlendirmek adına İngilizlerden aldığı destek ile Anadolu'daki işgal hareketini hızlandırmış ve işgal sahasını sürekli genişletmiştir.

24'üncü Tümen Komutanı Atıf'ın 6 Ocak 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına ve Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına yazdığı harp raporuna göre; Yunanlar 6 Ocak 1921 günü Yenişehir ve İnegöl bölgesine dört koldan taarruza başlayarak doğuya doğru ilerlemiş ve Ümran Çiftliği civarında durmuştur. Ayrıca İnegöl civarında bir piyade ve süvari alayı ile ilerlemiş ancak Türk topçularının karşılık vermesi üzerine daha ileri gidememiştir.³

Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa tarafından, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve bütün Vekâletlere gönderilen 11 Ocak 1921 tarihli mesajda muharebe ile ilgili şunlar yazmaktadır. "6 Ocak 1921'de Yenişehir

¹ Adnan Sofuoğlu, **Kuvayimilliyel Döneminde Kuzevbatı Anadolu, 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s.443.

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara, 1974, s.21.

³ **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi**, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu, İSH., Kutu 691, Gömlek 36, Belge 036-01.

ve İnegöl istikametinden başlayarak çeşitli şiddet ve aşamalarla İnönü mevzilerimize kadar uzanan düşman taarruzu, 9 ve 10 Ocak 1921'de Savcibey-Akpınar-Karaağaç genel hattında meydana gelen çok şiddetli ve devamlı meydan muharebesinden sonra birliklerimizin kahramanca karşı koymaları ve müdafaaları karşısında durmuş ve 10/11 Ocak 1921 gecesi düşman taarruzdan vazgeçerek hızla geri çekilmeye başlamıştır.”⁴

Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e 11 Ocak 1921 tarihinde çektiği harp telgrafı ile; *“Büyük komutanların şerefli komutası altında tam bir kahramanlıkla harp eden Batı ordusunun, İnönü Meydan Muharebesi'yle kazanılan son başarılarından dolayı sizi ve Batı ordusu subay ve erlerini tebrik eder, başarılarının devamını Allah'tan dilerim.”*⁵ diyerek tebriklerini iletmiştir.

Büyük Millet Başkanı Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e 12 Ocak tarihinde yolladığı tebrik mesajında şunları yazmaktadır: *“İnönü Meydan Muharebesi'nde Batı cephesi birliklerinin uğurlu ve üstün komutanız altında kazandıkları kesin zaferden dolayı size ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine Büyük Millet Meclisinin en içten tebriklerini sunar ve bu zaferin, kutsal topraklarımızı düşman istilasından tamamen kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Allah'tan dilerim. Bu tebriklerimin ordunun bütün er ve subaylarına tebliğini rica ederim.”* Mustafa Kemal'in bu mesajına İsmet Bey şu şekilde karşılık vermiştir. *“Allah'ın yardımıyla İnönü Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından dolayı Büyük Millet Meclisinin kalbi tebrik ve temennileri ordunun bütün er ve subaylarını şereflemiştir. Tam bağımsızlığın kazanılması vazifesini üstlenmiş olan Büyük Millet Meclisine kayıtsız şartsız bağlıktan aldığı manevi güç ile kutsal topraklarımızın kurtarılması görevini yerine getireceğine ordunun tam olarak inandığını arz ederim.”*⁶

Birinci İnönü zaferinin yaşandığı o sıkıntılı günlerde Ankara'da önemli siyasi gelişmeler yaşanmış ve kurulacak olan devletin ilk siyasi adımları atılmıştır. Cumhuriyet yolunda atılan en önemli adımlardan biri olan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu kabul edilmiş ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belgelenmiştir.

---

⁴ İSH., K.604, G.11, B.011-01.

⁵ İSH., K.696, G.7, B.007-09.

⁶ İSH., K.693, G.26, B.026-04.

Bu zaferlerden sonra Yunanlar, İnönü-Kütahya- Döğler mevziini tutmuş olan Türk kuvvetlerini güney kanattan kuşatmak üzere harekâta başlamış, Seyitgazi istikametinde ilerleyerek Türk asıl kuvvetlerinin gerisine düşmek suretiyle, elverişsiz bir durumda olan Türk birliklerini muharebeye zorlamaya başlamışlardır. Yunan 3'ncü Kolordusunun, Bursa-Tavşanlı-Kütahya istikametindeki ileri harekâtı 8 Temmuz 1921'de başlamıştır. Yunan ordusunun 1'nci ve 2'nci Kolordularının Kütahya-Nasuhçal mevzilerimize yönelttiği kesin sonuçlu taarruzda 14-18 Temmuz 1921 günleri çok şiddetli olmuştur. Döğler ve Çekürler kesimindeki muharebelerde Yunanların üstünlüğü açık olarak belli olunca, bu kesimde kesin sonuçlu muharebenin sürdürülmesi uygun bulunmayarak mevzii muharebeler verilerek suretiyle düşmanın oyalanmasına ve kayıplar verdirilmesine çalışılmıştır.⁷

İkinci İnönü Muharebesi sonucunda amacına ulaşamayan Yunan ordusunun, muharebe bittikten sonra, Uşak grubunu takviye ettiği ve bundan dolayı merkezi ağırlığının güneye nakledildiği tespit edilmiş, yapılan keşifler neticesinde düşmanın Bursa Grubu'nun 4 tümen ve bazı bağımsız küçük birliklerden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Düşmanın, Yunanistan'dan getirdiği yeni kurulmuş birliklerle, Bursa Grubun'dan bazı küçük birlikleri, bölgeye sevk ettiği tespit edilmiş ve yapılan hava keşiflerinde de bu bölgedeki kuvvetlerde artış olduğu görülmüştür.⁸

Türk ordusu; 8 Temmuzda başlayan Kütahya-Eskişehir Muharebelerini, düşmanın yararına olmadan ve kendisini de tamamen yıpratmadan, iki taraf kuvvetleri arasındaki dengesizliği gidermek ve kendisine çeki düzen vererek, düşmanı üslerinden uzakta, kötü şartlar altında hırpalayıp, sonuç almak amacıyla ve plan gereği, Sakarya'nın gerisine intikal ederek sona erdirmişti. Bu çekilme harekâtı şu şekilde yorumlanmıştır:

"Haziran ve Temmuz aylarındaki Kütahya ve Eskişehir harekâtlarında Yunan ordusu, Türklere mağlubiyeti kabul ettirecek, kesin bir darbe indirmeyi başaramamıştı.

Hiç kayıp vermeden çekilmiş olan Türkler, 21 Temmuzda, Kütahya ve Eskişehir'den çekilen kuvvetleriyle, şiddetli bir karşı taarruz bile yapmışlardı. Ancak, 1'nci Kolordumuzun çekirdek birlikleri ve Süvari Tugayı zamanında

---

⁷ **Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler**, 7. Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1975, s.303.

⁸ **A.g.e.**, s.303.

*yetiştiginden, bu karşı taarruz, sonuç alınamadan bitirilmek zorunda kaldı. Kütahya ve Eskişehir harekâtı bu şekilde sona ermiş ve maalesef bundan beklenen sonuç yani Türk ordusunun yok edilmesi sağlanamamıştı."*⁹

Türk ordusu, Kütahya Muharebesi'nden mağlup olduğu için değil, Nasuhçal bölgesinin düşman eline geçmesi ve buradaki birliklerin çekilmek zorunda kalmasından dolayı, düşmanın Seyitgazi istikametine hâkim olabileceği düşüncesiyle, Eskişehir - Seyitgazi hattına alınmıştır. Düşmanın, Seyitgazi istikametinde değil de batıya doğru yaptığı takibin çok ağır olması ve kuvvetlerin dağınık halde ilerlemesi, ordumuzun fırsattan yararlanabilmesini sağlamıştır. O zamanın şartlarında, Türk ordusunun, düşmanla esaslı şekilde boy ölçüşmeden Sakarya'ya kadar geri çekilmesindeki maddi ve manevi zararlar ve etkiler düşünülürse, bu zorunluluk anlaşılır. Yunan ordusu, büyük kısmıyla, Seyitgazi üzerinden değil, demir yolunun iki tarafından ve Eskişehir istikametinde ilerlemiş, Türk ordusu da büyük kısımlarıyla Eskişehir ve güneyinde gruplanmıştı.¹⁰ Buna rağmen taarruzla bir sonuç alınamaması, ordumuzun yeteneksizliğinden değil, düşmanla arasındaki sayısal dengesizlikten kaynaklanıyordu.

Küçük Asya Ordusu Başkomutanı Korgeneral Papulas'ın verdiği pek mübalağalı olan muharebe sonu raporu ve Milli Savunma Bakanı Theotokis'in buna dayanarak hükümete gönderdiği raporlar, Yunanlar kısa bir süre sonra, tam bir hazırlık yapmadan Ankara istikametinde yeni bir taarruza sürüklemiştir.

Atina Hükümeti, kazanılan bu başarıdan sonra, Anadolu'daki askeri faaliyete bitmiş gözü ile bakılabileceği düşüncesinde idi. Fakat Genel Karargâhtan o sırada orada bulunan Milli Savunma Bakanı Theotokis'in aracılığıyla verilen raporda zaferle sonuçlanmış olan harekâtın ancak birinci safhasının bitmiş olduğu ve ileri harekâta devam için ordunun talimat beklediği bildirilmişti, Ordunun harbe devam isteği ve bu konuda hiç bir şüphe ve duraksama göstermemesi, moral yüksekliği ve atılganlığı aynı zamanda Türklerin Ankara istikametinde takip edilmesi ile elde edilecek başarının askeri bakımdan çok üstün olacağı kanısından ileri geliyordu. Ankara'ya doğru harekâta devam etme düşüncesi, yeni ve ilk olarak ortaya atılmamış olmakla beraber; işin büyüklüğü ve sorumluluğunu kavrayan

⁹ Fahri Aykurt, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s.158.

¹⁰ A.g.e., s.158.

Başbakan Gunaris, ordunun bu işi tasvip edip etmediğini bilmeyi istemiş; kendisi, ordu ile karşı karşıya gelerek durumu yakından görmek ve ordunun görüşlerini anlamak, harekâta devamın askeri bakımdan gerekli olup olmadığını ve bu isteğin yerine getirilebilme derecesini, ordudan beklenenlerin sonuçlarını şahsen öğrenmek istemiştir.¹¹

Yunan Ordu Komutanlığı, 27 Temmuz 1921'de Ankara istikametinde yapılacak harekât hakkındaki düşüncelerini açıklayan bir muhtırayı kaleme alarak 28 Temmuz sabahı toplantıya davetli olanlara sunmuştur. Kral Constantine başkanlığında yapılan bu toplantıya Başbakan Gunaris, Harbiye Nazırı Thetokis, Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papulas, Kurmay Başkanı Albay Pallis ve yardımcısı Sarıyanis, Genelkurmay Başkanı General Dusmanis ve ordu yanındaki askeri müşavir General Stratikos katılmışlardı. Küçük Asya Ordusu Komutanlığının bu kurula sunduğu muhtırada:

"Eskişehir'in işgali ve Türklerin Eskişehir-Afyonkarahisar cephesinin yıkılmasıyla harekâtın birinci döneminin sonuçlandığı" belirtildikten sonra; "Harekâtın bundan sonraki döneminde amacın, Kemalist kuvvetlerin yok edilmesi veyahut dağıtılması ve bu kuvvetlerin bir daha bu cephe önünde toplanmalarına imkân verilmemesi olduğu; bu harekâtle, geniş imkânlarla sahip olmayan Türklerin tekrar hazırlanarak harekete geçmemesi için uzun zamana ihtiyaç gösterecek şekilde Eskişehir cephesinden uzaklaştırılmış olunacağı" bildiriliyor ve "Bunu başarabilmek için ordunun Ankara istikametinde akınlar yapması, bu akın sırasında Türk kuvvetleriyle karşılaşıldığı takdirde onun ezilmesi, Ankara'da toplanmış bulunan ikmal maddelerinin tahrip edilmesi; Türkler yine teslim olmazsa, Ankara'da kalmanın sakıncalı olacağı ve bunun için demiryollarının esas bir şekilde tahrip edilerek Eskişehir'e dönülmesi" açıklanıyordu. Muhtıra şöyle devam ediyordu:

*"Yapılacak bu akınlardan sonra Türklerin önemli sayıda bir kuvveti elde tutmak imkanı bulabileceğinin ihtimal içinde görülmediği; her türlü araç, gereç özellikle taşıt aracı noksanlığı ve demiryolundan mahrum bulunacak olan Türklerin tekrar büyük kuvvetlerle Eskişehir cephesine kolayca yaşamayacakları..."*¹²

---

¹¹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, 2. Cilt,5. Kısım, 1. Kitap, Ankara, 1972, s.19.

¹² **A.g.e.**, s.20.

Bu sırada cephe durumu ile yakından ilgilenen Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan hareketle 18 Temmuz'da Batı Cephesi karargâhına İsmet Paşa'nın yanına geldi. Burada durumu yakından inceledikten ve Batı Cephesi birliklerini Eskişehir ve güneyinde topladıktan sonra: *"Birliklerin takviyesi, tensiki ve düzenlenmesi için, düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe konması, bunun için Sakarya doğusuna çekilmenin uygun olacağı"* direktifini verdi. Böylece, Batı Cephesi birlikleri, 18 Temmuz 1921 akşamı Eskişehir doğusu ve Seyitgazi hattına çekildi. Bu çekilişte düşmanın takipte gösterdiği yavaşlık ve duraksama bütün birliklerimizin çekilmesi imkânını vermiş ve bu suretle Kütahya Muharebesi sona ermiştir.

1. Türk Ordusunun Sakarya Nehri'nin Doğusuna Çekilmesi

Birinci ve İkinci İnönü zaferlerinin ardından Kütahya - Eskişehir Muharebeleri'nden sonra önemli bir güç kaybına uğrayan Batı Cephesi Komutanlığı, 18 Temmuz 1921 tarihinde verdiği bir talimatla ordunun Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesini emretmiş ve bu çekilme hareketi 25 Temmuz 1921'e kadar tamamlanmıştır. Bu süreçte Türk ordusu yeni bir yapılanma içerisine girmiş ve bu yapılanmada Başkomutanlık karargâhı Ankara'da olmak üzere Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi (Mareşal Çakmak), Batı Cephesi Komutanlığı, karargâhı Ankara-Polatlı arasında Alagöz olmak üzere komutanı Tümgeneral İsmet (İnönü) olmuştur.¹³

Yunan ordusunun Türk ordusunu Sakarya'nın doğusunda yok edip, Ankara'yı ele geçirerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini dağıtma planları Türk ordusunun Sakarya'nın gerisinde yaptığı savunma ile önlenmiş ve bu muharebede kazanılan zafer hem Türk tarihi hem de Türk İstiklal Harbi'nin dönüm noktası olmuştur. Bu muharebeden hemen önce Mustafa Kemal Paşa'ya, 5 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Başkomutanlık yetkisi verilmiş ve hemen ardından ilk iş olarak 7-8 Ağustos 1921 tarihinde seferber olan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tekâlif-i Milliye Emirleri yayımlanmıştır.

---

¹³ **Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât** (25 Temmuz-22 Ağustos 1921); 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 1'inci Kitap, 1995, s.47-52.

Batı Cephesi Komutanlığı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Sakarya Nehri'nin batısında sadece örtme birlikleri bırakmış, 25 Temmuz 1921'de asıl kuvvetleriyle bu nehrin doğusunda Yunan ordusunun taarruzlarını karşılamak üzere tertiplenmiştir. Türk kuvvetlerini tamamen imha etmek ve Kızılırmak ötesine atarak Ankara'yı ele geçirmek isteyen Yunan ordusu Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ndeki galibiyetine ve moral üstünlüğüne rağmen geri çekilen Türk ordusu ile teması kaybetmiştir. Ağustos ortalarından sonra Türk ordusunun Sakarya gerisinde tertiplendiğini tespit edebilen Yunan ordusu, Türk cephesini Uzunbey -Haymana istikametinde yarmak ve aynı zamanda güney kanadından da kuşatmak amacıyla 22 Ağustos 1921'de Yukarı Sakarya ile Ilıca Deresi civarında üç kolordu (bir tümen hariç) ile taarruza hazırlanmıştır. Yunan kuvvetleri karşısındaki Türk ordusu, Sakarya'nın doğusunda kuzeyden güneye doğru sırasıyla Mürettep Kolordu, 12'nci, 4'üncü, 3'üncü ve 2'nci Gruplar şeklinde konuşlanmış, 1'inci Grup Haymana bölgesinde ihtiyatta, 5'inci Grup da 2'nci ve 3'üncü Süvari Tümenleriyle güneyde tertiplenmiştir.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri Sırasında Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya vermiş olduğu direktif ile ordunun Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme emrini şu şekilde vermiştir;

“Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki ordunun düzenlenmesi ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek uygundur. Düşman durmadan takip ederse, hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları tesisine mecbur olacak; herhâlde beklediği birçok sorunla karşılaşacak; buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır.

Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası Eskişehir gibi önemli mevkiekimizi ve çok araziyi düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda ortaya çıkabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı neticelerle bu sakıncalar kendiliğinden yok olacaktır. Askerliğin gereğini tereddütsüz uygulayalım...”¹⁵

¹⁴ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, 2'nci Cilt, 5'inci Kısım, 2'nci Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara, 1973, s.3.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi, (Bugünkü dille hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2000, s. 413.

“Savaş ve muharebe demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla bütün maddî ve manevî kuvvetleriyle, biri biriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun içindir ki, bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşla ilgilendirmeliydim. Yalnız düşman karşısında bulunanlar değil köyünde, evinde, tarlasında bulunan herkes, milletin her ferdi silâhla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli sayarak bütün varlığını yalnız mücadeleye verecekti. Bütün maddî ve manevî varlığını vatan savunmasına vermekte ağır davranan ve titizlik göstermeyen milletler, savaş ve muharebeyi gerçekten göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar.

Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da en çok bu arz ettiğim noktaya bağlı olacaktır. Avrupa'nın askerlik bakımından ileri durumda olan büyük milletleri, daha şimdiden bu tutumu kanun haline getirmeye başlamışlardır. Biz, Başkomutan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir vatanı savunma kanunu istemedik. Fakat Meclis'ten aldığımız yetkiye dayanarak bu amacı kanun niteliğindeki belirli emirlerle sağlamaya çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de dikkatle gözden geçirerek aziz vatana taarruzu imkânsız kılan sebep ve şartları daha açık ve daha kesin olarak tespit eder.”¹⁶

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına, ordunun hazırlıklarıyla ilgili gönderdiği tebligatta; şu ifadeleri kullanmaktadır: “Ordumuz düşmana pek kanlı muharebelerde yirmi binden fazla zayıat verdirdikten sonra cengâverane isteğini ve zafer arzusunu tamamen muhafaza ederek bütün kuvvetiyle Eskişehir doğusunda yeni mevzilere çekilmiştir. Zamanı geldiğinde düşman ordusuyla kesin muharebeyi verecektir. Anlaşmayı müteakip elinden her türlü kuvvet araçları, silah ve cephanesi alınan ordumuz, Allah'ın izni ile ve milletin üstün gayreti sayesinde bugünkü durumunu ve kabiliyetini kazanmış ve aynı kutsal kaynaktan beslenerek bağışlayan Allah'ın izniyle düşmana kesin darbeyi indirmeye hazır bulunmuştur ...”¹⁷

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık yetkisinin verilmesinden sonra orduya ve millete yayımladığı beyannamede;

---

¹⁶ A.g.e.,s.420.

¹⁷ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1966, Sayı 57, Belge nu,1310.

“Büyük muharebeden çıktığımız en zayıf zamanımızda, bütün memleketi çiğnemek ve bütün halkı mahvetmek için üzerimize hücum eden düşmanlara karşı milletçe birleştik ve çok kıymetli ordular meydana getirdik. Çeşitli cephelerde örneği görülmemiş fedakârlıklarla milletin hakkını savunan ve İnönü’de Yunanistan’ın istilâ ordularını iki defa tepeleyen bu millî ordularımız, o kadar yüksek bir azim ve iman ile muharebe ettiler ki düşmanlar yalnız Batı Cephesindeki ordularımıza karşı kralları başta olduğu hâlde bütün Yunan ordusunu Anadolu’ya getirmeye mecbur oldular.

Batı Cephesi’nde meydana gelen son muharebelerde bu düşman ordusunu çok büyük zayiata uğrattıktan sonra ordumuzun asıl özünden hiçbir şey kaybetmeden bugüne geldi. Bugün düşman ordusu asıl kaynaklarından ve hareket üssünden uzaklaşmış bir durumda karşımızdadır...”¹⁸ Sözleri ile Yunan ordusu karşısında bilinçli ve stratejik bir çekilme hareketine giriştiği düşüncesini yansıtmaktadır.

2. Türk Ordusunun Çekilmesinin TBMM’deki Yansımaları

Türk ordusunun Kütahya Eskişehir Muharebeleri’nden sonra Sakarya Nehrinin doğusuna çekilmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tartışmalara neden olmuştur. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa bir taraftan çekilme harekâtını yönetirken bir taraftan da Meclis’ten Başkomutan yetkisini almak ve topyekûn harbin ihtiyaçlarını sağlamak maksadıyla milleti seferber etmek için hazırlık yapmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa bu sıkıntılı süreci ve Türk ordusunun çekilme gerekçelerini Nutuk adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır.

“Ordumuz 25 Temmuz 1921 akşamı büyük bir kısmıyla Sakarya’nın doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zaruri kılan sebeplerin başlıcasına işaret edeyim:

İkinci İnönü Muharebesi’nden sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, inşa, tüfek, makineli ve top sayısı bakımından ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuz’da Yunan ordusu taarruza geçtiği zaman milli hükümetin durumu ve Milli Mücadele’nin gelişmesi, bizim genel seferberlik ilan ederek milletin bütün kaynak ve imkânlarını, başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplanmaya daha elverişli ve yeterli

¹⁸ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ATAZB Koleksiyonu, Kutu: 40, Gömlek: 6, Belge: 6-2.

görülmemiştir. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartlar bakımından kendini gösteren nispetsizliğin elle tutulur başlıca sebebi budur. Bunun sonucu olarak biz daha tümenlerimizin taşıt araçlarını bile tamamlayamadığımızdan, bunların hareket güçleri yoktu. Yunan milletinin bütün kuvvetiyle yaptığı bu taarruz karşısında bizim askerlik bakımından asıl görevimiz, Milli Mücadele'nin başından beri yürüttüğümüz görev idi ki o da her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça, bu taarruza direnerek ve uygun hareketler yaparak durdurmak, etkisiz bırakmak ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak şeklinde özetlenebilir.”¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonraki cümlesinde söylediği gibi “Gerçekten de tahmin ettiği manevi sakıncalar” hemen kendisini gösterir: “İlk duyarlılık Meclis'te belirdi. Özellikle muhalifler, kötümser nutuklarla feryada başladılar: ‘Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acıklı ve korkunç durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik’ diyorlardı. Bu şekilde konuşan kimselerin dolaylı yoldan kastettikleri şahsın ben olduğuma şüphe yoktu.”²⁰

Başkumandanlık önerisinin ortaya atılmasıyla birlikte Meclis'te 4 Ağustos 1921 ve teklifin kabul edildiği 5 Ağustos 1921'deki gizli oturumlarda tansiyon oldukça yükselir. Bu süre içinde TBMM'de başkumandanlık meselesinin yanı sıra Meclis'in Kayseri'ye taşınması konusu gündeme gelir ve bu konu üzerinde de fikir ayrılıkları vardır.

Tartışmalar ağırlıklı olarak TBMM'nin 23 Temmuz tarihli gizli oturumunda başlar. “Yunan taarruzu üzerine vaziyeti harbiye hakkında müzakerat ve Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye nakli...” başlığı ile konu Meclis gündemine alınır. Kozan mebusu Fevzi Paşa, çekilmeyle ilgili coğrafi bilgileri verdikten sonra Meclis'in neden taşınması gerektiğiyle ilgili de görüşlerini paylaşır:

“Esasen efendiler böyle hayat memat mücadelesine girişmiş olan milletin ordusunun hayatı her şeyden akdemdir. Çünkü ordumuz maazallah elden çıkacak olursa yeniden bir ordu tedarik etmek yeniden mukavemet esbabına ihzar etmek bilmiyoruz ki laakal beş altı aya mütevakkıftir. Ordumuzu altı ay mesai ile meydana çıkardık ve o mesainin de ne kadar büyük

¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 413.

²⁰ **A.g.e.**, s. 413-414.

olduğunu bütün cihan takdir etmiştir. Hatta cihanı hayrete düşürmüştür. Hatta altı ayda çıkardığımız orduyu üç ayda çıkaracağımızı tasavvur etsek dahi Anadolu boş kalacak, düşman istediği yeri istila edecekti... Bazı fedakârlıklar yapmak lazım geliyordu. Ordumuza yeni bir muntikai tahşit verdik. Bu da Eskişehir ve Seyitgazi istikametidir... Fakat öyle ümit ediyoruz ki düşman bu muharebede çok zedelenmiştir. Çünkü takibatı hemen kesmiştir. Bugün düşman takibattan sarfinazar etmiştir... ”²¹

Fevzi Paşa, muharebenin devam ettiğini belirterek ordunun çekilmesinin ana amacının askerlerin toparlanması olduğu bilgisini meclise verir ve şunları söyler:

“Bizim ise geriden daima kuvvetlerimiz geliyor, geri doğru çekildiğimiz için ordumuza kuvvet verecek ve yeni ve kati bir darbe ile bir meydan muharebesiyle düşmanı mağlup edeceğimizi ümit ediyoruz (İnşallah sadaları).”²²

Fevzi Paşa, ordunun rahat hareket edebilmesi için meclisin Kayseri’ye taşınmasını önerince tartışmalar büyür. Mebusların önemli bir bölümü bu çekilmenin halk üzerinde olumsuz etkiler bırakacağını ve bir anlamda “Meclisin korktuğu” fikrinin yayılacağını düşünmektedir. Fevzi Paşa ise Kayseri’nin seçilmesine gerekçe olarak şunları iletir:

“Malumu aliniz biz Ankara’da buldukça ordu daima Ankara’yı nazarı dikkate almak mecburiyetindedir... Bunun için heyeti vekile yaptığı müzakeratta Kayseri’yi münasip görmüştür.”²³

Ancak yine de meclisi ikna edemez ve mebusların önemli bölümü öneriye karşı çıkar. Erzurum Milletvekili Durak Bey söz alarak şunları söyler:

“Bendeniz zannediyorum ki Heyet-i Vekile’nin verdiği karar yanlıştır. Bu, orduya aksi tesir hâsıl eder. Çünkü bütün millet Ankara’da bulunuyor... Meclis kaçıyormuş, mebuslar kaçıyormuş gibi tuhaf tuhaf sözler işittim... Hakikaten kuvve-i maneviye kırıktır. Ordu şehir bekçisi değil istiklal bekçisidir... Büyük Millet Meclisi buradan gitmemelidir. Biz burada öleceğiz

²¹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54’ncü inikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 101.

²² **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54’ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 102.

²³ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54’ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 102.

tam o gün gelmiştir. Büyük Millet Meclisi azaları birer tüfek alsınlar Burada top patlayıncaya kadar burada kalsın. Meclisin buradan gitmesi bütün milletin kuvve-i maneviyesini kırar... Millete biz heyecan vermeyelim, metin olalım, ölürsek ölürüz. Yedi senenin içinde milyonlarca insan telef ettik, biz o milyonlarca insandan büyük değiliz.”²⁴

Karesi Milletvekili Vehbi Bey de söz alarak taşınmaya karşı çıkarken Kırşehir Milletvekili Yahya Bey, “Efendim meclisin burada kalmasıyla Kayseri 'ye gitmesinde bir fark görmüyorum... Ordu olabilir ki Ankara'yı terk eder çekilir o vakit meclis de çekilir” der.²⁵

Gizli oturumda birçok vekil söz alarak Fevzi Paşa'nın önerisine karşı çıkar. Ailelerin gitmesi gündeme gelse de bunun doğru olmayacağını söyleyen mebuslar, ordunun ve milletin cesaretini kırmaktan büyük endişe duymaktadır. Eleştiriler üzerine yeniden söz alan Fevzi Paşa, Türk ordusunun asıl planıyla ilgili de önemli bir bilgi verir. Türk ordusu, çekilmenin ardından ‘güçlenecek’ ve ardından da Yunan ordusuna son bir darbe indirerek gerçek zaferi kazanacaktır. Fevzi Paşa şunları söyler:

“Bendeniz burada son darbe ile düşmanı ezerek davayı millimizi kazanacağız ümidi kavisini huzuru alinizde arz etmiştim... Emin olunuz ki vücudu siper edip bu vazai fi görmeğe çalışıyorum ve uğraşıyorum. Bugünkü vaziyet bizi biraz sinirlendirmiştir... Bugün heyeti aliyenize arz edemeyeceğimiz bazı hakayik vardır. Birinci İnönü ve ikinci İnönü muharebesinde kuvvetimizi tazif ettik, şimdiki muharebe arasında iki üç misli kuvvet yaptık... Kuvvetler geliyordu. Elbise yoktu, teçhizat yoktu. Fakat hepsi gözümüzün önünden geçiyordu... Sonra efendiler Yunan gerisinde deniz ve büyük milletlerin parasına hâkim, şimendiferlerine hâkim. Bugün İngilizler mani oluyor, Yunanlar mani oluyor ve bugün bizim kendi adamlarımız cephaneyi koymuşuz... Zabitan noksandır. Eğer buyurdıkları gibi Müdafaa-i Milliye uyumuş olsaydı bugün birinci ve ikinci İnönü muharebelerinde muvaffakiyet olmazdı.”²⁶

---

²⁴ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54'ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 105

²⁵ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54'ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 105.

²⁶ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54'ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 110.

Ordunun neden çekildiği ile ilgili sorular üzerine de Fevzi Paşa şu izahatı yapar:

“Yalnız belki muzaffer olabilirdik. Fakat bu muzafferiyet yüzde 50 ise, yüzde 50’de mağlubiyet ihtimali vardı. Onun için çekildik ve elimizdeki silah ve cephane ile elimize geçirdiğimiz esliha ile ordumuzun takviyesini düşündük.”²⁷

28 Temmuz 1921’de Mecliste Mustafa Kemal Paşa’nın cepheden aktardığı bilgileri içeren 26 Temmuz 1337 tarihli telgraf açık görüşmelerde şu şekilde okunur:²⁸

“Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa’dan cephe ahvaline dair gelen telgraf”

“Garp Cephesi Karargâhına muvasalat ile İsmet Paşa Hazretleriyle mülaki oldum. Düşman Eskişehir kurbunda hali tevakkuftur. Vaziyeti askeriyemiz her suretle mucibi itminandır. Meclise arzu malumat buyurulmasını rica ederim.”

30 Temmuz’da meclis bu defa Fevzi Paşa’nın cepheye yaptığı ziyareti dinlemek için bir araya gelir. Bu oturum oldukça kritiktir çünkü Türk ordusu Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmiştir. Gizli oturumda Fevzi Paşa yaşananlarla ve bölgeyle ilgili detaylı bilgiler verir. Türk ordusunun düşmanın işine yarayacak her şeyi tahrip ederek geri çekildiğini anlatan Fevzi Paşa şunları aktarır:

“Zaten Eskişehir’in bizim için mühim olan fabrikaları kısmen buraya nakledilmiştir. Şimendifer akşam tahrip edilmiştir. Düşmanın istifadesine mucip hiçbir şey bırakılmamıştır... Gazetelerin yazdığı gibi değil hakikatı gördükleri için ordumuzun tamamen karşılarında bularak, zaten tebliğlerinden anlaşıldığına göre bir bölüğümüzü dahi esir edememişlerdir... Filhakika ordumuz bulunduğu hatlarda muannidane muharebeye devam etse bu kadar deliliğe düşse idi daha pek çok efradın ve birçok malzemenin esir düşmesi muhakkaktı. Belki de düşman kısmen de olsa hedefine ulaşacaktı. Arz ettiğim gibi düşmanın istihdaf ettiği nokta Eskişehir değil ordumuzun mühim

---

²⁷ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54’ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1337 (1921), s. 111.

²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 11, İçtima 2, 56’ncü İnikat, 18 Temmuz 1337, s.362.

bir kısmını tahtı esarete almak, malzemesinden mahrum etmekte. Buna muvaffak olamamıştır... ”²⁹

Fevzi Paşa yabancı basının yazdığı abartılı yaklaşımları da aynı oturumda eleştirmiştir ve ayrıca Yunan ordusunun Türk ordusunu yenmesi için Anadolu'nun içlerine doğru gelmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu nedenle Kayseri'ye taşınma meselesini tekrar gündeme getirir ve “*Meclisimizin ağırlığının geri alınması sebebi de budur... İlerde vereceğimiz muharebeyi Eskişehir'de verdiğimiz muharebeden daha emniyetli kabul edebiliriz. Düşmanda ise bu emniyet azalmaktadır... Üstlerinden uzaklaşmaları... Yunan kuvvetlerinin daima zaafiyetini icap edecektir. Fakat biz geri çekildikçe gerilerden gelen kuvvetlerimizle ordumuz kuvvetleniyor ve düşman ilerledikçe kuvveti zayıflıyor... ”³⁰ Der.*

Mebusların önemli bölümü yine taşınmaya karşı çıkarken Karesi Mebusu Basri Bey Meclisin Polatlı'ya gitmesini önerir:

“Bugün benim ayaklarım Kayseri'ye doğru yürümek istemiyor. Belki Balıkesir'e İzmir'e yürümek istiyor. Bunda bir mahzuru askeri yoksa rica ederim bu millet her türlü fedakârlığa hazırdır. Çıkalım hepimiz birden girelim. Polatlı'da Meclis'i kuralım. Bütün millet arkamızdadır (müdahaleler) Rica ederim sözümü kesmeyiniz tarihi günler yaşıyoruz... Ordumuz sapaşağlam duruyor. Fakat halk üzerinde fena tesir yaptı... Arkadaşlar gitmemek felaket olduğu gibi gitmek de daha büyük felakettir... Erkân-ı harbiyemizin harekâtına müdahale edemeyiz. Erkan-ı harbiye bugün mühim bir hastalığa duçar olan bir adamın hayatı üzerinde ameliyei cerrahiye yapan bir doktor gibidir... Bir doktor ameliyei cerrahiye neticesinde muvaffak olamazsa bir hayatı feda eder. Maazallah Erkan-ı harbiyeye müdahale edersek milleti feda edebiliriz... Sebükbar olan Meclisimizi Polatlı'ya götürmek üzere daha tarihi daha millice ve daha mertçe bir muvaffakiyet göstermek mümkün değil midir? Biz Polatlı'ya gidelim (Ne faidesi var sesleri). ”³¹

²⁹ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 57'nci İnikat, 2.Celse, 30 Temmuz 1337 (1921), s.118.

³⁰ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 57'nci İnikat, 2. Celse, 30 Temmuz 1337 (1921), s.118.

³¹ **TBMM G.C.Z.**, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 57'nci İnikat, 30 Temmuz 1337 (1921), 2. Celse, S: 124.

2 Ağustos'ta meclis bu defa cepheden gelen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi ve İzmir mebusu Mahmut Esat Bey'in raporunu gündeme alır. Bu celsede Rıza Nur Bey cephedeki askerleri över ancak yönetime yönelik oldukça ağır eleştirilerde bulunur. Hatta Fevzi Paşa'nın daha önce dile getirdiği gibi Müdafaa-i Milliye'yi "Uyumakla" suçlar. Rıza Nur Beyin satır aralarında geri çekilmeyle ilgili eleştiriler de bulunmaktadır:

"...Hatta diyebileceğim ki arkadaşlar Müdafaa-ı Milli bugüne kadar uyku uyumuştur. Paşa hazretlerini yakından tanırım ve çok hürmetin vardır. Cidden vatanperver cidden faal ve müstakim bir zattır. Hüsni niyeti, her şeyi yolundadır. Fakat ne olmuş, Müdafaa-ı Milliye uyku uyumuştur. Vazifesini bihakkın yapamamıştır. Ne iaşesini ne levazımın yolunda yapmamıştır... Mesela ordunun adedini daha ziyade yapabilirdi... Orduda noksan olduğu zaman ikmal edecek depolar yapabilirdi... Mesela bütün herifler bütün Avrupa matbuatı bar bar bağıyor, Kral geliyor hücum edecek yine azami tedbiri yapmamıştır... Mesela taarruz başladıktan sonradır ki Maraş tarafından dokuzuncu, beşinci fırkaları götürmeye başlamıştır. Bunu daha evvel götürebilirdi. Hatta öyle bir fikir vardı ki, harbin tekasüf ettiği cenahta bir veya iki fırkamız ihtiyatta buluna idi harpte biz galiptik. Bütün Türkiye'de düğün bayram olabilirdi. Halbuki bu emri taarruzdan sonra vermişlerdir... Uyku uyuyoruz. 15 gündür Müdafaa-ı Milliye hiçbir şey yapmamıştır..."³²

Rıza Nur Bey geri çekilmeyle ilgili 'Endişelerini' de şöyle aktarır:

"Şimdi bir mühim ve nazik kısım niçin ricat ettik? Ricatları mütehasıs gibi bilmiyorum fakat aklımın erdiği bir lüzumu askeri üzerine bir manevra tahtında yapıldığı gibi bir de mecburi olur... Fakat icbari kısmı diğer kısma galiptir. Kumandanlar vaziyetin müşkülleştiğini gördükleri zaman orduyu geri almayı münasip görmüşler ve orduyu kurtarmak ve elde bir ordu bulundurmaya gayreti içinde yapılmıştır. Anladığımızı göre eğer ricat tedbiri yapılmamış olsaydı belki bir felaket zuhur edebilirdi. Acaba ricata neden mecbur olduk? Onun asbap ve avamili nedir?... Düşman manevra hususunda bize tefevvuk etmiştir. Adetçe mütefevvikdir. Fakat o kadar büyük bir tefevvuk değilmiş. Düşmanın topçusunun mütefevvik olduğunu söylüyorlar. Bu bir hakikattir... Casuslar tertip etmişler ordumuzun içine nefer gibi sevk etmiştir. Eskişehir elimizde iken oraya mütemadiyen adamlar sevk etmiş, fuhuşhanelere kadar adam sevk etmiş, kadınları elde etmiş ve istihbaratını yapmış aynı zamanda orduyu fırara teşvik etmiştir..."³³

³² TBMM G.C.Z., Cilt 11, 59'uncu İnikat, 2,3. Celse, 2 Ağustos 1337(1921), s.134.

³³ TBMM G.C.Z., Cilt 11, 59'uncu İnikat, 2,3. Celse,2 Ağustos 1337(1921), s.133.

Ankara’da ordunun geri çekilmesi ve Kayseri tartışmaları oldukça sıcak bir şekilde sürmektedir. Tam bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın ‘Başkumandanlık’ meselesi gündeme gelince TBMM’de tartışmalar giderek alevlenir ve ‘Yetki’ tartışmaları yaşanır.

Meclis’in 4 Ağustos 1921 tarihli gizli celsesinde konu Başkumandanlık meselesidir. Mustafa Kemal Paşa’ya bu yetkinin verilmesinin dillendirilmesiyle birlikte tartışmaların fitili ateşlenmiştir. “*Vaziyeti askeriye ve Maliye ve Başkumandanlık ihdası*” başlığını taşıyan oturumda Mersin Mebusu Salahaddin Bey söz alarak, “*Bir başkumandan vekili istiyoruz ve bu olmalıdır... Reis vekili sıfatı ile tevkil ettiği zatın ki Meclisin reisidir, kumandayı idare etmesidir*” der.³⁴ Salahaddin Bey orduya bir kişinin kumandanlık etmesinin doğru olduğunu anlatır ancak Meclis’te bu fikre karşı olanların sayısı da oldukça fazladır. Aynı oturumda söz alan Karesi Mebusu Basri Bey ise, “*Bizim için Ankara’yı maazallah düşman elinde bırakmak felaketi mahzurdur... Ankara bir memleket değil toprak değil başlı başına bir tarihtir... İstiyoruz ki Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa hazretleri bize kuvvetli teminat versin. Behemahal bu kâfiri süreceğim desin. Bunu istiyorum*” der.³⁵

Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandanlık meselesine en çok destek verenlerden biri de Aydın Mebusu Dr. Mazhar Bey olur ve gerekçelerini şöyle izah eder:

“... Gerek kumanda meselesi itibari ile mevkiinden; isminden, şöhretinden istifade edilen bir zatı mesela Meclis Reisini Başkumandan mevkiine getirmek, nasıl ki daha ilk zamanlarda meydanda hiçbir şey yokken, Yunan işgale başladığı zaman halk ruhunda nasıl bir heyecan duymuş ise ve Paşanın etrafında toplanarak mevcudiyedini göstermiş ise halk bu son mütarekenin ilk vurduğu darbenin verdiği tesirle müşkil mevkide kalmıştır... Bu millet tekrar İzmir’e doğru akmaya mecburdur. Bir kumanda meselesi ki, Mustafa Kemal Paşa’nın haysiyeti, mevkii şöhreti itibariyle halk arasında Mustafa Kemal Paşa her şeyi eline almıştır diyebilir. Bütün Meclis karargâhını cepheye kaldırmış şöyle yapıyormuş böyle yapıyormuş der. Bu ahalinin ahvali ruhuyesine muvafık ise düşünelim... Biz evvela kumandanlık meselesini halledelim...”³⁶

³⁴ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 61’inci İnikat, 3. Celse, 4 Ağustos 1337(1921), s.159.

³⁵ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 61’inci İnikat, 3. Celse, 4 Ağustos 1337 (1921), s.160-161.

³⁶ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 61’inci İnikat, 3. Celse, 4 Ağustos 1337 (1921), s.162.

Büyük Millet Meclisi, 5 Ağustos 1921 tarihinde tarihi bir oturum için toplanır. Toplanma nedeni, “Başkumandanlık ihdası ile bu vazifenin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine tevcihi hakkında kanun teklifi” olarak belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu oturumda, başkumandanlık yetkisini kabul ettiğini belirterek gerekçe olarak ise şunları söylemiştir:

“Mustafa Kemal Paşa (Ankara) : Meclis-i azayı kiramının umumi surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen deruhte etmekten tahassul edecek fevaidi azami süratle istihsal edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve ikmal ve sevku idaresini bir kat daha tarsin için TBMM'nin haiz olduğu salahiyeti ve meşruayı fiilen istimal etmek şartıyla deruhte ediyorum. Müddeti ömrümde Hakimiyet-i milliyenin ve meşruiyetin en sadık bir hizmetkârı olduğumu nazarı millete bir defa teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir maddetle takyid edilmesini ayrıca talep ederim.”³⁷

Bu sözlerin ardından mecliste yine tartışmalar yaşanır ve Mersin Mebusu Salahaddin Bey, “Başkumandan” yerine “Başkumandan vekili” denmesini ister. Ancak Mustafa Kemal Paşa, “Kendileriyle hem fikir olamayacağım. Bizde bir padişah bir de başkumandan vekili istimal olunmuş ve yıpranmış bir kelimedir... Binaenaleyh Başkumandan vekili dediğiniz zaman bunu tesiri azalır” diyerek bu öneriye karşı çıkar.³⁸

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey gibi bazı isimler Mustafa Kemal Paşa'ya destek olurken Meclis'te ‘Diktatörlük’ tartışmaları da yaşanır. Edirne Mebusu Şeref Bey ise “Napolyon” örneği ile Mustafa Kemal Paşa'ya destek verirken şunları söylemiştir:

“Milli davayı meydana getiren Heyeti aliyeniz idi. Fakat milli davanın tamamen sancağı ve bayrağı olan Paşa hazretleri harbi umumi zamanında bütün İngilizleri uğruna katmış, meziyeti askeriyesini bütün cihana ispat etmiş ve Anafarta yaratmış bir adamdır... Taarruzu vakide ufak tefek hata olduğunu itiraf etmesek dahi birbirimize adeta naklediyoruz. Demek ki bu hatalar İnönü harbinde vardı. Veya kumandanın taaddüdü bazı şeyler ihdas ediyordu... Demek istiyorum ki ordu bir serdar-ı ekrem istiyor... Paşa hazretleri yalnız orduyu sevk ve idare etmek için istiyorum diyor... Çelik bir el lazımdır...

³⁷ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.164.

³⁸ TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.165.

Fevkalade zaman için fevkalade tedbir sevk ediyorsunuz. Şu halde acaba biz bir Napolyon mu yaratıyoruz? Düşündüm ki hayır. Paşanın bütün ruhunu, vicdanını bildiğim için söyledikleri veçhile irade-i milliye'nin hizmetkârı olmak bu memleketin padişahı olmaktan hayırlıdır... Taşındıkları ruh itibariyle diktatörlüğe doğru gidemezlerdi... ”³⁹

Ancak itirazlar bitmez. Örneğin Sivas Mebusu Taki Efendi, “Paşa hazretleri zaten yapıyordu yine yapsın bilfiil kumandayı ifa etsin. Bendeniz bu şeyi müfid görmüyorum... Başkumandan veya vekil unvanı verilmesin... Ordu geri çekildi Eskişehir düşman eline geçti. Buna millet ne diyecek? Farz olsa ki Paşa hazretleri Eskişehir'in sukutunda Başkumandan idi. Fakat tali harp planınca Eskişehir sukut etti. Ne hata varsa Mustafa Kemal Paşa'nın eteğine çıkılanacak... Bu lekeler başka kumandanlara sürülsün. Mustafa Kemal Paşa'ya olmasın... Paşa hakikaten bizim başkumandanımızdır. Ona isnat edilecek herhangi bir şey Meclis'e sirayet edecek” der.⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa ise karşı çıkan mebuslara yönelik bir konuşma yaparak yetkilendirmeye ilgili şunları söyler:

“Ben bu teklifimle Meclisi alinizden fazla bir şey talep ettiğime kani değilim... Büyük bir tehlike vardır fakat büyük bir felaket başımıza gelmiş değildir. Üzerinden gelmektedir. Buna bir çare olarak ben öyle düşünmüş idim. Bir cihet vardır: Düşman behemahal Ankara'nın garbinde mağlup edilmelidir ve tabii biz kuvvetimizle bu gayeyi temine ve istihsal etmeye çalışacağız ve çalışıyoruz... Düşmanı vatanımızdan kovacağız. Bu kudret ve imkâna da malikiz... Salahiyetim bütün memlekete cari olacaktır... ”⁴¹

Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey söz alarak şunları söylemesi salonda tepkilere neden olur:

“Arkadaşlar Anadolu'da iki büyük fikir çarpışıyor. Yunan ordusu da bir fikri temsil ediyor. Biz mücadelenin akibeti nokta-i nazarında bin kere endişe ile müteahhis olmağa mecburuz. Eğer mücadele Anadolu'nun falan noktasına kadar gelirse iş bitmiş dersiniz o başka... Felaketlerimiz ne kadar artarsa artsın bizim fikrimiz katiyen istiklaldir... İki mizaç çarpışıyor. Yunanların fikrine Türkün maksadına bakınız. Üç bin senelik Yunan tarihini alacaksınız. Göreceksiniz ki maişet Yunanlıları mücadeleye alıştırmıştır. Tarihlerinde

³⁹ TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.167.

⁴⁰ TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.168.

⁴¹ TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.172.

istical fikri vardır. Rumlar aceleye alışkındır... Biz diyoruz ki Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı elimizde büyük bir kuvvettir (Gürültüler)...”⁴²

Meclis'te tartışmalar sürerken Mustafa Kemal Paşa, verilen yetkinin önemli olduğunu belirterek meselinin iyi tartışılması gerektiğini altını çizer. Mebusların bir bölümü ‘*Meclisin iradesini bir kişiye mi vereceğiz?*’ diyerek itirazlarını gündeme getirirken gizli oturumda geçen tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla ‘Yeni bir diktatör, yeni bir padişah’ yaratılacağı endişesi mevcuttur. Mustafa Kemal Paşa'nın gücünün bu yetkiyle birlikte artacağını düşünen muhalifler de vardır. Ki Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta -girişte belirttiğimiz gibi- başarısız olması için bu yetkiyi almasını isteyenler de bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu itirazları değerlendirirken söz alır ve ‘*Fakat şahıslar mevzu bahs olunca bu Meclis-i Âli'yi teşkil eden zevattan ben de bir fert olmam itibariyle, benim için dahi herhangi bir salahiye, kanuni ve meşru bir sıfata haiz olabilmem mutlaka Meclis-i Âli'nin mevcudiyedine vabestedir. Diğer bir nokta daha vardır. Herhangi birimize böyle bir salahiyyet verirse, o zat bu salahiyyetine istinaden azayı kiramdan herhangi biri hakkında keyfi, örfi, muamele yapabilir mi?*’⁴³ diye sorar.

“Napolyon yaratmak ve diktatörlük” endişelerine karşı çıkan milletvekilleri de kendi izahatlarını kapalı celsede açıklarlar. Eskişehir Mebusu Emin Bey, ilginç bir yorum yapar:

“Bendeniz Meclis Alinin salahiyyetini Mustafa Kemal Paşa hazretlerine vermekte bir beis görmüyorum. Memlekette diktatör olabilmek ve memleketin bütün kuvvetini ele alabilmek için... Memleketi Yunandan, düşmandan kurtarıp da böyle bir müddet için kendisi diktatör olarak icrayı faaliyet ederse ben bunda memleket için fayda mülâhaza ederim Hatta bendeniz padişahlıktan daha yüksek bir makam olsa dahi veririm...”

Bu sözlere başta Tokat Mebusu Mustafa Bey, ‘*Aldandın*’ diye tepki gösterirken Mustafa Kemal Paşa'ya destek verenlerin de araya girmesiyle Mecliste tansiyonun oldukça yükseldiği gizli celse kayıtlarından anlaşılmaktadır. Aynı oturumda farklı yorumlar yapan başka mebuslar da olur. İsmi belli olmayan bir mebus, ‘*Papulas başımda çorba pişireceğine Paşa hazretlerinin ayağı altında kalmaya razıyım. Paşa gibi zeki yaratılmış bir zat bittabi muhakeme eder ki, Bu meclise rehber olan ve toplayan*

⁴² TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.178.

⁴³ TBMM G.C.Z., Cilt: 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.176.

kendileridir... Milli ordu meclisin ordusudur. Meclis kendi reisini başına kumandan yapıyor... Onu her hususta takyid etmek doğru değildir. Son harbin yani muntazam ricatin vukuu ile her gün asabileştik...” ifadesini kullanarak Meclisin ruh halini anlatmaktadır.⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık yetkisi almasına en çok karşı çıkan isimlerden Rıza Nur Bey itirazlarını 5 Ağustos'ta da sürdürmüştür. Aynı celsede Rıza Nur Bey bu defa, teklife çok şaşırıldığının altını çizerek yetkinin sadece 'askeri anlamda' yani orduyu yönetmek için verilebileceğini belirterek şunları söyler:

“Bu teklifi tahlil ettiğim vakitte görüyordum ki hukuku milleti bir şahıs eline veriyoruz. O hukuk ki yalnız milletin kendisidir. Başka kimseye verilemez ve milletin elindedir... Padişah intihab ediyoruz. Bendeniz Paşa hazretlerinin bu salahiyyeti talep etmesindeki hikmeti bir türlü izah demiyorum. Orduyu hüsnü idare etmek maksadı mevcuttur ve bu da bitaabi salahiyyete muhtaçtır. Evet bu hususta salahiyyeti fevkalade verilsin...”⁴⁵

Tartışmalar sürse de en sonunda Mustafa Kemal Paşa'ya 'Başkumandanlık' yetkisi için oy kullanılır. 183 mebusun oy kullandığı Meclis'te 169 'Evet' ve buna karşılık 13 'Ret' oyu çıkar ve yetki Mustafa Kemal Paşa'ya üç aylık süreyle verilir. Bu yetkilendirmenin ardından Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta anlattığı gibi bir kaç gün Ankara'da çalışır. Genelkurmay Başkanlığının ve Milli Savunma Bakanlığı'nın bütün kadrosu ile Başkomutanlık karargâhını kurar. Ardından da hemen Tekalif-i Milliye emirlerini çıkarır ve Sakarya Savaşı öncesinde tam bir seferberlik ilan eder.⁴⁶

3. Türk Ordusunun Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Yansımaları

Türk İstiklal Savaşı 1921 yılında Dünyanın önemli gazeteleri tarafından yakından takip edilmiştir. Türkiye üzerinde farklı çıkarları bulunan başta İngiltere, Yunanistan Fransa, İtalya olmak üzere Avrupa ülkelerinin gazeteleri gelişmeleri okuyucularına çoğu zaman kendi perspektiflerinden duyurmayı tercih etmiştir. Genel olarak bakıldığında bu dönemin ABD ve İngiliz gazetelerinde ağır bir Yunan propagandası dikkat çekmektedir. Özellikle

⁴⁴ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 62'nci İnikat, 1,2. Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.178-179.

⁴⁵ TBMM G.C.Z., Cilt 12, 62'nci İnikat, 1,2. Celse, 5 Ağustos 1337 (1921), s.179.

⁴⁶ Nutuk, S.Yalçın, s. 428-429.

ABD ve İngiltere gazeteleri pek çok gelişmeyi Yunan basınına dayanarak verdikleri için çoğu zaman yanlışlığa düşmüşler, Türk ordusunun gerçek gücü ve stratejisi ile ilgili neredeyse tarafsız haber verememişlerdir. Fransız basının ise Yunan gazetelerinin “Abartılı” yorumlarına karşı son derece dikkatli olduğu gözlenmektedir. Fransız gazeteleri Kütahya-Eskişehir yenilgisinin ardından Türk ordusunun hala büyük şansı olduğunu, geri çekilmenin ‘Taktiksel olabileceği’ yorumlarına yer vermiştir. Türk ordusunun Sakarya’nın Doğusuna çekilmesinin ardından ABD ve İngiltere basını ise taraflı yorumlar yaparak ‘Yunan zaferini’ oldukça erken ilan etmişlerdir.

ABD basınında yer alan haberlere göre;

Türk İstiklal Savaşı’na dönemin ABD gazeteleri büyük ilgi göstermiştir. Ancak ABD gazetelerinin Türkiye’deki direnişi, kuvayimilliyeyi ve Yunan işgalini tam anlamıyla okumaktan uzak görüldüğü ortadadır. Birçok defa Yunanlara verilen destek gazete sayfalarında yer bulmuştur. ABD’nin ünlü gazetesi New York Times Türklerin kaybedeceğine yönelik pek çok haberi defalarca yayınlamıştır. Örneğin 13 Haziran 1921 tarihli New York Times Gazetesinde çıkan, “*Yunanistan’a Tam Destek: Türkler kaybediyor*” başlıklı yazıda;

“Kral Constantine Atalarının zaferlerini tekrarlamak amacıyla Anadolu’ya geçiyor. Her fırsatta Kemal’i temizleyeceğini ileri süren Yunanistan Kralı Konstantin dün İzmir’e doğru yola çıkmıştır. Bu haberden Anadolu’da yeni savaşların başlayacağı sonucu çıkartabiliriz. Atina’dan gelen bir habere göre Konstantin’in ilk hedefi Ankara şehrini ele geçirmektir...” ifadeleri yer almaktadır.⁴⁷

Gazetede zaman zaman sağduyulu yorumlar da yer almakla birlikte bunların sayısı son derece azdır. Yakın Doğu barışını gündeme getiren New York Times Yazarı Clair Price 3 Temmuz 1921 tarihli makalesinde Türk görüşünün ‘Göz ardı edilemeyeceği’ mesajını vermiştir:

“Genç Türkiye’nin bir savunması

Türk-Yunan savaşının sonlarına yaklaşmakta olduğumuz şu günlerde Türk görüşüne ağırlık tanımayan bir Yakın Doğu barışının kalıcı olamayacağı bir kez daha anlaşılmış bulunmaktadır. Berlin Kongresinden bu yana yakın

---

⁴⁷ Osman Ulagay; **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974, s.135.

Doğu sorununu Türklerle karşı amansız bir nefret kampanyası sürdürerek çözülemeye alışan Batı, bölgede tarihin en büyük karışıklıklarından birine yol açmıştır... Batı artık kendine gelmeli ve Türk Ulusunun bugün olduğu gibi gelecek yüzyıllarda da Yakın Doğu'nun en güçlü ve güvenilir ulusu olarak kalacağı gerçeğini kabul etmelidir. Batının hoşuna gitsin gitmesin Türk görüşüne ağırlık tanımadan Yakın doğu sorununu zlemek mümkün değildir. Batı dünyası hiçbir sonuç vermeyen Türklerden nefret etme alışkanlığından kurulduğu gün Yakın doğu da sürekli bir barış sağlanabilecektir.”⁴⁸

Daha sonra değineceğimiz gibi Yunanistan'dan gelen haberlere son derece temkinli yaklaşan Fransa basını ve kamuoyunun bu tavrı ABD'de de dikkat çekmiştir. New York Times, “*Yunanların Başarısı Fransızları şaşırttı*” başlığı ile verdiği 15 Temmuz 1921 tarihli haberde, “*Yunanların son zaferi, bir sreden beri Mekke ve Medine Araplarının İslam dünyası üzerindeki üstünlük iddialarıyla Türkiye'deki bağımsızlık hareketi arasında bocalayarak hangisini destekleyeceğini şaşıran Müslüman dünyasında geniş yankılar yapmıştır. Bilindiği gibi Hicaz şerifinin liderliği altındaki Araplar Doğu İmparatorluğunu korumak amacı güden İngiltere'nin parmağı ucunda hareket etmektedir. Yunanistan ya da başka bir devlet Kemalistleri alt etmeyi başardığında İngiltere amacına ulaşacak, tüm İslam dünyasının denetimi İngilizlerin eline geçecektir. Yunanların son başarısının Fransızları da bir hayli şaşırttığı ve düşünceye sevk ettiği anlaşılmaktadır*” ifadesini kullanmıştır.⁴⁹

Yine aynı gazetede yayınlanan Frederick Cunliffe-Owen imzalı bir yorum son derece dikkat çekicidir. “*Yunanistan'ın Anadolu Politikası*” başlıklı yazıda Cunliff-Owen, ‘*Yunanların Mustafa Kemal Paşa'ya güvenmemekte haklı olduklarını*’, “*İtilaf devletinin bazı fedakarlıkları göze alarak kendisine anlaşma teklif ettiklerini sezen Mustafa Kemal Paşa'nın çok crekar aşırı isteklerle karşılarına çıktığı*” vurgusu yapmış ve şunları söylemiştir:

“Bugünün koşullarında İtilaf devletleri ile artık bütün Türk ulusunu temsil ettiği anlaşılan milliyetçi hükümet arasında güvenilir bir anlaşmaya varılması beklenemez. Bu durum Türk-Yunan savaşının süreceği anlamına gelmektedir. Anadolu'da Türklerle arpışmakta olan Yunan birlikleri

⁴⁸ A.g.e.; s. 138.

⁴⁹ A.g.e.; s. 140.

*gerçekte bütün Batı aleminin Bolşevik ve Pan İslamizm'e karşı mücadelesini sürdüren yiğit savaşçılardır. Bütün Amerika halkının ve Batı uygarlığını temsil eden Hristiyan milletlerinin Venizelos-Constantine ayırımını bir kenara bırakarak Yunanları desteklemesi gerekir.”*⁵⁰

Yunan Kralı Constantine'in Anadolu içindeki ilerleyişi de yine tarafsız olmayan bir şekilde sık sık gazete sayfalarına yansıtılmıştır. Gazetenin, “*Türklerin işini bitirmek*” ifadesi de ayrıca dikkat çekicidir. Gazete Türk ordusunun geri çekilmesinin ardından Yunanistan'ın savaşı kazanacağına neredeyse kesin gözüyle bakmaktadır. 3 Ağustos 1921 tarihli New York Times gazetesi Constantine'nin ilerleyişinin durmasını “*Nefes almak için*” gerekçesine bağlayacak kadar ileri de gitmiştir:

“Constantine nefes almak için durakladı”

*“Anadolu'da yeni ilerlemeler kaydeden Constantine, nefes almak için duraklamış bulunuyor. Son yapılan savaşlarda Bağdat demiryolunun elden çıkması Mustafa Kemal Paşa için gerek stratejik açıdan gerekse siyasi yönden önemli bir gerileme olmuştur. Kemal'in birlikleri halen demiryolunun elli mil kadar doğusunda, Eskişehir ile Ankara arasında kalan bir bölgede tutunmaya çalışmaktadır. Bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Yunan harekâtı geçen yılın ilkbaharında elde etmiş olduğundan çok daha önemli başarılar sağlamış durumdadır. Yunanların halen Ankara üzerine yürüme hazırlığı içinde bulunmaları her bakımdan sevindirici bir haberdır. Türklerin işini bitirmek için son 750 yılın en büyük fırsatını yakalamış olan Constantine'nin bu şansı iyi kullanması en büyük dileğimizdir.”*⁵¹

Ağustos ayında Eskişehir'i kaybeden İsmet Paşa'nın istifasını duyuran New York Times, Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık yetkisini almasının ardından 9 Ağustos'ta “Kemal komutayı bizzat üzerine aldı.”⁵² başlığı ile bir haber yayınlamıştır. ABD gazetelerinin ağırlıklı olarak Yunan kaynaklı gazeteleri referans kabul etmeleri nedeniyle ne Türk ordusunu Sakarya'nın doğusuna çekilmesi ne de kuvayımilliyenin gerçek gücü ve azmiyle ilgili objektif olmadıkları görülmektedir. ABD kamuoyundaki yansımalar da bu süreçte Yunan galibiyetinin kaçınılmaz görüldüğü yönündedir.

---

⁵⁰ A.g.e.; s. 141.

⁵¹ A.g.e.; s. 144.

⁵² A.g.e.; s. 140.

Fransız basınında yer alan haberlere göre;

Türk İstiklal Savaşı'na bu süreçte 'en temkinli' yaklaşan ise Fransız gazeteleri olmuştur. Diğer ülkelerin gazetelerine göre daha objektif olduğu tartışmasız olan Fransız basının özellikle Atina kaynaklı haberleri verirken 'Abartı payını' dikkate aldığı ortadadır.

Fransız basını İkinci İnönü Muharebesi'ne "Eskişehir Savaşı" adını vermiştir. Le Temps Gazetesi savaşa ilgili Yunanistan'ın 'aceleci' tavrına vurgu yaparak Yunan ordusunun ilerleme gücünün düşük olduğunu 4 Nisan 1921 tarihinde şöyle ifade etmiştir:

*"29 Mart'ta İstanbul'da Yunan deniz makamları Eskişehir'in işgalini bildirdiler. Ama acele etmişlerdi. Eskişehir önünde Kral Constantine'nin askerleri Türklerle karşılaştı ve ciddi kayıplar verdiler. Hatta Türk genelmayının bir tebliğine göre Mustafa Kemal'in askerleri bir hafta boyunca bütün Yunan saldırılarını püskürttükten sonra 31 Mart'ta karşı saldırıya kalkarak şimdiden çok büyük malzeme ele geçirmişlerdir... Eğer Yunanlar Eskişehir önünde yenilmişlerse buna şaşmamalı... Yunanların bugün karşılaştıkları güçlükler şaşmak yerine Papoulas'ın ordusu Doğuya doğru tekrar yürüyüşe geçerse güçlüklerin iki, üç belki on misli artacağını tereddütsüz hesaplayabiliriz... Güçlükler o kadar ciddi ki Constantine'nin şimdiden tehlikeye düşen seferi büyük ihtimalle Konrad gibi sonuçlanacak."*⁵³

Haziran ayında yapılan Paris toplantısında müttefikler Yunan hükümetine savaştan vazgeçip meselenin masa başında çözümünü kendilerine bırakmasını tavsiye etseler de bunda başarılı olamazlar. Constantine, Fransız yazarlar tarafından bu nedenle eleştirilir:

Auguste Gauvin 28 Haziran 1921 tarihli Le Journal Debats'ın birinci sayfasından şu yorumu yapar:

*"Tacını milli çıkar için feda etmesini bilmeyen Constantine, Yunanistan'ı şahsi ihtirasına kurban ediyor... Eğer Yunan halkı bir felaketten kurtulmak istiyorsa kendi çıkarlarının idaresini bizzat eline almasından başka bir yol yoktur."*⁵⁴

⁵³ Yahya Akyüz; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919- 1921**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 258-259.

⁵⁴ **A.g.e.**; s.269.

Fransız gazeteleri Yunan zaferini çok yakın görmese de Yunan ordusu 17 Temmuz'da Kütahya'yı, iki gün sonra ise Eskişehir'i ele geçirir. Bu fırsattan yararlanan Yunanistan doğal olarak zaferlerini oldukça abartılı bir şekilde dünya medyasına servis eder. Fransız gazetelerine de 'Müjdeli' haberi iletirler. Le Matin'de 3 Ağustos'ta şöyle bir yorum yer alır:

*"Harekâtı Yunan saflarında izleyen bir Fransız gazeteci, Eskişehir için Yunanların 25 bin adam kaybettiğini fakat bir Yunan generalinin 'hangi bir kandan halı Ayasofya'ya değmez" dediğini nakleder."*⁵⁵

Bu zaferlerden büyük sevinç duyan Yunanların fikirleri 20 Temmuz 1921'de Le Petit Journal gazetesinde şu şekilde yer almıştır:

*"Biz artık Küçük Asya'da tek askeri gücüz ve kardeşlerimizi kurtarmak, çok eziyete uğrayan halklara medeniyetin yararlarını, medeni ve Hıristiyan her yönetiminden ayrılmayan barışı ve adaleti sağlamak için orada kalmaya hakkımız var diyorlardı."*⁵⁶

Elbette Fransız basınında da Kütahya'nın işgalini kutlayanlar bulunmaktadır. 23 Temmuz 1921 tarihli Le Figaro gazetesinin birinci sayfasında bir akademi üyesinin fikirleri şöyle aktarılmıştır;

*"Akademi üyelerinden Denys Cochin içtenlikle kutladı: 'Hiçbir düşünce seri, Yunanların Kütahya'daki zaferini kutlamaktan alıkoyamaz. 30 bin Türk esiri ve 60 top! Atina'da ve bütün krallarda çanlar çalıyor. Konstantin galip; neyi savunmaya gitti? Venizelos tarafından Yunanistan lehine imzalanan antlaşmayı. Şu halde zafer ikisinin. Bu antlaşmayı Konstantin müttefiklerden elde edemezdi. Konstantin'in hataları ve bizim ekseriya haklı kinlerimiz hatırlanacaktır... Kütahya'da Waterloo'sunu kazanan Konstantin, Türkleri Asya ve Avrupa'da da yenecek: 2. Mehmet'e karşı rövanş ve Yunanların Bizans'a girmesi daha fazla bir boş rüya olarak kalamaz. Ama hangi şartla? Venizelosçu ve Konstantinci bütün Hellenlerin birlikte çarpışması ve bu muzaffer dönüş için bir tek ruh haline gelmeleri şartıyla... Venizelos ve Konstantin yandaşlarının barışması keşke, böyle bir rol oynamada layık olan Fransa'nın koruyuculuğunda gerçekleşse!... Fransa Atina'da Kütahya zaferi için çalınan çanların seslerine kulak verecek ve galip Hıristiyanları alkışlayacak..."*⁵⁷ Bu yazı Fransız gazetelerinde yer alan ve Yunanistan'ı destekleyen az sayıdaki makaleden biri olarak dikkat çekmektedir.

---

⁵⁵ A.g.e.; s.270.

⁵⁶ A.g.e.; s. 271.

⁵⁷ A.g.e.; s. 271.

Kısaca Fransız kamuoyu Kütahya ve Eskişehir'in düşmesini 'Kesin bir Yunan zaferi' olarak değerlendirmemiştir. Bunda elbette ekonomik ve siyasi hesapların da etkisi bulunmaktadır. Ordunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesiyle ilgili de Lyon Republicain 24 Temmuz 1921 tarihli başyazısında şu yorumu yapar ve 'Henüz savaş bitmedi' mesajını da verir:

*"Yunanlar zafer haberleri veriyor. Kuşkusuz epeyce ilerlediler. Kütahya ve Eskişehir'e girdiler. Nasıl? Onlar şiddetli çarpışmalardan sonra hasımları ise ciddi bir direnme ile karşılaşmadan diyorlar. Türklerin morali mi bozuk? Aksine geri çekilmeleri bir manevra mı? Olaylar bizi aydınlatacak. Bir yenilgiden sonra bile çekilen ordu mutlaka savaş dışı kalmış değildir. 1914 Ağustosunun sonlarıyla Fransızlar, Charleroi yenilgisinden sonra az çok düzenli bir biçimde çekildiler; on beş gün sonra düzenlenip güçlendirilen ordular Marn Savaşı'nı kazandılar ve Fransa kurtuldu. Savaşta şanssızlık da vardır, zafer de. Yalnız sonuç önemlidir."*⁵⁸

"Türkler Bilinçli çekiliyor"

Fransız basınında özellikle bazı gazeteler Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesini oldukça doğru okuyabilmiştir. Le Croix 26 Temmuz 1921 tarihli sayısında hem birinci sayfasından askeri harekâtın geçtiği bölgenin haritasını vererek, "Yunan-Türk savaşında gerçek durum nedir?" diye sorar ve şöyle devam eder:

*"Yunanların Anadolu içlerinde bu kadar (Ankara'ya kadar) ilerlemesi çok güç görünüyor. Türkler isteyerek çekiliyorlar ve ikinci hatta teması koruyorlar. Burada daha önce olduğu gibi hasımlarını yenecekleri ümidindedeler."*⁵⁹

L'Ouest-Eclair Gazetesinin 29 Temmuz'daki 'Durum' sütunundaki yorumu da ilginçtir:

*"Eskişehir zaferinin gerçek önemini bilmek çok güç, ancak Yunan gevezeliği tarafından fazla şişirilmiş görünüyor. Eğer Türklerin geride yeniden toparlanmalarını ve karşı saldırıya geçmelerini önleyecek sonuçları olursa büyük bir zafer sayılır. Fakat artık Kemalist ordunun önemsiz bir güç kaldığını ileri sürmek lafla kendini avutmaktır. Arkasında alan, önünde zaman bulunan ve kıskırtilabilir halklara sahip bir ordu, üstlerinden uzaklaşan ve kaynakları tükenmez olmayan bir düşmanı tepeleyebilir."*⁶⁰

---

⁵⁸ A.g.e.; s. 272.

⁵⁹ A.g.e.; s.272.

⁶⁰ A.g.e.; s.272.

Kütahya- Eskişehir'in düşmesi ile ilgili oldukça doğru bilgiler Maurice Pernot'un İstanbul'dan Journal des Debats'a gönderdiği 25 Temmuz 1921 tarihli mektupta şöyle yer almaktadır:

*“Kütahya savaşı ağır top ve teçhizat yönünden Türk ordusunun zayıflığını açıkça gösterdi. Çarpışma pek sert oldu ve taraflara çok kayıp verdi. Türkler yenilerek düzenli şekilde geri çekildiler. Eskişehir, Yunan ordusunun gelişinden yarım gün önce boşaltıldı... 21 Temmuzda Türklerin bir karşı saldırısı püskürtüldü. Yenilen fakat hiç de savaş dışı bırakılmayan milliyetçi ordunun Sakarya'ya doğru düzenli şekilde çekildiği sanılıyordu.”*⁶¹

Türk ordusunun çekilmesiyle ilgili Yunan basının abartılı yorumlarına pek de itibar etmeyen Fransız gazeteleri askeri bakış açılarına da sayfalarında yer vermiştir. Bu yorumlarda ağırlıklı olarak “Türklerin taktik çekilme yaptığını ve savaş dışı kalmadığı” vurgulanmaktadır:

“General Lacroix de 1 Ağustos 1921 tarihli Le Temps'da aynı yönde açıklamalar yapıyordu:

*Gerçekte, Türkler Yunanların teklif ettiği savaşı kabul etmediler. Başlangıçta, ordularının geri saflarından bazı kuvvetleri... Onlara karşı sürdüler: Amaç hasımlarının ilerleyişini geciktirmektir... Bugünkü şartlar altında ve kendini ele vermeyen bir düşman karşısında Yunanlar ilkbahardaki gibi bir duruma düşebilirler. Mesele onların şimdiden Türk ordularını savaş dışı bırakıp bırakmadıklarıdır. Türkleri savaş dışı bıraktıkları sanılmıyor. O halde Yunanların çok küçük kuvvetlerle bile adım başında durdurabileceği bir bölgede ilerlemeleri güçtür.”*⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık yetkisi de Fransız gazetelerinde haber olmuştur:

*“L'eclair, “İsmail” adındaki yazarın Ankara hükümetine ateş püskürdüğünü, ayın 5'inde TBMM tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verilen Başkomutanlık ve tam yetkiyi, “Mustafa Kemal, Yunan başarılarının Ankara'da yarattığı panikten yararlanarak maskeyi attı, kendini diktatör ilan etti” şeklinde yorumlandığını zikreledim.”*⁶³

---

⁶¹ A.g.e.; s.273.

⁶² A.g.e.; s.273.

⁶³ A.g.e.; s.274.

Mustafa Kemal Paşa'nın '*Hattı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır*' sözleri de Fransız gazetelerinde yer alır. Journal des Debats 5 Eylül 1921 tarihinde gazetenin birinci sayfasından Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi sözlerini vererek şöyle çevirmiştir:

"Türkler umutsuz bir cesaretle dövuştü. Mustafa Kemal Paşa askerlerine şu emir verdi: 'Savunduğunuz hat Türk imparatorluğunu temsil ediyor. Bu hattı kaybederseniz her şey bitecek. Onu ölünceye kadar savunun.'"⁶⁴

İngiliz basınında yer alan haberlere göre;

İngiltere basınında da Türk İstiklal Savaşı'nda yaşanan gelişmeler ağırlıklı olarak Yunan basını üzerinden kamuoyuna iletilmiştir. Tıpkı ABD gazetelerinde olduğu gibi İngiliz gazetelerinde de bu 'Tarafgirlik' kendisini göstermektedir. Anadolu'da Yunan ilerleyişi sürerken İngiltere-Yunanistan yakınlığı nedeniyle Fransız gazetelerinin objektifliğini görmek mümkün olmamıştır.

Daily Telegraph Gazetesi 26 Temmuz 1921 tarihli sayısında "*Yunanistan Anadolu'da*" başlığıyla bir yorum yayınlamıştır. Yorumun başında gazete, Yunanların 'heyecanını' anlatarak bu savaşı '*Asya barbarlığına karşı haçlı seferi*' olarak göstermiş ve Yunan Kralı Constantin'i '*Yetenekli bir ordu komutanı*' olarak tanımlamıştır. Ancak ilerleyen satırlarda -oldukça objektif bir biçimde- Yunan ordusuna ve Kralına bazı uyarılar yapılmaktadır. Uyarıların doğruluğu savaşın ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkacaktır:

"...Ancak kahramanca fanteziler yerine sert etkenlerle uğraşmak zorunda olan devlet adamlarını ve stratejistleri gerçeklikten uzaklaştırdığı zaman tehlikeli olabilir. Kral Constantine, ordusu ve siyasi danışmanları, dört aydan kısa bir süre önce baharda Kemalistler Eskişehir ve Afyon Karahisar'dan sürüldüklerinde benzer sözlerin ve sevincin olduğunu düşünmelidir. Ama sonunda Türk liderin modern savaşın aksiyomunu takip ettiği ortaya çıkmıştır; "recier pour mieux sauter (İvme kazanmak için geri çekilmek. Fr.)." Güçlü bir şekilde takviye edilmiş olarak geri dönmüşlerdir ve Yunanlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır."

Mustafa Kemal Paşa'dan "*Kemal*" olarak söz eden gazete makalenin devamında, "*Kemal'in sadece pozisyon olarak değil, asker ve silah anlamında da kayıplarının güçlü bir karşı saldırı yapmasını engelleyecek kadar ciddi olduğu görülmüş ve ilk karşı saldırı girişimi kolayca bastırılmıştır.*

---

⁶⁴ A.g.e.; s.276.

Kuvvetlerinin büyük kısmı, kısmen başka seçenek kalmadığı, kısmen de ilerleyen birliklere güçlük çıkarmak, karmaşık bir taşıma ve tedarik sistemine sahip olan modern bir orduyu savaşılmış bir arazide çekilen düşmanı takip etmeye zorlamak için, çetin şartlara sahip bir alanda geri çekilmektedir” demıştır. Yunanların bundan ders çıkarması gerektiğini belirten İngiliz gazetesi, askeri olarak da şu uyarıyı yapmaktadır;

“Doğru strateji icabı, iletişim hattını makul düzeyin üzerinde genişletmemeleri veya fazla derinlere çekilerek Anadolu'nun yüksek dağları ve vadileri arasında kısıtılmaya müsaade etmemeleri gerekmektedir. Siyasi ve dahi askeri açıdan Yunan Hükümetinin dikkatli ve ılımlı davranması gerekmektedir. Savaş henüz kazanılmamıştır. Düşman yenilmiştir ancak umutsuzca dağıtılıp dağıtılmadığı henüz belli değildir. Türklerin, beklenmedik bir şekilde yenilgiden kurtulma ve tüm savaş kurallarına göre barış istemeleri gereken durumlarda savaşıma devam etmenin bir yolunu bulma eğilimleri vardır.”

Daily Telegraph'ın yayınladığı yorumda dikkat çekici başka ayrıntılar da gizlidir. Gazete Mustafa Kemal Paşa'nın asker toplamak konusunda sıkıntılar yaşayacağını ima ederek, “*Kürt isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalabilir*” ifadesini kullanır. Yunan komutanların önünde önemli bir aksaklık olmadığını belirten gazete yine de temkinli davranarak “*Önlerinde zorlu ve sıkıntılı bir iş var*” demektedir. Gazete İngiliz politikasının izlerini taşıyan yorumuyla Yunanistan'ı uyardıktan da çekinmez;

“Aşırı bir toprak hakkı öne sürer veya iddialı toprak ilhakında bulunurlarsa bir hata yapmış olurlar... Yunan Hükümeti, Yakın Doğu'da nihai çözümün sadece subaylarının becerisine ve ordularının yığılmasına bağlı olmadığını ve olamayacağını hatırlamalıdır... Ancak Batılı güçler, daha fazla sürtüşme ve çatışmaya yol açabilecek hiçbir düzenlemeyi onaylamayacaktır. Bizim görüşlerimiz basit ve kesindir: Büyük Britanya, Türk halkını köleleştirildiğini veya yok edildiğini görmeyi arzulamamaktadır; sakinleri irksal olarak Türk ve dinsel olarak Muhammedan olan yerleşim bölgelerini onların yönetimine bırakmaya isteklidir. Ancak, Hıristiyan nüfusun kovulduğu Osmanlı hâkimiyetini yeniden canlandırmayı uygulanabilir ya da insani olarak görmüyoruz. Yunanlar bu ılımlı ve uygulanabilir programın gerçekleşmesi için kendilerini sınırlarsa Yüksek Şura önüne güçlü olacaklardır.”⁶⁵

---

⁶⁵ Daily Telegraph, 26 Temmuz 1921, s. 5

Daily Telegraph'ın 4 Ağustos 1921 tarihli sayısında A. Beamont imzasıyla bir makale yayınlar. Yunan ordusuyla seyahat ettiği anlaşılan Beamont, başta Uşak olmak üzere iki orduyla ilgili bilgiler iletmektedir. Yunan ordusunda subay ve askerlerin morallerinin son derece yerinde olduğunu anlatan Beamont, buna rağmen açlık ve susuzluğun orduyu etkilediğini de itiraf etmektedir. Yazıda Yunan askerlerinin 'Kahramanlaştırılması' dikkat çekicidir. Yunanların; "zorluklara karşı dirençli, tek öğün yiyerek savaşıyor, 'Adil ve kahraman askerler' olduğu" vurgusu yazının her yerine sinmiştir:

"Son sert savaşın yapıldığı Eskişehir Seyitgazi'den yeni dönmüş bir albay bana, bir gün alayının on altı saat boyunca su bulamadan yürüdüğünü söyledi. Askerler ve atlar yorgunluk ve susuzluktan tam anlamıyla tükenmişler, ancak yirmi dört saat içinde kırk kilometrelik (yirmi beş mil) bir yürüyüşü tamamlamışlar. Yunan askerlerinin dayanıklılığı tek kelimeyle muhteşem." dediğini anlatan yazar, *"Ancak Türklerin kumanyası oldukça bol görünüyor. Yunan ordusunda bir şeyi zorla almaya izin verilmiyor; aslında, Türklerin malına olan saygı neredeyse aşırıya varıyor. Bir Türk'ün tavuğunu ya da herhangi bir eşyasını para vermeden alan bir asker ağır şekilde cezalandırılıyor"* ifadesini kullanmıştır.

Beamont, "Kemal'in kuvvetleri" bölümünde Türk ordusunu durumuyla ilgili aldığı bilgileri iletmektedir;

"Mustafa Kemal'in malzemelerin çoğunu Angora'dan (Ankara) yaklaşık 100 kilometre (60 mil) uzaktaki güçlü mevzilere taşıdığını ve Bursa Nehri üzerindeki Sarıköy ile Polatlı arasındaki tepelere takviye yaptığını gösteren işaretler var. Polatlı, yaklaşık 2500 metrelik yükseklikte, burada geniş bir eğri oluşturan vadi ile demiryolu hattına hükmeden güçlü bir noktadır. Aşağıdaki düzlükte yer alan Sivrihisar ise görünüşe göre Yunanların girmesi için boş bırakılmış. Ancak Yunanlar bunu yapmadılar ve yeni duruma uygun yeni bir stratejik plan hazırlıyorlar. Bu durumda, Mustafa Kemal'in müstahkem hattı Gordion'un (Bölgede bulunan bir antik kent) yaklaşık otuz beş kilometre (yaklaşık yirmi mil) ötesine kadar uzanacaktır. Bu bölgede, Mustafa Kemal'e pek olumlu yaklaşmayan Kürt göçebe kabileler yaşamaktadır."

Yakalanan Kemalist subayların ordunun gücünü, Yunanistan Genelkurmayı'nın hesapladığı gibi, 80.000 ila 90.000 asker olarak verdiğini belirten Beamont'un şu yorumu da oldukça enteresandır:

*“Mustafa Kemal Paşa etkili bir gerilla savaşı yürütebileceğini hayal ediyor, ancak yine de halkın büyük bir kısmının kendisine karşı olacağı doğrudur ve Yunanlar onun düzensiz gruplarıyla yerli halktan önemli ölçüde yardım alarak karşılaşmanın bir yolunu bulabilirler. Bu yardım, özellikle Yunan ordusuna sağlanan bilgiler ve ücretsiz olarak sunulan erzak olarak fayda sağlayacaktır...”*⁶⁶

Bu süreçte İngiltere, stratejik olarak öneme sahip olan İstanbul ile ilgili Yunanistan’a tavır koymaktan da çekinmemiştir ve en azından bu konuda ‘Tarafsız’ olduğu görüntüsü vermek istemiştir. Daily Mail gazetesinde 4 Ağustos 1921’de çıkan bir haberde şu ifadeler yer verilmiştir:

“Constantinople’in kaderi: Yunanistan’ın ilerleyişi yasaklandı:

*İngiliz hükümetinin, doğrudan ya da dolaylı olarak, Yunanistan ve Türkiye arasındaki kavgada sürekli olarak sürdürdüğü tam tarafsızlık politikasından tamamen ya da dolaylı olarak ayrıldığını söyleyen Atina’da dolaşan haberler tamamen asılsızdır. İngiliz hükümeti, müttefiklerinden bağımsız olarak perde arkasında bir tarafı ya da diğerini desteklemek gibi en ufak aksi bir niyete sahip değildir. Büyük Britanya’nın Constantinople’a doğru gerçekleşecek bir Yunan ilerleyişinden yana olduğu ifadesi, “saçma” ve gerçekte tam tersi olarak nitelendiriliyor. Doğrusu, Müttefikler Yunanistan’ın Constantinople’a yapacağı bir ilerlemede Yunanistan’ın tolere edilmeyeceği konusunda uyardılar. Yunan hükümetinin, Yunanistan’ı Müttefik İşgal Ordusuyla ihtilafa düşürecek bu tür bir ilerlemeyi tasarladığına inanmak için bir zemin yoktur. Dün The Daily Mail’de yer alan Atina merkezli açıklamalarda, İngiliz bakan, Lord Granville’in, Yunanlı bir kabine üyesine, İngiltere’nin Constantinople üzerine gerçekleşecek bir Yunan ilerleyişine itiraz etmeyeceğini söylediği bildirilmiştir.”*⁶⁷

Oysa Daily Telegraph’ın aynı sayısının birinci sayfasında yer alan haber İngilizlerin pek de tarafsız olmadığını ortaya koymaktadır:

“Bolşevist haber kaynağına ek olarak, Pan-İslam davulları yine Büyük Britanya için çalmaya başladı. 31 Temmuz’da Afganistan Büyükelçisi, Ankara’nın Bakanlar onuruna verdiği bir ziyafette yaptığı konuşmada, Büyük Britanya’nın Türklere karşı açık bir savaş açması halinde, Afganistan’ın savaş ilan edeceğini, İngilizlerin gizlice Yunanlara yardım etmelerine karşılık

⁶⁶ Daily Telegraph, 4 Ağustos, 1921, s.10.

⁶⁷ Daily Mail, 4 Ağustos 1921.

Afganistan'ında gizlice Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki aşiretleri kışkırtacağını söyledi. İngilizlerin Türkiye'yi yok etmeyi dilediğine dair kişisel kanaatini dile getirdi ve savaş sırasında bunun tam olarak anlaşılmadığından üzüntü duyduğunu söyledi; eğer anlaşılıyorsa hem Afganistan hem de Müslüman dünyası, İngiliz İmparatorluğu'na karşı farklı bir tavır sergileyecekti.”⁶⁸

İngiltere'nin en önemli gazetelerinden The Times 5 Ağustos 1921 tarihli sayısında yedinci sayfada 21 Temmuz tarihli bir Yunan bildirisine dayanarak şu haberi vermektedir:

“Yunan Cephesinin İlerlemesi

21 Temmuz'a kadar olan mücadelede yetkili bir Yunan bildirisi şöyle diyor:

“Türkler arka arkaya aldığı yenilgiler ve muazzam kayıplar sonucunda, artık ciddi bir direniş gösterecek konumda değil. Yunan uçakları Ankara'ya bombaladılar. Bir Yunan tümeninin Konstantinopolis'e ilerleyeceği yönündeki rapor resmi olarak yalanlandı. Türk haber kaynağının verdiği; Yunanların Sivri Hisar'da geri çekildiği haberi de yalanlandı.”

Daily Telgraf 8 Ağustos 1921 tarihinde Türk ordusunun çekilmesini ve sonrasında olabilecekleri “*Türk Yunan Savaşı*” ana başlıklı A. Seumont imzalı bir yazıyla duyurur. ‘*Eylül Ayına Kadar Bitirmek*’ başlıklı yazısında Seumont, “...Savaş bakanı, Yunan ordusunun mükemmel bir durumda olduğunu, muhteşem bir ahlak anlayışı içinde bulunduğunu ve herhangi bir kampanya için iyi bir şekilde dengelendiğini ifade etti... İstanbul yakınlarına birliklerini çıkarma niyeti yönündeki raporlar dayanaktan yoksundur. Savaş Bakanı, Yunan hükümetinin herhangi bir hayalinin olmadığı dile getirdi. Raporla Kemalistlerin arabuluculuk istediği ya da müzakerelere girme arzusunu gösterdiği bir ipucu bulunmamaktadır. Hem Ankara hem de İstanbul savaşı sürdürmek için hala kararlı görünüyorlar. Diğer yandan Yunanistan Eylül ayına kadar askeri operasyonlarını bitirme kararı vermiş ve kendini bu görev için yeterli nitelikte/donanımda görmüştür...” yorumu yapmıştır.

Aynı makalede “*Son aşama*” bölümünde: “*Yunan ordusu operasyonları, Kemalist ordunun geri kalanlarını ele geçirmek ya da yok etmek ve eğer mümkünse Ankara'ya girmeyi amaçlayan son aşamaya girmek üzere. Yeni bir*

---

⁶⁸ The Daily Telegraph, 8 Ağustos 1921.

saldırı başlamadan önce 48 saat geçmemiş olabilir... Bu yetkili mercilerden edindiğim önemli bir bilgidir. Son birkaç gündür keşif birlikleri tarafından topladığım bilgi, Mustafa Kemal'in şimdi sayıları 45 bini geçen, ordusunun geri kalanını toplamaya çalıştığı yönündedir. Fakat bu orduya çok az mühimmat ve malzeme tedarik edildi ve ağır silahları 80 ya da 90 silahı geçmez. Askerler, geri çekilme süresince büyük ölçüde yıprandı. Askerlerin moralinin düştüğü, devam eden firariler tarafından doğrulandı ve büyük bir çoğunluğu Yunan hatlarına ulaştı. Bunlar Kemalist ordunun çok kötü durumda olduğunu anlattılar.”

Makalede şu tahminlere de yer verilir: “Sonra, gelecek birkaç hafta içinde oluşturacak durum, aşağıdaki durumlar gibi olacağı tahmin edildi. Yunanlar, her hangi yararlı bir amacı gerçekleştirme umudu olmayan kendi kararlarından kopan bir ya da iki bölüğe düşen Kemalist orduyu tamamıyla yok edeceklerdi. Ankara işgal edilebilir ya da edilemez. Fakat Yunanlar işgal ettikleri toprakları sıkı sıkıya tutacaklar ve diplomatik müzakerelerin başlamasını bekleyecekler...”⁶⁹

İngiliz basında çıkan yorumlar görüldüğü gibi Fransa gazetelerinde çıkanlardan büyük farklılıklar göstermektedir ve Türklerin savaşı kaybedeceğine olan inanç neredeyse tüm satırlara sinmiştir.

Ancak İngiliz gazetelerindeki ‘Bahar rüzgârları’ savaşın Türkler lehine sonuçlanacağını anlaşılmamasıyla birlikte tersine döner. Yine de ‘İki tarafın birbirine üstünlük sağlayamadığı’ gibi bir ilginç yorumla da olsa The Times 14 Eylül 1921 tarihli sayısında dokuzuncu sayfasında olayı şöyle duyurur:

“Konstantinopolis’te bulunan muhabirimizin bildirdiğine göre; Yunanlar, Ankara’ya ulaşmayı kesin olarak başaramamışlar ve batıya doğru çekilmeye başlamışlardır. Muhabirimiz, Sakarya’nın kuzey rotasını kuşatan ve Başkent Ankara’yı koruyan yüksek bölgelerde gerçekleşen ve on gün süren meydan muharebesinde iki tarafında birbirine üstünlük sağlayamadığını bildirdi. Yunanların nadir olsa da hedeflerine ulaşabildikleri anların olduğu, güneyde yer alan Türk kuvvetlerinin yan taarruzları engellenmiş, merkeze çekilmeleri zorlanmıştır ve Yunan kuvvetleri şimdi Ankara’nın otuz mil kadar yakınındadır. Çal Dağ’ının ele geçirilmesi ile Ulusalçıların Başkenti Ankara’ya ulaşmak daha kolay gibi görünüyor, ancak birkaç gün önce Türklerin Çal Dağının kuzey-doğu yamacında ki Harinane (Haymana?)

---

⁶⁹ **The Times**, 5 Ağustos 1921.

köyünü tuttıkları söylendi. Her ne kadar Yunan uçakları Türklerin başkentini bombalasa da, Türklerin demiryolunun kuzeyinde başarılı bir şekilde sürdürdüğü direniş, Yunan Komutasının çabalarını boşa çıkarmış gibi görünüyor. Uzun süredir peşinden koşulan zafere neredeyse erişilebilirdi ama artık vazgeçilmek zorundaydı. Antik Frig Krallarının evi olan Sakarya havzasında 18,000 asker kaybedildikten sonra, Kral Constantine'nin ordusu geri çekilmek zorunda kaldı...”

Aynı yazıda, “Hızla yayılan dedikodular ise umutla beklenen Ankara zaferini ilan etmişti. Ama Yunanlar beklenen uzun soluklu zaferi yakalayamamışlardı. Küçük Asya'nın sert koşulları ve Türklerin kendi vatanlarında ki sert direnişi, işgalci Yunanların fedakârlıklarını ve stratejik kaynaklarını bütün girişimlerine rağmen ters düz etmişti. Sonbaharın bu üzücü günlerinde Yunanların ne kadar daha devam edebileceği bilinmiyor...” ifadesi kullanılmıştır. Yunanlar ve İngilizler için ‘Sonbaharın üzücü günleri’ Türkler için güzel günlere dönüşmüştür. The Times, Kral Constantine açısından durumu da şöyle yorumlar:

“Ankara gibi stratejik öneme sahip bir yerin ele geçirilmeden geri çekilmesi buna karşı verilen şiddetli tepki, Doğu toprakları boyunca Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi olarak görülecektir ve bu sarsılan itibar kaybını yeniden teyit edecektir. Kral Konstantin için ise tam tersi etkisi ne olacaktır şimdilik değerlendirmek zordur. Bu kadar büyük umutların, zorlukların ve kayıpların ardından Yunan ordusunun Anadolu dağları boyunca güneşli kıyılara doğru geri çekilirken o neşeli havası artık olmayacak.”

The Times Gazetesi İngiltere'nin taraf olduğu Türk İstiklal Savaşı ile ilgili gelişmeler büyük bir ilgi duymuş gelişmelere sayfalarında geniş yer ayırmıştır. 15 Haziran ile 20 Haziran arasında Yunanların ilerleyişiyle ilgili haberlere geniş yer vermiştir The Times muhabirinin anlatımına göre Kütahya Eskişehir savaşlarından izlenimler şöyledir:

“Kütahya'nın hızlı düşüşü, Yunan taarruzuna nihai bir başarı için beklenenden daha iyi bir şans verdi. Kahramanca bir direniş yapmış olsalar da ağır bir yenilgiye uğradılar ve Eskişehir'e doğru geri çekilme halindedir. Tüm harp malzemelerini ve ulaşım araçlarını bıraktılar. İnsan kayıpları da çok olmuştur. Oysa Yunan tarafının kayıpları nispeten azdır. Eğer Milliyetçiler Eskişehir'de başarılı bir direniş sergilemezlerse Mustafa Kemal'in askeri gücü ağır bir darbe alacaktır. Yunan birliklerinin büyük kuvvetlerle atılım ve cesurlukları ise özellikle dikkat çekici boyuttadır”...

İngiliz Gazetesinin Yunan kuvvetlerinden ‘Birliklerimiz’ olarak bahsetmesi de dikkat çekmektedir.”⁷⁰

Prof. Dr. Enis Şahin’in çalışmasına göre Eskişehir’in işgali The Times’ın sayfalarında geniş yer bulmuş ve “*Gazete bir kaç günlük yayınında adeta zafer naraları atarcasına haberler neşretmiştir*”. Özellikle Yunan basınından alınan abartılı haberler İngilizlerde ‘Zaferi Yunanlar kazanacak’ algısının yerleşmesine neden olmuştur. Eskişehir’in alınışının üzerinden bir haftalık bir süre geçmesine rağmen The Times 25 Temmuz -27 Temmuz 1921 tarihleri arasında ‘*Yunan Zaferinin Hikâyesi*’ adı altında uzun yazı dizileri şeklindeki propagandasına devam etmiştir.⁷¹

Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilme kararı da yine The Times’de geniş yer bulmuştur. Ancak bunun ‘Taktik bir çekilme’ olabileceğine dair herhangi bir yorum yapılmamış ve tamamen ‘Yunanların zafere gittiği’ vurgusu öne çıkarılmıştır. The Times, taraflı yayınlarını Ağustos ayının onuna kadar sürdürmüştür. 30 Temmuz tarihli The Times Gazetesi’nin yorumuna göre “*Ankara yolu yarılanmıştır*”:

“Bu yayın politikasının ayrıntılarına bakıldığında çok ilginç hususlar dikkatleri çekmekteydi. Öncelikle söylenmesi gereken husus, Eskişehir’in alınmasından sonra Yunan birliklerinin Türklerden 50 bir esir aldıkları yönündeki haberlerdi. Türk tarafının o günkü insan ve malzeme yetersizlikleri göz önüne alındığında bu rakam çok abartılıydı. Yine gazete sütunlarından öğrenildiğine göre resmi olarak doğrulanmamasına rağmen gazete editörlüğüne 26 Temmuz itibarıyla Kemalistlerin Ankara’yı tahliye edip Konya’ya çekildiklerine dair raporlar ulaşmıştı. The Times’a göre Eskişehir’in alınmasıyla birlikte ‘Ankara yolu yarılanmıştı.’”⁷²

19 Ağustos 1921 tarihli The Times Gazetesi’nde Türk-Yunan mücadelesini değerlendiren yüksek rütbeli bir Yunan subayının açıklamaları şu cümlelerle okuyucuya iletilmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa’nın savunma stratejisi, askeri strateji açısından tam bir başarıdır. Mağlubiyeti önleyen faktörler ise, Yunan birliklerinin

---

⁷⁰ Enis Şahin, “Sakarya Meydan Savaşı’nın İngiliz The Times Gazetesindeki Tezahürü”, **Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2015, s. 184-185.

⁷¹ A.g.e.; s. 185.

⁷² A.g.e.; s.187.

kahramanlığı ev olağanüstü dayanıklılığı, en tehlikeli anlarda bile tüm soğukkanlılığıyla adamlarını başında duran, bu sayede yorgun birliklerinin dağılmasını engelleyen Genel Papulas'ın zekice taktikleri ve Mustafa Kemal'in varlığından bihaber olduğu yeni kurulan birlikler... Kemal Paşa'nın direnişini artırmaktadır ve Kemal Sakarya'nın doğusuna, Kilikya'dan ve Kafkasya'dan getirilen ve sayılarının 60 bin olduğu tahmin edilen birliklere odaklanmaktadır. Kemal Paşa geri çekilirken tahliye edilen bölgelerde ikamet edenleri kendisini takip etmeye zorlamaktadır."⁷³

İstanbul ve Anadolu Basınında geçen haberlere göre;

İstiklal Savaşı döneminde Türk basını, İstanbul ve Anadolu basını olarak iki ana kolda ele alınmaktadır. Anadolu basını, birçok gazete ile Mustafa Kemal Paşa ve kuvayımillie hareketini desteklemiştir. Ancak İstanbul basınında harekete karşı olan gazeteler de vardır:

*"Şu gerçeği hemen belirtmekte yarar vardır. Aslında İstanbul basının önemli bir kısmı Ulusal bağımsızlık savaşından yanadır. Ancak sansür nedeniyle İstanbul gazeteleri 1919 ve 1921 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa ve kuvayımillie, Milli Mücadele ve Türkiye Büyük Millet Meclisi konularındaki yazılarını koyamamışlardır... İstanbul basını ancak 1921 yılında ulusal bağımsızlık savaşı konusunda bilgiler verme olanağı elde etmiştir."*⁷⁴

Açıksöz, Hâkimiyeti Milliye, Öğüd gibi gazeteler ulusal bağımsızlık savaşını desteklerken Ali Kemal'in gazetesi Peyam-ı Sabah mücadeleye karşı çıkan gazetelerin sembolü olmuştur: *"İstanbul gazeteleri özellikle Kütahya Eskişehir Savaşı'ndan sonra hem Mustafa Kemal Paşa hem de savaş hakkında geniş bilgilere yer vermişlerdir."*⁷⁵

Ali Kemal, Peyam-ı Sabah'ta son ana kadar Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yazılarını sürdürmüştür:

"Ali Kemal'e göre Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarımız İstanbul Hükümeti için bir tehlikeydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında daha çok hakaret içeren yazılar yazmaktaydı. Sakarya Savaşı öncesinde henüz kesin başarı elde edilmediği sırada, 19 Ağustos 1921'de Ali Kemal

---

⁷³ A.g.e.; s.188-189.

⁷⁴ Yücel Özkaya, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın, 1919 -1921**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 6.

⁷⁵ A.g.e.; s. 72.

Gazetesinde, “Aynı hal aynı felaket: Ne bekliyoruz? Niçin barış çareleri aramıyoruz? Bu milletin varlığı ile bu derece oynamaya hakkımız var mı? Saldırma hakkını Yunanistan’a elimizle veren biziz. Ankara’nun peşine takılarak gaflet içinde yuvarlanıyoruz. Ankara Bolşeviklerden torpido aldı.”⁷⁶

Ali Kemal’in Peyam-ı Sabah Gazetesi’nde 22 Temmuz 1337(1921) tarihinde yaptığı şu yorum dikkat çekicidir:

“Kara Haberlere Karşı: Kütahya şartlarla ne şartla elimizden çıktı. Düşmanın iddia ettiği şekliyle büyük bir savaş, bir büyük neticesinde mi; yoksa kurulu bir düzen mecburiyetle, mecburi bir geri hızlı dönüşle mi? Henüz yeterli bilgi alınmadığı için bu konuya dair maalesef yeterli görüş ileri süremiyoruz. Ama gerçeği söylemek lazım ise, Kütahya’yı müteakiben Eskişehir’in de düşmesini endişe ediyoruz. Bu harekette ümit ettiğimiz gibi aynı yıldırım ile olsa da, öyle farz olursa da bütün o Türk toprakları, Türk yurtları böyle imansız bir istila ile ne hale gelmiştir? Düşündükçe kan ağlıyoruz. Dileriz ki Yunanlar yine (İnönü) gibi yalçın bir Türk kayasına kafalarını çarparlar, yine bir Türk darbesine hedef olurlar...”⁷⁷

Gazete sık sık Avrupa basınından ve Anadolu Ajansı’ndan aldığı haberleri de sayfasına taşımıştır. “Avrupa basınıının görüşleri” başlığıyla yayınlanan bölümde aynı tarihte bazı gazetelerden alınan yorumlar şöyledir:

“Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan için Anadolu’da bir zafer imkânı olmadığını söylüyor (Koryera de la serra) Yunanların Anadolu içine ilerleyemeyecekleri fikrinde”, “Roma 19 Temmuz (AA)-İtalyan gazeteleri doğu sorunu hakkında uzun makaleler yazıyor. İtalyan gazetelerinin görüşlerinden meydana gelen hissiyata göre Yunan başkomutanlığı kuvayımilliyeye üzerine seri ve kesin bir zafer için gidilmesi ümidindedir.”, “(Cornale D’italya) Ayın on dokuzuncu günü akşamından itibaren (Eskişehir)’in düşmesinin yakın olduğunu yazıyor. Şehir surlarında şiddetli çarpışmalar cereyan etmekte idi. Hâkim mevziler Yunanların elinde bulunmakta idi. İtalyan gazeteleri günlük çarpışmalar için bir düzeltmeye girişmek uygun olacağını zannediyor.”

Ali Kemal, Sakarya Savaşı sürecinde kuvayımilliyeyi desteklemek şöyle dursun, ordunun yenildiğiyle ilgili haberler yapmaktan ve yazılar yazmaktan

⁷⁶ A.g.e.; s. 72.

⁷⁷ **Peyam-ı Sabah**, 22 Temmuz 1337, s.1.

da çekinmemiştir: “21 Ağustos tarihli yazısında, Ankara'nın Anadolu'daki egemenliğinin sona ermek üzere olduğunu iddia etmiştir. Konyalıların Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ayaklandıklarını, Kastamonu ve Kocaeli'nin de düşmüş olabileceğini belirtmiştir. Bütün bunlara ilaveten Yunanlar Karadeniz sahiline de asker çıkarırsa Mustafa Kemal Paşa için barınacak yer kalmayacaktır.”⁷⁸

Ali Kemal ve mandacı diğer gazeteler sürekli ‘Barış anlaşması yapılması gerektiğini’ sayfalarına taşımışlar ve bunun destekçisi olmuşlardır.

Açıksöz, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına bu süre içinde en büyük desteği veren gazeteler arasındadır. 7 Temmuz 1921 tarihli Açıksöz Gazetesi, “Güney cephesinde (I)” başlığıyla birinci sayfasından, “Kahramanlar!” isimli bir yazı yayınladı: Yazı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nden Samih Rifat imzasını taşımaktadır:

“Size hitap için öyle mutlu bir kelime aradım ki tarih onu kutsasın. İnsaniyet onun kadar şerefini kendisinden yüce tutsun. Din, tanrının birliğini âleme yayması için cehaletin korkunç karanlıklarına onun temsil ettiği güçle galip olmuş olsun... Kahramanlar! Ben sizi aramak için tarihe bakmamı bile bazen bir alçalma sayarım. Siz Kuran-ı Kerim'in vasıflandırdığı ölü mücahitlersiniz... Arkanızda müslüman Anadolu'nun duaları o kabul görme kapısına demir bir parmakla vurmuş; başakların etrafında zararlı böceklerle karşıdan yapılmış altın kabzalar bulunduğu gibi sizin yeşil yüreğinizde keskin silahlarınızın altında korunuyor... Beş senedir memlekette bir savaş tufanı koptu. İrmaklardan kan akıyor. Ümmetinin hayırlı evlatlarını tufanlardan kurtarmış olan peygamber, taşmış denizler üstünde karaya yaklaştığını, bir güvercinin ağzında getirdiği zeytin dalından anlamıştı. Siz de Akdeniz'in mavi köpükleri karşısında kuşların yuvalarını zeytin dalıyla ördüğü bir sahile selametle erişeceksiniz. Hırslı düşmanlarımızın İzmir'den Edremit'ten denize döktüğümüz gün bu millet kurtulacak. Öyleyse güneye doğru, güneye doğru askerler! ”

Gazete “Resmi tebliğ” başlığıyla 19 Temmuz 1337” tarihinde Türk ordusuyla ilgili gelişmeleri iletir:⁷⁹

---

⁷⁸ Sadık Sarısan, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2015, s.146.

⁷⁹ Açıksöz, 19 Temmuz 1921, s. 1.

“Yenişehir'de düşmanın büyük bir erzak deposu yağmalandı. Kütahya ile Eskişehir arasında düşman tutuklandı. Altuntaş'tan Eskişehir'e ilerlemek isteyen düşman karşı taarruzla püskürtülmüştür, altmış esir ve dört yüz ölü verdirildi.”

Açıksöz, İstiklal harbi boyunca kuvayımillie tarafından gönderilen çok sayıda resmi tebliğe sayfalarında yer vermiştir.⁸⁰ 30 Temmuz tarihli tebliğde, *“Eskişehir'in batısındaki kitalarımızı daha doğuya aldık. Hazar deresinde düşmana ağır kayıplar verdirdik ve esir aldık. Afyonkarahisar'da bir keşif kolumuzun baskını. Düşman Gazlıgöl'ün doğusundaki köyleri yakıp ahalisini katlediyor... Eskişehir'in batısında düşmanı akşama kadar tutuklama ve işgal eden gizli kitalarımız doğudaki mevzilerine alınmışlardır...”* haberini yayınlamıştır.

Açıksöz, Eskişehir ile ilgili ‘Hala elimizde’ iddiasını sürdürse de Türk ordusunun stratejisiyle ilgili de satır aralarında aynı yazıda şunları iletmektedir: *“Eskişehir'le de hala haberleşiliyor ve Eskişehir elimizde bulunuyor. Yaptığımız tahkikattan ve resmi duyuruların tetkikatından şu gerçek anlaşılıyor ki ordumuz hala kesin savaşı kabul etmiş değildir. Düşmanın ilk hamledeki malzeme ve nakliye araçların durmasından istifade edememesini temin ve düşmanın seri bir hareketle kesin bir neticeyle sonuçlanması hakkındaki amacının kesilmesi için ordumuz, kuva-yı külliyeyi korumak için tutmakta ve savaşı, resmi duyuların açıkça bildirdikleri üzere gizli kitalarla yapmaktadır...”*

“Özel habercimizden öğrendik ki bazı müfrezelerimiz Bursa'nın önüne bile varmışlar ve Bilecik'de de Bilecik ile istasyon arasındaki hakim tepeleri zabt etmişlerdir. Savaşın asıl merkez nakli ise şüphesiz Eskişehir etrafında bulunuyor... Fakat yukarıda işaret ettiğimiz ve duyuruda da “Eskişehir'in doğusu” değişmediğine göre Eskişehir'in elimizde olduğu anlaşılıyor. Her halde ve savaşta her iki ordunun amacı şurayı burayı almak, şurayı burayı bırakmak değil; yekdiğerine kesin darbeyi vurabilmektir. Şimdiye kadar düşman tüm kuvvetimizle kesin savaşa girmek istedi; fakat ordumuz hünerli manevralarla düşmanın bu emeline set çekti. Şimdi düşman on iki, on üç gündür taarruzdan sonra iyice yoruldu. İnşallah ordumuz beklediği vaktin geldiğine emin olduğu bir anda düşmana kesin darbeyi indirecektir. Yalnız ordumuz Eskişehir'in de tahliyesine askerlikçe lüzum görecek mi, göremeyecek mi, darbeyi yukarıdan mı doğudan mı indirecek, düşmanı yenilgiye uğratmaya çalışacak mı, buralarını ordu kendisi bilir. Bize düşen

⁸⁰ Açıksöz Gazetesi, 30 Temmuz 1921, s. 1.

vazife Allah'ın yardımına güvenerek ve ordumuzun silahı elinde, kuvveti yerinde, gözü zaferde olduğunu bilerek sükûnetle neticeye beklemektir.”⁸¹

Açıksöz, “Durgunluğun sebebi” başlığını taşıyan yorumda ise şunlara değinir:

“On beş günlük bir saldırıdan sonra on iki gündür cephelerde sükûnet ve durgunluk devam ediyor. Düşman on beş gün aralıksız saldırdı. On beş gün aralıksız çevirme harekâtı yapmaya çalıştı. On beş gün aralıksız cehennemî gürültüler çıkaran ve ilerledikçe en ziyade kendi kanını ve kendi atını yiyen bir makine gibi lavlar ve kulakları sağır edecek lüleler saçmıştır. Fakat on beş gün sonra birden zembereği kırılmış bir makine gibi duruyordu. İşte on iki gündür kulaklarımız ani olarak suyu kesilmiş göze bir değirmenden sonraki durgun sükûneti dinliyor!” denir.

Yazının devamında düşmanın durduğuna dikkat çekilir ve Yunan ordusunun yorgun düştüğü duyurulur:

“Askerlik sırrını bilenler düşmanın tutuklanmasının böyle uzayıp giyinmesine ilk bakışta mana veremiyorlardı. Düşmanın bütün istifadesi, birkaç günlük derlenip toplanmadan sonra derhal saldırıya geçebilmektir. Bizim yığınaklarımızın ikmaline meydan kalmadan düşman ayrılabilmesi, yani düşman manevra savaşını devam ettirebilmek için savaşın mevzii bir şekle ve cephe harbi vaziyete girmesine mani olmaya çalışmalıydı. Hâlbuki düşman durdu, kımıldayamadı. Artık on iki günlük bir müddet geçtikten sonra harekete kalksa bile yapacağı iş manevra savaşı değildir. Artık bundan sonra karşısındaki orduyu kendi hareketine değil, kendi hareketini karşısındaki orduya tabi kılmaya mecburdur. Düşman ne için askerlikte en büyük başarı anahtarı olan “girişimde bağımsızlık” meziyetini elinden kaçırdı? Ne için on iki gündür kımıldamayı bırak, “taciz harbi” bile yapamıyor? Artık bunun sebebi anlaşıldı: takati kalmadığı için! Ne için takati kalmadığının sebebi ve sebeplerini ise artık iyice biliyor gibiyiz: Anadolu Ajansı'nın bugünkü nüshamızda verdiği bilgide de görüleceği gibi düşman bu seferki savaşa bütün kuvvetini ve bütün yedeklerini sevk etmiştir. İzmir'deki jandarmalarını bile savaşa gönderen, iç asayişin teminini bile deniz erlerine terk ederek bütün kuvvetiyle savaşa giren düşman, müthiş kayıplarını arkadan gelecek yedek kuvvetlerle telafi edemedi. Düşmanın bütün maksadı ilk hamlede ve bütün kuvvetiyle ne olursa olsun çevirme hareketi yapıp savaşı ilk hamlede ve ilk

---

⁸¹ Açıksöz Gazetesi, 30 Temmuz 1921, s. 1.

safhada bitirmektir. Düşman artık bu sefer son kozunu oynuyor ve son çabasını sarf ediyordu.”

Ayrıca yazıda Türk ordusunun çekilmesi sırasında ve sonrasında Kütahya - Eskişehir ile ilgili detaylı bilgiler de yer almaktadır:

“Sırf düşmana ait olan sebeplere bir de bize ait olan sebepleri ilave ediniz: bir kere ordumuz manevra harekâtını adeta bir mucize derecesinde ifa etti. Ne Kütahya’da bir gülle, ne Eskişehir’de bir fişek bırakıldı. Ordu ne bir esir ne bir firar verdi. O kadar az zaman içinde, bu kadar muntazam çekilişle beraber bu kadar noksansız ve tamam bir tahliye yapmak akıllara durgunluk veriyor. Düşününüz ki Eskişehir’den kalkan son tren, alacak bir şey bulamadığı için boş hareket etmiştir. Düşününüz ki götürülecek başka bir şey bulamayınca bazı meraklılar oradaki bilyardo masasını bile alıyorlar! İkinci olarak ordumuz düşmanın şimendifer hatlarından istifade imkânını tamamen aldı. Tüneller, köprüler o kadar ustaca havaya uçurulmuş ki düşman ne kadar gayret etse akıllı birkaç aydın o andaki demiryolların bile Sırplar tarafından tahrip edilen Belgrad hattını aylarca tamir edemedikleri düşünülürse Yunanın ne kadar müşkilata maruz kalacağı kendiliğinden anlaşılır. Üçüncü olarak düşman cephesinin hemen gerilerindeki süvari akıncı kuvvetlerimizin tehditleri düşman sevkiyatını şüphesiz pek mühim surette bozuyor. Şimdiki savaşlar adeta geri hizmetleri harbi gibidir. Geri hizmetleri sekteye uğrayan bir ordu şimdiki savaşlarda bir iş yapamaz. Bugünkü duruma göre düşmanın kendilerindeki akıncıların harekâtı ise yalnız taciz ve tehdit harekâtı olmaktan çıkmış düşmanı hakikaten düşündürecek bir mahiyet almıştır. İşte her iki tarafa ait bu belli başlı sebepler düşünülünce düşmanın on iki gündür ne için kımıldanmadığının hikmeti anlaşılır. O kımıldanmıyor diye bu durum böyle daha uzun müddet devam edecek mi?”

Yazının son bölümünde ise son çarpışmanın kaçınılmaz olduğu belirtilir ve “Askerlikten anlayanlar temin ediyorlar ki bir defa düşman kendisi bu durumda kalamaz; ya ilerlemek, ya kendi kendine gerilemek isteyecektir. Çünkü düşmanın merkezi fazla içerde ve yönlerde fazla tehdit altındadır. Sonra ordumuz da onu tabii bu halde bırakacak değildir. Yalnız başkomutanlığımızın ne düşündüğünü tabii bilmiyoruz. Düşmanı daha ziyade çekmek mi istiyor, yoksa biraz daha vakit kazanıp saldırıya geçmek mi? O ne düşünürse düşünsün şunu bilsin ki durumun anahtarı artık Papulas’da değil İsmet Paşa’nın elindedir.”⁸²

⁸² Açıksoz Gazetesi; 4 Ağustos 1921, s.1.

Gazete, Ahmet Ağaoğlu gibi Anadolu'ya giden isimlerin gözlemlerine de sayfalarında yer verir ve kuvayimilliyeye hareketine güç verecek yazıları sürekli yayımlar. Açıksöz Gazetesi'nin 6 Ağustos 1337 tarihinde birinci sayfasından “Başkumandanlık, Mustafa Kemal Paşa hazretlerine rütbe verildi” başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan olduğu haberi duyurulur. Meclisin kabul ettiği metin de olduğu gibi yayınlanır.⁸³

1 Eylül 1337 tarihli Açıksöz Gazetesi'nde ise yine önemli bir haber yer alır. “Sakarya Savaşı'nın önemi” başlıklı yazıda, “Sakarya Savaşı'nın bugün dokuzuncu günüdür. Dokuz gündür dünyanın neticesi en büyük savaşı cereyan ediyor...” ifadesi kullanılarak şöyle devam edilir:

“Mesela Napolyon'un savaşları tarihin en şatafatlı, en gürültülü savaşları oldu. Bir tarafta Napolyon, diğer tarafta müttefiklerin inadı ile günlerce çarpışıldı. Ama bu savaşın sonucunda Napolyon mağlup olmasaydı, beş sene sonra yine mağlup olacaktı... Hâlbuki bir “Povatiye”, bir “Yermuk”, bir “Mercidabık”... Bunların neticelerini göz önüne getiriniz: Çok gürültüsüz kalan bu savaşların âleme yayılan tesirlerindeki önemi ne kadar derin ve ne kadar baş döndürücüdür... Şimdiki Sakarya savaşı ise bir kere savaşan kuvvetlerin miktarı, savaşın süresi ve cereyanındaki şiddet itibarıyla büyük ve önemli olduğu gibi bu savaşın asıl önemi ve asıl büyüklüğü netice itibarıyla tesirindedir. Sakarya savaşında iki yüz binden fazla tüfek çarpıştı. Seksen doksan kilometre bir cephe üzerinde kandan seller ve cesetten tepeler meydana geldi. Bu kadar kuvvet, o kadar büyük bir şiddetle gece gündüz, dokuz gündür savaşıyor ki; dokuz gündür her dere bir cehenneme, her tepe bir yanardağa dönüştü... “Dokuz günlük bir savaştan sonra bugün artık Yunan yenilgisinin ilk işaretleri görülmeye başladı. Şimdi hep bütün cepheye birden saldırırken, dün en çok önem verdiği sağ taraftan hiç saldıramadı. Dün kralının hasta döşeğini iştirken bugün de işitiyoruz ki Eskişehir'deki savaş kurmayları heyeti de birbirine düşmüş! Savaş Bakanı bir heyet ile alel-acele Atina'dan İzmir'e gelmiş, Venizelos ve Kostantinci gazeteler şimdi “sen suçlu ben suçlu” diye münakaşaya başlamışlar. Bunlar hep yenilginin ilk alametleridir. Bugün ilk işaretler görülmeye başlandı. Yarın da inşallah o yenilginin kendisi görülecektir.”⁸⁴

⁸³ Açıksöz Gazetesi, 6 Ağustos 1921, s. 1.

⁸⁴ Açıksöz Gazetesi, 1 Eylül 1921, s.1.

Gazete aynı gün, “Yunan gazeteleri de boğaz boğaza” başlığıyla Anadolu Ajansına dayanarak verdiği haberde, “Saldırıda başarılı olacaklarından ümitlerini kesen Venizeloscu ve kralcı gazeteler birbirine hücum ediyorlar... Savaşın sonuçsuz bir surette devam etmesinden neticenin lehlerine çıkacağından ümitlerini kesmeye başlayan Yunan gazeteleri şimdi Yunanistan’ı bu maceraya sürükleyenlerin sorumluluklarını arıyor” ifadesini kullanır.

Elbette sadece *Açıksöz* Gazetesi değil *Vakit* gibi önemli İstanbul gazeteleri de sayfalarında milli mücadeleye destek vermişlerdir. Sansür nedeniyle bu süreçte birçok gazete sayfalarında boşluklarla çıkmak zorunda kalsa da bazı yazarlar Mustafa Kemal Paşa’ya desteklerini sürdürmeye devam etmiştir. Mehmet Asım’da *Vakit* Gazetesi’nde bunu yapan gazetecilerden biridir. Kütahya’nın düşmesinden sonra bu durumu değerlendiren Mehmet Asım, 18 Temmuz’da Kütahya’nın Yunanlar için bir gaye olmadığını, Yunanların asıl maksadının Eskişehir olduğunu belirtir ve buraya gitmek için pek müstahkem mevkiileri geçmek zorunda olduğunu söyler. Ayrıca Kütahya’nın tahliye edilmesini, “Yunanlar için zafer değil zafer mukaddeması bile teşkil edemez” şeklinde değerlendirmektedir.”⁸⁵

Mehmet Asım, 23 Temmuz 1921 tarihli “*Gayr i Müntazır Vaziyet*” tarihli yazısında, Anadolu’daki milli ordumuzu kendisinin tahmin ettiği şekilde hareket etmediğini, Ordunun Yunan kuvvetleri karşısında meydan muharebesine gireceğini tahmin ettiğini bildirmekte ve “*Anadolu mücadelesinin Eskişehir’in tahliyesinden sonra yeni bir safhaya dâhil olduğunu*” belirtmektedir. Asım’a göre Eskişehir’in kuvayımilliyeye tarafından boşaltılmış olması “*Asker bir mağlubiyet*” değildir ve bunu “*Alalade bir tedbir*” olarak değerlendirmektedir.

Ordunun çekilmesi vatandaşlar arasında endişeye neden olmuştur. Bu çekilmenin sorumlusu konusunda özellikle muhalif gazetelerin kamuoyunu yönlendirmeye çalıştığı da ortadadır. Mehmet Asım sık sık ordunun ve vatandaşın moralini düzelterek makaleler yazmıştır. Başkumandanlık meselesi ise öncelikle Mecliste büyük tartışmalara neden olurken muhalif olanların bile bu yetkiye itiraz etmemelerinin elbette kendince bazı siyasi sebepleri olduğu ortadadır. Mustafa Kemal Paşa’ya başkomutanlık yetkisinin

---

⁸⁵ Şerife Çıtır Bekmezcı, **Mehmet Asım’ın *Vakit* Gazetesindeki Milli Mücadele Dönemi Yazıları, 1919-1921**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004, s.57.

verilmesini değerlendiren Mehmet Asım 15 Ağustos'ta, "*Eskişehir'in tahliyesinden sonra Türkleri mahvetmek gayesini takip eden Yunan kuvvetlerine karşı vazifesini yerine getirmek isteyen Meclisin memleketin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini birleştirmeye karar verdiği*" fikrini savunarak şunları ekler:

"Bu tayin keyfiyeti İsmet Paşa'nın istifası üzerine vuku bulmuş bir hadise gibi telakki edilmiş ve binaenaleyh milli ordunun kumanda heyetindeki tebdilden kumandanlar arasında ihtilaf ı nazar tahsis olmasına ihtimal verilmiştir. Hâlbuki bu hususta alınan mütemmim malumat bu gibi yanlış telkiyane nihayet vermiştir. İsmet Paşa garp cephesi kumandanlığından istifa etmemiştir. Yalnız Garp cephesinde devam eden harbin neticesi Trakya için hayat memmat meselesi olduğuna göre harekâtı harbiyenin idaresinde pek mükemmel bir kumandan olan İsmet Paşa aynı zamanda uhdesinde bulunan Erkân-ı Harbiye riyasetinden çekilmiş olduğu için yerine sabık Müdafaa-i Milliye reisi Fevzi Paşa tayin edilmiş, bundan başka Garp Cephesi'nde bir hayat ve memmat meselesi cereyan ederken Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da Büyük Millet Meclis'ine riayet etmesinden ise muvakkaten mezun addererek bil faal harp cephesine azimet ederek başkumandanlığa deruhte edilmesi tensib edilmiştir..."⁸⁶ Aynı yazıda Mehmet Asım, Başkumandanlık makamının verilme nedenini de askeri gereklilikle açıklar.

Anadolu basını sürekli olarak Türk ordusunun moralini yüksek tutacak haberlere yer vermiştir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, özellikle Kütahya-Eskişehir yenilgisinin ardından ordunun maneviyatın çok güçlü olduğunu belirten yorumlar yapmış ve Anadolu'daki azmin korunması için çaba göstermiştir. 22 Ağustos 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde, "*Subayından erine kadar herkesin 'Bu küstah düşmana kuvvetli bir darbe indirmek ateşi ile yandı'*" ifade edilmektedir. Gazete 27 Ağustos'ta da "*Türk subay ve askerlerinin yaralarının sarılmasından sonra tekrar cepheye gitmek için acele ettikleri, üstlerinin engellemelerine rağmen savaşa katıldıkları da*" belirtilmektedir.⁸⁷

---

⁸⁶ A.g.t, s.58.

⁸⁷ Sadık Sarısan, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Sakarya Savaşı", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2015, s.147.

SONUÇ

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 17 Eylül 1921 tarihinde Yeni Gün Gazetesi Muhabirine verdiği beyanatta; *“Milletin azim ve iradesini temsil eden ordumuzun kahramanlığı, bu defa azami kuvvetiyle gelen düşmanı bir daha mağlup etti. Bağımsızlığın güvencesi olan kesin zafer yolundayı.”* ifadeleri ile yaklaşan büyük zaferin müjdesini vermektedir.

Mondros Mütarekesiyle başlatılan ve Sevr Antlaşmasıyla gerçekleştirildiği zannedilen Türk milletini Anadolu topraklarından çıkarmak ve tarihten silmek isteyen zihniyete karşı, milletimizin maddî ve manevî bütün güç kaynaklarını seferber ederek zafere ulaşmıştır. Batı Anadolu'nun Yunan ordusu tarafından işgal süreci 15 Mayıs 1919 tarihinde başlamış, bu süreç 3 yıl, 3 ay, 24 gün sürmüştür ve işgalcilerin arzuları gerçekleşmeden Türk ordusu ve milletinin şanlı zaferi ile sonuçlanmıştır.

İnönü Muharebeleri öncesinde TBMM Hükûmeti'nin kurduğu düzenli ordunun her geçen gün güçlenmesi ve milletinden aldığı güç ile yeniden yapılanması zafere giden yolu açmış, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar'da kazanılan başarılar ve 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'den büyük Türk taarruzu ile başlayan ve 31 Ağustos 1922 tarihinde devam eden takip harekâtı ile Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın *“Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir! İleri.”* emri ile Yunan birlikleri İzmir'e kadar takip edilmiş İzmir'de 9 Eylül günü taçlandırılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi ile başlayan ve 30 Ağustos'ta kazanılan büyük zafer; Türk topraklarının işgal kuvvetlerinden tamamen temizlenmesini sağlamış ve Türk milletinin gerektiğinde neler başarabileceğini ve dünya askeri tarihinde ilk defa *“topyekûn savaş”*ın örneğini vererek dünyaya göstermiştir.

Yunan ordusunun Anadolu ilerleyişi ABD ve Avrupa tarafından yakından takip edilmiştir. Ancak dönemin uluslararası gazetelerinde 'Tutulan taraf'a göre yorum farklıları açıkça ortadadır. Fransız gazeteleri, İngilizlerin desteklediği Yunanlara yönelik temkinli tavırlarını Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesinden sonra da sürdürmüştür. Fransız gazeteleri, Yunanların kamuoyu yaratmak ve destek bulabilmek için ortaya attığı taraflı haberleri süzgeçten geçirerek ve 'Abartılı olabileceği' uyarısıyla vermiştir. Fransız basınının zaman zaman abartılı Yunan haberlerini mizahi bir üslupla değerlendirdiği de bilinmektedir. Elbette

‘Haçlı ruhu’ ile Yunanları destekleyen isimler Fransa’da da olmuştur ancak bunların sayısı son derece az kalmıştır.

İngiliz basını ve özellikle ABD gazeteleri ise ilk günden itibaren ‘Barbarlara karşı Hıristiyan ordusu’ olarak gördükleri Yunan kuvvetlerine destek vermekten çekinmemiştir. İngiliz gazeteleri zaman zaman verdiği küçük haberlerle İngiliz devletinin ‘Tarafsız’ olduğunu kayda düşmeye çalışsa da özellikle Sakarya’daki taktik geri çekilmeyi okuyabilen ve savaşın sonucunu tahmin eden sağlıklı yorumlar gazetelerde yer bulmamıştır. İngiliz gazetecileri ve gazeteleri, özellikle Kütahya-Eskişehir savaşlarından sonra Yunanistan’ın savaşı kazanacağına inanmış görünmektedir. Hatta bu inanmışlıkla, Sakarya Meydan Muharebesi’ne kadar belli aralıklarla Yunanistan’ı uyararak atacağı adımlara dikkat etmesini, özellikle Boğazlar konusunda gerektiğinde İngiltere’nin sert tavrıyla karşılaşılabileceklerini söyleyerek “Aba altından sopa göstermeyi” de ihmal etmemişlerdir.

Türkiye’de ise basın İstanbul ve Anadolu basını olarak ikiye ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin başından itibaren aralarında Hâkimiyet-i Milliye, Anadolu Ajansının da bulunduğu gazete ve ajansları kurdurarak kuvayimilliyenin sesini dünyaya duyuracak önemli adımları atmıştır. İstanbul medyası bu süreçte yani Sakarya savaşının sonuna kadar genellikle İstanbul tarafından ağır bir sansüre uğradığı için yaşananları tam anlamıyla aktarmakta zorluk çekmiştir. Peyam-ı Sabah gibi gazeteler milli mücadele aleyhine yıpratıcı yayınlar da yapmıştır. *Açıksöz* gibi Anadolu gazeteleri ise Kütahya-Eskişehir Muhabereleleri’nden ve ordunun çekilmesinden sonra bile gerek vatandaşların gerekse askerlerin moralini yükseltecek haberler yaparak o dönem için önemli bir algı yönetimini üstlenmişlerdir.

Sonuç olarak, hem İstanbul hem Anadolu gazeteleri bu süreçte ikiye bölünürken dünyadaki pek çok gazete de Milli Mücadele’nin bu bölümünde ikiye ayrılmıştır. Ezici çoğunluğu Yunanistan’ın abartılı yorumlarına sızmeden vererek, objektiflikten uzak bir şekilde Mustafa Kemal Paşa’nın taktik geri çekilmesini yorumlayamamış ve Yunan zaferine kesin gözüyle bakmıştır. En sağlıklı yorumları yayınlayan Fransız gazeteleriyle birlikte dünyada pek çok ülkenin de bu savaşın emperyalistlere karşı kazanılmasını istediği de ortadadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi,
(ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu.

İSH., Kutu 691, Gömlek 36, Belge 036-01.

İSH., K.604, G.11, B.011-01.

İSH., K.696, G.7, B.007-09.

İSH., K.693, G.26, B.026-04.

ATAZB, Kutu: 40, Gömlek: 6, Belge: 6-2.

Kitaplar ve Makaleler

AKYÜZ Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1921**,
TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk** (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi,
(Bugünkü dille hazırlayan: Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ), Ankara, 2005.

AYKURT Fahri, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**,
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını,
Ankara, 2006.

BEKMEZCİ Şerife ÇITIR, Mehmet Asım Vakit Gazetesindeki Milli
Mücadele Dönemi Yazıları 1919-1921, Yüksek Lisans Tezi, Konya,
2004.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi, Ankara,
1966, Sayı 57, Belge Nu.,1310.

ÖZKAYA Yücel, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın**, 1919 -1921, Atatürk
Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

SARISAMAN Sadık, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Sakarya
Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana
Sempozyumu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yayını, Ankara, 2015.

ŞAHİN Enis, “Sakarya Meydan Savaşı'nın İngiliz The Times Gazetesindeki
Tezahürü”, **Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyumu**, Ankara
Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 2015.

SOFUOĞLU Adnan, **Kuvayımilliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1944.

TANSEL Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 4, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara, 1974.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54'ncü İnikat, , 1,2,3 Celse, 23 Temmuz (1337)1921

TBMM G.C.Z., Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 54'ncü İnikat, 1,2,3 Celse, 23 Temmuz 1921.

TBMM G.C.Z., Devre 1, Cilt 2, İçtima 2, 57'nci İnikat, 2. Celse, 30 Temmuz 1921.

TBMM G.C.Z., Cilt 11, 59'ncü İnikat, 2,3. Celse, 2 Ağustos 1921.

TBMM G.C.Z., Cilt 12, 61'inci İnikat, 3. Celse, 4 Ağustos 1921.

TBMM G.C.Z., Cilt 12, 62'nci İnikat, 1,2 Celse, 5 Ağustos 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 11, İçtima 2, 56'nci İnikat, 18 Temmuz 1921.

Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler, Cilt 7, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1975.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Cilt 2, 5. Kısım, 1. Kitap, Ankara, 1972.

ULAGAY Osman; **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

Sürelî Yayınlar

Açıksöz Gazetesi.

Daily Mail.

Daily Telegraph.

Peyam-ı Sabah.

The Daily Telgraf.

The Times.

ALTINCI BÖLÜM
FARKLI PENCERELERDEN MİLLİ
MÜCADELE'YE GENEL BİR BAKIŞ

CAMI (BAYKURT) BEY'İN ANI DEFTERİNDE İZMİR'İN İŞGALİ

Muhammed SARI*

ÖZET

Anı ya da hatıra, kişinin kendi başından geçen olayları, bu olaylar arasındaki ilişkileri ortaya koyan edebi bir türdür. Tarih yazımında anıların önemi büyük olmakla birlikte, bazı mahzurları da beraberinde getirebilir. Bunun sebebi, anıları kimin yazdığı, hangi dönemi kapsadığı, günü gününe mi yoksa aradan uzun yıllar geçtikten sonra mı yazıldığı ile anı yazarının anlatmış olduğu olaylara tanıklık derecesi, anılara ilk planda tedbirli yaklaşmayı gerektirir. Bu açıdan biz Türk Tarih Kurumu Arşivi'nden temin ettiğimiz Cami Baykurt'un anılarından bir kesiti alacağız. 1878 İstanbul doğumlu olan Cami Baykurt, 1896 senesinde Harp Okulu'ndan teğmen rütbesiyle mezun oldu ve ilk görev yeri de bir sürgün yeri olan Trablusgarp olmuştur. II. Meşrutiyet ilan edilince askerlikten ayrılan Cami Bey, Trablusgarp vilayetinin Fizan mutasarrıflığından mebus olarak Meclisi Mebusan'a seçilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ise İzmir'de askeri sansür müfettişi olarak görev yapmıştır. Mondros sonrasında, Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve ilk TBMM'ye Aydın Mebusu olarak giren Cami Bey, Büyük Millet Meclisi'nin ilk Dâhiliye Vekili görevini üstlenmiş ve kısa süre sonra bu görevinde ayrılmıştır. 4 Eylül 1920'de TBMM temsilcisi olarak Roma'ya gönderildikten sonra, 1921 Aralık ayında görevinden çağrılmış ancak geri dönmeyince istifa etmiş sayılmıştır.

Cami Bey, Osmanlı'nın son döneminden başlamak üzere I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve daha sonra Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecine şahitlik etmiş olan önemli bir şahsiyettir. Cami Bey, askerlik görevini yürütmüş olduğu Trablusgarp'taki olayları, sosyal hayatını ve orada yaşayan çeşitli etnik gruplar hakkında notlar tutmuş bu daha sonra yayımlanmıştır.

---

* Doç. Dr.; Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitim Bölümü.

Ancak Türk Tarih Kurumu Arşivindeki bahse konu olan defteri yayımlanmamıştır. Bu yüzden biz bu çalışmamızda onun anı defterini transkribe ettik ve burada bilhassa Milli Mücadele dönemindeki yapılan çalışmalar hakkında olayların pek çoğunun içerisinde yer alan bir şahsiyetin bu konudaki görüşlerini ele almayı uygun bulduk. Mondros Mütarekesinin başlangıcından, İzmir'in işgali ve işgaller karşısındaki tepkiler ile cemiyetlerin teşekkülüne bu anısında temas etmiş olan Cami Bey, özellikle İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşkilatlanmasında öncü rolü oynamıştır. Buna binaen farklı bir bakış açısından yani Cami Bey'in anı defterinden İzmir'in işgal öncesi ve işgalindeki olayları ele alacağız. Bizim çalışmamızda esas teşkil edecek olan Cami Bey'in anı defteri olmakla birlikte, TBMM Arşivi ile bu dönemle ilgili yazılmış makale ve kitaplardan da yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cami Baykurt, İzmir, Yunan, İşgal, Milli Mücadele, Paris Barış Konferansı.

OCCUPATION OF IZMIR AT THE MR. CAMI'S DAYBOOK

ABSTRACT

Diary or daybook, literary genre one's own early relationship between the events and this event which exposes. Although The great importance of historiography at the daybook, may entail some drawbacks. For this reason, diary by who writes, is required which covers the period from the day-to-day or occasional long years after me were written memories with the author's narrative of the facts as a testimony to the degree of memories in the first cautious approach . In this respect, we will take a cross-section of the diaries of Cami Baykurt from will obtain of the Turkish History Institution Archives. Cami Baykurt was born in İstanbul at 1878, In the year 1896 with the rank of lieutenant graduated from the Military Academy and first mission in Tripoli, which has been a place of exile. Mr. Cami military leave after the announcement of the II. Constitutional Monarchy who was elected to the National Assembly as deputies from the county of Fizan the province of Tripoli. He served as inspector In İzmir military censorship during World War I. After the Mondros Mr. Cami that entered as the last Ottoman Parliament and Aydın's deputy who Grand National Assembly's first interior minister and shortly after the task is devoted to this task. After being sent to Rome as a representative in the Parliament 4 September 1920, was called from his post in December 1921 but did not come back was deemed to have resigned.

Mr. Cami who have witnessed is an important figure the late Ottoman period starting World War I, the National Struggle, and then the transition to multi-party system in Turkey. Mr. Cami has served as military events in Tripoli, have subsequently been released social life and keep notes about the various ethnic groups living there. However, the Turkish Historical Society Archives, has not been published which mentioned in the book. So we transcribed to his daybook In this study and here, especially during the National Struggle about the event, many of the studies included in their views on this issue personality found it appropriate to handle. Mr. Cami who have contacted in this daybook Armistice from the beginning of the invasion and occupation of İzmir with the response to the formation of community especially has played a leading role İzmir Defence of Rights Society in the organization. Owing to this will be handled a different perspective from Mr. Cami's daybook pre-invasion and occupation of İzmir. Although Mr. Cami's daybook that our study will be the basis, from TBMM archives. Also will be benefited from written articles and books concerning this period.

Keywords: Cami Baykurt, İzmir, Greek, Occupation, National War, Paris Peace Conference.

GİRİŞ

Türk siyasi hayatında önemli bir yeri Cami (Baykurt) Bey, 1293 (1877/1878) tarihinde İstanbul'da¹ doğmuştur. Asıl adı Abdulkadir olan Cami Bey'in babası Mehmet Münir, annesi ise Ayşe hanımdır.² Cami Bey, ilköğreniminin ardından, Soğukçeşme Askeri Rüştüyesi'ne girmiş, Kuleli ve Harbiye mekteplerinde okuduktan sonra, 1896 tarihinde teğmen olarak mezun olmuştur. İttihatçılarla birlikte hareket ettiğinden, mezun olduktan sonra o dönemin bir sürgün yeri olan Trablusgarp'a atanmıştır.³ İki kez evlilik yapan Cami Bey'in, ilk eşi Namise Hanım'dan Sermet Baykurt (1902-1979), ikinci eşi Fatma Zekiye Hanım'dan Ali Cevat (1910-1986), Mehmet Vedat (1912-

¹ TBMM Arşivindeki Osmanlı Meclis-i Mebusan kayıtlarında doğum yeri olarak Bağdat gösterilirken, yine aynı arşivdeki TBMM kayıtlarında İstanbul yazmaktadır. Bunun yanı sıra oğlu Sermet Baykurt'un ifadesinde de doğum yerinin İstanbul olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple doğum yeri İstanbul olarak yazılmıştır. Cami Baykurt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Sarı, **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi'nde Cami (Baykurt) Bey**, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

² **TBMM Arşivi**, Aydın Mebusu Cami Bey Dosyası, Sicil Nu: 33.

³ Abdulnasır Yiner, "Farklı İki Meclis'ten İki Portre: Abdülkadir Cami Bey 1293(1878)-1949", **Turkish Studies**, Volume 8/11 Fall 2013, s. 409.

1991) ve Hüseyin Suat (1919-2005) isminde dört çocuğu dünyaya gelmiştir.⁴ 1896 tarihinde gönderildiği Trablusgarp'tan II. Meşrutiyet ilan edilince, ilk Meclis-i Mebusan seçimlerinde Libya'nın Fizan şehrinden milletvekili olarak seçilerek Meclis'e girmiştir.⁵ Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası'nın *Hizb-i Terakki* adlı sol kanadının kurucularından biri olur, ancak bu fırkanın devamlılığı uzun sürmemiştir.

Abdülhamid'in tahttan indirilmesinde rol oynayan İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra Cami Bey, bu partinin politik tavırlarından ve uygulamalarından dolayı hayal kırıklığına uğrayarak muhalefet saflarında yer almış, ancak muhalefette de aradığını bulamamıştır. Bir ara siyaseti bırakmaya karar vermişse de Milli Mücadele'nin başlaması, onu bu kararından vaz geçirmiştir. I. Dünya Savaşı'na katılmış ve savaşın sonuna kadar askerlik görevini yürütmüş olan Cami Bey, mütareke yıllarında ise, Redd-i İlhak ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurucuları arasında yer almıştır. İşgali red ve işgalcilerle sonuna kadar savaşılacağını bildiren ilk beyannameyi hazırlamıştır. Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da bir ara İçişleri Bakanlığı'nda müsteşarlık yapmıştır. İstanbul'da İsmail Suphi⁶ ile birlikte Milli Ahrar Fırkası'nı kurmuştur.⁷ Bunun yanı sıra Milli Mücadele dönemindeki fırkaların önemli bir kısmının kurucuları arasında da yer almıştır.

Cami Bey, Milli Mücadele döneminde Ankara hükümetiyle birlikte hareket etmiş ve hatta ilk iç işleri bakanlığı görevini yürütmüştür.⁸ Bu kısa görevinin ardından Roma'ya büyükelçi olarak gönderilmiş⁹ ancak buradaki ve ardından da vekillik görevine son verilince¹⁰ siyaset sahnesinde görülmez olmuştur.

---

⁴ Cami Baykurt, **Cami Baykurt'un Anılarıyla Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat Çöl İnsanları, Sürgünler ve Jöntürkler**, (Yay. Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.IX.

⁵ **TBMM Arşivi**, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, D. 1,2 ve 4, sıra nu:246.

⁶ İsmail Suphi, I. Meclis'te Burdur milletvekilidir. Sol kanada mensuptur. 1921 anayasasının hazırlayıcıları arasındadır.

⁷ Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2008, s.179.

⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, İçtima: I, Cilt: I, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.98.

⁹ Cami Baykurt, 3 Mayıs 1920'den 23 Temmuz 1920'ye kadar İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmüştür. Bundan sonra görevinden ayrılan Cami Bey, 4 Eylül 1920'de milletvekilliğini koruyarak Ankara hükümetinin Roma temsilciliğine atanmıştır. Bkz: Cami Baykurt, **Cami Baykurt'un Anılarıyla...**, s. XXI.

¹⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: I, İçtima: III, Cilt: XXIV, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.54-63; **TBMM Arşivi**, Aydın Mebusu Cami Bey Dosyası, Sicil Nu: 33.

Siyaset sahnesinden çekilmiş olduğu bu süreç zarfında Protestanlar, İncil'in Türkçeye yeni bir baskısını yapmaya karar vermişlerdi. Bu incili Cami Bey Türkçeye çevirmişti. Cami Bey'in Abidin Nesimi'ye anlattığına göre, geçimini bu paralardan temin ediyordu.¹¹ 1940 sonrası ise Cami Bey açısından çok hareketlidir. Görüşler ve Dikmen dergilerinin yazı kadrosuna giren Cami Bey, bundan sonra Zekeriya-Sabiha Sertel'in sahibi olduğu Tan gazetesinde yazılar kaleme almıştır.¹² Ancak 4 Aralık 1945 günü Tan matbaasının ve oğlu Vedat Baykurt'un çıkardığı Yeni Dünya gazetesinin çıktığı "La Turki" matbaasının basılmasıyla gazete yazarlığı dönemi sonlanmıştır.¹³

Tan olaylarından sonra onun İnsan Hakları Derneği¹⁴ ve Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi¹⁵ kurma girişimleri olmuş ancak bunda başarı sağlayamamıştır. Cami Baykurt, 72 yıllık yaşamı boyunca teşkilatçı, mücadeleci ve çok yönlü tarafıyla dikkat çeker. 5 Kasım 1949'da öldüğünde¹⁶ arkasında *Trablusgarp'tan Sahra-yı Kebire Doğru*, *Osmanlılığın Atisi*, *Düşmanları ve Dostları*, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, *Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat* gibi kayda değer eserler bırakmıştır.

1. Cami Baykurt'un Anılarında İşgal Öncesi İzmir

I. Dünya Savaşı başlayınca seferberlik ilan edilmiş ve Cami Bey de bu şekilde göreve çağırılmıştı. Onun atandığı görev yeri, Susurluk'ta teşkil edilen

¹¹ Nesimi, *age.*, s.180.

¹² Bu dergi ve gazetelerde yayımlanan bazı makaleleri şunlardır: Cami Baykurt, "Zamanımızın En Mühim Meselesi", *Dikmen*, 21 Temmuz 1945, Sayı: 43-1; Cami Baykurt, "Tarihten Bir Sahife", *Dikmen*, 22 Ağustos 1945, Sayı: 44-2; Cami Baykurt, "Hakkı Tarık Us'a Cevap", *Tan*, 22 Ağustos 1945, s.3-4; Cami Baykurt, "Türkiye Tarihinde Yeni Bir Dönemeç", *Tan*, 23 Ağustos 1945, s.3; Cami Baykurt, "Değişme ve Yenileşme", *Tan*, 26 Ağustos 1945, s.3; Cami Baykurt, "Hakkı Tarık Us'la İkinci Yarenlik", *Tan*, 30 Ağustos 1945, s.3; Cami Baykurt, "Anayasaya Aykırı Fer'i Kanunlar Meselesi", *Tan*, 2 Eylül 1945, s.3; Cami Baykurt, "Münevver Sınıfın Tarihi Rolü", *Tan*, 5 Eylül 1945, s.3.

¹³ Tan Olayları ile ilgili olarak bkz: Sarı, *age.*, s. 179-183; Mithat Kadri Vural, "II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak Tan Gazetesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII/16-17, (2008/Bahar-Güz), ss. 381-395; Ali Ulvi Özdemir, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 49, Bahar 2012, ss. 179-216.

¹⁴ Derneğin kuruluş süreci için bkz: Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 235-241; Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, yayınevi yok, Ankara 1967, s. 572; Sarı, *age.*, s. 194-205.

¹⁵ Bu partinin kuruluş safhası ile ilgili olarak bkz: Sarı, *age.*, s. 183-194; Nesimi, *age.*, s. 171-176;

¹⁶ Baykurt, *age.*, s.XVIII.

öküz arabalı nakliye taburu komutanlığı idi. Cami Baykurt'un oğlu Sermet Baykurt, bu tayinin arkasında Enver Paşa'nın olduğunu söyler. Çünkü daha önceden ikisinin arası açılmış ve bu şekilde Enver Paşa ondan öç almış oluyordu. Cami Bey'in İttihat ve Terakki'deki eski arkadaşları araya girip, onu bu görevden aldırarak İzmir'de Askeri Sansür Müfettişliğine tayin ettirmişlerdi. Bu görevinde de savaş boyunca bulunmuştur.¹⁷ Cami Bey, Trablusgarp'tan başlayarak yazmış olduğu hatıralarını, Milli Mücadele döneminde İzmir'in işgal günlerine de çoğunlukla temas etmiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mondros Limanında mütareke imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı'nda ve İzmir Limanı girişindeki torpil tarlalarını temizleyerek bu yolları müttefik donanmasına açmak mecburiyetini kabul etmişti. Mütareke günlerinde İzmir için; *“İzmir, müttefik donanmanın gelmesine beklerken ağır ve sıkıntılı günler yaşıyordu. Şehir henüz muharebedeki manzarasını değiştirmemişti. İzmirli Rum Cemaati ne Müslüman halka karşı, ne de hükümete karşı hiçbir serkeşlik göstermiyordu”*¹⁸ der. Ancak Rumların bu durumu Yunan donanmasının buraya gelmesiyle birlikte aniden değişecektir.

İlk olarak bir İngiliz monitörü, 7 Kasım 1918 sabahı İzmir Limanı'na girmişti. Bu monitör, Kösten Adası civarında limanın girişini kapayan İngiliz gemilerinden bir kısmı idi. Monitör, İzmir rıhtımına yanaşır yanaşmaz şehir birden bire manzarasını değiştirmişti. Her Rumun evinin penceresinden Yunan bayrakları görünmeye başlamıştı. Şehir tamamen Yunan bayraklarıyla dolmuştu ve halk sokaklara ve rıhtım üzerine dökülmüştü. Buradaki Rumlar, İngilizler lehine büyük bir gösteri yapıyordu. Bu hareketin çoktan beri Rumlar arasındaki gizli teşkilat tarafından hazırlanmış olduğuna işaret eden Cami Bey, bu sırada Karşıyaka'ya trenle geçmek için Frenk mahallesinde bulunuyordu. Bu durumu oradan gözlemleyen Cami Bey; *“Ayafotini kilisesinin üzerine gayet büyük ve ipek bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Papazlar ve mutaassıp Rum halkı sokağı doldurmuşlar, büyük bir nümayiş içinde galeyana koşuyorlardı. Bu manzara İzmir vilayetinin ve Batı Anadolu'nun maruz kalacağı tehlikeli hadiselerin hazırlanmakta olduğunu bütün açıklığıyla ifade ediyordu”*¹⁹ sözleriyle İzmir'in işgal öncesindeki Rumların durumunu tasvir etmiştir.

---

¹⁷ Age., s. XIV.

¹⁸ Türk Tarih Kurumu Arşivi, Cami Baykurt Belge Koleksiyonu, s. 1.

¹⁹ TTK Arşivi, s. 1.

Rumların düzenledikleri karşılama töreni bitmiş olmasına rağmen, Pasaport'taki ve Kordon'daki Rumların sayısı gitgide artmakta ve aynı oranda taşkınlıkları da çoğalmaktaydı. Öyle ki, yolları üzerinden geçen Türklerin yakalarına zorla Venizelos'un resimlerini, ya da üzerinde Yunan bayrağı olan rozetleri takmak istiyorlardı. Buna karşı koyan Türkler dövülüp sövülüyor, başlarından fesleri alınarak çiğnenmek suretiyle hakarete bulunuyorlardı. Bazı Rum gençleri de, Kordon tramvaylarındaki haremlik ve selamlığı birbirinden ayıran perdeyi yırtmaya teşebbüs etmişlerdi²⁰. Rumların bu taşkınlıkları karşısında o tarihlerde İzmir Vali Vekili olarak bulunan Nureddin Paşa, hemen bir bildiri yayımlatmıştı. Bu bildiri:

*“Siyasi ilişkilerin iade ve tesisi için İzmir’e gelmiş olan İngiliz monitörünün, buraya gelişini fırsat bilen Rum ahalisinin düzeni bozucu bayraklar çekmesi ve gösteriler yaptıkları görülmüştür. Bayrak çekilmesi resmi özel günlere mahsus bir uygulama olduğundan, bundan sonra bu gibi düzenin aleyhindeki davranışlarda polisin müdahale edeceği ve bunu yapanlar hakkında kanun gereğince takibat yapılacağı beyan olunur”*²¹ denilmekteydi. Bu bildirin Rumlar üzerinde tesir icra etmediği açıktı. Çünkü bu serkeşliklerinden vazgeçmemişler ve gün geçtikçe de artırmışlardı. Bunda Yunan Kızılhaç'ının da önemli derecede payı vardı.

Yunan Kızılhaç Teşkilatı ilaç, sargı adı altında sıhhi levazım gönderiyormuş gibi İzmir Rum Teşkilatına silah ve cephaneye gönderiyordu. Bu durum, Yunanların bu bölgedeki niyetlerini açıkça ortaya koymaktaydı. Cami Bey'in bildirdiğine göre, vali ve kumandan Nureddin Paşa, *bu durumda memlekete karşı olan vazifesini hakkıyla idrak eden değerli bir komutandı*. Paşanın mütareke hükümlerine uyararak ordu silahlarını toplayıp, galip müttefik devletlere teslim etmesi icap ediyordu. Bunun neticesi olarak memleket silahtan mahrum kaldıktan sonra, Ege'deki kıyı vilayetlerinin istilaya uğramasına mani olmak ihtimali kalmayacaktı. Bu durum karşısında Nureddin Paşa, kilitli piyade silahı ve kırk kadar top ve bunlara mahsus cephaneyi ayırmış ve İzmir'in doğusundaki Nif dağlarının arkasında gizli depolar vücuda getirmişti. Bu suretle İzmir'e bir baskın durumunda, halkı silahlandırmak ve bir direniş vücuda getirmek mümkün olacaktı. Bu işlerle meşgul olan küçük ve gizli bir teşkilat da vardı.²²

²⁰ Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayın, İstanbul 1991, s. 9.

²¹ **Age**, s. 12.

²² **TTK Arşivi**, s. 8-9.

Nureddin Paşa'nın İzmir Valiliği ile birlikte 17. Kolordu Komutanlığını elinde bulundurması, yerli Rumları ve dolayısıyla Yunanistan'ı kaygılandırıyor. Eninde sonunda gerçekleştireceklerine inandıkları İzmir'in işgalinde, en küçük bir problem bile istemiyorlardı. Nureddin Paşa yerinde kaldığı sürece, Yunanistan'ın Ege'ye elini kolunu sallayarak çıkması zor olacaktı. Bu nedenle Yunanistan, yerli Rumların da işbirliğiyle çok kullandıkları fakat her seferinde başarı kazandıkları bir oyunu yeniden sahneye koymuşlardı. Bunun temelini, Nureddin Paşa'nın Ege bölgesinde Hristiyanları toplu olarak öldürdüğü propagandası vardı. Bu propaganda sayesinde Batılı ülkelerin dikkati bu bölgeye çekilmiş ve onların Babıâli üzerindeki baskıları artmaya başlamıştır. Batılı devletlerin müdahalesine direnemeyen Babıâli, Nureddin Paşa'yı önce valilikten, sonra da Kolordu Komutanlığından uzaklaştırmıştır.²³ Nureddin Paşa'dan sonra, 28 Mart 1919'da ise Kambur İzzet Paşa buraya vali olarak atanmıştır. Bu sırada Yunanistan Paris'te, İzmir'in kendilerine verilmesi için yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girişmişti.²⁴ Bunun bir ayağını da Anadolu'da yerli Rumların yaptığı propaganda faaliyetleri²⁵ ile casusluk faaliyetleri teşkil etmiştir.²⁶ Bunlardan birisi, annesi İzmirli bir Rum olan İngiliz irtibat subayı Binbaşı Schmit'dir. Savaş sırasında Ege sahili sansür müfettişi olarak görev yapan Cami Bey, casusluk meseleleriyle meşgul olmaktadır ve bu Binbaşı, Ayvalık karşısındaki adalarda topladığı Rum çeteleriyle, onların idaresini yürüttüğünü, yerinde yaptığı bir tahkikat üzerine öğrenmişti.²⁷

İzmir'in vaziyeti günden güne gerginleşmekte ve limana gelmiş olan Yunan torpidoları sayesinde Rumlar gittikçe şımarıklıklarını arttırmakta idiler. Her ne kadar bunlar önemli bir tehdit unsuru olsa da, asıl tehlikeli olan şey, buradaki Levanten İngiliz ailelerinden, Türk halkı arasında büyümüş olan gençlerin, İngiliz ordusu subayı üniformalarını giyerek etraflarına toplamış oldukları casusları vasıtasıyla, İzmir gençliğinin ve hükümet başında bulunan

---

²³ Taçalan, *age.*, s. 171-172.

²⁴ Detaylı bilgi için bkz: Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul 1964.

²⁵ Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları", **AAM Dergisi**, Temmuz 1989, C.V, S.15, s. 674.

²⁶ Muhammed Sarı-Muttalıp Şimşek, "Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-i Müslimlerin Faaliyetleri", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 975-978.

²⁷ **TTK Arşivi**, s. 19.

Nureddin Paşa'nın hareketini sıkı sıkıya takip etmeleri idi.²⁸ Aynı tarihlerde Yunan Başbakan Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in kendilerine bırakılması için yoğun bir çaba sarfediyordu. Nihayetinde Paris'teki bu çalışmalar meyvesini verdi. Paris'te Yunanlara İzmir'in İşgali için yeşil ışık yakıldığını duyan İtalyanlar, önce hareket etmek istemiş ve derhal 11 Mayıs 1919'da Fethiye, Bodrum ve Marmaris'i işgal etmişlerdi. Bir İtalyan Birliği de Kuşadası'nda devriye gezerek keşiflerde bulunuyordu.²⁹

Yunandan daha önce Anadolu'nun işgaline yönelen İtalyanlara bir tepki olmadı. Doğan Avcıoğlu'na göre, *o tarihlerde İzmir'in Yunan işgali olasılığına karşı İtalyan himayesine sığınma fikri İzmir Müdafaa-i Hukukçuları arasında büyük bir ağırlık kazanmıştı*. Mart'ta Ege çapında bir genel kongre düzenlemeye karar veren İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Moralızade Nail, Mevlevi Şeyhi Nurettin, Sükkerizade Tevfik Paşa, Naci ve Avukat Sadık beylerden oluşan bir kurulu İstanbul'a göndermişti. Avcıoğlu, *"kurulun orada Atatürk'ü İtalya hizmetinde bir komutan yapmak için tertiplere kalkışan İtalyan Komiseri Kont Sforza ile ilişki kurduğunu, Moralızade Nail'in, Sforza'dan her yönden destek sözü aldığını ve hatta Ege Bölgesi'nden bir kurulun Paris Barış Konferansı'na giderken bir İtalyan savaş gemisinin emirlerine verilmesinin vaad edilildiğini"* söylemiştir. Moralızade Nail, Cami Bey'le birlikte Mart ortasında bir İtalyan torpidosuyla İzmir'e gelmiştir. Beraberlerinde İtalyan hizmetine girmiş, Arnavut soylulardan Ahmet Dino da vardır. Dino'nun görevi, Müdafaa-i Hukuk Kongresinde; *"Yunan işgali yerine İtalyan mandası istiyoruz"* biçiminde bir karar alınmasını sağlamaktır.³⁰

Doğan Avcıoğlu ile aynı şekilde Orhan Koloğlu da, İzmir'in Yunanlara verilmesi ihtimali artınca Kont Sforza, Nail Bey'i elçiliğe çağırıp vakit kaybetmeden *"Yunanlıları istemiyoruz, İtalyanların İzmir'de görev almasını uygun görüyoruz"* yollu bir dilekçe hazırlanmasını istediğini yazar. Kalabalık bir gösteri düzenlenmesini ve bunu Paris Konferansı'nı etkilemek için kullanacaklarını ısrarla belirtmişti. Yine de *"Ne Yunanlı, ne de başkası"* formülüne itiraz etmedi. *"Bronzetti savaş gemisini emirlerine verdiği Cami,*

²⁸ TTK Arşivi, s. 12-13.

²⁹ Alev Coşkun, **Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s.127; Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Çağdaş Matbaacılık, (basım yeri yok) 2000, s. 147.

³⁰ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e III**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s.1034-1035.

Nail, Ahmet Dino ve Suphi Nuri Beyler, Yunan aleyhtarı direnci hazırlamak üzere İzmir'e gittiler"³¹ der. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali öncesi durumu Celal Bayar ise şöyle anlatır:

*"Bu günlerde bir İtalyan torpidosu, aralarında Cami Bey'in de bulunduğu İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden birkaç kişiyi İzmir'e getirdi. İtalyanlarla Yunanlıların İzmir'i ele geçirmek için rekabet halinde oldukları herkesçe biliniyordu. Az sonra öğrendik, İtalyan torpidosuyla gelenler arasında İtalya hesabına propaganda yapan eski vatandaşlarımızdan, tanınmış Arnavut beyleri de varmış..."*³²

İzmir Yunanlar tarafından işgal edilmeden önce İtalyanlar, buna engel olmak için çeşitli yollar denemişlerdir. Bunun için bazı kimselerle görüşme yapmışlar, başvurdukları kişilerden birisi de Nail Moralı'dır. Nail Moralı o günleri şöyle anlatır: *"Bir gün İtalyan sefarethanesine çağrıldım. Sefir, Yunan işgalinin gün meselesi olduğunu söyledi. Bunun için harekete geçmemizi tavsiye etti. Kont, Yunanlılar yerine müterakki, medeni ve düşmanımız olmayan İtalyanları terviç etmek yolunu tutmamızı tavsiye etti. Ben kat'i olarak ve nazikâne bir surette "ne onlar ne de siz" ancak, Yunanların Batı Anadolu'da genel bir felakete sebebiyet vereceği muhakkak olduğuna nazaran, İngiliz politikasının tahakkukuna mani olacak çalışmamızda beraberliğin kabulünü istedim"*.³³ Diyerek İtalyanların tercih edilmesi teklifini reddettiğini söyler. Fakat bunun aksine Doğan Avcıoğlu, İzmir'e gelen heyetin ki bu heyette Moralı kardeşler ve Cami Bey de vardır, tam da bu amaçla geldiklerini söyler. Cami Bey ve Nail Moralı'nın hatıralarının her ikisi de birbiriyle örtüşmektedir ve bu hatıralarda İzmir'e gelen heyetin amacının, yani Cami Bey ve Moralıların, burada İtalyan işgalini onaylatmak değildir.

Nail Moralı İtalyanlarla görüşükten sonra, savaş sırasında İzmir'de maiyetinde askerliğini yaptığı İzmir Askeri Sansür müfettişi Cami Bey ile İstanbul'da buluşurlar. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin İttihatçıların bir oyuncağı olduğu propagandasından kurtulmak için savaşta önemli bir mevkide yer almayarak, İzmir'de yaşayan bu kişinin, yani Cami

---

³¹ Orhan Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet Şerif- Süleyman Baruni**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1981, s.55.

³² Avcıoğlu, **age.**, s. 1035.

³³ Nail Moralı, **Mütareke'de İzmir Olayları**, TTK Basımevi, Ankara 2009, s.51-52.

Bey'in kendileriyle birlikte çalışmasını rica eder. Cami Bey de bu ricayı kabul eder. Bunun üzerine Nail Bey, Cami Bey'i Kont Sforza ile tanıştırır. Nail Bey, Bronzetti torpidosu seyahatine Cami Bey'in katılmasını kendisinin gayreti ile olduğunu söyler.³⁴ Aynı gelişmeyi Cami Bey de anlatır ve aslında Müdafaa-i Hukukçuların Ahmet Dino ile işbirliği yaptığı yönündeki suçlamalar, iki kişinin hatıratında da aksi biçimde anlatılmaktadır.

1919 Şubat ayının son günlerinde Moralı Nail Bey Cami Bey'i Kont Sforza ile görüşmesi için ricada bulunur. Çünkü o sırada İtalyanlar Ahmet Dino'yu İzmir'e göndermek üzeredir ve Nail Moralı, Cami Bey'in İtalyanlardan bu adamın niçin gönderildiği yönünde bilgi alması gerektiğini söyler. Cami Bey'i tepebaşındaki eski İtalyan sefaretinde kabul eden Sforza, İngilizlerle Fransızların Ege Denizi sahilindeki memleketleri Yunanlara vermek üzere olduklarını ve buna karşı direnmek için İzmir halkının İtalyanlara bir müracaatta bulunmaları gerektiğini anlatır. Kont, İzmir halkının İtalya Hükümeti'ne bir vekâlet vermesini ister tarzda konuşur.

Bu müracaatın ne esas üzerine yapılacağını ve ne tarzda bir ifade kullanılması gerektiğini Cami Bey Kont'a sorduğu zaman, önündeki blok notun bir sayfasına şu cümleyi yazar: "*İzmir halkının hukukunu dilediği gibi müdafaa etmek üzere İtalya Hükümeti kraliyetine müracaat ediyoruz*". Cami Bey, buna taraftar değildir. "*Gerçi İzmirlielerin verecekleri böyle bir vekâletin İtalyanların işine yaramayacağına emindik. Böyle olmakla beraber her devlet namına ayrı ayrı vekâletler verilmesi yolunun açılmasını istemiyorduk. Kontun bu heyet için ihzar ettirmiş olduğu harp gemisine binerek İzmir'e gitmeye karar verdim ve Kont'a İzmirlielerin böyle bir karar vereceklerini ümit ettirecek surette sözü idare ederek sefaretten çıktım*" diyen Cami Bey, bir gün sonra Moralı Nail Bey'le beraber gemiye binerek İzmir'e hareket ederler.³⁵

Cami Bey, vapurla İstanbul'dan İzmir'e dönerken İtalya'nın, Yunanistan'ın hükmü kaldıkça kendilerine yardım edeceğine emindir. Bundan dolayı ona açıkça bir red cevabı vermekten ise Müdafaa-i Hukuk İzmir Şubesini böyle bir müracaatı, bütün İtilaf Devletleri'ne ortaklaşa yapmak kararını verdirmek suretiyle İtalya'ya bir özel bir vekâlet vermek tehlikesinden kurtarmak ister. Bronzetti torpidosunda Ahmet Dino ve akrabasından yazar Suphi Nuri İleri de vardır. Yolda Cami Bey ile Nail Moralı konuşurlarken

---

³⁴ A.g.e., s. 52.

³⁵ TTK Arşivi, s. 23.

İtalyanların İzmir’de bir emrivaki ile kendilerini tongaya düşüreceklerini düşünmüşlerdi. Barış konferansına gönderilecek muhtırayı Nail Moralı kendisinin hazırladığını ve sadrazamın bunu uygun gördüğünü ortaya atar. Böylece İtalyanların, İzmir’i Türklerin İtalyanlara bırakmak istedikleriyle ilgili bir teşebbüsüne engel olduklarını söyler.³⁶ Cami Bey, İzmir’e çıktıktan sonra ilk iş olarak Müdafaa-i Hukuk İzmir Şubesi üyelerinden kendisine çok güvendiği eski mebus arkadaşı Şekip Bey’i görmeye gider. Şekip Bey’e meseleyi anlatır ve Ahmet Dino’ya verilecek cevapta; *“İzmir şubesinin çoğunlukla vermiş olduğu karar budur. Biz dört İtilaf Devletlerine müşterek anlamda bir müracaatta bulunacağız. Bunların arasına İtalya da dâhil olduğuna nazaran, bize yapacağı yardımda kusur etmeyeceğini biliyoruz ve bundan dolayı Kont Sforza’ya teşekkürümüzü söyleyiniz”*den ibaret olacaktı diyen Cami Bey, bu görüşmeden sonra evine gider.³⁷

Selahattin Tansel, *“Moralı Halit, Ahmet Dino ve Cami Beyler İzmir’in, yakında Yunanlılar tarafından işgal edileceğini, kendilerinin İtalyan yetkilileri tarafından görevlendirdiğini; “İtalyan mandasının kabul edildiği” hususu bir bildiriyle dünya kamuoyuna duyurulursa, İtalyanların Yunan işgalini engelleyeceklerini”*³⁸ bildirdiklerini ancak bu teklifin kabul edilmediğini bildirir. Aynı şekilde Avcıoğlu da Sadrazam Tevfik Paşa’nın bir cins temsilcisi olarak tanıtan Cami Bey, Moralızade Halit ve Ahmet Dino, İtalyan mandasını savunduğunu iddia eder³⁹. Buna karşın Hem Cami Bey, hem de Nail Moralı böyle bir konuşma ve görüşme hakkında bilgi vermedikleri gibi, zaten Ahmet Dino’dan hazzetmediklerini de çeşitli vesilelerle ifade ederler. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere, Bronzetti torpidosuyla gelirken İtalya’nın böyle bir isteğini yerine getirmelerinin tehlikeli olacağını ve bunun yerine, madem İzmir işgal edilecekse böyle bir işgalin İtilaf Devletleri tarafından yapılmasını isteyeceklerini söylerler. Cami Bey geldiği gün Şekip Bey’le görüşüğünü söyler. Şekip Bey’le görüşmesinden iki gün sonra *“Ahmet Dino refakatindeki heyette bir kargaşalık başlamış ve nereye müracaat ettilerse soğuk karşılanmışlardı”*⁴⁰ diyerek Ahmet Dino’dan hazzetmediğini belirtir.

---

³⁶ Moralı, *age.*, s. 53.

³⁷ **TTK Arşivi**, s. 24.

³⁸ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.I, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 180.

³⁹ Avcıoğlu, *age.* s. 1035-1036.

⁴⁰ **TTK Arşivi**, s. 24.

2. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin Kurulması

6 Kasım 1918'de İngiliz monitörünün İzmir Limanı'na geldiği gün, Moralizâde Halit ve Nail Beyler ile Menemenlizâde Muvaffak, emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibar-ı Milli Bankası İkinci Müdürü Naci ve yine emekli binbaşılardan Abdurrahman Sami Beyler, Sporting Kulüp'te toplanmışlardı. Kulübün balkonundan Rumların taşkınlıklarını görerek, Rumların İzmir üzerindeki isteklerine hangi yollardan karşı koyabileceklerini konuşuyorlardı. Yerli Rumların bu taşkınlıkları üzerine Moralizâde Halit Bey; *"Beyler, hala boş konuşmalarla vakit geçirecek miyiz?"*⁴¹ Diyerek cemiyetin kurulması noktasında ilk fitili ateşlemiştir.

İngiliz monitörünün gelmesinden birkaç gün sonra, daha önce Cami Bey'in refakatinde çalışmış olan Moralı Halit ve Nail Beyler onun yanına giderler. Aralarında bir müddet konuşurlar. Buradaki konuşma şu şekilde geçer: *"Rumların arasındaki hareketi ve Yunanistan lehine başlayan faaliyetleri gördünüz. Bunun manasını İzmir gençleri anlamışlardır ve Rumlar arasında bir takım hafif teşkilata başlanmış olduğunu da öğrendik. Biz de bir teşkilata başladık. Ancak teşkilatta ittihatçılık yahut İtilafçılık gibi, siyasi rakip fırkaların rengini taşıyarak işi bulandırmak istemiyoruz. Şimdilik siyasete karışmış olan adamların ön safta görünmesini arzu etmiyoruz."* Moralı Halit'in bu suretle kendisinden yalnız fikir yardımı istediğini ve şimdilik İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmiş eski bir mebus olduğundan dolayı, kendisinden bu çalışma içerisinde görünmekten kaçınması gerektiğini belirtir. Halit Beyin bu görüşüne katılan Cami Bey, hemen İzmir gençlerinin bir teşkilata başlamalarını kararlaştırdıklarını ve Osmanlı İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu suretle kurulmuş olduğunu ve işe başladığını bildirir.⁴²

"Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti", mütarekeden sonra Türk istiklalini hedefleyen bir cemiyet olarak kurulanların arasında ilkti. Mütarekenin imzalanmasının 7. günü gayri resmi olarak İzmir'de, yukarıda ismi belirtilen kişiler tarafından ilk temel atılmıştı. O sırada eski Maliye müfettişlerinden Arif, Dr. Hacı Hasanzade Ethem, emekli büyükelçi Hasan Vasfi Beyler de bu gruba katılmışlardı.⁴³

⁴¹ Taçalan, *age*. s. 122-123.

⁴² *TTK Arşivi*, s. 1-2.

⁴³ Nail Moralı ve kardeşi, ilk teşkil ettikleri cemiyet üyelerini Ayayorgi caddesindeki yazıhanelerine davet ederler. Burada bir toplantı tertip edilir ve uzun tetkiklerden sonra

Nureddin Paşa'nın görevden alınmasından sonra, valiliğe sırasıyla Tahsin Bey ve Ethem Bey getirilmişti. 11 Ocak 1919'da Ethem Bey'in istifasının ardından tekrar Nureddin Paşa bu göreve getirilmişti. Ondan sonradır ki, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vilayet içerisindeki teşkilatı ve komşu vilayetler ve sancaklardaki faaliyeti bu kişinin yardımıyla daha fazla genişlemişti. Nurettin Paşa, İzmir gençlerinin bu faaliyetini himaye ederek, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatını genişletmeye çalışıyordu. Hukuk dairesi içinde teşekkül etmiş olan bu cemiyetin, aynı zamanda gizli ve silahlı direniş için ayrı bir teşkilat çalışması da vardı. İzmir şehri 1918 senesi sonu ve 1919 başında, bir taraftan Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin yardımıyla teşekkül etmekte olan Rum cemiyetinin ve diğer taraftan da, onlara karşı hazırlanmakta olan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatıyla çalkalanmaktaydı. Fakat iki unsur arasında çatışmaya meydan vermemeye çalışılıyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yavaş yavaş İzmir vilayetine bağlı şehirlerde genişlemeye ve vilayet hudutlarını geçerek, Ege sahillerindeki diğer memleketlere yayılmaya başlamıştı. Batı Anadolu'daki Türkler, kendi aleyhinde hazırlanmakta olan felaketi artık anlamaya başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bu hususta halkı ikaz etmeye çalışıyordu. Öyle ki iki ay geçmeden Marmara sahilinde Bandırma'dan başlayarak, güneyde bütün Muğla'ya içine alan bölgede ve doğuda Uşak'a kadar Batı Anadolu'da her kasabada Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş ve faaliyete başlanmıştı.⁴⁴ Ancak henüz bu cemiyet bir kongre tertip etmemişti.

İzmir'in Yunanlara verileceği haberleri İzmir'de daha Mart 1919'da dolaşmaya başlamıştı. Bir kısım aydınlar arasında ilk tepki, durumun konuşulacağı bir kongrenin toplantıya çağırılması girişimi oldu. Bu kongreye civar illerden ve sancaklardan üçer temsilci davet edilecekti.⁴⁵ Bunlar halkın seçimi ile tayin etmiş olduğu müftüler ve belediye reisleriydi. Delegeler Mart

---

Tokadizade Şekip ve Sahlepcizade Hacı Mithat Beylerin ısrarı üzerine, kayıtsız şartsız vatani müdafaa edecek bir cemiyet düşüncesi ilmi sahaya dönüşmüştür. "*Siyasi mahiyette çalışmayı zamanına ve ona göre işbirliği içinde ve homojen, fedakâr arkadaşlarla anlaşmaya bırakarak idare heyetimizi seçtik*" diyen Nail Moralı, beyannamelerini takdim ederek, hükümetten resmi belgelerini almaları, Tahsin Bey'in valiliği döneminde olmuştur. Moralı, *age.*, s. 6-8.

⁴⁴ *TTK Arşivi*, s. 2.

⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 II*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 72.

ayının 15'inden sonra İzmir'de toplanmaya başladılar ve kongre Mart ayının 17'sinden itibaren toplantıya başladı.⁴⁶

Cami Bey'in vermiş olduğu bilgiye göre, kongreye İzmir Belediye Başkanı, yani şehri temsil eden delegelerden birisi reis olarak seçilmişti. O sırada İzmir şehrinin belediye reisi Hasan Paşa idi.⁴⁷ Bu kongreye Hasan Tahsin ismiyle tanınan Osman Nevres de katılmıştı.⁴⁸ 17 Mart 1919 tarihinde İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kongresi yapılmıştı. 37 belediye başkanı, 37 müftü ve yüzlerce delegeden oluşan kongre üç gün sürmüştü.⁴⁹ Kâtipliklere Cami Bey ve Vasıf (Çınar) seçilmişti. Ş. Süreyya Aydemir, başkanın konuşmasından sonra en etraflı ve heyecanlı konuşmayı Cami Bey'in yaptığını söyler. Cami Bey konuşmasında;

*“Şayet İzmir, Yunan işgaline terk olunursa, Türk milleti bu işgal karşısında mütevekkilane (bir tepki göstermeksizin) kadere boyun eğip, sessiz kalamayacak, kanlı olaylar meydana gelecektir”*⁵⁰ diyerek İtilaf Devletleri'ni ve dolayısıyla Yunanistan'ı uyarmıştır. Bunun ardından galip devletlere bir nota verilmesini, işgal ihtimalinin protesto edilmesini ileri sürmekle beraber, derhal bir *“Redd-i İlhak Cemiyeti”* kurulmasını teklif etmişti. Teklif kabul olunmuştu.⁵¹ Nureddin Paşa'nın da büyük desteğiyle toplanan cemiyet, Batı Anadolu'nun bütün müftü ve belediye reislerini halk ile genel merkez arasında köprü vazifesi görmesi kararlaştırılmıştı.⁵²

Nail Bey, kongrede Cami Bey'in bir emrivaki ile genel sekreter seçildiğini ve Halit Bey'i de veznedar yaptıklarını söyler. Nail Bey'e göre, bu

⁴⁶ **TTK Arşivi**, s. 9; Şevket Süreyya, *“O sırada İzmir'de vali vekili ve kumandan henüz Nurettin Paşaydı. Davetler vilayet vasıtasıyla yapıldı. İlk toplantı 20 Mart 1919'da bir kahvede (Salepçioğlu kahvesi) yapıldı. Ertesi gün Beyler Sokağında bir sinema binasında toplanıldı. Bu toplantıya 300 kadar davetli üye ve dinleyici katıldı. Nurettin Paşa, kongreye başkanlık etti”* şeklinde bazı hatalı bilgiler vermektedir. Bkz: Aydemir, **age.**, s. 72.

⁴⁷ **TTK Arşivi**, s. 9; Bu bilgiler Nurdoğan Taçalan'ın eserinde de aynı şekilde anlatılmaktadır. Bkz: Taçalan, **age.**, s.159-160. Dn. 13-14.

⁴⁸ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi I**, Tekin Yayınevi, (Basım yeri ve yılı yok), s.337-338.

⁴⁹ Kamil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 381.

⁵⁰ Aydemir, **age.**, s. 72.

⁵¹ **Age.**, s. 73.

⁵² Cemiyetin kadrosu şu kişilerden oluşuyordu: Cami Bey, Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa, Hacı Ali Paşazade Refik, Kapanizade Tahir, Tokadizade Şekip, Abdurrahman Sami, Alemdarzade Ethem, İbnihazım Ferid, Cemal Şahingeri, Dr. Ethem, Hacı Mithat, Şeyh Nurettin, Mektub-i Esbak Ahmet, Moralızade Halit ve Nail Beylerdi. Bkz: Moralı, **age.**, s. 12-13.

durum idare meclisine seçilenleri kızdırmıştı. Bu yüzden Hacı Hasan Paşa, Refik Bey, Hacı Mithat Bey, Ahmet Bey, İbnihazım Ferid ve Şeyh Nuri Efendi cemiyete devam etmemişlerdi⁵³. Cami Bey, kongrede kendisinin genel sekreter olarak seçilme sürecini İttihatçılardan bahisle şöyle aktarır: *“Bu işde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti katib-i umumiliğine benim seçilmeme mani olacak ne gizli ne açık hiç bir hareket yapmadılar. İzmir gençliği ittihatçı olmadığım için ve fakat muhalif bir partiye mensup bulunmadığım için bana reylerini verdiler. Bu suretle kongrenin kararını hazırlamak ve son içtimada okuyarak reye koymak işi bana düştü. Bunun mesuliyetini üzerime aldım. Bu işde en ziyade bana yardım eden Maliye Müfettişi Menemenci oğlu Muvaffak Bey idi. Kongrenin idaresi ve işin selamete yürütülmesi hususunda Muvaffak Beyin çok değerli hizmetlerini burada zikretmeyi bir vazife addederim”*.⁵⁴ Cami Bey, Nail Moralı'nın bahsettiği gibi, herhangi bir emrivakiden bahsetmemektedir.

İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla ve Denizli şehirleriyle Aydın vilayeti, Karesi ve Menteşe sancaklarının göndermiş olduğu belediye reisleri, müftüler, belediye azası ve diğer delegeler, biraraya gelmişlerdi. Bütün milletlerin saadet halini ve barışı temin maksadıyla büyük devletlerin ilan etmiş oldukları yeni prensipleri ve Türk Milleti'nin arzusunu İtilaf Devletleri'ne bildirmeye karar verilmişti. 20 Mart 1919'da İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine kongreden çıkan kararlar gönderilmişti.⁵⁵ İzmir

⁵³ Age., s. 13-14.

⁵⁴ Cami Bey'in ifadesine göre, 480 delegenin iştirak ettiği bu kongre, iki mühim karar vermişti. Biri mali idi. Buna göre, hemen 20.000 lira toplanacak ve İzmir'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne verilecekti. İkincisi İzmir'de yaşayan halkın büyük çoğunluğu Müslüman Türkler olup, buradaki Rumların çoğunluğu adalardan ve dışarıdan ticaret maksadıyla gelip, İzmir'e yerleşmiş insanlar olduğunu ve arazi üzerindeki tasarruf itibarıyla memleketin tamamen Türklere ait bulunduğunu bildirmektir. Bundan dolayı, buraya Yunan askeri çıkarılarak, bu memleketi Osmanlı Devleti'nden ayırmak niyetiyle gerçekleştirilecek her harekete karşı, silahla karşılık verileceği dört müttefik galip devletlere kongre namına tebliğ edilecekti. **TTK Arşivi**, s. 10.

⁵⁵ Buraya gönderilen maddeler şunlardı:

1. Galip büyük milletlerin doğuda (Osmanlı üzerinde) takip edecekleri politikanın kendi imhasına yönelik olmadığına, Türk milleti emin olmak ister ve bu hususta temin edilmesini talep eder.
2. Türk Milleti'nin maddi ve manevi kalkınması ki doğuda mühim bir amil teşkil eder-kendi mülki ve milli birliği, Türklerin 15. asırdan beri merkez fikrini entellektüel ve birliğinin esasını teşkil eden devlet merkezinin muhafazasıyla mümkündür.
3. Anadolu'nun batı kıyısına gelince; Aydın vilayetiyle, Balıkesir ve Menteşe sancaklarının imza atan delegeleri, Türklerin bütün bu bölge içerisinde yüzde seksen ezici bir nüfus ekseriyetine sahip olmalarını ve yüzde doksan beş oranında gayr-i menkul servete sahip

halkının bu çalışmaları İngilizleri rahatsız etmişti. Bu durum karşısında İstanbul hükümetine baskı yapmışlar, neticede Nureddin Paşa'yı İzmir vali ve kumandanlığından aldırarak İstanbul'a almışlar ve yerine vali olarak İzzet Bey'i (Kambur İzzet) ve Kolordu Kumandanlığına da Nadir Paşa'yı göndermişlerdi. İzzet Bey, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nı bozmaya, Nadir Paşa da; Nureddin Paşa'nın saklamış olduğu silahları teslim memur edilmişlerdi. İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresi'nin kararıyla bu cemiyete mensup iç merkezlerde toplanarak İzmir'e gönderilmekte olan paralara, Vali İzzet Bey el koymuş ve Nadir Paşa da top ve tüfek depolarını İngilizlere göstererek mütareke hükümlerine uygun olarak, mekanizmalarını söktürüp İngilizlere teslim etmişti. Bu suretle İzmir'i müdafaasızca Yunanlara teslim etmeye hazırlanmakta oldukları ve buna da İstanbul merkez hükümetinin alet olduğu açıkça görülüyordu. İzmir Müdafaa-i Hukuk Merkezi artık İzzet Bey'in vilayet merkezinde çalışmayacağını anlayarak müdafaa-i hukuk merkezini İstanbul'a nakletmeye karar vermişti. Çünkü İzmir'in dışında çalışmak suretiyle doğrudan doğruya bir saldırıya uğranmayacaktı ve bu suretle merkezle daha güvenli bir biçimde irtibat sağlanacaktı.⁵⁶

Bu sırada İstanbul'da faaliyete geçmesi kararlaştırılan Cami Bey, Halit Bey'i vekil bırakarak İstanbul'a hareket etmişti.⁵⁷

İzmir'in üzerindeki bu baskı neticesinde, cemiyetin İstanbul'a nakli ve merkez heyetinin yeniden teşkili lazım gelmişti. Alaşehir'de toplantıya davet edilen "*Reddi İlhak*" kongresi, genel merkezinin İstanbul'a naklini kabul etmişti. Bunun üzerine meclis idare heyeti onbeşten beşe indirilmişti. Buna

---

bulunmaktadırlar. Buna karşın diğer milletlere mensup olan halk, bizim üretimimizi Avrupa ithalatıyla değişimden başka bir işle meşguldürler. Bu yüzden üretim daimi surette Türkler tarafından yapılmaktadır ve bundan başka bu bölgelerde yaşamakta olan Türk halkı, bütün millet için bir ağırlık merkezi teşkil etmektedir. Buna rağmen zorla bu memleketlere konacak herhangi bir değişiklik, milli kudreti sonuçsuz bırakacak, Türkleri iktisadi, mali ve ticari noktalardan tam bir esaret altına toplayacaktır. Bu sebeplerden dolayı yukarıda bildirilen bölgelerin kayıp olması ırklar arasında, bütün memleketin harap olmasına sebep olacak devamlı bir mücadeleyi ortaya çıkaracağını imza koyan delegeler emindirler.

4. Büyük devletlerin adaletinden emin olarak Türk Milleti kendi istikbalini tehdit eden tehlikeler karşısında sükuneti muhafaza ediyor ve emindir ki, mevcudiyetini muhafaza içgüdüleriyle bu haklarını bizzat müdafaaya mecbur bırakılmayacaktır. Genel kongre Türk Milleti'nin yukarıda zikr olunan görüş noktalarını arz ederken bunların barış konferansına kendi hakkında bir karar alınmasından evvel telgrafla bildirilmesini rica eder ve bu vesile ile de saygılarını takdim eyler. Bkz: **TTK Arşivi**, s. 10-11.

⁵⁶ **TTK Arşivi**, s. 13.

⁵⁷ Moralı, **age**, s. 14-15.

göre yeni heyet; Halide Edip Hanım, Cami Bey, Halit, Aydınlı Nazmi ve Ragıp Nurettin Beylerden teşkil olunmuştu. Yine genel sekreter olarak Cami Bey kalmıştı.⁵⁸ Buradaki oluşumu Nurdoğan Taçalan, Morali kardeşlerin Nureddin Paşa'ya yazdıkları mektubu esas alarak, "*Müdafaa-i Vatan Komitesi*" olarak adlandırır. Bu mektuba göre, cemiyet içerisinde gizli olarak bir "*Müdafaa-i Vatan Komitesi*" kurulmuştu.⁵⁹ İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti içinde rahatça çalışmak mümkün olmadığından bu yola gidilmişti. Toplantılar önceleri Moralizadelerin yazıhanesinde yapılırken, daha sonra görülen lüzum üzerine, Giritli Mehmet Reşit Bey'in yazıhanesinde, onunda katılımıyla devam ettirilmiştir. İzmir'in işgalinden bir gün önce ilhak-ı red heyeti adını alacak olan işte bu komiteydi.⁶⁰

Nureddin Paşa'nın İzmir'deki görevinden alınmasının ardından cemiyetin İstanbul'a taşınmasını Cami Bey; "*Yeni İzmir Valisi İzzet Beyin İngilizler hesabına müdafaa-i hukuk işlerine karşı açmış olduğu husumet cephesi ve yeni kumandan Nadir Paşa'nın silahları teslim etmesi üzerine, müdafaa-i hukuk umumisi merkezinin İstanbul'a taşınması lüzumu hâsıl oldu ve Morali Halit'le Karesi'den İstanbul'a geldik ve müdafaa-i hukuk merkezini Cağaloğlu'nda bir evi kiralayarak oraya nakil ettik*"⁶¹ şeklinde anlatır.

Cami Bey, Ağustos-Eylül 1919'da Bandırma'dan Balıkesir'e gitmiş ve orada toplanan ikinci İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresi'ne katılmıştır. O tarihte Sivas Kongresi toplantı halindedir. Mustafa Kemal Paşa'dan kongreye gelen bir telgrafta, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmaları istenmiştir. Yunan kuvvetlerinin Balıkesir'e yaklaşmakta olduğu o günlerde, canlarını ve mallarını savunma kaygısı içinde olan üyeler, bu teklifle ilgilenmek istememişlerdir.⁶² Alaşehir Kongresi'nin 23 Ağustos günkü 8. Toplantısında, Sivas ve İstanbul ile hangi şekilde ve kimler vasıtasıyla yapılacağı tartışılmıştı. Sivas'a daha önce kongrenin daveti üzerine bir temsilci gönderildiği için, yeni bir temsilci gönderilmesine gerek olmadığı kabul edilirken; İstanbul ile haberleşmenin, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin genel sekreteri olan Cami Bey vasıtasıyla yapılması

---

⁵⁸ *Age.*, s. 15.

⁵⁹ Bu komite, Moralizade Halit ve Nail Beylerle, Süvari Kolordusu Levazım Komutanı Yarbay Faik, Cami, İzmir eski Mevki Kumandanı Mehmet Arif, Dersim Askerlik Dairesi Başkanı Binbaşı Zekai ve Hulusi Beyler tarafından kurulmuştu. Bkz. Taçalan, *age.*, s. 173.

⁶⁰ Taçalan, *age.*, s. 173.

⁶¹ *TTK Arşivi*, s. 25.

⁶² Baykurt, *Cami Baykurt'un Anılarıyla*....s. XVI.

kararlaştırılmıştı.⁶³ Bu şekilde İMHOC, hem işgalden önce hem de İzmir'in işgalinden sonra büyük yararlılık gösterecektir. İMHOC'nin faaliyeti 16 Mart 1920 tarihine kadar aralıksız devam etmiştir. İstanbul işgal edildikten sonra üyeleri Anadolu'ya kaçmış, Ankara'da teşekkül eden Milli Hükümet'in çalışmaları içerisinde katılarak cemiyet halindeki çalışmalarına son vermiştir.⁶⁴

3. Cami Bey'in Anlarında İzmir'in İşgali

18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Venizelos, Trakya, Batı Anadolu, Adalar (Ege) Denizi ve Doğu Karadeniz bölgelerinde Rumların yoğun olduğunu ifade ederek, buraların Yunanistan'a verilmesini istemişti. Yunanları destekleyen Lloyd George'a nazaran İngiliz devlet adamlarından Lord Curzon, bu istekler karşısında şaşkınlığını gizleyememişti. Fakat buna rağmen daha önce İtalyanlara verilmek istenen Batı Anadolu bölgesi, Roma'nın mirasçısı olarak görülen güçlü İtalya'ya verilmektense, İngiltere'nin kolaylıkla istediklerini yaptırabileceği Yunanistan'a verilmesi uygun görülmüştü.⁶⁵

İngiltere'nin çabası sonucunda, üç büyükler (İngiltere, Fransa ve Amerika), İzmir'in Yunanistan'a verilmesini kararlaştırdılar. 14 Mayıs 1919 tarihinde bu üç devlet, işgal olayının Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesi konusunda birleştiler. Buna göre Yunan birlikleri 14 Mayıs'tan evvel İzmir Körfezine girmeyecek; Türkler de bu durumdan 12 saat evvel haberdar edilecekti. İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesinin gerekçesi ise şöyle açıklanıyordu: "*Türklerin Rumlara karşı yaptıkları zulümler(!), İtalya'nın İzmir'i işgal etmek istemeleri*". Birinci gerekçe uydurma olup, bu görüş Lloyd

⁶³ **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967, s. 179-181.

⁶⁴ İMHOC'nin kurulmasında önemli gayretleri olan Nail Morali, Cami Bey'in buradaki çalışmalarını şu sözlerle över: "*Cami Bey'in teklifimi lütfedip kabul etmesi, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nde faal vazife almasından, İzmir'de tertiplenen büyük kongrede ve işgalden sonra İstanbul çalışmalarımızda yaptıkları hizmet ve himmetten çok müstefid olduğumuzu şükran ve hararetle yâd etmek lazımdır*". Morali, *age.*, s. 28,54.

⁶⁵ Lord Curzon 18 Nisan 1919 tarihli muhtırasında bu istekleri gülünç bulduğunu şu ifadelerle açıklıyordu: "*...Selanik kapılarına beş mil mesafede asayışı sağlayamayan Yunanistan'ın Batı Anadolu'da barış ve güvenlik sağlamakla görevlendirilmesini anlayamıyorum!*". Bkz: Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, Yıl: 2001, s. 124.

George tarafından ortaya atılmış ve Avrupa kamuoyuna da yayılmıştı.⁶⁶ İkinci gerekçede ise Türk zulmünde İtalyan parmağı olduğu ileri sürülmüştü. Bunun yanında Batı Anadolu ve Trakya'daki Ortodoks papazlar yerli Rumlardan topladıkları imzaları barış konferansına göndererek, Yunanistan'a bağlanmak istediklerini açıklıyorlardı. Bütün bunları kışkırtan ve destekleyen ise, İstanbul'da bulunan Fener Ortodoks Patrikhanesi idi.⁶⁷

İzmir'in işgal günü olan 15 Mayıs 1919'da Cami Bey İstanbul'dadır ve İzmir'in işgaline şahit olmamıştır. Ancak İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kâtibi Mazhar Bey'den, o günü anlatan bir rapor almıştır. Bu rapordan aktarılan bilgilere göre, 14 Mayıs günü ikinci vaktine doğru İnfileksibil zırhlısı İzmir'e gelip Karşıyaka açıklarında demirleyince, İzmir'in işgal edileceği ve Yunanların karaya çıkarılacağı haberi İzmir'de yayılmıştı. Başlarında Maliye Müfettişi Muvaffak Bey olduğu halde, bir heyet zırhlıya gitmiş ve Amiral Calthorpla görüşmüştü. Amiral, İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından yarın sabah işgal edileceğini bildirmişti. Bu haber üzerine İzmir'in tanınmış kimselerinden Tokadizade Şekip, Hacı Ali Paşazade Refik Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantı yapılmıştı. Akşam geç vakit İzmir Lisesi'nin avlusunda ayak üzerinde görüşülerek, İzmir'in Yunanistan'a ilhakının protesto edilmesi kararlaştırıldı. Bunu temine, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti müdürü Ragıp Nureddin Bey ile Necati Bey seçilmiştir. Oradan da dağıldıktan sonra Türk Ocağı'na gitmişlerdir. Necati Bey, Kızılcıllu'da müdafaa için gereken temaslarda bulunmak üzere gitmiştir.

Ragıp Nureddin Beyle, Mazhar Bey bu işi nasıl başaracaklarını düşünürken, o sırada Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey Ocağa uğramıştı. Kendisiyle görüşüldükten sonra, vaziyeti halka duyurmak için beyanname neşr etmek ve dağıtmak mecburiyeti anlaşılır. İşin bu kısmı Haydar Rüştü Bey'in yardımıyla hal olunur. Haydar Rüştü Bey, matbaayı her şekilde kullandırmaya izin vermiştir. Bu şekilde, düşünülen beyannameyi bastırabilmek imkânı elde edilmiştir. O gece beş, altı defa beyanname neşrederek İzmir'i Yunanların yarın işgal edeceğini ve İzmirililerle bunu protesto için maşatlıkta toplanmalarını ilan ediyordu. Birbirini takip eden bu beyannameleri gece karanlığında İzmir'in küçük dağıtıcıları birbiriyle yarış

---

⁶⁶ **Agm.**, s. 124.; Lloyd George, Paris'teki 5 Mayıs 1919 tarihli toplantıda: "*Yunanların İzmir'i işgal etmelerine izin vermeliyiz. Orada katliam başlamıştır ve Yunan halkını koruyacak kimse de yoktur*" diyordu. Bkz. Taçalan, **age.**, s. 175.

⁶⁷ Türkmen, **agm.**, s. 124.

edercesine, şehrin Müslüman mahallelerine dağıtıyorlardı. Son olarak minarelerden tekbir sedaları yükseliyordu. Artık Müslüman halk sokaklara dökülmüştü. Maşatlıkta bütün gece devam etmek üzere, uzak mesafelerden alevleri görünen ateşler yakılmıştı. Galeyan son haddini bulmuştu. Ocağa gelenlerin bazısının elinde silahları vardı. “*Ne yapacağız, bu işe baş olacak kimse yok mu diye soruyorlardı.*”

Sabaha yakın maşatlık insanla dolmuştu. İzmir’de protesto yaparken bu durumu çevre illere de bildirmenin faydalı olacağı düşünülmüştü. Bu hususta yazılan telgraflar, valinin verdiği emirle reddediliyordu. Bütün Müdafaa-i Hukuk merkezlerine hitaben yazılan bir telgrafi, Nusret ve Muzaffer isimindeki iki ihtiyat zabiti valiye götürmüşler ve kendisini tehdit etmişlerdi. Vali Kambur İzzet Bey korkarak imzalamaya mecbur olmuştu. Bu suretle çevre illere de, yarın Yunanların İzmir’i işgal edeceği ve memleketlerinin müdafaasına hazırlanmaları bildirilmişti.⁶⁸ Maşatlık’ta yapılacak mitinge davet yapılırken şöyle sesleniliyordu:

*“Ey Bedbaht Türk! ...Wilson prensiplerinin insancıl başlığı altında senin hakkın gasp ve namusun yırtılıyor. Buralarda Rumun çok olduğu ve Türklerin Yunan’a katılmasını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun sonucu olarak güzel memleket Yunan’a verildi. Simdi sana soruyoruz. Rum senden daha mı çoktur? Yunan egemenliğini kabule taraftar mısın? Artık kendini göster. Bütün kardeşlerin Maşatlık’tadır: Oraya yüzbinlerle toplan. Ve ezici çoğunluğunu orada bütün dünyaya göster. İlan ve ispat et. Burada zengin, fakir; âlim, cahil yok. Fakat Yunan egemenliğini istemeyen ezici kütle vardır. Bu sana düşen en büyük görevdir. Geri kalma. Hüsrân ve düşkünlük yarar getirmez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlık’a koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et! ...”*⁶⁹

Anadolu gazetesi matbaasında bu bildirin basıldığı saatlerde, Amalthia gazetesi matbaasında da Türkçe ve Yunanca olarak Yunan işgal Ordusu Komutanı Zafirios'un İzmir halkına, Hrisostomos'un ise Rumlara hitabeden yazdığı bildirileri basılmaktaydı. Saatler 22.00’a yaklaşırken Amiral Calthorpe'un mütarekenamenin 7. maddesi gereğince, müttefik hükümetlerin İzmir’in Yunan kuvvetlerince işgal edilmesine karar verdiklerini belirten, ikinci notası vilayete ve kolorduya ulaşmıştı. Altı maddeden oluşan bu notada

⁶⁸ TTK Arşivi, s. 28-29.

⁶⁹ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997, s. 216.

sivil ve askeri makamlardan, 15 Mayıs sabahı saat 08.00’da yapılması planlanan çıkarmanın sorunsuz gerçekleşmesi için önerilen tedbirlerin alınması, tehditkâr bir üslupla isteniyordu. Bu isteklerin en önemlisi şehirdeki bütün askeri kuvvetlerin işgal sırasında kışlada toplanması idi.⁷⁰ Bu sırada İzmir halkı da ne yapacağını bilmez vaziyette heyecanlı bir biçimde beklemekteydi.

14 Mayıs gecesi halk, hapishaneyi basıp hapiste yatanları serbest bırakmak istiyordu. Asayiş ve emniyetten eser kalmamış olan şehre mahpusların dağılmalarına meydan vermemek için buna engel olunmuştu. Tercüme edilmiş olan kararları Maliye Müfettişi Muvaffak Bey ve Şerif Paşazade Remzi Bey, erkenden Amiral Calthorpe’a götürmüşlerdi. Maşatlıkta toplanan halka da Amirale gönderilmiş yazıyı Ragıp Nureddin Bey okuyordu. Biraz sonra herkes dağılmaya başlamıştı. Maşatlıktan dönenlerden bir grubun hapishaneye gidip kapıları açtıkları söyleniyordu. Bundan sonraki süreci Cami Bey, Cemiyet kâtibi olan Mahzar Bey’in raporundan istifade ile şöyle anlatır: *“İkamet etmekte olduğumuz Asya oteline gittik. Yatağa elbiselerimizle uzandık. Az sonra bir silah sesiyle uyandık. Derhal kalkıp vaziyeti oteldekilerden sorduk. Gayet şiddetli bir dolu yağıyordu. Sokağa çıkmak kabil değildi. Herkes bir yere sığınmıştı. Sonradan öğrendik ki pasaporttan rıhtıma çıkan Yunan askerlerinin öncüleri konağa doğru ilerlerken kolordu binası yakınında bir el silah atılmış. Yunanlılar ateşe hazırlandığı sırada müthiş dolu başlamış, herkes korunacak bir yere kaçmaya mecbur kalmış. Bu meyanda rıhtımda bulunan Yunan askerleri de rıhtımdaki kükürt çuvalları arasında dolunun dinmesini beklemişlerdir. Dolunun şiddeti Yunan askerlerinin konak civarında atılan kurşundan faydalanarak İslam mahallesine saldırmalarını önlemişti. İzmir’deki bazı Amerikalı ve İngilizler derhal harekete geçmişler, İslam ahaliye karşı Yunanlıları silah kullanmaktan men etmeye çalışmışlardır. Buna rağmen sokak aralarında koşuşanlara ateş edilerek yaralanmış ve öldürülmüşlerdi. Pek kısa bir zaman içinde konaktaki otellere girerek halkı toplamaya, feslerini paralamaya ve üzerlerinde buldukları kıymetli eşyayı almaya başladılar. Bu işlerini tamamladıktan sonra hepsini bir kıta halinde başı açık olarak kolordu binasının önüne götürüyorlardı. Bu kafileler Yunan zabitlerinin kontrolünden geçtikten sonra serbest bırakılıyordu”*.⁷¹

---

⁷⁰ Age., s. 216.

⁷¹ TTK Arşivi, s. 29.

O gün Türkler evlerine kapanmıştı. Buna karşılık Rumlar, ellerinde Yunan bayraklarıyla Müslüman mahallelerinde dolaşıyor, bazı Rum kadınlar Yunan bayrağını andıran elbiseler giymişler, arabalarla şehirde geziyorlardı. Her yerde Yunan bayrakları sallanıyordu. Yunan askerleri kimin başında fes görürlerse parçalayarak yere atıyorlardı. Amerikalıların müdahalesiyle iki gün sonra fes düşmanlığı azalmıştı. Yaralıların bir kısmı Rum Hastanesine, bir kısmı da Gureba Hastanesine nakil edilmişti. Gureba Hastanesinin yarısını Amerikalılar kendi idareleri altına almışlardı. Yunan askerlerinin İzmir civarındaki köyleri işgal ettikten sonra, içerilere doğru ilerledikleri söyleniyordu.⁷²

Bu sırada İstanbul Hükümeti, subayların İzmir'den uzaklaşmasını istemiş ve onlar da toplu olarak eşyalarıyla birlikte pasaparotta bekleyen vapura doğru toplu olarak gidiyorlardı.⁷³ Aralarında Erkân-ı Harp Miralayı Fethi Bey⁷⁴ de

⁷² TTK Arşivi, s. 30.

⁷³ İzmir'e 15 Mayıs 1919'da öğleden evvel karaya çıkan Yunan işgal kuvvetleri şehrin askeri bir merkezi olan Sarıkışla'ya taarruz edip ateş açmışlardır. Kışladaki askerlerin direnmemesine rağmen, kışladan çıkıldıktan sonra, 17. Kolordu Komutanı Mirliva Ali Nadir'in 20 Mayıs 1919 tarihli şifre raporuna göre, "...haysiyet ve şeref ve namus-ı hükümet-i askeriyeyi tamamen pay-ı mal eden ve şimdiye kadar tarihin kaydetmediği cinayet ve fecayi ve hakaret başlamıştır". Şifreye göre gerçek zayıat tespit edilememiş olmakla birlikte subay ve askeri efrattan 30-40'ı aşkın şehit ve 60'ı aşkın ağır ve hafif yaralı vardı. Kışlada Yunan işgal kuvvetleri tarafından esir alınmış olan aşağıdaki 8 erkân, ümera ve zabitan yolda götürülürken şehit edilmişlerdir. Bu kişiler bugün Narlıdere şehitliğinde medfundur.

1 - Erkan-ı Harbiye 1. şubeden kısım-ı salis mümeyyizi Nadir.

2 - Levazım 1. kısımdan kısım-ı salis mümeyyizi Ahmet Hamdi.

3 - Alay kâtibi Fethi.

4 - Levamın 2. kısım amiri Kolağası Necati.

5 - Kolordu Sertabib Kaymakam Mehmet Şükrü.

6 - Ecza-i tıbbiye Müdürü Eczacı Kıd.Yüzb., Ahmet.

7 - İnşaat bölüğünden mülazım-ı sani Faik.

8 - 4. Kolordu ahz-ı askeride kıdemli Yüzb. Nazmi. Bkz. Necmi Ülker, "Mezar Kitabelerinin İzmir Tarihi İçin Önemi ve Şehit Fethi Bey", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, İzmir 1994, s. 98-99.

⁷⁴ Yukarıdaki şehitlere ek olarak şifrede 21 yaralının isimleri verilmiştir. Bu askerî zevat İzmir'de görevli bulunmaktaydı. Bu yaralıların arasında Kolordudan askeri alma dairesi başkanı Miralay Süleyman Fethi Bey'in de ismi bulunmaktadır. Daha sonra şehit olacak Süleyman Fethi Bey'in, Seyyid Mükerrümüddin'in türbesinin de yer aldığı Emir Sultan kabristanında bulunan kabrinin kitabesinde şöyle yazar; Ülker, **agm.**, s. 99.

Hüve'l Hayyü'l Bâki

Şehid-i muazzam Erkân-ı Harbiye Miralay

Süleyman Fethi Bey

Merhum Ecille-i Kâdiriye'den

Aydınoğlu dergâh-ı şerifinde post-nişin-i

İrşâd Şeyh İzzi Efendi hazretlerinin

vardı. Fethi Bey, herkesin hürmet ve sevgisini kazanmış bir askerdi. Buradan geçen subayların etrafını süngülü Yunan askerleri çevirmişti. Kordonda yürürken kendilerini *zito* diye bağırma zorluyorlar ve Fethi Bey'e de ısrar ederek, *zito* diye bağırma çalışıyorlardı. Bütün gayretlerine rağmen *zito* dedirtemedikleri Fethi Bey'e arkasından dipçikle vurmuşlar yine bağırmanın çeşitli yerlerinden süngülemişlerdi. Aldığı yaralar üzerine Fethi Bey'i vapura götürmeyerek kendi idarelerindeki hastaneye yatırmışlardı. Fethi Bey birkaç gün sonra orada vefat etmişti. Şehit Fethi Bey'in süngülenmiş ve kanlı elbisesi daha sonra İzmir'e gelen "*tahkik-i fecayi*"⁷⁵ heyetine gösterilmiştir. Bu sırada Yunanların tecavüzüne karşı koymak üzere efelerin silaha sarıldığı ve direnişin başladığı söyleniyordu. Yörük Ali ve Gökçen Efe'nin başında bulunduğu efeler Aydın, Tire ve Ödemiş istikametinde ilerlemek isteyen düşmanı durdurmuşlar ve ağır zayıyat verdirmişlerdi. Bu haberlere müteakip İzmir'e Yunan yaralıları gelmeye başlamıştı.⁷⁶

Yunanlar her yerde direnişe uğruyorlardı. Manisa istikametinden yürüyen Yunan askerlerinin de Müdafaa-i Hukukçuların teşkil ettiği kuvvetler tarafından silahla tevkif edildikleri İzmir'e yayılmıştı. Cemiyetin kâtibi olan

---

Necb-i necebi idi. Dördünü Kolordu-yı
Hümâyûn ahz-ı askeri heyeti reisi iken
Yunan işgali sırasında İzmir'de şehid düşmüştür.
Müşarünileyhin fezail-i zatiyesinde inzımam eden
Menkıbe ve şehadeti seyyidül vekayi
Ve nâm-ı âlisi hatıra pirâ-yi cihan ve pîrdir.
Li'l-lâhi'l fatiha
13 Mayıs 1335

⁷⁵ Yunanlıların ve yerli Rumların, Batı Anadolu'nun işgali sırasında gerçekleştirmiş oldukları mezalim, tahkik ve tespit edilmeye çalışılmıştır. Muhtelif zamanlarda yerli yabancı heyet ve kişilerce yapılan tahkikatlar sırasında tutulan tutanaklar, tahkikatların sonucunda hazırlanan raporlar Yunan işgal siyasetine ışık tutacak bilgileri içermektedir. Bunlardan birisi de Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan Müttefiklerarası Tahkik Heyeti'nin incelemeleri ve hazırlanmış olduğu rapordur. Bu raporda Yunanlılar, yaptıkları mezalimden dolayı suçlu ve sorumlu bulunmuşlardır. Zafer Çakmak, "Batı Anadolu'da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askeri Bir Rapor", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ-2009, ss. 209-221.

⁷⁶ **TTK Arşivi**, s. 30. Efe ve zeybeklerin Milli Mücadele'deki faaliyetleri için bkz: Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Mevlüt Çelebi, "Demirci Mehmet Efe'nin İki Mektubu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. XIV, 1999, ss. 101-107; Turan Akkoyun, "Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin Bazı Faaliyetleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın Teşekkürü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. VI, 1991, ss. 183-209; Çerkes Ethem, **Anılarım**, Berfin Yayınları, (y.y.) 1993.

Mazhar Bey; “İşgal sabahına kadar memleketi velveleye veren ve halkı ayaklandıran ikimizdik.”⁷⁷ Der ve o günkü yaşananları şöyle anlatır: “Er geç bizi yakalayacakları şüphesizdi. İzmir’den kaçacak halde değildik. Paramız da yoktu. Göz önünden kaybolmak lazımdı. Hatıpkapı Mecit mahallesinde küçük bir ev sahibi olan Firdevs isminde akrabamdan bir hanım vardı. Gidip vaziyeti ona anlattım. Bizi evine kabul etti. Beraberimizdeki eşyamız arasında bir müstensih parçası vardı. Orada da boş durmayarak küçük kıtada beyannameler yazmaya başladık. Bunları kese kâğıdına kor ve üzerlerine kiraz doldurarak tanıdıklarına verirdim. Bu suretle dağılan beyannameler elden ele dolaşıyordu. Bu ufacık beyannameler Yunanlıları çok sinirlendiriyordu. Birkaç gün sonra Köylü gazetesi sahiplerinden, Kıbrıslı Asım Beye tesadüf ettim. Evvelce İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Rumca tercümelerini yaptığı için tanışıyoruz. Selam verir vermez, memlekete fenalık ediyorsunuz. Bu işi siz yapıyorsunuz. Yazınızdan anladım. İzmir gençliğinin başını belaya sokmayın. İzmir’i terk edin. Yoksa sizi haber veririz dedi. Derhal eve dönerek Ragıp Bey’e söyledim. Vaziyetin gittikçe fenalaştığını gören Ragıp Bey, Moralı Nail Beyi bulalım. Para alıp İzmir’den uzaklaşalım dedi. Moralıyı ararken Tireli Hidayet Beye rast geldim. Halimizi anlattım. Adnan Beyin yakın arkadaşı Ethem Beyle buluştuk. Adnan Beyin tilkilikte metruk bir evi vardı. Bizi oraya götürdüler. Ethem ve Hidayet Beyler bize yiyecek getiriyorlar, bir yere çıkamıyorduk. Hidayet Beyin tedarik ettiği parayla Ragıp Bey bir müddet sonra İzmir’den kaçıp İstanbul’a gitti. İzmir’in işgalinden beş gün evvel bacağıma iğne yaptırmıştım. Bir müddet sonra iğne yeri morarmaya başladı. Ragıp Beyin hareketinden evvel hararetim çok yükselmişti. Doktor Şehri beye müracaat ettim. Bir tezkere yazarak beni Gureba hastanesine gönderdi. Operatör Mustafa Bey muayene ettikten sonra derhal ameliyat yaptı. Üç ay kadar hastanede kaldım. Ayağa kalkınca Şehri Beyin yardımıyla İzmir’den ayrılıp İstanbul’a geldim.”⁷⁸ İzmir’de yaşanan bu gelişmeler üzerine Yunan Başbakan Venizelos bir bildiri yayınlayacaktır.

Venizelos’un, İzmir halkına hitaben yayımladığı bildirimde, Yunanistan’ın düzen ve güvenliği korumak için İzmir’i işgal ettiğini bildiriyor; “ulusal özgürlük İncilinin kuryesi” olarak bir gün İzmir’i ziyaret etmek umudunu dile getiriyordu. Yunan istila gücü komutanı Albay Zafiriu da, yayımladığı benzer bir bildirimde, askerlerin herkesin dini inançlarına, töre ve geleneklerine saygı

⁷⁷ Diğeri ise İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Müdürü Ragıp Nureddin Bey’dir.

⁷⁸ TTK Arşivi, s. 31.

göstereceğini bildiriyor; halka, ölçülü davranmasını ve sükûnu korumasını öneriyordu. Bu önerilere karşın, Yunan istila gücü mensupları, Türk halkına karşı öylesine tüyler ürpertici katliamlarda bulunuyordu ki, İtilaf Devletleri arasında bile onlara karşı bir akım başlıyordu.⁷⁹ Ancak bu akımın onları engelleyici bir nitelik taşımadığından sadece raporlara yansımakla kalacak katliamlar aynı biçimde devam edecektir.

İzmir'e Yunan ordusunun çıkarılması, daha önceden beklenen bir felaket olmakla beraber, memleket üzerinde gayet ağır bir tesiri olmuştu. Özellikle bir iki gün sonra yayılmaya başlayan facia haberleri İzmir halkına, subaylarımıza yapılmış olan tecavüzler, hakaretler, Fethi Bey'in katli, Yunan işgalinin beklenen sonuçlarındandı. Bütün bu facialar İngiliz donanmasının ve Amiral Calthorpe'un gözü önünde meydana gelmişti. Yunan tecavüzleri, 20. asırda İslam memleketine karşı yapılmış düşmanca bir hareketti. Gerçekten de, İngiliz Başbakan Lloyd George, İngiliz kumandanı Mareşal Allenby'yi "*ehl-i salibin muzaffer kumandanı*" olarak methetmiş olması, Osmanlı'ya karşı takınılacak tavrın nasıl olacağı hakkında bilgi veriyordu.⁸⁰

İzmir'e çıkarma yapıldıktan birkaç gün sonra, Türkiye'de korkunç bir sessizlik oldu. Bundan sonra, Türkiye'deki Amerikan Kurulu, Anadolu'nun içinden İzmir'in işgalini protesto eden birçok telgraflar alındığını bildiriyordu. Bunların pek çoğu on dört noktaya ve Başkan Wilson'un ortaya attığı ilkelere dayandırılıyordu. Birçokları da İzmir'in Türk olduğunu ve her şeye rağmen öyle kalacağını uyarma yollu bildiriyordu. Bazıları ise, Yunan ve İtalyan yönetimi altına girmektense ölüncüye kadar savaşacaklarını yazıyor, gözdağı veriyordu.⁸¹ Ancak buna kulak asmayan İtilaf Devletleri'ne karşı Türk halkı kendi imkânları dairesinde bir direniş başlatacaktır. Bu direnişin içerisinde en büyük payı olanlardan birisi de efe ve zeybeklerdir.

SONUÇ

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkması ve akabinde imzalanan Mondros Mütarekesi Anadolu'daki işgallerin başlangıcını oluşturur. Mütarekenin ardından Osmanlı'ya imzalatılacak barış

⁷⁹ Salahi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacılarının Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, İzmir 1994, s. 64.

⁸⁰ **TTK Arşivi**, s. 31-32.

⁸¹ Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, (çeviren: Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, (y.y.) 1972, s. 171-172.

antlaşmasının maddeleri Paris Barış Konferansı'nda görüşülür. Burada Yunan Başbakan Venizelos, özellikle İzmir ve çevresinin kendilerine verilmesi için büyük çaba sarfeder ve bunda da başarılı olur. Cami Bey, Milli Mücadele'nin içinde bulunan bir kişi olarak o günleri kaleme almıştır. Onun hatıralarından elde ettiğimiz bilgilerin kıymeti büyüktür. Çünkü hem buradaki Yunan işgaline karşı oluşturulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almış hem de direniş için çeşitli ülke temsilcileri ile görüşmeler yapmış ve sonrasında da Anadolu'ya geçip, Milli Mücadele'nin içerisinde yer almıştır.

Cami Bey, anılarına mevcut duruma yönelik olarak kendi düşünce ve fikirlerini de sıkça yansıtmıştır. Ancak, İzmir'in işgali öncesi ve işgal dönemi ile ilgili olarak çok farklı ya da yanlış bilgiler vermemiştir. Sadece İtalyan temsilcisiyle görüşmesi ve onların torpidosu ile İzmir'e gelmesi ile ilgili olarak bazı tarihçiler onun anılarından farklı bilgiler vermişlerdir. Bunun haricinde kayda değer bir ayrışma söz konusu değildir. Bu konuyla ilgili Cami Bey genel olarak buradaki işgalin bir katliama dönüştüğünü, halkın, efe ve zeybeklerin bu duruma sessiz kalmayıp, işgallere karşı direnişini anlatır. Özellikle efe ve zeybeklerden övgüyle bahseder. Yer yer övgülerinde ileri giderek dağlar kralı gibi farklı ifadeler de kullanmış olan Cami Bey, İzmir'den başlayıp, İstanbul'a ve oradan da Anadolu'ya kadar olan süreci günlük kişisel ilişkileri ve mevcut siyasi havayı da dikkate alarak anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

TBMM Arşivi, Aydın Mebusu Cami Bey Dosyası, Sicil Nu: 33.

TBMM Arşivi, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, D. 1,2 ve 4, sıra nu:246.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, Cami Baykurt Belge Koleksiyonu.

Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: I, Cilt: I, TBMM Matbaası, Ankara 1959.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima: III, Cilt: XXIV, TBMM Matbaası, Ankara 1960.

Kitap ve Makaleler:

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e III**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1978.

Aydemir, şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922 II**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin arıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1967.

Baykurt, Cami, **Cami Baykurt'un Anılarıyla Son Osmanlı Afrikası'nda Hayat öl İnsanları, Sürgünler ve Jöntürkler**, (Yay. Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

Bıyıklıoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Çağdaş Matbaacılık, (basım yeri yok) 2000.

Coşkun, Alev, **Kuva-yı Milliye'nin Kuruluğu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.

akmak, Zafer, "Batı Anadolu'da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askeri Bir Rapor", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ-2009, ss. 209-221.

Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi I**, Tekin Yayınevi, (Basım yeri ve yılı yok).

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Evans, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924**, (eviren: Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, (y.y.) 1972.

Kitsikis, Dimitri, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul 1964.

Koloğlu, Orhan, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet şerif- Süleyman Baruni**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1981.

- Köstüklü, Nuri, “Milli Mücadele’de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, **AAM Dergisi**, Temmuz 1989, C.V, S.15, ss. 665-690.
- Moralı, Nail, **Mütareke’de İzmir Olayları**, TTK Basımevi, Ankara 2009.
- Nesimi, Abidin, **Yılların İçinden**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul 2008.
- Sarı, Muhammed - Şimşek, Muttalip, “Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-i Müslimlerin Faaliyetleri”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, ss. 959-984.
- Sarı, Muhammed, **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi’nde Cami (Baykurt) Bey**, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.
- Sonyel, Salahi R., “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacılarının Batı Anadolu’da Uyguladığı Siyaset”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, İzmir 1994.
- Taçalan, Nurdoğan, **Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, Hür Yayın, İstanbul 1991.
- Tansel, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.I, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Türkmen, Zekeriya, “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, Yıl: 2001, ss. 121-155.
- Ülker, Necmi, “Mezar Kitabelerinin İzmir Tarihi İçin Önemi ve Şehit Fethi Bey”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, İzmir 1994.
- Yiner, Abdulnasır, “Farklı İki Meclis’ten İki Portre: Abdülkadir Cami Bey 1293(1878)-1949”, **Turkish Studies**, Volume 8/11 Fall 2013, ss. 407-437.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK MİZAHINDA İTTİHATÇILIK VE İTTİHATÇILAR

Fevzi ÇAKMAK*

ÖZET

İttihatçılar, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin baş aktörleri arasındadır. Bu zaman diliminde hem muhalefette hem de iktidarda bulunarak ülkenin kaderine etki eden olayların içinde yer alan İttihatçı önderler, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte ülke dışına gitmiş; Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele'ye doğrudan ya da dolaylı yollardan etki etme gayret içinde olmuşlardır. İttihatçıların bu tür girişimleri hem Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ü rahatsız etmiş hem de Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak gören İstanbul'daki muhalif kesimlerin Milli Mücadele'ye ağır eleştirilerde bulunmasına ve mücadeleyi halkın gözünden düşürmenin bir aracı haline getirmesine yol açmıştır. Ayrıca ülkeyi Birinci Dünya Savaşı'na sokan, savaşın sonucunda Anadolu'nun işgaline giden süreci hızlandıran İttihatçılara yönelik ülke genelinde de olumsuz bir algının olduğunu söylemekte yanlıtıcı olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Milli Mücadele, İttihat ve Terakki, Karagöz, Güler yüz.

COVERAGE OF UNIONISM AND UNIONISTS IN THE WAR OF INDEPENDENCE ERA TURKISH HUMOR

ABSTRACT

Within Turkey's historical timeline, the Unionists were assumed to be a faction of material significance for the political, social and economic developments taking place in the first quarter of the 20th century. During this

---

* Doç. Dr.; Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

period of time, the Unionist leaders involved in the crucial events that has a main role in the future of the nation, both as opposition and in power; and eventually fled from the homeland upon the conclusion of the World War I, who struggled to make a direct or indirect impact on the War of Independence which was ignited in Anatolia. Such initiatives of the Unionists caused a sense of perturbation for Mustafa Kemal Atatürk, leader of the Anatolian Nationalist Movement, and gave the oppositionists in İstanbul the opportunity to solidify their claim that the War of Independence is based on the Unionist idea. This evoked a barrage of criticism from them against the War of Independence, and use of this argument as an instrument to corrupt the adoption of the national struggle by the people. Furthermore, it would not be fallacious to underline the nationwide negative perception of the Unionists given the fact that they were the main actors who led to the country's involvement in the World War I and accelerated the distressing process that ended up with occupation of Anatolia in the post-war period.

Keywords: *Humor, War of Independence, İttihat ve Terakki, Karagoz, Guleryuz.*

GİRİŞ

Türk tarihi içinde İttihatçılar, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin baş aktörleri arasındadır. Bu zaman dilimi içinde hem muhalif hem de iktidar mevkiinde bulunarak ülkenin kaderine etki eden gelişmelerin içinde yer alan İttihatçı önderler, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte ülkeyi terk etmişti. Öte yandan yurtdışında bulunsalar da, Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele'ye doğrudan ya da dolaylı yollardan etki etme gayreti içinde olmuşlardı. İttihatçıların bu tür girişimleri hem Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmiş hem de Milli Mücadele'yi İttihatçı bir hareket olarak gören İstanbul'daki muhalif kesimlerin Milli Mücadele'ye bu yönde ağır eleştirilerde bulunmasına neden olmuştu.

Türk tarih yazımı hali hazırda İttihatçılara ve İttihatçılığa yönelik ortak bir söylem bulunabilmiş değildir. Muhafazakâr kesimlerde İttihatçılar, “*din düşmanı, siyonist uşağı, mason, darbeci ve komitacılar, uğursuz, hayırsız zalim ve hain*” şeklinde tanımlanırken; liberal ve sol kesimlerin gözünde İttihatçılar “*Faşist*”likle suçlanmıştır. Kemalist söylemde ise İttihatçılar, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e muhalif olan, onu ortadan kaldırmaya çalışan,

Osmanlı İmparatorluğunun sonunu getiren, komitacıların hâkim olduğu bir yapı ve zihniyet olarak tanımlanır. Neredeyse bütün kesimlerin günah keçisi olma hali Türk akademik camiasının İttihatçılık tarihi yazımında etkili olmuştur. Ayrıca İttihatçılığın başlangıçta gizli bir örgüt olarak ortaya çıkması, arşivde İttihat ve Terakki dönemine ait belgelerin azlığı, İttihatçılara ilişkin evrakların akademi dışında tarihle uğraşan gazeteci-akademiyen, gazeteci, koleksiyoncu gibi şahısların elinde oluşu, İttihatçılığa yönelişi olumsuz etkilemişti.¹

Resim 1
Karagöz, 6 Teşrinisani 1334

Milli Mücadele dönemi Türk mizahında İttihatçılığı ele aldığımız bu çalışmanın zaman aralığı içinde ülkedeki basın, saray ve İstanbul hükümetinden yana olanlar ile Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Anadolu hareketinin yanında olanlar şeklinde ikiye bölünmüştü.² Bu gerçeğe karşın, dünyanın ilk emperyalist savaşı olan Milli Mücadele dönemi boyunca karikatürcüler savaşçı, mizah dergileri silah, karikatürler ise cephane görevi görmüşlerdi. Karikatürlerde işgalci güçler; işbirlikçiler (Padişah

Vahdettin, Ali Kemal, Damat Ferit Paşa vb.) ve kurtuluş savaşçıları (Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Mehmetçikler vb.) ele alınır. Karikatürlerde ana düşman Yunanistan'dır. Yunan Kralı Konstantin, Venizelos ve Eftoslar sık sık boy gösterir; İngiliz, Fransız, İtalyan komutan ve askerleri karikatürlerde yerlerini alırdı.³ Mütareke basınında İttihatçı aleyhtarlığı, savaş dönemi boyunca gündemdeki yerini hep korudu. Muhafif basın hemen her gün ittihatçı karşıtı yayın yapmaya devam etti. Özellikle ittihatçı önderlerin ülkeyi

¹ İbrahim Şirin, "Türkiye'de İttihatçı Algısı ve İttihat ve Terakki Çalışmaları", **Türkiye'den Aydın Portreleri-1 Kurtuluş Kayalı**, Ed: Aytac Yıldız, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2017, s. 257-258.

² Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Yücel Özkaya, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.; İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

³ Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)**, Adam Yay., İstanbul, s. 22-23.

kaçarak terk etmelerinin ardından muhalefetin sesi daha bir gür çıkmaya başlamış; İttihat ve Terakki hükümetleri dönemi ve uygulamaları başta olmak üzere, ittihatçı yapılanma ve halen varlığını sürdürmekte olan ittihatçı kuruluşlar ve yurt içinde faaliyet gösteren ittihatçılar şiddetle eleştirilmiş ve ittihatçılar boy hedefi haline getirilmişti.⁴ Öte yandan Milli Mücadele dönemi boyunca çeşitli aralıklarla yayın yapan Karagöz, Ayine, Diken, Güler yüz ve Aydede mizah dergilerini incelediğimizde çok fazla İttihatçılara ve İttihatçılığa yer vermedikleri görülmektedir. Örneğin, Güler yüz mizah dergisinde yayınlanan karikatürlerin içeriklerini inceleyen bir çalışmada, Enver Paşa'ya sadece üç kez yer verildiği, bunun da toplam içinde sadece % 4,3'e denk geldiği tespit edilmişti.⁵ Aynı zamanda İttihatçılara ve İttihatçılığa çok az yer verilmesi yanında, yer verilen nüshalarda ise olumsuz bir imajın betimlendiğini söylemek doğru olacaktır. Bu dönem mizah dergileri içinde İttihatçılara yönelik en sert tavrı takınan dergiler ise Sedat Simavi tarafından çıkarılan Diken ve Güler yüz'dür.⁶

Milli Mücadele dönemi içinde yayın yapan mizah dergilerinde İttihatçılara ve İttihatçılığa yer veren karikatürleri içerik olarak bir tasnife tabi tutduğumuzda, iki başlık altında sınıflandırabiliriz. Öncelikli olarak “*İttihatçı Liderler*” mizah sütunlarında kendilerine yer bulmuştur. Elbette Enver Paşa bu başlık altında öne çıkmaktadır. Diğer başlığı da “*İttihatçı Zihniyetin Yaptıkları ve Yapacakları*” olarak isimlendirilebiliriz.

1. Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında “*İttihatçı Liderler*”

Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşından yenik ayrılmasından birkaç gün sonra, İttihatçı önderler ½ Kasım 1918 gecesi bir Alman istimbotaıyla ülkeyi terk etmişti. Bu firarın arkasında ülke içinde, özellikle başkent İstanbul'da İttihatçı önderlere yönelik giderek artan öfke önemli rol oynamıştı.⁷ İttihatçı önderlerin yurtdışına

⁴ Bünyamin Kocaoğlu, **Mütarekede İttihatçılık**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, s. 237.

⁵ Gürsoy Değirmencioğlu, “Milli Mücadele Dönemi'nde Mizah Basını: “Güler yüz” Mizah Gazetesinde Yayınlanan Karikatürlerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, **Global Media Journal**, C 6, S 11 (Güz 2015), s. 214.

⁶ Sedat Simavi, ilk karikatürünü 1911 yılında Eşek dergisinde kaleme almış, sonrasında *Cem* ile birlikte pek çok dergide karikatür yayınlamıştır. 1916 yılında *Hande* isiminde ilk haftalık dergisini yayın hayatına sokan Simavi, 1918 yılında *Diken*'i, 1921 yılında da *Güler yüz* dergisini çıkarmıştır. Sedat Simavi, Türk mizah basını ve karikatürünün önemli bir ismi haline gelmiştir. Sedat Simavi, **Paramparça, Yeni Zenginler, Harp Fakirleri**, Yay. Haz: Turgut Çeviker, Adam Yayıncılık, 1993, ss. 9-14.

⁷ Kocaoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

fırları ülke içinde Şok etkisi yaptı. Muhalifler, büyük bir öfkeyle hkmete yönelik eleŐtirilerini sertleŐtirirken; Mebusan Meclis’inde yer alan Rum ve Ermeni mebuslar ağır ithamlarda bulunuyorlardı. Fırlar basında da kendine yer buldu. En sert tepki Sabah gazetesi yazarı Ali Kemal Bey’den gelmişti.⁸ Mizah dergileri içinde firar olayına ilk yer veren dergilerin başında Karagöz geliyordu.⁹ Karagöz’n 6 Kasım arŐamba günü yayınladığı nüshasında, İttihati liderler Enver, Talat ve Cemal Paşa’lar Alman bayraklı bir istimbot üzerinde resmedilirken, resmin altında kaçıŐ gzerghını da belirterek Şu ifadelere yer veriliyordu: “*Karagöz: Anadolu sahilinden Ereğli, Zonguldak, İnebolu, Sinop, Samsun, Rumeli’den Midye, Ahtapolu, Burgaz, Varna... Bunların hiç birine uğramayarak pasaportsuz, Őehadnamesiz yolcuları doğruca Odessa’ya gtriyor! Haydi, iskeledeki kk efendiler! Sizde binsenize!*” (Resim 1).¹⁰ Karagöz, aynı nüshasının ikinci sayfasında “*Kaanların Hikâyesi*” başlığı altında, ittihatçılara ve kaçıŐ olayına yönelik öfkenin ortaya konulduğu bir yazı kaleme alınmiŐti. Yazının içeriği özetle Şöyleydi:¹¹

“Karagöz: Vay Hacivat... Sen burada mısın?

Hacivat: Nerede olacaktım ya!

Karagöz: Ne bileyim! Kaan, kaana... Belki sende kaçmaya kalkıŐtın!..

Hacivat: Ağzını topla!.. Milletten rkenler, cezalarından korkanlar, adaleti ilahiye ve adaleti beŐeriyenin pençesine düşmemek için kaçıyorlar!..

Karagöz: Ha budala!.. Söylediğin Lafa bak!

Hacivat: Ters bir laf söylemedim!

Karagöz: Evvela, adaleti ilahiyenin hükmüne düşmemek için kaçıyorlar diyorsun! Hiç yeryüzünde hakkın adaleti, intikamı, cezası eriŐmeyen, tatbik olunmayan bir yer var mı? Bunlar nereye gitseler, nereye kasalar, mazlumun ahı gider kendilerini bulur... Hakkın cezası bunları yakalar!..

⁸ Kocaoğlu, a.g.e., s. 78.

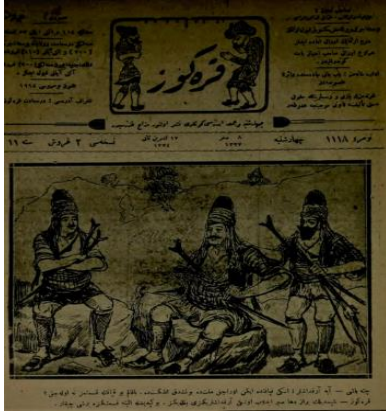
⁹ Karagöz, Karagöz, 10 Ağustos 1908’de yani II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir süre sonra yayın hayatına başlamıştır. Sahipliğini lkemizin ilk karikatrclerinden biri olan Ali Fuad Bey’in yaptığı Karagöz, halka dönük bir mizah dergisi olarak haftada iki gün yayın hayatını sürdürmüştür. Karagöz, eleŐtirici tutumu, hırçınlığı, toplumsal değerlere sahip çıkışıyla geniş halk kitlelerine ulaŐmıŐ; insanlara cesaret, ferahlık ve manevi g katmıştır. Karagöz’n, 1918-1923 yılları arasındaki karikatürlerinin çoğunluğu Mehmet Baha’ya aittir. eviker, a.g.e., s. 140-141.

¹⁰ Karagöz, 6 Teşrinisani 1334, s. 1.

¹¹ “Kaanların Hikayesi”, Karagöz, 6 Teşrinisani 1334, s. 2.

Hacivat: *Eğer ki cehenneme kadar gidebilseler de, hem hakkın ve halkın intikamından, cezasından mezun kalsalar”*

Karagöz’ün, 13 Kasım tarihli nüshasında Talat, Enver ve Cemal Paşa’lar yöresel zeybek kıyafetleri içinde çizilmiş; Enver Paşa “Çetebaşı” olarak isimlendirilmişti. Derginin bu çizimi, erken bir tarih olmasına karşın, İstanbul Hükümetleri tarafından “Kuvayı Milliye” hareketine yönelik dile getirilen “İttihatçı bir çete hareketi” nitelemesini akla getiriyordu. Bu çizim altında ise karşılıklı şu ifadelere yer verilmişti:

Resim 2

“Çetebaşı: *Abe arkadaşlar! Eski kıyafetteyken oracık millette bulmuştuk memlekette. Bakalım bu kıyafetle kismetimiz ne olacak?*

Karagöz: *Şimdilik biraz daha sabredip öteki arkadaşlarınızı bekleyiniz. Bu gidişle elbette kismetinize bir şey çıkar”*(Resim 2).¹²

Savaş sonrası İttihatçı önderlerin ülkeyi terk etmesiyle birlikte, devlet yönetimine talip olanlar ve olacaklar, özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na mensup olanlar tarafından, ülkenin içine düştüğü felaketlerin tüm sorumlusu olarak İttihatçıları hedef tahtasına koymuşlardı. İttihatçıların hedef tahtasına konulduğu o günlerde Karagöz’ün gündeminde de ülkeyi terk eden üç İttihatçı önder vardı. Talat, Enver ve Cemal’in büstlerine nişan alan Karagöz ve Hacivat, onlara atfedilen suçları ima eden şu diyaloga sütunlarında yer veriyordu (Resim 3).¹³

Resim 3

“Karagöz ve Hacivat: *Madmazel!.. Bunlara nişan alıp vuracağız. Bunların marifetleri ne? Baykuş gibi mi öterler? Kurt gibi mi ulurlar?*

¹² Karagöz, 13 Teşrinisani 1334, s. 1.

¹³ Karagöz, 20 Teşrinisani 1334, s. 1

Resim 4

Enver ve Talat Paşalar: Biz Almanya'ya boş oturmaya gelmedik. Size yardıma geldik.

Reis Ebert[Friedrich Ebert]: Çok teşekkür ederim paşalar, fakat Almanya iktiza ettiği kadar budanmıştır.

Madmazel: Onların sarı altınlar gibi şıkırdayanları, canavarlar gibi kükreyenleri, nargile gibi guruldayanları var!..”

Ülke dışına giden İttihatçı önderlerden Talat, Enver ve Cemal Paşaların her biri farklı amaçlar etrafından faaliyetlerde bulundu. Talat Paşa, Almanya'ya siyasi sığınmacı olarak gitmişti. Burada Alman Hükümeti tarafından kollanan Talat Paşa, Sovyetlerle Türkiye arasında bir antlaşma sağlamak, İngiltere ve diğer Batılı ülkelerle ilişkiler kurmak ve Anadolu hareketini desteklemek adına çeşitli uğraşlar verdi. Fakat Talat Paşa, 15 Mart 1921 günü bir Ermeni tarafından öldürüldü. Enver Paşa ile Talat

Paşa'nın yolları bir süre Berlin'de keşişmişti. Fakat Enver Paşa, 1920 yılı ortalarında Moskova'ya geçerek, Bolşeviklerle yakın bir siyasi ilişki kurdu. O, gerekli hazırlıkları sağlayarak Kafkasya üzerinden Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye destek olmayı, hatta başına geçmeyi planlıyordu. Cemal Paşa, yurt dışına gittikten sonra bir süre İsviçre'de bulundu, oradan Moskova'ya geçerek, Afganistan'da idari görevler aldı. Afgan ordusunu yeniden düzenledi. Sonrasında bir süre Avrupa'da bulunan Cemal Paşa, Anadolu'ya geçerek, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi planladığı günlerde Tiflis'te öldürüldü (22 Temmuz 1922).¹⁴

İttihatçı önderlerin yurtdışında olduğu günlerde, onların yürüttükleri faaliyetlere, dönemin mizah basınında çok sık olmasa da yer verilmişti. Örneğin Diken,¹⁵ bir süre Berlin'de bir araya gelen Enver ile Talat Paşa'yı

¹⁴ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 117-121.

¹⁵ Diken, Türk mizah tarihinin önemli dergilerinden biridir. Sedat Simavi tarafından, 30 Ekim 1918 tarihinden 11 Mart 1921 tarihine kadar 72 sayı çıkan Diken, ülke gerçeklerini dile

sütunlarına taşırken; Osmanlı Devleti'ni yıkıma ve dağılmaya sürükleyen Paşaların, benzer faaliyetlerle Almanya'yı da aynı akıbete sürükleyeceklerini okuyucusuyla paylaşıyordu (Resim 4).

Resim 5

Hinderburg: Oynayacağımız komedi için hazırlıklarımı ikmal ettin mi?

Enver: Evet efendim ikmal ettim.

Hinderburg: Kendine taraftar bulabildin mi?

Enver: Buldum... Ali Kemal

(Kaynak: *Gülyüz*, 10 Temmuz 1338, s. 1)

Resim 6

Sinemalardaki binbir gece maceralarını hatırlatan yeni bir emir:

Enver Paşa: Söyle ey Nedim Hasım, söyle Türkiye'de beni arıyorlar mı?

Nedim: Aramaz olurlar mı, gece gündüz namınız dillerde dolaşıyor!

Enver: Ne diyorlar? Söyle, çekinme, mağrur olman.

Nedim: Mağrur olacak bir şey yok efendim... Olmaz olaydı diyorlar.

(Kaynak: *Gülyüz*, 10 Ağustos 1338, s. 1)

getiren, Simavi'nin daha sonra çıkaracağı *Gülyüz* dergisi için hazırlık işlevi gören bir yayındı. Çeviker, *a.g.e.*, s. 143.

Mütareke dönemi mizah basını İttihatçı önderler içinde Enver Paşa'ya sütunlarında daha fazla yer ayırmıştı. Savaş yılları boyunca Diken ve Güleryüz dergilerini çıkaran Sedat Simavi, ittihatçı önderlere yönelik en sert söylemlerde bulunuyordu. Simavi, İttihatçıların yurt dışındaki faaliyetlerini hafife alan, onları önemsiz gösteren bir yayın siyaseti takip ediyordu. Örneğin, Güleryüz'de Enver Paşa'nın Almanya'daki faaliyetleri için "komedi" tanımlamasını getiriyor (Resim 5); Anadolu'ya geçme yolunda çaba harcayan Enver Paşa'ya Anadolu insanının "beddualar" ettiği vurgu yapıyordu (Resim 6). Ayine¹⁶ mizah dergisi, Anadolu'ya geçmek isteyen Enver Paşa'yı, Harbiye Nezareti Kapısı'nın hayal eder bir şekilde çizerek, O'nu "Rüya" âleminde resmediyordu (Resim 7).

Resim 7 Enverin Rüyası (Kaynak: Ayine, 24 Teşrinisani 1921)

Enver Paşa, ülke dışındaki İttihatçıların en eylemcisi ve maceracısıydı. Ülke dışında oluşturacağı orduyla birlikte, kendi deyimiyle "ana vatani kuvvetleriyle restore etmeye çalışacaktı".¹⁷ 1920-1921 yılları boyunca Mustafa Kemal Paşa, Enver tehlikesiyle savaşmak zorunda kaldı.¹⁸ Enver

¹⁶ Ayine/Ayna, 18 Ağustos 1921 ile 4 Ocak 1923 tarihleri arasında 72 sayı çıkmıştır. Sahipliğini Semih Lütfü, sorumlu müdürlüğünü Eşref Nesip yürütmüştür. "Ayinesi iştir kişinin, lafa bakılmaz" özdeyişinden adını alan dergi, incelikli ve özenli bir sayfa düzeniyle yayınlanmıştır. Çeviker, a.g.e., s. 170-171.

¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler-İttihat ve Terakki, C 3, 5. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 685-686.

¹⁸ Erik Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, 8. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 186.

Paşa'nın Anadolu'ya geçme arzusu, dönemin mizah dergilerinde olumsuz işlenmiş; böyle bir gelişmenin Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesine zarar vereceği; Milli Mücadele'yi zayıflatacağı üzerinde durulmuştu. Örneğin, Karagöz, Enver Paşa'nın bu yöndeki girişimlerini, Yunan emelleriyle bir tutar bir pozisyonda işleyerek; Anadolu kapılarına dayanan Yunan askeri ile Enver Paşa'yı aynı karede resmediyordu. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın “düşman” olarak nitelediği Enver Paşa'ya yönelik olumsuz tavrını okuyucularıyla paylaşıyordu (Resim 8). Güler yüz, Anadolu'ya geçmek isteyen Enver Paşa'yı, O'nun iktidarıyla özdeşleştirdiği bir “darağacı”nın arkasında ve geride bıraktığı binlerce ölüyü simgeleyen “kafatasları” önünde, Mustafa Kemal Paşa'dan Anadolu'ya geçme izni isterken tasvir ediyordu (Resim 9).

Resim 8

Enver: Yunana düşman diye kapıyı açmıyorsunuz, ne olur, bari biraz bana müsaade edin.

Mustafa Kemal Paşa: İki düşmanla birden uğraşmaya vaktimiz yok efendi, haydi işine!

(Kaynak: Karagöz, 12 Teşrinisani 1337, s.1)

Resim 9

Anadolu Kırklarında Bir Muhavere

Enver: Müsaade ediniz de içeriye gireyim ve sevgili Anadolu'ya getirdiğim hediyeleri takdim edeyim.

Mustafa Kemal Paşa: Buyurunuz,.. Girebilirsiniz. Esasen Anadolu'da size aynı hediyelerden takdim etmek için fırsat bekliyor.

(Kaynak: Güler yüz, 8 Kânunuevvel 1337, s. 1)

Ankara'nın tutumu ve aldığı önlemler ile Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Zaferi üzerine, Anadolu'ya geçemeyen Enver Paşa dönüşü olmayan bir yola girmişti. Önce Ruslarla birlik olarak Orta Asya'ya yöneldi.

Resim 10

Enver: Sarıkamış ta battımsa Karakurum'da çıktım ya!

Karagöz: Çekirge üç defa sıçrar. Bu ikincisidir onu da unutma! Sarıkamış'ta kıydığın Mehmetçiklerin yanına bakalım kaç Müslüman daha göndereceksin aklını başına devşir hesap kabarıyor ha!

(Kaynak: Karagöz, 26 Temmuz 1338, s.1.)

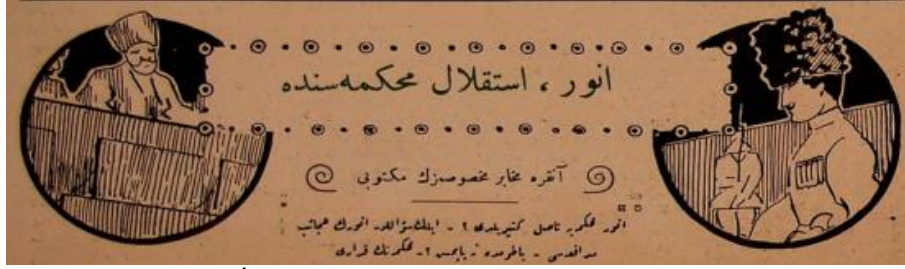
Daha sonra Ruslardan ayrılarak, Ruslara karşı Türkistan milli hareketlerini yönetmeye başlamıştı. Doğu Buhara'da, "Basmacı" aşiretlerinin başına geçerek, Ruslarla çarpışan Enver Paşa, 4 Ağustos 1922 tarihinde Bolşevikler tarafından öldürüldü.¹⁹ Enver Paşa'nın Orta Asya'da sürdürdüğü faaliyetlere yer veren Karagöz, elinde kılıçla yürüyen Enver Paşa'yı, arkasında kılıçlarını çekmiş sarıklılarla birlikte resmediyordu. Karagöz, Sarıkamış'ta binlerce Türk'ün ölümünden sorumlu gördüğü Enver Paşa'yı, "*Sarıkamış'ta kıydığın Mehmetçiklerin yanına bakalım kaç Müslüman daha göndereceksin*" ifadeleriyle uyarmaktan geri durmuyordu (Resim 10).

Milli Mücadele günlerinde Enver Paşa'ya ilişkin en ilginç yorumlardan birine Ayine'de rastlıyoruz. Ayine, Enver Paşa ile ilgili, "*Enver Ankara'ya getirildi. İstiklal Mahkemesine sevk olundu*" başlıklı tamamen kurmaca bir haberi okuyucusuyla paylaşmıştı.²⁰ Ali Veli isimli bir muhabir tarafından Ankara'dan bildirildiği ifade edilen uydurma haberin ayrıntılarına bir sonraki sayısında yer veren Ayine, "*Enver İstiklal Mahkemesinde*" başlıklı yazıda, mahkeme karşısına çıkan Enver Paşa'nın, hâkimle arasında geçen hayali diyaloglara yer veriyordu. Bu diyalogların satır aralarında Enver'in nasıl bir

¹⁹ Tunaya, a.g.e., s. 686-687.

²⁰ Ayine, 2 Şubat 1922, s. 1.

psikolojiye sahip olduğu, hangi düşünce dünyası içinde yaşadığı ve başından geçenlere yönelik getirdiği açıklamalar üzerinden, derginin Enver Paşa'ya yönelik "olumsuz" tavrını görme imkânını bulabiliyoruz.

Resim 11 Enver İstiklal Mahkemesinde (Kaynak: Ayine, 9 Şubat 1922, s. 1)

Hayali mahkeme sahnesini aktaran Ali Veli isimli muhabir, mahkemeye kimsenin alınmadığını, kendisinin kimsenin dikkatini çekmeden, mahkeme salonunun damına çıkarak, davayı izlediğini ifade ediyordu. Ayine’de sahne edilen hayal ürünü duruşmada hâkimle Enver Paşa arasında geçen diyaloglar ise özetle şöyleydi:²¹

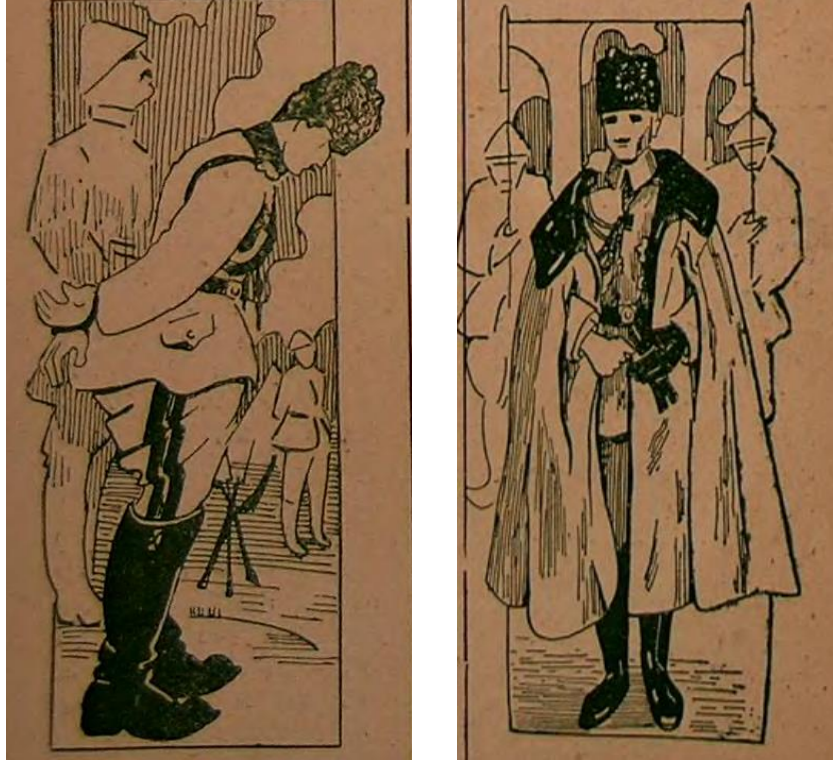
“İsmin ne? Enver güldü. Reis Enver’in bu hareketine kızarak bağırdı: İsmi ne? Diyorum. Enver yine güldü, reis yine kızdı. Jandarmalara işaret etti, jandarmalar kasatura ile tehdit ettiler. Enver bu sefer tebessümanane cevap verdi: Benim ismimin Enver olduğunu değil Türkiye, Cava (Endonezya) adaları ahalisi dahi bilir! Babanın adı ne? Meşrutiyet! Salonda derin bir sükûn hâsıl oldu. Azalar hayretle birbirlerine bakıyorlardı. Reis gülümsedi: Doğru... Senin bu küstahlığın o babadan geliyor...

- Kafkaslarda ne yapıyordun?
- Halk şuraları cumhuriyeti tesis.
- Maksudın ne idi?
- Mazlum milletlere yardım.
- Kendi milletine hayrı olmayanın başka milletlere hayrı olur mu?
- Benim milletime zararım olmadı. Harbi kaybettim. Tarihi umumide harbi kaybeden ilk kumandan ben değilim.

²¹ Ayine, 9 Şubat 1922, s. 1.

- *Orduyu sui-idare ettin, para çalmalarına mani olamadın.*
- *Ahlak-ı umumiyyeyi ben ıslah edecek değildim.*
- *Sen haris[hırslı] bir adamdın.*
- *Haris olmayan kumandan yoktur...*
- *Reis soğukkanlılıkla sordu: Seni asarsam ne yaparsın?*
- *Memnun olurum.*
- *Sebep?*
- *Ahiret içinde bazı tasavvuratım var.*
- *Ne gibi?*
- *Napolyon Bonapart ile teşriki mesai edip, cenneti zapt edeceğim.*
- *Sen cenneti değil, zaten cinnete vasıl olmuşsun. Haydi, seni asacağım. Son vasiyetlerini söyle.*
- *Bir vasiyetim var.*
- *Nedir?*
- *İstanbul'da heykelimi diksinler.*
- *Tepe aşağı mı?*
- *Enver sustu, sonra birdenbire canlandı: Beni İstanbul'da asınız!*
- *Neresinde?*
- *Harbiye Nezaretinin önünde.*
- *Şimdilik bu arzunu yerine getiremem.*
- *Beni asmazsan olmaz mı?*
- *Ayıp, bu korkaklık sana yakışmaz.*
- *Kurşuna dizdir.*
- *Reis ulvi bir tavırla cevap verdi: Senin günahlarını ip temizler. Jandarmalar, teessürden sapsarı kesilen Enver'i götürdüler.*

Ali Veli”

Resim 12 «Enverin artık o eski bildiğimiz hali ve kıyafeti yok: Başında bir siyah kalpak, üstünde bir Kafkas entarisi, belinde bir Kafkas kılıcı»

(Kaynak: “Enver İstiklal Mahkemesinde”, Ayine, 9 Şubat 1922, s. 1)

2. Milli Mücadele Dönemi Türk Mizahında “İttihatçı Zihniyet”in Yaptıkları ve Yapacakları

Mütareke dönemi Türkiye’inde “İttihatçılık” en ağır ithamların başında geliyordu. İttihatçılık suçlaması öyle bir durum almıştı ki, “İttihatçının babası evladından, kardeşi biraderinden, karısı kocasından utanmaya başlamıştı”.²² Padişah Vahdettin daha şehzadeligi döneminde İttihatçı muhalifiydi.²³ Bu

²² Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, 2006, s. 3.

²³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 37.

dönem sık sık Sadrazamlık koltuğuna oturan Damat Ferit Paşa'nın bizzat kendisi ve hükümetinin üyeleri, işgallere karşı her fırsatta direnişi tavsiye eden ve bizzat direnişe geçen Kuvayı Milliye hareketini İttihat ve Terakki'nin bir uzantısı olarak görüyordu.²⁴ Dönemin en ünlü gazetecisi ve aynı zamanda bir dönem Dâhiliye Nazırlığı görevine gelecek olan Ali Kemal'in, Peyam-ı Sabah gazetesindeki köşesinde zaman içinde ortaya koyduğu düşünceler, mütareke dönemi İstanbul'unda İttihatçı karşıtı esen havayı açık bir şekilde ortaya koyuyordu.²⁵ Ali Kemal'e göre Kuva-yı Milliye bir eşkıya ayaklanmasından başka bir şey değildi ve Türkleri çukura götürüyordu. Gerçekte bu hareket bir cinayetti ve bu cinayetin hakiki sorumlusu İttihat ve Terakki Ocağıydı.²⁶ Ona göre, "*Millet ve memleket yeniden heyecana tutuldu ya, ocak(İttihat ve Terakki) alttan alta tekraren ayaklandı, yeniden kazanı kurdu. Para var, zemin ve zaman müsait, hükümeti yeniden ele geçirmek kolaydı, Kuva-yı Milliye oyunu icad edildi*".²⁷ Kuva-yı Milliye ya da Teşkilatı Milliye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, umumi harp sonrası ortaya çıkan karmaşadan yararlanarak, tekrar Anadolu'da hayat bulmasından başka bir şey değildi. Bu son yargı, İstanbul'daki Anadolu hareketine muhalif olan basının geneline hâkim olan bir düşünceydi. Bu durumu yazılarında sık sık dile getiren Ali Kemal, mütareke sonrası bazı elebaşlarının ülkeyi terk etmesiyle birlikte, İttihat ve Terakki Fırkası'ndan bu milletin yakasını kurtardığı fikrinin siyasi havaya hâkim olduğunu, devletin tekrardan kendini toparlamaya başladığına değiniyordu. Fakat barış şartlarının uzaması, işgallerin, özellikle İzmir işgalinin ortaya çıkmasıyla beraber, ortaya çıkan fırsattan istifade eden ittihatçıların, tekrardan hayat bularak, milli teşkilat ateşini oluşturduklarını vurguluyordu.²⁸ Bir başak muhalif isim Refii Cevad, Alemdar gazetesini sütunlarından İttihatçılara ve ittihatçılığa yönelik ağır ithamlarda bulunan pek çok yazı kaleme almıştı. Refii Cevad, bir yazısında İttihatçılığa yönelik şu ithamda bulunuyordu: "*Bizler için, Osmanlılar için, Türkler için, şark için, garp için velhasıl bütün dünya için bir tek yaman düşman vardır: İttihat ve Terakki! Başka düşman bilmiyoruz*".²⁹

²⁴ Osman Akandere, Hasan Ali Polat, **Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2011, s. 42.

²⁵ Ali Kemal'in görüşleri için bkz: Fevzi Çakmak, "Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal", **Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 2. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 324-338.

²⁶ **Peyam-ı Sabah**, 1 Mayıs 1920

²⁷ **Peyam-ı Sabah**, 19 Ocak 1920

²⁸ **Peyam-ı Sabah**, 17 Mart 1920

²⁹ Refii Cevad, "Yeni Çevirme Hareketi", **Alemdar**, 25 Kanunuevvel 1919

Muhalif basında ittihatçı karşıtı söylemler yüksek tonda dile getirilirken, ittihatçı yanlısı ya da tarafsız basın-yayın organları, izleyecekleri yayın siyasetini belirlemek üzere Ekim 1918’de bir araya gelmişlerdi. İkdam ve Atı adına Celal Nuri, Vakit adına Ahmet Emin, Zaman adına Cevat, Servet-i Fünun adına Mahmut Sadık, Yenigün adına Yunus Nadi, Tanin adına Muhittin, Tasvir-i Efkâr adına Talha, Tercüman-ı Hakikat adına Ağaoğlu Ahmet, Akşam adına Kazım Şinasi Beyler toplantıya katılmıştı. Yapılan toplantı sonrası alınan kararların özünde basın organlarının itidalli davranması, vatan ve milletin zor günler yaşadığı bu dönemde milletin menfaatinin ön plana alınması, milleti karamsarlığa itecek haberle ile memleket içinde nifak uyandıracak ve milli kuvvetlere zarar verecek şahsi hesaplaşmalardan uzak durulması yolunda düşünceler yer alıyordu. Bir grup gazetecinin aldığı bu kararlar, mütareke yıllarında ittihatçı yanlısı basının tavrını belirlemiş, söz konusu basın, değişik olaylar ve siyasi gelişmeler karşısında daima ılımlı bir tavır takınmaya ve mümkün mertebe muhalif basınla sert tartışmalara girmemeye özen göstermişti.³⁰

İttihatçı düşmanlığı, ülkeyi işgal eden İtilaf devletlerine sempatik görünmenin, onların desteğini almanın da bir aracı haline gelmişti. İtilaf devletleri de, her ne kadar önderlerinin ülke dışına kaçmış olmasına rağmen, İttihatçılardan çekindiği, dönemin kaynaklarında yer almaktadır. Mondros ateşkesinin imzalanmasından sonra İstanbul’a gelen İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe’a İngiltere’den gönderilen talimatnamelerde, İttihatçıların yenilmiş ve dünyanın değişik yerlerine dağılmış olmalarına rağmen, benimsemiş oldukları ideolojiyle İtilaf Devletleri için hala bir tehdit olduklarına dikkat çekiyorlardı. O nedenle, İstanbul’daki ittihatçı düşmanı olan muhaliflerle işbirliği halinde olunması tavsiye ediliyordu.³¹

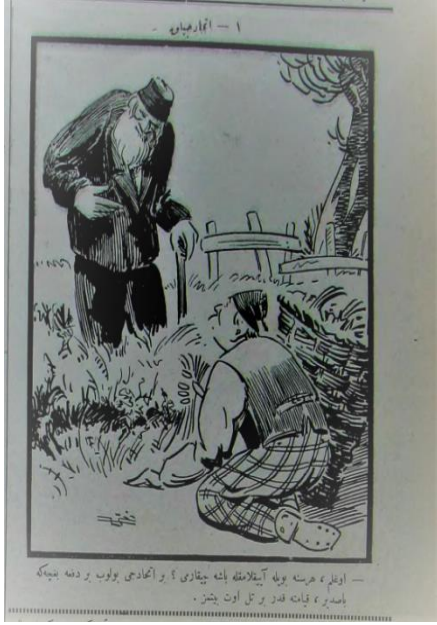
Bu dönem İttihatçı karşıtlığı, bir siyasi örgüt olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası’nın yapısı, ülke yönetiminde izlediği siyaset, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihatçı hükümetlerin uygulamaları, İttihat ve Terakki tarafından kurulan ve mütarekeden sonra bir süre daha faaliyetlerini devam ettiren kuruluşlar, mütareke ortamında bazı kimseler tarafından düşünülen kurtuluş çareleri çerçevesinde ortaya çıkan oluşumlar ve milli teşebbüsler gibi konularda yoğunlaşmıştı.³²

---

³⁰ Kocaoğlu, a.g.e., s. 281-282.

³¹ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 25-26.

³² Kocaoğlu, a.g.e., s. 238.

Resim 13

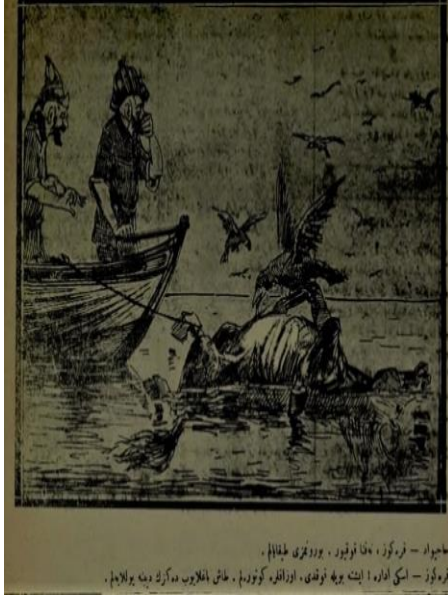
İttihatçılık

Oğlum, her sene ayıklamakla başa çıkılır mı? Bir ittihatçı bulup bir defa bahçene bastır, kıyamete kadar bir tel ot bitmez.

(Kaynak: Aydede, 23 Mart 1922, s. 2)

Mizah basımında seyrekte olsa yer verilen ittihatçılıkla ilgili karikatürlerde, onu yeren, onu olumsuz olarak betimleyen düşünce ve söylemler ön plandaydı. Aydede,³³ ittihatçılığı, bastığı her yeri kurutan bir zararlı olarak nitelerken (Resim 13); Karagöz, ittihatçı idarenin kokuşmuşluğuna yer veriyor (Resim 14), başka bir sayısında ise savaş ilanı, yolsuzluk, meclisin tatili gibi pek çok kirliliğe bulaşan İttihatçıların, bulaştırdıkları bu kirlilerden asla temizlenemeyeceklerine vurgu yapıyordu (Resim 15).

³³ 2 Ocak 1922 ile 9 Ekim 1922 tarihleri arasında yayınlanan Aydede'nin, sahibi ve müdürü Refik Halit Karay'dı. Haftada iki defa yayınlanan dergi Kurtuluş Savaşı'na karşı, Sarayı ve işgal kuvvetlerini tutan bir yayın siyaseti izler. Umut kırıcı yayınlarıyla şüphe ve karamsarlık tohumlarını halkın kalbine serpmeye çalışır. Aydede, kırk beş haftada doksan sayı yayımlanır. Çeviker, a.g.e., ss. 174-176.

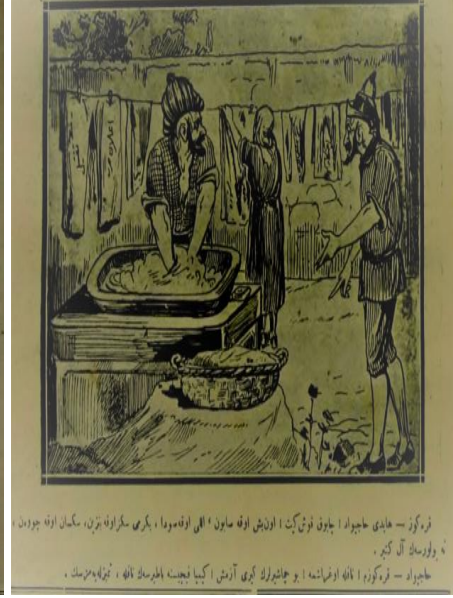

Resim 14

Hacivat: Karagöz, ne fena kokuyor. Burnumuzu tıkayalım.

Karagöz: Eski idare işte böyle koktu. Uzaklara götürelim. Taş bağlayıp denizin dibine yollayalım.

(**Kaynak:** Karagöz, 30 Teşrinisani 1334,s. 4.)

Resim 15

Karagöz: Haydi Hacivat! Çabuk koş git! On beş okka sabun, elli okka soda, yirmi sekiz okka benzin, seksen okka çöven, ne bulursan al getir.

Hacivat: Karagözüm! Nafîle uğraşma! Bu çamaşırların kîri azmış! Kimya fiçısına batırsa nafîle, temizleyemezsin. (Çamaşırların üzerinde tatil, ilanı harp, ihtikar yazıyor)

(**Kaynak:** Karagöz, 29 Mart 1335,s .1.)

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, İttihatçılara ve İttihatçılığa yönelik en sert yayın siyasetini izleyen kişi Sedat Simavi'ydi. O'nun tarafından çıkarılan Diken ve Güteryüz'de eleştiri boyutu çok yüksekti. Mütareke'nin ilk günlerinde Diken'de "Ne Yaptılar" başlığı altında yayınlanan karikatürde

(Resim 16), İttihatçıların iktidarı boyunca yaptıkları, çeşitli figürler etrafından şöyle sıralanıyordu:

“1- Soğukkanlılıkla insan çiğnediler.

2- Astılar.

3- Boğdular.

4- Ceplerini doldurdular.

5- Kendilerinden olmayanların ağzından ekmeği kaptılar.

6- Kaçtılar”.³⁴

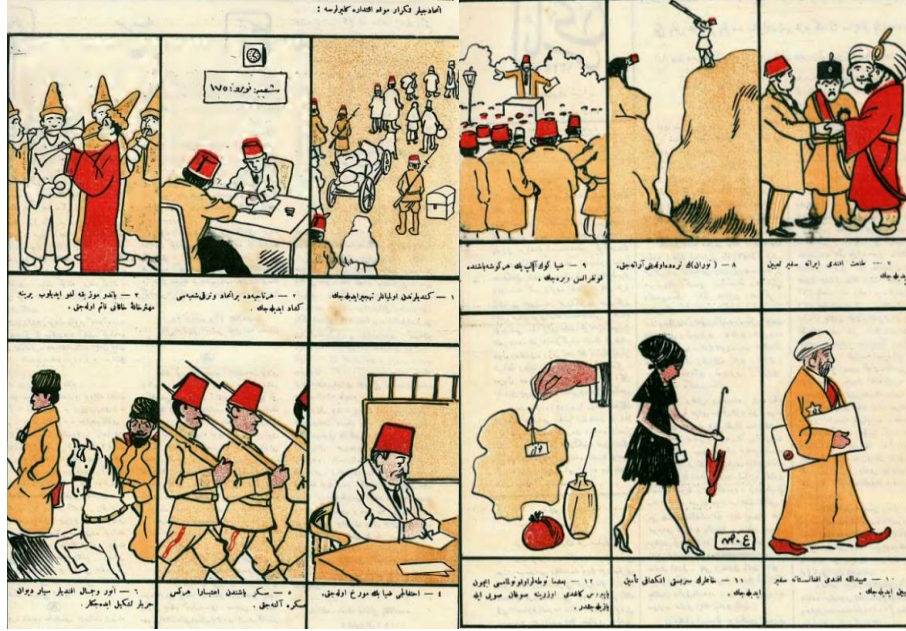
Diken, bir başka nüshasında İttihatçıların tekrar iktidara gelmeleri halinde ülkenin ve milletin başına gelecekleri hem görsel hem de yazılı, maddeler halinde okuyucularıyla paylaşıyordu (Resim 17).

Resim 16

Ne Yaptılar?

(Kaynak: Diken, 14 Teşrinisani 1918, s. 4.)

³⁴ Diken, 14 Teşrinisani 1918, s. 4.

Resim 17

İttihatçılar Tekrar Mevki-i İktidara Gelirlerse

- 1- Kendilerinden olmayanlar tehcir edilecek
- 2- Her nahiyede bir İttihat ve Terakki şubesi küşad edilecek
- 3- Bando mızıka lağvedilip yerine mehtherhane-i hakani kaim olacak
- 4- İhtifalcı [merasimci] Ziya Bey müverrih [tarihçi] olacak
- 5- Sekiz yaşından itibaren herkes askere alınacak
- 6- Enver ve Cemal Efendiler seyyar divan-ı harpler teşkil edecekler.
- 7- Talat Efendi İran'a sefir tayin edilecek
- 8- Turan'ın nerede olduğu aranacak.
- 9- Ziya Gökalp Bey her köşe başında konferans verecek.
- 10- Ubeydullah Efendi Afganistan'a sefir tayin edilecek.
- 11- Hanımların serbesti inkişafı temin edilecek.
- 12- Badema notalar okunulmaması için papirüs kâğıdı üzerine soğan suyu ile yazılacaktır.

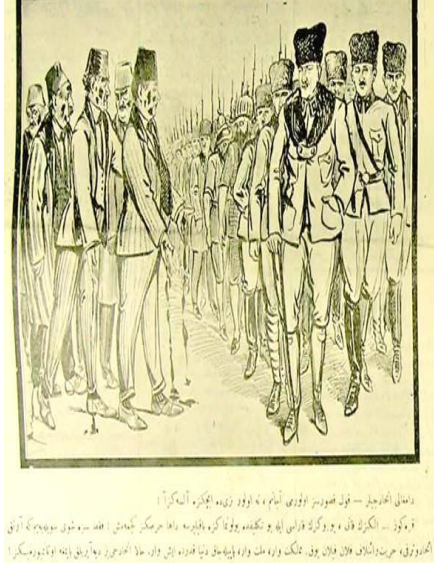
(Kaynak: Diken, 15 Mayıs 1919, s. 4-5.)

Milli Mücadele dönemi Türk mizahı içinde ittihatçılığa yönelik olarak en yoğun yer verilen dönem, 1923 yılı içinde yapılacak olan seçim günleriydi. Savaşın sona ermesiyle beraber ülke dışına giden ve hayatta olan İttihatçılar ülkeye geri dönmeye başlamışlardı. Savaş yıllarını İsviçre ve Fransa'da geçiren Cavit Bey geri gelmiş; Kara Kemal Bey, şirketlerinin başına geçmiş, Maarif Eski Nazırı Şükrü Bey, Trabzon valiliğine getirilmiş, oradan da Halk Fırkası listesinden İzmit mebusu seçilecekti.³⁵ Son örnekte olduğu gibi, savaşın sona ermesiyle birlikte eski ittihatçılar, kamu ve siyasi hayattan geri kalmamışlardı. 1923 yılı Ocak ayında İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal bir araya gelmişti. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal'e ittihatçıların ne yapmayı planladıklarını sormuş; Kara Kemal, bütün ülkeye ve Avrupa'ya dağılan ittihatçılar adına konuşamayacağını, ama kendisinin var olan ulusal lider kadro idaresinde çalışacağını ifade etmişti. Daha sonra Kara Kemal'in girişimleriyle birlikte ittihatçılar 12-13 Nisan 1923'de Maliye Eski Nazırı Cavit Bey'in evinde toplanmışlardı. Tartışılan konuların başında toplantının kendisi, yaklaşan seçimler ve parti programı sorunu geliyordu. Bu toplantıda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçimlere bir muhalif parti olarak katılmaması kararı alınmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal'in liderliği kabul edilerek, onun seçeceği adaylara destek olunacaktı. Fakat ittihatçıların aldıkları bu karara itimat etmeyen Mustafa Kemal Paşa, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda 15 Nisan'da yapılan değişiklikle ittihatçıların kendi adlarıyla seçime katılmaları imkânsızlaştırdı.³⁶ Eski İttihatçıların, Mustafa Kemal Paşa'ya yanaşmaları, onunla temas halinde olmaları, yeni bir söylemle tekrar ülke siyasetinde yer alma çabalarına mizah dergileri sessiz kalmadı. Karagöz, "*Damgalı İttihatçıların*", ellerindeki kanla ve yüzlerindeki karayla, hala siyasi hırslar içinde olmalarını eleştirip, ülke içinde ayrılık yaratmalarına duyduğu öfkeyi sütunlarına taşıyordu (Resim 18).

---

³⁵ Tunaya, a.g.e., s. 707.

³⁶ Zürcher, a.g.e., ss. 201-203.

Resim 18

Damgalı İttihatçılar: Kul kusursuz olur mu a canım, ne olur bizi de içinize alsanıza!

Karagöz: Elinizin kanı, yüzünüzün karası ile bu teklifte bulunmanıza bakılırsa daha hırsınız geçmemiş! Fakat size şunu söyleyeyim ki artık İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf falan filan yok. Memleket var, yapılacak dünya kadarda iş var. Hala ittihatçıyız diye ayrılık yapmaya utanmıyor musunuz?

(Kaynak: Karagöz, 18 Nisan 1339, s. 1.)

Karagöz'le aynı düşüncede olan Güteryüz'de, geçmişin kirlerine bulaşmış olan İttihatçıların, kendilerini aklama, yeniden siyaset sahnesinde yer alma çabalarının nafile olduğunu; geçmişin izlerinin asla silinmeyeceğine vurgu yapan bir karikatüre yer veriyordu (Resim 19)..

Resim 19

İttihatçılar temizlenmek için yüzlerini yıkıyorlar

Güteryüz: Nafile uğraşmayın eski dostlar. Bu yüz karası öyle kolay kolay suyla temizleneceğe benzemiyor. Size Anadolu'nun halis leke sabunundan vereyim de onu bir kere tecrübe edin.

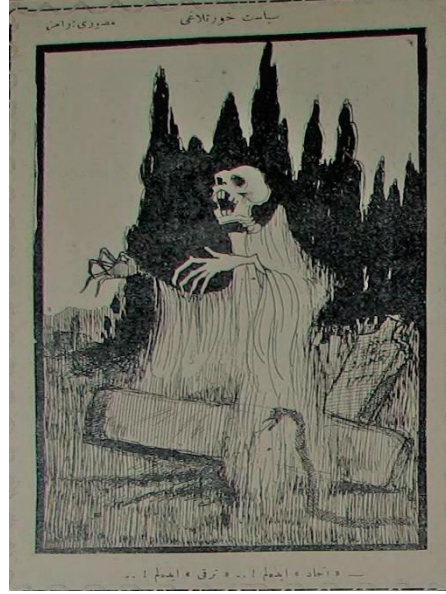
(Kaynak: Güteryüz, 9 Mayıs 1339, s. 4)

Gazi Mustafa Kemal Paşa, tarihimize “Eskişehir-İzmit Konuşmaları” olarak geçen görüşmelerde, Ankara'ya yönelik mesafeli tavır takınan İstanbul basınına temsil eden gazetecilerle bir araya geldi ve ülkenin alacağı yeni durum hakkındaki görüşlerini ifade etti. Bu görüşmelerinde Gazi, bir yandan İslamcı bir yandan da İttihatçı çevreleri hedefine alarak, eski Türkiye'den farklı olarak ülke içinde izlenecek olan yeni siyaseti şu sözleriyle net olarak

ortaya koyuyordu: “Bizim için ne İslam Birliği ve ne de Turancılık, akılcı bir siyasetçilik olamaz inancındayım. Artık Türkiye’nin devlet siyaseti, milli sınırlar içinde egemenliğine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Bugünkü milli hükümetimizin hareket ilkesi budur”.³⁷

Ülkenin seçime gittiği günlerde eski ittihatçıların siyasi faaliyetler içine girmesi, kamuoyunda tartışmaları beraberinde getirirken; dönemin mizah basını ittihatçıları eleştiren karikatürlere yer veriyordu. Bu tartışmalar arasında en çarpıcı karikatürlerden biri, Akbaba³⁸ dergisinde Ramiz (Gökçe) tarafından çizilen “Siyaset Hortlağı” başlıklı olanıydı. Mezarlıkta, mezar taşında İttihat ve Terakki yazan bir mezardan çıkan hortlak, şöyle sesleniyordu: “İttihat’ edelim! ‘Terakki’ edelim!...” (Resim 20). Akbaba’nın tasvirine benzer bir karikatür Karagöz’ün sütunlarında da yer almıştı. Karagöz, karanlıkta, ellerinde İttihat ve Terakki yazılı sandıkları taşıyan hayaletlere ilk sayfasından yer vererek; seçim kokusunu alıp hortlayan ittihatçılara artık milletin kanmayacağını vurguluyordu (Resim 21). Bu karikatürün altında “Koca Millet Dikkat!” başlıklı yer alan yazının bir bölümünde ittihatçıların faaliyetlerine yönelik olarak millete şöyle sesleniliyordu:³⁹

Resim 20

Siyaset Hortlağı

“İttihat’ edelim!.. ‘Terakki’ edelim!..”

(Kaynak: Akbaba, 23 Nisan 1339, s. 3.)

“Bugün yarın intihab var başlar onlar azmaya. El altından girişirler nice plan yazmaya, eskisi gibi bu milletin mezarını kazmaya. Bunlar tıpkı yılan gibi

³⁷ Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), 3. B., Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s. 61.

³⁸ 7 Aralık 1922 tarihinde yayın hayatına başlayan Akbaba, Ocak 1977 tarihine kadar yayınlanmış olan ve Türk mizah basınında çıkış süresi aşılamamış tek dergi olma özelliğini korumaktadır. Haftada iki gün çıkan derginin kurucuları Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhan’dı. Çeviker, a.g.e., s. 184-185.

³⁹ Karagöz, 7 Nisan 1339, s. 1.

aramızdan kayarlar, ilk fırsatta hançerleri göğsümüze dayarlar! Koca millet dikkatli ol avlanma ha bu iş de, aç gözünü mebus için sen reyini verişte, herkesin maksadı var mebusana girişte. Onun için paşamızın sözlerinden çıkma ha! Kanla, canla aldığımız saltanatı yıkma ha!”

Karagöz, “Azrail”in yordakçıları olarak nitelediği İttihatçıların, geçmişte yaptıkları yolsuzlukları, sebep oldukları yıkımları ve ölümleri gündeme getiren bir yazıyla, onların ülke içinde yürüttükleri siyasi faaliyetlerden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Bu yazıda özetle şu ifadeler yer alıyordu:⁴⁰

Resim 21

Hacivat: Aman dikkatli çevir Karagöz, şu korkunç hayaletleri iyi göreyim!

Karagöz: Göreceğin ne! İntihap kokusunu alınca ümitlenip hortladılar ama memleketi kana bulayıp kaçanları ne kılığa girseler bu millet tanır merak etme!

(Kaynak: Karagöz, 7 Nisan 1339, s. 1.)

“... ”

Karagöz: Adam sende! Şu dünyanın hepimiz üç günlük misafiriyiz. Hala ben doğrusunu istersen bu bitmez tükenmez dünya derdinden artık usandım. Hani karşımda Azrail görsem sefa geldin hoş geldin diyeceğim!

Hacivat: Öyle ise hazır ol!

Karagöz: Yakınlarda mı?

Hacivat: Kendisi değilse de yordakçıları!

Karagöz: Kimdir onlar?

Hacivat: Eski İttihatçılar!

⁴⁰ “Muhavere”, Karagöz, 7 Nisan 1339, s. 2.

Karagöz: Onlar şimdilerde ortaya çıkamaz. Hem ne yüzle yahu! Millet daha onların bulandırıldığı suyu, sıvadıkları çamuru, saçıkları molozu memleketten temizlemedi. Birde onlarla mı uğraşacak!

Hacivat: O kadar hiddetlen me yahu!

Karagöz: Bugün memleket, millet menfaati ortada iken babama kavuk sallamam! İttihatçılar içinde vakti iyi adamlarda vardı. Fakat asıl ele başları beş altı sene ensemizde boza pişirdiler, onu da unutacak mıyız! Hem sen merak etme onların namuslu, temiz olanları vaktiyle Anadolu ya koşup milli müdafaaya karışmışlardı. Fakat biz burada gavur ayağı altında can çekişirken Avrupa 'ya kaçan kodamanları bu millet unuttur mu sanıyorsun!

Hacivat: Zaman her şeyi unutturur Karagöz!

Karagöz: Kazın ayağı öyle değil Hacivat, millet cephe cephe evladını toprağa gömerken vatan uğruna çamurdan ekmek yerken ceplerini sıvama altın dolduranları beş parmağı kanda olsa unutmaz. Sen ne söylüyorsun Hacivat hem bu zamanda İttihatçı millici ne demek a canım. Hala bu maskaralıklar devam edecek mi!”

Resim 22

Yeni İntihabat Münasebetiyle İttihatçı Balıkçı:

Şu balıklarda demek müdafaa-i hukukçu kesilmişler! Onlar bile benim oltama kapılmak istemiyorlar...

(Kaynak: Gülerüz, 11 Nisan 1339, s. 4)

1923 seçimleri, tek parti iktidarının sonraki dönemlerinde yapılan seçimlerinden çok daha özgür bir ortamda geçerken; ikinci seçmenler kimi yerlerde daha bağımsız davranış sergileyebilmişlerdi.⁴¹ Bu seçimlerde bazı eski ittihatchıların siyasi hayattan beklentileri vardı. İçlerinden bazıları,

⁴¹ Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S 64 (Nisan 1999), s. 24.

Mustafa Kemal Paşa'nın Nisan ayında yayınladığı "9 Umde"sine karşı,⁴² "9 maddelik" bir program taslağı bile hazırlamıştı. Ayrıca İstanbul ve Ankara basını üzerinden de çeşitli tartışma alanları ortaya çıkmaya başladı.⁴³ İki dereceli sistemle yapılan 1923 seçiminde, ülke 72 seçim bölgesine ayrılırken; Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti, 57 seçim bölgesinde, seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterdi. 9 seçim bölgesinde ise ikinci seçmene mevcut seçilecekten daha fazla aday gösterilerek, seçme hakkı tanındı.⁴⁴

Seçim süresince zaman zaman Müdafaa-ı Hukuk teşkilatı zorluklarla karşılaştı. Geçmişte İttihat ve Terakki Fırkası'nın kuvvetli olduğu İstanbul'da, *Müdafaa-ı Hukuk* teşkilatının zorlanması bekleniyordu. Fakat seçimde asıl zorluk İzmir'de kendini gösterdi. Zorlukların en başında, işgal günlerinde İzmir ve çevresinde, işgale karşı faaliyette bulunan Redd-i İlhak Cemiyeti içerisinde yer alan bir kısım eski ittihatçıların, işgal sonrası İzmir'de yürüttükleri, Müdafaa-ı Hukuk karşıtı faaliyetlerdi. Bu durum Müdafaa-ı Hukuk teşkilatını İzmir'de zayıflatıyordu.⁴⁵ Seçim günlerinin sıcaklığı içinde, seçmene tekrar seslenmekten geri durmayan Karagöz, geçmişte ittihatçıların yaptıklarını, ilk sayfasından yayınladığı, içinde çarpıcı sözlerin yer aldığı bir şiirle millete tekrar şöyle hatırlatıyordu:⁴⁶

---

⁴² Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatıyla yayınlamış olduğu 8 Nisan 1923 tarihli beyannameyle, Halk Fırkası'nı kuracağını ilan ederek, kuracağı partinin dokuz ilkesini yayınladı. Yayımlanan bu ilkelere özetle şöyleydi: 1. Ulusal egemenliğe ve meclise olan bağlılık ve bu yönde atılacak olan girişimler; 2. 1 Kasım 1922 yılında meclisin almış olduğu saltanatın kaldırılması kararına olan bağlılık ve güvencesini Meclis'ten alan halifelik makamının Müslümanlar nezdinde ki yüksek konumu; 3. Ülkedeki güvenlik ve asayişin hızlıca tesisi; 4. Ülke içinde adalet kurumunun oluşturulması ve yeni yasal düzenlemelere gidilmesi; 5. Ekonomik ve toplumsal alanda yapılacaklar; 6. Orduda yapılacak düzenlemeler ve askerlik süresinde kısaltmaya gidilmesi; 7. Yedek subay, yoksul, dul ve yetimlere yapılacak olan yardımlar; 8. Bürokraside yapılacak olan iyileştirmeler; 9. Ülkenin yeniden inşasında izlenecek yollar. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 521.

⁴³ Tunaya, **a.g.e.**, s. 707.

⁴⁴ Dokuz seçim bölgesi şunlardı: Ankara, Biga, Bursa, Eskişehir, İçel, Karesi, Kars, Mardin, Ordu. Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 37-41.

⁴⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 22-23.

⁴⁶ **Karagöz**, 11 Nisan 1339, s. 1.

*“Ey Milletim Dinle!
... İttihatçı kafası ki memleketi batırdı,
Sapa sağlam bir milleti sırtı üstü yatırdı,
Millet tahta, ittihatçı bir kocaman satırdı,
Onlar bizi kıya kıya bu hallere soktular,
Büyük harpte memleket aç, fakat onlar toktular!
Ey milletim sakın düşme hainlerin ağına,
Sen hakimsin memleketin toprağına, dağına,
Girdik artık kendi kendin padişahlık çağına,
Omun için yine eski dolaplara girme ha,
Reyini de paşamızdan başkasına verme ha!”*

Resim 23

İttihatçılar İntihabat Koşusunda

İttihatçılar intihabat koşusuna hazırlanıyorlar. Milletın gözünü boyamak için ne yapmak lazımsa yapıyorlar... Hiçbir şeyden de geri kalmıyorlar. Küheylanlarını hazırladılar, boyadılar, kurdelelerle süslediler, fakat böyle dolmayı artık millet yutmayacak. Onların intihabat için süsleyip püsleyip meydana çıkardıkları küheylanın nasıl uyuz bir kadana beygiri olduğunu biz pek ala biliriz.

(Kaynak: Gülerüz, 18 Nisan 1339, s. 4

Sürdürülen yoğun seçim çalışmaları sonucunda, Müdafaa-ı Hukuk adaylarının büyük bölümü seçildi. Öte yandan muhaliflerin çoğu meclis dışında kaldı⁴⁷. Sadece Gümüşhane’de Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Eskişehir’de Emin (Sazak) Bey bağımsız olarak seçildi⁴⁸. Seçimleri Müdafaa-ı Hukuk

⁴⁷ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 2. b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.249.

⁴⁸ Demirel, **a.g.e.**, s. 35.

adaylarının kazanmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın karizmatik kişiliği yanında; barışa kararlı oluşunun, halkın ve seçmenlerin bir macera istemeyişinin ve muhalefetin halkın önüne somut siyasal öneriler getiremeyişinin de payı bulunuyordu.⁴⁹

SONUÇ

Milli Mücadele dönemi boyunca İttihatçılar ve İttihatçılık'a yönelik mizah dergilerinde çok fazla karikatür ve habere rastlamıyoruz. İncelediğimiz dönem içinde mizah basınında ittihatçılığa en fazla yer verilen dönemler, İttihatçı önderlerin ülkeyi terk ettikleri tarihler ile savaş sonrası ülkenin seçime gittiği 1923 yılı bahar aylarıdır. Elbette ki en fazla yer verilen İttihatçı kişilik Enver Paşa'dır. Enver dışında, Talat ve Cemal Paşalar, Hüseyin Cahit, Cavit Bey gibi ittihatçılarda kendilerine yer bulmuştu. Bu kişiler, geçmişte yaptıkları yanlışlar üzerinden, olumsuz bir bakış açısıyla okuyucuya sunulmuştu. İttihatçılar hakkında, “Çetebaşı, düşman, siyaset hortlağı ve Azrail'in yordakçılığı, her yeri kurutan, insan çiğneyen, adam asan ve boğan, ceplerini dolduran, kendilerinden olmayanların ağzından ekmeği kapan, kaçan” gibi ifadelerle mizah sütunlarında rastlıyoruz. En sert ifadelerle ise Sedat Simavi tarafından yayımlanan Diken ve Gülelyüz dergilerinde rastlıyoruz.

Resim 24

Yeni Millet Meclisi Misali

Müşteri: Hızır herif kayığı bu kadar dolduracak ne vardı! Şimdi nerede ise batacağız.

Kayıççı: Korkma içimizde İttihatçı yok. Özümüz temizdir, batmayız.

(Kaynak: Gülelyüz, 5 Haziran 1339, s. 4)

⁴⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 26. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 282.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akandere, Osman, Polat, Hasan Ali, **Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2011.
- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 25-26.
- Çavdar, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çeviker, Turgut, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-III Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923)**, Adam Yay., İstanbul.
- Demirel, Ahmet, **Tek Partinin İktidarı, Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 2. b., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.
- Kocaoğlu, Bünyamin, **Mütarekede İttihatçılık**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.
- Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, 3. B., Kaynak Yay., İstanbul, 1999.
- Özkaya, Yücel, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.
- Öztoprak, İzzet, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- Simavi, Sedat, **Paramparça, Yeni Zenginler, Harp Fakirleri**, Yay. Haz: Turgut Çeviker, Adam Yayıncılık, 1993.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 26. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler-İttihat ve Terakki**, C 3, 5. Bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 8. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 2013.

Makaleler

Akandere, Osman, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 16, 2006.

Çakmak, Fevzi, “Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 2. Kitap, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010.

Değirmencioglu, Gürsoy, “Milli Mücadele Dönemi’nde Mizah Basını: “Güleryüz” Mizah Gazetesinde Yayımlanan Karikatürlerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme”, **Global Media Journal**, C 6, S 11 (Güz 2015).

Şirin, İbrahim, “Türkiye’de İttihatçı Algısı ve İttihat ve Terakki Çalışmaları”, **Türkiye’den Aydın Portreleri-I Kurtuluş Kayalı**, Ed: Aytaç Yıldız, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2017.

Uyar, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, S 64 (Nisan 1999).

Sürelî Yayınlar

Akbaba

Alemdar

Aydede

Ayine

Diken

Güleryüz

Karagöz

Peyam-ı Sabah

MİLLİ MÜCADELE’NİN ATEŞ ÇEMBERİ İÇERİSİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN ANADOLU KÖYLÜSÜNÜN GELECEĞİNE İLİŞKİN TOPLUM MÜHENDİSLİĞİ

İhsan TAYHANI*

ÖZET

Klâsik Osmanlı toplum düzeninde, toplumun yüzde 80’nini oluşturan köylünün, her şeyden evvel “reaya” olarak çalışan, vergi ödeyen, istendiği zaman asker veren, deyim yerindeyse ezilen bir sınıf olduğu biliniyor. Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği altında verilen Milli Mücadelede, toprakla uğraşan köylü sınıfı da tüm sınıfsal olumsuzluklara rağmen, mücadelenin başlangıçtaki silahlı çekirdek gücü olan Kuva-yı Milliye’ye omuz vermiştir. Kuşkusuz yalnız Anadolu köylüsünün değil, kimileri ön planda, kimileri de arka planda olmak üzere hemen hemen toplumun bütün kesimlerinin katılımıyla emperyal saldırının durdurulmaya çalışıldığı bir savaş ortamında, Mustafa Kemal Paşa’nın, köylü sınıfına yönelik değerlendirmeleri ve onların geleceğine ilişkin geliştirdiği düşünsel tasarım, dikkat çekicidir. Milli Mücadele’nin ateş çemberi içerisinde zihninde oluşturduğu ve yer yer dile getirdiği söz konusu tasarım, gelecekte onun, “Köylü milletin efendisidir.” sözünde tanımını bulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa; Milli Mücadele; Köylü Sınıfı; Kuva-yı Milliye; Toplum Mühendisliği

---

* Doç. Dr.; Lefke Avrupa Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

MUSTAFA KEMAL PAŞA’S SOCIAL ENGINEERING REGARDING THE FUTURE OF ANATOLIAN PEASANTS WITHIN THE RING OF FIRE IN NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Within the classical Ottoman social order, it is a known fact that peasants, who form 80 percent of the society, are the people who work primarily as “rayah”, pay tax, provide the state with soldiers when it was demanded and is an oppressed class. In the National Struggle that was accomplished under Mustafa Kemal Pasha’s leadership, the peasant class, despite all the class negativity, has supported the “National Powers”, which was the armed core power at the beginning. At a war atmosphere, in which they struggled to stop the imperial attack not only with the participation of Anatolian peasants but almost all parts of the society, either at the forefront or background, Mustafa Kemal Pasha’s ideas regarding the peasant class and the intellectual planning about their future are quite remarkable. The aforementioned planning that he formed in his mind and uttered from time to time would make a perfect sense within his “Peasant is the lord of the nation!” saying in the future.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha; National Struggle; Peasant Class; National Powers; Social Engineering

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı’nın gerçek sebepleri arasında, savaşan emperyalist güçlerin “Osmanlı ülkesini paylaşma” düşünceleri önemli bir yer tutar.

Çanakkale cephesinde denizden ve karadan geçit verilmemesine rağmen, ittifak güçleri yenildikleri için Osmanlı da yenik sayılmış ve koca bir imparatorluğun sonunu getiren Mondros Ateşkes Anlaşması’nı imzalamak zorunda kalmıştı. İngilizlere ait Agamemnon zırhlısında imzalanan 25 maddelik bu belgeye ustalıkla monte edilen kimi hükümlerin (7’nci madde gibi), var olan fiili işgalleri tetiklediği ve paylaşımı daha görünür hale getirdiği bilinen bir konudur. Örneğin, Mondros’un imzasından sadece üç gün sonra, 3 Kasım 1918 tarihinde İngilizler, Musul’u işgal edecek, arkasından gözlerini stratejik öneme sahip İskenderun ve yöresine dikeceklerdir.

Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi yaklaşık 9-10 yıl süren bir kıırım ve yıkım sürecinden sonraki ortamı ve ülkenin içerisinde bulunduğu

genel durumu, Gazi Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılındaki 4'ncü kurultayında güçlü bir anlatımla şöyle betimler: '*... Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa diyemi...*'¹

Sözü edilen bu ağır koşullar altında, Mustafa Kemal'in önderliğinde verilen Milli Mücadele'nin insan kaynaklarının harekete geçirilmesi de kolay olmamıştır. Tevfik Çavdar, Milli Mücadele tarihindeki siyasal katılım öğelerini şöyle sınıflandırır : - *İşgallere karşı örgütlenen direnme hareketleri ve gösteriler*; - *Bu direnme hareketlerini örgütlemeyi, bunun da ötesinde en azından Müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu yörelerin hakkını korumayı amaçlayan kongreler*; - *Silahlı direnme örgütlerini meydana getiren ve bütünüyle Kuva-yı Milliye dediğimiz gerilla hareketi*; - *1919 ve 1920 seçimleri*; - *Türkiye Büyük Millet Meclisi*.²

Yukarıdaki sınıflandırmada yer alan "Kuva-yı Milliye"nin, Milli Mücadele'deki çekirdek grup olduğu biliniyor. Düzenli Ordu'ya geçinceye kadar son derece önemli bir misyon [özcü] üstlenen bu grubun geniş bir insan yelpazesi vardır. Bunlar; - *Subaylar ve bürokratlar (o dönemde silahlı bulunanlar ve devlet görevlileri)*; - *Efeler ve zeybekler*; - *Çeşitli mesleklere sahip halkın içinden gelen gönüllüler*; - *Eşraf ve din adamları (sözü dinlenir, zengin sayılan insanlar)*; *Toprakla uğraşan köylüler*.³

Bu yurtsever insan öbekleri içerisinde özellikle köylüler – deyim yerindeyse- iki arada bir derededirler. Üzerlerinde yüz yıllarca süren bir sosyo-ekonomik ezilmişliğin ve cehaletin gölgesini taşıyan bu insanlar, Milli Mücadele'nin başlangıç aşamasında bir taraftan Saray'ın ve İstanbul Hükümeti'nin baskısını göğüslemeye çalışmış, öte yandan hem ekonomik olarak ayakta durmaya çabalamış hem de süreç içerisinde kurtuluşun nerede olduğunu gördüğü ve Mustafa Kemal'e inandığı için - gücü oranında - Milli Mücadele'ye omuz vermiştir.

¹ Mustafa Kemal Atatürk, "CHP 4. Büyük Kurultayını Açış Söylevi (9 Mayıs 1935)", **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, Cilt: 27 (1934-1935), İstanbul, İkinci Basım: Ekim 2013, s. 205.

² Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, Mart 2004, s. 161.

³ İsrail Kurtcephe- Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yayınevi, Ankara, Haziran 2007, s. 246-247.

Bütün sermayesi alın teriyle yoğurduğu emeği olan köylü tabakasını iyi tanıyan ve Milli Mücadele sürecinde daha bir yakından gözlemleyen Gazi Mustafa Kemal'in, henüz kurtuluşun bile ufukta gözükmediği o ölüm - kalım günlerinde, onların geleceğine dair tasarımlar yapmış olması, ancak onun devrimci yapısıyla açıklanabilir.

Bu çalışmada köylü sınıfının Osmanlı idaresindeki konumu ve yüz yıllara dayalı çok yönlü ihmal edilmişliği gözden geçirilecek, Mustafa Kemal'in köylülerin geleceğine yönelik projeksiyonu, köylüye 'Köylü Millet'in Efendisidir.' sözüyle biçtiği saygın rol, ayrıca ülke ekonomisi ile doğrudan ilgisi olan bu düşünce doğrultusunda yapılan ileri hamleler, elde edilen başarı ve/veya başarısızlıklar irdelenecek ve hedefe tam anlamıyla ulaşamamasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

1. Milli Mücadele Öncesi Köylünün Konumu

Ünlü tarihçi Bernard Lewis, konuya bir tarihçi titizliği ile yaklaşarak şu objektif değerlendirmeyi yapar:

'Göçmenler, Osmanlı idaresindeki tek hak sahipleri değillerdi. Fethedilen eyaletlerin [şehirlerin] köylüleri de kendilerini çok yönlü gelişmiş buldular. Osmanlı İmparatorluk Hükümeti, karışıklık ve düzensizlik yerine birlik ve güvenlik getirmişti. Önemli sosyal ve ekonomik sonuçları vardı. Fetih savaşları sırasında eski kalıtsal arazi sahibi aristokrasinin büyük bir kısmı yok edildi ve onların mülkiyetindeki gayrimenkul, timar olarak Osmanlı askerlerine geçti. ... Köylüler Osmanlı idaresinin koruması altındaki uygulama şeklinden memnundular. Böylece onlar, önceki Hristiyan yöneticilerdense çiftliklerinde [timar] daha fazla özgürlüğe sahiplerdi. Ödedikleri vergiler, önceki uygulama ve aynı zamanda komşu rejimdekilere oranla vicdani ve insani olarak toplanıyordu'.⁴

Bernard Lewis'in yukarıda alıntılanan tespiti, koyu feodalitenin egemen olduğu Hristiyan Ortaçağ Avrupası'ndaki "serflerle" kıyaslandığında, göreceli olarak doğrudur. Bilindiği gibi serfler, toprak sahibi efendilerine hizmet eden kölelerdir. Osmanlı'nın böylesi bir düzeni bütünüyle savunduğu söylenemez. Aksine, serflik düzenine son veren uygulamaları da vardır. Örneğin II. Selim'in, 1571'de Kıbrıs'ı fethettikten sonra mevcut serflik

---

⁴ Bernard Lewis, **The Middle East (A Brief History of the Last 2000 Years)**, Scribner-New York, NY 10020, 1995, p.127-128.

düzenini ortadan kaldırdığı görülür. Ayrıca, Osmanlı'nın altı yüzyıllık egemenlik dönemi içerisinde tahta çıkan sultanların, genellikle merkezi devlet yapılanması peşinde koştukları ve yer yer feodalizmin önüne geçmeye çalıştıkları da yine bilinen bir olgudur. Osmanlı, güçlü olduğu coğrafyalarda bunu başarmış, gücünü tam olarak kanıtlayamadığı yerlerde ise feodalizmi kabullenmek zorunda kalmıştır. Bilindiği gibi merkezi devletin en güçlü olduğu dönem, Fâtih Sultan Mehmet dönemidir [1451-1481] Onun, içeride merkeziyetçi-bürokratik yönetimi güçlendirmek için aşağıdaki birtakım köklü önlemleri aldığı görülür: Örneğin, Yeniçerileri iki katına, 10.000 ere çıkardı; o zamana kadar oldukça bağımsız davranan ucları merkezin daha sıkı kontrolü altına soktu. Eski vakf ve mülkleri yeniden gözden geçirip, binası yıkık olan veya zamanında devletçe onaylanmamış, yalnız kadı onayı ile kalmış vakıflara ait toprakları devlete mâl etti. Bu yolla 20.000'e yakın köy ve mezra'a doğrudan doğruya devlet tasarrufu altına geçti ve timar olarak sipahilere dağıtıldı.⁵ Ancak, bütün bu çabalara karşın onun da dış batıramadığı yerler vardır.

İnalçık'ın yukarıda ana hatlarıyla çerçevesini çizdiği toprak düzeni, Osmanlı'nın icat ettiği özgün bir model değildi. Çünkü söz konusu model, farklı adlarla hem Bizans'ta hem de Selçuklular'da uygulanan bir modeldi. Osmanlı bu modeli, "timar" olarak adlandırmış ve kendine özgü işleyiş kuralları getirmişti. Osmanlı ülkesinde nüfusun % 80- 90'ı kırsal alanlarda yaşıyor ve tarımla uğraşıyordu. Doğal olarak Osmanlı ekonomisi de büyük ölçüde tarıma dayalıydı.

Anılan ekonomik düzende Anadolu tarımının temel birimi, köylü ailesi ya da hanesine dayalı işletmelerdir. Devlete ait olan ve mirî olarak adlandırılan topraklar, işlemleri ve belirli vergilerin ödenmesi yükümlülüğü karşılığında köylü hanelerine bırakılıyordu. Böylece devlet, kendi mülkiyetindeki toprakların kullanım hakkını babadan oğula geçer biçimde köylülere bırakmış veya kiralamış oluyordu.⁶

Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı'nın Anadolu'daki nüfus ikamesi politikasına ilişkin bir değerlendirme yaptıktan sonra şunları söyler:

---

⁵ Halil İnalçık, *Akademik Ders Notları (1938-1986)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 214.

⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 37.

'...Bu vüsatte [genişlikte] sistematik bir iskân ve kolonizasyon hareketinin köylüyü mahalli ananelerin ve şahısların otoritesinden kurtarıp, devlete daha fazla yaklaştırması, devletin köylü ile ve köylünün topraklandırılması meselesiyle daha yakından alâkadar olmasını mucip [gerektireceği] olacağı tabiidir'.⁷

Barkan'ın sözünü ettiği köylüyü toprakla buluşturma, sipahilere verilen timarlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

'Köylü mukayetti[bir şarta bağlı]; onun işlediği toprak kendisinin mülkü değildi; toprak devlete aitti. ...Köylü bu muvakkat tapulu toprağını işleyip, ekip biçerek bunun öşür ve resmini devlet hazinesine vereceği yerde, oraya vermeyip hükûmetin, o öşür ve resmi bir hizmet mukabili kendisine terkettiği bir sipahiye veya bir beye yahut mülk sahibine yahut da vakfın mütevellisine verirdi. ... Köylü, kendi sipahisinin veya vakfın veyahut mülk sahibinin emrinde olup, kendi elindeki yerleri sürüp ekmekle mükellefti. Toprağını bırakıp başkasının toprağına gidemez ve başkasının raiyyeti olamazdı'.⁸ Timar sahibi sipahiler de, feodal bir güç olmadıklarına göre, nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylü kesimi, görüldüğü gibi dolaylı olarak devlet için çalışmaya başlamıştır. Hristiyan Ortaçağ Avrupası'ndaki köylü ile Osmanlı ülkesindeki köylü arasındaki temel farkın bu olduğu söylenebilir. Her iki halde de sömürülen, üretici olan köylüdür. Birinde derebeyi, ya da feodal güç, diğerinde ise devlet sömürüsü vardır. Ancak Osmanlı'daki uygulamanın tekdüze olmadığı da unutulmamalıdır. Örneğin, 16'ncı yüzyılın sonlarında timar sisteminin çözülmesinden sonra, güçlü yerel unsurların – Doğu Avrupa'dakine benzer bir biçimde- büyük topraklar edinerek ve bağımlı köylülük üzerindeki sömürüyü ağırlaştırarak, Avrupa pazarları için tarımsal meta üretimine yöneldikleri ileri sürülmüştür.⁹

Devletin timarlar üzerindeki denetimi kayboldukça, diğer bir deyişle timar sistemi bozuldukça köylü üzerindeki sömürünün de yön değiştirdiği görülür. Şevket Pamuk, Osmanlı toprak düzeninin çöküşünü ve çöküşün doğurduğu sonucu şu sözlerle dile getirir:

⁷ Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul, 20-25 Eylül 1937)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1003.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On dördü ve On beşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi", **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul, 20-25 Eylül 1937)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 503-504.

⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11.

‘..18’nci yüzyılda merkezi yönetimin politik ve askeri gücünün zayıflaması, Anadolu’da yerel güç sahibi olan âyan ve derebeylerinin, taşrada yönetici, mültezim, tefeci, tüccar ve aynı zamanda geniş mirî toprakların fiili sahibi olmalarını olanaklı kılmıştı. Âyan ve derebeyleri, vergi gelirlerini merkezi yönetime aktarmayarak ve doğrudan üretici üzerindeki sömürü oranını yükselterek tarımsal artıktan elde ettikleri payı genişletmişlerdi.’¹⁰

Milli Mücadele öncesi Anadolu köylüsünün konumu, aslında Osmanlı hukuk sisteminde gerçek tanımını bulmuştur denilebilir. Osmanlı hukuku tarımsal üreticileri reaya sınıfına dahil olarak kabul ediyor ve kanunlarda reyanın sınıfsal konumu, “raiyyet oğlu raiyyettir.” biçiminde tanımlanıyordu.¹¹

Bu tanıma; “Köylü, ağzıyla kuş tutsa, konumu değişmez, neyse odur!..” şeklinde okumanın abartılı bir okuma olmadığı düşüncesindeyiz. Tarih disiplini uyarınca her olayı, kendi dönemi içerisinde ve dönemin koşullarını göz önüne alarak değerlendirmeye çalışsak bile, yukarıda vurgulanan çarpıcı gerçek görmezden gelinmemelidir.

Yüzyıllar boyu kendisine yalnızca ırgatlık rolü biçilen, emeği sömürülen, ezilen, eğitimsiz bırakılan köylü kitlesinin kaderciliğini, Bernard Lewis şu sözlerle anlatır: ‘...Toprağı ekip biçenler, onların emeğinin meyvesini yiyenlerden farklı olarak sessizlik içindedirler’.¹² Doğrusu, yüzyıllara yayılan bir Monarşi idaresinde onların sessizliği bozup refleks göstermelerinin zemini olmadığı ve/veya olamayacağı gibi, Parlamentolu hayatın başladığı 1. Meşrutiyet ve 2. Meşrutiyet dönemlerinde de yoktur.

Ülkedeki bu makûs talih, ancak bir devrimle değişebilirdi ki Batı’da böyle olmuştur. Söz konusu kötü talihi değiştirmeye koyulacak kişi de Gazi Mustafa Kemal olacaktır.

2. Milli Mücadele Dönemi’nde Köylü Tutum ve Davranışlarına Kesitsel Bir Bakış

Mustafa Kemal’in, genel olarak toplumu sarsmaya, onları Milli Mücadele hedefine kilitlemeye çalıştığı bir dönemde veya Milli Mücadele sırasında, özellikle köylü kesimi, içerisinde bulunduğu ikilem nedeniyle incelemeye değer bir portre sunar.

¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**..., s. 89.

¹¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**..., s.40.

¹² Lewis, **a.g.e.**, p. 216.

Halide Edip Adıvar, mücadelenin başlangıç yıllarını anlattığı Ateşten Gömlek adlı romanında bu portreyi şu satırlarla resmeder: ‘...Köylüler, bütün bu gayr-i vazih [anlaşılmaz] vaziyet ortasında tarlalarında ürkek ördekler gibi çalışıyorlar ve uzak karaltılardan kaçıyorlardı.’¹³

Onların, Adıvar’ın kelimelerle resmettiği bir görüntüyü vermelerini anlayışla karşılamak gerekir. Çünkü onlar, bir taraftan milli hareketi durdurmaya, boğmaya çalışan İstanbul Hükümeti’nin baskısı, diğer taraftan geride bırakılan savaş yıllarının enkazı altında vermek zorunda kaldıkları yaşam mücadelesi, öte yandan ayaklarını bastıkları, nefes aldıkları toprağı da kaybetme endişesi ve bu nedenle yerel direniş örgütlerinde saf tutma çabası içindedirler.

Köylünün üzerindeki baskıyı daha iyi anlamak için sözü yine Adıvar’a bırakalım: ‘...Öğleüstü köye yaklaştık. Önü ağaçlıklı, yolları tozlu bir köydü... Köy, bizim kuvveti benimsemiş, kendisinin addetmiş olacak, yalnız yabancı bir kuvvet zannıyla zihinleri perişan olmuş, çünkü halife kuvvetlerinin eline düşse köy, herhalde hak ile yeksan olacak.’¹⁴

19 Mayıs 1919’da Samsun’a ayak basan Mustafa Kemal Paşa, yola çıkmadan önce zihninde şekillendirdiği planı uygulamak üzere Anadolu içlerine çekilme stratejisini izlemeye başlamış, güvenli bir ortam görmediği için, aldığı ilk önlemlerden sonra Havza’ya doğru yola çıkmıştı. Yolculuk yaptıkları araba arızalandığında da yer yer yürümek zorunda kaldıkları biliniyor. “Dağ başını duman almış” marşının da terennüm edildiği bu yürüyüşlerin, o sıkıntılı günlerde bir tür ruhsal sağaltım olduğu da bir gerçek. Gazi Mustafa Kemal’in, bu yürüyüşlerden birinde tarlasında çift sürmekte olan bir köylü ile yaptığı sohbeti, Hasan İzzettin Dinamo şöyle anlatır:

‘...Otomobilin tekerlekleri şişmiş değildi, dolmaydı. Gerek Benz, gerekse yaylılar, saatte en çok on dört kilometre yol alıyorlardı. İhtilal yapmak isteyen tezcanlı bir insan için bunun ne denli az bir hız olduğunu ancak Mustafa Kemal bilirdi. Yaşlı Benz, içindekilerin yüreğini her an ağızlarına getirerek Kavak bucağına doğru tırmanıyordu. İki bir bozulup durmak huyu olan otomobil, bir tarlanın kenarından geçerken hırlayarak, aksırıp öksürerek birden bire durdu. Mustafa Kemal ve arkadaşları inerek biraz ötede çift süren yaşlı bir köylüye yaklaştılar. Mustafa Kemal, selam sabahtan sonra köylüye

¹³ Halide Edip Adıvar, **Ateşten Gömlek**, Can Sanat Yayınları, İstanbul, Şubat 2018, s. 77.

¹⁴ Adıvar, **a.g.e.**, s.84.

memleketin bugün içinde yüzdüğü dertlerden söz açtı, onun bu büyük ve öldürücü tehlikeler karşısındaki kaygı ve korku damarını deşmek istedi. Yaşlı köylü, kös kös dinlemişe benziyordu. Mustafa Kemal'in bütün sözleri onu hiç etkilemiyordu. Yüzü, sabanıyla devirdiği bir toprak keseği gibi heyecansız, korkusuz ve durgundu. Mustafa Kemal sözlerini sürdürerek; - Hemşeri dedi, düşman Samsun'a asker çıkaracak, belki buraların hepsini ele geçirecek, sense rahat rahat toprağını sürüyorsun. Köylü, en sonra paşanın verdiği sigarayı toprak renkli çatlak ve nasırlı parmakları arasında beceriksizce tutup içmeye çalışırken şöyle karşılık verdi:- Paşa, paşa sen ne diyon? Biz, üç kardeştik. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz ile üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanın ucuna bakar. Şimdi, benim vatanım da, yurdum da şu tarlanın ucu. Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır yok!.. Mustafa Kemal adamın üstüne daha çok varmadı. Onun ne demek istediğini anlayacak kadar tecrübesi vardı. Adamcağıza Allahaismarladık diyerek yeniden çalışmaya başlayan otomobile bindi. En sonra Kavak bucağına vardılar.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa ile köylü vatandaşın yukarıya alıntılanan duygu yüklü sohbeti, aslında ülkenin o gün içinden geçmekte olduğu durumu - fazla söze gerek kalmadan - olanca açıklığı ile gözler önüne seriyor.

1921 yılında Türkiye'ye Sovyet elçisi olarak atanan Aralov da, deniz yoluyla geldiği Samsun'dan, Ankara'ya uzanan 400 kilometrelik karayolu seyahatındaki gözlemlerini köylülerin ağzından şu satırlarla dile getirir:

'... Toprağımız az, onu karabasanla sürüyoruz. Tarlalardan geçerseniz gözlemlerinizle görürsünüz. Savaşlar bizi mahvetti... Savaş demek, köylünün toprağını, ailesini bırakarak silaha sarılması demektir. Söylediklerine göre Kemal Paşa toprak için uğraşmış, ama padişah vermiyormuş... Genç köylüler, Kemal Paşa'ya yardıma gittiler. ... Buralarda çeşitli insanlar dolaşiyor. Bizi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ayaklandırmak istiyorlar... Diyorlar ki; Halife'yi, ehl-i müslimi savunmak gerekiyormuş... Meclis'e daha çok zenginleri seçiyorlar... Bizim köylülerden kimsecikler orada görülüyor.'¹⁶

¹⁵ Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân (Millî Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikâyesi) II**, Tekin Yayınevi, İstanbul, s. 101.

¹⁶ Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları (1922-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. Basım: Ocak 2014, s. 42.

Görüldüğü gibi köylü kesiminin kafası oldukça karışıktır. Yılgınlık, umut ve umutsuzluk, endişe, ekip biçecek bir parça toprak beklentisi, bir kenara itilmenin yarattığı eziklik ve her şeye rağmen bir şeyler yapma ve mücadele etme isteği bunların hepsi iç içedir.

Düzenli orduya geçmek için 1919 sonlarından, 1920 Bahar aylarına kadar büyük bir çaba gösterildiği ve başarı elde etmenin kolay olmadığı biliniyor. İnönü, *'Orduyu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, teçhiz ediyoruz, silahlandırıyoruz, akşamüzeri hepsi gidiyorlar'*¹⁷ demektedir. İnalçık da, bu güçlüğü şu sözlerle anlatır:

*'... Yeni hükümetin karşısında en âcil ve önemli görev, millî davayı yürütecek, düşmana karşı direnecek güçte düzenli bir millî ordu meydana getirmektir. Bu kolay olmadı. Öncelikle yorgun ve bitkin Türk halkını yeni fedakârlıklara ikna edip, ondan elinde avcunda kalan son varlığını vermesi isteniyordu. Sultan hükümeti aynı halka halife ağzından buna gerek olmadığını telkine çalışmaktaydı. Yüzyıllarca itaate alışmış, halifeden yüz çevirip onu kurtuluş mücadelesine çağıran millî liderin peşinde her şeyiyle ateşe atılmak, hiç bir millet için kolay bir şey olamazdı. Fakat olayların dili her şeyden kuvvetliydi. Türk halkı Yunanlıların korkunç zulmünü, köylerin yakılıp yıkıldığını, ailelerin katledildiğini, toprağından çıkarıldığını görüyordu.'*¹⁸

Henüz daha tam bir millet birliği sağlanmadan, bu insanlar bir hedefe kilitlenecekti, ama nasıl? Yüzyıllarca ihmal edilen bu kesimden destek istemeden önce, yapılması gereken özeleştiriyi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban romanındaki roman karakteri, harp malulü Ahmet Celâl'in anlatımı ile yapar:

'... Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı, işletemedin! Onu hayvani duyguların, cehâletin, yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında, bir yabancı ot gibi bitti. Şimdi elinde orak, buraya hasada gelmişsin. Ne ektin ki ne biçeceksin? Bu ısrırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii ayaklarına batacak. İşte her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden

¹⁷ Aktaran: Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. Basım: Şubat 1969, s. 136.

¹⁸ İnalçık, **a.g.e.**, s. 121.

yumruklarını sıkıyorsun. Sana, ıstırap veren şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir'.¹⁹

Ahmet Celâl'in yukarıdaki gerçekçi, insanın suratına tokat gibi inen eleştirisinin muhatabı, kuşkusuz yeniden dirilişi sağlamaya koyulan Mustafa Kemal Paşa ve milliciler değildi, olamazdı ve olmamalıdır da! Muhatap, yüzyıllarca onları idare eden Osmanlıdır, Osmanlı sultanlarıdır. Bir fatura çıkarılacaksa, onlara çıkarılmalıdır. Ancak İnkılâp [devrim], bu tür tartışmalara açık değildir. İnkılâbı yapan lider, bu konuda da yeni bir bakış açısı getirip, yeni bir durum yaratmak zorundadır. Aksi takdirde inkılâptan söz edilemez.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye başlarken devrimin stratejisini, kapsayacağı alanları ve kronolojisi ile ilgili programı kafasında oluşturmuştur. Ancak, bazı inkılâpların zamanlaması gibi kimi ayrıntılar da sahada, eylem içerisinde onun zihninde şekillenmiştir denilebilir.

3. Kurtuluş Aşamasında Mustafa Kemal Paşa'nın, Köylü Halka Yönelik Durum Belirlemesi ve Gelecek Öngörüsü

Gazi Mustafa Kemal'in, çok ağır koşullar altında, adeta olmazı oldurmaya çalışırken bir taraftan da zihnini yukarıda sözü edilen ayrıntıların meşgul ettiğini görüyoruz. Sivas Kongresi'nden hemen sonra, Kuva-yı Milliye'nin İstanbul Hükümeti tarafından bir güç olarak kabul edildiği 20-22 Ekim 1919 tarihinden önce, Türk köylüsüne ilişkin yapmış olduğu değerlendirme, 2 Ekim 1919 tarihli İrade-i Milliye Gazetesi'nde şu satırlarla yer alır: *Acaba medeniyet dünyası anlıyor mu ki? Türk milleti yükselmek ve ilerlemek için himayeye değil, bir parça barışa, bir parça huzura muhtaçtır. Türk köylüsü çalışkandır, Türk genci zekidir, Türk toprağı verimlidir*.²⁰ Sovyet elçisi Aralov da, Mustafa Kemal'in köylü davasına nasıl kafa yordüğünü şöyle dile getirir:

'... Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya, Samsun'dan Ankara'ya gelirken yolda rastladığım köylülerden, onların ağır durumundan söz ettim. 'Evet, evet' dedi Mustafa Kemal, 'orası doğru, BMM'nin ödevi, köylüyü aşar vergisinden kurtarmak, ona başka kolaylıklar sağlamaktır. Ama şu anda biz

¹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Yaban**, İletişim Yyn., İstanbul, 42. Baskı: 2002, s.111.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, "Hareket-i Milliye En Muazzam Hareket-i Medeniyedir", **İrade-i Milliye**, Sivas, 2 Teşrin-i Evvel (2 Ekim 1919), No: 5, s. 3.

bunu yapamayız. Birçok zümrelerin kinini üzerimize çekmiş oluruz. Onlar bizden uzaklaşır ve istilacıları kovmak, halkın kurtuluşunu ve ülkenin bağımsızlığını sağlamak gibi başlıca görevimizi yapmaya engel olurlar. Milli davamızı çözdükten sonra köylü ile uğraşabiliriz'. Mustafa Kemal'le bu konuşmayı birlikte yaptığımız İ. Abilov [İbrahim Abilov] yoldaş, milyonlarca köylü ekonomik baskıdan kurtulduğu takdirde, onların feodalleri yenmekte yardım edeceklerini, Büyük Millet Meclisi iktidarını güçlendireceklerini, Türkiye'yi yenilmez bir hale getireceklerini, emperyalistlerin ileride yapacağı bütün saldırıları püskürtüklerini anlattı. Mustafa Kemal, Abilov'u elinden tutarak, 'şimdi olmaz' dedi. 'ama bu olacak.'²¹

Aralov ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçen yukarıdaki bu konuşma; onun strateji uzmanlığını ve ülkedeki sosyolojik yapıya ilişkin üstün bir gözlem gücüne sahip oluşunu sergilemesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, ülkenin kaderini değiştirme kararlılığındaki asıl itici gücün, onun olağanüstü yurt ve insan sevgisine dayalı olduğuna da dikkat edilmelidir. Kendisi bu özelliğini şu sözlerle dile getirir: ... *Ben bu toprakları seviyorum, yurdumun topraklarını, dağlarını, taşlarını... Göğünü, havasını seviyorum. ... İnsanlarını seviyorum memleketimin... Köylüsünü, çiftçisini, ırgatını, işçisini, balıkçısını, çobanını, sanatçısını, askerini, gencini, ihtiyarını bütün insanların seviyorum memleketimin...*²² Mustafa Kemal'in başarısının arkasındaki sır, onun güçlü bir anlatımla vurguladığı söz konusu eşsiz yurt ve insan sevgisidir. Ancak bu, içi boş, hamasi bir sesleniş değildir. Kurtuluştan sonra on beş yıl gibi kısa bir zaman dilimine sığdırdığı devrimler ve bu ideal uğruna adanmış olan 57 yıllık ömür, bunun böyle olmadığını somut kanıtıdır. Devrimlere bakıldığında, neredeyse el atılmadık bir konunun kalmadığı görülür.

4. Sınıfsal Çelişkiye Vurulan İlk Neşter: Halkçılık Programı

Oldukça önyargılı bir biçimde yaklaşp, sadece bir siyasal partinin amblemindeki sembol gibi algılamaktan uzaklaşarak, felsefi derinliği ile ele alındığında; "Halkçılık" prensibinin, tıpkı diğer prensipler gibi "çağdaş demokrasi" anlayışı ile çelişmediği, aksine onun temel eksenini olduğu görülecektir. Bilindiği gibi çağdaş demokrasilerde "genel oy prensibi"

²¹ Aralov, a.g.e., s. 124-125.

²² Sabiha Gökçen, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel)*, Türk Hava Kurumu Yayınları: 2, 1982, s. 361.

benimsenmiştir. Yani kullanılan oylar ağırlık olarak eşittir, dolayısıyla insanlar da eşittir. Halkçılık prensibinde, toplumsal düzenlemelerin halka dönük olması gözetilir. Başlıca hedef, sınıfsız bir topluma ulaşmaktır. Tam anlamıyla başarılıp, başarısız olmadığı ayrı bir tartışma konusudur.

Ankara’da 23 Nisan 1920 Meclis’i açıldıktan sonra, yeni rejimin adının ne olacağı yolundaki tartışmaların da başladığı görülür. İlk meclis homojen bir meclis olmadığı için, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı ile yeni meclis arasındaki farkı göremeyenlerin sayısı az değildi. Meclis’te, halife-sultanın pozisyonunu korumasını arzu edenlerle, yeni yönetimin hangi rejime evrileceğini merak edenler iç içe idi.

Yeni rejimin nasıl olacağı konusunda gereksiz ayrıntılarla ilgilenmeyen tek kişi Mustafa Kemal’di denilebilir. O, rejimin bir “cumhuriyet idaresi” olacağını zihninde çoktan olgunlaştırmıştı.

Biraz da meclisteki rejim tartışmalarının önüne geçmek için BMM açıldıktan bir gün sonra, 24 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından meclise bir “ilkeler projesi” sunulmuş, arkasından da “Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu”nu hazırlamak üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon’un, dört aylık bir çalışmadan sonra ortaya çıkardığı taslakta; Mustafa Kemal’in projesindeki direktif ilkelerin bir kenara itildiği, üstün egemenlikle yetkilenecek bir meclis anlayışının olmadığı görülür.²³

Mustafa Kemal, sabırlı bir bekleyişten sonra, 22 Temmuz 1920 tarihinde toplanan Saltanat Şûrası’nda Padişah Vahidettin ve 42 Şûra üyesinin onayladığı, 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması ile ilgili meclis gizli oturumunda kapsamlı bir halife-sultan değerlendirmesi yapmış, bu konuya yönelik çözümün ileri bir tarihe bırakılmasını vurgulamıştır. Arkasından da 13 Eylül 1920 tarihinde “Halkçılık Programı” başlığı ile Büyük Millet Meclisi’ne yeni bir proje sunacaktır. Mustafa Kemal Paşa’nın önergesi, 18 Eylül 1920 tarihinde mecliste okunmuş, 18 Kasım’da müzakerelere başlanmış ve o gün “Halkçılık Beyannâmesi” bütün dünyaya ilan edilmiştir.²⁴ Mustafa Kemal’in, mecliste çoğunluğu sağlayıp hükümete işlerlik kazandırmak için 10 Mayıs 1921 tarihinde “Müdafaa-i Hukuk (Hakları Savunma)” grubunu kurmasına rağmen bir türlü sonuç alınamıyor, Teşkilât-ı

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı: İstanbul, Ekim 2002, s. 488-499.

²⁴ Doğu Perinçek, **Türkiye’nin Anayasa Birikimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2012, s. 113.

Esâsiye tasarısı üzerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın da dâhil olduğu tartışmalar uzayıp gidiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, eleştirilerin devam etmesi üzerine 20 Temmuz 1921'de şu cevabı verir: *'Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, bütün idare ayrıntılarını ve Türkiye Hükümeti'nin hukuksal biçimini kapsayan ayrıntılı ve tam bir metin değil... Çağın gerektirdiği halkçılık ilkesini koyan bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur.'*²⁵ Eleştirilerin rejim odaklı olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, konuşmada görüldüğü gibi bir taraftan eleştiri oklarını kırmaya, öte yandan çağın gereği olan "halkçılık" ilkesini ön plana çıkararak önemli bir mevzi kazanmaya çalışmaktadır. Bir başka konuşmasında konuya biraz daha açıklık getirerek şunları söyler:

*'... Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun yapılmasında acele saydığımız tutumun nedeni, bütün dünyada ve ülkemizde gözüken halkçılık akımını esaslı bir şekilde tespit ederek, bunun başka şeylerle karıştırılmasına yer vermemek, aynı zamanda yüzyıllardan beri boyuna yeteneksiz kişilerin elinde kötüye kullanılan ulusal hakları korumak için bu hakların asıl sahibi ulusa da söz hakkı vermek, bu yüksek fikirlerin gelişmesi için bugünkü olağanüstü, koşullardan faydalanmak gerekir.'*²⁶

Yukarıdaki açıklamada yer alan "başka şeylerle karıştırılmasına yer vermemek" vurgusunun özellikle yapıldığını düşünüyoruz. Çünkü 1920 Meclisi'ndeki çok sayıda mebus, Bolşevizm'i çağrıştırdığı için "halk" veya "halkçılık" kavramlarını itici buluyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinde; egemenliğin ulusa verilmesi konusundaki kararlılık da yine dikkat çekicidir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 24 Nisan 1920 tarihinde meclise sunulan "ilkeler projesi" esas alınacak olursa, beş ay süren görüşme ve tartışmalardan sonra, Cumhuriyet'in ilk anayasası olan Teşkilât-ı Esâsiye'nin, 20 Ocak 1921 tarihinde kanun olarak meclisten geçtiği ve yürürlüğe girdiği görülür.

Anılan kanunun birinci maddesi; *"Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Hükümet, milletin kaderini doğrudan doğruya kendisinin yönetmesi esasına dayanır."* şeklindedir. Bu içerikteki bir hükmün anayasanın birinci maddesinde yer alması, aslında Mustafa Kemal'i hedefine ulaştırmıştır

---

²⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, Cilt: 2 (1921), İstanbul, Birinci Basım: Eylül 2003, s. 247.

²⁶ Berkes, **a.g.e.**, s. 503.

denilebilir. Gerçekten de belki o gün rejimin adı henüz konulmamıştır, ama bu bir cumhuriyettir, dolayısıyla halk idaresidir. Halkçılık, halkın yararına, halktan yana siyaset gütmek demektir. Halk kavramı bütün toplumsal katmanları kapsayan bir kavram olarak yorumlanabilirse de, öncelikle dar gelirli köylüleri, işçileri ve dar gelirli öbür kesimleri amaçlar.²⁷ Mustafa Kemal Paşa, bu nedenle “halkçılık prensibi”nin yaşama geçirilmesi için - karşısındaki birleşik dirence rağmen - olağanüstü bir çaba göstermiştir. Onun liderliğini yaptığı Türk Devrimi’nin bütün dalları halkı ile ilgilidir. ...Atatürk bir halk çocuğudur. Düşüncelerinde ve başarılarında halkın zararına bir şey bulmak mümkün değildir. Devrim, her yönü ile halkçı bir felsefe ile yapılmıştır.²⁸

5. Köylüye Biçilen Saygın Rol: “Köylü Milletın Efendisidir.”

Atatürk’e ait, üç kelimededen oluşan “Köylü Milletın Efendisidir.” şeklindeki yargı cümlesi, tıpkı onun diğer deyişleri gibi anlam derinliği olan, söz konusu derinliğin yakalanması durumunda, üzerinde pek çok değerlendirmenin yapılabileceği içerik yüklü bir cümledir.

Meclis zabıtları, Atatürk’ün söylev ve demeçleri gibi belgeler ve anılara rağmen, sözün Atatürk’e ait olmadığı yolundaki spekülasyonlara son vermek için burada konu ile ilgili bir iki anlatıya yer vermek istiyoruz.

Birinci Dünya Savaşı öncesidir. Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa tarafından 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya Büyükelçiliği’ne ataşemiliter olarak atanmıştır. Bulgaristan’da bulunduğu bu görevi sırasında özellikle eğitim alanındaki gelişmeleri yakından izliyor, tiyatro, opera ve bale gibi sanatsal faaliyetlere katılıyor ve her türlü sosyal ortamda bulunmak suretiyle gözlem yapıyor ve düşünce ufkunu genişletiyordu.

Bir gün Sofya bulvarlarındaki bir kafede otururken, kafeye zengin bir köylü girer. Otantik kıyafetler içindedir. Garsonlar bu kılıktaki bir adama hizmet edemeyeceklerini söyleyerek onu sepetlemeye kalkarlar. Adamın cevabı ilginçtir: *‘Bulgaristan benim kazandığımı ve ürettiğimi yiyerek geçiniyor. Paramı da ödedikten sonra niye buradan gidecekmişim?’* Mustafa Kemal, bu tavırdan çok etkilenir ve Şakir Zümre’ye [kendisine refaket eden

²⁷ Sina Akşın, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yyn., İstanbul, 7. Baskı: Eylül 2008, s. 226.

²⁸ Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2. Basım: Ekim 2003, s. 156-157.

Bulgar Millet Meclisi üyesi] harfiyen anladığı anlaşılan bu itirazı şöyle değerlendirir: ‘Şakir, bizim köylümüzün de bu adamlar gibi kendinden emin ve hakkına sahip olması gerekir.’²⁹ Devamında ise küçük kareli not defterine “Köylü Milletın Efendisidir.” cümlesini yazdığı biliniyor.

Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşı, hukukçu, 1922-1923 aralığında İktisat Vekili [Bakan] , daha sonra Adalet Vekilliği yapan Mahmut Esat Bozkurt ise konu ile ilgili olarak şunları söyler:

‘... Bir gece beraber oturuyorduk. Yanımızda Siirt milletvekili Mahmut Soydan, şimdiki Macaristan elçimiz [1939-1943] Ruşen Eşref Ünaydın, bir de Soysallı vardı. Atatürk, ertesi günü Büyük Millet Meclisi’nde okuyacağı söylevi hazırlıyor, Mahmut’la Ruşen Eşref ise not tutuyorlardı. Atatürk, ara sıra bana da; ‘ne dersin’ diye soruyordu. Ben ise; ‘ne diyebilirim? Hiç..’ cevabını verdim. Sonra Atatürk bana döndü ve dedi ki: ‘Bu memleketin efendisi kimdir? Düşündüm; ama karşılığı yine kendisi verdi. ‘Türk köylüsüdür.’ dedi. Ardından devam etti: ‘Türk köylüsü “efendi” yerine konulmadıkça, o makama getirilmedikçe memleket ve millet yükselemez.’³⁰

Mustafa Kemal’in, Bağımsızlık Savaşı’nı sevk ve idare ettiği yeni açılmış olan Büyük Millet Meclisi’nde, sosyal düzenle ilgili yaptığı konuşmalar, özellikle çiftçiye ve köylüye yönelik değerlendirmeleri, onun, Milli Mücadele’nin ateş çemberi içerisinde Anadolu köylüsünün geleceğine ilişkin şekillendirdiği toplum mühendisliğinin çarpıcı kanıtıdır. Konuyla ilgili olarak 1 Mart 1922 tarihli Meclis konuşmasında şunları söyler:

‘Türkiye’nin sahibi ve efendisi, kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan köylüdür. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nin iktisadi siyaseti, bu asli gayeyi elde etmeye yöneliktir..

Efendiler; diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin yegâne sebebi, bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır.’³¹

²⁹ İlber Ortaylı, “Başkomutanın Sofya Yılları”, **Milliyet Pazar Ana Sayfa**, 27. 10. 2013.

³⁰ **Anılarla Atatürk** (Editör: Neriman Şimşek), Alioğlu Matbaacılık, İstanbul, 2010, s. 174-175.

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, “ Meclis’in Üçüncü Toplantı Yılıını Açış Konuşması (1 Mart 1922)”, **Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt: 12 (1921-1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2003, s. 279.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, Sofya'daki ataşemiliterliği sırasında kafede tanık olduğu Bulgar köylüsünün garsonlarla yaptığı konuşmayı unutmamış, Anadolu köylüsünün sosyal düzeyini, Bulgar köylüsünün düzeyine çıkarmayı kafasına koymuştur. Meclis konuşmasından elde edilecek ikinci çıkarım; onun, henüz cumhuriyetin bile ilan edilmediği bir tarihte, mevcut Meclis Hükümeti'ne bugün de geçerliliğini koruyan üretime dayalı bir ekonomi politikasını hedef olarak göstermiş olmasıdır. Çiftçi ve köylü, üreten bir kesim olduğu için, doğal olarak Mustafa Kemal'in konuşmasının öznesi konumundadır.

Duyduğu üretim heyecanı ile köylüyü ön plana çıkaran Mustafa Kemal'in, kuşkusuz toplumun diğer katmanları ile ilgili olarak da pek çok öngörüsü ve değerlendirmesi vardır. Örneğin, toprak sahipleri, orta tüccarlar – varlığı söylenebilirse - sermaye sahipleri, aydınlar ve bilim adamları, esnaflar ve ameleler [işçi] hakkında da özellikle 1923 yılında yaptığı Eskişehir- İzmit konuşmalarında kapsamlı ve önemli vurguların yer aldığı görülür. Anılan toplumsal kesimlerle ilgili çözümlerinin son derece gerçekçi olması, toplumun fotoğrafını çok iyi çektiğini göstermektedir. Mustafa Kemal, oldukça uzun olan konuşmasını şu sözlerle bitirir: '*Efendiler, bütün halkımızın bütün fertleri bir diğerinin yardımcısı ve koruyucusudur. Biri diğerinin çalışmalarının sonuçlarına muhtaçtır.*'³²

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanından sonra, temel bölümlerini kendisinin yazdığı ve Afet İnan imzasıyla yayınlanan Yurttaş İçin Medeni Bilgiler kitabında da olduğu gibi, iş bölümüne vurgu yapmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın, aynı yıl Şubat ayı içerisinde, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İzmir'de "Türkiye İktisat Kongresi"ni düzenlemiş olmasına dikkat edilmelidir. 1135 delegenin katılımı ile toplanan kongre ile Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan dış dünyaya onların dayattıkları ekonomik bağımlılığa karşı bir "ulusal ekonomi" yaratma seçeneğini oluşturmaya koyuldukları mesajını vermiş, diğer taraftan yaptığı kongre açılış konuşmasında; ülkedeki cılız tarım sektörünün lokomotif konumundaki köylülerle ilgili önemli değerlendirmeler yapmıştır.

---

³² Arı, İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982, s. 119.121.

Anadolu köylüsünün, İktisat Kongresi'nin gündemine oturmuş olması son derece normaldir. Kongre'ye Havza'dan seçilen Zübeyiroğlu Nafiz Bey, Gülnihal Vapuru ile İstanbul'dan İzmir'e giderken basın mensuplarının "Kongreden ne bekliyorsunuz sorusuna şu cevabı verir:

*'Kongrede konuşulacak konuların en önemlisi köylü meselesidir. 600 yıldan beri kötü bir yönetimin kurbanı olan köylüyü kurtarmak bugünün en önemli sorunudur. Köylü için yapılacak işlere sağlıktan başlamak gerektiği kanaatindeyim. ...Bugün köylü, efsuncular, hoca kıyafetine girmiş üfürükçüler elinde kıvrınmaktadırlar. İstanbul'da dört bin doktorun olduğu söylenmektedir. Bunlar bir kanunla Anadolu'ya dağıtılmalıdır.'*³³

Nafiz Beyin yukarıdaki cevabı, köylünün sosyal statüsünü yükseltme heyecanını yansıtmaktadır. Çok isabetli bir biçimde köylünün üretimdeki yerini belirleyen Mustafa Kemal de adım adım bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır.

17 Şubat 1923 tarihinde, İzmir Karataş'ta, eski İttihat ve Terakki Okulu binasında, 1135 delegenin dışında yerli ve yabancı binlerce konuk ve basın mensubunun toplandığı kongrede Mustafa Kemal Paşa çok uzun bir açılış konuşması yapmıştır. Bu konuşma, herkes tarafından birkaç kez dikkatli bir şekilde okunması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir konuşmadır. Çünkü neredeyse her paragrafı, her satırı tarihi derslerle yüklüdür.

Ülkenin iktisadi geriliğine ilişkin bir durum belirlemesi yapıp, nedenlerini açıkladıktan sonra konumuzla ilgili olarak şu saptamayı yapar:

*'... Fakat efendiler, kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara yenilmeye mahkûmdurlar. Bu, tarihin her devrinde geçerlidir. Mesela Fransızlar, Kanada'da kılıç sallarken oraya İngiliz çiftçisi girmişti. Bir müddet kılıçla saban birbiri ile mücadele etti ve nihayet saban galebe çalarak İngilizler Kanada'ya sahip oldular. Kılıç kullanan kol yorulur; fakat saban kullanan kol her gün daha çok kuvvetlenir.'*³⁴

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, üretimin önemini çarpıcı somut bir örnekle gözler önüne serip, çiftçinin rolüne dikkat çekmektedir. Konuşmasının bir başka yerinde de ekonomik bağımsızlığın önemine vurgu

---

³³ 14 Şubat 1923 tarihli İleri Gazetesi'nden aktaran: Nazmi Kal, **1923-1939 Atatürk'ün Kalkınma Mucizesi Atatürk'ün Diktiği Ağaçlar**, Sonsöz Matbaacılık, Ankara, ?, s. 22.

³⁴ Kal, a.g.e., s. 397.

yapar ve şunları söyler: ‘... *Siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadî zaferle taçlandırılmadıkça elde edilecek sonuç uzun süreli olmaz. Zaferimizi sürekli kılmak ve ülkemizi kalkındırmak için ekonomik egemenliğimizi ele almamız lazımdır.*’³⁵

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının sonlarına doğru tekrar tarım alanına dönerek şu vurguyu yapma ihtiyacı duyar:

*‘... Memleketimiz tarım memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz. Ve bu sahada önemli yarış alanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san’atımızı da geliştirmek zorundayız. Eğer san’at hususunda yine hoşgörülü olursak, san’atta yine dış âlemin işçisi oluruz.’*³⁶

Mustafa Kemal’in sözlerindeki “san’at’ın geliştirilmesi” dileği, ülkede ilkel usüllerle yapılmakta olan tarımın, modern araç ve gereçlerle yapılmasına da işaret eder. Nitekim bu doğrultudaki uygulamaların, ileride bizzat kendisi tarafından başlatıldığı görülecektir.

6. Köylülerin Geleceğinin İnşası İçin Atılan Somut Adımlar

Atatürk’ün, liderlik özelliklerinden birisi de, onun söylediği her sözün arkasında durması, ele aldığı konu ile ilgili önce bilimsel olarak kendisini donatması, sonra konunun uzmanlarının görüşlerini alıp uygulamaya geçmesidir. Gerçekleştirdiği bütün dönüşümlerde bu yaklaşım görülür. O siyasi hayatta sıklıkla karşılaşılan, arkası getirilmemiş ve getirilemeyecek nitelikteki hamasi sözlerden hoşlanmaz. Kendisi bu durumu şu veciz sözlerle dile getirir:

*‘Ben düşündüklerimi, sevdiğime olduğu gibi söylerim. Aynı zamanda gerekli olmayan bir sırrı kalbimde taşımak kudretinde olmayan bir adamım, Çünkü ben bir halk adamıyım. Ben düşündüklerimi daima halkın önünde söylemeliyim. Yanlışım varsa halk beni yalanlar. Fakat şimdiye kadar bu açık konuşmada halkın beni yalanladığını görmedim.’*³⁷

Ancak, toplumsal alanda ele alınan her konuda eksiksiz bir başarı elde etmenin zor olduğu da unutulmamalıdır. Köylü kesimi ile yakından ilgili, ileride ele alacağımız “Toprak Reformu” konusu tipik bir örnektir.

---

³⁵ Kal, a.g.e., s. 401.

³⁶ Kal, a.g.e., s. 405.

³⁷ Atatürk, **Ulus Gazetesi**, 20. 03. 1937.

Gazi Mustafa Kemal'in, Anadolu köylüsünün geleceğini inşa aşamasında koyduğu yapı taşlarını - ayrıntılara girmeden - burada kısa da olsa ardışık olarak ele almakta yarar görüyoruz.

6.1. “442 Sayılı, 1924 Tarihli” Köy Kanunu

Cumhuriyet'in ilanından birkaç ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir köy kanununun ele alınmış olması, konuya verilen önemi göstermesi bakımından anlamlıdır.

On Fasıllı'dan oluşan bu oldukça kapsamlı kanunun 1. Fasıllı'nda; nüfusu ölçü olarak işe, yerleşim yerlerini, bu arada köyü tanımlama ile başlanmış, 2. Fasıllı'da; iş bölümünün çerçevesi çizilmiş, köylünün yapacağı mecburi işler ve isteğe bağlı işler, maddeler halinde sıralanmıştır. 3. Fasıllı'da; köy gelirleri detaylandırılmış ve gelirin kullanımı kurallara bağlanmıştır. 4. Fasıllı'da; Köy Muhtarı ve İhtiyar Meclisi'nin seçimine yönelik kurallar getirilmiştir. 5. Fasıllı'da; Köy Muhtarı'nın ve İhtiyar Meclisi'nin görev alanlarının belirlendiği görülür. 6. Fasıllı'da; İhtiyar Meclisi'nin göreceği davalar detaylandırılmış ve sıralanmıştır. 7. Fasıllı'da; davaların nasıl görüleceğinin esasları belirlenmiştir. 8. Fasıllı'da; köy korucuları ile ilgili düzenlemeler getirilmiş ve göreceği işlerin çerçevesi belirlenmiştir. 9. Fasıllı'da; köy imamlarının görevlendirilmeleri için onlarda aranan nitelikler vurgulanmış, maddi açıdan İhtiyar Meclisi tarafından ve meclis üyelerinin onayı ile nasıl desteklenebilecekleri belirtilmiştir. 10'ncü ve son Fasıllı'da ise; müteferrik [ayrı] maddeler ele alınmıştır.³⁸

442 sayılı Köy Kanunu'nun Fasıllı bölümlerine bakıldığında; köy yönetiminden tutun da, hijyen, sağlık problemleri, hayvan yetiştiriciliği, köylünün eğitimi, çevre vb. pek çok konunun ele alındığı görülür. Bu geniş yelpaze, genç cumhuriyetin köye yönelik nasıl bir politika izleyeceğini işaret ettiği gibi, Mustafa Kemal'in modern ve her yönüyle kalkınmış köyleri yaratma özlemini de yansıtır.

Dönemleri kendi koşulları içerisinde değerlendirmek gerekir. Bugünün penceresinden bakılırsa, anılan kanunda pek çok eksik ya da boşluğun olduğu söylenebilir. Nitekim yürürlüğe girdiği 1924'ten itibaren, yeni bir Köy Kanunu'nun yapıldığı 2011 yılına kadar uzanan 87 yıl içerisinde, mülga

---

³⁸ **Resmi Gazete**, Sayı: 68, 1924-04-07, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, Cilt: 5, Sayfa: 336. (Kabul Tarihi: 18/3/1924 (1))

[kaldırılmış] olan kimi maddeleri olduğu gibi, doğal bir biçimde değişikliğe uğrayan maddeleri de vardır.

Özellikle Atatürk'lü yıllarda, 442 sayılı kanunun öngördüğü doğrultuda olağanüstü bir çaba gösterildiğini, bir hayli yol alındığını ve kimi alanlarda başarı elde edildiğini söyleyebiliriz. Sonraki yıllarda da bu doğrultuda dönemsel çalışmaların olduğu yadsınamaz. Ancak, Türk siyasetinde zaman zaman yaşanan kırılmalar ve popülist uygulamalar, kanunun ruhundaki coşkunun kaybolmasına yol açmıştır. Günümüzün köyleri ve/veya köylüleri, kuşkusuz 1920'lerdeki, 1930'lardaki gibi değildir. Ama özlenen düzeyde olmadıkları da bir gerçek. Bunu görmek için de – İsviçre örneğinde olduğu gibi - köy ile kent arasındaki ayrımı yapmakta zorlandığımız gelişmiş ülkelere bakmak yeterlidir diye düşünüyoruz.

6.2. Aşar Vergisi Kaldırılıyor

Köy Kanunu'nun çıkarılmasından yaklaşık bir yıl sonra da, köylüleri adeta canından bezdiren Aşar Vergisi'ne el atıldığı görülür. Bir taraftan Anadolu'da yer yer patlak veren ve genç cumhuriyeti oldukça yoran isyanlarla mücadele edilirken, diğer taraftan da birer birer 1923 Devrimi'nin gereği yerine getirilmektedir.

Osmanlı uygulamalarından biri olan Aşar, çiftçinin ürettiği tahıl ve baklagiller gibi ürünlerden 1/10 oranında aldığı bir vergi türüdür. O yıllarda 124 milyon lira olan bütçenin, 27.5 milyon lirası aşardan geliyordu. Dikkat edilirse, yokluklar içerisinde ve kuruluş aşamasında olan bir devlet için anlamlı bir gelir miktarıdır. Buna rağmen, söz konusu gelir kaleminden vazgeçmek, ancak köylünün yükünü hafifletmede ve onu rahatlatmada içtenlikli oluşla açıklanabilir. Devlet tarafından alınan vergi, zamanla mültezimler tarafından alınmaya başlayınca, köylü tam manasıyla ezilmeye başlamıştır.

Şöyle ki; *'...vergiyi önce devlet almış ama sonraları başaramayınca, şimdiki özelleştirme gibi vergi toplama işini mültezim adı verilen araçlara satmış. Mültezimler acımasız... Çiftçiyi soyuyorlar... Hem de nüfuzlu jandarmayı da arkasına almış... Bu tarlada 100 kilo ürün var, ver bakalım yüzde onunu diyor ve alıyor. Oysa orada 30 kilo ürün ya çıkar ya çıkmaz.'*³⁹ Mustafa Kemal'in düşüncesini besleyen ve bu nedenle fikrinin babası olarak

---

³⁹ Kal, a.g.e., s. 77.

andığı Ziya Gökâlp de, köylünün söz konusu ezikliğini 1918 yılında Yeni Hayat'ta çıkan bir şiirinde şu dizelerle dile getirir:

...

Lakin ey Türk! bu mesut köy bitiyor

Mültezimin, faizcinin, tüccarın

Pençesinde... Diyor: "Beni kurtarın!."

Bu üç işi senden çabuk istiyor:

Kaldır âşar usûlünü, aç banka,

Yap her semtte bir ziraî sendika⁴⁰

Büyük düşünür Ziya Gökâlp'in, Osmanlı'nın dağıldığı, dağılışın belgesi olan Mondros'un imzalandığı bir dönemde yukarıdaki dizelerle dile getirdiği beklentisini, Gazi Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiğine dikkat edilmelidir. O, 1918'den yedi yıl sonra 17 Şubat 1925 tarihinde aşarı kaldıracaktır. Ayrıca ilk cumhuriyet hükümetleri tarafından asıl işlevi köylüyü desteklemek olan ve 1863 yılında kurulmuş bulunan Ziraat Bankası sermayesi ve kredileri arttırılmış, kooperatifleşme yolunda önce "İtibar-ı Ziraî Birlikleri" ve 1929 yılında "Ziraî Kredi Kooperatifleri" kanunları çıkarılmıştır. 1923 yılında 8 milyon olan tarım kredileri, 1928'de yirmi altı ve 1936'da otuz beş milyon liraya yükseltilmiştir. ... 1926 yılında çıkan 752 sayılı kanunla, traktör, motorlu pulluk, biçer-döver, kamyon ve kamyonet sahiplerine, tarımda harcadıkları akaryakıt için "mevadd-ı müşteile rüsumu tazminatı" [Yanıcı madde vergisi ödemesi] ödenmesi kabul edilmiştir. 1927 yılında Ziraat Vekâleti bütçesi ancak 3 milyon 727 bin lira iken, makina kullanan çiftçiye devlet 1926-1930 döneminde 6 milyon 652 bin lira tazminat ödemiştir. Makinayı kullanacak ve tamir edecek personel yetiştirmek için tarım ve makinist okulları açılmıştır.⁴¹

Köylü ve üretici için yakıcı bir sorun haline gelen "Aşar Vergisi"nin kaldırılmasının arkasından, köylü kesim lehine daha pek çok ileri hamlenin yapıldığı görülüyor.

⁴⁰ Ziya Gökâlp'in Yeni Hayat'ta çıkan şiirinden aktaran: Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 158.

⁴¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 229.

6.3. Gazi Mustafa Kemal, Kurduğu Tarım Çiftliklerinde Millet Öğretmenliğini Kanıtlıyor

Henüz daha alfabe devriminin gerçekleştirilmediği, Gazi'nin, tebeşir elinde kara tahtanın başına geçmediği bir dönemde, onun tarım çiftliklerini kurmaya yönelmesi, ezici çoğunluğu köylü olan milletine, alfabeden önce onun uğraştığı iş kolunda, yani tarım alanında öğretmenlik yapmayı düşünmesi de, üzerinde özenle durulması gereken bir başka konudur.

Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak, Yapı Kredi Yayınlarından çıkan Atatürk'ten Hatıralar adlı eserinde Atatürk'ün çiftlik kurma çalışmaları hakkında şunları yazıyor: '*...1925 yılı ilkbaharında Atatürk, ülkenin tanınmış ziraatçılarından bir grup oluşturdu. Onlara Ankara'nın yanı başında bir çiftlik kurmak istediğini söyledi. Ziraat uzmanlarından istediği, kurmayı planladığı çiftlik için arazi bulmaları idi.*'⁴² Burada bizim dikkat çekmek istediğimiz nokta, onun, alfabe devrimini gerçekleştireceği 1928'den iki yıl önce, 1925 yılında bir tarım çiftliği kurma girişimidir. Çalışmanın kapsamı dışında kaldığından, burada çiftliğin yerini belirleme konusundaki ayrıntılara girmeyeceğiz, ancak bir olmazı oldurduğunu söylemekle yetinelim. Şöyle ki, Gazi Mustafa Kemal'in görevlendirdiği ve içlerinde yabancıların da olduğu uzmanların olumsuz görüş bildirmelerine rağmen, o, dönemin Ankara'sının çiftlik için en elverişsiz, çok kötü koşullar altındaki bir toprak parçasını işaret ederek orada ısrarcı olmuş ve başarmıştır.

Atatürk, '*Burada ağaç yetişecektir. Burası vatan olduğuna göre burada ağaç yetişecek ve burası yeşil bir cennet olacak, çocuklarımız bu ağaçların altında oynayacaklardır*' diyerek çiftlik inşası için emir verir. Atatürk'e göre; burada sadece ağaç yetiştirmekle kalmayacak, çiftlik işletmekle yetinilmeyecek çağdaş tarımın nasıl yapılacağı gösterilecekti.⁴³

İsrarın arka planında, milletine öğretmenlik yapma ideali yatar. Atatürk'lü yıllarda ve ondan sonra uzun süreli Tarım Bakanlığı yapan Muhlis Erkmən, Atatürk'ün, idealine ilişkin gözlemlerini şöyle anlatır:

'Atatürk Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden hemen sonra birçok yerde örnek çiftlikler, bahçeler kurdu. Mesela Yalova'da, Ankara'da, Silifke'de. Bence Atatürk'ün bu çiftlikleri kurmasının nedeni ileri bir ziraat tekniğini uygulamak, onları öğretmek, yaymak, köylüye benimsetmenin yanında ve

⁴² Hasan Rıza Soyak'tan aktaran: Nazmi Kal, **a.g.e.**, s. 82.

⁴³ İzzet Öztoprak'tan aktaran: Nazmi Kal, **a.g.e.**, s. 83.

*hatta üstünde, çiftçisiyle, köylüsüyle daha yakın ilişki kurmak, işbirliğine ortam hazırlamaktır. Birbirini kovalayan harpler, en çok köylüyü sarsmıştı. Çeşitli yerlerde birçok köyler yanmış, bağlar bahçeler harap olmuştur. Tohumluk, yemeklik kütlaşmış, hatta tükenmiştir. Köylünün üretim düzeni tümenden bozulmuş, örneğin sığır vebası, çekirge kentlerin kapılarına kadar dayanmıştır. Durum o derece sıkışık, olanaklar o derece kısırdı ki, bu durumdan çıkacağımızdan kuşkuluyduk’.*⁴⁴

Atatürk’ün, Ankara’nın sözü edilen o çorak toprağında yarattığı – yazık ki bugün tanınmaz hale gelen - Atatürk Orman Çiftliği’nden başka, yurdun değişik bölgelerinde çok sayıda çiftlik oluşturmasının diğer bir amacı daha vardı. Çiftliklerin bulunduğu farklı bölgelerin toprak yapısı ve/veya iklimine göre hangi meyva ağacını veya hangi tarım ürününü yetiştirilebiliriz düşüncesi ile yola çıkılmıştı. Kısacası bu çiftlikler birer laboratuvar gibi düşünülmüş, pratiği yapılmış ve son derece isabetli sonuçlar alınmıştır.

Atatürk, çiftliklerin kuruluş nedenlerini şöyle sıralar: ‘ - *Makineli ziraatın öğretilmesi ve özendirilmesi, - Ülkenin her yanına niteliği bozulmuş olan tohumlukların ıslahını göstermek ve tohumluk dağıtmak, - Hasat ve harman işlemlerinin makine ile yapılmasının üretim ve kazançta olan etkisini göstermek, - Hayvancılığın gelir getirici bir iş olduğunu anlatmak, - Sütçülük ve konservecilik gibi tarımsal sanayi öğretilmek, - Geniş alanda sebze ve meyvecilik yapmak, - Fidanlıklar kurarak, fidan yetiştirilerek çıplak alanlara dikmek, - Ziraat makinisti ve tamircisi yetiştirmek, - Tarımın kazanç getirdiğini halka göstermek’.*⁴⁵

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, sonradan hepsini devlet hazinesine bağışlayacağı çiftlikler toplu olarak şunlardır: Ankara’da Orman Çiftliği (Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesgut, Çakır çiftliklerinden kuruluş), Yalova’da Millet ve Baltacı çiftlikleri, Silifke’de Tekir ve Şövalye çiftlikleri, Dört Yol’da portakal bahçesi ile Karabasmak Çiftliği, Tarsus’ta Piloğlu Çiftliği.

Gazi, bu çiftliklerinde traktör üzerine binerek tarım yapmış, çiftlik ürünlerini çevreye dağıtmış ve komşu çiftliklerle birleşerek kooperatifler kurulmasını teşvik etmiştir.⁴⁶ Anılan bu çabaların hepsi, onun, “millet öğretmenliği”nin somut örneğini oluşturur.

---

⁴⁴ Kal, a.g.e., s. 78.

⁴⁵ Kal, a.g.e., s. 80.

⁴⁶ Avcıoğlu, a.g.e., s. 179.

6.4. Köylüyü de Kapsayan Genel Eğitim Atılımları

Geri kalmışlığın temel sebebinin eğitimsizlik olduğunu özlü sözlerle sık sık vurgulayan Gazi Mustafa Kemal'in, öncelikli olarak ele aldığı konulardan birisi de eğitim olmuştur. Milli Mücadele'nin bütün sıcaklığı ile devam ettiği bir sırada, 15 Temmuz 1921 tarihinde, Ankara'da Maarif Kongresi'ni toplamış olması, bunun kanıtıdır. Kongre, eğitim seferberliğinin başlangıcı olarak alınmalıdır. Ancak, ona göre bu eğitim seferberliği toplumun tüm katmanlarını kapsamalıdır. Yakın çevresi Mustafa Kemal'e sık sık 'halka inelim' dediğinde; onun, '*ne münasebet, halkı kendi düzeyimize çıkaracağız*' diye cevap vermesinin üzerinde düşünülmelidir.

Ancak, Mutlakiyet döneminde de halk eğitimi, özellikle köylü eğitimi konusunda fikir üreten değerli eğitimcilerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Hatta 1902-1906 aralığında bazı idadilerde "Ziraat Şubeleri" de açılmıştır. Mutlakiyet dönemi eğitimcilerinden İsmail Mahir Efendi'nin bu doğrultuda çok değerli görüşler ileri sürdüğü biliniyor.⁴⁷

2. Meşrutiyet'in ilanından sonra da yine halk eğitimi doğrultusunda okumayı yazmayı öğretme amaçlı faaliyetler vardır. Ancak beklenen sonuç alınamamıştır. Alfabe en büyük engeldir, ama bunun yanında başka sebepler de vardır. Her ne kadar sonuç alınamamış olsa da, Türk eğitim tarihinde önemli izler bırakan Emrullah Efendi, Satı Bey, Tevfik Fikret, Ethem Nejat ve Mehmet Âkif'lerden süzülüp gelen bütün görüşler ve yaklaşımlar, önemli bir düşünsel zemin oluşturmuştur. Baltacıoğlu, sonuç alamamadaki asıl sebebin; halk eğitiminin nasıl yapılacağına bilinmemesinde yattığını vurgular ve şunları söyler: '*... Biz sanıyorduk ki, hammallara, satıcılara biraz alfabe, Kıraat öğretmekle onların düzeyini yükseltmiş ve onları eğitmiş olacaktık. Fakat olaylar bizi yalancı çıkardı. Çünkü ne o hammallar derse devam ettiler, ne de okuyanlar biraz değişti! Gerçekten halkın eğitimi böyle basit bir okuma yazma ile değişmezdi*'. Baltacıoğlu, halk eğitiminin nasıl olması gerektiğine ise şöyle açıklık getirir:

' Halk eğitimi, özellikle bizim gibi bedeni, zihni çöküşlere, iflaslara uğramış bir memlekette, halkın çürüyen ciğerlerini, kuvvetsiz bacaklarını

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2009)**, Pegem Akademi, Ankara, 14. Baskı: Şubat 2009, s. 296-297.

kurtarmak, kör gözlerini açmak, donmuş kalbini işletmek, kuruyan azmini, teşebbüsünü canlandırmaktır. İşte bu memlekette halk eğitimi budur...'⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa, Baltacıoğlu'nun önerilerini uygulamaya geçirecek olan adımları atacaktır. Örneğin, genel eğitim-öğretim sisteminde akıl ve bilim ekseninde bir eğitim yaklaşımı benimsenecek, köylü – kentli ayrımı yapmaksızın her kesimden halka yönelik popülist politikalarla özenle kaçınılarak, gerçekçi ve dürüst bir politika izlenecek ve Baltacıoğlu'nun öngördüğü, halkın gözlerini açıcı nitelikteki eğitim uygulamaları birer birer hayata geçirilecektir.

Yukarıda değinilen 1921 Maarif Kongresi'nden sonraki en önemli adım, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan “Tevhid-i Tedrisat” [Öğretimin Birleştirilmesi] yasasıdır. Bir sonraki adım, 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleştirilen “Harf İnkılabı”dır. Bunun, Türk aydınlanmasında bir dönüm noktası olduğunun artık tartışılmaması gerektiğini görmek için de inkılâp öncesi ve sonrasındaki okuryazarlık oranlarına bakmak yeterlidir diye düşünüyoruz. Gazi, henüz Harf İnkılabı'nı gerçekleştirmeden birkaç ay önce, konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapar: ‘ *Bir toplumun yüzde onu, yüzde yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, yüzde doksanı bilmezse bu ayıptır; bundan insan olanlar utanmak lazımdır.*’⁴⁹ Arkasından, 1 Ocak 1929 tarihinde Millet Mektepleri açılır. Bunlar, 16-45 yaş arasında binlerce kadın ve erkeği çatısı altında toplamıştır. Dersler, çoğunlukla akşamları yapılıyor ve dört ay sürüyordu. Sabit ve gezici olarak ikiye ayrılan bu okulların iki sınıfı vardı: A sınıfında; daha çok okuma yazma öğretimi üzerinde duruluyor, B sınıfında ise; Kıraat, Tahrir, Hesap, Ölçüler, Sağlık Bilgisi, Yurt Bilgisi'ne ağırlık veriliyordu.⁵⁰ 14.000.000 civarındaki nüfusun, 1.200.000'i 1929-1934 yılları arasında bu okullarda eğitim görmüştür. Bu sayı 1936'da 2. 546.000'e ulaşmıştır.⁵¹

Eğitim seferberliğinin başladığı tarihlerdeki toplumsal yapı ve koşullar dikkate alındığında, yukarıda verilen rakamlar ve oranlar büyük bir anlam kazanır. 1923 Devrimi'ni gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'nın, devrimin dinamiklerini de devreye sokması, yine dikkatlerden kaçmaması gereken

---

⁴⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s. 299.

⁴⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s. 344.

⁵⁰ Akyüz, **a.g.e.**, s. 405.

⁵¹ Aktaran: İsrail Kurtcephe, Aydın Beden, **a.g.e.**, s. 391.

onun devrimci tavrıdır. Diğerk bir deyişle o, toplumu kendi haline bırakmamakta, devrimin araçlarını devreye sokmaktadır.

Yine köylüleri de kapsayacak bir biçimde devreye sokulan diğerk eğitsel bir kanal da “Halkevleri” ve “Halkodaları”dır. 10 Nisan 1931 tarihinde, olağanüstü kurultay kararı ile Türk Ocakları feshedilip, Cumhuriyet Halk Fırkası’na devredildikten sonra, 19 Şubat 1932 tarihinde “Halkevleri” ve “Halkodaları”nın açıldığı görülür. 1950’ye gelindiğinde Türkiye’de; 478 halkevi, 4322 halkodası kurulmuştu. Halkevlerinin 9 etkinlik kolu vardı: 1. Dil, edebiyat, tarih; 2. Güzel sanatlar; 3. Temsil; 4. Spor; 5. İçtimai (sosyal) yardım; 6. Halk dersaneleri ve kurslar; 7. Kütüphane ve yayın; 8. Köycülük; 9. Müze ve sergi. Türkiye’de okulların kitaplık, tiyatro, müzik alanlarında olanaklardan ne kadar yoksun olduğu ve yetişkin nüfus için kültür merkezlerinin önemi düşünülürse, bu hareketin gerekliliği ortaya çıkar. Denilebilir ki halkevleri ve halk odaları aydınlanma hareketini taşraya yayan merkezler olmuşlardır.⁵²

Halkevlerinin yukarıda sözü edilen etkinlik kollarından birinin “Köycülük” olması, ana hatlarıyla çerçevesini belirlediğimiz bu eğitim kanalında onlara da özel bir yer açıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

6.5. Köye Götürülen Işık: Eğitim Projesi

Atatürk, Milli Mücadele döneminde bizzat kendisinin başlattığı ve cumhuriyetin ilanından sonraki on yılı aşkın bir süredir devam eden köylünün kaderini değiştirip, dönüştürme girişimlerinden – epeyce yol alınmasına rağmen- umulan sonucun alınmadığını görmüştür.

Bir bakıma başarı/başarısızlık muhasebesinin yapıldığı 1935 yılına gelindiğinde - İsmet İnönü gibi kısa süreli vekâlet edenler de dâhil - 1923’ten itibaren toplam 16 kişinin Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı görülür. Dikkat çeken bu sık koltuk değişiminin nedenini, Gazi Mustafa Kemal’in, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı’nda gözettiği liyakat anlayışında aramak gerektiği düşüncesindeyiz. Kendisinin onayı ile görev üstlendiklerine göre hepsi liyakat sahibi olmalıdır. Ancak o, bu alandaki dönüşümü bir an evvel gerçekleştirmek ve görmek istemiştir. Ayrıca, mükemmeliyetçi bir yapısı vardır. O ana kadar görev üstlenenler içerisinde en uzun süre bakanlık yapan [20 Aralık 1925- 1 Ocak 1929], bakanlığı sırasında “Talim Terbiye Dairesi”, “Dil Heyeti”,

---

⁵² Akşin, a.g.e., s. 205- 206.

“Maarif Eminlikleri” gibi bilimsel kurulları oluşturmanın yanında, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü’nü kuran⁵³, en önemlisi de yine bakanlığı döneminde “Harf Devrimi”nin gerçekleştirildiği, ayrıca görev süresi içerisinde bizzat kendisinin kaleme alarak hazırladığı “Millet Mektepleri Teşkilat Talimatnâmesi”nin, 24 Kasım 1928 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak⁵⁴ yürürlüğe girmesini sağlayan, eğitim sisteminde daha pek çok önemli hamleleri gerçekleştiren Mustafa Necati’nin, Gazi’nin yanında ayrı bir yeri vardır. Çünkü Mustafa Necati, devrime yürüten inanmış bir Kuva-yı Milliyeci olarak, Mustafa Kemal’in eğitim yoluyla karanlığı yırtma idealini geleceğe taşıyan ve taşıyacak olan bir lokomotif gibidir. Onun yaptığı işler arasında, özellikle hayata geçirmek üzere olduğu “Millet Mektepleri” Mustafa Kemal için çok önemlidir. Bu okulların 1 Ocak 1929 tarihinde açılması planlanmıştır. Ancak Mustafa Necati –ne yazık ki- açılışı göremeyecek ve aynı gün, henüz 35 yaşında iken ani bir ölümle hayata veda edecektir. Mustafa Kemal’in, bu genç icraat adamının ölümü üzerine oldukça sarsıldığı, hatta arkasından ağladığı⁵⁵ biliniyor.

Bakan Mustafa Necati’nin ölümünden sonraki duraksamalar, düşünülen projeler üzerinde ilgili bakanlıklarla tam bir eşgüdümün sağlanamaması, donanımlı ve idealist teknokrat yokluğu, finans yetersizliği gibi diğer etkenler nedeniyle bir türlü özlenen sonuca ulaşamamıştır.

1935 yılı ortalarında Milli Eğitim Bakanlığı’na Saffet Arıkan’ın atanması da, hedefe doğru yürüyüşteki dönüm noktalarından birisidir. Söz konusu atama, Mustafa Kemal’in liyakata ne denli önem verdiğini kanıtlayan önemli bir atamadır. Çünkü atama, tam altı aylık bir arayıştan sonra gerçekleşmiştir. Bakan atamasından iki ay sonra, 3 Ağustos 1935 tarihinde Mustafa Necati’nin müsteşarı Nafî Atuf Kansu’nun önerisi ile⁵⁶ ilk planda vekâleten İlköğretim Genel Müdürlüğü’ne getirilen İsmail Hakkı Tonguç ise, eğitime kafa yoran, son derece donanımlı, liyakat sahibi bir öğretmendir. İşte Mustafa Necati’nin açılışını göremediği Millet Mektepleri ile tohumları atılmış olan “Eğitmen Projesi”, bu dönemde hayata geçirilecek ve Atatürk’ün ölüm döşesinde bile sürdürülmesini vasiyet ettiği bir uygulama olacaktır.

---

⁵³ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1982, s. 41.

⁵⁴ **Resmi Gazete**, 24. 11. 1928. Sayı:1048.

⁵⁵ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984, s. 444.

⁵⁶ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, VI. Basım: Şubat 2017, s. 112.

İleride kurulacak Köy Enstitüleri'nin temelini oluşturan Eğitim Projesi'nin fikir babasının kim olduğu konusunda farklı görüşler olmasına rağmen, fikir babası, projenin üzerine oturacağı temel dinamiğin, askerliğini onbaşı veya çavuş olarak yapmış ve terhis olmuş kişiler olabileceği görüşünü ileri süren Gazi Mustafa Kemal'dir. Sinan Meydan, Mustafa Kemal'in yeni atanan Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a; *'Ordudan yararlanılmaz mı? Orduda ne cevherler var biliyorsun. Onlardan öğretmen yetiştirilemez mi?'*⁵⁷ şeklinde bir öneride bulunduğunu yazar.

İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini üstlenen İsmail Hakkı Tonguç ise, projenin mimarı olmuştur. Her şeyden evvel Tonguç, kendisi bir köylü olmamasına rağmen, köy toplumunun, Cumhuriyet'in ilkeleriyle ve çağdaş yaşamla ortak yanları olduğunu, hatta romantiklerin köyü değiştirecekleri sanılarına karşı, köyün kent aydınlarını değiştirme gücünün bulunduğunu gören dönemin az sayıdaki aydınları arasındadır.⁵⁸ Göreve gelmeden iki yıl önce, 1933'te eğitimi düzeltme ilkelerini formülleştirdiği, yine aynı yıl "İş ve Meslek Terbiyesi" adlı yapıtını yayınladığı⁵⁹ biliniyor.

Tonguç'un, yine konumuzun kapsamı dışında kaldığından burada ayrıntılarına girmediğimiz bütün bu çalışmalarından çıkarılacak sonucu Kirby, şöyle açıklar:

*'...Köylünün Kemalist rejimin odak noktası olmakla kalmayıp, kurulacak tüm eğitim sisteminin yönünü ve içeriğini saptayacak başlıca etken olması gerekmektedir. Kent toplumu, beklenen eğitim reformunu yürütemeyecek kadar ülkenin ekonomik yaşamıyla bağını yitirmiş durumdadır. Köy toplumunu bir yana bırakın, kent, Tanzimat'tan beri kendi toplumunu bile düzeltmekte ve çağdaşlaştırmakta güçsüz olduğunu kanıtlamıştır. Tüm bilisizliğine, yanlış inançlarına v.b karşın, Türk köylüsü yüz yıldan fazla bir süre Osmanlı ve Türk devletini savaşta, barışta sırtında taşımıştır...'*⁶⁰ Tonguç'un uzun süreli çalışmaları doğrultusunda vardığı sonuç, Mustafa Kemal'in "Köylü Millet'in Efendisidir." yargısı ile bire bir örtüşmekte ve onun gözlem gücünü doğrulamaktadır. Bu nedenle Tonguç'un genel müdürlük görevine atanmak suretiyle "Eğitim Projesi'nin mimarı ve kaldırıcı olması

⁵⁷ Sinan Meydan, "Atatürk'ün Işığında Çağdaş Eğitime İhtiyaç Var...", **Sözcü**, 11. 11. 2015.

⁵⁸ Fay Kirby, **Türkiyede Köy Enstitüleri**, Güldiken Yayınları, Ankara, İkinci Baskı: 2000, s. 63.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fay Kirby, **a.g.e.**, s. 77-95.

⁶⁰ Kirby, **a.g.e.**, s. 98.

son derece doğaldır. Asker kökenli Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ise, projeyi kısır politik çekişmelerden uzak tutmayı başarmış ve eksiksiz bir biçimde uygulanması için arkasında durmuştur.

Tonguç, ilk iş olarak 1923-1935 Aralığında yapılanları gözden geçirir, arkasından köyleri dolaşır, bir saha çalışması yapar ve 1935 sonlarına doğru Saffet Arıkan'a bir rapor sunar. Bakan Arıkan'ın da, bu raporu Başbakan İnönü'ye sunacaktır.⁶¹ Mustafa Kemal'in Anadolu köylüsünün geleceğine ilişkin toplum mühendisliğine yönelmesinin gerekçesini sergilemesi bakımından, anılan kapsamlı rapordaki şu saptama önemlidir:

*'...Türkiye'de demokrasinin politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel örgütlerinin dayanağı olacak olan "memleketin efendileri", yalnızca "Türk köyüsü" denilip geçilen şey değildir. Bunlar nüfusu 400'den az köylerde yaşayan, Türkiye nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan bir kitledir. Bunlar, Türkiye'nin en kapalı, en az değişmiş köy toplumlarıdır. Bunlar okuma çağına gelmiş çocuk sayısı 40'ı geçmeyen ve belki daha az olan yerlerdir. Demek ki, Türk evriminin baş sorunu, bu bilinmeyen ve erişilmesi zor olan "yarıdan fazla"ya erişmektir.'*⁶²

İnönü, eğitim seferberliği bildirisi sayılacak bu muhtıranın [rapor] getirdiği görüşlerin hükümetten ve partiden hemen olur almasını sağladıktan sonra,⁶³ artık sıra birkaç aylık kurslardan geçirilecek olan öğretmenlerin köylere gönderilmesine gelmiştir. Dolayısıyla bakanlık memurları da, farklı bölgelerde olmak üzere askerliğini çavuş veya onbaşı olarak yapmış, okuryazar kişileri belirleme çalışmasını başlatacaklardır. Ancak bu arada boş durulmamış, Ziraat Bakanlığı ile de işbirliği yapılarak modern tarım tekniklerini uygulayan Eskişehir'deki Mahmudiye [Çifteler] Devlet Üretme Çiftliği'nde ilk öğretmen kursu açılmış ve çalışmalara başlanmıştır.⁶⁴

Altı ay süreli kursu başarı ile tamamlayan 84 kursiyer, Ankara'nın köylerinde öğretmen olarak görevlendirilmişler, bu ilk uygulamadan olumlu sonuç alınınca, 11 Haziran 1937 Tarih ve 3238 Sayılı "Köy Öğitmenleri Kanunu" ile öğretmenliğe yasal işlerlik kazandırılmıştır. Söz konusu yasaya dayanılarak Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç (Edirne)'da

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pakize Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 118- 124.

⁶² Kirby, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁶³ Pakize Türkoğlu, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Bayram, **Eğitmenler, Öğrenmeyi Öğreten Ustalar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 20 vd.

birer eğitimci kursu açılmış ve ertesi yıl bunlara üç yeni kurs daha eklenmiştir.⁶⁵ Köy Eğitimci Kanunu'nun 1. maddesinde eğitimci yetiştirilmenin amacı şu şekilde belirlenmiştir: *“Nüfusları eğitimci gönderilmesine elverişli olmayan köylerin eğitim ve eğitim işlerini görmek ve ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitimci istihdam edilir.”*⁶⁶

Yasanın yukarıya alıntılanan 1'nci maddesinde görüldüğü gibi eğitimcinin görevi, yalnızca okuma-yazma öğretme değil, köylüyü kendi iş kolunda eğitmek ve onu çok yönlü bilinçlendirmektir.

Neredeyse tam iki yıl sonra, 7 Temmuz 1939 tarihinde çıkarılan 3704 sayılı bir kanunla da “Köy Eğitimci Okulları”nın kurulması öngörülmüştür. Bununla birlikte Köy Enstitüleri'ne temel oluşturan başta Kızılçullu, Çifteler ve Gök köy Eğitimci kurslarının Köy Eğitimci Okulu'na dönüştürüldüğü görülecektir.⁶⁷

6.6. Aydınlanma Meşalesine Dönüşen Eğitim Ocağı: Köy Enstitüleri

Doğrudan kendisinin yaptığı eğitim projeksiyonu doğrultusunda yapılan işlerin her evresini yakından izleyen ve yön veren Atatürk hayattan ayrıldıktan sonra, başta İnönü olmak üzere dönüşüme, özellikle nüfusun yüzde sekseninin yaşadığı köy ve köylünün dönüşümüne, kısacası devrime yürekten inanmış Hasan Âli Yücel ve yine Tonguçlar, eğitim alanındaki bayrak yarısını sürdürmüş, ülkenin üzerine kalın bir sis gibi çökmüş olan cehaleti yırtmak için çırpınıp durmuşlardır.

Sözü edilen çırpınışlar sonunda kazanılan bir mevzi de – yazık ki- sonradan kıyıma uğrayacak olan Köy Enstitüleri'dir. Köy Enstitüleri, yukarıda değinilen “Eğitimci Kursları”ndan sonra 1939 yılında kurulan “Köy Eğitimci Okulları”nda pratiği yapılmış ve olumlu sonuçları alınmış olan özgün bir eğitim modeli olup, daha işlevsel bir uygulamadır.

Köy Enstitüleri'nin kuruluşu Hasan Âli Yücel'in başkanlığına rastlar. Zaten Köy Enstitüleri girişimini üç kişi inançla sürdürmüştür. Bu üç kişi; Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Maarif Vekili Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'tur.⁶⁸

⁶⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 40.

⁶⁶ **Resmî Gazete**, 24. 11. 1937, Sayı: 3639, s. 982.

⁶⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 46.

⁶⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara, 3. Baskı: Mart 2004, s. 416.

Köy Enstitüleri'nin kuruluşunu içeren yasa tasarısı, 17 Nisan 1940 tarihinde TBMM'de tartışmaya açılmış ve üzerinde uzun görüşmeler yapıldıktan sonra 3803 sayılı yasa olarak kabul edilmiştir.⁶⁹

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in, TBMM genel kurulunda tasarının tümü ve maddelerinin görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmadan alıntılanan aşağıdaki bölüm, yine güdülen temel amacı göstermesi bakımından önemlidir. Sözü Yücel'e bırakalım: '*... İçtimai bir sınıf doğurma meselesi mevzubahis değildir. Zaten köylü ve çiftçilik etmekle meşgul vatandaşlarımızın çocuklarını okutmak için onların hayatından başka bir hayatla külfet etmemesini istediğimiz ve o bakımdan yetiştirdiğimiz insanları yeni bir sınıfın müvekkili addetmeyi bendeniz doğru bulmuyorum. Kaldı ki, bizim arzumuz, köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil [üretici] vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arz ettiğim melekelerle teçhiz edip, onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları müstahsil, kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmak ve istihsal [üretim] kabiliyetini artırıp, memleketin sosyal seviyesi kadar ekonomik seviyesini de yükseltmektir. Binaenaleyh sınıf teşekkülü hatıra gelemez...*'⁷⁰

Yücel'in, oldukça anlaşılır bir üslupla dile getirdiği amaç, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Anadolu köylüsünün geleceğine yönelik tasarladığı projenin tam anlamıyla sözel ifadesidir. Bu da bize, projenin, tıpkı Mustafa Necati gibi Atatürk'ü ve devrimi çok iyi kavramış ehil ellerde olduğunu göstermektedir.

17 Nisan 1940'ta kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu ile birlikte Tarım Bakanlığı'nın saptadığı 11 değişik yörede köy enstitüleri açılır ve önceden açılan üç öğretmen okulu da enstitüye dönüştürülür. Yüksek kademedeki eğitim vermek amacıyla 1942'de Hasanoğlan'da açılan üç yıllık Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü ile birlikte, 1948'e kadar enstitülerin sayısı 21 olacaktır.

Kısaca "*iş için, iş içinde eğitim*" felsefesine dayalı olarak kurulan enstitülere köylerden ilkokul mezunu zeki çocuklar alınmış, beş yıllık bir eğitimden geçtikten sonra çoğunlukla kendi köylerine dönerek öğretmenlik yapmışlardır.

Tamamen kapatıldıkları 1954'e kadar 25.000 enstitülü öğretmen yetiştirilmiştir. Türkiye'nin değişik köylerinden 25.000 öğretmenin

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fay Kirby, **a.g.e.**, s. 213-215.

⁷⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s. 418.

yetiştirilmiş olması başlı başına bir başarıdır. Bunların içinden Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi ünlü yazarlar çıkmıştır. 25.000 ilkel köye, Atatürk devrimine inanmış, çağdaş insanın gelmiş olması ise önemli bir olaydır. Bunlar hem öğretmen, hem çağdaş tarımcı, hem yapı ve marangozluktan anlayan, asgari sağlık bilgileri olan, köylünün hükümet kapısındaki işlerini çözebilecek, üstelik kendisi de yöre köylüsü olduğu için köylüleri anlayacak, onlarla iletişim kurabilecek insanlardı.⁷¹

Yıllarca peşinden koşulan, ulaşılmak istenen hedef buydu ve büyük ölçüde ulaşılmıştı. Bugün Türkiye - pek çok kırılma dönemi geçirmesine rağmen – bir noktaya gelmişse ki gelmiştir. Bunda Köy Enstitüleri'nin çok büyük bir rolünün olduğu unutulmamalıdır.

7. Feodalizmin Önündeki Aşılamayan Engel: Toprak Reformu

Köylünün, giderek toplumun geleceğini kurgulayan Mustafa Kemal, topraksız, ya da az toprak sahibi köylüyü, köy veya köylerin sahibi nüfuzlu ağaların tahakkümünden kurtarmadıkça başarılı olamayacağını farkındadır. Sözü edilen konu, henüz Milli Mücadele devam ederken, Mustafa Kemal'in ileride yaşama geçirmeyi düşündüğü rejim, yani demokratik cumhuriyet yönetimi açısından da önemlidir. Hangi toplumsal katmandan gelirse gelsin, insanlar özgür iradeye sahip değillerse, egemenliği ellerinde bulunduracakları bir cumhuriyet rejiminin hayal olacağı bilinen bir durumdur. Aradan 95 yıl geçmesine rağmen, bunun halen tartışılması gereken bir sorun olduğu düşüncesindeyiz.

Çiftçiyi topraklandırma konusu, diğer bir deyişle “Toprak Reformu” Atatürk'lü yıllar da dâhil hep sancılı bir konu olmuştur. Geçmişten günümüze bu doğrultuda atılmış veya atılacak olan her adım, büyük bir dirençle karşılaşmış, adeta bir bardak suda fırtınalar koparılmıştır. Böyle olduğu içindir ki feodalizm, varlığını korumaya ve ideal demokrasiyi baltalamaya devam etmektedir.

Başlangıçta, nüfusun azlığı ve dağıtılan arazinin devlet arazisi olması nedeniyle sorunsuz bir toprak dağıtımı yapıldığı görülür. Örneğin, 1923-1934 döneminde, göçmen ve mübadillere 6 milyon dönümden fazla; topraksız ya da az topraklı çiftçiye 731 bin dönüm devlet arazisi dağıtılmıştır.⁷² Toprak

---

⁷¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 238.

⁷² Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 229.

düzenindeki çelişkiler, 1930'lerden sonra belirgin bir hale gelecektir. 1923-1929 dönemi, Türk tarımının nisbeten canlı olduğu yıllardır. Ancak, bu süreçte devletçe alınan bazı tedbirlerin, toprak dağıtımını dışında, büyük çiftçilerin çıkarına uygun düştüğü⁷³ görülür. Çünkü 1930'lerden sonra kurulan tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri ve bunların sağladığı olanaklar, milyonlarca köylüden çok toprak ağalarının işine yaramıştır.⁷⁴ Avcıoğlu, ağaların, Ziraat Bankası'nın kurduğu kooperatiflerin Yönetim Kurulu üyeliklerine sızarak çıkar sağladıklarını, bir bakıma kooperatiflerin aracı ve tefecilerin örgütü haline geldiğini söyler.⁷⁵

Bu arada özellikle Doğu ve Güneydoğu'da sosyal, ekonomik ve siyasi alanlara yön veren derebeylik düzeni de devam etmektedir. Topraksız köylü ise, bu sistemin taşıyıcı unsurudur. Çalışıp, üretmenin yanında, Osmanlı'dan itibaren üzerine yıkılan pek çok angarya işi de yapmak zorundadır.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki cumhuriyet hükümetleri, bırakınız toprak düzenini değiştirmeyi, salt merkezi otoriteyi kurmak istediği için bölgelerinde kurmuş oldukları egemenliklerini kaybetmek istemeyen güçlerin çıkardıkları isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Cumhuriyet'in ilanından on dört yıl sonra patlak veren Dersim İsyanı tipik bir örnektir. İsyanın arka planında her ne kadar dış dinamikler olsa da, Seyit Rıza'nın bir feodal güç olmasının rolü büyüktür. Çünkü Dersim'de Seyit Rıza, 230 köye hükmetmektedir. Muş ovasının önemli bir kısmını mülkiyeti altında bulundurmış olan Hacı Musa, topraklarından geçenden bağ [haraç] almaktadır.⁷⁶

Orta ve Batı Anadolu'da durum göreceli olarak biraz daha farklıdır. Avcıoğlu'nun, İsmail Hüsrev'in 1934 yılında yazdığı Türkiye'de Köy İktisadiyatı adlı eserinden aktardığına göre; bu bölgelerde derebeylik çökmüş, vergi ve angarya kalkmış olmakla birlikte köylünün bağımlı durumu sürüp gitmektedir. Ortakçılık yaygındır. Alaşehir'de ovanın yarısından fazlasını işgal eden büyük çiftliklerde, oturdukları evler bile kendilerine ait olmayan kalabalık ortakçı köyleri vardır.⁷⁷

---

⁷³ Aynı yer

⁷⁴ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2001, s. 350.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 230.

⁷⁶ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 230.

⁷⁷ Aynı yer

Kavram olarak “inkılâp”, her ne kadar mevcut kurumları zor kullanarak değiştirmek anlamına gelse de, bazı alanlarda - örneğin tartışmakta olduğumuz toprak düzeninde olduğu gibi - değişim kolay değildir, çünkü büyük bir direnç söz konusudur. 1923 Devrimi’ni gerçekleştiren Mustafa Kemal önderliğindeki devrimci kadro, son aşamaya kadar hep zor kullanmaktan kaçınmıştır. Örneği, yine Dersim İsyanı’dır. Seyit Rıza’nın direncini kırmak için önce bölgede incelemeler yapılmış, heyet raporları gözden geçirilmiş, sabırlı davranılmış, nasihat heyetleri gönderilmiş, sonuç alınamayınca son tahlilde zor kullanılmıştır.

Devrimci kadronun, toprak düzenindeki değişimi sağlamak için de sabırlı davranıp, devrimin kesintiye uğramaması için aşama aşama, belki bir parça dozunu arttırarak yasal düzenlemelere gitmesi dikkat çekicidir. 1936 yılına kadar atılan adımlardan umulan sonucun alınmadığını gören İnönü, o günlerde yaptığı bir konuşmada; “*radikal tedbirlere başvurmak*” gerektiğini, “*Türk köyünün ancak bu yoldan kımıldayıp kalkınabileceğini*” söyler.⁷⁸

İnönü’nün konuşmasının uzantısı olarak 1937 yılında, dağınık köylerin birleştirilmesi doğrultusunda bir kanun tasarısı hazırlandığı görülür. Tasarı uyarınca; köy sayısı azaltılacak, kurulacak “köy birlikleri”ne devlet gerekli hizmeti götürecektir. Arkasından yine 1937 yılında Ziraat Bankası daha geniş olanaklara kavuşturularak anonim şirket olmaktan çıkarılıp, iktisadî devlet teşekkülü haline getirilmiş, 1938 yılında Toprak Ofisi kurulmuş, sulama çalışmaları geliştirilip, Anadolu 12 su bölgesine ayrılarak Devlet Su İşleri’nin temelleri atılmış ve ormanlar devletleştirilmiştir.⁷⁹

Görüldüğü gibi bu hamlerin de hepsi, bıkmadan usanmadan peşinden koşulan büyük idealin önemli basamaklarıdır. Yeni bir atağın başlatıldığı 1936’dan itibaren özellikle Atatürk ve İnönü’nün konuşmalarında sık sık toprak reformu kanununa ve çiftçinin topraksızlığına vurgu yaptıkları biliniyor. Örneğin Atatürk, 1936 yılındaki Meclis Açış Konuşması’nda;

‘Toprak Kanunu’nun bir neticeye varmasını Kurultay’ın yüksek himmetinden beklerim’ dedikten sonra konuşmasını, *‘bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi*

---

⁷⁸ Avcıoğlu, a.g.e., s. 232.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aynı yer.

*genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır...*⁸⁰ Sözleriyle sürdürür.

Atatürk'lü yıllardaki bu kararlı duruş ve adanmışlığa rağmen, yukarıda sözü edilen 1936'dan sonraki hamleler de hep çıkar çevrelerinin direnme duvarlarına çarparak kırılacaktır.

1938'de Atatürk'ün ölümü, hemen arkasından patlak veren İkinci Dünya Savaşı koşulları Toprak Reformu konusunu ister istemez soğumaya bırakmıştır. Sekiz yıllık bir aradan sonra toprak reformu konusu tekrar gündeme gelecektir. Bu sırada İnönü cumhurbaşkanı, Şükrü Saraçoğlu da başbakandır. Her ikisi de ciddi bir toprak reformunu ısrarla istemektedirler. Bu nedenle bir köylü çocuğu olan Raşit Hatipoğlu'nu da bu işi gerçekleştirmek üzere Tarım Bakanlığı'na getirmişlerdir.⁸¹ İnönü ve Saraçoğlu'nun bu tavrını, Atatürk'ün vasiyeti ve/veya beraberinde götürdüğü bir hasreti yerine getirme duyarlılığı olarak değerlendirmek gerekir düşüncesindeyiz.

Hatipoğlu'nun 14 Mayıs 1945'te meclise getirdiği ve TBMM'de görüşülmeye başlanan yasa tasarısının adı başlangıçta "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması"na dair tasarıdır.⁸² Tasarı, önce Meclis Komisyonu'nda parti içindeki büyük toprak sahiplerinin muhalefeti ile karşılaşmış, tasarı üzerindeki tartışmalar üç ay sürmüş ve komisyonda neredeyse işlevsiz hale getirilmiştir. Bu arada tasarının adı, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu" olarak değiştirilmiştir.⁸³ Başbakan Şükrü Saraçoğlu komisyona gelerek tasarıda yeni bazı değişikliklerin yapılmasını isteyince tartışma tekrar büyümüş⁸⁴, sonuçta tasarıyı kurtarmak için İnönü'nün çabalarıyla 17. maddenin yazılmasına karar verilmiştir. Maddenin kanunlaşan metni şöyledir:

*"Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. Madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden az olamaz..."*⁸⁵

---

⁸⁰ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. V, C. 13, Sa. 4

⁸¹ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 235.

⁸² Çavdar, **a.g.e.**, s. 436.

⁸³ **A.g.e.**, s. 437.

⁸⁴ **Aynı yer**

⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 236.

Nihayet komisyon sonuç raporu yazılmış, ama Adnan Menderes (Aydın), Emin Sazak (Eskişehir), Nuri Göktepe (Aydın), Turhan Cemal Beziker (İçel), Ahmet Sungur (Yozgat), Atıf İnan (Çankırı) söz konusu rapora muhalefet oyu vermişlerdir. Bu arada Sabit Sağıroğlu (İçel) ve Şefik Tugay'ın (İçel) da muhalefet şerhi verenlerin içinde yer aldıkları⁸⁶ görülür. Komisyon raporundan sonra tasarı Meclis Genel Kurulu'na gelmiş, burada da Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral başta olmak üzere çok sayıda milletvekili tasarı üzerinde eleştirel konuşmalar yapmışlardır. Günlerce devam eden meclis görüşmelerinden sonra nihayet tasarı, 11. 06. 1945 tarih ve 4753 sayı ile kanun⁸⁷ haline gelmiş olacaktır.

Kanunun çıkmasından birkaç ay sonra, Hatipoğlu, Tarım Bakanlığı'ndan ayrılmak zorunda kalmış, yerine, kanunun baş muhaliflerinden, o günlerin toprak ağası, bugünün [1940'lı yıllar] kapitalist çiftçisi Cavit Oral gelmiştir. Başlıbaşına bu değişiklik, Toprak Kanunu'nun önlenmesi ve İnönü'nün, eşrafın gücü karşısında yenilgiyi kabul etmesi demektir. Nitekim 17. Maddeye rağmen, bu kanunla ancak pek az miktarda özel mülkiyetteki arazi dağıtılabilmektedir. ... Nihayet 1950 seçimlerinden önce, Toprak Kanunu'nu işlemez hale getiren ve 17. Maddeyi kaldıran bir tâdil tasarısıyla, Toprak Kanunu hikâyesi son bulmuştur.⁸⁸

Bir bakıma Atatürk'ün vasiyeti gibi yorumlanması gereken ve onun özlemine gerçekleştirmek için olağanüstü bir çaba gösterilerek çıkarılan, ama kadük olan bu yasa, bir muhalif partinin [DP] de doğmasına yol açacaktır.

8. İdeal Cumhuriyet Köyü Planı

Atatürk'ün köye, köycülüğe, dolayısıyla köylüye verdiği önem ve adeta kendisini adadığı bu davaya yakın ilgisi, ömrünün son yıllarına kadar devam etmiştir. Örneğin, ölümünden bir yıl önce kendisini çok heyecanlandıran ve mutlaka uygulanmasını istediği bir diğer proje de "*İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi*"dir.

Atatürk'ün, ömrünün son günlerine kadar projenin uygulanmasını göremeyişi bir yana, Afet İnan'ın konuyu tekrar gündeme taşıdığı Cumhuriyet'in 50. yılında, bırakınız 50. yılını, yüzüncü yılına yaklaştığımız bugünlerde bile bir türlü sahiplenilip de yaşama geçirilememiş olması, acaba geçmişin kapsamlı bir muhasebesinden sonra açıklanabilir mi?

---

⁸⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s. 438.

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 438-439.

⁸⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 237.

Çalışmamızın başında İsviçre köylerine özendiğimizi vurgulamıştık. Ancak burada, şayet “*Cumhuriyet Köyü Projesi*” uygulansaydı, büyük bir olasılıkla, aksine bugün İsviçreliler, söz konusu İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi’nin yaratacağı köylere özlem duyarlardı demekten kendimizi alamıyoruz.

Cumhuriyet Gazetesi’nin, Cumhuriyet’in 50. yıldönümü kapsamında neler yapılabilir sorusuna yanıt aradığı bir anket çalışması nedeniyle Prof. Dr. Ayşe Afet İnan, 7 Haziran 1972 tarihli gazetede çıkan “*Ellinci Yıl Köyleri Kuralım*” başlıklı cevabi yazısında “*Cumhuriyet Köyü Projesi*”ni gündeme getirir ve şunları söyler:

‘Elimde 1937 yılında yapılmış “İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi” var. Bunu bana o zaman Trakya Umumi Müfettişi General Kâzım Dirik vermişti. Atatürk’ün de pek beğenerek incelediği ve uygulanmasını istediği bu plân, maalesef o zaman yapılamadığı gibi yıllar geçtiği halde bu ideale erişmek mümkün olmadı. Bu plânın üzerinde iki kayıt var: “Trakya Umumî Müfettişliği tarafından bastırılmıştır.” “Her hakkı mahfuzdur.” deniliyor. Fiyatı 25 kuruştur diye yazılı. Basıldığı yer: Ahmet İhsan Basımevi. İşte bu plânı küçülterek, fakat aynı renklerle Türk Tarih Kurumu’nda bastırdım. “Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı 1933” başlıklı kitabıma da ilave ettim.⁸⁹

Türk Tarih Kurumu üyesi Afet İnan, yukarıdaki gazete yazısı ile yetinmez, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’nin yanında, İmar ve İskân, Köy İşleri ve İçişleri Bakanlıkları ile bütün vilayet makamlarına da söz konusu planı eklediği 4 Ağustos 1972 tarihli bir mektup gönderir. Afet İnan’ın hem Cumhuriyet Gazetesi’ndeki yazısında hem de valilere gönderdiği mektupta plan çerçevesindeki 43 kamu kuruluşundan söz edilmektedir.⁹⁰ Afet İnan, İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi’nde yer alan kamu kuruluşlarının, köylere medeni yaşantıyı getireceğini belirtir ve bunların arazi şekillerini dikkate alarak uygulanması gerektiği uyarısında da bulunur. Planda yer alan 43 kamu kurumu şunlardır: 1. Okul ve tatbikat bahçesi, 2. Öğretmen evi, 3. Halk odası (C.H.P. Kurağı), 4. Köy konağı, 5. Konuk odası, 6. Okuma odası, 7. Konferans salonu, 8. Otel- Han, 9. Çocuk bahçesi, 10. Köy parkı, 11. Telefon santrali ve (Köy söndürgesi), 12. Köy gazinosu (radyolu), 13. Ebe ve sağlık korucusu, 14.

⁸⁹ A. Afet İnan, **Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sa. 36, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, s. 57.

⁹⁰ Bkz. a.g.e., s. 58.

Tarımbaşı, 15. Hayvan sağlık korucusu, 16. Sosyal Kurumlar, 17. Ziraat ve el işleri müzesi, 18. Gençler kulübü, 19. Hamam, 20. Etiv makinesi, 21. Köy yunak yeri, 22. Cami, 23. Revir, 24. Kooperatifler, 25. Köy dükkânları, 26. Spor alanı, 27. Damızlık tavuk, tavşan, arı istasyonları, 28. Damızlık ahır, 29. Kanara, 30. Mandra, 31. Değirmenler, 32. Fabrika, 33. Asrî mezarlık, 34. Hayvan mezarlığı, 35. Kireç, taş, tuğla, kiremit Ocakları, 36. Yonca ve hayvan pancarı tarlası, 37. Koruluk, 38. Köy gübreligi, Fenni ağıl, 40. Pazar yeri ve zahire loncası, 41. Aşı durağı, 42. Panayır yeri, 43. Selektör binası⁹¹

Anılan tüm kurum ve kuruluşlarıyla birlikte, aşağıda görüldüğü gibi estetik açıdan da mükemmel bir görünüm sergileyen bu plan yaşama geçirilebilir ve Atatürk'ün özlemi giderilebilirdi. İşte ancak o zaman, onun hedef olarak gösterdiği “*çağdaş uygarlığın da ötesi*”ne geçilmiş olurdu. Doğal olarak Türkiye genelinde belki kısa vadede gerçekleştirilemezdi, ama geride bırakmakta olduğumuz neredeyse yüz yıllık zaman dilimi içerisinde aşama aşama başarılabilirdi diye düşünüyoruz

SONUÇ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, 20'nci yüzyılın en büyük lideri yapan pek çok özelliğinin olduğu biliniyor. Onun en önemli özelliklerinden birisi de kendi toplumunu oluşturan insan malzemesini iyi tanınması ve üstün gözlem gücüdür. Doğal olarak bu yetisini yakın çevresi için de kullanmıştır. O, kim(ler)le, nereye kadar, ne yapılabileceğini hep isabetli bir biçimde görmüş ve çoğunlukla yanılmamıştır.

Milli Mücadele'nin daha başlangıç günlerinde, toplumun yüzde seksenini oluşturan köylü kesiminin durumu da Mustafa Kemal Paşa tarafından ustalıkla resmedilmiştir. Onun, bu fotoğrafta gördükleri şunlardır: Her şeyden evvel, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan bu köylü kesimi, yüzyıllara dayalı bir ezilmişlik içindedir. Milli Mücadele sürecinde, yine yüzyıllarla ifade edilecek bir ihmalin sonucu toplumun genelini kuşatan cehalet, köylüler üzerinde daha baskındır. Üretici olan köylü, tarımsal ekonominin kaldıracıdır. Bu somut gerçeğe rağmen, yurt sever ve son derece özverili olan köylüler ve çiftçiler, egemen güçler tarafından sömürülmüş ve sömürülmeye devam etmektedir.

---

⁹¹ A.g.e., s. 60.

Namık Kemal'in, "*Vatanın bağına düşman dayanmış hançerini, yoğmuş kurtaracak bahtı kara maderini*" şeklindeki dizelerini; "*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini, bulunur elbet kurtaracak bahtı kara maderini*"⁹² diyerek değiştirip Milli Mücadele'ye giren Mustafa Kemal Paşa'nın, eşzamanlı olarak köylünün de kara bahtını değiştirmeye karar vermiş olması, önemsenmesi ve üzerinde durulması gereken bir konudur. Gazi'nin söz konusu kararlılığı, ne yapacağını bilen bir devrimci tavrıdır. Aksi taktirde, gerçek anlamda bir ateş çemberinden geçilirken böylesi bir tasarım düşünülemezdi. Dikkat edilmesi gereken diğer bir boyut da, amaca ulaşmak için - zamana yaymadan - somut adımların atılmış olması ve umulan sonucun alınmadığı görülünce de yeni yeni hamlelerin yapılmış olmasıdır. Uygulaması yapılan bu atılımlar, çalışmamızda önceden detaylandırıldığı için burada yinelenmeyecektir.

Önceden vurgulandığı gibi günümüzün Türkiye'si, 1920'lerin Türkiye'si değildir. Yine günümüzün köyleri ve köylüleri de elbette 1920'lerin fotoğrafını sunmuyor. Ancak, Gazi Mustafa Kemal'in işaret ettiği hedefe ulaşamamış oluşu da bir gerçek!..

Bu çalışmada; sözü edilen hedefe bir türlü ulaşamamasının nedenleri üzerinde yer yer duruldu. Atatürkçü politikalarından uzaklaşıldığı kırılma dönemleri başta olmak üzere, aradan bu kadar yıl geçtikten sonra diğer nedenler de artık anlaşılmalı. Örneğin, ülkenin içerisinden geçmekte olduğu bu yeni ekonomik krizin (Ağustos 2018) başlıca nedeninin, üretim ekonomisinden kopma olduğu açıkça görülmüştür. Bu çarpıcı gerçeği artık en yetkili ağızlar da dillendirmekte ve toplumu üretimi canlandırmaya davet etmektedirler. Oysa Gazi Mustafa Kemal'in, çalışmada işlediğimiz 1920'lerdeki ve 1930'lardaki olağanüstü çabası, hep üretim ekonomisi yaratmaya dönüktür. Bugün de güncelliğini koruyan bu ideal, dün yeteri kadar kavranmadığı gibi, aksine ondan uzaklaşmıştır. Ayrıca uzunca bir süredir uygulanan ekonomi politikaları ile çiftçi ve köylü, neredeyse üretmemeye yönlendirildiği için, sonuçta bir zamanlar tarımsal ürün bakımından dünyada kendi kendisine yetebilen yedi ülkeden biri olan Türkiye, bugün çok sayıda tarımsal ürün üretiminden düşmüş ve bunları ithal eder duruma gelmiştir.

---

⁹² Mustafa Kemal Atatürk, "Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma Bursa Mebusu Muhittin Baha Beyin Sözleri Hakkında (13 Ocak 1921)", **Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt: 10 (1920-1921)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Birinci Basım: Mart 2003, s. 285.

Yine uzmanlar, aradan yüz yıla yakın bir süre geçmesine karşın, daha fazla üretim için kuraklık ve toprak erozyonu gibi faktörlerin yanında, kangrenleşmiş bir sorun olan toprak reformunu ivedi olarak gerçekleştirmek gerektiğinden söz ediyor, çiftçi ve köylünün üretim heyecanını yitirdiğine dikkat çekiyorlar. Gerçekten de çiftçi ve köylünün üzerine kayıtlı arazisi varsa bile onu satmaya çalıştığı, köyü boşaltıp şehirlere göç etmeye çalıştığı görülüyor.

Ayrıca, kimi siyasi düşünce ve yaklaşımlarla 1946'da ipi çekilen Köy Enstitüleri'nin 1954'te bütünüyle kapatılması üzerine, ülkenin dört bir bucağında, köylerde yakılmış olan aydınlanma ateşinin yok yere söndürülmüş olduğunu artık kabul etmek gerekir. Dünyada benzeri olmayan bu özgün model, bir süre daha canlı tutulabilseydi, toplum, özellikle de kırsal kesim insanı çok daha farklı bir görünüm sergilerdi diye düşünüyoruz.

Cumhuriyet'in yüzüncü yılına beş kala, bugünlerde yurt genelindeki köylerin de, kente dönüştürüldüğü herhalde söylenemez! Dönüştürmeden kasıt, alt yapılar başta olmak üzere kentte var olan her şeyin köyde de olması, yani çağdaş bir köy yapılanması, kısacası yukarıda değindiğimiz "İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi"nin yaşama geçirilmesidir.

Katıksız Atatürkçü, onu en iyi anlayan ve anlatanlardan biri olan, uğradığı suikast sonucu bunun bedelini hayatıyla ödeyen Ahmet Taner Kışlalı'nın dediği gibi; *'Atatürk'ü aşmak için önce ona ulaşmak gerekir!'* Bu çalışma konusu çerçevesinde dile getirdiğimiz Atatürk'ün projeksiyonu dikkate alındığında, ona ulaşamadığı çok açıktır. Kuşkusuz Atatürk'ün de, düşünüp gerçekleştirmek istediği, ama çalışmada vurguladığımız gibi kendisi dışında gelişen kimi faktörler nedeniyle, her şeyden evvel ömrü yetmediği için gerçekleştiremediği ve/veya yarım bırakmak durumunda kaldığı işler var!

Atatürk'ün hayattan ayrılışının üzerinden 80 yıl geçmiş bulunuyor. Bu zaman dilimi içerisinde niçin onun hedef olarak gösterdiği "çağdaş uygarlığın ötesi"ne geçemediğimizin muhasebesi daha fazla gecikmeden, hamesetten uzak bir biçimde yapılmalıdır. Onun düşünce mirasının ve şekillendirdiği prensiplerin, içerisinde bulunduğumuz yüzyılı sürüklemekte olduğu artık görülmeli, gelecek yüzyılları da sürükleyeceği anlaşılmalıdır. Çünkü iç ve dış politikadan, eğitimden, ekonomiden tutunuz, ağır sanayi hamlelerine, tarıma, dolayısıyla üretici çiftçi ve köylüye, toplumsal ahlâka kadar, etrafımızda gelişen her olay ve bu olayların doğurduğu tedirgin edici sonuçlar, her gün bir parça daha Atatürk'ü haklı çıkarmaktadır.

Anılan nedenlerle, şayet devlet olarak esenliğe çıkmak ve sağlıklı bir yapıyla sonsuzluğa akmak istiyorsak, kısır siyasi çekişmeleri, yersiz ve gereksiz sığ değerlendirmeleri bir kenara bırakıp “fabrika ayarları”na dönmekten başka çare olmadığı daha fazla ötelenmemelidir..

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adivar, Halide Edip, **Ateşten Gömlek**, Can Sanat Yayınları, İstanbul, Şubat 2018.
- Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yyn., İstanbul, 7. Baskı: Eylül 2008.
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S.2009)**, Pegem Akademi, Ankara, 14. Baskı: Şubat 2009.
- Anılarla Atatürk** (Editör: Neriman Şimşek), Alioğlu Matbaacılık, İstanbul, 2010.
- Aralov, Semyon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları (1922-1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 3. Basım: Ocak 2014.
- Atatürk, Mustafa Kemal, “Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma Bursa Mebusu Muhittin Baha Beyin Sözleri Hakkında (13 Ocak 1921)”, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt: 10 (1920-1921), Kaynak Yayınları, İstanbul, Birinci Basım: Mart 2003, s. 285.
- Atatürk, Mustafa Kemal, “CHP 4. Büyük Kurultayını Açış Söylevi (9 Mayıs 1935)”, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt:27 (1934-1935), Kaynak Yayınları, İstanbul, İkinci Basım: Ekim 2013, s. 205.
- Atatürk, Mustafa Kemal, “Meclis'in Üçüncü Toplantı Yılımı Açış Konuşması (1 Mart 1922)”, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt:12 (1921-1922), Kaynak Yayınları, İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2003, s. 279.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yayınları, Cilt 2 (1921), İstanbul, Birinci Basım: Eylül 2003. S. 247.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Kırıl Matbaası, İstanbul, 1984.
- Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2. Basım Şubat 1969.

- Bayram, Feridun, **Eğitmenler, Öğrenmeyi Öğreten Ustalar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı: İstanbul, Ekim 2002.
- Bernard, Lewis, **The Middle East (A Brief History of the Last 2000 Years)**, Scribner-New York, NY 10020, 199.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, Mart 2004.
- Ergün, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, AÜ DTCF Yayınları, Ankara, 1982.
- Gökçen, Sabiha, **Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti (Anıları Kaleme Alan: Oktay Verel)**, Türk Hava Kurumu Yayınları: 2, 1982.
- Gökçen, Sabiha, **Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti**, 1982.
- İnalcık, Halil, **Akademik Ders Notları (1938-1986)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- İnan, A. Afet, **Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sa. 36, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1982.
- İzzettin Dinamo, Hasan, **Kutsal İsyân (Milî Kurtuluş Savaşı’nın Gerçek Hikâyesi) II**, Tekin Yayınevi, ?.
- Kal, Nazmi, **1923-1939 Atatürk’ün Kalkınma Mucizesi Atatürk’ün Diktiği Ağaçlar**, Sonsöz Matbaacılık, Ankara, ?.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk ve Devrim**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2. Basım: Ekim 2003.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Yaban**, İletişim Yyn., İstanbul, 42. Baskı 2002.
- Kırby, Fay, **Türkiyede Köy Enstitüleri**, Güldikeni Yayınları, Ankara, İkinci Baskı: 2000, s. 63.
- Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2001, s. 350.
- Kurtcephe İsrail - Aydın, Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Alp Yayınevi, Ankara, Haziran 2007.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı- Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Perinçek, Doğu, **Türkiye'nin Anayasa Birikimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2012.

TBMM Zabıt Ceridesi:

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 40.

Türkoğlu, Pakize, **Tonguç ve Enstitüleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, VI. Basım: Şubat 2017.

Makaleler

Barkan, Ömer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri”, **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul, 20-25 Eylül 1937)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 1003.

Meydan, Sinan, “Atatürk’ün Işığında Çağdaş Eğitime İhtiyaç Var...” , **Sözcü**, 11. 11. 2015.

Ortaylı, İlber, “Başkomutanın Sofya Yılları”, **Milliyet Pazar Ana Sayfa**, 27.10.2013.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “On dört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi”, **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul, 20-25 Eylül 1937)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s. 503-504.

Sürelî Yayınlar

İrade-i Milliye, 2 Ekim 1919, No: 5, s. 3.

Resmî Gazete, 24. 11. 1928. Sayı: 1048.

Resmî Gazete, 24. 11. 1937, Sayı: 3639, s. 982.

Resmî Gazete, Sayı: 68, 1924-04-07, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, Cilt: 5, Sayfa: 336. (Kabul Tarihi: 18/3/1924 (1))

Ulus Gazetesi, 20. 03. 1937.

SAKARYA SAVAŞI'NDA BİR KADIN ROMANCI: HALİDE EDİP HANIM

Esmâ TORUN ÇELİK*

ÖZET

Sakarya Savaşı Türk Kurtuluş mücadelesinin en önemli aşamalarından biridir. Türk halkının varlığını koruma mücadelesi olduğundan, bütün insan ve ekonomik kaynaklar seferber edilmiştir. Bu savaş sırasında cephede mücadele eden birçok kadın kahraman vardır. Meşrutiyet döneminin en önemli kadın yazarlarından olan ve Sultanahmet mitinginin unutulmaz hatibi Halide Edip de bunlardan biridir. İstanbul'un işgalinden sonra eşi Adnan ile Ankara'ya kaçan Halide Edip, milli mücadeleye önemli katkılarda bulunmuştur. İstanbul Hükümeti'nin hakkında idam kararı verilen isimlerinden biridir. Ankara'da kaldığı süre içinde Mustafa Kemal ile zaman zaman anlaşmazlık yaşamıştır. Ancak Ankara'ya gelen yabancı temsilcilerin ve basının her zaman ilgi odağı olmuştur. Türk Jan Dark'ı olarak anılan kadın kahramanlardan biridir. Sakarya Savaşı başlar başlamaz Başkomutandan cephede görev verilmesini istemiştir. Mustafa Kemal, onu Batı Cephesi Komutanı karargâhında görevlendirmiştir. Sakarya Savaşı'nın önemli tanıklarından biri olan Halide Edip, savaş alanında gördüklerini ve yaşadıkları kaleme almıştır. Türk kurtuluş hareketinin önemli tanıklarından olan Halide Edip'in Sakarya Savaşı'na katılma süreci, savaş sürecinde yaptığı hizmetler ve Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile ilişkileri, savaşla ilgili yorumları bu çalışmada inceleme konusu edilecektir. Sakarya Savaşı ekseninde Halide Edip'in Kurtuluş Savaşı içindeki yeri ve önemi de saptanmaya çalışılacaktır. Çalışma sırasında dönemin yerli ve yabancı gazete ve dergiler, Halide Edip'in ve dönemin önemli şahsiyetlerinin anıları, konuyla ilgili araştırma eserleri ve arşiv belgeleri kullanılacaktır.

Anahtar kelimeler: Sakarya, Halide Edip, Milli Mücadele, Kadın, Ankara.

---

* Doç. Dr.; Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

A FEMALE NOVELIST IN THE BATTLE OF SAKARYA: HALIDE EDIP HANIM

ABSTRACT

The Battle of Sakarya is one of the most important stages of the Turkish Liberation struggle. Since this war was a struggle to protect the existence of the Turkish people, it mobilized all human and economic resources for the army. During this struggle, there were many female heroes fighting on the front. Halide Edip, one of the most important female authors of the Constitutional period, and the unforgettable orator of the Sultanahmet meeting, was one of them. Halide Edip, who fled to Ankara with his wife Adnan after the invasion of Istanbul, was found to have important contributions to the national struggle. Halide Edip, who fled to Ankara with his wife Adnan after the occupation of Istanbul, made important contributions to the national struggle. She was one of the names doomed to death sentence by the Government of Istanbul. During her stay in Ankara, she had problems with Mustafa Kemal occasionally. However, she was always the centre of attention of the foreign representatives and the press who visited Ankara. She was one of the female heroes who was known as the Turkish Jeanne d'Arc. As soon as the Battle of Sakarya began, Halide Edip demanded to be assigned in the front line. Mustafa Kemal assigned her at İsmet Pasha's Western Front headquarters. Halide Edip, one of the most important witnesses of the Battle of Sakarya, wrote up what she had experienced on the battlefield. The process of Halide Edip's participation to the Battle of Sakarya, the services she performed during the war period, her relations with Mustafa Kemal and İsmet Pasha, and her interpretations of the war will be examined in this work. The importance of Halide Edip in the Battle of Sakarya will also be discussed. National and foreign newspapers and magazines of the period, the memoirs of the important figures of the time, the research articles and archival documents about the subject will be used in the study.

Keywords: *Sakarya, Halide Edip, National Struggle, Woman, Ankara.*

GİRİŞ

1882 yılında dünyaya gelen Halide Edip, babası Edip Bey'in II. Abdülhamid'in Ceb-i Hümayun kâtiplerinden olması ve yenilikçi fikirleri benimsemesi nedeniyle ayrıcalıklı bir toplumsal ortamda yetişmişti. Tanzimat'ın getirdiği ikili kültür çatışmasından daha çocukluk yıllarından

itibaren yoğun biçimde etkilenmiştir. Dört yaşında Kria Eleni'nin başında olduğu ve çoğunlukla Hristiyan çocukların devam ettiği kreşe verilmiş daha sonra özel hoca okuma yazma ve Kuran dersler almaya başlamıştır. Babası yaşını büyütüp Amerikan Kız Koleji'ne yazdırmasına rağmen, II. Abdülhamid'in, isteği üzerine okuldan alınmıştır.¹ Buna rağmen İngilizce derslerine devam etmiş ve bir süre sonra yeniden koleje gönderilmiştir. Amerikan Kız Koleji'nden 1901 yılında mezun olan Halide Edip, okuldaki eğitimden ve öğretmenlerinden oldukça etkilenmiş ve düşünsel kimliğinde bu etkiler önemli yer tutmuştur.

Halide Edip'in bu yıllardaki ilk basılı eseri, İngilizceyi öğrenmeye başladığı yıllarda çevirdiği Mother isimli kitaptır. Mader ismiyle 1897'de yayınlanan bu kitap Osmanlı-Yunan Savaşı'nda şehit yakınlarına ve yaralılara yardım için açılan fuara yollanmış ve II. Abdülhamid tarafından da şefkat nişanıyla ödüllendirilmiştir.²

Halide Edip, devrin önemli Osmanlı bilim adamlarından dersler almıştır. Bunlardan biri Feylosof lakaplı Rıza Tevfik ve diğeri de Beyoğlu Rasathanesi'nin Müdürü Matematikçi Salih Zeki'dir. 1901'de kolejden mezun olduktan hemen sonra Salih Zeki ile evlenmiştir. Bu evlilik Halide Edip için hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur. Meşrutiyetin ilanına kadar basılı eseri olmayan ve gazete ve dergilerde yazı yazmayan Halide Edip, Salih Zeki'nin Kamus-u Riyaziyyat eserinin hazırlanmasına yardım etmiş ve Fransız edebiyatı ile ilgilenmiştir.³ Ayrıca bu dönemde iki çocuk sahibi olmuş ve onlarla ilgilenmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı'da sadece siyasal anlamda değil, kadınların sosyal ve kültürel hayatlarında da önemli değişimlere ve gelişmelere sahne olmuştur. Meşrutiyetin ilanını sokaklara çıkararak kutlamalara katılmışlardır. Meşrutiyet herkes için olduğu gibi kadınlar için de özgürlük demektir.⁴ Kadın gazeteleri ve dergilerinin yanı sıra Osmanlı kadınlarının pek çok kitapları yayınlanmıştır.

Yayın hayatına aktif olarak katılan kadınların başında Halide Edip gelmektedir. Hüseyin Cahid ve Tevfik Fikret tarafından çıkarılan Tanin Gazetesi'nin 19 Temmuz 1908'de çıkan ilk sayısındaki yazısıyla yazın

---

¹ Halide Edip Adivar, **Mor Salkımlı Ev**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1963, s.23, 57-59, 85.

² **A.g.e.**, s.102.

³ **A.g.e.**, s.113, 116-123.

⁴ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s.55-56.

hayatına başlamıştır. 31 Mart Ayaklanması sırasında gazetede yazılarından dolayı ayaklanmacıların tehdidiyle karşılaşmış ve oğullarıyla Mısır'a gitmiştir. Bir süre sonra İsaabel Fry'nın davetlisi olarak İngiltere'ye giderek, sanat ve edebiyat dünyasının önemli isimleriyle tanışmıştır.⁵

II. Meşrutiyet döneminde kadın hakların savunan cemiyetlerden ilki Halide Edip ve arkadaşları tarafından kurulan Teali Nisvan Cemiyeti'dir. 1908 Aralık ayında kurulan ve kadınların seçme ve seçilme hakkını savunan cemiyetin ilginç yanı üyelik için İngilizce bilmenin ön koşul olmasıdır⁶. Cemiyette okuma yazma ve İngilizce kursları açılmış; ayrıca kadınları eğitmek için başta Türk Ocağı ve Amerikan kolejinde olmak üzere yapılan konferanslarda kadın ve erkeklerin aynı salonda oturmaları sağlanmıştır. Balkan Savaşları sırasında yardım faaliyetlerinde bulunmuşlar ve hastabakıcılık yapmışlardır.⁷

Halide Edip edebiyat dünyasına Heyula ve Raik'in Annesi romanlarıyla adım atmıştır. Ancak bu dönemde onun tanınmasını sağlayan romanlarının başında Handan gelmektedir. Toplamda 21 roman, 3 öykü, 2 tiyatro ve 2 de anı kitabıyla Türk milli edebiyatının en önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Meşrutiyet döneminin siyasi ve edebi nitelikli birçok gazete ve dergilerinde yazılar yayınlanmıştır. Halide Edip, kısa zamanda erkelerden oluşan edebiyat çevresine girmeyi başaran en dikkat çekici kadın yazardır. Osmanlı siyaset ve hayatına liderlik eden aydınların yer aldığı Nevsal-i Milli'de ismine yer verilen ilk kadın yazar olmuştur.⁸

II. Meşrutiyet dönemi Halide Edip'in en üretken olduğu dönemlerden biridir. Bir yandan edebi eserler verirken, diğer yandan siyasi ve edebi konularda kamuoyunu aydınlatıcı yazıları gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Yurt dışındaki dergilerde de yazılar yazmıştır. Rahat ve kendine güvenen, oldukça birikimli ve güçlü hitabetiyle konferansların ve edebi ortamların aranan isimlerinden biri olmuştur.

---

⁵ Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, s.140-149.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler C.I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.503, 507.

⁷ Şefika Kurnaz, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s.314.

⁸ İpek Çalışlar, **Halide Edip Biyografisine Sığmayan Kadın**, I.B., Everest yayınları, İstanbul, 2010, s.125.

1. İkinci Meşrutiyet'ten Mondros Mütarekesi'ne

II. Meşrutiyet'in ilanı Halide Edip'te bir çeşit patlama etkisi yaratmıştır. Tanin Gazetesi'nde Halide Salih imzasıyla yazılar yayınladığında, geniş kitlelerin tanıdığı bir isim olmaktan öte Salih Zeki'nin eşi veya Edip Bey'in kızı olarak anılmıştır. Edebiyat çevrelerinde merak uyandırmıştır. Yakup Kadri, "Tanin Gazetesi'nin ikinci sayfasında bir erkek adıyla birleştirilmiş bir kadın imzası görünce" önce imzadaki yenilikten daha sonra da yazının içeriğinden etkilenmiştir. Halide Edip'i edebiyat dünyasında yıllardır beklediği özgün ve şahsiyetli bir yazar olarak nitelendirmiştir.⁹ Yahya Kemal de Türk Ocağı'nda onunla ilgili bir konferans vermiştir.¹⁰

1910-12 yılları Halide Edip'in Türkçülerle ilişkiye geçtiği dönemdir. Eskiden de babası ve ilk eşi Salih Zeki de İttihatçılara yakın olduklarından, İttihatçıların çoğunluk oluşturduğu edebi ve siyasi bir ortam içindeydi. 1911'de Genç Kalemler Dergisi'nin başlattığı dilde Türkçeleşme hareketi İstanbul'u da etkilemiştir. Özellikle Ziya Gökalp ile birlikte bir süredir tartışılan Türkçülük düşüncesi 1912'de Türk Ocağı'nın kurulmasıyla siyasi bir akım haline gelmiştir. Halide Edip bu dönemde Türkçü düşüncesini yansıtan ve Gökalp'in etkisiyle yazdığı düşünülen Yeni Turan adlı ideolojik nitelikli bir roman kaleme almıştır. Türkçülük düşüncesini yansıtan şiirler de yazmıştır. Bu dönemde Gökalp'e hayranlığı vardır. Ancak siyasal görüş olarak ondan ayrılmaktaydı. Türkiye'de milliyetçiliğin ırk temelli değil, kültürel olduğuna inanıyordu.¹¹ Bu arada İkinci Yurtçular Derneği, 1913 Mart ayında Cenevre Türk Yurdu'na yazdığı Türk kadınları konusunda mektuptan dolayı ona "Türklerin ulu anası" unvanını vermişti.¹² Bu dönemde Türkçü kimliğiyle öne çıkmıştır.

Meşrutiyet döneminde Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Ağaoğlu Ahmet gibi dönemin Türkçü simalarıyla sık sık evinde görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sırasında zaman zaman tartışmalar da yaşanmıştır. Bu tartışmalardan birine şahit olan Yahya Kemal Türkçüleri, "başlarını merkezi

⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.324-328.

¹⁰ Yahya Kemal Beyathı, **Siyasi ve Edebi Portreler**, 5. B., İstanbul Fetih Cemiyeti İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2014, s.36.

¹¹ İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s.48-49.

¹² Yaşar Özüçetin, "Türkiye Dışında Kurulan Türk Yurdu Dernekleri," **G.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.I, S.2, (1997), s.123.

umumiye bağlayanlarla, hiç İttihatçı olmayan ve olmaya da lüzum görmeyen” olarak ayırmıştır. Birinci grubun en ateşli ve saldırganı olarak Ağaoğlu Ahmet’i göstermiş, Halide Edip ve kendisini de ikinci gruba dâhil etmiştir.¹³

Türk Ocağı’na giren ilk kadın olduğu gibi, 1912 Kongresi’ne de katılan tek kadındır.¹⁴ Ocağın salonunda konferanslar vermiştir. 1918’e gelindiğinde Ocağın Hars ve İlim Heyeti üyelerinden biridir. İttihatçılarla zaman zaman görüş ayrılıklarına düşmüştür. 1914 yılında sahneye koyduğu Kenan Çobanları isimli oyunu Yahudilik propagandası olarak yorumlanmıştır. 15 Haziran 1915 tarihinde Türk Ocağı’nda İttihatçılardan oluşan kalabalığa yaptığı konuşmada savaş sırasında Ermenilere yapılanları eleştirmiştir. Bu olay İttihatçılarla arasını soğutmaya başlamıştır.¹⁵ Dönemin Maarif Nazırı Ahmet Şükrü ile de anlaşmazlık yaşamış ve uzun yıllardır yaptığı öğretmenlik arkasından, müfettişlik yaptığı Maarifteki görevinden de istifa etmiştir.¹⁶ Ancak devrin ileri gelen İttihatçılarıyla ilişkileri genellikle iyi olmuştur. O’na göre; 1913-15 yılları İttihatçıların yapıcı faaliyetlerini kaybettikleri dönemdir.

Halide Edip’in ünü artık Osmanlı sınırları dışına taşmış ve tanınan bir yazar haline gelmiştir. İstanbul’da az sayıda İngilizce bilenlerden biri olması, kolejdaki hocalarıyla sürekli ilişki içinde olması, yurt dışındaki gazete ve dergilere de yazılar yazması ve sık sık Amerikan elçileri ve onların eşleriyle ahbaplık etmesi onun daha tanınır hale gelmesine neden olmuştur. Daha 1915’de Associated Press Muhabiri George Schreiner, onu tanımlarken “Türkiye’nin önde gelen şair, romancı, öğretmen, reformcu” ifadesini kullanmıştır¹⁷. İngiliz yazar Grace Ellison ise 1915’te yayınladığı eserinde en tanınmış ve en yetenekli Türk kadın yazar ve kadın hareketinin lideri olarak tanımlamıştır.¹⁸

I. Balkan Savaşı’ndaki ağır yenilgi nedeniyle Teali Nisvan Cemiyeti Halide Edip’in önderliğinde bir yandan yardım toplantıları düzenleyerek asker ailelerine yardım sağlamaya çalışmış; diğer yandan da cemiyetin üyeleri hastabakıcılık yapmaya başlamışlardır. Halide Edip de ilk hastabakıcılık deneyimini bu süreçte yaşamıştır.¹⁹

---

¹³ Beyatlı, s.32-33.

¹⁴ Halide Edip, **Memories**, The Century Co., London 1926, s.334.

¹⁵ Enginün, **Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, s55-57.

¹⁶ Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, s.170-171.

¹⁷ Çalışlar, s.122.

¹⁸ Grace Ellison, **An English Woman in a Turkish Harem**, Methuen&Co.,Ltd., London, 1915, s. 106-107.

¹⁹ Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, s.156, 163.

Savaş yılları yazım hayatını olumsuz etkilemiştir. 1914-18 dönemi en az yazı yazdığı dönem olmuştur. Bunda I. Dünya Savaşı'nın etkisi büyüktür. Savaşın ilk iki yılını İstanbul'da geçiren Halide Edip, son iki yılını Cemal Paşa'nın davetiyle gittiği Suriye ve Lübnan'da geçirmiştir. Nakiye Hanım ile birlikte Şam, Beyrut ve Lübnan'da okullar açmak için planlar hazırlamaya davet edilmişti. Bu görevi vatan borcu sayarak memnuniyetle kabul etmiştir.²⁰ Suriye'de iken babasına vekâlet vererek, 1917 yılında Doktor Adnan ile evlenmiştir. Cemal Paşa'nın bölgeden çekileceği haberleri duyulmaya başladıktan 1918 yılının Mart ayında geri dönmüştür. Onun gidişi gibi dönüşü de eleştirilere neden olmuştur. Suriye'ye birlikte gitmeyi teklif ettiği isimlerden Yahya Kemal, Anadolu bomboş dururken Suriye'ye okul için gidilmesini alaycı bir dille eleştirmiştir.²¹

Halide Edip İstanbul'a döndükten hemen sonra Robert Koleji'nde yer alan çok konforlu bir köşke yerleşmiş ve kolejle ilgilenmeye başlamıştır. Eşi Dr. Adnan'da kolejde öğretmenlik yapmaktaydı.²² Daha sonra da Darülfünun'da Batı Edebiyatı kürsüsünde hocalık yapmaya başlamıştır. Türk Ocağı'nda gençlerle toplantılar yapmış ve konferanslara katılmıştır.

2. Halide Edip ve Wilson Prensipleri Cemiyeti

30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalanmasından sonra Halide Edip, yazılarıyla İttihatçıları suçlayıcı bir tutum almıştır. Halide Edip'in İttihatçıların iktidardan düştüğü ve mütareke görüşmelerinin sürdüğü bir dönemde Ermenilerin tehcirini eleştirmiş ve onları, Ermenileri imhaya çalışmakla suçlamıştır.²³ Bu yazısı itttihatçılardan çok, onlara muhalif olanların tepkisini çekmiştir. En sert tepkiyi veren Ahmet Haşim, bütün seslerin sustuğu bir zamanda neden sesini çıkarmadığını sorarak, Suriye'ye gidişini ve oradaki faaliyetlerini alaycı ve suçlayıcı bir dille eleştirmiştir. Suriye'de Cemal Paşa'nın korumasında gerçeklere gözlerini kapayıp, lüks bir hayat yaşadığını ileri sürmüştür.²⁴

Halide Edip sadece yazılarında değil, katıldığı toplantılarda da sık sık İttihatçıları eleştirmiştir. Oysa İttihatçıların iktidarda olduğu dönemde zaman

---

²⁰ A.g.e., s.193-194.

²¹ Beyatlı, s.37-38.

²² A.g.e., s.38.

²³ Çalışlar, s.160; "Wilson'un Şartları Karşısında", **Vakit**, 22 Ekim 1918, s.1.

²⁴ Ahmet Haşim, "Halide Edip Hanımefendiye", **İctihad**, 7 Teşrinî Sani 1334, s.2781.

zaman sorun yaşasa da hep onlarla iyi ilişki içinde olmuştu. İttihatçıları iktidardan düşünce eleştirmesi kamuoyunda kendisinin eleştirilmesine neden olmuştur.

Onlardan biri de İnas Darülfünun'a giren ilk kadın olan Şükûfe Nihal'dir. Halide Edip'i, vatanı uçurumuma yuvarlamak için yumruk atanlardan biri olarak nitelendirmiştir. İki ay önce bir toplantıda sırasında "eşşek Türkler" dediğini ileri sürmüştür. Onun, medeni olarak nitelendirdiği ve dostları olarak gördüğü İngilizlerin, Türk vatanını işgalinden memnun olup olmadığını sormuştur. Onun, Türkleri sürekli aşağıladığını ve milli gurur taşımadığını savunarak; Türk toprağının ve Türk milletinin düşmanı olmakla suçlamıştır.²⁵

Halide Edip'in Türklere yönelik hakaretleri ifade eden başka bir iddiayı saptayamadığımız için bu konuda kesin bir hüküm vermek zordur. Ancak Darülfünunda öğrenci olan birinin bu dönemde böyle bir iddiayı kamuoyuna duyurması da zordur. Şukufe Nihal yazısında yaşadığı bir olayı aktardığını ifade etmekte olduğunu belirtmektedir. Ülkesini aşağılaması karşısında genç üniversite öğrencisi olan Şukufe Nihal, bir öfke patlamasıyla bu yazıyı kaleme almış olmalıdır. Bu yazıda bahsi geçen Halide Edip ile İzmir'in işgalini protesto eden mitinglerde halka duygu seli yaşatan, mücadele inancı ve ruhu veren kadının aynı kişi olduğunu düşünmek biraz zordur.

I. Dünya Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi ve imzalanan mütareke ile ülkenin fiilen işgal edilmesi üzerine aydınlar devletin kurtuluşu için çareler üretmeye başlamışlardır. Bu dönemde Halide Edip, Wilson'un prensiplerinden yola çıkarak Amerikan mandasını benimseyenlerin başında gelmektedir. Bu düşünceyi benimsemesinde en önemli etkenlerin başında kuşkusuz kolej yıllarından başlayarak Amerika'ya duyduğu hayranlık gelmektedir.²⁶ Gazetelerde yazdığı yazılarda okulundan, öğretmenlerinden ve verdikleri hizmetlerden övgüyle bahsetmiştir.²⁷

Osmanlı'daki baskıya karşılık, kolej onun için özgürlük sağlamıştır. Okuldan sonraki yıllarda ülkeye gelen başta Amerikalı elçiler olmak üzere

²⁵ Şükûfe Nihal, Bir Mektup: Memnun musunuz?", **Türk Kadını**, 27 Teşrin-i Sani 1334, S.13, s.195-197. Bu yazıda Halide Edip'in adı zikredilmemekle birlikte Halide Edip'e hitaben yazıldığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra Şukufe Nihal'in Türk Kadını dergisinde yazısı yayınlanmamıştır. Bu yazıyla ilgili olabilir.

²⁶ Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, s.107-112.

²⁷ Öğretmenlerini, insanlığı aydınlatmak için en güç koşullarda çalışan ve kendilerini feda eden, "beşeriyetin fedailerini", 'ilim ve irfan mücahedeleri' olarak tanımlamaktadır. Halide Salih, "Açık Sütunlar: Bir Dost Çehresi Etrafında", **Tanin**, 28 Ağustos 1324, s.2-3.

onların eşleriyle ve çeşitli nedenlerle İstanbul'a gelenlerle dostluklar kurmuştur. Gerek okulda aldığı eğitim gerekse Amerikalı öğretmenleri ve dostlarının etkisiyle Amerika'yı idealleştiren bir görüşe sahiptir.

Halide Edip, Amerikan mandaterliğini benimsemesinde, Amerika'nın bir demokrasi ülkesi olduğu, yakın ve orta Doğu'da gözü olmadığı, tıpkı misyonerler gibi amacının insanlığa hizmet olduğu düşüncesi etkili olmuştur. Bununla beraber mütareke döneminde İstanbul'da bulunan Amerikalı arkadaşları da onun bu düşüncüyü benimsemesinde önemli rol oynamıştır. Bu isimlerin başında dostu Phillip Marshall Brown,²⁸ en çok sevdiği öğretmenlerinden Amerikan Kız Koleji Müdürü Dr. Marry Mills Patrick ve Robert Koleji Müdürü Dr. Gates gelmektedir.²⁹

Halide Edip'e göre Amerika emperyalist değildi; samimi olarak Türkiye'yi bulunduğu felaketten kurtarabilirdi. Bunun karşılığında Türklerden bir şey istemeyecek, sadece kendi himayesine alacaktı. Türkler Amerikan himayesinde ekonomik yardım alarak, hem işgalden kurtulacak hem de bağımsızlığına kavuşma olanağını bulacaktır. Böylece İtilaf güçlerinin paylaşım oyunları da bertaraf edilmiş olacaktır.³⁰

Amerikan mandasını savunan Osmanlı aydınları, fikirlerini savunmak amacıyla bir cemiyet kurmuşlardır. 4 Aralık 1918'de kurulan cemiyetin üyelerinden biri olan Vakıf başyazarı Ahmet Emin, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'yı paylaşırken, eli kolu bağlı bekleyemeyeceklerini, içteki ihtiyaçları ve Avrupa'nın durumunu dikkate alarak devletin kurtuluşu için en uygun olan çareye dört elle sarılmak amacıyla Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurduklarını ileri sürmüştür. Yazısında sadece ıslahat yapmak için Amerikalı uzmanların geleceğini, belli süre için Amerikalıların ülkeyi yöneteceğini belirtmiştir.³¹ Anlatmaya çalıştıkları sistem bir Amerikan mandaterliğini olarak görülmüştür. Cemiyetin kurucuları arasında Halide Edip, Ahmet Emin, Yunus Nadi, Celal Nuri, Ali Kemal, Refik Halid, Celalettin Muhtar gibi isimler vardır.

---

²⁸ Frances Kazan, **Halide Edip ve Amerika**, çev. Bernar Kutluğ, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.33-34.

²⁹ Osman Köse, "Amerikan Misyoner ve Diplomatlarına Göre Manda Kurulma Gerekçesi," **History Studies**, Vol.2/1 2010, s.215-216.

³⁰ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 2.B., Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.93.

³¹ Ahmet Emin, "Bir İzah", **Vakit**, 7 Kanun evvel 1334 (1918), s.1.

Her ne kadar tam olarak kabul etmese de cemiyetin öncülüğünü Halide Edip yapmıştır. Cemiyetin bazı toplantılarının onun evinde yapılması bu görüşü doğrular niteliktedir.³² Buna rağmen Halide Edip, Mustafa Kemal'in de dâhil olduğu ve ülkeyi kurtuluşa çıkarmak için canını vermeye hazır bir grubun cemiyeti kurduğunu ileri sürmüştür.³³ Bu dönemde Türkiye'deki Amerikalılarla görüşmeler yaparak, Amerikan mandası konusunda Amerikan Hükümeti'nin ikna edilmesi konusunda destek istemiştir.

Amerikan başkanı Wilson'un önerisiyle Suriye'deki manda rejimi ve Filistin ve Türk topraklarının durumunu incelemek için gönderilen King Crane Komisyonu İstanbul'a gelince Türklerin şikâyetlerini ve isteklerini de öğrenmek istemişlerdir. Bu görüşmelerde Halide Edip çoğu kez tercümanlık yapmıştır. Önceden tanıdığı ve Kız Koleji'nin mütevelli heyetinde yer alan ve Başkan Wilson'a yakın bir isim olan Crane'in³⁴ Türklere gayri resmi dostluk gösterdiğini ve altı Türk öğrenci eğitim için Amerika'ya gönderdiğini belirtmiştir. Crane, Halide Edip'in isteğiyle, Sivas Kongresi'ne L.E. Brown'un göndermişti.³⁵ Halide Edip, heyete hitaben yazdığı yazıda ise Türkiye topraklarının bir bütün olarak düşünülmesini ve parçalanmamasını ve akan kanın durdurulmasını istemiştir.³⁶

1919 yılının 19 Mayıs'ında Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan ulusal mücadele Amasya Genelgesi'yle başlamış ve kongrelerle devam ediyordu. Erzurum Kongresi'nde alınan manda ve himayenin kabul edilemeyeceği kararına rağmen, Halide Edip, 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak, Türkiye tek çözümün Amerikan mandasının kabul edilmesi olduğunu belirtmiştir.³⁷ Ancak

---

³² Çalışlar, s.163.

³³ Halide Edip, **The Turkish Ordeal**, John Murray, London, 1928, s.15-16.

³⁴ Halide Edip, Ankara'ya kaçarken İngilizlerin iki oğluna zarar vermemesi için, bir yıl önce Amerika'ya eğitim için götürme teklifini kabul ettiğini ve onlarla ilgilenmesini bildiren bir mektup yolluyor. Crane'nin cevabını Amiral Bristol veya Mr. Moore ile yollamasını istiyor. Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.20.

³⁵ Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11.B., Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.65-67. Gönderilen öğrencileri Halide Edip tespit etmiş olmalı. Zira Sabiha ve Zekeriya Sertel'lere teklif yapan odur. Sertel, s.95.

³⁶ Halide Edip, "Amerikan Tahkik Heyeti'ne", **Vakit**, 4 Ağustos 1919, s.1.

³⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk Söylev**, C.I, 4.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, 199, s.129-133. Mustafa Kemal de 16 Ağustos 1919'da İstanbul'da bulunan Abdurrahman Şeref, Kara Vasıf, Cami, Seyit, Rıza beylerle, Ahmet İzzet, Akif Reşit ve Ferid Paşalara ve Halide Edip'e de aynı mektubu yollamıştır. Mektupta Anadolu'daki vaziyeti ve mücadeledeki

kongrede “manda ve himaye kabul edilemez” kararı alınmıştır. Ulusal nitelikli olan Sivas Kongresi’nde tartışmalara neden olan manda konusu, insani yardım talep eden bir mektubun Amerika’ya gönderilmesi konusunda bir kararın alınmasıyla bir daha gündeme gelmemiştir.

Anadolu’da bir Ermeni mandası konusunda araştırma yapmak üzere İstanbul’a gelen General Harbord’ın, Robert Koleji’nde yaptığı toplantıya Halide Edip de katılmıştı. Harbord’un Ermenilerin katledildiği iddialarını ısrarla savunması üzerine, Halide Edip bu iddiaları iftira olarak nitelendirmiştir.³⁸ Bu görüşmeyle ilgili olarak Hüseyin Ragıp Bey ile birlikte Mustafa Kemal’i bilgilendirerek, Harbord ile görüşülmesini tavsiye etmiştir.³⁹ 1918 yılı sonlarındaki görüşleriyle karşılaştırıldığında Halide Edip’in Ermeni tehciri konusundaki görüşlerinin epey değiştiği gözlenmektedir.

3. Mitinglerde Halide Edip

Amerikan mandasının kabulü için büyük çaba gösteren Halide Edip’i, milli mücadelenin sembollerinden biri haline getiren hiç kuşkusuz İzmir’in işgaline karşı İstanbul’da yapılan mitinglerin en etkili konuşmacısı olması ve kitleleri duygu seline boğarak mücadele gücü kazandırmasıdır. Mitinge katılan binlerce kişiye ümit ışığı olmuş, adeta yeniden doğmuştur. Mitingler adeta Halide onbaşıyı yaratmıştır.

İzmir’in işgali haberini kolejdeki öğretmeni Miss Dodd’un telefonuyla öğrenen Halide Edip, işgalin Türk kamuoyunu çığırından çıkardığını belirtmiştir. Bu olaydan sonra içindeki İstiklal mücadelesi duygusunun “bir çeşit mukaddes cinnet” halini aldığını ve İzmir alınana kadar da başka hiç bir şeyin önemini kalmadığını vurgulamıştır.⁴⁰

İşgalden üç gün sonra Türk Ocağı’nda yapılan toplantıya katılarak, işgali protesto etmek için Fatih’de yapacakları mitingin hazırlıklarını konuşmuşlardır. Mitingde konuşmayı Ocağın başkanı sıfatıyla Ferid Bey’in yapması planlanmış olmasına rağmen, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal’in çağrısı

---

kararlılıklarını bildirmiştir. Mazhar Müfid Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, C.I., 3.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.142-143.

³⁸ Cemal Kutay, **Mustafa Kemal ve Amerika**, ABM Yayınevi, İstanbul, 2014, s.3140-42.

³⁹ **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Hatıraları**, der. Halis Turgut, 11.B., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2008, s.70.

⁴⁰ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.34-35.

üzerine mitinge katılmadan gitmesi nedeniyle, Halide Edip gönüllü olmuştur. Oysa daha önce açık alanda kalabalıklara hiç konuşma yapmamıştı.⁴¹

19 Mayıs 1919'da Fatih Belediyesi önünde toplanan elli bin kişilik kalabalık, "insan denizi"ni andırıyordu. Kadınların da katıldığı bu mitingde heyecanını bir kenara bırakan ve kalabalığın verdiği ilhamla konuşmaya başlayan Halide Edip'in ilk cümleleri "Müslümanlar ve Türkler bugün en kara günü yaşıyor, gece karanlık bir gecedir. Fakat insanın hayatında sabah olmayan gece yoktur..." olmuştur. Konuşmasında bugün de dünkü kadar kahraman ve talihsiz Türk milletinin anası olarak, Türklerin davasının hak ve istiklal davası olduğunu söylemiştir. Kadınların artık dünkü kadınlar olmadığını, güçlü olduklarını vurgulamıştır. Halide Edip dışında Hüseyin Ragıp Bey ve Darülfünun Hukuk Müderrisi Selahaddin Bey de konuşma yapmışlardır. Mitingin sonunda Halide Edip, iki Darülfünun öğrencisiyle birlikte Padişah'a gidecek heyete seçilmiştir. Ancak huzura kabul edilmemişlerdir.⁴²

Fatih mitinginde ilk kez konuşma yapan Halide Edip, bundan sonra da birçok mitingde konuşmacı olmuştur. 22 Mayıs 1919'da Kadıköy'de yapılan mitingde konuşma vatanın alınamayacağını, Türk milletinin yok edilemeyeceğini, güçlü olmak gerektiğini vurgularken, giderek konuşmalarında milliyetçi söylemlerin baskınlığı göze çarpacaktır.⁴³

İstanbul'da yapılan mitinglerin en kalabalığı ve en ses getireni hiç kuşkusuz 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te yapılandır. 200 bin kişinin katıldığı mitingde şair Mehmet Emin, Halide Edip, Hamdullah Suphi, Selim Sırrı gibi isimler konuşmalar yapmıştır. Ama en etkileyici konuşmayı yine Halide Edip yapmıştır. Vatanın ve milletinin içinde bulunduğu günlerin geçeceğini, "Türklerin davası, Türkiye'nin zaten mevcut olan hak ve istiklalinin elinden alınmamasıdır" diyerek, Türklerin bu haklı davayı kazanmak için kadın erkek birlikte çalışmak gerektiğinden bahsetmiştir. Konuşmasının sonunda da insanlık ve adalet esaslarına sadık kalmak ve kimseye boyun eğmemek konusunda kalabalığa yemin ettirmiştir.⁴⁴

Mitinglerde yüreklere hitap eden Halide Edip'in ne denli güçlü bir hatip olduğu böylece ortaya çıkmıştı. Kendini Türklerin ve Müslümanların ulu

---

⁴¹ A.g.e., s.37.

⁴² **Vakit**, 20 Mayıs 1919, s.1.

⁴³ **Vakit**, 23 Mayıs 1919, s.1.

⁴⁴ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.42-43; **Vakit**, 24 Mayıs 1919, s.1-2.

tarixinin bedbaht kızı olarak tanımlamıştır. “O günkü Halide’nin kalbi kendi ifadesiyle bütün Türk kalplerinden gelen hisle atıyordu”. Diyerek ruh halini aktarmıştır. Türklere yönelik Avrupalıların olumsuz görüşlerine şiddetle karşı çıkarak, Türklerin kalbinin yenilmez kudretine işaret etmiştir.⁴⁵

Edebiyat çevreleri onun hatipliğine tam not vermişlerdi. Yahya Kemal’e göre, 23 Mayıs’ta “Halide’nin sesi bütün İstanbulluların kalbine son bir hatıra gibi kazınmıştı”.⁴⁶ Ziya Gökalp’te mitingde konuşan Halide’den etkilenerek yazdığı şiirinde “mitingin reisi Halide Hanım, söylerken halk hüngür hüngür ağılardı” dizelerine yer vermiştir.⁴⁷

Sultanahmet mitinginin ilginç yanlarından biri filme alınmasıdır. Cemil Filmer anılarında Halide Hanım’ın konuşma yapacağı bu mitingi filme almasının istendiğini ve kendisinin de kalabalık nedeniyle zorlukla da olsa kaydettiğini belirtmiştir. Yıkayıp banyo edip bastıktan sonra, Malul Gazilerin aracılığıyla filmi Karaköy Rıhtımı’nda bulunan bir Amerikan torpidosuna götürüp teslim etmiştir.⁴⁸

Halide Edip’in mitinglere katılan kalabalıkları etkisi altına alması tüm ülkede yankı yaratmıştı. Edebiyat ve siyasi üst düzey çevre onu zaten tanyordu; ama mitinglerle birlikte halkın anası ve bacısı, arkadaşı kısaca halktan biri olmuştu. Artık o, milliyetçi ve haksızlığa karşı bilenmiş bir Türk’t. Artık Halide Edip milli mücadeleye katılmaya da hazırdı.

4. Halide Edip Ankara’da

Halide Edip bir yandan işgallere karşı düzenlenen mitinglerin başkahramanı iken, diğerk yandan konuşmaları sırasında halka hiç bahsetmediği Amerikan mandasını savunmaya devam etmiştir. Bu dönemde dostum diye ifade ettiğiki Crane’nin isteğiki zerine İttihatçı liderleri ve Anadolu hareketinin nde gelenleri hakkındaki görüşlerini içeren bir rapor hazırlamıştı. Raporunda Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Dr. Nazım, Bahattin Şakir, Fethi ve Cavid, Rauf, Ziya Gökalp ve İsmet Beyler hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. İttihatçılara yönelik olumsuz görüşlere karşılık, Mustafa Kemal için

⁴⁵ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.43-44

⁴⁶ Yahya Kemal Beyatlı, **Eğil Dağlar**, s.66’dan aktaran. Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.16.

⁴⁷ Ziya Gökalp, “İzmir Bayramı”, **Ziya Gökalp Kllyatı**, C.I, s.321’dan aktaran. Enginün, **Halide Edip Adıvar**, s.16.

⁴⁸ Cemil Filmer, **Hatıralar Türk Sinemasında 65 Yıl**, Emek Matbaası, 1984, s.100.

genellikle iyi sözler sarf etmiş bilgili, cesur ve partiler ve aydınlar üzerinde nüfuz sahibi olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Crane Halide Edip'ten kendisini "Türk mü yoksa Müslüman mı" hissettiği sorusu sormuştur. İsimlerin hangi millete ait olduğuna bakmadığını, katledilmiş insanlar olarak baktığını, Türk, Yunanlı ya da Ermeni olmalarının bir şey değiştirmeyeceğini ve insanların çektiği acıların ait oldukları ırkların değiştirmeyeceği⁵⁰ şeklinde biraz kaçamak bir yanıt vermiştir. Mitinglerde sürekli olarak kendini Türk ve Müslüman olarak ifade eden etmesine rağmen Crane verdiği yanıt biraz düşündürücüdür.

Bununla birlikte İttihatçıların kurduğu Karakol ve Milli Kongre Cemiyeti ile işbirliği yapmış; Anadolu'daki örgütlenme mücadelesini yakından takip etmiştir. Ayrıca Milli Kongre Cemiyeti'nin Başkanı Esat Paşa ile ve Karakol teşkilatından Kara Vasıf beylerle görüşmeler yaparak milli harekete destek sağlamaya çalışmıştır. Eski Maliye Nazırı Cavid'e Amerikalıların Türklere yönelik olumlu düşüncelerinden bahsederek, mali durum hakkında bilgi istediklerinden söz etmiştir.⁵¹ Amerikalıları mandaterliğe ikna etmek için Türklerin mali durumunun o kadar da kötü olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.

1919 seçimlerinde son anda aday olarak ismi yazılan Halide Edip'e Beypazarı'nda 12, Giresun'dan 8, Erzurum'dan 3 oy verilmişti. Ayrıca Konya ve Beyşehir'den de oy almıştı. Kadınların siyasal hakları olmamasına rağmen Türk halkının gösterdiği güven onu oldukça heyecanlandırmıştır. Ahmet Emin Halide Edip'i tebrik ederek, bir sonraki seçimlerde mebus görmeyi temenni etmişti.⁵² Kendisi seçilememişti ama eşi Dr. Adnan İstanbul'dan mebus seçilmişti. Oy verenlerin çoğu oylarını, eğitimci ve romancı Halide Edip'e değil, mitinglerde tanıdıkları gür sesli, kocaman yürekli Türk kadını Halide'ye vermişlerdi.

Halide Edip, İstanbul'un işgalinden önce Anadolu'ya geçmeye karar vermiş ve adadaki evini satarak çocuklarını Robert Koleji'ne yatılı olarak vermiştir. Bu konuda Kemalettin Sami Paşa ile konuştuğunu ve hazırlık içinde olduğunu belirten, eşi Dr. Adnan ile işgale kadar bu konuda konuşmamış; işgal akşamı Ankara'ya kaçma konusunda ikna etmek için epey uğraşmıştır.

---

⁴⁹ Çalışlar, **a.g.e.**, s.191-194.

⁵⁰ **Aynı Yer.**

⁵¹ "Halide Edip ve Amerika", **Devrim Gazetesi**, 5 Ocak 1971, s.4.

⁵² Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.59; Çalışlar, s.185-187.

İstanbul'un işgali üzerine onu gören ve yerini bilenlere ödül verileceği söylentileri⁵³ ve çok sayıda üst düzey asker ve sivil bürokratin tutuklanması Ankara'ya kaçma kararında etkili olmuş olabilir.

Halide Edip ve Dr. Adnan İstanbul'un işgali üzerine iki gün arkadaşları Nigar ve Saib çiftinin evinde kaldıktan sonra 18 Mart'ta Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ne geçmişlerdir. Ankara'ya 20 Mart 1920'de hareket etmiştir. Büyük bir kısmını at sırtında yaptıkları bu yolculuk oldukça zorlu ve maceralı geçmişti. Karakol teşkilatının ve Kuvayı Milliyecilerin desteğiyle İzmit üzerinden Ankara'ya 2 Nisan'da ulaşmışlardır.⁵⁴

Ankara Garı'nda Mustafa Kemal'in karşıladığı Halide Edip, ertesi gün Ziraat Mektebi'ne gelerek onunla görüşmüştür. Bu konuşma sırasında Mustafa Kemal'e Ankara'ya gelirken Yunus Nadi Bey ile konuştuklarını, milli hareketi dünyaya duyurmak amacıyla bir ajans ve gazete kurmayı düşündüklerini söylemiştir. Mustafa Kemal ajans ve gazete konusundaki görüşleri benimseyerek, talep edilen yazı makinelerini Osmanlı Bankası'ndan sağlayacağını bildirmiştir. Bu görüşme sırasında Albay İsmet ile de tanışmıştır.⁵⁵

Halide Edip iki gün yerleşme izninden sonra Mustafa Kemal'in karargâhında göreve başlamıştır. Onun milli mücadele yıllarında Ankara'da yaptığı görevin ne olduğu konusunda kısmen görüş birliği vardır. Anadolu Ajansı'nın kurulması, Hâkimiyeti Milliye Gazetesi'nin çıkarılması konusundaki çalışmaları genel olarak bilinir. Bununla birlikte İngilizce gazetelerin siyasi yazılarını kesip tercüme etmekteydi. Mustafa Kemal'e gelen telgrafları Anadolu Ajansı veya Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanacak olanları ayırmaktaydı. Halide Edip'in bir diğer görevi de Mustafa Kemal'in haberleşmesine yönelik yazıları hazırlamaktı. Abdürrahim adındaki Afganlı bir genç de kendisine yardım etmiştir.⁵⁶

Halide Edip'in karargâhta görev yapması ve Mustafa Kemal'in çok yakınında olması, bir istihbarat subayı olduğu iddiasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Philadelphia Public Ledger'in muhabiri olan Clarence Streit Ankara'da olduğu dönemlerde yaptığı gözlemler ve mülakatların bu

---

⁵³ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.70-72, 81.

⁵⁴ **A.g.e.**, s.91-131.

⁵⁵ **A.g.e.**, s.135-139.

⁵⁶ **A.g.e.**, s.142.

iddiasının doğrulandığı kanısındadır. Streit, köylülerin de Halide Edip’i çok sevdiğini ve “Paşa hanım” olarak hitap ettiklerini ileri sürmüştür.⁵⁷

Halide Edip İstanbul’da kaldığı süre içinde Amerikalılarla Mustafa Kemal arasında iletişimi sağlayan kişi olarak görülmektedir. İstanbul’daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Halide Edip aracılığıyla Ankara ile gayri resmi ilişki kurmuştu.⁵⁸ Ankara’ya geldikten sonra Halide Edip İstanbul’daki görevini sürdürmüştür.⁵⁹ Amerika için sadece onun aracılığı yeterli olmamıştır. Halide Edip Ankara’ya geldikten hemen sonra Yakın Doğu Yardım Örgütü’nün (NER) temsilcilerinden olan Annie T. Allen ve Florence Billings Ankara’da örgütün temsilciliğini kurmuşlar ve gayri resmi Ankara Hükümeti ile ilişki kurarak, Anadolu’da faaliyetlerini yürütmek için izin almışlardır.⁶⁰ Amerikalı kadınlar Halide Edip’in Ankara’da en çok görüştüğü ve en yakın olduğu isimlerdir. Ne zaman tanıştıkları bilinmiyor ama anılarında Halide Edip onlardan hep övgüyle bahsetmiştir. Ankara’daki yaşamının bir parçası haline geldiklerini ve bu zorlu mücadele günlerinde kendisi için sürekli bir güven sağladıklarını ifade etmiştir.⁶¹

Ankara’da İngilizce yazıp okuyabilen neredeyse tek kişinin Halide Edip olması, Amerikalılarla ilişki de onun ismini öne çıkarmıştır. Türkiye’de yaşayan veya Ankara’ya gelen Amerikalılar içinde onun tanımadığı veya onu tanımayan yok gibiydi. Çeşitli nedenlerle Ankara’ya gelen yabancılar özellikle de Amerikalılar mutlaka onunla görüşüyorlardı. Amerikalı gazetecilerin ilk uğrak noktası onun evidir. Hal böyle olunca, Amerikan basınında sıklıkla haber konusu olmuştur. Bu durumdan faydalanarak ve Amerikalı dostlarının vasıtasıyla, Türkün haklı sesini dünyaya duyurulmasına çalışmıştır. Amerikan kamuoyu, onun dostlarının da etkisiyle Milli mücadeleye giderek olumlu yaklaşıma başlamışlardır. Ama resmi ilişkileri kurmaktan da kaçınmışlardır.

---

⁵⁷ Heaty W. Lowry, “Halide Edip Hanım’ın in Ankara 2 April, 1920-16, August 1921”, **Uluslararası Atatürk Konferansları**, TTK, 1987, s.697-98.

⁵⁸ Kazan, s.40; İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’ün Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016, s.194.

⁵⁹ Lowry, **a.g.e**, s.697.

⁶⁰ Allen, Halide Edip’in yanı sıra diğer Ankara’daki yetkili milliyetçilerden aldığı bilgileri Amiral Yüksek Komiseri Bristol’e getiren ve ondan aldığı mesajları da Mustafa Kemal’e ileten bir aracı konumundadır. Lowry, **a.g.e**, s.692-93.

⁶¹ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.138-139.

Halide Edip, Türk-Amerikan ilişkilerinde aldığı rolün etkisiyle olsa gerek, yakın zamanda barış sağlandığında Amerika'ya büyükelçi olarak gönderileceği umudunu taşımıştır. Bu umudunu Annie T. Allen'e yazdığı tarihsiz bir mektupta açıkça dile getirmiştir.⁶² Hatta bu düşüncesi Amerikan basınına da yansımıştır. Halide Edip'in büyükelçi atanması konusunda milliyetçilerin hem fikir olduğu görüşünde olan gazeteci Clarence Streit, Mustafa Kemal ile görüşmesi sırasında bu iddianın doğru olup olmadığını sormuştur. Mustafa Kemal verdiği yanıtta böyle bir kararları olmadığını ama erkekler kadar yetenekli kadınların da olduğunu ve Halide Hanımın da bunlardan biri olduğunu söylemiştir.⁶³

Amerikan basını çoğu kez Halide Edip'i Mustafa Kemal'in arkasındaki kadın olarak nitelendirmişlerdir. Halide Edip'in gelmesinden sonra Ankara'yı ziyaret eden ilk Amerikalı gazeteci William Holiday'in yayınladığı bir fotoğrafta Mustafa Kemal'in arkasında Halide Edip görünmektedir. Bu fotoğraf tesadüf eseri mi ortaya çıktı yoksa kasıtlı olarak bu şekilde düzenlendi bilemiyoruz.⁶⁴ Bu iddia milli mücadele boyunca Amerikan basınında yer almıştır.

I. TBMM'nin açılmasından sonra başlayan hükümet kurma çalışmaları sırasında da Halide Edip'in Maarif vekili olacağı ile ilgili haberler çıkmıştır.⁶⁵ Daha sonra da 1921 Şubat ayında toplanacak olan Londra Konferansı'na gidecek heyette yer alacağıyla ilgili haberler Türk basınında yer almıştır.⁶⁶ Ancak bu haber sadece İleri gazetesiyle sınırlı kalmıştır.

Halide Edip'in Ankara günleri hareketli geçmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Ankara şubesinin başkanı seçilmiştir. Oluşturdukları komisyonlar aracılığıyla cepheye yardım yollamışlardır.⁶⁷ İnönü Savaşı'ndan sonra yine onun öncülüğünde, her ilin kendi şehitlerinin çocuklarına bakması için örgütlenmeleri ve yardım sağlamaları konusunda çağrıda bulunmuşlar ve

---

⁶² Kazan, a.g.e, s.42.

⁶³ Clarence Streit, **Unknown Turks**, s.227-228'den aktaran Lowry, s.699.

⁶⁴ Lowry, s.695.

⁶⁵ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.150. Halide Edip bu haberlerden memnun olmadığını yazmış, ancak Rıza Nur bu haberleri onun kendisinin yaptırdığını ileri sürmektedir. Çalışlar, a.g.e, s.212.

⁶⁶ **İleri**, 9 Şubat 1921, s.1.

⁶⁷ Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1877-1923", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10 (2003), s.194-195.

Anadolu ve İstanbul gazeteleri aracılığıyla tüm yurda duyurmuşlardır.⁶⁸ Bu arada “İstiklal muharebesinde şehid düşen kahramanların yetim evlatlarına analık vazifesi görmek üzere” Ankara’da yine Halide Edip’in girişimiyle Cemiyet-i Hayriye kurulmuştur. Yaptıkları toplantılarla yardım toplamayı sürdürmüşlerdir. Yurt dışından gelen paraların da teşkilatın emrine verilmesini sağlamıştır.⁶⁹

Esasen bir eğitimci olan Halide Edip, Temmuz 1921’de düzenlenen Maarif Kongresi’ne katılmıştır. Eğitim sorunlarıyla da yakından ilgilenmiştir. Darülfünun’un Anadolu’ya hayrı olmadığı düşüncesinden hareketle oluşturulan Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyesi, yaygın bir eğitim kurumuydu. Başkanlığa getirilen Yusuf Akçura’ya göre kurumun amacı, “milliyetçilik, Halkçılık ve aydınlıktı”.⁷⁰ Kurum, gerek Ankara’da gerekse başka illerde bilimsel konferanslar düzenlemek amacıyla bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyonun belirlediği derslerin müderrisleri arasında Halide Edip de vardır. İngiliz Edebiyatı derslerini onun vermesi kararlaştırılmıştı.⁷¹ Bu dersler ve konferanslarla ilmi askeri zaferlerin zemin hazırladığı ilmi zaferleri gerçekleştirmektir.

Ankara’ya ilk geldiği zamanlar Mustafa Kemal ile sık sık görüşen Halide Edip, bir süre sonra anlaşmazlığa düşmüştür. İlk olarak 1920 yılı yaz aylarının sonuna doğru aralarında yaşanan anlaşmazlık nedeniyle karargâhtaki görevine gitmemiştir. Ekim ayı sonlarında İsmet Paşa’nın isteğiyle karargâhtaki görevine dönmüştür.⁷² Ancak aralarındaki anlaşmazlık aralıklı olarak devam etmiştir. Kütahya-Eskişehir Savaşları’ndan sonra Mustafa Kemal Ankara’ya dönerken Halide Edip’i trene davet etmiş ve birlikte Ankara’ya dönmüşlerdir. Bu tarihten milli mücadelenin sonuna kadar ilişkileri iyi olmuştur.

Anadolu’daki yaşam koşullarına uyum sağlaması çok da kolay olmamış, birçok kez hastalanmıştır. Bununla beraber, konaklardaki yaşamdan sonra ilk kez tanıştığı Anadolu köylülerine hem rol model olmuş hem de onları kendine rol model almıştır. Milli mücadele dönemini Anadolu’da geçiren Halide Edip, romanlarının karakterlerini oluştururken, yaşadıklarından ve gördüklerinden

---

⁶⁸ **Anadolu’da Yeni Gün**, 17 Nisan 1921; **İleri**, 18 Nisan 1921; **Vakit**, 18 Mart 1921.

⁶⁹ “İstiklal Şühedası Evlatları Anaları”, **Anadolu’da Yenigün**, 9 Mayıs 1921, s.1.

⁷⁰ Cemil Öztürk, “Milli Mücadele Ankara’ında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (13), 2014, s.57-60. S. (55-63)

⁷¹ “Âli Dersler”, **Anadolu’da Yenigün**, 19 Temmuz 1921, s.2.

⁷² Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.172-173; Çalışlar, s.233.

önemli ölçüde ilham almıştır.⁷³ İstanbul'dan gelen bütün üst düzey görevliler, edebiyatçılar, gazeteciler onu ziyaret etmişlerdir. İstanbul'dan ziyaretine gelenlerin kendisine acımalarına izin vermeyecektir. Bir yandan İstanbul'daki evini özlediğini, diğer yandan çiftlik evini çok sevdiğini söylemiştir.⁷⁴ Binbaşı Salih'in hediye ettiği doru atıyla sık sık gezilere çıkmış, fotoğraf çekmiştir. Köy hayatını idealize etmiştir.⁷⁵

Mitinglerin unutulmaz ismi Halide Edip, artık milli mücadelenin sembol isimlerinden biridir. Gazetelerde ve dergilerde sıklıkla yazı yazmasının yanı sıra, özellikle yabancı gazetecilerin ilgisine maruz kalarak sık sık röportajlar vermiştir. Amerikan basınında Türk Jan Dark'ı olarak isimlendirilecektir. Anadolu'nun her yerinde onun fotoğrafları yer almıştır. Sadece kadınlar için değil, erkekler içinde milli mücadelede moral ve motivasyon kaynaklarından biri haline gelmiştir.

5. Sakarya'da Bir Romancı

Ankara'da bulunduğu süreçte Halide Edip, tercümanlıktan, gazete ve ajans faaliyetlerine, başkomutanın yazışmalarına yazmaktan, yardım çalışmalarına, eğitimden diplomatik alana kadar geniş bir alanda mücadeleye destek sağlamıştır. Ancak onun için yeterli olmamış olacak ki, bizzat cepheye gitmek istemişti.

Sakarya Savaşı'ndan önce cepheye ilk gidişi I. İnönü Savaşı sonrasına rastlamaktadır. I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasından sonra Hilal-i Ahmer'in Ankara şubesi askerleri kutlamak ve moral vermek için onu bir takım hediyelerle cepheye yollamıştır. Eskişehir'e giden Halide Edip, Hilal-i Ahmer'in hastanelerine uğramış ve yaralıları ziyaret ederek doktorlarla görüşmüştür. Yanında yardımcısı ve köpeği vardır. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın karargâhını da ziyaret etmiş ve bir süre sonra Ankara'ya dönmüştür.⁷⁶

---

⁷³ Özlem Sezer, **Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın**, Kitap yayınları, İstanbul 2012, s.88-90.

⁷⁴ Ellison, Ankara, s.234

⁷⁵ Halide Edip anılarında Ankara'da yaşadığı günlerden mutlu olduğunu aktarmıştır. Ancak eski Maliye Nazırı Cavid Bey, (muhtemelen Kasım-Aralık 1920 olmalı) Halide Edip'in yolladığı mektuplara bakarak, Ankara'da geçirdiği hayatın ne kadar tahammül edilemez olduğunu ve milli hareketin önderlerine çok az güvendiğini gösterdiğini yazmıştır. Cavid Bey mektubu getiren Cami Bey'in de Mustafa Kemal'in Halide Edip'e kaba davrandığını söylediğini belirtmiştir. Çalışlar, s.228.

⁷⁶ Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, s.200-203.

1921 yılının Mayıs ayında Halide Edip çok ihtiyaç olduğundan dolayı, Hilal-i Ahmer Hastanesi'nde hastabakıcılık yapmak için yeniden cepheye gitmek istemiştir. Mayıs ayının sonlarında Eskişehir'e gitmiş ve 2 Haziran'da hastabakıcı üniformasıyla Hilal-i Ahmer Hastanesi'nde göreve başlamıştır. Görev yaptığı süre içinde akşamları Mama Tadia Oteli'nde kalmıştır. Bu kez yanında ne köpeği ne de yardımcısı Fatiş vardır. En büyük koğuşlardan birinde görev yapmaya başlamıştır. Hastanedeyken eski eşi ünlü Matematikçi Salih Zeki'nim ölüm haberini gazeteden okumuştur. Bu haber onu hatıralara götürmüştür.⁷⁷

9 Haziran'dan itibaren hastanenin dolup taşıdığı aktaran Halide Edip, bu süreçte bir romancı gözüyle hastaneye gelen yaralıları gözlemlemiştir. Ama yaralı sayısı giderek o kadar artmıştır ki, her yer sedyelerle dolmuştu, neredeyse boş bir yer kalmamıştı. Hastabakıcıların bile moral vermek için bile olsa gülemediklerini belirterek, çok dramatik olaylara şahit olmuştur. Bir akşam ziyaretine Yusuf Akçura ve Ruşen Eşref Beyler gelmiştir. İsmet Paşa'nın üzgün olduğunu ve ziyaret etmesini tavsiye etmişlerdir. Ordu yavaş yavaş geriye çekilmeye başlamıştı. Batı cephesi karargâhına İsmet Paşa'yı ziyarete gitmiştir. Halide Edip bu yaşananlardan dolayı savaşa duyduğu üzüntüyü ve nefreti hiç unutmuyacaktı.⁷⁸

Halide Edip, Kütahya-Eskişehir Savaşı'nın sonuna kadar Eskişehir'deki hastanede hastabakıcılık yapmıştır. Bu savaş ulusal ordunun yenildiği tek savaş olarak tarihe geçmiştir. Savaş sonrasında Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna kadar Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle çekilmişti. Savaşın sonunda 1500'ün üzerinde şehit, 5000'e yakında yaralı vardı. Bu yüzden hastaneler dolup taşmıştır.

Yunanlıları hava saldırıları üzerine hastane boşaltılmış ve yaralılar trenlerle taşınmıştır. Bu arada Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Halide Edip için kompartıman ayırtmış ve birlikte Ankara'ya dönmüşlerdir.⁷⁹ Hemen arkasından da 20 Temmuz'da Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir.

İki yıldır aralıksız çalışan Halide Edip, Eskişehir'deki hastabakıcılığı sırasında sağlığını hiçe saymış ve yaşadığı fiziksel ve ruhsal olumsuz koşulların etkisiyle hastalanmıştır. Kendisini ciddi olarak sarsan bu

---

⁷⁷ A.g.e, s.217-218.

⁷⁸ Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, s.214, 217-224.

⁷⁹ A.g.e, s.224-226.

hastalıktan kurtulması biraz zaman almıştır. Buna rağmen yapılan röportaj isteklerini geriye çevirmemiş ve hasta haliyle görüşmeler yapmıştır. Bu röportajlarda kendinin ön plana çıkarılmasını istememiş, bazen tüm Türk halkı bazen de Anadolu kadınına öne çıkarmıştır.⁸⁰ 19 Ağustos 1921’de yayınlanan röportajında ise İstanbullu hanımlarla karşılaştırarak, Ankara’da bulunduğu sırada Anadolu kadınlarının yaşadıkları sıkıntıları ve ruh hallerini aktarmıştır. Anadolu kadınlarını uyandırmak için İstanbullu hanımların, önce onları sevmesi ve güvenini kazanması gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, İstanbul kadınının da Anadolu kadınından çok şey öğrenebileceğini savunmuştur. Anadolu kadını gücünün ve yaptığı işin önemini farkında olmadığını ileri sürmüştür.⁸¹

Halide Edip’in savaşa katılması bir propaganda olarak sık sık basında yer almıştır. Kütahya-Eskişehir Savaşı’ndaki yenilgiden sonra halka moral aşılama gerekmiştir. Anadolu’nun kadını ve erkeğiyle cephede olduğunu bildiren haberde, Halide Edip’in de Hilal-i Ahmer ile birlikte yaralılara baktığı vurgulanmıştır. Haberde onun bir fotoğrafı da yayınlanmıştır.⁸² Milli mücadelenin moral ve motivasyon kaynaklarından biri olmuştur.

Kütahya-Eskişehir Savaşı bir son değil adeta bir başlangıçtı. Tüm güçlerini seferber eden Türkler başkomutan olarak da Mustafa Kemal’i seçmişlerdir. Türkler için bir ölüm kalım savaşı olarak görülmüştü. Savaş, Haymana, Polatlı merkezli olmuş ve tarihe Sakarya Savaşı olarak geçmiş ve Türk ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Halide Edip, neden Sakarya Savaşı’na katılmak istediği konusunda anılarında şunları belirtmiştir:

“...Ya son bir taarruza geçmek ya da mahvolup gitmek gerçeği ile karşı karşıyaydık... İşte, garip bir surette ‘ben’ denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiçbir önemi yoktu”

---

⁸⁰ “Anadolu Mektupları: Halide Edip Hanımla Mülakat”, **Tevhid-i Efkâr**, 19 Ağustos 1921, s.1-2. Bu mülakatı yapan kişinin ismi yazılmamış, sadece “Anadolu Muhacir-i mahsusadan” ibaresi yer almıştır. Ayrıca mülakatın 20 Temmuz’da yapıldığı yazılmıştır.

⁸¹ **Tevhidi Efkâr**, 19 Ağustos 1921, s.1-2.

⁸² “Harbin İkinci Safha Hazırlıkları”, **Vakit**, 31 Temmuz 1921, s.1.

Bu ruh haliyle savaşa katılmaya karar veren Halide Edip, Mustafa Kemal'in Başkomutan seçilmesini "bir nevi bütün kudrete sahip bir askeri diktatörlük" olarak yorumlasa da, başlayan savaş içinde olmak için ona bir yazı yazmıştır. İki gün sonra aldığı cevap yazısında, orduya katılabileceği cevabı verilmiştir:⁸³

"Garp cephesi

"Ordu safları arasında vatanımızın müdafaasına fiilen iştirak için şiddetli arzu ile vuku bulan müracaat-ı vatanperveraneleri orduca memnuniyetle telâkki olundu. Hizmet-i fiiliye-yi askeriyeye kabul ve Garp cephesine memur edildiğinizi tebliğ ederim. Keyfiyet cephe kumandanlığına da şiar kılındı. İlk vasıta ile cephe karargâhına müracaat ve oradan vazifenizin telâkki buyurulması rica olunur.

"Fi 18/8/37 Başkomutan Mustafa Kemal"

1921 Mayısında Ankara'ya gelen Yakup Kadri, anılarında Halide Edip'in Sakarya Savaşı'na katılmaya ne zaman ve nasıl karar verdiğini aktarmıştır. Aralarında Recep, Dr. Refik, Fethi ve Ağaoğlu Ahmet beylerin olduğu bir akşam Halide Hanımların evinde çay içerken, telefonla Yunanlıların saldırıya geçtiği haberinin verildiğini, haberin heyecan yarattığını ve o anda Halide Hanım'ın savaşa katılmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Yakup Kadri, onun orduda askeri bir görev alamayacağını, ama Hilal-i Ahmer içinde veya askeri hastanede görev alabileceğini düşüncesindedir.⁸⁴ Yakup Kadri'nin tahminleri doğru çıkmamış, Halide Edip Batı Cephesi Karargâhı'nda görev almıştır.

Sakarya Savaşı'nın başladığı günlerde Halide Edip atı ve seyisiyle birlikte trene binmiş ve Mallı İstasyonu'na gelmiştir. İsmet Paşa'nın yolladığı arabayla Batı Cephesi Karargâhı'na ulaşmıştır. İsmet Paşa ona artık onun ordusunda bir asker olduğunu, kendisine tek odalı bir ev ve bir de ona yardımcı olacak bir er verileceğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına da giderek, ona geldiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal'in, savaştaki durumu "4 yaşındaki bir çocuğun anlayabileceği kadar açık ve sade bir ifade" ile ona anlattığını aktarmıştır. Ankara'da neler olup bittiğini sormuştur. Yolda gördüğü manzaralar ve savaştaki durum nedeniyle biraz ümidi kırılan Halide Edip, "Ankara bizi geride bırakırsa ne yaparız" diye

⁸³ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.232.

⁸⁴ Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1980, s.134-135.

sormuştur. Mustafa Kemal savaşı kazanacağına duyduğu inançla onlara “iyi yolculuklar” dileyerek, Anadolu’nun derinliklerinde onları mahvedeceği cevabını vermiştir. Halide’ye göre Mustafa Kemal zaferden emindi, aksi durumda arkadaşlarıyla birlikte ölmeyi göze almıştı.⁸⁵

İsmet Paşa onu Birinci Şube’de görevlendirildiği emrini aldıktan sonra Garnizon Komutanının eşliğinde kendisine tahsis edilen iki odalı eve gitmiştir. Garnizon Komutanı ona karargâh erlerinden Edip kızı Halide diye hitap ederek, saat 10’da karargâha gitmesi gerektiğini, geceleri çalışılıp gündüzleri yatıldığını belirtmiş ve gitmiştir. Hizmetine verilen Ali Rıza adlı erin kendisine “İstanbul’dan gelen genç bir zabıt” gibi davrandığını belirten er Halide, ertesi gün görev yerine gitmiştir. Binbaşı Kemal’in emri altındaydı. Karargâhtaki görevi ise, her gün firkaların asker, silah ve mühimmat bakımından kuvvetlerini belirten notlar almak ve rapor hazırlamaktı. İşinin çok dikkat ve sabır gerektirdiğini ve gündüzleri de yanan lambanın altında çalışacağı için işinin pek de kolay olmadığını anılarında aktarmıştır.⁸⁶

Halide Edip askerlerin yanında sivil olarak yalnız değildi. İkinci şubede çok yakından tanıdığı Yusuf Akçura vardı. Çok iş yok dediği ikinci şubeye, boş vakitlerinde onlara yardım etmeyi vaat etmiştir. Ancak savaş başladıktan sonra İkinci Şube’nin işi daha da önem kazanmıştı. Bu nedenle o da İkinci Şube’de görev yapmaya başlamıştır.⁸⁷

Halide Edip, günün çoğunu çalışarak ve işten sonra da Mustafa Kemal’in katıldığı sohbetlerle geçirmiştir. Karargâhta kaldığı süre içinde başta Mustafa Kemal ve İsmet Paşa olmak üzere çevresindeki asker ve sivillerle ilgili gözlemler yapmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Karargâhta görev yapan veya karargâha gelen pek çok asker ve siville tanışmıştır. Bunlardan biri de Mustafa Kemal’e fiziksel olarak benzerliğiyle tanınan Miralay Arif namı diğer Ayıcı Arif’tir. Onun mizacı ve boz ayısı hakkında bilgiler aktarmıştır. Refet Paşa’nın savaş için ne denli önemli işler yaptığını da kendi gözleriyle gördüğünü, orduya, asker, silah ve cephane yollamak için memleketin her tarafını tarattığını aktarmıştır. Bu sayede kayıplara rağmen asker, silah ve mühimmatta artış olduğunu ileri sürmüştür. Fevzi Paşa’nın

---

⁸⁵ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.233-237.

⁸⁶ **A.g.e.**, s.237-238.

⁸⁷ **A.g.e.**, s.238, 242.

zafere duyduğu inancın herkese ümit verdiğini ve savaş sırasındaki tahminlerinin doğruluğunu vurgulamıştır.⁸⁸

Anılarında savaş sırasında verdiği bilgiler içinde en ilginç olanlardan biri Türk havacıları ile ilgilidir. Savaş sırasında Yunanlıların 20 uçağı ile tek pilotumuzla mücadele etmek durumunda olduğumuzu aktarmaktadır. İlk havacılarımızdan Yüzbaşı Fazıl'ın insanüstü başarı göstererek, dünyayı şaşırttığını belirtmiştir. Bu başarısı nedeniyle Fazıl'a ne göndereyim diye havacılarından birine sorduğunda ilginç bir yanıt almıştır. Fazıl'ın istediği tek şeyin "Tan" Gazetesi olduğunu öğrenmiş ve o da hediye olarak gazeteyi yollamıştır.⁸⁹

Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal ile çoğu kere sohbet etme fırsatı bularak onunla ilgili olayları ve gözlemleri de anılarında aktarmıştır. Savaş boyunca en iyi gözlemleyen isimlerin başındadır. Halide Edip, Mustafa Kemal'in sürekli olarak çalıştığını, çok az uyduğunu, sabahlara kadar ordu raporlarını incelediğini, sohbetlerinin hep askeri meseleler üzerine olduğunu, savaş süresi boyunca hep asker ve mühimmatın azlığının onu düşünceye sevk ettiğini, her ayrıntıyı gözden kaçırmadığını ve çok dikkatli olduğunu belirtmiştir. Savaşın ilk zamanlarında Yunan güçleri askeri açıdan önemli tepeleri ele geçirmeye başlayınca Mustafa Kemal, Çal Tepesi'ne kadar korkulacak bir şey olmadığını söylemiş ve Haymana'ya girerlerse kötü olacağını belirterek, bölgenin Türk savunması açısından önemini vurguladığını aktarmıştır.⁹⁰

Savaşın başlarında Yunanlıların ilerlemesinin sürmesi endişe yaratmıştı. Çal Tepesi'nin düşmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın sinirlenerek, çekilme emri verip vermeme de tereddüt ettiğini belirtmiştir. Haymana'nın tamamen elimizde olduğunu, Yunanlıların çekilmeye başladığını ve durumun lehimize olduğunu bildiren Fevzi Paşa'nın gece yarısı gelen telefonuyla Mustafa Kemal, Yunanlıların önlerine göndereceği yeni kuvvetleri oluşturmak için planlar yapmaya başlamıştır. Halide Edip, o gece Mustafa Kemal'in gözlerinin "Dante'nin Cehennem'inde yananların gözleri gibi acı içinde" olduğunu belirtmiştir.⁹¹

---

⁸⁸ A.g.e., s.238-242.

⁸⁹ A.g.e., s.243-244.

⁹⁰ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, 238-241.

⁹¹ A.g.e., s.241.

Halide Edip bir edebiyatçı olarak gördüklerini, yaşadıklarını ve hissettiklerini yalın bir dille anlatmaktadır. Hastabakıcılık yaparken, savaşın insanlar üzerindeki etkilerini, insanların çaresizliğini edebi bir dille aktarmıştır. Cephede bulunduğu süre içinde zaman zaman siperleri gezmiş olmakla birlikte savaş meydanlarında bulunmamıştır. Batı Cephesi Karargâhı'nda savaş sürecinde yaşananların komuta kadrosundaki yansımalarını yakından gözleme fırsatı olmuştur. Cephedeki her gelişme onda heyecan uyandırmakla birlikte, bir romancı kimliğiyle kişilerin tepkileri, ruh durumlarını gözleme gereği duymuştur.

Savaşın en zor dönemlerinde Yusuf Akçura ve Binbaşı Ali ile karargâhın yakın olan Alagöz Tepesi'ne çıkarak savaşı seyretmiştir.⁹² 9 Eylül'de Duatepe'ye Türk güçleri hücum ederken elindeki dürbünle savaşı izlemiş ve kendisini savaş oyunu izler gibi hissetmiştir. Savaşın sonucunun hastanelerde ne şekil aldığı iyi bilmesine rağmen, bu olumsuz olayların aklına gelmediğini itiraf ederek, savaşı “kocaman yuvaların etrafında karıncaların kavga etmelerine” benzetmiştir.⁹³

Batı Cephesi Karargâhı, savaşın başından beri bulunduğu Alagöz Köyü'nden çıkarak 13 Eylül 1921'de Polatlı'nın on mil ötesine gitmiştir. Bu karargâhta Miralay Asım, Halide Edip'i “onbaşı” yapmıştır. Onun cepheye gelmesinin uğur getirdiği düşüncesindedir.⁹⁴ Artık bu tarihten sonra, önce karargâhtakiler daha sonra tüm ülkede “Onbaşı Halide” olarak anılmıştır. Edebiyatçı, şair, romancı, eğitimci, çevirmen sıfatlarından sonra bir askeri rütbe almış ve erlerin ilk alacağı rütbe olan “onbaşı” olmuştur.

Türk ordusunun Duatepe ve arkasından Çekirdekler'e girilmesinden sonra 15. Fırka'ya bu zaferi haber vermek için görevlendirilen karargâhtan tanıdığı Binbaşı Muharrem, onbaşı Halide'yi de götürmüştür. Savaşın yapıldığı yerlerden geçerken zaman zaman ateş edilmiş, yüzün koyun yürümek durumunda kalmışlardır. Yüzün koyun yürümenin kendine komik geldiğini belirten Halide Edip, siperde geldiklerinde Şükrü Naili Paşa'nın kendisini aşağı çektiğini ve ona Yunanlılara ateş etmesini istediğini belirtmiştir. Ancak o kendisini mazur görmelerini isteyerek, siperden sürünerek çıkmıştır.⁹⁵

---

⁹² A.g.e., s.241.

⁹³ A.g.e., s.245.

⁹⁴ A.g.e., s.246.

⁹⁵ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.246.

Halide Edip Başkomutan Mustafa Kemal'in savaşı çok yakından takip ettiğini hatta siperleri dolaştığını, Duatepe'ye hücum etmeden önce onunla karşılaştığını yazmıştır. Silahların susmadığı hatta süngü savaşının yaşandığı bu mücadelede Türk güçleri Duatepe'yi alarak Yunanlıları çekilmek zorunda bırakmışlar ve kısa zamanda Polatlı'ya girmişlerdir.⁹⁶

Savaş sırasında olmasına rağmen duygusallığını hiç kaybetmemiştir. Söz konusu düşman esiri bile olsa ona insan olarak davranmıştır. Polatlı istasyonunda kaldığı sırada Yunan esirlerini gören Halide Edip, yaşı 18 civarında olan bir genci çağırıp ona sorular sormuş ve hakkında bilgi almıştır. "... İnsanların hür doğduğuna inandığım için düşman esirleri görmekten de müteessir..." olduğunu ifade ederek, çocuğun pek istemediği savaşa sürüklendiğini vurgulamıştır.⁹⁷ Halide Edip Yunanlı gençle çocukluk yıllarında öğrendiği Rumca konuşmuştur.

Halide Edip'in Sakarya Savaşı'na katıldığı ile ilgili haberler yayınlanmıştır. 24 Ağustos tarihli Vakit Gazetesi'nde "Büyük Türk Edibesi Cephede" başlıklı haberin altında Halide Edip'in fotoğrafı yayınlanmıştır. Büyük Türk edibesinin büyük arzusu nedeniyle hizmetlerde bulunmak üzere Başkomutan tarafından Garp cephesine çağırıldığı ve onun da görevinin başına gittiği haberi verilmiştir. Bu olayın Türk kadın tarihinde bir ilk olduğu, hem halk arasında hem de orduda büyük bir sevinç yaratacak nitelikte olduğu vurgulanmıştır.⁹⁸

Sakarya Savaşı öncesinde ve sonrasında en büyük sıkıntılardan cepheye yeterli sayıda asker yollayamamaktır. Asker sayısını arttırabilmek için zaman zaman en üst düzeydekilerin çağrıları basında yer almış, propaganda faaliyetleri çeşitli yollarla yapılmıştır. Bununla birlikte milli mücadeleye İstanbul'un yeteri kadar katkı sağlamadığı da düşünülmektedir. Halide Edip, gerek şehit çocuklarına gerekse cepheye yapılacak yardımlar için İstanbul kadınlarına çağrıda bulunmuştur. İstanbul'un gençlerini de "cephedeki düğüne" çağırmıştır. 1921 yılı Eylül ayının başlarında İstanbul'un gençlerine hitaben yayınladığı mektupta, öncelikle Sakarya vadisinde Türk askerinin kahramanlıklarını anlatmıştır. Yunanlıların aydınlarını türlü zorluklarla çöllerde atarken, İstanbul'un fırkası, Fatih'in alayı, Yavuz'un taburu nerede diye sormaktadır. Bombalar ve top sesleri arasında yanmış yüzler ve güçlü

---

⁹⁶ A.g.e., s.245-249.

⁹⁷ A.g.e., s.248.

⁹⁸ "Büyük Tür Edibesi Cephede", **Vakit**, 21 Ağustos 1921, s.1.

göğüslerle düşmana direnen Anadolu'ya rağmen, İstanbul'un zinde gençlerini "yavan zevkler peşinde Tokatlıyan'da", sokaklarda, adalarda gezip tozlamakla suçlamıştır.⁹⁹

Halide Edip, gazete yazısında "*Sakarya vadilerinin kan ve ateş dalgaları içinde haykıran büyük Türk kadını*" olarak nitelenmiştir. İstanbullu gençlere yazdığı mektubunun sonunda iki yıl önce Sultanahmet'te Allah'ı şahit tutarak kendisiyle yemin edenlere "*neredesiniz*", demiştir. "*...Sultanahmette ve Fatih'te beraber yemin ederek bu güzel ve ebedi ahdi size hatırlatmazsam o günkü yemine sadık kalmamış olacağım. Kalbimizle gözlerimiz İstanbul'dan Fatih'ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini bekliyorum*" sözleriyle mektubunu tamamlamıştır.¹⁰⁰

Halide Edip'in edebiyatçı hüneriyle yazdığı mektup oldukça duygusal ve etkileyicidir. Ancak bu davetin İstanbul gençlerini ne kadar etkilediğini tahmin etmek güçtür. Ancak sadece Sakarya Savaşı'na göre Büyük Taarruz'a katılan asker sayısının oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Kuşkusuz bunun birçok nedeni olabilir.

Savaşın sonlarına doğru Associated Press muhabiri ile yaptığı bir mülakat, ulusal basında ilgiyle karşılanmıştır. Mülakata "*kalbim, ruhum Amerika'da... eğitim gören Ali ve Hasan'da*" sözleriyle başlayan Halide Edip, her şeyden önce anne olduğunu ortaya koymuştur. Barış istediğini, barış için savaştıklarını, savaşın pahalı olmasına rağmen eldeki tek çare olduğunu, mutlaka siyasi, coğrafi ve iktisadi bağımsızlığa sahip olmak zorunda olduklarını vurgulamıştır. Savaşı kazanmaya çok yakın olduklarını ve mutlaka zafere ulaşacaklarını, medeniyetlerinin nişanesi olarak adlandırdığı İstanbul'u asla bırakmayacaklarını söylemiştir. Yunanlı idarecileri de haksız bir savaş için büyük para harcayıp ordu kurarak, kendi milletlerini borç batağına sokup mahvettiklerini savunmuş ve röportajını sonunda şu sözlerle bitirmiştir.¹⁰¹

"... Türkiye Harpten muzaffer çıkacak ve bir hür ve müfid bir millet olacağız. Biz kendi istediğimiz gibi yaşamak, milletimize ta'lim ve terbiye vermek edebiyatını tevsî etmek, yollar ve şimendiferler yapmak, tarlamızı sürmek istiyoruz. Refahı ziraate müstenid olan her millet yaşar. Fakat âlem

⁹⁹ "Halide Hanımın İstanbul Gençlerine Hitabı", **İleri**, 12 Eylül 1921, s.1.

¹⁰⁰ "Halide Hanımın İstanbul Gençlerine Hitabı", **İleri**, 12 Eylül 1921, s.1.

¹⁰¹ "Biricik Milli edibimizle Mülakat", **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Eylül 1921, s.13; "Halide edip Hanımefendinin Beyanâtı," **Vakit s.1**; "Halide Edile Mülakat", **İleri**, s.1.

bizi rahat bırakacak mı? Aksi takdirde son erkeğe, son kadına kadar çarpışacağız”

Halide Edip'in bu sözleri esasen Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacını çok açık ve yalın biçimde ortaya koymaktadır. Savaş sırasında gösterdiği bu kararlılık, tüm ulus için moral ve motivasyon kaynağı olmuştur.

6. Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Halide Edip

22 gün 22 gece devam eden bu çetin mücadelede Türk ordusu çok sayıda kayıplar vermişti. Şehit olan subayların çokluğu nedeniyle bu zorlu mücadele, “subaylar savaşı” olarak da anılmıştır. Sakarya Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra Batı Cephesi Karargâhı Polatlı'dayken Yunanlıların çekilirken yaptıkları vahşetler ve katliamlar konusunda haberlerin alınması üzerine Halide Edip, bunları bir rapor halinde İsmet Paşa'ya sunmuştur. Raporu inceleyen İsmet Paşa Halide Onbaşı'ya, abartı ve yalan katmadan Yunanlıların bölgede yapmış oldukları zulümleri araştırmak ve rapor hazırlamak görevi vermiştir. Bütün köyleri ve kasabaları dolaşıp, gördüklerini ve işittiklerini kayıt altına alıp rapor halinde Erkâmı Harbiye'ye vereceklerdi. Ancak bu görevi tek başına değil, ikinci şubede oluşturulacak bir komisyon yerine getirecekti. Tetkik-i Mezalim adıyla kurulan şubede, Halide Edip ile birlikte Yakup Kadri ve Yusuf Akçura, bir mülazım bir de fotoğrafçı görevlendirilmiştir.¹⁰²

İlk zamanlar mülazım ve fotoğrafçının en uzak yerlere gidip fotoğraf çekip rapor verdiklerini belirten Halide Edip, Yunanlıların yaptıkları mezalimleri ancak aklını kaçırabilenlerin yapabileceği kadar vahşet ölçüsünü aştığını ifade etmiştir. Hemen amiri Binbaşı Tahsin'e giderek, tecavüze uğrayan kadınların isimlerinin raporlara geçirilmemesini özellikle istemiştir.¹⁰³ Polatlı civarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler en fazla vahşete maruz kalmış köylerdi. Halide Edip'e gelen rapora göre, Yunanlılar buraları tamamen yakıp yıkmışlardı. Köylülerin buradan kaçıp Çekirdekler'e gittiği öğrenilmiş ve konuşmak için oraya gidilmiştir. Duatepe'nin eteğinde bulunan 25 evden yanmayan sadece üç ev kalan köyde, yanmış insan ve hayvan kemikleri görmüşlerdir.¹⁰⁴

¹⁰² Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.249-250; Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s.157.

¹⁰³ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.250.

¹⁰⁴ **A.g.e.**, s.251.

Tetkik Heyeti Haymana Ovası'nın ve Mihalıççık bölgesinde yüzlerce köyde dolaşarak, felaketzedelerin ağzından yaşanan faciaları öğrenmeye çalışmıştır. Yunanlılar çekilirken her şeyi yok etmiş, neredeyse taş taş üstünde bırakmamıştır. Felaket öylesine yoğun ki, bu bölgede bir zamanlar insanların oturduğundan bile şüphe etmişlerdir. Köylülerin korkmuş, şaşkın ve çaresiz olduklarını aktarmıştır. Yakup Kadri önce onlara zarar vermek için gelmediklerine, dost olduklarına inandırmak zorunda kaldıklarını, ancak güvenleri oluşunca yaşadıkları her türlü vahşeti anlattıklarını aktarmaktadır. O kadar çok vahşet vakası var ki yazmaktan kâğıt kalmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵

Halide Edip ile birlikte heyet at sırtında incelemelerini yapmışlar. Bu arada Hilal-i Ahmer'in Ankara şubesinden telgrafla bölgedeki halka yardım istemişlerdir. Heyet bir kişiyi ihtiyaç tespiti için yollamıştır. Ancak gelirken yanında Yakın Doğu Yardım Örgütü'nün Ankara'daki temsilcileri Annie T. Allen ve Florance Billings de vardır. Hilal-i Ahmer temsilcisi Abdülmuttalip, mezalim raporlarına inanmadıkları için onların gelmelerini cemiyetin istediğini söylemiştir. Halide Edip bu sözleri kadınların Amerikalı bir misyoner olmalarından dolayı Hristiyanların böyle facialar yapmalarının onları mahcup etmesine bağlamıştır.¹⁰⁶

Mezalim Tetkik Heyeti, Amerikalı misyonerleri incelemelerinde tamamen serbest bırakmıştır. Birisi köylülerle konurken ki- genelde Allen köylülerle konuşmuştur, çünkü çok iyi Türkçe biliyordu, Türkiye'de doğmuştu- Billings de fotoğraflar çekmiştir. Haymana bölgesindeki köyleri dolaşmışlar ve sonunda rapor hazırlamışlardır.¹⁰⁷

Yunanlıların yaptıkları katliamları ve vahşilikleri içeren raporu Halide Edip İsmet Paşa'ya teslim etmiştir. Amerikalılar da kendi raporlarını İngilizce olarak hazırlamışlar ve Hilal-i Ahmer tarafından yayınlanmıştır. Dönemin İngiliz Başbakanı Winston Churchill'e ulaşmıştır. Halide Edip'in düşündüğü kadar ses getirmemiştir. Ancak bir Müslüman Derneği tarafından İngiliz Manchester Guardian Gazetesi'ne yollanmış ve yayınlanması sağlanmıştır.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, s.157-160.

¹⁰⁶ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihani**, s.258-259.

¹⁰⁷ Ü.Gülüm Polat, "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir raporun Arka Planı", **Akademik Bakış**, C.5, S.10 Yaz 2012, s.87.

¹⁰⁸ Polat, **a,g,e**, s.91.

Halide Edip Sakarya Savaşı sonrası gördüğü manzarayı, “bir düğün sonuna ve devrilmiş bir ziyafet sofrasına” benzetmiştir. Köylerde gördükleri manzara insanlarda derin bir acı bırakmıştır.

Edebiyatçılar için her gördükleri olay ve kişiler onların yazacakları hikâye ve romanlara konu olarak veya roman kahramanları olarak esin kaynağı olabilirdi. Nitekim Mezalim-i Tetkik Heyeti olarak yaptıkları incelemelerden hem Yakup Kadri hem de Halide Edip oldukça etkilenmişlerdi. Bu incelemeler sırasında uzun zaman geçirmelerine rağmen, yaşadıkları vahşetle o kadar dolular ki, edebiyat konusunda hiç konuşamamışlardır. Heyet, karargâhın Sivrihisar’a taşınmasından sonra nispeten rahat bir ortama kavuşmuşlardır. Yakup Kadri Halide Edip ile ancak Sivrihisar’a gelince edebiyattan konuştuklarını, Halide Edip’in kendisine roman yazıp yazmayacağını sorduğunu kendisinin de “Ateşten Gömlek” adını verdiği bir roman yazacağını söylemiştir. Halide Edip bu ismi çok sevmiştir. Yakup Kadri, kendisine roman yazıp yazmayacağını sorunca “eğer Ateşten Gömlek ismini kendisine verirse bir roman yazacağını” söylemiştir¹⁰⁹. Yakup Kadri bu isteğe olumlu yanıt vermiştir. Halide Edip, savaş boyunca ülkenin ateşten bir gömlek içinde olduğunu yazdığı romanında da göstermiştir.

SONUÇ

Türk edebiyat tarihinin en önemli isimlerinden bir olan Halide Edip, meşrutiyet yıllarından itibaren başladığı yazım hayatında en üretken yazarlarımızdan biridir. Onun siyasal hayata gösterdiği kadar, belki hiçbir edebiyatçı göstermemiştir. Ülkenin içinde bulunduğu durum onu ister istemez siyasetle ilgilenmeye itmiştir. Mütareke döneminin başlarında savunduğu Amerikan mandacılığı fikrinde, aldığı eğitimin etkisiyle onun Amerika’ya duyduğu hayranlık önemli rol oynamıştır. O günler için İtilaf devletlerinin Anadolu’yu parçalamasındansa, bir bütün olarak manda sistemi altında korunmasını istemiştir. O günlerde mandayı savunmasına rağmen, Ankara’ya geldikten sonra bu fikrini yazılı ya da sözlü olarak savunduğu görülmemiştir.

İzmir’in işgaline kadar aktif bir mücadele içinde olmamış olmasına rağmen, mitinglerde halka mücadele gücü aşılamış ve geniş kesimlerin milli mücadeleye katılmasına katkı sağlamıştır. Anadolu’da milli hareketinin en popüler isimlerinden olmuş, özellikle yabancı basının ilgisinin Ankara’ya

---

¹⁰⁹ Yakup Kadri, “Ateşten Gömlek”, **Milliyet**, 12 Ocak 1964, s.3.

çevrilmesinde etkisi olmuştur. Özellikle cephede beklenildiği gibi hastabakıcılık yapmamış ve savaşı kalbi olarak göreceğimiz Batı Cephesi Karargâhı'nda görev yaparak savaşı en yakından gözlemiştir. Onun Sakarya Savaşı sırasında cephede olması, top yekûn var olma mücadelesi veren Türk halkı için moral ve motivasyon sağlamıştır. Buna rağmen sıradan bir Türk milliyetçisi olmamıştır. Onun için hakkı elinden alınmaya çalışılan Türk halkı, hakkını koruma mücadelesi vermişti. Milliyetçiliği ırk ve kana değil, kültürel birliğe dayanmaktadır.

Halide Edip erkek egemen siyaset içinde bir kadın kimliğiyle var olmaya çalışmıştır. Erkeklerden başka kimsenin giremediği, kadınlara kapalı kapıları açmayı başarmıştır. Cepheye giderek, savaşta yaşananlara şahit olmuştur. Savaş boyunca Başkomutanın karargâhında bulunduğundan savaşın aşamalarının komuta kademesindeki etkilerini de gözleme fırsatı bulmuştur. Belki de dünya tarihinde eşine az rastlanır bu olayla, milli mücadelenin haklı ve kararlı yanı da ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Adivar, Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1963.
- Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, 11.B., Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları**, der. Halis Turgut, 11.B., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2008.
- Beyatlı, Yahya Kemal, **Siyasi ve Edebi Portreler**, 5. B., İstanbul Fetih Cemiyeti İktisadi İşletmesi, İstanbul, 2014.
- Cemal, Kutay, **Mustafa Kemal ve Amerika**, ABM Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çalışlar, İpek, Halide Edip **Biyografisine Sığmayan Kadın**, I.B., Everest Yayınları, İstanbul, 2010.
- Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, 2.B., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2001.

- Ellison, Grace, **An English Woman in a Turkish Harem**, Methuen&Co.,Ltd., London, 1915.
- Enginün, İnci, **Halide Edip Adıvar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Enginün, İnci, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Filmer, Cemil, **Hatıralar Türk Sinemasında 65 Yıl**, Emek Matbaası, İstanbul, 1984.
- Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk Söylev**, C.I, 4.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Halide Edip, **Memories**, The Century Co., London 1926.
- Halide Edip, **The Turkish Ordeal**, John Murray, London, 1928.
- Kansu, Mazhar Müfid, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I., 3.B., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1980.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- Köse, İsmail, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'ün Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- Kurnaz, Şefika, **Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 2.B., Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- Sezer, Özlem, **Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın**, Kitap yayınları, İstanbul 2012.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler C.I İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Makaleler

- Köse, Osman, “Amerikan Misyoner ve Diplomatlarına Göre Manda Kurulma Gerekçesi,” **History Studies**, Vol.2/1 2010, S.207-218
- Lowry, Heaty W., “Halide Edip Hanım’ın in Ankara 2 April, 1920-16, August 1921”, **Uluslararası Atatürk Konferansları**, Türk Tarih Kurumu, 1987,s691-710.
- Öztürk, Cemil, “Milli Mücadele Ankara’sında Bir Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (13), 2014, s.55-63. “Âli Dersler”,
- Özüçetin, Yaşar, “Türkiye Dışında Kurulan Türk Yurdu Dernekleri,” **G.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.I, S.2, (1997), s.103-129.
- Polat, Ü., Gülsüm, “Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir raporun Arka Planı”, **Akademik Bakış**, C.5, S.10 Yaz 2012, s.91-96.
- Tepekaya, Muzaffer-Kaplan, Leyla, “Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri 1877-1923”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10 (2003), s.147-202.

Sürelî Yayınlar

- Anadolu’da Yenigün
Devrim
İçtihad
İleri
Milliyet
Tanin
Tercüman-ı Hakikat
Tevhidi Efkâr
Tevhidi Efkâr
Türk Kadını
Vakit

